

LUND UNIVERSITY

Den skånska kyrkan och reformationen

Johannesson, Gösta

1947

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Johannesson, G. (1947). *Den skånska kyrkan och reformationen*. (Skånsk senmedeltid och renässans; Vol. 1). CWK Gleerup.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

SKRIFTSERIE UTGIVEN AV
VETENSKAPS - SOCIETETEN I LUND

1

Den skånska kyrkan och reformationen

AV

GÖSTA JOHANNESSEN

LUND
CWK GLEERUP

KÖPENHAMN
EJNAR MUNKSGAARD

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

*Skriftserie utgiven av
Vetenskaps-Societeten i Lund*

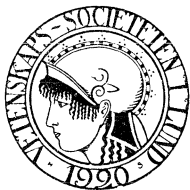
1

Den skånska kyrkan och reformationen

AV

GÖSTA JOHANNESSON

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

LUND
C W K GLEERUP

KÖPENHAMN
EJNAR MUNKSGAARD

REDAKTIONSKOMMITTÉ

GERHARD BENDZ

STURE BOLIN

THORILD DAHLGREN

KRISTER HANELL

IVAN SVALENIUS

ALGOT WERIN

AV DETTA VERK SOM ÄR TRYCKT PÅ HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
I LUND ÅR 1947 HAR ÄVEN FRAMSTÄLLTS EN NUMRERAD
UPPLAGA OM 100 EXEMPLAR

SKRIFTSERIEN »SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS»
HAR TILLKOMMIT MED EKONOMISKT BISTÄND
AV FÖLJANDE PERSONER OCH FÖRETAG:

DIREKTÖR EDW. BERGER, HALMSTAD
KONSUL THORSTEN BERGH, MALMÖ
FRÖKEN GERDA COLLIANDER, LUND (†)
DIREKTÖR J. FAXE, MALMÖ
DIREKTÖR P. EG. GUMMESON, HÖGANÄS
HOVJÄGMÄSTARE G. A. HAGEMANN, BJERSJÖHOLM
ADVOKAT EMIL HEIJNE, STOCKHOLM
DISPONENT NILS KJELLSTRÖM, MALMÖ
PLANTSKOLEÄGARE BIRGER LINDBERG, ÅKARP
DIREKTÖR SVEN LUNDBERG, HÄLSINGBORG (†)
DIREKTÖR FRANS MÖLLER, KÄVLINGE
BYGGMÄSTARE ANDERS NEVSTEN, MALMÖ
BYGGNADSIINGENJÖR GOTTFRID NILSSON, MALMÖ
TRÄVARUHANDLARE P. PERSSON, MALMÖ
DIREKTÖR MED. LIC. BO SAHLIN, ESLÖV
INGENJÖR SVEN D. SONESSON, STOCKAMÖLLAN
KAMMARHERRE NILS SWARTLING, SVÄNGSTA
GREVE STIG THOTT, SKABERSJÖ
DIREKTÖR ÅKE WIBERG, MALMÖ
FRU KLARA WIJKANDER, F. KOCK, GÖTEBORG

EBBE KOCKS STIFTELSE, LUND
BLEKINGE MUSEI- OCH HEMBYGDSFÖRBUND, KARLSKRONA
BRAND- OCH LIFFÖRSÄKRINGS AB SKÅNE, MALMÖ
FÖRSÄKRINGS AB MALMÖ, MALMÖ
BRYGGERI AB FALKEN, FALKENBERG
JUNEX KONFEKTIONS AB, HUSKVARNA
AB MALCUS HOLMQUIST, HALMSTAD
KARLSHAMNS YLLEFABRIKS AB, ÅKEHOLM
AB KLIPPANS FINPAPPERSBRUK, KLIPPAN
KOCKUMS JERNVERK, KALLINGE
AB LANDSVERK, LANDSKRONA
MANUFAKTUR AKTIE BOLAGET I MALMÖ
MALMÖ YLLEFABRIKS AB, MALMÖ
AB HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI, LUND
SJÖFÖRSÄKRINGS AB ÖRESUND, MALMÖ
SKÅNSKA BRANDFÖRSÄKRINGSINRÄTTNINGEN, LUND
SKÅNSKA CEMENTAKTIEBOLAGET, MALMÖ
SKÅNSKA HYPOTEKSFÖRENINGEN, LUND
SPARBANKEN BIKUPAN I MALMÖ
STRÖMMA BOMULLS SPINNERI AB, KARLSHAMN
SVENSKA AB BROMSREGULATOR, MALMÖ
SVENSKA SOCKERFABRIKS AB, MALMÖ
SYDSVENSKA DAGBLADETS AB, MALMÖ
TORNA BARA OCH HARJAGERS HÄRADS SPARBANK, LUND
ÖRESUNDSVARVET AB, LANDSKRONA

SKÅNES, HALLANDS OCH BLEKINGES historia under århundradena närmast före införlivandet med Sverige, senmedeltidens och renässansens tid, har från den historiska forskningens sida hittills knappast rönt den uppmärksamhet den förtjänar. Det var en på det sociala, ekonomiska och kulturella livets alla områden rikt skapande period, som också efterlämnat konstnärliga och litterära monument av stort värde. Det var då som den skånska adeln samlade sitt jordinnehav till de stora gods som delvis ännu bestå och byggde sina borgar. Kyrkan reformerades. Det gamla ärkebiskopsdömet och de stora klosterstiftelserna upplöstes och grunden lades för lundastiftets ännu bestående organisation. Även det nuvarande skolväsendet började uppbyggas under denna period. Köpenskap och städer blomstrade och Malmö, som var ett av Danmarks viktigaste centra, spelade en ledande roll både politiskt, ekonomiskt och kulturellt. Av de övriga städerna utgjorde Varberg, Hälsingborg, Sölvesborg och mot periodens slut Kristianstad hörnpelare i det danska rikets försvarsorganisation. Böndernas livsvillkor undergingo stora förändringar, vilka ledde till utarmning och social oro.

Att denna icke blott för de skånska landskapen själva utan också för Sverige och Norden i dess helhet så viktiga epok ej blivit tillräckligt undersökt, beror säkerligen främst därpå att dessa landskap nu icke äro danska och då icke voro svenska.

För att bidra till ökad kännedom om denna period har Vetenskaps-Societeten i Lund — med ekonomiskt bistånd av en rad intresserade personer och företag, vilka därmed gjort sig förtjänta av Vetenskaps-Societetens synnerliga tacksamhet — startat en skriftserie benämnd »Skånsk Senmedeltid och Renässans», avsedd att omfatta undersök-

ningar och även källpublikationer rörande de skånska landskapens kulturella, samhälleliga och ekonomiska liv under det skede av dansk-tiden som är mest utforskat, d. v. s. ungefär perioden från 1400-talets mitt till freden i Roskilde 1658. Volymerna komma att utgivas i tvångsfri följd efterhand som de färdigställas och början göres med föreliggande verk om »Den skånska kyrkan och reformationen». Närmast under förberedelse äro arbeten om stadsplaner och stadsbebyggelse, om renässansborgarna och om skeppsfarten samt en edition av 1569 års landebok över Lunds stift.

Lund i september 1947.

REDAKTIONSKOMMITTÉN

SKÅNSK SENMEDELTID OCH RENÄSSANS

Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund

1

Den skånska kyrkan
och reformationen

AV

GÖSTA JOHANNESSON

WITH A SUMMARY IN ENGLISH

LUND
C W K GLEERUP

KÖPENHAMN
EJNAR MUNKSGAARD

Förord

VID FÖRRA SEKLET'S BÖRJAN lade Fr. Münter genom sitt betydelsefulla arbete »Den danske Reformationshistorie» grunden till det moderna studiet av reformationstidens danska kyrkohistoria. Under 1800-talets senare del fördes detta studium kraftigt framåt genom H. Fr. Rördams talrika urkundspublikationer och värdefulla specialundersökningar. Viktiga bidrag till belysning av den kyrkopolitiska utvecklingen lämnades samtidigt av bl. a. A. Heise. Målsmannen för forskningsarbetet i den danska kyrkoreformationens historia är i våra dagar J. O. Andersen, som klarlagt väsentliga idéhistoriska sammanhang och spritt ljus över tidigare förbisedda sidor av epokens liv.

Det är sålunda ett ofta diskuterat ämne, som i föreliggande avhandling ånyo upptagits till behandling. Eftersom författaren ej är vare sig kyrkohistoriker eller teolog av facket, har undersökningen förts i första hand från politiska, sociala och ekonomiska utgångspunkter. Forskningarna ha endast i mindre grad inriktats på den idéhistoriska utvecklingen och den danska kyrkans inre liv, och de ha i första hand koncentrerats kring Danmarks kyrka som en del såväl av den universella kyrkan som av den världsliga danska staten, berörd av samma politiska, sociala och ekonomiska problem som det världsliga samhället. Detta har framtvingat en brett lagd detaljforskning, och därför har undersökningen begränsats till att omfatta endast det lundensiska stiftet. I centrum för intresset ställes alltså det lundensiska arkiepiskopatet, de sista stiftschefernas kamp för sin kyrkas rättigheter samt arkiepiskopatets slutliga undergång. Härigenom beröres en central punkt i den danska kyrkans förhållande till både påvemakten och kungadömet. Sitt främsta stöd sökte och funno kyrkans ledare länge hos den världsliga aristokratien, särskilt hos den

adelsgeneration, som vann politiskt inflytande i samband med resningen mot Christiern II år 1523. Det har därför synts angeläget att avsluta framställningen ej vid arkiepiskopatets undergång år 1536 utan vid en tidpunkt, då denna adelsgenerations ledande män spelat ut sin roll inom rikspolitiken, och att följa deras mellanhavanden med kyrka och kungamakt även efter reformationens politiska genombrott.

De evangeliska lärorna omfattades i Danmark liksom i Sverige tidigast av stadsbefolkningen. En grundläggande undersökning av hur därmed förhöll sig inom det lundensiska ärkestiftet gjordes vid 1860-talets början av C. Sonnenstein-Wendt, men hans forskningar begränsades till att gälla blott staden Malmö. Även förhållandena i de skånska landskapens övriga köpstäder måste emellertid ägnas uppmärksamhet. Intresset fångas i första hand av de sociala och handelspolitiska motsättningarna mellan köpstadsmännen och övriga stånd i det danska samhället, ej minst mellan borgarna och kyrkan. Särskilt intresse knyter sig i detta avseende till malmöborgmästaren Jörgen Kock, hans förtjänster om kyrkoreformationen i Malmö, hans politiska ledarskap under grevefejden och hans insatser inom den inre utvecklingen i Danmark efter 1536. Det är sålunda även i detta hänseende berättigt att låta framställningen taga sin början med åren närmast före och efter Christiern II:s fall och nå sitt slut ungefär med åren kring 1540-talets mitt.

Göteborg i september 1947.

GÖSTA JOHANNESON

Innehållsförteckning

UPPLÖSNINGSTIDEN

1. Tronskiftet år 1523 3
Den politiska omvälvningen, 3. — Förhållandet till påvestolen, 4. — Ärkestiftet efter ärkebiskop Birger Gunnersens död, 9. — De nya makthavarna och reformismen, 16.
2. Aage Sparres kamp för sitt arkiepiskopat 23
Släkt och personliga förhållanden, 23. — Val och förhandlingar med kurian, 26. — Avgörande i bornholmsfrågan. Jörgen Skodborgs utnämning, 31. — Som arkielektus på ärkesätet, 40. — Försök att återknyta förbindelserna med Rom, 49. — Eftermälet, 61.
3. Lunds domkapitel 1519—1536 62
Kapitlets organisation, 62. — Medlemmar och tjänstemän, 65. — Andlig konservatism, 74.
4. Aristokratien och kyrkan 76
Adelns politiska maktställning, 76. — Kamp mot uppror och »lutheri». Förhållandet till Frederik I:s kyrkopolitik, 78. — Kyrkogodsets omfattning, 88. — Adeln och herreklostren, 89. — Adeln och kyrkans gods och län, 96.
5. De andligas köpenskap och städernas handel 105
Köpmännen och den evangeliska läran, 105. — Christiern II:s och hans företrädares handelspolitik, 110. — Kyrkogodsets administration. Disposition av dess avkastning, 115. — Betydelsen av konkurrensen mellan andliga och borgare, 124.

6. Kyrkans räntor och egendom i köpstäderna 128
 Problem förknippade med kyrkans innehav av gods och räntor i köpstäderna, 128. — Detta innehavs omfattning, 132. — Malmöborgarnas nya lösningar av de gamla problemen, 137. — Utvecklingen i de övriga städerna, 145.
7. Tiggarkonventens upplösning 147
 Allmänna orsaker, 147. — Borgarna, tiggarmunkarna och adeln, 152.
8. De första evangeliska menigheternas tillkomst 158
 Reformationsverket i Malmö, 158. — Utvecklingen i övriga delar av ärkestiftet, 170. — Särdrag i malmöreformatörernas förkunnelse, 172.

BRYTNINGSTIDEN

9. Rådsvälde och reaktion 181
 Herredagen i Köpenhamn 1533. Det förändrade politiska läget, 181. — Kättardomar och brytningar inom ärkestiftet, 191.
10. Ärkestiftet under grevefejden 202
 Greven och hans anhängare ta makten, 202. — Adeln byter sida. Hertig Christiern hyllas, 208. — Arkielektus, herreklostren och den nya regimen, 224. — Grevens sista anhängare kapitulera, 229. — Slutläget, 235.
11. Arkiepiskopatets undergång 236
 Biskoparnas fängsling den 12 aug. 1536, 236. — Herredagen i Köpenhamn 1536, 243.

OMDANINGSTIDEN

12. Kyrkoorganisatoriska problemställningar 253
 Aristokratien och den nya kyrkoordningen, 253. — Herreklostrens omvandling, 260. — Olika synpunkter på kyrkans rätt till gammalt kyrkogods, 266. — Gammaltroende adel och evangeliska borgare, 270.

13. Begynnande konsolidering	272
Herredagen i Odense 1539. Konungens politik omlägges, 272. — Uppgörelser om tionde och prästräntor, 280. — Försoning mellan adel och borgare. Avtal rörande kyrkans egendom i städerna, 286.	
14. Adeln och kyrkogodset efter 1536	292
Den äldre adelsgenerationens förhållande till kungamakt och kyrka, 292. — De yngre kungatjänarna och kyrkogodset, 298.	
15. Det gamla och det nya	304
Lunds domkapitel efter 1536, 304. — Kvarstannande gammal- troende kapitelmedlemmar, 307. — Superintendenten och den gamla kyrkans vänner, 314. — Superintendenten och försam- lingslivet. Sockenkyrkornas problem, 320. — Återblick, 328.	

EXKURSER

1. Relationerna om helgeandsbrödernas utdrivande ur Malmö helgeandskloster	341
2. Kronologien i malmökapitlet av »Cronica seu breuis pro- cessus in causa expulsionis fratrum Minoritarum . . .» . .	344
3. Den skånska adelns politiska agitation under och efter grevefejden	348

NOTER OCH KALLUPPGIFTER

Noter och hänvisningar	357
Källor och citerad litteratur	416
Använda förkortningar	427

REGISTER

Illustrationsförteckning	431
Personförteckning	433
English summary	441

Upplösningstiden

Tronskiftet år 1523

MÅNDAGEN EFTER PÅSK, den 13 april, år 1523 stack en flottstyrka på femton fartyg från Köpenhamn ut till havs. I spetsen seglade den danska flottans största fartyg »Löven». Ombord befann sig Christiern II, stadd på flykt bort från sina nordiska riken. Han hoppades emellertid att med stöd av sin drottningens mäktiga fränder, habsburgarna, snart kunna segrande återvända till Norden.

För Danmark betydde konungens flykt en inrikespolitisk omvälvning. Christiern II hade strävat efter att förverkliga den starka, centralistiska furstemaktens ideal. Politikens och förvaltningens alla trådar skulle löpa samman hos konungen och hans medhjälpare i kansliet. Rådsaristokratiens inflytande på rikspolitiken minskades, och adelns andel i lokalförvaltningen reducerades från år till år. Ofrälse intogo herrarnas platser som länsmän på kronans slott, och centralmyndighetens kontroll över länens förvaltning gjordes samtidigt effektivare. Kronans intäkter ökades, och emedan konungen därigenom sattes i stånd att hålla besoldade landsknechtsstyrkor, minskades betydelsen av det väpnade adelsuppbådets insatser vid rikets försvar. Under Christierns sista regeringsår förebådades genom hans stora lagverk djupgående förändringar inom alla områden av det danska folkets liv. Även kyrkan berördes kännbart härav, och konungens reformistiska inställning verkade utmanande på kyrkoledningen. Christierns politik bragte honom sålunda i allt starkare motsättning gentemot klerus och aristokrati. En fastare förankring syntes dock kunna vinnas hos borgarståndet och allmogen, för vars önskemål konungen och hans medhjälpare visade stor lyhörddhet. Christiern II:s utrikespolitik drog

emellertid stora kostnader, och under trycket av ofta återkommande extra skatter och gärder lät sig allmogen för en tid ryckas med, när prelaterna och herrarna funno ögonblicket inne att störta den hatade regenten.¹

I april 1523 voro rikets biskopar och spetsarna inom rådsaristokratien situationens herrar. I den avsattes fabroder, hertig Frederik, fann man en lämplig tronkandidat. I slutet av mars hade man hyllat honom på landstinget vid Viborg. Därvid hade man demonstrativt låtit bränna Christiern II:s »skadliga och fördärvliga» lagböcker. Kretsens politiska program skisserades i Frederik I:s handfästning, dagteknad den 3 aug. 1523. Den danska kyrkans privilegier och friheter skulle försvaras mot alla, som hotade kränka dem. Rådsaristokratiens inflytande på rikets styrelse skulle tryggas, och adeln skulle besätta nyckelpositionerna i såväl kyrkosamfundet som det världsliga samhället. Adeln skulle återfå den egendom, de rikets län och den myndighet över sina landbor, som Christiern II berövat den. Om upprovsledarna ensamma fingo lägga den nya kursen, skulle Frederik I:s regering föras i reaktionens tecken.

Christiern II:s förhållande till kyrkan hade särskilt under de sista åren av hans regering karakteriserats av våld och övergrepp. I sin politik gentemot påvestolen följde han emellertid samma linjer som sin fader och farfader. De stora reformkonciliernas opposition under 1400-talets förra hälft mot påvarnas strävan efter oinskränkt makt över kyrkan inledde en långvarig maktkamp, som slutligen skulle avgöras till påvedömets fördel. Striden gällde huvudsakligen reglerna för tillsättning av de högre kyrkliga ämbetena, främst episkopaten. Concilierna ville följa den kanoniska rättens bestämmelser, vilka tryggade domkapitlens oberoende och fria val. Påvens del i valhandlingen inskränkte sig till att han bekräftade valet av ärkebiskopar och insatte dem i deras ämbeten. Ärkebiskoparna hade i sin tur att inom sina provinser konfirmera de underlydande biskoparnas val och inviga dem. Påvarna å sin sida hade strävat efter att genom direkt utnämning, provision, få en möjlighet att besätta i första hand alla prelaturer. Under kurian lades på detta sätt tillsättningen ej blott av

högre kyrkliga tjänster utan med tiden även av lägre befattningar. I apostolisk maktfullkomlighet reserverades stora grupper av ämbeten, så att ny innehavare av dessa kunde utses blott av påven.

Konciliet i Basel (1431—49) ville återinföra kanonisk praxis i fråga om val och konfirmation och avskaffa alla reservationer. I denna anda uppsattes också mellan kurian och Karl VII av Frankrike den pragmatiska sanktionen i Bourges år 1438. Kunde dess principer förverkligas, skulle självständiga nationalkyrkor uppstå i de olika länderna. Men påvemakten gick till motangrepp, och tio år senare slöts i Wien ett konkordat med den »tyska nationen», vilket vid kurian i regel ansågs bindande även för de nordiska länderna. Wienkonkordatet accepterade de påvliga reservationerna, föreskrev att ärkebiskopar och biskopar efter valet skulle söka konfirmation personligen i Rom, och gjorde det möjligt för påven att vid formella felaktigheter i valförfarandet utöva sin provisionsrätt.

Det av påvarna förfäktade systemet bragte kurian stora fördelar. Betydande penningbelopp inflöto i form av utnämningsavgifter (servitier), annater, kansliarvoden och andra pålagor. Påven kunde vidare förläna lediga ämbeten åt män i sin egen omgivning eller tjänstemän i kurian som sinekurer. Domkapitlens egna kandidater blevo ofta nödsakade att med stora penningssummor utlösa dessa »kortesaner».

Den danska kyrkopolitiken hade under 1440-talet anslutit sig till de riktlinjer, som baselkonciliet uppdragit. Christiern I närmade sig emellertid kurians ståndpunkt, och från år 1449 sökte han samförstånd med påvemakten. Furstarna i Europa hade nämligen upptäckt, att de kunde inhösta betydande fördelar av att samarbeta med en stark påvemakt. Dels öppnades därigenom en möjlighet för dem att placera sina egna handgångne män på ledande poster inom kyrkan, dels kunde genom dessas medverkan kyrkans ekonomiska tillgångar effektivare än förut utnyttjats för statsmaktens behov. De oldenburgska kungarna sökte i dessa syften skapa ett gott förhållande till påvestolen. År 1474 besökte Christiern I Rom, och under förhandlingar med Sixtus IV erkände han påvens rätt att reservera ämbeten inom de nordiska kyrkorna. I gengäld erhöles de danska konungarna presentationsrätt, d. v. s. rätt att föreslå kandidat, vid återbesättandet av fjorton prelaturer i Norden, däribland preposituren och dekanatet i Lund.²

De ledande männen i den danska kyrkan voro ej sinnade att godtaga denna ordning. I kung Hans handfästning av år 1483 inrycktes föreskrifter, att konungen ej fick hindra eller genom skrivelser till Rom befatta sig med biskopars och andra prelaters val och ej heller intränga någon i ett kyrkligt ämbete mot kyrkans privilegier och friheter, och att endast danska män borde komma i fråga till tjänsterna.³ Men utvecklingen fortskred obevekligt i den inslagna riktningen och befordrades särskilt av Julius II, som var angelägen om ett friktionsfritt samarbete med de världsliga maktavarna. Vid biskopsval höllo dock de danska domkapitlen fast vid kanonisk praxis och skredo till val enligt den av kyrkolagen föreskrivna ordningen. Man höll sig emellertid i regel till kandidater, som konungen väntades gilla. Sedan konungens samtycke inhämtats, ansökte man vid kurian om konfirmation av valet. Så vitt möjligt respekterades sålunda de kanoniska formerna. Påven ställde sig emellertid på en annan ståndpunkt. Han kasserade principiellt alla val från de nordiska kyrkorna, och i stället för att konfirmera valet utnämnde och insatte han i kraft av sin apostoliska myndighet den föreslagne genom provision.⁴

Påvens växande inflytande över den danska kyrkoprovinzen medförde allvarliga vådor. Ärkebiskopens myndighet kringskars genom att nya biskopar tillätos mottaga ordination annorstädes än hos ärkebiskopen, och t. o. m. sockenpräster kunde få mottaga vigning i Rom eller på annan ort utanför deras egna stift. Påven meddelade stundom en biskop rätt att exekvera en påvebulla eller bortge kanonikat i ett främmande stift. Likaså dispenserade påven ofta från skyldigheten att residera vid den kyrka, där man erhållit ett ämbete, och han gav talrika tillstånd att på en hand samla flera med varandra oförenliga kyrkliga befattningar. Såväl högre som lägre kyrkliga ämbeten löpte därigenom risk att förvandlas till sinekurer ej blott för »kortesaner» utan även för tjänstemännen i det kungliga kansliet. Ju större svängrum dessa ämbetsjägare erhöillo, desto påtagligare blevo riskerna för att stifts- och kapitelorganisationen skulle sönderbrytas och själavården förfalla.⁵

Under de stora reformkonciliernas tid hade man krävt reform av kyrkan »till huvud och lemmar». Dessa reformistiska strömningar levde kvar under hela 1400-talet och tilltogo åter i styrka vid 1500-talets början, framför allt i Frankrike. Julius II tvangs därför att samman-

Christiern II
Kolteckning av Albrecht Dürer 1521

kalla den femte lateransynoden, vilken samlades år 1512. Synoden slutade emellertid med påvemaktens fullständiga seger. I bullan »Pastor aeternus» stadfästes år 1516 tanken på påvens teokratiska maktfullkomlighet över kyrkan. De idéer koncilierna kämpat för, hade lidit ett förkrossande nederlag. Konsekvensen drogs av Frans I i Frankrike, som satte 1438 års avtal ur kraft. Innan synoden år 1517 upplöstes, proklamerade Christiern II genom ombud i Rom sin anslutning till de grundtankar, som uttalats i »Pastor aeternus».⁶

Till kärnan i oppositionspartiet år 1523 räknades många av Danmarks prelater. Biskoparna framstodo som självskrivna motståndare till den ohejdade kurialismen och en kungamakt, som utan skrupler utnyttjade det ökade påvliga inflytandet över Nordens kyrkor. Biskopsdömet auktoritet och oberoende måste värnas. Till bundsförvanter hade prelatererna nu vunnit högadeln.

Under århundradenas lopp hade kyrkans egendomar ständigt ökat. Ej blott furstarna utan även aristokratien närde en livlig önskan att för egna syften få nyttiggöra dessa tillgångar, som eljest i viss grad

undandrogos det ekonomiska livet. Denna disposition kunde ernås på olika sätt, men oftast skedde det genom att kyrkans ledande poster bekläddes av män ur adelsståndet. Europas aristokrati hade vant sig vid att räkna med att kyrkans prelaturer skulle i främsta rummet stå till förfogande för adelsfamiljernas yngre manliga medlemmar, som därigenom vunno ståndsmässig försörjning utan att familjegodsens behövde ytterligare utskiftas, och ogifta döttrar fingo av liknande skäl inträda i förmögna nunnekloster. I Tyskland rekryterades episkopatens innehavare till största delen ur adeln, likaså besattes kanonikaten och abbottdömena i regel med adliga. Enahanda voro förhållandena i England och delvis även i Frankrike.⁷

Helt i linje med denna allmänna tendens i tiden och givetvis i överensstämmelse med den danska adelns aspirationer föreslog Christiern I vid besöket i Rom år 1474, att endast adelsmän eller personer med doktorsgrad i teologi eller juridik skulle beviljas tillträde till prelaturer och kanonikat. Detta förslag avböjdes av Sixtus IV.⁸ Ett halvsekel senare voro prelaterna i Danmark beredda att bevilja adelsståndet de önskade förmånerna.

1523 års handfästning ger uttryck åt såväl prelaternas som adelsmännens önskemål i dessa avseenden. Konungens befogenheter vid tillsättningen av kyrkliga ämbeten skulle ej få vidgas. Till biskopar skulle vidare utväljas blott danska män av riddarstånd eller svennestånd, till prelater i övrigt endast danska riddare och svenner, doktorer i den heliga skrift och kyrkolagen eller eljest värdiga, lärda män av dansk härkomst. Utlänningar fingo ej av konungen presenteras till danska prelaturer, och »kortesaner» skulle ej tillåtas »molestera» danska män. Det fria kanoniska valet skulle skyddas. Konungen förpliktades att ej hindra kapitlets val och att aldrig insätta någon prelat eller kyrklig förman utan kapitlets samtycke. I de fall, där konungen redan innehade presentationsrätt, borde med rådets samtycke föreslås personer, som kunde bliva nyttiga för kyrkan. Biskoparna och prelaterna skulle ostört få utöva sin traditionella jurisdiktion.⁹

Den i handfästningen manifesterade enigheten mellan klerus och aristokrati vände ej blott sin spets mot påvedömetns anspråk utan angav även de riktlinjer, efter vilka man ansåg att den nye regentens kyrkopolitik borde utformas. Under de följande åren skulle prelaterna vid

värnandet av kyrkans privilegier finna ett pålitligt stöd hos adeln. Det blev ett av huvudmålen för Frederik I:s kyrkopolitik att upplösa denna samverkan mellan rikets båda främsta stånd.

Den 10 dec. 1519 avled ärkebiskop Birger Gunnersen. Ehuru av ringa börd hade han nått ett av rikets högsta ämbeten. Med okuvlig iver hade han kämpat för sin domkyrka och dess privilegier. Hans strävan att »göra St. Laurentii duk bredare» kröntes också med framgång, men den bragte honom med nödvändighet i ohjälplig motsättning till flera av högadelns främste. Bland de fiender han sålunda förvärvade, märktes i främsta rummet rikshovmästaren Poul Laxmand, riksrådet Niels Hak till Häckeberga samt Gregers Jepsen Ulfstand till Torup och Niels Brahe till Vanås. De flesta ärkebiskoparna i Lund hade varit av adlig börd, vilket givetvis bidrog till att vidga klyftan mellan herrarna och den halländske klockarsonen. Valet av ny ärkebiskop efter Birgers död synes ej ha kunnat undgå att röna påverkan av denna spänning.¹⁰

I vanlig kanonisk ordning skred domkapitlet i Lund till val. Den 13 dec. utfärdades kallelsebrev till medlemmarna att möta i Lund.¹¹ Tre dagar senare utsågs till Birger Gunnersens efterträdare lundakaniken Aage Jepsen av den skånska Sparre-ätten, en man, som var befryddad med många medlemmar av högrälset och som ej synes ha stått främmande för kretsen kring Poul Laxmand.¹² Valet innebar en seger för de krafter ärkebiskop Birger bekämpat.¹³

Kyrkolagen föreskrev, att den utsedde inom åtta dagar skulle tillfrågas, huruvida han vore villig att mottaga valet, och att han inom en månad hade att besvara denna hänvändelse. Senast inom tre månader efter valet skulle ansökan göras i Rom om konfirmation av valet. Försumrades detta utan giltig anledning, förlorade den utsedde därigenom den rätt han i kraft av valet erhållit till ämbetet, och kapitlet kunde skrida till nytt val. Innan konfirmation meddelats, fick den valde ej befatta sig med stiftets administration vid risk att i så fall förlora sin rätt. Sakramental handling kunde han ej utföra, förrän han invigts och insatts i ämbetet av påven eller dennes fullmäktige. Detta skulle ske senast tre månader efter konfirmationen. Att mottaga vinning utan föregående konfirmation av valet ansågs som en schismatisk handling.¹⁴

Oväntade komplikationer tillstötte nu för Aage Jepsen under fullföljandet av den föreskrivna proceduren. För att ansökningen om konfirmation skulle vinna beaktande i Rom, måste konungen ge sitt samtycke till valet. Detta vägrade Christiern II. Han tillhöll kapitlet att förrätta nytt val och anvisade som lämplig kandidat en ofrälse kungatjänare, kanslisekreteraren Jörgen Skodborg, som tidigare utsetts till ärkedjäkne i Aarhus domkapitel. Mot denna konungens intervention nedlade Aage Sparre offentlig protest för att skydda sin egen rätt till arkeiepiskopatet.¹⁵ Det nya ärkebiskopsvalet ägde rum den 5 jan. 1520. Två dagar senare anlände den nye arkielektus till Lund, där han blev ärkedjäknen Niels Kortsens gäst. Följande dag, som var en söndag, inleddes han enligt gammal tradition i högtidlig procession i domkyrkans högkor, i kryptkyrkan och på Lundagård. På ärkebiskopsgården mottog han trohetsed av officialen och tvivelsutan även av övriga tjänare, vilka hade ärkesätets gods och egendom om hand.¹⁶

Konfirmation av Jörgen Skodborgs val skulle därefter utverkas i Rom. Här reste sig emellertid ett annat hinder. I mars 1517 hade som nämnts Christiern II biträtt den femte lateransynodens beslut. Ur kurians synpunkt var därefter hans åsikt om hur de kyrkliga ämbetena rätteligen borde besättas ställd utom allt tvivel. Han hade erkänt, att påven var höjd över konciliet och ej bunden av några konkordat. Mot denna bakgrund bör ses den åtgärd, som påven vidtog några månader senare. Den 11 dec. 1517 hade nämligen Leo X i konsistorium reserverat återbesättandet av Lunds ärkesäte efter den dåvarande innehavarens död.¹⁷ Därigenom öppnades vägen till oinskränkt påvligt inflytande över den danska kyrkoprovinsen, vilket kunde väntas bereda både kungamakten och kurian nya fördelar. Från Lund hade omedelbart vid Birger Gunnarsens död underrättelse sänts till Rom om den inträffade sedisvakansen.¹⁸ När denna nått fram, utnämndes den 6 febr. 1520 i kraft av den gjorda reservationen kardinaldiakonen Paulus Aemilius de Cesis till administrator för Lunds ärkestift.¹⁹

Kardinalen var en helt ung man, som gjort en snabb karriär i det påvliga kansliet. Från en prelatur där nådde han vid trettioett års ålder kardinalsvärdigheten år 1518. De närmast följande åren intog han en framskjuten plats i kardinalkollegiet. Under den långa sedisvakansen mellan Leo X:s död i dec. 1521 och Hadrianus VI:s vigning i slutet av

aug. 1522 var kardinalkollegiet allenarådande, och då utsågs de Cesis till medlem i det femmannautskott kollegiet tillsatt för att skaffa fram pengar till kurians politik.²⁰ För att uppge sin rätt till Lunds ärkestift begärde han till en början sex tusen gulden.

Jörgen Skodborgs utsikter att inom rimlig tid mottaga sin ärkebiskopsvigning voro sålunda ganska mörka, och de fördunklades ytterligare, när det blåstes nytt liv i den nedärvda tvisten mellan kronan och ärkesätet om besittningen av ön Bornholm. Under hela ärkesätets historia hade stiftschefen i Lund haft rätt till intäkter från Bornholm, och sedan 1300-talet låg hela ön med fästet Hammershus under ärkebiskopens överhöghet. Försök att frånrycka lundakyrkan denna besittning gjordes av Erik Menved utan framgång. Valdemar Atterdag förnyade kraven och avtvang år 1362 ärkebiskop Niels Jensen och kapitlet en förbindelse, att slottet och ön — som konungen under en kort tid innehaft men vid detta tillfälle återställde — skulle återlämnas till kronan, om konungen i framtiden krävde detta. Med utgångspunkt i denna urkund reste kung Hans år 1504 krav på att ön skulle överlämnas till kronan. Kapitlet avvisade detta krav, och konungen lät saken falla.²¹ Men det låg helt i linje med Christiern II:s länspolitik att lägga Bornholm under kronan. Den 3 mars 1520 uppsattes en kunglig skrivelse till kapitlet i frågan, och nu hade därtill konungens fordringar höjts. Under ärkebiskopen lydde nämligen ända sedan ärkebiskop Eskils tid Ljunits härad i Skåne samt Åhus. Sedermera hade jämväl Herrestads och Vemmenhögs härad lagts under ärkesätet. Christiern krävde i sin skrivelse, att såväl Bornholm som de tre skånska häradena och Åhus slott och stad skulle överlämnas i konungens händer.²²

Kyrkolagen föreskrev, att en biskopskyrkas egendom ej på något sätt fick förminsкас eller avyttras under sedisvakans, d. v. s. under tiden mellan en biskops död och den dag, då påvebullan om konfirmation av hans efterträdares val företeddes i domkapitlet eller för den, som kapitlet utsett att i sitt ställe förvalta stiftet under vakansen.²³ Svaret på konungens framställning måste således bliva avvisande. Flera av rikets prelater befarade emellertid allvarliga följder, om arkielektus och lundakapitlet spände bågen för hårt. I brev under de närmast följande månaderna tillråddes domherrarna i Lund att låta granska de dokument, på vilka de grundade sina rättigheter över de omstridda lands-

delarna — vilket var det hävdvunna sättet att inför domstol värja sin rätt — ty eljest kunde man frukta, att konungen tog med våld vad han åtrådde. Intet ändrades emellertid i lundaprelaternas inställning till spörsmålet, och man lät ej påverka sig av förnyade maningar från biskoparnas sida under våren 1521.²⁴

Christiern II bytte nu taktik. År 1517 hade i den påvliga legaten Arcimboldis följe en prästson från stiftet Münster, Didrik Slagheck, anlant till Norden. Han trädde två år senare i konungens tjänst, utnämndes år 1520 till dekan i Roskilde domkapitel och följde samma år konungen på hans krigståg mot Sverige. I denne man ansåg sig Christiern ha funnit en lämpligare man än Jörgen Skodborg att insätta på ärkesätet. I bevarade urkunder omtalas Didrik Slagheck som elektus. Ett formellt val torde sålunda ha ägt rum, ehuru tidpunkten för det samma ej är känd. Att domkapitlet skridit till denna mot all kanonisk praxis stridande valhandling under kraftiga påtryckningar från konungens sida, måste anses ställt utom allt tvivel. Understödd av sin svåger kejsar Karl vid förhandlingarna med kurian lyckades Christiern förhållandevis fort främja Didrik Slaghecks sak i Rom. Kardinal de Cesis erhöll som ersättning genom Karl V:s förmedling ett biskopsdöme i kungariket Neapel. Didrik Slagheck utfäste sig att i utnämningsavgift erlägga 4000 gulden, trots att avgiften sedan 1400-talets början utgått med endast hälften av detta belopp. Dessutom hade förhandlingarna vid kurian dragit en kostnad på 7800 dukater, när bullan om Didrik Slaghecks utnämning till ärkebiskop i Lund förelåg färdig den 12 juli 1521. Därtill lades ytterligare ett påvligt nådesbevis. En fiktiv prioritetsrätt till ärkestiftet skapades, genom att ett särskilt exspektansbrev på stiftet utfärdades för mästern Didrik och antedaterades till den 19 mars 1513, Leo X:s egen konsekrationdag.²⁵

Jörgen Skodborg dröjde kvar i Lund så länge han kunde. Den 13 okt. 1521 lånade han en större penningssumma av kantorn Adser Peder- sen och ärkedjåknens Niels Kortsens mot en del av ärkesätets gods som pant. Det torde ha varit medel tillhörande domkyrkan som på detta sätt ställdes till mästern Jörgens förfogande, ty de båda prelaterna fungerade vid denna tid som domkyrkovärjar. Ändamålet med transaktionen visade sig snart. Ännu den 21 okt. var Jörgen Skodborg kvar inom ärkestiftet, ty denna dag utfärdade han följebrev till land-

borna på de pantsatta jordagodsens.²⁶ Därefter har han lämnat stiftet. Från våren 1523 befann han sig i Rom för att hävda sin rätt till ärkebiskopsvärdigheten.

Den 25 nov. 1521 inleddes Didrik Slagheck i Lund. Ärkestiftet hade åter fått en av påven utnämnd chef, men den nye ärkebiskopens ämbets-tid blev kort. Redan i samband med förhandlingarna med kurian hade Christiern II välvt planer på att utverka, att utnämningbullan utfärdades med Didrik Slaghecks namn utraderat. Konungens tillit till den nye arkielektus hade rubbats. Orsaken härtill har man velat söka i mäster Didriks delaktighet i Stockholms blodbad närmast föregående år. Som påvlig nuntie hade Franciscus de Potentia anlant till Danmark med uppgift att undersöka omständigheterna kring blodsdramat. Konungen ryggade ej tillbaka för att ännu en gång förgripa sig på en kyrkans man. Didrick Slagheck kastades i fängelse, och den 24 jan. 1522 avrättades han på Gammeltorv i Köpenhamn.²⁷

Bland nuntiens ledsagare befann sig även en klerk från stiftet Utrecht vid namn Johan Weze. Han trädde i Christiern II:s tjänst som sekreterare och blev nu efter blott några få månaders vistelse i riket dennes nye kandidat till ärkebiskopsposten. Vid det nya valet satte konungen lundakapitlet under kraftigt tryck. Tvisten om Bornholm togs upp på nytt. Blott fyra dagar efter mäster Didriks död uppfordrades kapitlet att framlägga bevisen för domkyrkans rätt till ön. I början av februari sändes sekreteraren Jesper Brochmand till Lund för att inleda direkta förhandlingar med korherrarna. Konungens krav gällde Bornholm med Hammershus samt Åhus slott och stad. Den 12 febr. kallades prelaterna och ett par kaniker till Köpenhamn. Vid ankomsten till huvudstaden grepos de och kastades i fängelse. Det var inalles fem kapitelherrar, nämligen ärkedjäknen Niels Kortsen, dekanen Torbern Bille och kantorn Adser Pedersen samt kanikerna Niels Knudsen och Holger Skaldre. Efter två dagars fängelse utfärdade de gemensamt ett brev, vari framhölls, att domkapitlet borde samtycka till att Bornholm utlämnades. Det hårdaste motståndet hade sålunda brutits. Den 17 febr. kunde konungen i ett öppet brev erkänna, att han mottagit Bornholm med Hammershus, sedan prelaterna och kapitlet »förstått och i sanning erfarit», att kronan och ingen annan hade rätt till slottet och ön. Vid samma tillfälle utlämnades även Åhus.²⁸

Under dessa spännande veckor hade kapitlet att utse ny ärkebiskop. Att trotsa konungens vilja var otänkbart. Johan Weze inleddes i domkyrkan den 23 febr. 1522.²⁹ Han hade utsetts genom postulation, ej genom elekktion. Det förstnämnda förfaringssättet kom till användning i de fall, då den påtänkte kandidaten på grund av något i den kanoniska lagen uppräknat hinder ej kunde vinna tillträde till ämbetet, förrän påven meddelat dispens. Vanliga hinder av detta slag voro t. ex. att den föreslagne ej uppnått den i kyrkolagen föreskrivna minimiåldern eller ej mottagit de stadgade vigningarna, att han var av oäkta börd eller redan innehade ett med den ifrågavarande tjänsten oförenligt ämbete. Undanröjdes ej hindret genom dispensering, var valet ogiltigt, och valets framgång berodde sålunda i hög grad på påvens gottfinnande.³⁰ Hindret är i detta fall ej känt. Men den omständigheten, att kapitlet denna gång valt en man, som ej fyllde de kanoniska fordringarna, belyser ytterligare, hur starkt det tvång varit, varunder man gått till val.

När kardinal de Cesis avstod från Lunds ärkestift till Didrik Slaghecks förmån, gjorde han i överensstämmelse med en allt vanligare praxis det förbehållet, att han själv, om mäster Didrik avled eller avsåde sig arkiepiskopatet, skulle ha rätt till regress.³¹ Skulle Weze av påven beviljas tillträde till lundasätet, måste följaktligen en ny uppgörelse med kardinalen först komma till stånd. Som i det föregående antytts, stod St. Petri stol utan innehavare under en stor del av år 1522, och de Cesis intog en bemärkt plats i de just då allsmäktiga kardinalernas krets. Under sådana förhållanden tedde sig utsikterna att inom rimlig tid och på billiga villkor utverka konfirmation av det nya ärkebiskopsvalet och utnämning av Johan Weze skäligen små. Inga resultat nåddes heller i denna sak under återstoden av Christiern II:s regeringstid.

Den nye arkielektus avsågs av Christiern II ej blott för kyrkans tjänst utan även för uppdrag åt kungamakten. Den 21 sept. 1522 mottog Johan Weze på kunglig befallning det förnämsta slottslänet i landen öster om Öresund, Hälsingborgs slott med dess underlydande nio härad i Skåne.³² I en ofrälse mans hand lades sålunda samtidigt rikets högsta andliga myndighet och förvaltningen av ett av de viktigaste slottslänen. Denna koncentration av befogenheter hos en pålitlig kungatjänare var ett utslag av konungens centralistiska administra-

Johan E. Erzbischof

*Johan Wezes namnteckning
(»Johan E[lectus]
Erzbischof») och sigill*

tionsprinciper och samtidigt en beredskapsåtgärd i gränslandskapen mot det oroliga Sverige. Åtgärden var emellertid också en utmaning gentemot länsadeln, och när resningen mot Christiern II tog fart, drogs Johan Weze med i sin herres fall.

En kort tid före sin flykt gjorde Christiern en reträtt i bornholmsfrågan. Den 22 febr. 1523 påbjöd han, att Bornholm och Åhus skulle återgå i kyrkans ägo. Eftergiften var i den stunden av ringa värde, ty sedan lybeckarna inlett fientligheter mot Christiern II, hade redan i aug. 1522 en lybsk flottstyrka gjort strandhugg på Bornholm, brandskattat landsbygden och bemäktigat sig Hammershus.³³

Tre veckor senare lämnade Christiern II Danmark. Arkielektus Johan Weze följde honom i landsflykten, lämnande åt sin efterträdare på ärkesätet att lösa stora och betydelsefulla uppgifter: trygga besittningen av Hammershus och Bornholm åt St. Laurentius och på nytt hävda det kanoniska valets frihet gentemot kungamakten.

1400-talet präglades av stegrad andlig aktivitet. En strömning av nyvaknad folklig religiositet drog genom länderna, och eftersom man utgick från den katolska fromhetens förtjänstmoral, tog den sig uttryck i brinnande helgon- och relikkult, i skapandet av allt flera religiösa brödraskap och fromma stiftelser, i grundandet av nya mässstiftelser och ökat intresse för vallfärder men också i tilltagande övertro och vidskepelse. Intresset för predikan tilltog, och tiggarmunkarna hade större lyssnarskaror än tidigare. Efterhand som den medeltida världsbildens upplösning fortskred, minskades också skolastikens betydelse, och vetenskapsmännen sökte sig fram till nya kunskapskällor. Humanisterna funno vägen tillbaka till antiken. De klassiska författarna började studeras liksom även nya testamentet och kyrkofädernas skrifter, sedan den nyskapade klassiska filologien skänkt de nödiga hjälpmedlen. Anknytande till platonismen framväxte en senmedeltida mystik, som erhöll beteckningen »devotio moderna».³⁴

Det växande religiösa intresset väckte till liv kravet på en andlig förnyelse inom kyrkan. Å ena sidan tilltog kritiken av det kyrkliga tillståndet i styrka, och med särskild skärpa påtalade man klosterväsendets förfall. Flerstädes hade klosterfolkets vandel förvärldsligats, munklöftena överträtts och konventens inre organisation bragts i förvirring. Tiggarmunkarna hade ofta brutit fattigdomslöftet och förvärvat egendom. Å andra sidan gjordes aktningsvärda ansatser att åter fylla de traditionella formerna med levande andligt innehåll. Reformkongregationer bildades inom de olika ordnarna. Bland augustinerna verkade Windesheimunionen, bland benediktinerna Bursfeldkongregationen. Inom italienska och franska franciskankonvent framväxte en rörelse, som krävde strängare observans, d. v. s. ett strikt fasthållande vid klosterregelns föreskrifter, och samma krav höjdes även inom dominikanorden och karmelitorden.³⁵

De oldenburgska konungarna i Danmark voro varmt intresserade av att främja dessa tendenser. Vid nya tidens början hade samtliga danska augustinkloster anslutit sig till Windesheimunionen, och de större benediktinklostren tillhörde Bursfeldkongregationen. Karmeliterna hade antagit observansen, churu några konvent tilläto enskilda bröder att besitta egendom. Efter år 1519 hade alla franciskaner och

så gott som alla dominikaner i Danmark hyllat observansen. För gråbröderna betydde detta, att ordensprovinsen Dacia föll sönder, ty de svenska ordensbröderna förblevo motståndare till observansen.⁸⁶

Till förnyelse av kyrkan syftade även reformkatholicismen, men medan observansens förespråkare och reformkongregationerna ville skydda det av traditionen givna, uppbyggdes reformismen på en helt annan grund, nämligen det av humanisterna uppmuntrade studiet av bibeln och kyrkofäderna. Samtidigt som allt starkare tvivel anmälde sig i fråga om den skolastiska filosofiens användbarhet inom teologien, sköts studiet av nya testamentet i kyrkofädernas anda i förgrunden. Den heliga skrifs auktoritet i religiösa frågor ökades, och man insåg, att Kristus krävt trons förverkligande även i ett kristligt leverne. Betraktad ur denna synvinkel företedde kyrkan många brister, vilka måste botas. Men samtidigt betonades, att förfallet var en Guds prövning, vilken borde lända kyrkan till luttring och förnyelse, och att en saks missbruk ej gjorde dess rätta bruk onödigt. Reformers voro nödvändiga, men de skulle genomföras inom kyrkan av kyrkans egna i kraft av andlig pånyttfödelse. Denna pånyttfödelse skulle vinnas genom ett fördjupat studium av bibelordet och den gammalkristliga traditionen. Kyrkans andliga förnyelse var en så mycket angelägnare uppgift, som blott kyrkan hade rätt att förvalta nådemedlen och frälsning kunde vinnas blott inom den. Därför krävde reformisterna — före Luther — evangeliets rena och klara predikan. Denna på bibelhumanistisk grund uppbyggda reformistiska katolicism grep vida omkring sig. I Danmark erhöll den i karmelitern Poul Helgesen en värdig representant.⁸⁷

Christiern II visade stor förståelse för reformismens grundtankar. Poul Helgesens verksamhet främjades kraftigt av att konungen år 1517 inrättade ett karmelitkollegium i Köpenhamn, till vilket den lärde karmelitern knöts som lektor.⁸⁸ Konungen trädde även i förbindelse med de wittenbergiska teologerna. Efter varandra inbjödos till Danmark Martin Reinhard, Matthias Gabler och Andreas Karlstadt att verka i huvudstaden. Av dessa stannade endast Gabler längre tid i Danmark. Karlstadt återvände efter tre eller fyra veckor, besviken på konungen, vilken han ej funnit sinnad att i sin kyrkopolitik gå utöver de av reformkatholicismen uppdragna gränserna.⁸⁹

Om Christiern II:s reformistiska syften vittna även hans lagverk. En rad bestämmelser i landslagen avsågo att höja den heliga kyrkans och dess prelaters värdighet och anseende. Bibelläsning och predikan skulle intaga en framskjuten plats i gudstjänsten. Biskoparna skulle själva predika evangelium vid de större högtiderna, sockenprästerna skulle utlägga såväl episteltexterna som evangeliet varje söndag, och i skolorna skulle undervisas i nya testamentet. Biskoparna beordrades att hålla uppsikt över skolor, kloster och prästerskap. Prästerna tillhöllos att residera vid sina kyrkor, så att själavården ej försummades. I allå punkter, där läran berördes, var andan rent katolsk. I påvens myndighet över Danmarks kyrka gjordes ej heller några ingrepp förutom i ett avseende. En appellationsdomstol inrättades att döma i vissa typer av mål, vilka tidigare i sista instans avgjorts vid kurian. Dess kompetens torde i första hand ha omfattat mål om kyrkliga intäkter eller räntor och mål om egendom, i vilka en kyrkans person uppträdde som part, medan saker om kyrkotukt och leverne fortfarande skulle dragas inför påven. Domstolen kände endast en högre instans, konungen och rådet. Den förverkligade delvis ett gammalt danskt önskemål.⁴⁰

De nya makthavarna efter Christiern II:s fall bröto medvetet med denna reformistiska kyrkopolitik. I 1523 års handfästning anklagades Christiern för att hava »Gud till förtörnelse och många simpla och enfaldiga undersåtar till villfarelse tillstatt och underhållit uppenbara kättare i hans nådes huvudstad Köpenhamn, vilka predikat och undervisat menige man i strid mot den heliga kristna tron och den heliga romerska kyrkan». Den nye konungen förpliktades följaktligen att ej tillåta »någon kättare, Luthers disciplar eller andra» att undervisa eller predika »mot Gud, den heliga kyrkans tro, den helige fadern eller den romerska kyrkan».⁴¹ Några dagar före Frederik I:s kröning utfärdade riksrådet en proklamation den 28 juni 1524, vari förklarades, att eftersom man genom jungfru Marias och andra helgons hjälp frälsts från tyrannen Christiern, ville man »hårdeligen och kristeligen» motstå all den villfarelse »en förlupen munk vid namn Luther predikade» och näpsa alla kättare enligt kyrkolagens och den romerska rättens bestämmelser. En vecka senare avgåvo medlemmar av rikets aristokrati en liknande förpliktelse.⁴²

Frederik I. Oljemålning, Frederiksborg

Riksråden proklamerade sig sålunda som konservativa katoliker. Ståndpunktstagandet betingades ej blott av personlig övertygelse utan givetvis även av politiska hänsyn. Man gjorde gemensam front mot den avsatte konungen. I landsflykten hade Christiern slutit sig till Martin Luthers anhängare. 1524 års proklamationer rikta sig också enligt vad som klart utsäges i urkunderna mot lutheranen Christiern, som låtit på danska utge Luthers skrifter och aktade ödelägga all

katolsk tro i landet. Handfästningen däremot faller i tiden före Christierns avfall från den gamla tron, och i den vändes udden mot reformisten Christiern. De politiska avsikter, som lågo bakom denna frontställning, kunna delvis skönjas i det bevarade materialet.

Man sökte nämligen utverka en påvlig exkommunicering av den landsflyktige konungen. Lyckades man, skulle avsevärda fördelar kunna inhöstas, främst den, att Christierns habsburgska fränder ej öppet skulle kunna ge honom sitt stöd i kampen om den danska kronan. Som ombud i Rom utnyttjades arkielektus Jörgen Skodborg. Kunskapen om underhandlingarna ha förmedlats genom ett brev av Johan Wezes hand, och denne, som anlände till Rom under sommaren 1523, sade sig hava sina uppgifter från säkraste källa, en av Jörgen Skodborgs förtroga vänner.⁴³

Den 29 april 1523 hade Franciscus de Potentia i kardinalkollegiet framlagt sin rapport om Christiern II:s övergrepp mot kyrkans tjänare, varvid de av konungen framförda bevekelsegrunderna för hans handlingssätt förklarades vara intet värda. Under diskussionen uttalades även farhågor för att Christiern genom sina kätterska meningar skulle ge anledning till en kyrkoschism i Norden.⁴⁴ Johan Weze meddelar, att Jörgen Skodborg trätt i kontakt med Franciscus de Potentia samt även med Arcimboldi, som nu befann sig i Rom och som efter sin fångsling i Danmark var Christierns svurne fiende, och med representanter för stadsstyrelsen i Lybeck. Tillsammans med dem uppsatte Jörgen Skodborg en skrift, vilken skulle framlämnas till påven. Enligt Johan Wezes referat har den innehållit följande huvudpunkter:

Först hänvisades till en spådom av den heliga Birgitta, i vilken förutsades, att den sjätte i raden av Sveriges konungar skulle sprida förvirring till lands och vatten, betunga allmogen och utgjuta oskyldigt blod, så att undersåtarna blevo nödsakade att fördriva honom. Med tanke på denna profetia hade hertig Frederik beslutat sig för att bispringa danska folket ej blott med vapenmakt utan även med hjälp av en påvlig exkommunicering över Christiern II. Denne konung hade nämligen brutit sin handfästning, låtit Sigbrit styra sina riken, dragit holländare in i landet, skövlat och plundrat kyrkor och kloster och mot givna eder och löften anställt ett blodbad i Stockholm, varvid även biskopar bragts om livet. Slutligen hade han låtit kättare pre-

dika i Köpenhamn. Hertig Frederik, som var laglig arvinge till Danmark, hade ansett det vara sin plikt att befria riket från denne tyrann. Ytterligare två klagopunkter anfördes. Den ena stammade säkerligen från Arcimbaldi: Christiern hade plundrat denne under hans legation till Norden. Den andra klagopunkten har framförts av lybeckarna: konungen hade upphävt lybeckarnas privilegier i Danmark.

Klagopunkterna höra hemma i den serie pamfletter och anklagelse-skrifter mot Christiern II, vilka tillkommo i samband med tronskiftet år 1523 och som gå tillbaka på ett par skrifter av Poul Helgesens hand.⁴⁵ Jörgen Skodborg måste sålunda ha mottagit utförliga instruktioner från Danmark för sitt handlande. Hans skrivelse framlämnades till Hadrianus VI. Denne påve avled den 14 sept. 1523, varför instruktionerna måste ha avsänts från hemlandet senast i mitten av juli. I Jörgen Skodborgs inlaga har sålunda bevarats en källa rörande de planer man välvt inom ledande danska kretsar vid denna tid.⁴⁶

Hadrianus VI:s korta pontifikat fylldes av en oförtruten strävan att utjämna de politiska motsättningarna i Europa. Kristenheten borde enligt hans mening stå enig mot turkarna, som år 1523 genomförde ett framgångsrikt krigståg mot ön Rhodos. Därför inriktade han sig främst på att bringa den sedan år 1521 öppna konflikten mellan kejsar Karl och Frans I av Frankrike ur världen. Hans förhoppningar grusades emellertid fullständigt vad Frankrike beträffade. Frans I förde ett mycket häftigt språk mot kurian och avbröt alla förbindelser med denna i slutet av juni 1523. För påvestolen blev ett gott förhållande till det habsburgska huset av större vikt än någonsin, och bland kardinalerna och kurians tjänstemän funnos många, som önskade ett närmande till kejsar Karl. I stället för att medla mellan kejsaren och konungen av Frankrike, tvangs Hadrianus att engagera sig i ett förbund mot Frans I. Den 3 aug. 1523 slöts ett mot denne riktat defensivförbund av bl. a. kejsar Karl, ärkehertig Ferdinand av Österrike och Henrik VIII av England, i vilket förbund även påven liksom en rad italienska stater inträdde. Den 5 aug. proklamerades ligan i högtidliga former.⁴⁷

Visserligen hade Hadrianus hotat alla fredstörare i Europa med exkommunicering, men under de förhandenvarande politiska omständigheterna var en exkommunicering av kejsarens svåger Christiern II

otänkbar. När Jörgen Skodborg frambar sin skrift till den helige fadern, kastade denne aktstycket till marken och vägrade att taga befattning med det.

Även om denna plan stäcktes, bestod enigheten mellan de ledande i Danmark kring Frederik I:s kungadöme och den gamla tron. Snart märktes emellertid återverkningar även i Norden av nya andliga strömningar ute i Europa. Kritiken av den bestående kyrkan hade tidvis under 1400-talet varit häftig, men kyrkan hade i regel vunnit överhand över sina vedersakare. Betydligt farligare blevo angreppen, sedan de genom Martin Luther fått en ny utgångspunkt i läran om det allmänna prästadömet. Även reformisternas syn på kyrkoorganisationen och prästämbetet var i detta stycke konservativ. Poul Helgesen t. ex. menade, att det allmänna prästadömet var ett övervunnet stadium. Den äldsta kyrkan hade styrts av ett »meniga prästers råd», men ledningen hade snart överflyttats till de nyinrättade biskops- och ärkebiskopsdömena och slutligen till »den store romarbiskopen», påven.⁴⁸

För Luther stod det däremot klart, att alla kristna voro av ett stånd i andlig måtto. Kristen blev man ej genom någon prästs förmedling utan genom dopet, nådemedlen och tron. Alla som fått del däri, voro sålunda i lika mån präster. Kyrkan måste därför byggas uteslutande på nådemedlen: där dessa verkade, fanns den rätta kyrkan och det sanna prästadömet. Man hade sålunda prästadömet och dess frihet, därför att man var medlem i den sanna kyrkan, de troendes samfund, och man var medlem i kyrkan, när man hade prästadömet.⁴⁹

Denna tankegång slog undan alla grunder för kyrkans hierarkiska uppbyggnad och särskiljandet av olika stånd. Omsatt i praktiken ledde den till att celibatet bröts och att klostren tömdes, att man sökte den kristnes rätta kännemärke i tro, ej i hans förhållande till det andliga ståndet. Den gamla kyrkans män fingo bevittna, hur de förlupna munkarna blevo evangeliska predikanter, som spridde det »lutherska giftet» vida omkring. Denna nya förkunnelse, som krävde brytning med den romerska kyrkan och grundande av ett de troendes samfund, frambars i Danmark först tre år efter Frederik I:s tronbestigning av Hans Tausen. Då upplöstes enigheten i de religiösa frågorna mellan konungen och råds-kretsen, och kyrkoledningen ställdes inför ett helt nytt inrikespolitiskt läge.

Aage Sparres kamp för sitt arkiepiskopat

AAGE JEPSEN VAR AV FÖRNÄM BÖRD, även om hans släkt, den skånska Sparre-ätten, ej räknades bland rikets allra främsta. Om hans fader Jep Tullesen Sparre till Skurup är föga känt. Mäster Aages broder Mourids, som övertog familjegården Skurup men senare uppförde sätesgården Svaneholm åt sig, inträdde i riksrådet i samband med Frederik I:s regeringstillträde. Genom systemen Christines gifte med Claus Ludvigsen Rosenkrantz blev Aage Sparre befryndad med denna inflytelserika ätt. En broder, Thord Jepsen, hade redan år 1513 dött för en dråparens hand. Han hade stått i ärkebiskop Birgers tjänst som fodermarsk. Hans son Jep Thordsen hade en häftig och orolig läggning, vilket uppväckte mycken fiendskap mot honom, och han vistades efter 1541 utomlands som flykting, bl. a. i Sverige. Samma lynnesdrag kan skönjas hos andra medlemmar av släkten. Aage Sparres kusin riddaren Henrik Aagesen Sparre till Haglösa, sedan år 1502 medlem av rikets råd, överlät familjegodset Haglösa ej till sonen Knud Henriksen, som också synes ha varit en orolig ande, utan till dottern Johanne. Genom hennes giftermål knöt Sparresläkten nya och betydelsefulla släktband. Hon äktade först en medlem av den mäktiga Bille-ätten, Erik Pedersen Bille, broder till biskopen i Aarhus, Ove Bille. Efter makens död ingick hon nytt äktenskap med riddaren Aage Brahe till Sireköpinge, broder till en av den skånska rådsretsens mest framträdande medlemmar, riksrådet Axel Axelsen Brahe till Krogholm (Krageholm).¹

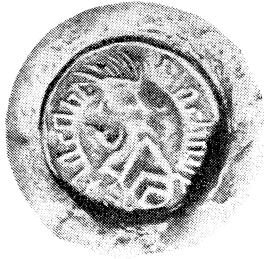
De bevarade källorna vittna på mångahanda sätt om att Aage Sparre känt samhörighet med frändekretsen. I hans testamente ihågkommas alla då levande medlemmar av Sparresläkten med legat. Testamentet

föreskrev även, att penninggåvor skulle utgå till Gregers Jepsen Ulfstads söner Holger Gregersen till Skabersjö och Truid Gregersen till Torup. Det vänskapliga förhållandet mellan Aage Sparre och de två sönerna till ärkebiskop Birgers motståndare dokumenteras bl. a. av att de båda jämte herr Holgers svärson Tage Ottesen Thott till Näs i testamentet anmodades hänga sina sigill under urkunden. Testamentet föreskrev även ett legat till en medlem av Bille-ätten, fru Birgitte Bille, änka efter landsdomaren Jens Torbernsen Rosensparre till Skarhult och syster till dekanen i Lunds domkapitel Torbern Bille. På olika sätt har sålunda Aage Sparre genom frändskap eller vänskap förenats med den skånska rådsaristokratien, och han har ej stått främmande för de medlemmar av högfrälset, i vilka Birger Gunnensen sett sina farligaste motståndare. Hans beröring med kretsen kring Poul Laxmands arvingar har antytts i det föregående.²

Aage Sparre var vid sin bortgång i slutet av år 1540 eller början av år 1541 — den exakta tidpunkten är ej känd — en rik man. Hans testamente upptager penninggåvor till ett samlat värde av över 1500 danska mark, nära 100 gulden, 37 rosenobler och 66 engelotter. I silver bortgavs över 130 lod. Därtill kommo lösören av olika slag samt ett betydande antal gårdar. Dessas antal kan ej fastställas, men det kan anföras, att Jakob Mouridsen Sparre ur sin arvslott, vilken utgjorde en hälft av en av de tre huvudlotterna, kunde avstå sju hemman. Aage Sparres egendom synes sålunda ha varit betydlig.³

Den fasta egendomen förvärvade han delvis redan som kanik. Det första av hans gårdsköp, om vilket uppgifter bevarats, ägde rum år 1511 och gällde fyra hemman. Sedermera inköpte han jordegendomar såväl på landsbygden som i Malmö.⁴ Men även före år 1511 måste han ha ägt jordegendomar, ty år 1510 gjorde han tillsammans med sina syskon en donation till helgeandshuset i Malmö.⁵ Av senare donationer till kyrkliga institutioner förtjäna nämnas tvenne till altaren i Lunds domkyrka, den ena fullgjord år 1524, den andra år 1528.⁶ Ät en systerdotter, som var priorinna i St. Peters kloster i Lund, för vilket Aage Sparre själv var föreståndare, gav han år 1537 tre gårdar.⁷

Förmögenheten satte Aage Sparre i stånd att vid olika tillfällen bispringa fränder och vänner. Genom ett lån på 2000 mark gav han år 1532 sin brorson Jep Thordsen hjälp till att inlösa det gods, denne

Aage Jepsen Sparres sigill

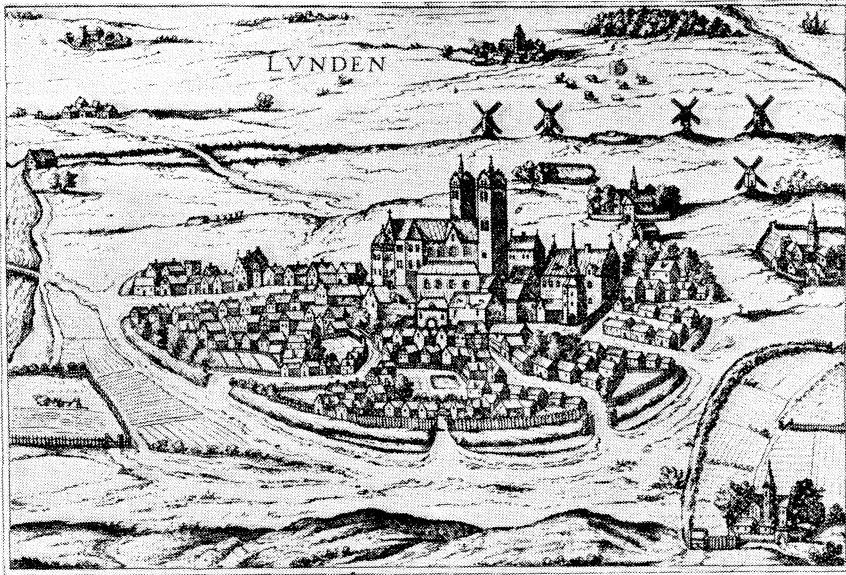
lämnat som pant för skulder han ådragit sig.⁸ Som medsigillanter under Jep Thordsens revers inträdde förutom Mourids Jepsen Sparre även Holger och Truid Ulfstand. År 1537 bad Truid Ulfstand om omedelbar tillfällig hjälp, emedan han var skyldig en utländsk köpman, som inom kort skulle avsegla, 50 Joachimsthaler.⁹ År 1534 utlånade Aage Sparre till dekanen Torbern Bille 1000 mark mot två gårdar som pant.¹⁰ Till Bäckaskogs kloster gavs år 1521 ett lån på 200 mark mot pant, till domkapitlet i Lund ett år 1534 på 300 mark.¹¹

Född troligen under 1460-talets förra hälft var Aage Sparre till åren kommen, när han år 1519 utsågs till ärkebiskop Birgers efterträdare. Sina universitetsstudier hade han bedrivit vid tyska lärosäten. År 1483 immatrikulerades han vid universitetet i Greifswald, där han ett år senare blev baccalaureus och år 1490 magister artium. I dec. 1492 synes han ha inskrivit sig vid universitetet i Rostock, men någon anteckning om att hans studier där resulterat i någon examen, eller om huru länge han vistats där, finns ej i universitetets matrikel. År 1495 inträdde han i den juridiska fakulteten vid Kölns universitet, men ej heller härifrån föreligger någon uppgift om examen.¹² Humanismen nådde dessa lärosäten relativt sent. Särskilt till Köln sökte sig emellertid många danska studenter, ty universitetet där var moderuniversitet åt akademien i Köpenhamn. Föreläsningarna omhänderhades i Köln vid denna tid av de s. k. bursae eller studentföreningarna. Skandinaverna inträdde i regel i bursa Montana, den äldsta studentsammanslutningen vid universitetet, vilken utmärkte sig för sitt strikta fasthållande vid den skolastiska traditionen.¹³ Den andliga fostran Aage Sparre erhållit, har således med säkerhet gått i strängt gammaltroende anda.

Tidpunkten för hans inträde i lundakapitlet är ej känd. Den äldsta bevarade urkund, i vilken han omnämnes som medlem i kapitlet, härrör emellertid från år 1502.¹⁴ Med kanonikatet förenade han från år 1511 uppdraget att vara föreståndare eller prior för St. Peters nunnekloster i Lund, en befattning som han behöll även efter ärkebiskopsvalet.¹⁵ Andra fakta av vikt rörande hans karriär i kyrkans tjänst fram till år 1519 äro ej kända.

I det efter Christiern II:s flykt uppkomna nya läget syntes många omständigheter gynna Aage Sparre framför hans medtävlare om ärkestiftet. Han var den ende av de tre kandidaterna, som var av inhemsk adlig börd, och hans religiösa ståndpunkt var densamma som det segerande oppositionspartiets. Han var med andra ord den ende, som uppfyllde de kompetenskrav handfästningen uppställde. Vidare var Aage Sparre den kandidat domkapitlet i kanonisk ordning och full frihet utsett. De övrigas val hade ägt rum under yttre påtryckning. Ville de nya makthavarna fullfölja handfästningens kyrkopolitiska program och hävda det kanoniska valets frihet gentemot kungamakt och påvedöme, måste de taga parti för Sparre. Att han därtill förfogade över goda ekonomiska tillgångar och räknade släktskap med flera medlemmar av riksrådet, har säkerligen ej minskat hans lämplighet i herrarnas ögon.

Det första kända initiativet från kungamaktens sida i ärkebiskopsfrågan förskriver sig från sommaren 1523. Den 7 juli tillskrev nämligen Frederik I Lunds domkapitel och uppmanade det att ej välja ny ärkebiskop utan konungens och rådets samtycke.¹⁶ Han önskade sålunda bevara det inflytande hans företrädare tillvällat sig över tillsättningen av de högsta posterna inom kyrkan. Domkapitlet har sökt kringgå det kungliga påbudet. I litteraturen möter en uppgift, att Aage Sparre för andra gången valts till ärkebiskop år 1523. Denna uppgift härstammar emellertid från en yngre källtradition. De äldsta källorna ge fastmera vid handen, att kapitlet i det förhandenvarande läget funnit för gott att falla tillbaka på 1519 års val. Man förklarade, att Aage Sparre utsetts till ärkebiskop omedelbart efter Birger Gunnernsens frånfälle, men att Christiern II:s våldsamma inblandning gjort det omöjligt för honom att ge sitt samtycke till valet. I stället hade han dragit sig

Lund under 1500-talets senare del. Kopparstick av Hogenberg i G. Braun, *Theatrum Urbium IV* (1589)

tillbaka under protest. Först efter Christierns flykt kunde valakten fullföljas. Nu samtyckte Aage Sparre till sitt val. Därefter infördes han på traditionsenligt sätt i domkyrkan.¹⁷

Genom att formellt sett intet nyval anställdes, berövades således konungen möjlighet att öva påtryckningar på själva valhandlingen. Den år 1519 påbörjade valhandlingen har fullföljts med arkielektus samtycke till valet och hans introduktion under sommaren 1523. Kyrkolagen föreskrev nämligen, att när valberättelsen jämte ansökan om konfirmation av valet insändes till kurian, den även skulle innehålla uppgift om att den valde givit sitt samtycke. Berättelsen om Aage Sparres val avgick i början av september från Lund.¹⁸

Domkapitlets motivering för sitt handlingssätt var skruvad. Man bortsåg från att sedisvakansen i Lund i själva verket upphört med Didrik Slaghecks utnämning år 1521. Huruvida man ur kanonisk synpunkt kunde betrakta hans kortvariga episkopat som ett utslag av kunglig våldspolitik, vilket kapitlet ville göra gällande, låg i vida fältet.

Didrik Slagheck hade dock varit utnämnd ärkebiskop. Denna omständighet vittnar om att kapitlet med alla medel sökt efter en motivering för Aage Sparres återinsättande. Detta höga spel kunde ej heller drivas utan stöd från utomstående kretsar.

Flera omständigheter tyda på att detta stöd lämnats av rådsaristokratien. Det i handfästningen uttalade handlingsprogrammet bjöd denna att ställa sig solidarisk med Aage Sparre. Mäster Aage upptogs också i handfästningens namnlista med titeln »elektus till Lund» närmast efter uppräknigen av rikets vigda biskopar, och han tilläts liksom övriga biskopar besegla urkunden med sitt sigill i rött vax, ej i ofärgat.¹⁹ På samma sätt beseglade han ett brev av den 30 nov. 1523 från riksråden i Skåne till konungen rörande oroligheter i landsändan. Aage Sparre nämnes i detta brev med titeln »elektus» först i raden av skånska riksråd.²⁰ Det lider sålunda intet tvivel, att herrarna i honom sett den rättmätige arkielektus.

Frederik I delade emellertid ej denna uppfattning. För diplomatiska värv i Rom utnyttjade han, som i det föregående berörts, vid denna tid Jörgen Skodborg. Denne ville han även se på ärkesätet. Senast i augusti månad ha från Danmark avsänts rekommendationsbrev till Rom för Jörgen Skodborgs räkning. I oktober kunde nämligen Johan Weze meddela från Rom, att mäster Jörgen yvdes över att från »hertigen av Holstein» ha mottagit brev av sådant innehåll, att han senast sex dagar efter det att den nyligen avlidne Hadrianus VI:s efterträdare invigts, hoppades bli utnämnd till ärkebiskop.²¹

Lundakapitlet tövade ej att ansöka om konfirmation av Aage Sparres val hos påven. Till ombud utsåg man ärkedjåknen Niels Kortsen. Han synes ha varit väl skickad för uppdraget. Sina universitetsstudier hade han nämligen avslutat vid den juridiska fakulteten i Bologna.²² Han ägde följaktligen såväl de erforderliga lagkunskaperna som förtrogenhet med italienska förhållanden. Den 1 sept. avreste han jämte kaniken Peder Hansen Seber söderut över Lybeck. Penningmedel till sändefärden utanordnades genom bankirfirman Fugger, och tack vare att Niels Kortsen fört summariska räkenskaper över huru han disponerat pengarna, kan man i stora drag följa hans verksamhet vid kurian.²³

Vid sin ankomst till Rom den 31 okt. funno de båda korherrarna före sig vid kurian Jörgen Skodborg och Johan Weze, båda verkande

för sin egen kandidatur till ärkebiskopsposten, den förre med Frederik I:s bistånd, den senare med Christiern II:s och hans vänners.²⁴ För såväl dessa båda som för Aage Sparre stod kardinal de Cesis i vägen genom att han beviljats regress till ärkestiftet efter Didrik Slagheck. Mot 1517 års påvliga reservation av ärkebiskopsstolen i Lund, den rättsgrund, som i detta fall speciellt kunde åberopas för påvens och kurialernas obegränsade förfoganderätt över ärkesätet, hade Aage Sparre nedlagt offentlig protest för att skydda sin egen rätt och danska kyrkans självständighet gentemot kurian.²⁵ Johan Weze befann sig på samma linje, när han hävdade, att reservationen stred mot alla konkordat, som ingåtts med den germanska nationen, och mot alla privilegier, som givits densamma.²⁶ Från kurians sida framfördes emellertid en helt ny syn på Wienkonkordatet: de nordiska kyrkorna hade aldrig inbegripits i detta, och de nordiska domkapiteln hade följaktligen aldrig besuttit någon fri valrätt, utan det tillkom påven att fritt disponera över dessa kyrkors ämbeten.²⁷ Två diametralt motsatta rättsliga ståndpunkter stodo sålunda här mot varandra. Att närma dem så pass mycket till varandra, att förhandlingskontakt kunde knytas, var ingen lätt uppgift.

Kurians anspråk underströkos ytterligare genom att kardinal de Cesis lät taga Johan Weze till fånga som »inträngling» i kardinalens rättigheter över Lunds stift och frigav honom först mot en borgenssumma på 4000 dukater. Johan Wezes sak ansågs i Rom kunna vinna framgång, blott om Christiern II återinsattes på den danska kungatronen. I jan. 1524 lämnade därför Johan Weze Rom för att delta i förberedelserna till ett medlingsmöte mellan Frederik I och Christiern II, vilket skulle hållas i Hamburg under maj månad och där man menade att hans öde skulle avgöras snarare än i Rom.²⁸

För Niels Kortsens var sålunda Jörgen Skodborg den farligaste antagonisten. Under vintern synes ärkedjäknen ha drivit sina underhandlingar med stor iver och ej utan framgång. Förhandlingarna fördes dels med kardinalen, dels med kurian. Hos den förre hade emellertid Jörgen Skodborg vunnit försteg genom att utlova en årlig pension på 600 dukater från ärkestiftet. Niels Kortsens skötte dock spelet så väl — så »beundransvärt», menade en samtida brevskrivare — att Jörgen Skodborg under våren 1524 började misströsta om sin saks lyckliga utgång.²⁹

Vid ansökan om konfirmation föreskrev kyrkolagen i tvistiga fall en särskild »processus informativus», som syftade till att klarlägga omständigheterna kring valet och som kunde bedrivas antingen vid kurian genom ombud eller på ort och ställe av påvens fullmäktige. Materialet för undersökningarna kunde utgöras av olika slags akter samt vittnesutsagor.³⁰ Niels Kortsen grep sig omedelbart efter sin ankomst an med denna informativprocess. Hans räkenskaper utvisa, huru han anskaffat utskrifter av behövliga handlingar. Särskilt antecknade han, att han låtit göra en kopia av gällande regler för det kanoniska valet. Detta röjer hans rättsliga utgångspunkt under detta stadium av förhandlingarna. Som biträden vid underhandlingarna förvärvade han konsistorialadvokaten Johannes Baptista de Senis, påvlige sekreteraren Johannes Borger samt kaniken Henrik Brandis från Ribe. I mars 1524 ansåg han denna del av sitt värv slutfört. Den 5 mars gjorde han slutlikvid med den sistnämnde medhjälparen.³¹

Något omedelbart resultat nåddes ej vid dessa förhandlingar. Detta får sin förklaring av att den nye påven Klemens VII, som vigdes den 26 nov. 1523, under sitt första pontifikatsår av den rådande spänningen mellan Frankrike och huset Habsburg tvangs att föra en mycket försiktig politik. Framför allt gällde det för honom att ej stöta sig med kejsar Karl.³² Det bjöd honom därför emot att träffa ett bestämt val mellan Johan Weze och hans medtävlare. Det låg tvärtom i hans intresse att uppskjuta avgörandet om Lunds ärkesäte.

Niels Kortsen stannade kvar i Rom under ytterligare nära två års tid. Peder Seber däremot återvände till Danmark i jan. 1525. Flera medlemmar av den danska rådsaristokratien utnyttjade Aage Sparres ombud för att uträtta olika uppdrag vid kurian. Sålunda förhandlade ärkedjåknens för Aage Brahes räkning om en äktenskapsdispens, för Axel Brahes i en angelägenhet av ej angivet slag samt utverkade olika slags dispenser åt flera danska herrar, bl. a. åt Mourids Jepsen Sparre. Kostnaderna härför bestredos ur det belopp Aage Sparre ställt till förfogande, enligt vad ärkedjåknens räkenskaper visa. Mellan adelsmännen och Aage Sparre har sålunda rätt samförstånd i fråga om ärkedjåknens förhandlingsresa.

Frederik I tvangs taga sin inställning till Aage Sparre och hans ärkebiskopsval under omprövning, på grund av att ön Bornholm åter blev en bricka i det utrikespolitiska spelet. Lybeckarna höllo ön besatt och gjorde sin skydds rätt över dess allmoge gällande.³³ I Frederik I:s handfästning restes emellertid krav på att Hammershus och Bornholm åter skulle komma i ärkebiskopens hand. Aage Sparre ställde sig på samma ståndpunkt och avkrävde i okt. 1523 öns inbyggare skatt och landgille.³⁴ Lybeckarna å sin sida läto i juni 1524 sin fogde på ön taga ny trohetsed av invånarna och uppbära skatt där.³⁵ Härvid visade sig allmogen motspänstig, och motståndsviljan stärktes av öns präster, vilka stodo i förbindelse med Aage Sparre.³⁶ Han har sålunda sökt värna sin biskopskyrkas rättigheter på den omstridda ön.

Den lybska stadsledningen önskade förverkliga det länge närda önskemålet att komma i besittning av Gotland. På Visborg residerade Sören Norby, som ännu var Christiern II:s man och som genom sina kaperier vållade lybeckarnas handel avbräck. Å ena sidan uppmuntrade lybeckarna sedan hösten 1523 genom löften om lybsk hjälp svenskarna till ett angrepp på Gotland, varvid man hoppades kunna betinga sig ön som ersättning för det lämnade biståndet. Å andra sidan sökte man nå en liknande uppgörelse med danska statsledningen genom utfästelser att medverka vid försvaret av ön mot svenskarna och vid Norbys bortdrivande med danska vapen. Detta lybska dubbelspel hotade att driva de nordiska länderna till öppet krig mot varandra år 1524, sedan svenskarna i maj detta år inlett ett angrepp på Visborg och Sören Norby i juni lovat hylla Frederik I. Då erbjödo lybeckarna medling. Samtidigt framlade de på en herredag i Köpenhamn i juli sina krav på ersättning för den skada Sören Norby — numera Frederik I:s undersåte — vållat dem. I augusti öppnades ett svenskt-danskt möte i Malmö, dit även Gustav Vasa förmåttts komma. Här vunno lybeckarna den fördelen, att de vendiska städerna fingo befogenhet att i sista hand genom skiljedom avgöra, vem Gotland skulle tillhöra.³⁷

Vid herredagen i juli passade lybeckarna på att framlägga klagomål över det bornholmska prästerskapets motspänstighet. De förklarade sig ha tagit ön från sin och danska rikets fiende Christiern II, ej från kyrkan, varför de innehade den under »rättfärdig och god titel».³⁸

Aage Sparre var själv närvarande såväl på herredagen i Köpenhamn som vid mötet i Malmö, och vid båda tillfällena hävdade han, att lybeckarna borde lämna Bornholm.³⁹ Frederik I drog fördel av hans orubbliga hållning och gjorde hans uppfattning till sin under förhandlingarna: ön var dansk och tillhörde Lunds domkyrka.⁴⁰ Hans ståndpunktstagande underströks ytterligare av att han den 5 sept. från Malmö efter mötesförhandlingarnas avslutande utfärdade ett öppet brev till Bornholms allmoge, i vilket han bjöd dem att hålla ärkebiskopen och domkyrkan för sina rätta herrar och till dem utbetala skatt och landgille.⁴¹ Detta var en ej oväsentlig framgång för Aage Sparre personligen, och det är möjligt, att Frederik I vid denna tid avsänt en rekommendationsskrivelse till påven i Rom för att stödja Aage Sparres kandidatur till ärkebiskopsposten.⁴² Säkert är att konungen vid malmömötet låtit arkielektus intaga en framskjuten plats bland de danska underhandlarna. Han var en av de fyra danska andliga, som deltog i mötet, och jämte en av rådsretsens mest vördnadsbjudande medlemmar, den gamle vittbereste Albert Jepsen Ravensberg, mottog han i spetsen för de danska herrarna Gustav Vasa vid dennes ankomst till Malmö.⁴³ Sparre å sin sida beviljade liksom rikets vigda biskopar en fjärdedel av sitt biskopssätets ränta som bidrag till rustningarna mot Christiern II, när dessa spörsmål voro före under herredagen i juli.⁴⁴ Vidare sigillerade han som arkielektus den i samband med Frederik I:s kröning uppsatta proklamationen om att rikets råd och adel ville enigt göra motstånd mot allt kätteri, sedan man befriats från tyrannen och kättaren Christiern.⁴⁵ Mellan Aage Sparre och rikets ledning hade sålunda utvecklats en ur skilda motiv framsprungnen intressegemenskap.

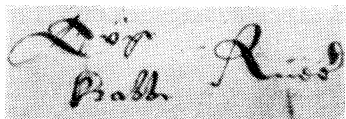
Denna bestod dock ej någon längre tid. I Malmö ingicks ett troligen muntligt avtal mellan arkielektus och lybeckarna om att låta frågan om besittningen av Bornholm vila till nästkommande pingstheg (4 juni 1525).⁴⁶ Detta stillestånd bröt Aage Sparre. I oktober eller november lät han fångsla den lybske fogden på Bornholm. I ett brev av den 18 nov. 1524 rättfärdigade han sitt handlingssätt inför riksrådet. Han sade sig ej ha kunnat se genom fingrarna med fogdens fortsatta beskattning av allmogen, varigenom St. Laurentii rättigheter kränktes, och bjöd sig i rätta inför konung och råd att svara för sin åtgärd.⁴⁷ Händelsen belastade kännbart Frederik I:s förbindelser med lybeckarna. I ett brev den

11 dec. uppmanades arkielektus av rikets kansler, biskop Lauge Urne av Roskilde, att frige den fångne fogden mot borgen.⁴⁸

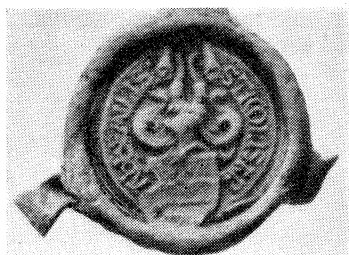
Under våren 1525 inträffade händelser, vilka gjorde Frederik I mera än någonsin beroende av ett gott förhållande till Lybeck. Hansestadens styresmän hade med ogillande sett, att Sören Norby tillåtits sitta kvar på Visborg som danska kronans länsman, och uttalat sig för ett gemensamt dansk-lybskt företag mot Gotland. De drevos härtill dels av misstänksamhet mot Norby, dels av sin önskan att själva komma i besittning av ön.⁴⁹ Deras misstankar besannades. I mars 1525 reste Sören Norby allmogen i Skåne och Blekinge till kamp mot rikets herrar för att återgiva Christiern II hans danska krona.

Den skånska allmogen hade ganska tidigt lagt i dagen, att den ej var sinnad finna sig till rätta med rikets nya styresmän. Särskilt i norra Skåne gaddade sig bönderna vid flera tillfällen samman, skaffade vapen och visade olydnad gentemot länsmännen. De ytligt liggande orsakerna till oron äro gripbara i källorna. Nya och tyngande skatter måste under Frederik I:s första år utskrivas, för att riket skulle kunna sättas i försvarstillstånd mot befarade angrepp från den landsflyktige konungens sida. Oreda rådde på den inhemska penningmarknaden, emedan klippingmyntet från Christierns tid ännu cirkulerade och föga genomtänkta åtgärder vidtogos för att draga det ur marknaden. Allmogen hotades av dyrtid, när köpmännen begärde samma höga pris för sina varor i det nya goda myntet som i det dåliga klippingmyntet. Vidare hade den lagstiftning upphävts, som Christiern II utformat i syfte att främja borgarklassens och böndernas intressen. Det stod snart klart, att det nya styrelseskicket i lika hög grad gynnade herrarna, som Christiern i sin inrikespolitik sökt gagna allmogen.⁵⁰ En djupare liggande orsak torde vara att söka i bondeståndets efter hand tilltagande pauperisering under trycket dels av kronans växande pålagor, dels av herreklassens ökade ekonomiska och juridiska myndighet över sina landbor.⁵¹

Revolvtämningarna underblåstes av Christiern II:s hemliga sympatisörer inom riket och de kunskapare han tid efter annan utsände. »Många skalkar föra underliga rykten och tidender omkring», meddelade riksmarsken Tyge Krabbe om läget i Hälsingborgs slottslän, vilket han 1523 övertagit efter Johan Weze.⁵² I mars 1525 ansåg Sören Norby

*Tyge Krabbes namnteckning
(»Tyge Krabbe, Ridder»)
och sigill*

situationen mogen. Från sjösidan angreps och intogs ärkesätets slott Åhus. Därigenom avskars Blekinge från sina förbindelser västerut, och det fanns goda möjligheter att utveckla operationerna vidare såväl i nordlig riktning mot Sverige som västerut mot Öresund. I Sverige följde man med oro händelsernas utveckling.⁵³

För Frederik I gällde det att snarast med lybeckarna överenskomma om militärt samarbete mot de upproriska. Lybeckarna å sin sida höjde priset för den hjälp de skulle kunna lämna. Under förhandlingar i mars 1525 i Segeberg framlade de stegrade krav på skadestånd och krävde som vederlag för ett väpnat ingripande mot Norby främst att Gotland skulle överlämnas till dem. Den 17 mars dagtecknades en traktat, i vilken lybeckarna som pant erhöles ett av sex uppräknade danska slottslän eller Gotland.⁵⁴

Under förhandlingarnas gång hade lybeckarna framfört klagomål över att Aage Sparre plundrat lybsk egendom på Bornholm, som man uttryckte det, och kränkt deras rättigheter där.⁵⁵ Aage Sparres inställning i bornholmsfrågan hade sålunda blivit obekvämt för Frederik I. Vid förnyade förhandlingar i juni 1525 återkommo lybeckarna med sina klagomål. Nu krävde man, att arkielektus skulle straffas och lybeckarna erhålla skadestånd för den »spoliation» och de »injurier» han åsamkat dem. Konungens ombud, kanslern Wolfgang Utenhof, meddelade då, att Frederik på den i maj 1525 hållna herredagen i Kolding lagt hinder i vägen för att Aage Sparre vidare skulle befatta sig med ärkestiftet, och han lät förstå, att eftersom Aage Sparre ännu ej erhållit sitt pallium, skulle man avsätta honom och se sig om efter en annan ärkebiskop, som syntes konungen, riksrådet och stadsstyrelsen i Lybeck nyttig och passande.⁵⁶

Frederik I tog redan före den nämnda herredagen ett initiativ, som utvisar, att han ändrat hållning gentemot Aage Sparre. Den 18 april avgick en skrivelse till Klemens VII med anhållan om konfirmation av Jörgen Skodborgs val. Denne hade, påpekades det, bortträngts från ärkesätet av Christiern II, varefter mästare Aage Sparre »hade sig där inträngt». ⁵⁷ Vid mötet i Kolding synes ärkebiskopsfrågan ha förts på tal av riksrådet. Man gjorde gällande, att oroligheterna i Skåne gripit omkring sig, därför att det ej fanns »någon duglig man på ärkesätet i Lund». Ärkebiskopen hade dock i gången tid bevisat sig vara en »rikets port och beskärmare mellan Sverige och riket» liksom hertigen av Slesvig-Holstein vid sydgränsen. Därför borde konungen snarast med rådets samtycke utse en »nyttig och duglig man». ⁵⁸ Herrarna ville alltså få ett slut på den långa sedisvakansen, så att kyrkoledningen åter kom att vila hos en vigd ärkebiskop med full myndighet. Det är troligt, att de med sin hemställan velat befordra Aage Sparres sak. Mellan konung och råd uppväcktes emellertid vid denna herredag stor oenighet, främst på grund av de vittgående skatteäskanden konungen framlade. Frederik I t. o. m. hotade att abdikera. Hans ståndpunkt i ärkebiskopsfrågan torde ha befästs ytterligare genom denna konflikt. Han tog öppet parti mot Aage Sparre på herredagen, såsom Wolfgang Utenhof antyde i sitt svar till lybeckarna en månad senare.

Som ett motdrag från Aage Sparres sida har man att se den nya beskickning, som avsändes från Lund till Rom. Kaniken Peder Seber återvände nämligen ledsagad av en klerk till Rom under loppet av år 1525 och stannade sedan där en längre tid som arkielektus ombud. Niels Kortsen återvände i dec. 1525 till hemlandet, lämnande åt Peder Seber att tillvarataga sin herres intressen. Några resultat nåddes ej under de närmaste åren. Förhandlingarna hade emellertid kostat Aage Sparre och domkapitlet nära 9000 dukater, räknat från Niels Kortsens avresa i slutet av år 1523. ⁵⁹

Den politiska utvecklingen vållade ärkesätet ytterligare avbräck. Visserligen nedslogs snart Sören Norbys uppror med lybeckarnas hjälp. Redan den 14 april slog en lybsk eskader Norbys sjöstyrka vid Pukavik. Norby erhöll ej någon effektiv hjälp från Christiern II, medan i slutet av april motsidan däremot kunde insätta en landsknektskår under Johan Rantzaus befäl i Skåne. Därtill kom, att staden Malmö

mot förväntan tog avstånd från upproret. Allmogen hyllade visserligen Sören Norby på landstinget vid Lund å Christiern II:s vägnar, men bönderna besegrades av landsknektarna i en blodig drabbning den 28 april utanför Lund och i en vid Bunketofta den 4 maj. Sören Norby belägrades därefter med sina återstående styrkor i Landskrona. Men trots dessa framgångar mot Christiern II:s vänner tedde sig situationen mörk för såväl riksledningen som ärkestiftet. Orsaken härtill låg i den lybska politiken. Den lybska flottstyrkan hade nämligen från Blekinges kust fortsatt direkt till Gotland, vars landsbygd ockuperades. Den 11 maj inleddes en belägring av Visborg. Nu gällde det för Frederik I att snarast nå en uppgörelse med Sören Norby för att trygga besittningen av Gotland åt Danmark. I början av juli ledde kapitulationsförhandlingarna till resultat. Norby överlämnade Visborg med Gotland till danska kronan och erhöll som ersättning slotten Sölvesborg och Lyckå med underlydande län, d. v. s. Listerlandet och hela Blekinge.⁶⁰

Det återstod nu för Frederik att förmå lybeckarna släppa sitt grepp om Gotland. Med recessen från Segeberg som utgångspunkt inleddes omedelbart underhandlingar. De danska ombuden krävde obetingat, att Gotland skulle återgå i dansk ägo. Eftersom konungen nu var oberoende av alla hänsyn till lundasätet och Aage Sparre, kunde han som vederlag i stället erbjuda Bornholm. Den 19 juli hade man nått enighet, en fördragsurkund uppsattes i Lybeck, och den 23 augusti offentliggjorde Frederik I traktatens innehåll i ett öppet brev.⁶¹ Ön Bornholm med Hammershus överläts till lybeckarna som vederlag för Gotland, att innehas som pant under femtio år, dock på det villkoret, att ärkesätet behöll sin andliga jurisdiktionsrätt på ön oförkränt. Som ersättning lämnades till ärkesätet under samma tid Varbergs slott och län med all kunglig ränta och rättighet.

Det öppna brevet innehöll vidare, att Truid Gregersen Ulfstand, som år 1523 erhållit Varbergs slott och län av kronan på tio år, allt framgent skulle inneha länet enligt sitt länsbrevs lydelse. Konungen skulle antvarda slottsloven till riksrådet, som sedan skulle överlämna den till två av kapitlets prelater, vilka därefter i sin tur hade att bortge länet till herr Truid, som skulle hålla det ärkesätet och domkapitlet till handa. I denna överlåtelseprocedur gavs ej någon plats åt arkielektus — vilket ej heller hade varit att vänta — utan kapitlet inträdde som

den myndighet, vilken ägde att förvalta stiftets egendom under sedisvakans.

Utan motstånd fann sig domkapitlet ej i förlusten av Bornholm. Den 24 aug. sände Frederik I sin sekreterare Jesper Brochmand att förhandla med korherrarna.⁶² Den 1 sept. läto kanikerna vidimera en skriftlig protest mot konungens beslut, tidigare utfärdad av domkapitlet med kantorn Adser Pedersen i spetsen. Först sedan man på detta sätt dokumenterat sin rättsliga ståndpunkt, uppgavs motståndet. Aage Sparre bereddes emellertid plats i den rättsprocedur, varmed man tillträdde besittningen av Varbergs slott och län. Den 22 sept. 1525 gav han två kaniker fullmakt att anamma herradömet på slottet. Den 9 okt. kunde borgmästare och råd i Varberg intyga, att staden överlämnats till kapitelherrarna.⁶³ Som vederlag för Bornholm var länet ej fullvärdigt, och ärkesätets utbyte av detsamma förringades snart märkbart. Konungen och ej ärkebiskopen bekräftade nämligen senare vid ett par tillfällen Truid Gregersens innehav av länet, och en del av avgiften för detta synes ha inlevererats direkt till konungens fatatur.⁶⁴ Dessa ingrepp i ärkesätets länshöghet torde ha stått i samband med att arkielektus under 1520-talets senare hälft råkade i större beroende av kungamakten än förut.

På Bornholm övertog lybeckarnas fogde förvaltningen den 14 nov. 1525. Ärkesätets rätt till den andliga jurisdiktionen på ön omhänderhades därefter av en särskild jurisdiktionsfogde, som även utövade dominiet över ärkesätets gods där.⁶⁵

Ej nog med att ärkesätet år 1525 frånrycktes Bornholm. Även inom övriga delar av ärkestiftet tornade svårigheterna upp sig för Aage Sparre. Redan den långa sedisvakansen, ett provisorium, som hotade att bli permanent, innebar ett tillstånd av rättslig osäkerhet. Biskop Hans Brask i Linköping karakteriserade i ett brev från år 1526 läget, när stiftschefen blott var elektus, sålunda, att elektus själv var otrygg till sin egen personliga ställning och samtidigt besatt mindre förmåga att värna kyrkans privilegier.⁶⁶ Därjämte sattes arkielektus andliga myndighet i fara genom att han, som icke var konsekrerad, ej hade rätt att själv utföra sakramental handlingar. När Claus Urne skulle insättas i preposituren i Lund, anmodade påven biskop Lauge av Roskilde att fullgöra detta.⁶⁷ Vid ett tillfälle betvivlade allmogen i en

del av ärkestiftet, att den olja, som användes vid sista smörjelsen, medförde de avsedda verkningarna, enär man ej visste, om den invigts av en konsekrerad biskop. Då ingrep biskop Jens Andersen av Odense med den lugnande förklaringen, att han själv invigt oljan och sänt den till Aage Sparre.⁶⁸ Denne mottog vigd olja även från biskopen i Roskilde.⁶⁹

Sören Norbys uppror skapade förvecklingar av annan art. Aage Sparre själv ställde sig solidarisk med den skånska rådsretsen. Han sigillerade bl. a. jämte herrarna ett freds- och lejdebrev mellan rådet och staden Malmö den 19 april.⁷⁰ Men domkapitlet hyste åtminstone en medlem, som visade sig opålitlig, kaniken Christiern Pedersen. Han hade varit kansler åt Johan Weze och sände denne upplysningar om det inre läget i Skåne i ett brev år 1524. Av detta framgår, att han ursprungligen planerat att själv resa till Christiern II med sina upplysningar men hejdats av några skånska adelsmän.⁷¹ Rykten om kanikens praktiker hade även nått biskop Lauge i Roskilde, så att denne i ett brev varnade Aage Sparre dels för mästern Christiern, dels för officialen Jep Falk.⁷² Misstankarna beträffande den senare synas ha varit obefogade. Christiern Pedersen däremot slöt sig till upprorsmännen, när resningen började. Han förlorade därigenom en vikaria han innehafte vid domkyrkan, och Frederik I bortgav denna den 11 maj 1525 till en ny innehavare. Aage Sparre behandlade kaniken på liknande sätt. Christiern Pedersen instämde under hösten att stå till svars inför domkapitlet. Han infann sig ej och exkommunicerades den 23 december av Aage Sparre.⁷³ Dessutom gjorde flera sockenpräster inom ärkestiftet gemensam sak med den upproriska allmogen. Aage Sparre ålades efter upproret att uppbära böter av de opålitliga prästmännen, och att döma av bötessummans storlek, 5000 mark, torde dessas antal ej ha varit så litet.⁷⁴

Våren 1526 inlöpte nya för Aage Sparre olycksbådande tidender. Kejsar Karls inflytande i Italien var efter segern vid Pavia i febr. 1525 större än tillförne. Klemens VII:s politik blev mera obestämd och vacklande än någonsin, helst som den fransk-habsburgska dragkampen gjorde sig kraftigt förnimbar även vid påvehovet. Sommaren 1525 skedde ett närmande mellan Frankrike och England. En anti-habsburgsk front var på nytt under tillblivelse, och den skulle i färdig-

bildat skick framtråda i maj 1526 som den heliga ligan i Cognac, till vilken även Klemens VII anslöt sig.⁷⁵ Under denna tid med ständigt växlande politiska aspekter har påven låtit sina politiska hänsyn till habsburgarnas fordringar fara och fattat ett avgörande beslut i frågan om Lunds ärkestift. Jörgen Skodborg hade nått uppgörelse med kardinal de Cesis, och i enlighet med Frederik I:s rekommendation utnämnde Klemens den 29 nov. 1525 Jörgen Skodborg till ärkebiskop i Lund. Den 31 jan. 1526 utlämnade han Skodborgs pallium, vilket av en slesvigsk kanik skulle föras till Danmark.⁷⁶

Danmarks nye ärkebiskop reste över Nederländerna till hemlandet. Från Lybeck meddelade han den 6 maj 1526 sin förestående ankomst. Denna bebådades även i brev från påven och kardinal de Cesis.⁷⁷ Aage Sparre hade att välja mellan att böja sig för påvens auktoritet eller fortsätta kampen för sin egen rätt till ärkesätet. Många togo parti mot honom. Under åren 1519—1522 hade riddaren Hans Skovgaard varit official på Lundagård. Han hade emellertid råkat i delo med Johan Weze och förlorat ämbetet. Under upproret 1525 hade hans hållning varit misstänkt, varför han en tid hållits fängslad på Köpenhamns slott. Norbys kapitulation i juli 1525 innebar för Skovgaard, att han miste Lyckå slottslän, vilket han då innehaft under ett års tid.⁷⁸ Hans Skovgaard grep nu tillfället att skapa sig en ny karriär i kyrkans tjänst. Med en avskrift av den påvliga utnämningbullan reste han omkring bland ärkesätets bönder och allmogen i Blekinge och nordöstra Skåne för att mottaga deras trohetsed å den nye ärkebiskopens vägnar.⁷⁹ Att han väntade sig en belöning i någon form från Jörgen Skodborgs sida, är givet.

Den 25 juli 1526 befann sig Jörgen Skodborg i Skov kloster på Själland. Där sammanträffade han med den skånske adelsmannen Axel Urup till Ugerup. Dennes fader Erik Jensen Urup hade innehaft ärkesätets län Åsum under ärkebiskop Jens Brostrup och var också en tid ärkebiskop Birgers official.⁸⁰ Sonen Axel hade varit Jörgen Skodborgs fodermarsk år 1521 och då stundom, enligt egen utsago, för sin herres skull levt fredlös, kringvärvd av fiender. År 1522 var han Johan Wezes länsman på Näsbyholm och i Åsums län.⁸¹ Axel Urup erkände nu Jörgen Skodborg som sin rätte herre och erhöi i gengäld brev på Åsums län med dess biskopstionde under sin livstid.⁸²

Medan ärkestiftet på detta sätt höll på att glida Aage Sparre ur händerna, böjde sig rikets övriga biskopar för påvens myndighet och togo parti mot mästern Aage. Den 24 maj skrev biskop Lauge från Roskilde ett brev till »kaniken» Aage Sparre. Titeln »elektus» sade han sig ej kunna använda, då riket nu syntes skola erhålla en vigd ärkebiskop. Även om han »av många orsaker» gärna sett, att Aage Sparre fått behålla Lunds domkyrka, rådde han nu denne att protestera, så snart han erhållit underrättelse om att Jörgen Skodborg in vigts, och sedan lämna ärkestiftets administration ifrån sig. Ty det var ej tillrådligt att kämpa mot Guds försyn och den helige faderns förordnande. Ej ens St. Jakob hade ju dristat sig att tillträda ämbeten vid kyrkorna i Jerusalem, innan den helige Petrus välsignande lagt sina händer på hans huvud.⁸³

Inför alla dessa svårigheter sviktade Aage Sparre. Därtill bidrog säkerligen, att från Tyskland anlände nyheter, vilka väckte farhågor rörande ett nytt företag mot Norden från Christiern II:s sida under loppet av år 1526. Aage Sparre beslöt att skaffa sig lejd för resa till Sverige och anmodade Truid Gregersen Ulfstand att ombesörja den. Herr Truid tillskrev den 21 maj 1526 utvalde biskopen i Skara Magnus Haraldsson och riddaren Ture Jönsson (Tre rosor) angående lejdbrev för såväl sig själv och sin broder Holger Ulfstand som för arkielektus.⁸⁴ Denna utväg behövde emellertid Aage Sparre ej anlita, ty i det kyrkopolitiska läget inträffade en omsvängning, vilken han förstod att utnyttja till sin fördel.

Vid 1520-talets mitt var den evangeliska rörelsen stadd på fram-marsch i Tyskland, ej minst på grund av att många furstar togo parti för den. Bland dessa märktes främst lantgreve Filip av Hessen, men det väckte även stort uppseende, när år 1525 tyska ordens högmästare Albrekt av Brandenburg trädde över i det evangeliska lägret och började omdana den preussiska ordensstaten till ett sekulariserat hohenzollerskt hertigdöme. I maj 1526 organiserades under hessisk ledning ett evangeliskt försvarsförbund, och vid riksdagen i Speyer i augusti detta år fick man i opposition mot kejsarens krav på bekämpande av allt kätteri till stånd en kompromiss: i avvaktan på ett allmänt kon-

ciliums eller åtminstone en tysk riksförsamlings slutliga beslut skulle varje riksfurste i religionsfrågan förhålla sig så, som han kunde svara inför Gud och kejsaren.

Frederik I visade sympati för de nya strömningarna. I febr. 1526 trolovades hans dotter Dorothea med Albrekt av Brandenburg, och i juni samma år firades hennes bröllop med denne furste, som enligt gammaltroende uppfattning ej var annat än en »förlupen munk». Genom att giftet undanröjde det stöd högmästaren tidigare givit Sören Norby, inbragte det visserligen danska kronan politiska fördelar, men det manifesterade också konungens benägenhet för de nya religiösa tänkesätten. Många danska riksråd motarbetade giftermålsplanen, vars fullföljande till stor del var Wolfgang Utenhofs förtjänst.⁸⁵ Denne man utövade jämte rikshovmästaren Mogens Göye i fortsättningen stort inflytande på Frederik I:s religionspolitik. Varje tvivel om konungens religiösa ståndpunkt försvann i aug. 1526, då han och rikshovmästaren bröto mot fastereglerna samt mottogo både brödet och vinet i nattvarden enligt evangelisk ritus. I oktober tog konungen den evangeliske predikanten Hans Tausen till sin kaplan och utfärdade ett skydds brev för honom. Den religiösa samstämmighet, som utåt manifesterats år 1523 mellan konung och råd, existerade sålunda ej längre. På lantdagen i Kiel med hertigdömenas adel i febr. 1526 förde Frederik ett häftigt språk mot prelaterna och gav ej det löfte de begärde av honom om att ej beskydda evangeliska predikanter. Hans inställning i ärkebiskopsfrågan undergick givetvis motsvarande förändringar.

I sin anbefallningsskrivelse till påven för Jörgen Skodborgs räkning hade konungen i april 1525 hemställt om att ärkestiftet skulle befrias från skyldigheten att utbetala en årlig pension åt kardinal de Cesis. Man kan betvivla, att det verkligen skulle ha varit möjligt att på denna grund uppnå en överenskommelse om Jörgen Skodborgs utnämning. Mäster Jörgen lyckades i varje fall ej utan tillerkände kardinalen såväl rätt till regress som en pension på 600 dukater.⁸⁶ Det påvliga inflytandet över Lunds ärkestift hade sålunda lämnats obestritt, och ett betungande ekonomiskt åtagande hade gjorts. Efter konfirmationen av valet hade Skodborg dessutom rätt att mottaga vigning till sitt ämbete, och utsikten att riket skulle erhålla en vigd ärkebiskop, som avlagt obediensed och därmed trätt i lydnessförhållande till påven, passade ej

in i Frederiks planer. Gustav Vasa formulerade kungamaktens syn på denna fråga så, att biskoparna, sedan de tagit vigning, menade sig vara »oss intet pliktige utan påven i Rom».⁸⁷ Frederik I hade sålunda föga bruk för Jörgen Skodborg, när denne ankom till hemlandet.

Under större delen av år 1526 inlöpte oroande underrättelser om landsknechtsanhopningar i Nordtyskland, och man befarade ett nytt angrepp av Christiern II och dennes vänner. Först i oktober erhöll man nyheter, som gåvo vid handen, att farhågorna voro överdrivna.⁸⁸ Ett orosmoment låg däri, att Sören Norby fortfarande befann sig inom rikets gränser. Från sina blekingska slott oroade han alltjämt handels-sjöfarten i Östersjön. Hans bortdrivande var därför ett gemensamt svenskt, danskt och lybskt intresse. En aktion inleddes mot honom i augusti. Till lands ryckte en styrka under de skånska herrarnas ledning in i Blekinge, och till sjöss vann en lybsk sjöstyrka överhanden över Norbys fartyg den 24 aug. Den 16 sept. insattes genom kungligt brev Axel Urup som länsman på Sölvesborg och den 30 nov. Mourids Olufsen Krognos till Bollerup på Lyckå.⁸⁹

Stiftsledningen engagerade sig i dessa strider. Den 2 aug. befullmäktigade Frederik I sin sekreterare Johan Friis samt Truid Ulfstand att förhandla med domkapitlet, och två dagar senare uppmanade han detta att fullgöra den rustningskyldighet rådet tidigare föreskrivit. Aage Sparre ställde sig fortfarande solidarisk med den skånska råds-kretsen, och i ett brev till Gustav Vasa rörande det planerade företaget nämndes han först i raden av skånska herrar och med titeln »elektus till Lunds domkyrka».⁹⁰

Aage Sparre insåg, att den nya situationen kunde vändas till hans egen fördel. Mogens Göyes stöd vann han genom en penninggåva på 400 gulden och Wolfgang Utenhofs genom en på 100. Därmed hade väg banats för en uppgörelse med Frederik I.⁹¹ Denna kom till stånd i Köpenhamn den 19 aug. 1526. Förutom kanslern Claus Giordsen, rikshovmästaren Mogens Göye och prosten i Viborg, Knud Gyldenstjerne, sedermera ett lydigt verktyg för Frederik I:s kyrkopolitik, närvaro Aage Sparres fränder Henrik Aagesen och Mourids Jepsen, vidare de skånska rådsmedlemmarna Tyge Krabbe, Albert Ravensberg, Knud Bille, Axel Brahe, Holger och Truid Ulfstand, av vilka flera stodo i släktskaps- eller vänskapsförhållande till honom. Slutligen deltog

Johan Oxe, Oluf Nielsen Rosenkrantz, Anders och Hans Bille — de två sistnämnda kusiner till lundadekanen Torbern Bille — samt Johan Urne, halvbror till prosten Claus Urne i Lund. Konungen och dessa herrar tillförsäkrade Aage Sparre rätten att »hava, njuta, bruka och behålla» Lunds stift, tills konungen och rådet fällt utslag, om han eller Skodborg »rätteligen utvalts eller korats». Rätten att pröva, huruvida ett biskopsval fullgjorts enligt kyrkolagens regler och om det var rättsligt bindande, tillkom påven ensam. Konungen och rådet tillade sig här själva denna kompetens. Man gjorde sålunda samma ingrepp i påvens myndighet, som Christiern II planerat, när han inrättade en appellationsdomstol att i Danmark avdöma sådana mål rörande kyrkliga räntor och intäkter, i vilka man tidigare vädjat till Rom.

Frederik I lämnade alltså själva rättsfrågan öppen denna gång. Urkunden antyder, på vad sätt han förmåtts att ånyo ändra sin uppfattning om Aage Sparres rättsliga motivering för sin kandidatur. Sparre överlämnade nämligen 3000 gulden att användas för de skånska landskapens och rikets försvar. Dessutom överlämnades 1000 danska mark till konungen personligen, ursprungligen som lån, men senare efterskänkta. Att denna transaktion haft betydelse för uppgörelsens tillkomst, visas av dennas övriga bestämmelser. Om prövningen av de båda kandidaternas val utföll så, att Aage Sparre var »rätteligen korad och eligerad», skulle konungen nämligen bistå honom i hans strävan att hålla sig kvar på ärkesätet, men i motsatt fall skulle han dock sitta kvar, tills hans efterträdare till honom erlagt 3000 gulden. Genom lånet har sålunda Sparre skaffat sig en fordran i ärkestiftet nästan som i ett pantelån.

Aage Sparre har utnyttjat den aktuella politiska situationen och konungens akuta behov av penningmedel. Hans fränder och vänner ha givit honom sitt stöd i förhoppning att åter en man ur deras egen krets skulle bekläda den danska kyrkans högsta ämbete. Konungen å sin sida har dragit fördel av herrarnas iver att främja sitt eget stånds intressen och lockat dem in på en väg, som ledde till den danska kyrkans lösgörande från påvens överhöghet. Att taga parti för Aage Sparre mot den av påven utnämnde ärkebiskopen var i verkligheten en schismatisk handling. Detta synes man i viss mån ha haft klart för sig, om man också måhända menat, att de rättsgrunder Aage Sparre

kunde anföra till sin förmån, även ur kanonisk synpunkt skulle kunna rättfärdiga ett utslag, som gick Jörgen Skodborg emot. Sista punkten i avtalet föreskrev nämligen, att om domen komme att lyda på att Aage Sparre rätteligen valts och korats till ärkebiskop, ville man ej tillåta att bann eller interdikt lystes över honom eller någon annan i riket. Likaså hade man uttalat, att man ej ville tåla bann eller interdikt under mellantiden, fram till dess att dom hunnit fällas.

Med denna uppgörelse hade Frederik I satt in en stöt mot en central punkt i den gamla kyrkans organisation. Dess försvarare försökte avvärja angreppet. Den 22 aug. riktade Jörgen Skodborg från Antvorskov en maning till riksrådet att hjälpa honom att komma i besittning av ärkestiftet. Brevet utmynnade i ett förstucket hot om att riket i annat fall kunde drabbas av bann eller interdikt.⁹² Den 28 jan. 1527 skrev biskop Ove Bille i Aarhus till Aage Sparre och anmodade honom att låta domkapitlet slita tvisten om rättsfrågan. Den 14 febr. sände biskop Stygge Krumpen från Börglum en liknande maning, och biskop Lauge Urne en den 8 mars från Roskilde.⁹³ De blevo utan känt resultat. Å andra sidan synes konungen ej ha varit hågad att fullfölja avtalet genom något formellt utslag om vilkendera av de båda medtävlarna ärkestiftet rätteligen tillkom. Något utslag är i varje fall ej känt. Oklarhet i detta stycke gagnade för övrigt hans planer, ty därigenom ökades den danska kyrkoledningens beroende av kungamakten.

Följderna av det skedda märktes redan på den herredag, som under augusti månad 1526 samlades i Odense. Främst på dagordningen stodo militära och finansiella åtgärder för att stärka rikets försvarsberedskap mot anfall utifrån. Men dessutom diskuterades ett par kyrkopolitiska spørsmål. Konungen föreslog, att rikets biskopar för framtiden skulle mottaga konfirmation av ärkebiskopen. De pengar, som tidigare för detta ändamål sänts till Rom, skulle nu stanna i riket som en liggande skatt.⁹⁴ Till synes innebar förslaget allenast, att äldre kanonisk praxis återupplivades. Men eftersom ärkebiskopen numera innehade sitt ämbete i kraft av kunglig nåd utan att vara av påven insatt och utnämnd, skulle på detta sätt den danska kyrkoprovinsen lösgöras från Roms överhöghet. De herrar som deltagit i uppgörelsen den 19 aug. hade emellertid därigenom låtit binda sina händer. En sprängkil höll på att

drivas in i den eniga gammaltroende fronten från de föregående åren. Rådets svar röjde dess osäkerhet: för det fall, att konungen kunde »beskicka det med lämpa», såge man gärna, att så skedde.⁹⁵

Att konungen skaffat sig större rörelsefrihet i fråga om religionspolitiken, visade sig även på ett annat sätt. Christiern II hade genom sin krigiska politik ådragit sig och riket en större skuld, för vilken flera rådsmedlemmar personligen lämnat borgen på omslaget i Kiel, en livligt besökt varumässa, där det även drevs bankirrörelse. Då även Frederik I åsamkat sig en del skulder, beslöts år 1524, att en summa på 100 000 gulden skulle ställas till förfogande för att inlösa skuldförbindelserna. Denna summa skulle hopbringas genom att allmoge och köpstäder erlade extra skatter. Vore detta ej tillräckligt, skulle biskoparna lämna en fjärdedel av biskopsstolarnas årliga intäkter. I sista hand skulle de världsliga länsmännen träda in med en tredjedel av sina läns ränta.⁹⁶ På herredagen 1526 äskade Frederik I ytterligare bidrag för att bringa skulden ur världen, bl. a. genom att herreklostren beskattades. Prelaterna svarade med att kräva redovisning för hur de tidigare beviljade medlen använts, och klagade över att kyrkans privilegier kränkts, trots att de andliga offrat mycket för rikets bästa. Man ställde emellertid en skatt på sockenkyrkorna i utsikt, om konungen förklarade sig villig efterleva handfästningens löften rörande religionen. Senare preciserades yrkandena till att konungen ej skulle beskydda evangeliska predikanter, ej tillåta, att andliga dömdes av världslig rätt, och att han skulle respektera kyrkans privilegier. Frederik avgav ej det begärda löftet. Han förklarade sig ej veta annat än att han sedan sin tronbestigning sökt hålla sitt rikets inbyggare vid rätt och privilegier och att han ej befallt någon predika annat än det heliga evangeliet. Prelaterna upprepade sina klagopunkter i skärpt formulering, men nådde ej sitt mål.⁹⁷

Emellertid funno de en annan utväg. Vid en herredag föregående år i Köpenhamn hade från adelshåll framlagts krav på att adelns inflytande över den danska kyrkan skulle befastas. Dels påyrkade man, att alla prelaturer och kanonikat skulle »förbliva» under adeln med uteslutande av alla oadliga kandidater och att herreklostren skulle bortförlänas till adelsmän, dels att allt jordagods, som adliga biskopar köpt eller tillpantat sig under de sistförflutna tjugo åren, skulle tillfalla deras adliga arvingar, ej kyrkan, och att jord, som oadliga prelater förvärvat

från adelsmän vid försäljning skulle i första hand åter komma i adlig ägo.⁹⁸ Kraven hade avvisats under herredagen av konung, prelater och riksråd i förening. Nu sågo prelaterna här en möjlighet att genom eftergifter vinna adelns stöd. Den 6 dec. 1526 utfärdade prelaterna i Odense ett öppet brev, vari utlovades, att biskopar och prelater ej skulle köpa eller taga i pant något gods av adeln för kyrkors eller klosters räkning, och att vid arvsifte efter oadliga kyrkans personer, vilka saknade arvingar, den från adel förvärvade jorden skulle kunna återlösas av sina forna herrar. I ett samma dag utfärdat genbrev förklarade sig de världsliga medlemmarna i riksrådet vilja med all makt hålla kyrkan och dess personer vid makt i hennes privilegier och rättigheter och avvärja allt våld, bekämpande särskilt »Luthers okristliga lära».⁹⁹

Genom egna uppoffringar hade prelaterna sålunda lyckats konsolidera den katolska front, som konungen bragt att svikta ej minst genom sina åtgärder beträffande Lunds ärkesäte. Den utfästelse om skydd för kyrkan, dess lära och personer, som konungen vägrat, hade i stället givits av aristokratien. Frederik I stod obunden av andra löften än handfästningens, av vilka han också framlagt sin egen tolkning. Denna konungens fasta hållning bragte prelaterna på defensiven. De kunde nu tänka sig även en utrensning i reformistisk anda under biskoparnas ledning av förekommande missbruk inom klosterväsendet. Deras grundsyn närmade sig Poul Helgesens: man skulle principiellt medge evangeliets förkunnelse enligt skriften men hävda, att allt kom an på den rätta tolkningen, och att Luthers tolkning var falsk.¹⁰⁰

Aage Sparre, som — säkerligen mot sin egen vilja — blivit ett redskap i konungens kyrkopolitik, var ej sinnad att acceptera dennas följder. Däröfver vittnar bl. a. hans ingripande mot de evangeliska predikanterna i Malmö år 1528. Ej heller accepterade han, att St. Laurentius genom konungens utrikespolitik förlorat Bornholm. Efter upprepade lybska påstötningar utfärdades omsider från Odense den 29 nov. det danska ratifikationsinstrumentet rörande föregående års uppgörelse om Gotland och Bornholm. Jämte konungen beseglade femton rådsmedlemmar urkunden, däribland sex andliga. Aage Sparre deltog ej.¹⁰¹

De närmast följande åren medförde nya motgångar för den gamla kyrkans män. Adeln i Nordjylland ingick en regelrätt sammansvärj-

ring mot kyrkan, allmogen vägrade giva tionde, tiggarmunkar överfölls under allmosesamlandet, och konungen kunde ej förmå ingripa till kyrkans försvar utan skyddade tvärtom de evangeliska predikanterna. År 1527 hölls en ny herredag i Odense, endast kort tid efter det viktiga svenska riksmötet i Västerås. Under herredagens lopp uttalade konungen sin anslutning till principen om tolerans gentemot alla trosriktningar: den kristna tron var fri, och ingen rådsherre ville själv tvingas från sin tro; därför borde man besinna, att evangeliets anhängare ej heller ville trängas från sin; båda parter menade sig ha rätt, och då ingen fanns, som kunde döma mellan dem, ville konungen ej tvinga någon, ty han hade visserligen makt över liv och gods, men ej över själarne. Var och en fick följaktligen i hjärtat förhålla sig så, som han på domedag kunde svara inför Gud, tills kristenheten på ett allmänt koncilium enats om den rätta tron. Troligen med rådets medverkan utfärdades ett mandat, vilket uppdrog åt biskoparna att sörja för evangeliets predikan över allt, samtidigt som full frihet medgavs predikanterna att under ansvar inför konung och råd predika rent och klart enligt skriften, att bryta celibatet och att utträda ur klostren.¹⁰²

Därmed hade den danska kyrkans enhet sprängts. Bredvid den gamla hierarkien bereddes nu plats åt fria evangeliska församlingar, ledda av sina predikanter och underordnade ej biskoparnas utan konungens jurisdiktion. Prelaterna ansattes under herredagen även från ett annat håll. I adelns krav vid mötet i Köpenhamn år 1525 hade innefattats en begäran, att adelsmän skulle ha rätt uppbära de böter, som deras landbor kunde ådömas av andliga domstolar. År 1527 framförde rådsadeln — trots sina försäkringar i det ännu ej ett år gamla »enighetsbrevet» från det första odensemötet — på nytt detta yrkande »å kunglig majestäts, deras egna och menige adelns vägnar». Bakom framställningen skönjes konungens pådrivande initiativ. Förgäves åberopade prelaterna, att de själva voro av »adelns släkt, blod och kön». De nödsakades gå med på kravet, om än med smärre jämkningar.¹⁰³ Förhoppningarna om obruten enighet till försvar av kyrkans privilegier hade sålunda svikits.

Långsamt men följdriktigt utvecklade Frederik I sin kyrkopolitik och frigjorde sig så småningom från de förpliktelser rådsaristokratien och

prelaterna ålagt honom i handfästningen. De evangeliska predikanterna blevo allt talrikare. I ärkestiftet började de sin verksamhet år 1527 i Malmö, vilken stad snart intog en av de ledande platserna i den danska reformationens historia. Ett försök från Aage Sparres sida att år 1528 stäcka denna utveckling i Malmö fick blott övergående verkan. De flesta större köpstäderna i riket utgjorde snart evangeliska friförsamlingar under kungligt beskydd. Samtidigt ingrep konungen vid återbesättandet av ledigblivna biskopsstolar. I enlighet med 1526 års herredagsbeslut söktes ej konfirmation av valet i Rom, utan den valde, elektus, insattes på biskopsstolen, sedan han personligen till konungen förpliktat sig att ej motsätta sig Guds rena och klara predikan i stiftet. Dessa elekti innehade sålunda sina ämbeten av konungens nåd, ej i kraft av påvlig utnämning. Danmarks kyrka höll på att helt frigöras från förbindelsen med Rom. Den avgörande händelsen hade härvidlag varit uppgörelsen med Aage Sparre 1526. Den satte konungen i stånd att ensam utöva det inflytande över kyrkan, vilket hans företrädare delat med påven. Det må erinras om att Gustav Vasas kyrkopolitik i Sverige utvecklades i stort sett efter samma linjer under tiden närmast efter västeråsmötet 1527.

Under Frederiks regering gjorde prelaterna ytterligare ett försök att sätta en spärr för predikanternas verksamhet. De politiska konjunkturerna kunde förefalla gynnsamma. Kejsar Karl hade genom freden i Cambrai år 1529 hemburit segern över Frans I. I febr. 1530 kröntes han under högtidliga former till tysk kejsare i Bologna, och senare på året följde habsburgska initiativ till den katolska sakens fromma på riksdagen i Augsburg. De danska prelaterna eftersträvade nu att offentligen kunna brännmärka predikanterna som kättare på en herredag i Köpenhamn sommaren 1530. Försöket strandade emellertid på Frederik I:s hållning. En flera veckor omspännande disputation, vid vilken tjugoen predikanter närvaro, hölls mellan representanter för de motsatta lägren. Predikanternas inlägg, främst de fyrtyotre artiklar, i vilka de fastslogo skillnaden mellan sin egen uppfattning och kyrkans, präglades av en frejdig stridslust, klart framträdande vid en jämförelse t. ex. med den av Melancthon samma år framlagda augsburgska trosbekännelsen. Från herredagen utgick en förordning, i vilken föreskrevs, att var och en, som »nåden haver» fick »klarligen och uppenbarligen»

predika Guds ord för allmogen i stad och på land över hela riket.¹⁰⁴ Evangeliets sak syntes tryggad, så länge de krafter Frederik I engagerat i sin kyrkopolitik, tillätos verka ostört.

Den vändning utvecklingen tagit, hade ej berövat Aage Sparre förhoppningen att trots allt en gång som vigd ärkebiskop styra den danska kyrkoprovinsen. Kunde hans val konfirmeras av påven och han själv erhålla vigning, skulle de rättsliga förhållandena klarna, administrationen av kyrkan vinna ökad stadga och påvens myndighet över Danmark återställas. Vissa omständigheter i det utrikespolitiska läget omkring år 1530 syntes tillråda, att ett nytt försök gjordes vid kurian att främja Aage Sparres sak.

Kejsar Karl hade efter freden med Frankrike större möjligheter än förut att inblanda sig i den nordiska politiken till Christiern II:s förmån. På herredagen i Köpenhamn 1530 beslötos också långt gående försvarsåtgärder. Extraskatter beviljades, och rikets prelater och herrar utlovade mot pant stora penninglån, varmed de ville bistå kronan. Dessutom beslöts, att kyrkklockor skulle omstöpas till kanoner, och att hälften av sockenkyrkornas del i tionden skulle avstås till kronan.¹⁰⁵ Aage Sparre ställde för sin del 4000 mark till förfogande mot att brodern Mourids Jepsens pantsumma i Lindholmens län höjdes med motsvarande belopp och arkielektus erhöll del i densamma.¹⁰⁶ Den 25 okt. 1531 stack en holländsk eskader med Christiern II ombord ut till sjöss med nordlig kurs. I Danmark svävade man i ovisshet om dess mål, tills en landstigning gjordes i Norge i början av november.

Aage Sparre hade alla skäl att lämna de bidrag han kunde till rikets försvar. Johan Weze deltog verksamt i Christiern II:s krigsförberedelser och hävdade åter vid kurian med habsburgarnas stöd sina krav på Lunds stift.¹⁰⁷ Jörgen Skodborg trädde samtidigt på nytt i kontakt med ledande katolska kretsar i Danmark. Troligen från Köln, där han i dec. 1530 funnit en fristad efter att sedan 1526 ha vistats bl. a. en längre tid i Lybeck, tillsände han riksmarsken Tyge Krabbe en skrivelse, vilken denne vidarebefordrade till domkapitlet i Lund den 9 febr. 1531. Herr Tyge bad kapitelmedlemmarna besinna, vad den heliga kyrkans väl krävde.¹⁰⁸ Man kan våga en förmodan, att inne-

hållet i Jörgen Skodborgs numera förlorade skrivelse gällt hans förhållande till det lundensiska ärkestiftet.

Aage Sparre har i varje fall ansett det rådligt att göra ett nytt försök att erhålla påvlig konfirmation av sitt val, oaktat den uppgörelse han år 1526 ingått med konungen. 5000 dukater deponerades hos Fuggers ombud i Lybeck, och Peder Seber fick i uppdrag att återupptaga förhandlingarna i Rom.¹⁰⁹ Denne inledde underhandlingar med kardinal de Cesis, vilka fingo ett gynnsamt förlopp. Den 20 maj 1532 förelåg en överenskommelse, som gick ut på att kardinalen med bibehållen rätt till regress men utan att betinga sig någon pension utfäste sig att medverka till att Aage Sparre erhöll påvlig provision på Lunds ärkestift. Detta oaktat Aage Jepsen ådragit sig de i kyrkolagen stadgade straffen genom att trots Jörgen Skodborgs utnämning fasthålla vid stiftet. Kardinalen skulle på egen bekostnad ombesörja, att erforderliga brev och handlingar i saken utfärdades. Man förutsatte dels att Jörgen Skodborg skulle bringas att resignera, dels att Aage Sparre kunde utse en koadjutor åt sig vid ärkestiftets förvaltning. Det pris Aage Sparre fått betala för denna uppgörelse, var högt. Av dokumentet framgår, att Peder Seber fyra dagar förut utfäst sig att till kardinal de Cesis eller kardinalpresbytern Antonius Maria de Monte utbetala 4000 dukater, när påvebullen om Aage Sparres utnämning expedierats.¹¹⁰

Underrättelser om detta avtal kunna ha nått fram till Lund i medio av juli, om Peder Seber omedelbart sänt meddelande därom. Så synes också ha skett, ty vid denna tidpunkt tog Aage Sparre ett nytt steg. Han handlade enligt en plan, vars grundlinjer kunna utläsas ur de bevarade aktstyckena. Den byggdes på kyrkorättens bestämmelser om resignation från kyrkliga ämbeten och dennas följder.

Enligt kanonisk uppfattning voro banden mellan ett kyrkligt ämbete och dess innehavare oupplösliga, sedan denne mottagit vinning. Blott påven kunde lösa en biskop från hans episkopat, och blott han hade rätt att återbesätta de tjänster, som nedlagts i hans hand. Kyrkolagen medgav en biskop rätt att resignera på grund av långvarig sjukdom, hög ålder eller kroppslig skröplighet, medvetande om att ha begått en förbrytelse, brister i den kompetens, som erfordrades för att förvalta diocesen och som uppnåddes genom akademiska studier och mottagande

av de föreskrivna viningarna, eller slutligen sådan motspänstighet mot biskopen bland menigheten, att kyrkans väl därav kunde hotas. Resignationen skulle ske muntligen eller skriftligen och i de angivna fallen frivilligt, utan tvång och vid alla sinnens fulla bruk.¹¹¹

Aage Sparre beslöt att frivilligt nedlägga sin värdighet i påvens hand. Lyckades han i detta uppsåt, skulle därigenom följderna av den kyrkopolitik Frederik I fört allt sedan den 19 aug. 1526 kunna utplånas. Påven skulle få en ny rättsgrund att kräva inflytande över tillsättningen av rikets biskopar. Den praxis, som varit rådande före Frederik I:s regeringstillträde, skulle kunna återupplivas. För att resignationen skulle vara rättsligt bindande, krävdes, att påven konfirmerat Aage Sparres val och utnämnt honom till ärkebiskop. Bakom konungens rygg har sålunda Aage Sparre genom sitt ombud sökt uppnå detta i Rom. Den i Rom träffade överenskommelsen antyder emellertid, att man sökt hålla även en annan utväg öppen, nämligen den, att Aage Jepsen tog sig en koadjutor.

Kyrkolagen tillät, att en ålderstigen eller sjuklig biskop med sitt kapitals samtycke tog sig en koadjutor. Påvens bekräftelse av åtgärden var ej nödvändig men söktes stundom. I Tyskland blev det mot medeltidens slut allt vanligare, att en biskop av politiska skäl eller för att undvika längre sedisvakans i sin livstid utsåg en koadjutor, som efter hans död skulle efterträda honom. Antagandet av en sådan »coadjutor in vitam et successor post mortem» krävde emellertid påvligt godkännande.¹¹²

Aage Sparre bestämde sig för att till koadjutor taga dekanen i lundakapitlet Torbern Bille. Denne torde ha varit ett tiotal år yngre än Sparre, och han stammade från en av landets inflytelserikaste frälsesläkter, Bille-ätten. Fadern var riddaren Sten Bille till Allinde (på Själland), som även ägde sätesgården Lyngsgård i Skåne. Modern tillhörde släkten Rönnow. Yngre brodern Claus övertog familjens gods, erhöll riddarvärdigheten och inträdde i riksrådet. Kusinerna Anders och Hans Bille voro båda medlemmar av riksrådet, Ove Bille biskop i Aarhus. Genom systemn Birgittes giftermål blev Torbern Bille sväger till landsdomaren Jens Torbernsen Rosensparre. De båda bröderna Holger och Truid Gregersen Ulfstand voro på mödernet kusiner med lundadekanen. Torbern Bille stod sålunda i nära personlig förbindelse:

med flera medlemmar ur rådsaristokratiens gammaltroende kretsar. Om hans studier och kyrkliga karriär vet man ej särskilt mycket. Han immatrikulerades i nov. 1492 vid Kölns universitet, där han år 1496 avslutade sina studier inom den filosofiska fakulteten och övergick till den teologiska. När han avlade sin magisterexamen är ej känt. Av de kyrkliga vigningarna mottog han blott subdiakonvigningen. År 1507 omnämnes han som innehavare av ett kanonikat i Lund, och 1511 utsågs han till dekan i kapitlet. Från 1512 tjänstgjorde han även i det kungliga kansliet, där han verkat med säkerhet till år 1520. Detta år erhöll han av påven ytterligare sju års uppskov med att låta prästviga sig. Hans kyrkliga karriär hade sålunda förlöpt i de för en adlig prelat karakteristiska banorna. Förutom kyrkan hade han tjänat kungamakten, och de kyrkliga befattningarna hade till en viss grad utnyttjats som sinekurer. Dock var han en av de kapitelherrar från Lund, vilka Christiern II lät fängsla år 1522 i samband med förhandlingarna om Bornholm.¹¹³

Utan konungens samtycke kunde ej något personskifte äga rum på ärkesätet. Ovissheten om hur striden mot den angripande Christiern II skulle utfalla, samt den billeska släktens inbördes solidaritet och politiska ärelystnad jämnade vägen för Aage Sparre. Den 15 juli hade ett avtal träffats med Frederik I. I ett denna dag utfärdat förpliktelsebrev förklarade Torbern Bille, att konungen givit sitt samtycke till att han kom i besittning av ärkestiftet genom att Aage Sparre upplät det. I gengäld förpliktade han sig att med yttersta makt avvärja den skada och det fördärv, som kunde hota Frederik I och hans arvingar, och ej sluta sig till Christiern II eller dennes arvingar. Slutligen lovade han att tillåta evangeliets predikan i sitt stift, att ej överfalla predikanterna i Malmö eller annorstädes och att ej hindra präster att ingå äktenskap. Som borgensmän för att Torbern Bille skulle hålla dessa förpliktelser inträdde Anders och Claus Bille samt riksmarsken Tyge Krabbe.¹¹⁴

Genom uppgörelsen försäkrade sig Frederik I om lundakapitlets stöd i kampen mot Christiern II och om en tolerant religionspolitik inom ärkestiftet. Adelsmännen hade medverkat till att kyrkoledningen fortfarande skulle ligga hos en man ur deras egna led. Aage Sparre hade erhållit det kungliga samtycke, som var en förutsättning för att hans egna planer skulle leda till praktiska resultat. Av betydelse i detta

Torbern Billes signet

sammanhang är den omständigheten, att Torbern Billes förpliktelsebrev saknar en bestämmelse, som ingick i reverser lämnade av tidigare under Frederik I utsedda biskopar. Dessa hade nämligen utfäst sig att när de kommit i besittning av sina stift, söka bekräftelse därpå hos konungen på de villkor denne då ville ge.¹¹⁵

Nästa steg togs den 27 juli inför det samlade domkapitlet på kapitelhuset i Lund. Aage Sparre resignerade muntligen i korberrarnas närvaro från sitt ämbete. En berättelse om det skedda uppsattes av kapitelnotarien för att avsändas till Rom.¹¹⁶ Detaljerna i denna urkund ge värdefulla upplysningar om vad Aage Sparre åsyftat.

Ej tvingad av »list, våld, fruktan eller onda anslag» utan med »välberådd håg och fri vilja» nedlade Aage Sparre sitt ämbete, på grund av att den kroppsliga skröplighet, som följer med ålderdomen, gjorde honom mindre tjänlig att styra ett stift. Med konungens samtycke avstod han till dekanen Torbern Bille all den rätt han i kraft av sitt val innehade till Lunds domkyrka. Den kanoniska rätten skilde på den rättighet en biskop hade till sin stiftskyrka endast i kraft av domkapitlets val — vilken rätt kallades »jus ad rem» — och den rättighet till samma kyrka, som han bekläddes med genom vigning och insättande i ämbetet — en rättighet, som plägade benämnas »jus in re».¹¹⁷ Aage Sparre överlät sålunda på Torbern Bille sin »jus ad rem».

Då förhandlingarna i Rom kunde väntas leda till att Aage Sparre även skulle erhålla eller kanske redan erhållit »jus in re», måste ett handlingsprogram uppgöras även för detta alternativ. Om hans val bleve konfirmerat — »vilket han menar vara sannolikt att döma av de brev, som kommit honom till handa» — ville han enligt resignationsberättelsen stå kvar i sitt ämbete och utvälja Torbern Bille till sin »coadjutor in vitam et successor post mortem», under förutsättning att

påven samtyckte därtill. Slutligen tänkte sig Aage Sparre den möjligheten, att påven i enlighet med det sista århundradets praxis kunde ingripa genom direkt provision och utnämna Torbern Bille till ärkebiskop, i vilket fall han förbehöll sig regress till ärkesätet, om mästern Torbern skulle avlida före honom.

Därefter utvalde, fortsätter berättelsen, domkapitlet i kanonisk ordning Torbern Bille till Aage Sparres koadjutor och efterträdare samt anhöll om att påven ville samtycka därtill och tillerkänna Torbern Bille administrationen av ärkestiftet. Detta skulle ske i den formen, att om Aage Sparres val redan konfirmerats, Torbern Bille godkändes som »coadjutor in vitam et successor post mortem», eljest genom att påven utnämnde mästern Torbern. Man underströk, att detta skulle vara en »nyttig och fruktbringande gärning», eftersom ej blott ärkestiftet utan hela den danska kyrkan svårt led av lutherskt kätteri. För att nå sitt mål var man sålunda vid detta tillfälle beredd att acceptera kurians synpunkter på proceduren vid återbesättandet av rikets prelaturer.

Under berättelsen tecknade egenhändigt ärkedjåknens Niels Kortsens, kantorn Adser Pedersen samt fjorton kaniker sina namn. Plats lämnades även för prostens Claus Urnes namn, men denne befann sig vid denna tid i Paris. Kapitelnotarien Staffan Dringenberg tillfogade en notis, att allt tilldragit sig så, som det skildrats. Under pergamentsbrevet hängdes kapitlets sigill, vilket enligt statuter fick användas endast med samtliga kanikers medgivande eller med samtycke av flertalet eller den »bättre» delen bland de kaniker, som befunno sig i stiftsstaden.¹¹⁸ Sigilleringen visar sålunda, att huvuddelen av kapitlet ställt sig bakom Aage Sparres åtgärd.

Mellan Aage Sparre och Torbern Bille uppsattes ett instrument om överlåtelsen av den förres rätt på dekanen. Urkunden är förlorad, men dess existens betygas av övriga dokument rörande resignationen. Slutligen utfärdade Torbern Bille samma dag en fullmakt för dem, som i Rom skulle fullfölja kapitlets avsikter. Fullmakten är bevarad i ett notarialinstrument av Staffan Dringenbergs hand.¹¹⁹ Den röjer Torbern Billes avsikt att utnyttja samma män, som man anlät under förhandlingarna i 1520-talets början. Den ställdes nämligen på konsistorialadvokaten Johannes Baptista de Senis, sekreteraren Johannes Borger samt kaniken Peder Seber. Dessa skulle i det påvliga kansliet utverka brev på Tor-

bern Billes rätt till ärkesätet, sedan nu Aage Sparre uppgett sin »jus ad rem». Vore Aage Sparres val konfirmerat, skulle man verka för att Torbern Bille blev hans koadjutor och efterträdare eller utnämndes till att administrera stiftet. En uppgörelse skulle träffas med kardinal de Cesis eller den påvliga kammaren om annaterna, och en längre frist än den sedvanliga skulle utverkas åt Torbern Bille i fråga om hans skyldighet att personligen resa till Rom och mottaga sitt pallium, på grund av att vägen från Norden var lång och besvärlig.

Vid resignation kunde resignanten uppställa vissa förbehåll. Under avignonpåvarnas tid blev det allt vanligare, att den avgående prelaten förbehöll sig regress till ämbetet eller en pension eller bådadera. Blott påven beviljade resignation »cum jure regressus», och endast han fick mottaga resignation med förbehåll om pension, ty eljest kunde en sådan åtgärd leda till simoni.¹²⁰ Av fullmakten framgår, att Aage Sparre förbehållit sig ej blott regress utan även som pension föreståndarskapet för St. Peters kloster i Lund och för Bosjö kloster samt räntan av ärkesätets län Häglinge.

Den del av planen, till vilken konungen samtyckt, kunde nu genast sättas i verket. I en urkund från den 24 aug. 1532 bär Torbern Bille titeln arkielektus.¹²¹ Aage Sparre torde också ha tillträtt förvaltarskapet av de räntor, vilka tillerkänts honom såsom pension. St. Peters kloster hade han förestått redan som kanik och aldrig lämnat från sig. Några rättegångsakter från år 1534 ge vid handen, att han då varit verksam som föreståndare för Bosjö kloster samt att denna post före honom beklänts av Torbern Bille.¹²² Föreståndarskiftet måste m. a. o. ha skett i samband med ärkebiskopsskiftet. Om besittningen av Häglinge län under dessa år är intet känt.

Den del av planen, som skulle förverkligas genom förhandlingar vid kurian, ändrades snart. Dokumenten från kapitelsammanträdet den 27 juli avsändes aldrig. I stället utformades en ny plan, som säkrare skulle leda till målet. Grundvalen för denna har otvivelaktigt varit utförligare underrättelser från ombudet i Rom. Överenskommelsen av den 20 maj 1532 var förmånligare än de, som tidigare slutits med kardinalen, därigenom att denne avstod från pension, och sålunda det villkor uppfyllts, som Frederik I uppställt t. ex. när han 1525 anbefalldes Skodborg vid kurian. Omedgörlighet i detta avseende från kardinalens sida skulle ha

omintetgjort Aage Sparres möjligheter att sätta sin plan i verket utan att öppet bryta med konungen. Resignationen av den 27 juli stod fast. Men Aage Sparre önskade nu ge den en juridisk form, som bättre tillgodosåg hans syften.

Det nya läget framträder i ett brev, som han den 10 nov. skrev till kardinalen för sin egen och Torbern Billes räkning.¹²³ Han hade genom brev från Peder Seber, skrev han, fått kännedom om det uppgjorda avtalet. Han anhöll nu, att om detta ännu ej trätt i kraft, det skulle transporteras på Torbern Bille. Om det däremot, »som sannolikt är», fått rättsgiltighet och om han själv sålunda utnämnts till ärkebiskop, ratificerade han det men önskade, att mästern Torbern skulle för hans egen ålderdoms skull till domkyrkans gagn utnämnas och vigas till ärkebiskop, dock utan upphävande av de tidigare gjorda förbehållen om regress och pension. Aage Sparre hänvisade i detta sammanhang till det numera förlorade instrumentet, som uppsatts mellan honom och Torbern Bille. Skulle denna önskan ej uppfyllas, såge han helst, att Torbern Bille med påvens samtycke förordnades till hans »coadjutor in vitam et successor post mortem».

Alternativet att Bille skulle utses till koadjutor, sattes alltså vid detta tillfälle i sista rummet. Vad Sparre helst eftersträvade och i sitt brev först antytt, var i sak detsamma som den procedur kyrkolagen benämnde »resignatio in favorem tertii». Den resignerande kunde nämligen vid sitt tillbakaträdande uppställa som villkor, att ämbetet skulle tillfalla en bestämd, namngiven person. Eftersom en biskop själv ej hade rätt att utse sin efterträdare, måste en sådan resignation godkännas av påven för att vara giltig. Därvid var emellertid påven bunden av villkoret i så måtto, att om han godkände resignationen, han då även måste godtaga den föreslagne efterträdaren, och ogillade han denne, hade därmed också resignationen förlorat sin bindande kraft.¹²⁴ Eftersom Aage Sparre ansåg sig säker på att bliva utnämnd till ärkebiskop, har han kunnat välja denna resignationsform. Genom dess för påven förpliktande form uppnåddes dels att Torbern Billes rätt skyddades mot anspråk, som kunde resas av Jörgen Skodborg, Johan Weze eller nya ämbetsjägare vid kurian, dels att man slapp ifrån en längre sedisvakans. Ärkebiskopens auktoritet skulle åter kunna byggas på säkra rättsliga grundvalar och konflikterna med påvestolen bringas ur världen.

I Rom tillstötte emellertid på nytt svårigheter. Kardinal de Cesis' redobogenhet att fullfölja avtalet med Peder Seber kan ifrågasättas. Han synes ha drivit ett dubbelspel för att slå mesta möjliga mynt av sin en gång förvärvade rättighet. Den 8 okt. utfäste han sig nämligen att i det fall han genom regress efter Jörgen Skodborgs död eller resignation kom i besittning av Lunds ärkestift till påven utbetala annater av den pension, som år 1525 beviljats honom från ärkestiftet.¹²⁵ Utgångspunkten var således den, att han i Jörgen Skodborg, ej i Aage Sparre, såg den rättmätige innehavaren av Lunds stift. Emellertid bragtes förhandlingarna vid kurian denna gång så långt, att Klemens VII i ett brev den 10 jan. 1533 anmodade titulärbiskopen av Gardar, Vincentius Kampe, att för Aage Sparres räkning utföra vigningar inom ärkestiftet, eftersom frågan om konfirmation av hans val ännu ej blivit slutbehandlad i det påvliga kansliet.¹²⁶ Detta var ett otvetydigt partitagande från påvens sida för Aage Sparre mot Jörgen Skodborg. Då sattes emellertid på nytt en käpp i hjulet.

Kejsar Karls broder, kung Ferdinand av Böhmen, gjorde nämligen en hemställan till kardinalkonsistoriet i syfte att omintetgöra lundaprelaternas planer.¹²⁷ Som kandidat till lundasätet framförde han ånyo Johan Weze. Denne hade efter 1523 nyttjats av Christiern II i växlande diplomatiska uppgifter, och han hade med den landsflyktige konungens och dennes fränders stöd år 1530 av påven utnämnts till biskop Lauge Urnes efterträdare i Roskilde. Ferdinands framställning kunde ej annat än komplicera förhandlingsläget. Kejsaren och påven voro under 1530-talets början trots inbördes misshälligheter hänvisade till varandras stöd dels på grund av den fara, som hotade kristenheten genom turkarnas oförtrutna framträngande mot väster, dels i anledning av de ökade svårigheter, som bereddes kyrkan av de allt talrikare protestanterna. Klemens VII ogillade kejsarens politiska dominans över den apenninska halvön, och dennes plan att samla ett allmänt koncilium för att inifrån konsolidera kyrkan tilltalade honom ej. Kejsaren vann emellertid den fördelen, att påven och han under ett personligt möte i Bologna, vilket varade från den 13 dec. 1532 till den 28 febr. 1533, i princip kunde enas om att ett allmänt kyrkomöte skulle in-kallas.¹²⁸ Vid kurian fanns det sedan länge ett franskvänligt parti och ett, som gick habsburgarnas ärenden. Tyvärr är det ej känt, till vilket

kardinal de Cesis hörde. Konung Ferdinands inskridande var emellertid tillräckligt, för att Peder Sebers underhandlingar skulle gå i baklås. Den politiska situationen var sådan, att en av habsburgarna uttalad önskan ej kunde lämnas obeaktad.

Torbern Billes rätt till ärkestiftet kom sålunda att grunda sig enbart på domkapitlets valhandling, på det instrument om ärkestiftets överlåtelse, som uppsatts mellan honom och Aage Sparre, samt på Frederik I:s samtycke till denna överlåtelse. Avbrottet i förhandlingarna med påvestolen hade till följd, att han liksom Aage Sparre ur kurians synpunkt framstod som en schismatiker. Synbarligen med tanke på dessa konsekvenser har han ånyo sökt stöd hos frändekretsen. I ett förpliktelsebrev av den 5 febr. 1533 förband han sig i egenskap av Aage Sparres koadjutor och efterträdare att hålla denne skadeslös med hänsyn till de kanoniska straff eller ingripanden av den världsliga armen, vilka Jörgen Skodborg eller kardinal de Cesis kunde väntas utverka. I gengäld hade Aage Sparre på Torbern Bille överflyttat dispositionsrätten över återstoden av de 5000 dukater, som deponerats hos Fuggers, att framdeles utnyttjas för underhandlingar om konfirmation av Torbern Billes val. De medel Torbern Bille därigenom kom att förfoga över, skulle hållas disponibla för att i förekommande fall värja Aage Sparres, hans egen och kommande ärkebiskopars rätt till ärkestiftet mot kardinal de Cesis, Jörgen Skodborg och alla andra, som ville inleda process och påkalla straffutmätning enligt den kanoniska lagen. Som borgensmän inträdde Claus Bille, Hans Bille, Anders Bille, Knud Bille, Holger Ulfstand och Truid Ulfstand.¹²⁹

Urkunden röjer sålunda avsikten att fortsätta på den inslagna vägen och övervinna de hinder, som gång efter annan omöjliggjort, att förhandlingarna med kurian fördes i hamn. Men samtidigt framträder ånyo motsatsställningen till Jörgen Skodborg och — vilket är av större intresse — till kardinal de Cesis. Förhållandet till denne måste sålunda ha avsevärt försämrats sedan den 20 maj 1532. De befarade kyrkliga straffen, som uppräknas i dokumentet, voro exkommunicering, böter, personligt interdikt och den världsliga armens ingripande. De tre förstnämnda kunde utdömas i olika grader för de flesta förseelser kyrkolagen kände. Den sistnämnda åtgärden däremot kom i fråga vid heresi, apostasi, sakrilegium eller schisma samt vid personliga förseelser

*Truid Gregersen Ulfstand
Oljemålning, Rosenborg*

som sodomi, incest, ocker etc.¹³⁰ Ur kurians synpunkt voro Aage Sparre och Torbern Bille schismatiker, när de vägrade träda tillbaka för den av påven utnämnde Jörgen Skodborg, och de gjorde sig skyldiga till sakrilegium genom att även efter dennes utnämning befatta sig med ärkestiftets administration och egendom. De avsnitt i urkunden, vari dessa straff omtalas, äro avfattade på latin, medan texten i övrigt är dansk. Förpliktelsebrevet citerar m. a. o. här en annan skrivelse, som varit uppsatt på latin. Denna har måhända varit en av Torbern Bille utfärdad protest, i vilken han på nytt hävdade sina rättigheter gentemot medtävlarna. I varje fall har sistnämnda dokument betingats av att utsikterna till att uppnå den önskade lösningen av ärkebiskopsfrågan ånyo mörknat.

Torbern Bille inträdde sålunda ej i raden av danska ärkebiskopar vare sig som Aage Sparres av påven gillade koadjutor och efterträdare eller i kraft av påvlig utnämning. Banden mellan påvestolen och den

danska kyrkoprovinsen, vilka avskurits 1526, hade ej återknutits. Med Frederik I:s samtycke och av dennes nåd innehade Torbern Bille ärkestiftet. I stället för en utnämnd och vigd ärkebiskop hade Danmark erhållit allenast en ny arkielektus.

Aage Sparre tecknas ofta i litteraturen som den resignerande stiftschefen. Älderstigen och skröplig har han dragit sig tillbaka från en kyrka, vars ledare han ej mäktat vara, och inom vilken den tilltagande evangeliska rörelsen hotat växa honom över huvudet.¹³¹ Denna bilds konturer stamma väsentligen från de argument Aage Sparre själv anfört för att motivera sin resignation. Men resignationen var frivillig och skälen i ett sådant fall föreskrivna i kyrkolagen. Skröpligheten och känslan av vanmakt inför det växande »lutheriet» böra därför ej betonas så starkt som stundom skett.

I det bevarade materialet framstår Aage Sparre tvärtom som en stridbar man. I det följande skall redogöras för hur han med alla de medel, som rikets lag satte i hans hand, sökte värja ärkesätets egendom mot en adelsman, Hans Skovgaard, som enligt arkielektus mening gjort intrång däri. Någon undfallenhet gentemot »lutheriet» visade han ej heller. Därom vittnar främst hans ingripande mot de evangeliska predikanterna i Malmö år 1528, vilket ledde till att predikarna lämnade staden och att reformationsverket för en tid hejdades.

Aage Sparre hade under sina universitetsår blivit förtrogen med den kanoniska rätten. Hans ämbetsgärning präglades också av en mera juridisk än teologisk syn på det kyrkliga ämbete han satts att förvalta, vilket emellertid ej var något ovanligt. Arkiepiskopatets oberoende och St. Laurentii rättigheter ville han liksom sina företrädare på ärkesätet värna. Han fullföljde sitt uppsåt med benhård konsekvens och omutlighet, varvid hans rättsgrunder för eftervärlden ofta kunna synas alltför formalistiska. Ytligt sett kan det stundom förefalla, som om han i första rummet ivrat för sin egen personliga rätt till arkiepiskopatet och först i andra hand velat skydda kyrkans privilegier. Men det må i detta sammanhang erinras om att den kanoniska rätten med ouplösliga band knöt ett kyrkligt ämbete, officium, jämte de därmed förenade rättigheterna, beneficium, vid dess innehavare. Kampen för den rätt,

som inneslöts i beneficium, måste därför ofta taga formen av en strid till förmån för beneficiatens personliga ställning. För Aage Sparre stod det klart, att hans eget ärkebiskopsval var det enda, som representerade den kanoniska traditionen. Arkiepiskopatets rättigheter och friheter stodo och föllo med honom själv. Han måste sålunda till varje pris hävda sin rätt såväl gentemot konungen som mot påven. Därigenom tjänade han kyrkans sak bäst.

Att Aage Sparres livsgärning likväl kom att sakna något av den höga resning, som kännetecknat många av hans företrädares, har sin grund främst däri, att nya, starka politiska och religiösa krafter bröto fram under hans tid som ledare för Lunds ärkestift. Dessa krafter blevo honom övermäktiga, helst som han ej kunde erhålla det behöfliga stödet från kurian i Rom. Det är ej underligt om han i denna kamp på två fronter tvangs att kapitulera på den ena, inför kungamakten. Men uppgörelsen 1526 med Frederik I betecknade för Aage Sparre endast ett stillestånd. Därom vittnar främst den vittgående plan han uppgjorde i samband med sin resignation år 1532. Denna handling dikterades ej av defaitism utan röjer en in i det sista obruten kampvilja.

Lunds domkapitel 1519—1536

VID AAGE SPARRES SIDA stod domkapitlet. Under tidernas lopp hade ärkebiskopens myndighet kringskurits genom att kapitlet i valkapitulationer betingat sig särskilda rättigheter. I saker rörande stiftet hävdades, att ärkebiskopen skulle handla med domkapitlets »vilja och samtycke».¹ Enighet mellan stiftschef och kapitel var därför en nödvändig förutsättning för en fast hållning från stiftsledningens sida, ej minst under en så upprörd tid som Frederik I:s regering. Det är därför av intresse att utröna, i vad mån lundakapitlet givit sitt stöd åt den av Aage Sparre förda politiken.

Den ekonomiska grundvalen för ärkebiskopens och domkapitlets maktställning inom ärkestiftet och inom riket var bred. Ärkebiskopen disponerade förutom över intäkterna från Herrestads, Ljunits och Vemmenhögs härader även över räntorna från något över tusen gårdar, av vilka nära hälften voro belägna på de bördiga slätterna.² Näst efter roskildebiskopen hade han de största intäkterna inom den danska kyrkan. Under domkapitlet hörde i allt omkring 1330 gårdar och fastigheter i stad och på landsbygd. Kapitelorganisationen omfattade vid reformationstidens början fyra prelaturer och trettio kanonikat. Av kapitelgodset tillhörde ett trettiotal gårdar den förnämsta prelaturen, preposituren, ett sjuttioal dekanatet, ett tiotal arkidiakonatet samt nära femtio kantoratet. Kanikprebendena voro av växlande omfång. Omkring 350 av kapitlets gårdar voro fördelade på fjorton s. k. mensae, vilka lades till prelaturer och kanonikat, som ansågos behöva förstärkning. Till kapitelämbetena voro dessutom sockenkyrkor annekterade, och med arkidiakonatet förbands sedan år 1499 föreståndarskapet för

staden Lunds båda hospital och förvaltningen av dessas egendom, sammanlagt omkring sextio gårdar. En godsmassa för sig utgjorde det s. k. kommungodset, ur vilket lotter utanordnades till kapitelherrarna som ytterligare förstärkning enligt en särskilt uppgjord turlista. Till domkyrkans underhåll anslogos som dess »fabrica» eller byggnadsfond räntorna från omkring 250 gårdar.³ I domkyrkan och dess krypta funnos omkring sextio sidoaltaren, vid vilka gudstjänsten ombesörjdes av särskilda altarpräster, s. k. vikarier. Till dessas underhåll anslogos smärre delar av kapitelgodset, uppdelat på 49 vikarior.⁴

Under tidernas lopp hade domkapitlet förvärvat vittgående privilegier. Av gammalt uppbar det all kronans rätt av sina egna bönder och utövade domsrätt över dem. Sakfall, d. v. s. böter, och strandvrak tillföll kapitlet från det underlydande godset. Dess landbor njöto samma frihet från körslor och arbete som adelns, och obehöriga hade ej rätt att gästa hos dem eller låta gripa och basta dem. Tullfritt fingo kapitelmedlemmarna importera utländska dryckesvaror, främst vin, för kyrkans eller sitt eget behov. Slutligen utövade domkapitlets medlemmar patronatsrätt till de kyrkor, vilka lagts under kapitlet.⁵

Förhållandena inom kapitlet reglerades genom Jens Brostrups statuter av år 1489.⁶ Den främste inom kapitlet skulle prosten vara. Honom ålåg det att utöva överinseende över domkapitlet och dess förvaltning, att kalla dess medlemmar till möten, leda dess förhandlingar och vara dess representant utåt. Dekanen hade som speciell uppgift att förestå tjänsten i domkyrkans kor och sitta som domare, när kapitlet hade att fälla dom, t. ex. i äktenskapssaker. Ärkedjäknens uppgift att förestå hospitalen i Lund har redan nämnts. Kantorn slutligen förestod domskolan och fördelade gudstjänstskyldigheten i domkyrkan.

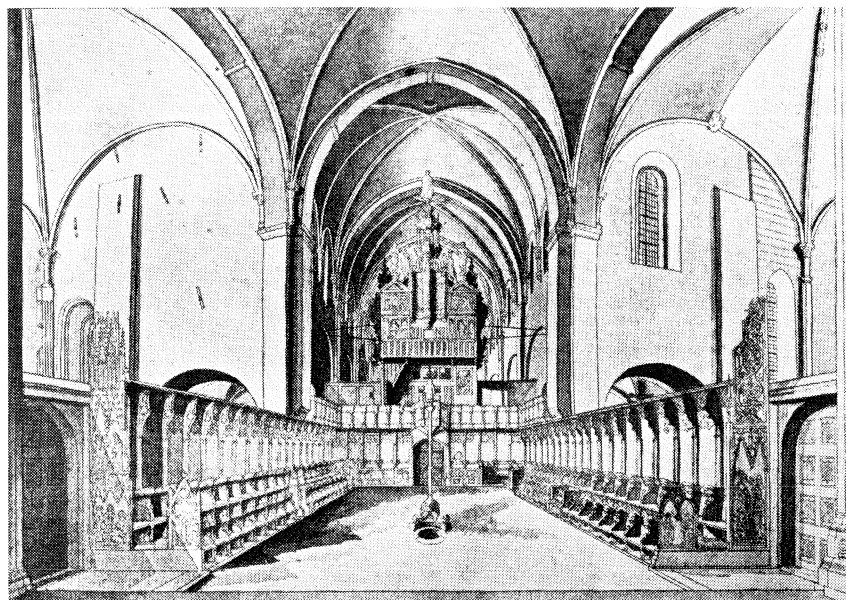
Kanikerna voro skyldiga att residera vid domkyrkan personligen med risk att eljest förlora sin delaktighet i mensalgodset. Men residensplikten åsidosattes ofta och måste gång efter annan på nytt inskräpas.⁷ Vid fördelningen av prebendena åtnjöto kanikerna sedan ärkebiskop Eskils tid rätt till option. Denna rätt, som senare ofta bekräftades av nytillträdande ärkebiskopar, innebar, att när ett prebende blev vakant genom dödsfall, äldste kanik näst efter den, som sist operat, fick taga det ledigblivna prebendet i besittning. I tur och ordning fortsattes optionen sedan av de övriga kanikerna efter ålder, så att den, som

utsetts till kanik efter den avlidne, erhöll det till sist ledigblivna, minst inbringande prebendet.⁸ Systemet garanterade en gradvis skeende inkomstökning, allt eftersom en kanik räknade år i kyrkans tjänst.

1489 års statuter föreskrev, att allmänt möte årligen skulle hållas med kapitlet tisdagen efter första söndagen efter påsk. De kaniker, som under det kommande året ämnade stanna vid domkyrkan, skulle då avge en skriftlig protestation, varefter de såsom residerande voro berättigade till andel i mensal- och kommungodset. Endast sjukdom, resor i tjänsteärenden eller studier vid främmande universitet befriade från protestationsskyldigheten. Med kapitlets samtycke disponerade kanikerna över sina prebendens gods och utövade husbonderätt över dess landbor. Dessutom hade de patronatsrätt till sina prebendekyrkor, tillsammans trettio på fastlandet och en på Bornholm. I dessa kyrkor skulle de hålla kaplaner, som betjänade församlingen och höllo gudstjänsten vid makt.⁹

Domkyrkans omkring 250 gårdar förvaltades av två domkyrkovärjar. Det ena av dessa ämbeten var oftast reserverat för en prelat, det andra innehades av kanikerna i bestämd ordning efter ålder. Varje St. Knuts dag (13 jan.) redovisade de inför kapitlet för sin förvaltning. Ämbetet var inbringande, ty domkyrkovärjarna fingo för egen del bruka huvuddelen av de uppburna räntorna. Med återstoden bestreds underhållet av domkyrkan och kanikresidensen.¹⁰

Vissa av kanikerna utövade särskilda funktioner. En förvaltade som sakristan domkyrkans klenoder och dess bibliotek. En annan ledde som scholasticus eller »ludimagister» undervisningen i domskolan, där de unga prästeleverna, peblingarna, gjorde sina första lärospån, innan den egentliga prästutbildningen vidtog. En viktig del av denna senare var, att prästeleven biträdde vid mässtjänsten i högkoret eller vid sidaltarna. Efter att ha mottagit subdiakon- och diakonvigningarna var han färdig att prästvigas och sedan placeras vid någon sockenkyrka inom stiftet. De, som visade fallenhet för bokliga studier, kunde fördjupa sina kunskaper vid något utländskt universitet, varigenom vägen öppnades till de högre kyrkliga ämbetena, kanonikat, abbotsdömen och prelaturer.

Lunds domkyrkas högkor före restaureringen 1833. Sedan ärkebiskop Jakob Erlandsens tid (1253—1274) var koret avskilt från långhuset och inrett för kapitelmedlemmarnas gudstjänst

Preposituren i Lund hörde till de nordiska kapitelämbeten, vid vilkas återbesättande konungen enligt 1474 års påvliga privilegium hade rätt att föreslå kandidat. Under Christiern II:s senare regeringsår innehades denna prelatur av konungens kansler Ove Bille, först prost i Viborgs kapitel, senare dekan i Roskilde, samtidigt som han var prost i Lund. När han år 1520 utnämndes till biskop i Aarhus, designades till hans efterträdare en klerk från Odense stift, Ditlev Smither, som förvärvat doktorsgrad i kanonisk rätt. Denne resignerade emellertid år 1524, och den 14 okt. detta år utnämnde Klemens VII till kapitlets nye prepositus Frederik I:s sekreterare Claus Urne, tidigare kanik i Lund.¹¹

Den nye prosten var son till landsdomaren i Skåne, Lauge Urne till Bosarp, och brorson till biskop Lauge Urne i Roskilde. Från år 1520 studerade han i Wittenberg och tog under något av de följande åren sin magistergrad. Fram till år 1527 har han tjänstgjort i Frederik I:s kansli. 1529 blev han rektor för universitetet i Köpenhamn, vilket stod

under biskop Lauges uppsikt. De teologiska studierna i Wittenberg hade börjat präglas av reformismen, och Claus Urne undgick ej att taga intryck därav. Om förståelse för tidens nya strömningar vittnar, att han tillät humanisten Oluf Chrysostomus i maj 1529 uppläsa sin av humanismens tankar genomsyrade dikt »Lamentatio ecclesiae» under en högtidlighet vid Köpenhamns universitet. Den evangeliske malmölektorn Peder Laurensen framställde honom i en mera sympatisk dager än övriga medlemmar av lundakapitlet, när han år 1533 angrep detta i en stridsskrift. Prosten betecknades som »lärdd», »bildad» och »lysande ej mindre genom sin fromhet än genom märklig kristen lärdom och förfarenhet i den teologiska litteraturen».¹²

Det inflytande Claus Urne kunnat utöva inom kapitlet torde ha varit ganska ringa, eftersom han beklädde ämbeten, vilka påkallade hans närvaro annorstädes än i stiftsstad, och dessutom — som tidigare nämnts — i början av 1530-talet vistades i Frankrike. Vida större intresse knytes till den krets, som Peder Laurensen i sin nyss citerade skrift betecknade som kantorn Adser Pedersens parti. Denne, påstod han, angrep oavlåtligt de evangeliska predikanterna och kallade dem schismatiker, bannsmän och kyrkorånare. Det finns möjligheter att med material hämtat från olika håll närmare utreda, vilka män som slutit upp vid kantorns sida och vilka syften de arbetat för.

Kärnan i kretsen synes ha utgjorts av kaniker, vilka redan under Birger Gunnarsens tid varit medlemmar av kapitlet. I sitt testamente utsåg denne till testamentsexekutorer ärkedjåknens Niels Kortsen, kantorn Adser Pedersen och kanikerna Aage Sparre, Mikkel Gertsen, Niels Knudsen och Laurids Jepsen Falster. De fingo bl. a. i uppgift att utbetala ett legat till de kommande ärkebiskopar i Lund, vilka »enligt kanonisk sed tillträdde sitt ämbete».¹³ En riktpunkt var därmed given för deras handlande: att värna kyrkans privilegier och det kanoniska valets frihet. När en av dem, Aage Sparre, år 1532 resignerade från sin rätt till arkiepiskopatet, var hans syfte ej blott att återknyta förbindelserna med Rom utan även att med påvemaktens stöd hävda kyrkans oberoende av kungamakten. Berättelsen om hans resignation undertecknades av ärkedjåknens Niels Kortsen, kantorn Adser Pedersen, kanikerna Laurids Jepsen Falster, Niels Knudsen, Erik Daa, Holger Skaldre, Peder Lauridsen, Jon Mogensen, Peder Iversen, Knud Karlsen, Jens

Madsen, Bent Nielsen, Hans Jepsen Ulf, Henning Albertsen, Torkel Brunk och Jens Gerbo.¹⁴ Ärkebiskop Birgers testamentsexekutorer återfinnas sålunda bland undertecknarna. Endast Mikkel Gertsen saknas. Han hade avlidit år 1530.¹⁵

Niels Kortsen är känd som ärkedjäkne redan år 1504. Hans universitetsstudier ha berörts i det föregående liksom hans vistelse i Rom under åren 1523—1525 som Aage Sparres ombud vid kurian. Enligt en uppgift stammande från Poul Helgesen avled han i maj 1534, »en mycket vördnadsvärd man, oförvitlig i leverne ochandel, sträng i seder och levnadsvanor».¹⁶

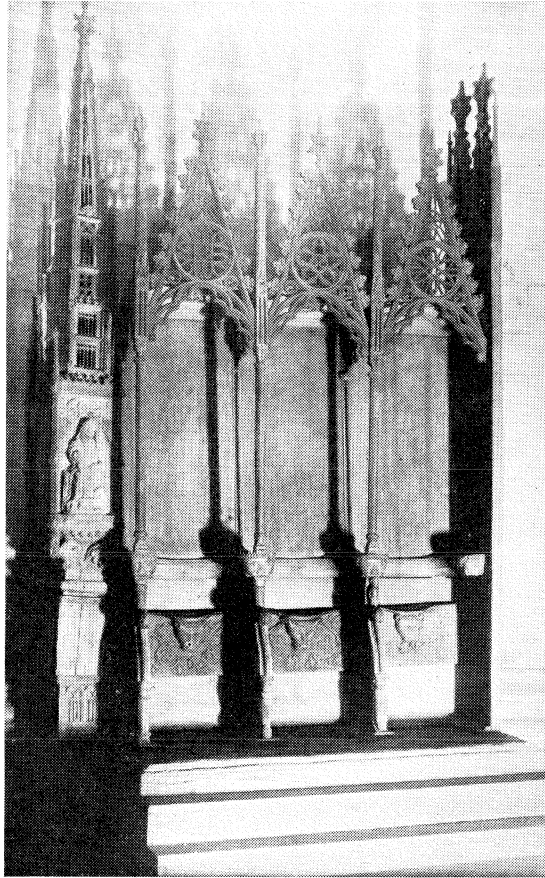
Bland kapitlets prelater kom dekanen i rang närmast efter ärkedjäknen. Konungen hade presentationsrätt till dekanatet på samma sätt som till preposituren. Genom påvlig utnämning erhöi därför Torbern Bille denna prelatur år 1511. Hans karriär har skildrats i annat sammanhang. När han år 1532 trädde i Aage Sparres ställe som administrator av ärkestiftet, synes denne ha övertagit skötseln av dekanatet. Någon annan innehavare av denna prelatur är i varje fall ej känd, medan Aage Sparre däremot efter 1532 stundom i källorna bär titeln »dekan i Lund».¹⁷

Kantorn Adser Pedersen stammade liksom ärkebiskop Birger från Halland. I aug. 1491 inskrevs han vid Rostocks universitet, och efter sin återkomst till hemlandet tjänstgjorde han som kaplan åt ärkebiskop Jens Brostrup. År 1500 erhöi han en vikaria av Birger Gunnensen, 1501 nämnes han i källorna som dennes kaplan och år 1502 som kanik. Efter fortsatta universitetsstudier, denna gång i Wittenberg, där han inskrevs 1505, anförtroddes honom nya uppdrag. I ett brev från år 1511 bär han titeln ärkebiskopens kansler, och som kantor är han belagd i bevarade urkunder första gången år 1519. Ärkebiskop Birger sökte på olika sätt gynna sin landsman. År 1512 cirkulerade rykten, att ärkebiskopen ämnade hos påven anhålla om att kanslern skulle utses till hans efterträdare. Slutligen insatte Birger Gunnensen kantorn att övervaka hans stora gudstjänststiftelse i kryptkyrkan, att leda gudstjänsten, förordna om nytillkommet donationsgods och utöva patronatsrätten över stiftelsens tre vikarior, ett uppdrag som beredde kantorn många ekonomiska fördelar. Vid kantoratet förblev Adser Pedersen till sin död år 1536.¹⁸

Laurids Jepsen Falster innehade år 1501 ett kanonikat i Roskilde men nämnes år 1504 som kanik i Lund. Följande år bar han titeln ärkebiskopens kansler.¹⁹ Gammal i kapitlet var även Niels Knudsen, som blev kanik år 1503.²⁰ Erik Daa var av adlig börd. Hans fader hade varit ärkebiskopens länsman på Näsbyholm. Själv tjänstgjorde han år 1494 som skrivare på biskopsgården i Roskilde och innehade år 1501 en vikaria i Köpenhamn. Äldsta kända vittnesbörd om honom som kanik i Lund stammar från år 1508.²¹ Av adlig börd var även Holger Skaldre. En frände till honom, Jon Skaldre, beklädde arki-diakonaten före Niels Kortsen. Själv nämnes han som kanik i Lund år 1513. Av Poul Helgesen har han karakteriserats som en man, vilken »nog ägde mänskliga dygder men var föga andligt intresserad eller religiöst sinnad».²²

Peder Lauridsen bär i ett brev från år 1522 endast titeln »herr» och benämnes kanik först i ett dokument från år 1531.²³ När han inträtt i kapitlet kan sålunda ej säkert fastställas. Föga känd är Jon Mogensen. Som kanik är han belagd tidigast i en kvittens från år 1532. Han avled år 1534.²⁴ Peder Iversen däremot är känd, främst genom de historiska anteckningar han efterlämnat rörande Lunds ärkesätets historia. Han blev kanik i Lund år 1510.²⁵ Knud Karlsen var år 1522 vikarie vid ett sidoaltare i St. Peters kyrka i Malmö. År 1528 omtalas han som kanik.²⁶ Jens Madsen nämnes år 1508 presbyter och vikarie vid ett sidoaltare i domkyrkan men är som kanik ej känd före år 1532.²⁷ Ej heller Bent Nielsen eller Henning Albertsen äro belagda som kaniker före detta år. Om Hans Jepsen Ulf är däremot källmaterialet rikare. Han var son till en borgare i Malmö och nämnes klerk redan år 1495. År 1516 erhöll han kollationsbrev på ett prebende i Lund, vilket torde stå i samband med hans utnämning till kanik. Som prost i stora prästgillet i Lund nämnes han första gången år 1521, och denna befattning innehade han under en följd av år.²⁸

Torkel Brunk och Jens Gerbo ha varit relativt unga medlemmar av kapitlet. Den förre torde år 1530 ha tillhört kapitlet, emedan han detta år uppträdde som prokurator å domkyrkans vägnar. Den senare efterträdde Mikkell Gertsen som kanik, när denne avled år 1530.²⁹ Enig med alla dessa korberrar i deras strävan var utan tvivel deras ombud i Rom, Peder Hansen Seber. Han var son till myntmästaren Hans Seber i

»Prelatstolen» i Lunds domkyrkas högkor. Stolens ena gavel saknas — där står i stället ett sakramentshus — och man har antagit, att stolen ursprungligen rymt fyra sittplatser, en för varje prelat

Malmö och torde vid denna tid ha varit en ung man, ty han kvarstod i domkapitlet lång tid efter reformationen.³⁰

För dessa prelaters och kanikers inställning till de religiösa spörsmålerna har det säkerligen varit av ej ringa betydelse, att de flesta av dem studerat vid universitetet i Köln. Aage Sparres immatrikulering därstädes år 1495 liksom ärkedjaken Niels Kortsens år 1494 och dekanen Torbern Billes år 1492 har tidigare omtalats. Men redan år 1489 hade Laurids Jepsen Falster inskrivits vid Kölns universitet, och år 1503 immatrikulerades Peder Lauridsen — efter att från 1501 ha studerat i Leipzig — år 1504 Holger Skaldre och Staffan Dringenberg,

sedermåra domkapitlets notarie, år 1512 Bent Nielsen och Jens Madsen samt år 1513 Jens Gerbo. Möjligen har Mikkel Gertsen som kanik låtit inskriva sig i Köln för vidare studier år 1506.³¹ Aage Sparre hade en tid efter år 1492 studerat i Rostock. Där hade även Laurids Falster påbörjat sina studier år 1485. Jens Madsen avslutade sina där 1513, och Adser Pedersen erhöi sin grundläggande universitetsutbildning där från 1491.³² År 1505 immatrikulerades Adser Pedersen jämte Niels Knudsen vid universitetet i Wittenberg.³³ I Greifswald inskrevs år 1490 Jon Mogensen — i matrikeln angiven som landskronabo — år 1496 Hans Jepsen Ulf, som år 1498 blev baccalaureus där, och år 1498 Erik Daa.³⁴ Humanismen satte först sent sin prägel på dessa lärosäten. Den skolas-tiska traditionen hade sina ivrigaste försvarare vid Kölns universitet, och den höll sig kvar vid akademien i Wittenberg ännu under århundradets första år. Att de lundensiska korherrarnas teologiska utbildning präglats av gammaltroende katolsk anda, lider sålunda intet tvivel.

För samtiden framstod kantor Adser som andlig ledare i denna krets. När t. ex. Peder Iversen år 1524 angrep Poul Helgesen, i vilken han såg en kättare och lutheran, misstänkte denne, att kantorn inspirerat angreppet.³⁵ Som den katolska mässans försvarare framför andra utpekades Adser Pedersen jämte Hans Ulf i en efter danska förhållanden tillrättalagd bearbetning av schweizaren Niklas Manuels »Satir om den sjuka mässan», vilken trycktes i Malmö år 1533.³⁶

Några dokument rörande kantorns strider mot de nya idéerna ha bevarats till vår tid. Han angrep i en skrift det reformationsverk, som stadsstyrelsen i Malmö gripit sig an med. Denna skrift är känd genom brottstycken, vilka ingå i det genmäle, som år 1530 utgick från Malmö i stadens äldste borgmästares, Jep Nielsens, namn.³⁷ Något senare synes han ha inlåtit sig på en disputation med predikanterna, varvid bl. a. celibatet diskuterats. Händelsen är bekant genom att malmöteologen Frands Vormordsen efter disputationen framlade den evangeliska ståndpunkten i en liten skrift, som gick i tryck år 1531.³⁸

På herredagen i Köpenhamn år 1530 representerades lundakapitlet av bl. a. arkielektus, kantor och kaniken Hans Ulf. Prelaterna besvarade de evangeliska predikanternas 43 artiklar med ett genmäle i 27 artiklar. Man tog ej ställning till predikanternas teser utan sökte främst fastslå, i vilka stycken motpartens lära avvek från kyrkans. Dessa

27 artiklar uppvisa verbala överensstämmelser med ett sändebrev, som Aage Sparre och lundakapitlet år 1528 tillställde borgarna i Malmö angående predikanternas läror. En jämförelse mellan aktstyckena utvisar, att 1528 års brev varit förlaga till de 27 artiklarna, men att dispositionen i det senare dokumentet genom en rad omplaceringar av styckena vunnit i klarhet och tankereda.³⁹ L. Helveg, som först observerat denna likhet, såg däri ett vittnesbörd om att Adser Pedersen utövat ett bestämmande inflytande såväl vid mellanhavandet med malmöborgarna 1528 som på herredagen i Köpenhamn.⁴⁰ En sådan slutsats är emellertid förhastad. Man vet nämligen ej, vilka kapitelmedlemmar Aage Sparre haft i följe vid malmöbesöket 1528. Urkunden nämner endast »några goda män av vårt hederliga kapitel i Lund och andra goda, lärda män». Vem som uppsatt 1528 års brev, kan m. a. o. ej avgöras. Därmed lämnas också frågan om författarskapet till de 27 artiklarna öppen. Det förefaller ej osannolikt, att kantor Adser haft ett finger med, åtminstone år 1528, men pennan kan ha förts av vilken annan som helst bland de närvarande. Likheten mellan de båda dokumenten visar således intet om kantorns roll vid försöket att kväva den evangeliska rörelsen i Malmö 1528. Den antyder däremot, att representanterna för lundakapitlet vid herredagen 1530 haft så stort inflytande, att deras två år gamla sändebrev blev lagt till grund för de danska prelaternas genmäle till de evangeliska predikanterna.

Den här behandlade gruppen rymde förutom prelaterna inalles fjorton kaniker. Om några av kapitlets övriga sexton kaniker kunna spridda upplysningar framdragas. Orsaken till att de ej undertecknat berättelsen om Aage Sparres resignation, torde i de flesta fallen ha varit den, att de ej residerat vid domkyrkan. I Lund fanns det nämligen just fjorton kanikresidens. Urkunden har beseglats med kapitlets sigill, och detta fick användas — såsom tidigare nämnts — endast om majoriteten av de residerande kanikerna samtyckte därtill. Jämte de fjorton kaniker, som bebodde residensen, kunna ytterligare kaniker ha residerat vid domkyrkan, teoretiskt sett upp till sju stycken. Det kan nämligen ha funnits en minoritet, som ej undertecknat urkunden. Vid kanoniska val krävdes i regel minst hälften av de avgivna rösterna, för att den föreslagne skulle anses vald, men vid koadjutorsval krävdes två tredjedels majoritet. Minoriteten var hänvisad till att göra invändningar, före-

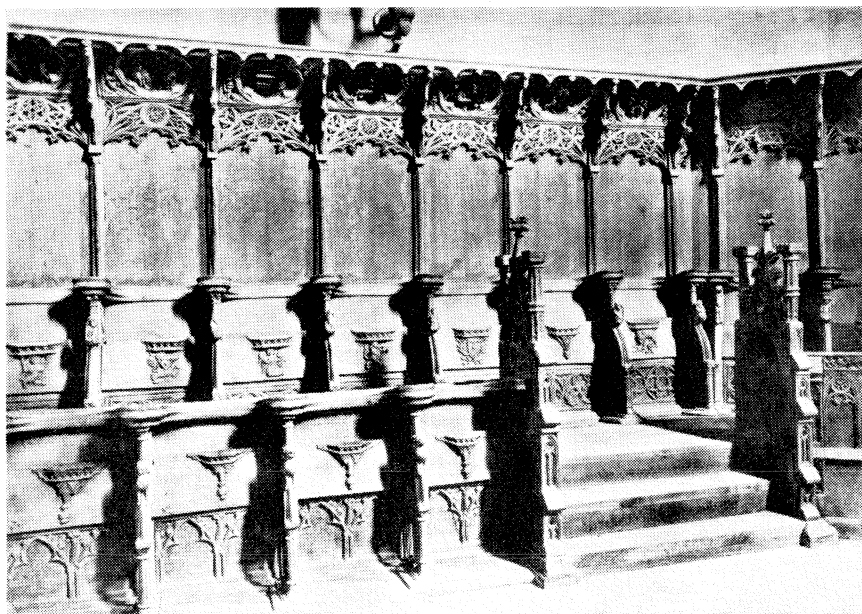
bärande att dess alternativ varit det bästa.⁴¹ En sådan opposition, varav givetvis inga som helst spår avsatts i själva urkundens text, är tänkbar. Men det bör understrykas, att ingenting är med säkerhet känt om de enskilda kanikers motiv, som ej satt sina namn under aktstycket. Man kan endast konstatera, att bland dem funnits såväl äldre som yngre kaniker.

Till de äldre hörde främst Oluf Hak, kusin till riddaren Niels Hak till Häckeberga. Han inskrevs 1496 vid universitetet i Greifswald, blev magister där 1498 och omtalas 1502 som kanik i Lund.⁴² En gammal medlem av kapitlet var även Henrik Kortsens Vitstedt. Han synes ha varit son till rådmannen Konrad Vitstedt i Malmö. År 1497 immatrikulerades han i Greifswald. 1505 var han ärkebiskopens skrivare, 1506 hans kaplan. Som kanik i Lund är han känd från år 1510, och han kvarstod i kapitlet även efter reformationen.⁴³ Mera sporadiska äro vittnesbörden om Tuve Hegen — belagd som kanik 1524 och 1526 — Peder Olufsen Hallandsfar, vilken nämnes som kanik och präst i St. Peters kloster i Lund år 1521, samt Jens Borreby, omtalad som kanik i Lund år 1533.⁴⁴

Om andra kan med bestämdhet sägas, att de ej residerat i Lund. År 1532 resignerade en i övrigt ej känd kanik Erik Ottesen, och Aage Sparre utnämnde i hans ställe Mogens Gyldenstiernes broder Jörgen, vilken emellertid var förhindrad att residera och därför som prokurator skulle ha Henning Albertsen.⁴⁵ Till de ej residerande hörde även sådana andliga, vilka påven i apostolisk maktfullkomlighet tilldelat kanonikat i Lund. År 1524 erhöll Carolus Benoest från Cambrai förnyad provision på ett kanonikat, och samma år förklarades Jörgen Skodborg berättigad att intaga det främsta rummet bland lundakapitlets kaniker.⁴⁶

Konungen å sin sida gjorde sin rätt gällande att i fall, där gammal hävd förelåg, presentera kandidater till lediga kapitelämbeten. Konungen placerade därigenom förtjänta kanslister och andra kungatjänare på kanonikaten. Denna tendens till sekularisering av vissa tjänster grep kraftigt omkring sig efter reformationens genombrott, men den var skönjbar även tidigare, ej minst i lundakapitlet.

År 1532 avled kaniken Jörgen Pedersen. Frederik I inskred då till förmån för sin sekreterare Morten Krabbe, en kusin till riksmarsken Tyge Krabbe. Tjänsten var avsedd som sinekur, ty samma år blev

Kanikestolar i Lunds domkyrkas högkor

Morten Krabbe prost i Oslo och därmed norska rikets kansler. En tid var han även elektus till Oslos biskopssäte.⁴⁷ På samma sätt förvandlades det kanonikat Christiern Pedersen förverkat till en sinekur genom att bortgivas till sekreteraren Johan Friis.⁴⁸ Slutligen synes ett kanonikat sedan år 1520 ha innehafts av Jesper Brochmand, konungens sekreterare och ränmästare, beklädd även med arkidiakonatet i Aarhus. Kanonisk praxis bjöd, att även alla icke residerande kaniker kallades till kapitlets möten, då val förestod. Jesper Brochmand erhöll kallelsebrev till mötet den 27 juli 1532. Hans ursäkt för att han ej kunde infinna sig är bevarad i regist.⁴⁹

Därmed har i allt väsentligt det material redovisats, som till våra dagar bevarats om kapitelherrarna i Lund under 1520-talet och förra hälften av 1530-talet.⁵⁰ Det återstår blott att sammanställa de spridda notiserna om kapitlets särskilda tjänstemän. År 1532 var Staffan Dringenberg kapitlets notarie, en befattning, som han innehade redan 1518. Hans universitetsstudier ha berörts i det föregående. År 1522

nämnes han som föreståndare för Heliga tre konungars kapell i Malmö, vilket grundats av hans frände myntmästaren Henrik Dringenberg.⁵¹

Över domkyrkovärjarna kan följande längd sammanställas, i huvudsak byggande på kvittenser gällande redovisning för deras förvaltning:

1519: Holger Skaldre	—
1520: Holger Skaldre	—
1521: Holger Skaldre	Niels Kortsen
1523: Holger Skaldre	—
1525: Holger Skaldre	—
1526: —	Tuve Hegen
1527: Holger Skaldre	Erik Daa
1528: Holger Skaldre	Erik Daa
1531: Holger Skaldre	—
1533: Holger Skaldre	—
1535: Holger Skaldre	Laurids Falster ⁵²

Regeln att den ene av domkyrkovärjarna skulle vara prelat, har sålunda ej tillämpats. Däremot har man i stor utsträckning gynnat kapitlets adliga medlemmar med denna lönande syssla.

Ärkebiskopens domsrätt utövades dels på kapitelhuset i Lund, dels under de två gånger årligen hållna stiftsmötena, dels vid visitationsresor inom stiftet. Stundom överlät han avdömandet av enklare mål på sin official, som dessutom hade i uppdrag att utöva husbonderätten över dem av ärkesätets bönder, vilka lydde direkt under Lundagård. Officialen uppbar rikliga sportler för sina tjänster. Ämbetet innehades ofta av en adelsman, som trädde i ärkebiskopens tjänst.⁵³ Följande officialer äro kända under 1520-talet och början av 1530-talet:

Hans Skovgaard till Gunnarstorp	till 1522
Jep Falk till Gyllarp	1526, 1528
Jon Mogensen, kanik	1529, 1530, 1531
Erik Daa, kanik	1533
Jörgen Urne	1534, 1535. ⁵⁴

Det bevarade materialet till Lunds domkapitels historia under Aage Sparres tid som stiftschef är fragmentariskt, särskilt vad beträffar kanonikatens innehavare, men det är tillräckligt rikt, för att man skall

kunna fastslå, att kapitlets huvuddel slutit upp bakom Aage Sparre vid hans försök att år 1532 återknyta förbindelserna med påvestolen. Ett annat bevarat bevis på solidaritet med arkielektus är den förbindelse kaniken Hans Ulf avgav den 9 mars 1526 att från sin prebendekyrka erlægga cathedraticum och altarhavre till Aage Sparre.⁵⁵ Dessa avgifter voro ett slags gästningsavgifter, vilka tillkommo ärkebiskoparna. Förbindelsen vittnar m. a. o. om att Hans Ulf i Aage Sparre sett ärkestiftets rättmätige styresman just vid den tid då, som vi sett, framstående män inom kyrkan togo parti för Jörgen Skodborg mot mästern Aage.

Som i det föregående visats, hade de flesta kanikerna och alla prelaterna utom prostern erhållit en teologisk utbildning av traditionell typ. Det har också antytts, att denna grupp vid flera tillfällen bestämt domkapitlets hållning i aktuella frågor. Om dessa mäns nitälskan för att kapitlet ej skulle besmittas av de nya irrlärorna, vittna de bevarade brottstyckena av en exkommunikationsformel, vilken använts inom lundakapitlet. I denna bekände sig kaniken till den rena katolska läran och förbannade allt kätteri, i synnerhet Luthers, »för vars skull många nu utsatts för misstankar eller drabbats av vanära». Uttryckligen tog han avstånd från Luthers kätterska uppfattningar, t. ex. i sakramentsfrågan, och hyllade »med mun och hjärta» den lära, som kyrkan och påven och framstående teologer gillat och stadfäst.⁵⁶ Som rättesnöre för sin tro erkände han sålunda i första rummet den kyrkliga traditionen, ej den heliga skrift. Den som uppsatt detta edsformulär, synes sålunda ha stått främmande för bibelhumanismen och reformismen. Denna konservativa anda bestod i stort sett obruten inom Lunds domkapitel, när den gamla kyrkan störtade samman i Danmark.

Aristokratien och kyrkan

NÄR CHRISTIERN II LÄMNADE DANMARK, avföll den skånska aristokratien snabbt från honom och svor hertig Frederik trohet. Tyge Krabbe, som av Christiern berövats sina skånska län, utsågs redan i mars 1523 till riksmarsk under den nye konungen, och han tog verksam del i arbetet att vinna sina ståndsbröder för dennes sak.¹ Med borgarna i Malmö, vilka under sin nye borgmästare Jörgen Kocks ledning ännu höllo fast vid den landsflyktige monarken, inleddes förhandlingar, varvid två lundakaniker synas ha utnyttjats som förmedlare.² Underhandlingarna ledde ej till resultat, ty från september månad belägrades staden av herrarna, till vilkas hjälp avdelats en styrka av de landsknektar, som anlänt till Danmark från Sverige. Befålet fördes av Tyge Brahe till Tosterup, dennes broder Axel Brahe, Holger Gregersen Ulfstand och Joachim Trolle till Lillö.³

Läget komplicerades av att Gustav Vasa välvde planer på att förvärva de skånska landskapen. Genom proklamationer bearbetades befolkningen, men ett erövringsföretag av denna art översteg svenskarnas krafter. Under Berend von Melens ledning gjordes emellertid ett infall i Blekinge, som besattes. Claus Bille och Axel Urup lyckades i maj 1523 som underhandlare från dansk sida utverka ett stillestånd till midsommardagen, då förhandlingar skulle upptagas i Åhus.⁴ Huvuddelen av hertig Frederiks trupper var bunden vid Köpenhamns belägring. Därför vädjade man till lybeckarna om stöd vid förhandlingar med svenskarna, så att stilleståndet ytterligare kunde förlängas. Samtidigt riktade det danska riksrådet en maning till Sveriges prelater och adel att avstå från vidare angrepp på danska riket.⁵

Det rådtrum man sålunda skaffat sig, utnyttjade adeln till att konsolidera sin ställning. Dess främsta män besökte hertigen i dennes läger utanför Köpenhamn. Frederik tilldelade dem där nya förtroendeuppdrag. Främst ville man trygga försvaret av gränsen mot Sverige, och i gränslänen insattes pålitliga män. Den 12 juli erhöll Tyge Krabbe åter Hälsingborgs slottslän, vilket han tidigare innehaft och som nu blivit ledigt genom Johan Wezes flykt, jämte dess underlydande områden, häraderna Luggude — utom Brunnby socken — Bjäre, Norra och Södra Åsbo, Göinge, Rönnebergs, Onsjö, Harjager och Torna. Förvaltningen av nästan hela norra Skåne från Skälderviken i väster till Listerlandet i öster jämte kontrollen över de viktiga vägarna från den småländska skogsbygden lades alltså i riksmarskens hand. Lagaholms slott och därmed uppsikten över Lagastigen gavs den 9 juli åt Holger Ulfstand. Hans broder Truid behöll Varbergs slott och län, vilket han erhållit år 1522.⁶

Den 21 juli hyllades den nye konungen av ombud från hela Skåne utanför Lund. Därvid utfärdades särskilda privilegier för allmogen i Göinge, Norra Åsbo och Bjäre härad. Gränsbefolkningen i dessa trakter hade vid flera tidigare tillfällen skilt sig från riket i övrigt och slutit s. k. bondefreder med grannarna på andra sidan riksgränsen. Deras lojalitet var av betydelse, ty det förlängda stilleståndet med svenskarna utlöpte den 25 juli, då nya underhandlingar skulle upptagas om hur förhållandet mellan rikena skulle gestalta sig. Samtidigt fullföljdes omfördelningen av kronans län. Holger Ulfstand skulle under Lagaholm lägga förvaltningen av Höks, Tönnersjö och Årstads härad, Söndrums län och staden Laholm. Länet skulle innehas i tolv år. Truid Ulfstand erhöll nytt brev på Varbergs slott och län, omfattande de fyra nordliga halländska häraderna, att åtnjutas under tio år. Till Tyge Krabbes län lades nu även Brunnby socken, men samtidigt utbröts Onsjö härad ur länet och förlänades till Axel Brahe. Dennes broder Tyge Brahe — som senare stupade framför Malmö — erhöll Hishults län i Halland på sin och hustruns livstid. Knud Bille tilläts likaså på livstid inneha Gladsax län med Albo härad. Slutligen höjdes Börje Jensen Ulfstands pantsumma i Villands härad med 1000 mark.⁷

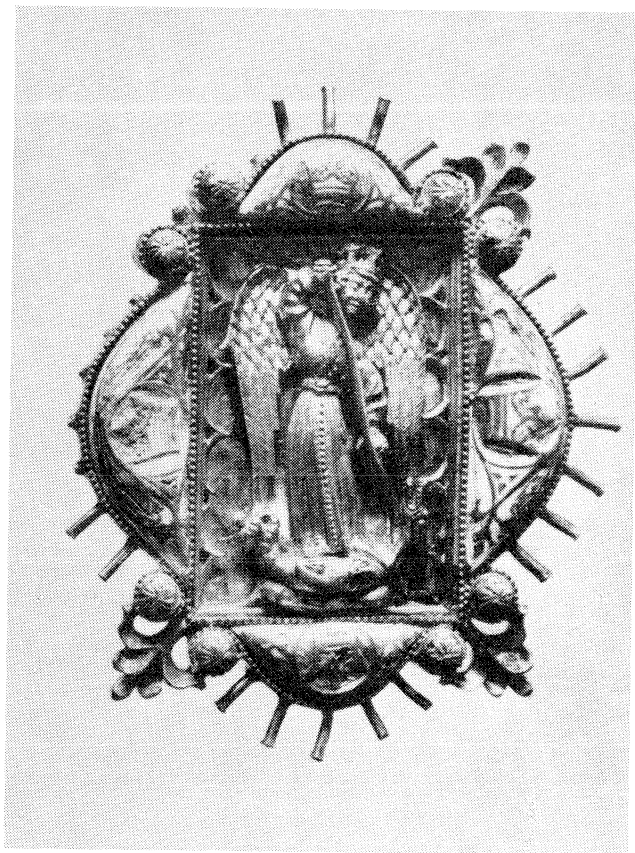
Tanken på en av konungen direkt beroende, centralistisk provinsförvaltning, liknande den som lagts i Johan Wezes hand, var sålunda

övergiven. Förvaltningsuppdragen gåvos åter till provinsadelns mest framträdande män. Som representanter för sin landsända deltog de i uppsättandet av Frederik I:s handfästning. Denna har sigillerats förutom av de nyssnämnda herrarna även av Mourids Jepsen Sparre, innehavare av Beridsholms (Bjärsjölagårds) län med Färs härad, Henrik Aagesen Sparre, Albert Jepsen Ravensberg, länsman på Falsterbo slott med underlydande Skytts härad och på Lindholmens slott med Oxie, Bara, Ingelstads och Järrestads härader. Dessa voro medlemmar i riksrådet. Av skånsk utområds adel deltog riddaren Joachim Trolle, länsman över Gärds härad, riddaren Aage Brahe, som före det svenska angreppet innehafte slotten Sølvesborg och Lyckå med hela Blekinge, samt väpnaren Jens Torbernsen Rosensparre, länsman över Frosta härad i Skåne och Halmstads härad i Halland.⁸

Under de första dagarna av år 1524 kapitulerade Köpenhamn och Malmö. Den 2 febr. uppsade Malmö borgare konung Christiern tro och lydnad och hyllade Frederik I.⁹ Blekinge ställdes åter under dansk överhöghet genom Malmö recess den 1 sept. 1524. Först efter denna tidpunkt voro sålunda alla landen öster om Öresund i de nya makt-havarnas händer.

Frederik I residerade helst i hertigdömena på slottet Gottorp, och omsorgen om provinsförvaltningen överlämnades därför i stor utsträckning till de i de olika landskapen bosatta rådsmedlemmarna och adliga länsmännen. Från år 1525 skulle den skånska adelns väpnade uppåd årligen mönstras av arkielektus, Tyge Krabbe, Axel Brahe och Holger Ulfstand, och från år 1531 skulle de tre förstnämnda ha överinseende över rättskipningen i landsändan.¹⁰ De skånska herrarna uppträdde ofta som en sluten krets, främst när provinsens säkerhet hotades av yttre eller inre fiender. Brev, som de i sådana lägen växlat t. ex. med Gustav Vasa, äro bevarade.¹¹

De skånska rådsherrarna voro goda katoliker. Tyge Krabbes stränga gammaldags uppfattning är flestades omvittnad. Holger Ulfstand hade själv vallfärdat till det heliga landet. Axel och Aage Brahe samt Mourids Sparre gåvo, som tidigare antytts, ärkedjåknen Niels Kortsen särskilda uppdrag att uträtta i Rom hos den påvliga penitentiarien. Holger

Dosformigt relikvarium av guld. Blekinge, 1400-talet. Statens historiska museum

Ulfstand och Albert Ravensberg tillhörde släktkretsen kring den pålitligt gammaltroende Predbjörn Podebusk.¹² De voro alla beredda att försvara såväl sin egen nyvunna maktställning mot alla angrepp från Christiern II:s sida som den gamla kyrkans auktoritet gentemot »lutheriet». Sedan Christiern övergått till den evangeliska läran, sammanfölo dessa båda frontlinjer.

Under den ur detta läge framsprungna proklamationen av den 28 juni 1524 hängde de flesta skånska rådsmedlemmarna sina sigill. Urkunden är ej fullständigt sigillerad, ty av namnlistans 48 namngivna

herrar ha endast 32 beseglat. Av de andliga rådsmedlemmarna ha två undandragit sig, av de världsliga fjorton. De skånska herrar, som biträtt proklamationen, voro Tyge Krabbe, Predbjörn Podebusk, Henrik Aagesen Sparre, Henrik Krummedige till Vallen, Holger Gregersen Ulfstand, Knud Bille och Truid Gregersen Ulfstand. Däremot sigillerade ej Axel Brahe, Albert Ravensberg och Mourids Sparre. Under det brev, vari utområds adel den 5 juli kungjorde sin anslutning till riksrådets ståndpunkt, hänga Joachim Trolles och Claus Billes sigill.¹³

Den här manifesterade sammanhållningen sattes på prov i fejden mot Sören Norby. Hela länsadeln i landen öster om Öresund engagerades i kampen, och till dem slöto sig Henrik Krummedige, Claus Bille, Axel Urup och Mourids Olufsen Krognos till Bollerup jämte adelsmän från övriga delar av riket. Kretsens ledare var Tyge Krabbe.¹⁴ Med hjälp av landsknechtsstyrkor under Johan Rantzaus befäl lyckades herrarna under sommaren 1525 vinna överhand till lands. Men striden hade krävt offer i gods och egendom. Claus Billes sätesgård Lyngsgård hade bränts och hans ägodelar bortförts av upprorsmännen; en av Axel Brahes huvudgårdar var bränd, de övriga plundrade; brända voro också en Predbjörn Podebusk tillhörig gård, Joachim Trolles Lillö, en gård tillhörande Mourids Krognos, en tillhörande Claus Podebusk, och Gladsax slott, vilket Knud Bille hade i förläning av kronan, hade plundrats och bränts. »Med få ord», skrevo några skånska herrar i början av juni 1525 till konungen, »alla mäns gods här i landet äro brända och plundrade utom Häckeberga, Glimminge och förrädaren Niels Brahes gods».¹⁵

Några adelsmän hade emellertid svikit. Detta gällde främst Axel Brahes broder, Niels Brahe till Vanås och Vittskövle, som trots broderns föreställningar slutit sig till bönderna. Han dömdes i aug. 1525 förlustig liv och gods, eftersom han fört avog sköld mot sitt fädernesland.¹⁶ Riddaren Hans Skovgaard, som 1522 avsatts som ärkebiskopens official och under flera år låg i delo med Aage Sparre om besittningen av ärkesätets län Vram, stod i upprorets början i förbindelse med Niels Brahe. Han greps och hölls i fängsligt förvar i Köpenhamn. Misstankar riktades också mot Mogens Falster (Bielke), som ävenledes fängslades. Han hade före regentskiftet 1523 en tid innehaft Hälsingborgs län. Båda dessa herrar frigåvos efter att ha gjort skriftlig avbön.¹⁷ Rebel-

lerna hoppades tydligen, att upprorsmännens seger skulle bereda dem en bättre ställning än den de just då innehade. Av liknande skäl anslöto sig medlemmar av lågfrälset till Sören Norby, män, vilka enligt de skånska herrarnas förut citerade skrivelse »ägde blott föga».¹⁸

Rådsaristokratien belönades efter fejden för sin trohet först och främst genom att delar av Niels Brahes till kronan förbrutna gods bortgavs till de lojala adelsmännen. Tyge Krabbe spelade en ledande roll såväl vid processen mot Niels Brahe som vid godsets fördelning, och för egen del erhöll han ett trettiootal gårdar. Axel Brahe övertog släktgården Vittskövle, Claus Bille Vanås. Större och mindre förlänningar eller gåvor skänktes under den följande tiden åt Henrik Krummedige, Holger Ulfstand, Jens Torbernsen Rosensparre, Börje Jensen Ulfstand, Henrik Aagesen Sparre, Mourids Jepsen Sparre och Axel Urup.¹⁹ På herredagen i Köpenhamn sommaren 1525 beslöts, att befästningarna i Landskrona, Ystad och Åhus, där borgarna tagit parti för upprorsmännen, skulle nedrivs, och i stället förstärkningar göras på kronans slott i Hälsingborg, Sölvesborg och Varberg. Dessutom skulle myntaregården i Malmö befästas, och därunder lades Oxie, Ingelstads och Järrestads härader, vilka utbrötos ur Lindholmens län, samt Hyby län. Förste innehavare av det sålunda nybildade Malmöhus län blev Albert Jepsen Ravensberg, som dessutom behöll sitt gamla län Falsterbo slott med Skytts härad. På herredagen beslöts även, att Mogens Göye och Tyge Krabbe skulle få rätt att varna Christiern II:s anhängare och driva dem ur riket.²⁰ Den skånska allmogen ålades att betala böter för att den brutit sin trohetsed och avfallit till rikets fiender. Om andra åtgärder gentemot upprorsmännen är ej mycket bekant. Synbarligen för att mildra missstämningen bekräftades den 27 aug. 1525 Göinge härads privilegier.²¹

För samtiden med dess korta perspektiv på händelserna tedde sig den tilltagande oron bland Tysklands allmoge som en följd av Luthers förkunnelse. Poul Helgesen gav uttryck åt samma tanke i ett sändebrev mot Martin Luther, vilket han dedicerade till Tyge Krabbe, och synpunkten skymtar även i Skibykrönikan. Den uttalades år 1529 av biskop Jens i Odense.²² Upproren i Tyskland voro av två huvudtyper. Några framgingo ur sociala och ekonomiska missförhållanden och hade till syfte att återställa »das alte gute Recht». Sådana voro t. ex. de schweiziska böndernas uppror 1489 och 1513, oroligheterna i Sydtysk-

»Gud hjälpe Adams barn. Början är lätt gjord men avslutningen mödosam. Då man skrev år 1525, fredagen efter S:t Markus dag, skedde vid Lund en stor jämmer. Där blevo över 1500 skjutna till döds och slagna. Däröver månde de skånska kvinnor väl klaga.» — Plattysk inskription, gjord av stensemästaren Adam van Dären å en numera rivnen stråvpelare vid Lunds domkyrkas sydsida. Domkyrkomuseet, Lund

land omkring sekelskiftet och under åren 1513—1517 samt i viss mån upprorsrörelsen kring »der arme Konrad». Andra oroligheter däremot bottnade även i religiösa strömningar. Man reste krav på »das göttliche Recht», och i agitationen inmängde sig stoff från reformatörernas förkunnelse. Några politiska förbindelser mellan den upproriska skånska allmogen och de tyska oroshärdarna ha ej existerat. Nordtyskland var för övrigt ganska oberört av den allmänna oron bland bönderna.²³ Bondeupproren i Skåne under Frederik I:s första regeringsår betingades av speciella politiska omständigheter. Om över huvud några jämförelser böra anställas med tyska förhållanden, skola paralleller hämtas från rörelser av den först nämnda typen. Skånes bönder kämpade för »gammal god sedvänja», för den tingens ordning, som rätt under den fördrivne konungens tid. Det torde kunna anses säkert, att allmogen ej förmått gripa till vapen av religiösa bevekelsegrunder. Den var tvärt-

om det befolkningsskikt, som i religiöst hänseende var mest konservativt och efter reformationen segast höll fast vid den gamla tron. Att tankegångar och uttryckssätt i t. ex. den proklamation, som Christiern II från sitt hov i Lier riktade till sina förutvarande undersåtar i april 1525, erinrar om de tyska böndernas agitation för »das göttliche Recht», bevisar intet om stämningen bland den skånska allmogen. Däremot gav den en misstänksam riksledning orsak till ytterligare försiktighetsmått.²⁴

För en man som Tyge Krabbe innebar »lutheri» ett farligt hot mot den bestående ordningen.²⁵ Denna mera politiska än religiösa innebörd bör inläggas i hans ord, när han i brev från lägret utanför Åhus den 30 mars vädjade till konungen, att »Eders nåde ej lider något Luthers parti i Eders nådes länder».²⁶ Han och hans ståndsbröder ansågo sig strida mot en av de farliga nya idéerna gripen allmoge. I den förut citerade rapporten till Frederik I heter det i fråga om branden på Claus Billes gård, att det var en »förlupen munk» som stack den i brand. Claus Bille lät honom också lida en kättares straff, döden på bålet. I konsekvens härmed yrkade riksrådet vid herredagen i Köpenhamn på skärpta stridsåtgärder mot »lutheriet». Luthers och andra kättares skrifter ävensom bibelöversättningar borde ej få införas i riket. Frederik I vägrade biträda detta förslag, vilket enligt en samtida uppgift föranledde biskop Lauge av Roskilde att inför konungen antyda, att »man hade fördrivit en konung och också kunde taga en konung in i riket på nytt».²⁷

Följande år drevs Sören Norby bort från Blekinge under Tyge Krabbes, Axel Brahes och Henrik Krummediges ledning. Som länsmän i Blekinge insattes Axel Urup på Sølvesborg och Mourids Olufsen Krognos på Lyckå.²⁸ Genom att de sista stora länen i de skånska provinserna på detta sätt kommit i högadelns hand, behärskade rådsaristokratien fullständigt lokalförvaltningen. Vid samma tidpunkt uppblösade kring kyrkan en ny strid, i vilken adelns hållning kunde bliva av största betydelse. Denna gång gällde det emellertid ej »lutheri» eller någon utifrån kommande fara, som kunde omstörta såväl kyrkans som aristokratiens egen maktställning, utan hotet låg i Frederik I:s nya kyrkopolitik. Denna kunde erbjuda herrarna fördelar för egen del. Dessas ställningstagande var därför nu ej på förhand givet som under de tidigare åren.

Av central betydelse var, som tidigare framhållits, den uppgörelse, som träffades mellan konungen och Aage Sparre om Lunds ärkestift den 19 aug. 1526. Av de världsliga rådsmedlemmar, som deltagit i förhandlingarna, hade Tyge Krabbe, Henrik Sparre, Knud Bille, Anders Bille, Hans Bille, Holger och Truid Ulfstand, Johan Urne samt Oluf Nielsen Rosenkrantz sigillerat 1524 års proklamation, medan Axel Brahe, Mourids Sparre, Albert Ravensberg och Johan Oxe ej gjort detta. Med hänsyn till vad den ingångna överenskommelsen i fortsättningen kom att betyda för den danska kyrkans motståndskraft, framstår den förstnämnda rådsgruppens ställningstagande år 1526 i klar motsättning till den ståndpunkt samma herrar intagit två år tidigare. Enklast torde herrarnas hållning förklaras antingen med att de ej till fullo insett, att konungen här ledde dem in på nya vägar, och att de menade sig gagna kyrkan genom att gynna den gammaltroende Aage Sparres kandidatur, eller med att ståndskänslan besegrat alla hänsyn till kyrkans bästa. De hade ju i handfästningen hävdad, att adeln borde ha företrädesrätt till rikets prelaturer.

Fastän oklarhet råder om adelsmännens bevekelsegrunder, kvarstår själva faktum: herrarna gävo sitt stöd åt den bland konkurrenterna om den danska kyrkans främsta post, som kyrkans egna prelater vid denna tidpunkt ej ville veta av. Enigheten bland kyrkans försvarare hade m. a. o. sprängts. Vid herredagen i Odense ett par månader senare sökte prelaterna på olika sätt åter skapa sammanhållning kring den gamla kyrkan. Som tidigare berörts, lyckades de ej förmå konungen till några utfästelser, och aristokratien uppställde nu vissa villkor för samverkan med prelaterna. Dessa tvungos lämna garantier för att ytterligare adelsjord ej skulle komma i kyrklig ägo. I gengäld gavs den 6 dec. 1526 av herrarna löftet att med all makt hålla kyrkan och hennes personer vid deras rättigheter och privilegier. Namnlistan i det öppna brev, vari löftet gavs, nämnde inalles 33 världsliga rådsmedlemmar, bland dem Tyge Krabbe, Henrik Sparre, Axel Brahe, Holger Ulfstand, Mourids Sparre, Knud Bille, Truid Ulfstand och Albert Ravensberg.²⁹ Brevet är tyvärr ej bevarat i original, varför det ej är känt, huruvida alla dessa herrar med sina sigill bekräftat överenskommelsen.

Adelns löfte fick emellertid ringa betydelse. Vid herredagen i Odense påföljande år präglades herrarnas ställningstagande mera av en strävan

Gravsten över Mourids Jepsen Sparre. Lunds domkyrka

att vinna egna fördelar än att värna om kyrkans rättigheter, och den linje de i sitt handlande följde, kom närmare konungens än prelaternas. Det är sålunda troligt, att det mandat, vari evangeliets fria predikan tilläts, utfärdats med rådsaristokratiens samtycke. Tidigare har omtalats, att herrarna vid detta tillfälle i samförstånd med konungen framförde ett gammalt krav på att adelsmän skulle få rätt uppbära de böter, som ådömdes deras landbor inför andliga domstolar och som tidigare tillfallit kyrkan. I denna fråga måste prelaterna ge vika, och de befunno sig på reträtt även i tiondefrågan.

Av ålder hade allmogen till biskopen givit smärre avgifter med olika namn, »redsel», »nandest», »biskopsgåva», »smörbörd» etc. Under 1100-talet krävde kyrkoledningen, att denna traditionella sedvänja, »patria consuetudo», skulle ersättas med att biskopen erhöll en tredjedel av tionden. Man hävdade även principen, att tionde skulle ges av alla, också av adeln. Men med tiden ansågo sig biskoparna ha rätt till såväl tredjeparten av tionden som de gamla smärre avgifterna, och ännu vid odenseherredagen anlade de denna synpunkt. Emellertid avvisades härvidlag deras anspråk. Mötesrecessen fastslog, att bönderna skulle erlägga endera tredjedelen av tionden till biskopen eller, om de föredrogo detta, utge de smärre avgifterna enligt »patria consuetudo». Men ej nog därmed. Adelsns tiondeskyldighet för sina sätesgårdar förbigicks med tystnad i recessen, och därmed ansågo sig adelsmännen befriade från den.³⁰

Att adelsns stöd varit av betydelse för kyrkans möjligheter att hävda sin rätt till tionden, betygas av några omständigheter kring tiondeuppbörden i ärkestiftet. I Skåne liksom annorstädes erlade allmogen endast motvilligt tionden, och ofta måste överheten ingripa med påbud och föreskrifter.³¹ 1527 års recess medgav i fråga om biskopstionden ej något val för ärkestiftets del mellan tredjeparten och »patria consuetudo». Kungliga påbud att biskopstionde skulle ges årligen, blevo verkningslösa. I stället vädjade Aage Sparre till adelsmännens stöd. Den 13 dec. 1532 förbundo sig Tyge Krabbe, Albert Ravensberg, Anders Bille, Axel Brahe, Holger Ulfstand och Knud Bille att tillse, att deras egna och alla deras anförvarters bönder inom ärkestiftet gävo rätt biskopstionde samt sedvanliga gästningsavgifter, bl. a. när ärkebiskopens cellarius besökte socknarna för att å sin herres vägnar sitta som domare i andliga mål.³²

Uppgörelsen innefattade även bestämmelser för erläggande av tionde till sockenprästerna. Ärkebiskop Birger hade i denna fråga krävt, att prästerna skulle erhålla såväl sin andel i tionden som »helgonskyld», »altarmat» och liknande avgifter.³³ De senare avgifterna hade allmogen upphört att ge under Christiern I:s tid. Helgonskylden erlades av varje hushåll i råg, korn, havre eller mjöl, altarmaten däremot i bröd, nötkött, fjäderfän eller ägg.³⁴ Vissa landsdelar hade emellertid svårt för att komma ut med pålagor i spannmål. År 1532 nedprutades därför kyrkans anspråk. Allmogen skulle slippa att ge prästerna altarmat men däremot såväl rätt tionde som helgonskyld och offer (en penningavgift). I Blekinge, Göinge härad och skogsbygden, »där föga kan sås», skulle dock i stället för helgonskyld ges altarmat, liksom man gjort tidigare. I fråga om biskopstionden höllo sålunda herrarna fast vid den kringsskärning av biskoparnas rättigheter, som gjorts i 1527 års odensebeslut, och beträffande sockenprästernas intäkter underkändes de grundsatser, vilka kyrkan tidigare sökt tillämpa.

Vid herredagen 1527 voro prelaterna hänvisade till en defensiv hållning. Som vederlag för sina eftergifter krävde de, att biskopar, prelater, kyrkor, kloster och meniga kleresiet skulle få njuta och behålla den egendom de innehade med hävdad rätt, såvida den ej med lagliga medel kunde fränvinnas dem, och att brev i denna sak av konungen skulle utfärdas till alla stift och landsting. En punkt med detta innehåll intogs också i recessen, och i regest finns ett kungligt brev av den 22 aug. 1527 bevarat, ställt till ridderskapet och adeln i Skåne, i vilket herrarna manades att ej med våld tillägna sig kyrkogods.³⁵

Bakom prelaternas begäran rörde sig fruktan för att adeln skulle gå vidare på den väg, som medlemmar ur adelsståndet beträtt år 1525, då de framlade sina krav på kyrkan vid herredagen i Köpenhamn. Aristokratiens inställning gentemot kyrkan hade två sidor. Herrarna visade sympatier för den gamla tron, och de kände solidaritet med prelaterna, när rikets båda främsta stånd hotades av »lutheri» eller andra omstörtande tendenser i samtiden. Men om kyrkan försattes i ett trängt läge, drogo de sig ej för att utnyttja situationen till egen fördel. Det gällde härvidlag främst kyrkans egendom och ekonomiska tillgångar. Aristokratiens förhållande till kyrkan förtjänar att mera ingående belysas ur denna synpunkt.

Adeln liksom kyrkan baserade sin ekonomi på räntor och intäkter av jordegendom. Att på bästa sätt utnyttja denna egendom och att fördelaktigt placera uppkomna vinster antingen i nya jordförvärv eller genom att på annat sätt göra medlen räntabla, voro praktiska problem, vilka berörde båda stånden. En adelssläkts ställning inom riket berodde dels på i vilken utsträckning dess medlemmar hade kronans slott och län sig anförtrodda eller bekläddes med andra offentliga uppdrag — adeln försummade ej heller att hävda, att ståndet framför andra skulle brukas vid rikets förvaltning och styrelse — dels och icke minst på hur stora dess samlade ekonomiska tillgångar voro. Danmarks adel utvecklade därför vid nya tidens början en allsidig verksamhet för att höja sina egendoms avkastning och värde. Arealerna ökades med alla medel. Nya och bättre brukningsmetoder prövades. Man sökte skapa nya inkomstkällor genom att lägga an på uppfödning av hästar och fodernöt för export, och man började driva en allt livligare handel med egna produkter, vilka transporterades på adelsmännens egna skepp.³⁶

Vid nya tidens början befann sig en stor del av Skånes jord i adelns ägo eller låg under en adelsmans myndighet.³⁷ Ärkesätet och domkyrkan ägde i Skåne rätt till intäkter från tillsammans nära 2500 gårdar, hus och jordar. Av herreklostren var augustinklostret i Dalby förmögast med intäkter från över 400 gårdar och jordar. Cistercienserna i Herrevads kloster uppburo avgifter från omkring 300 landbor. Under Allhelgonaklostret i Lund lydde omkring 150 landbor. Det tillhörde cluniacenskongregationen inom benediktinorden, och dess abbot skulle ha uppsikt över ordens övriga kloster i Danmark samt ägde rätt att visitera dess tre nunnekloster inom ärkestiftet. Dessa voro Bosjö kloster, dit landgille erlades från 250 gårdar, hus och jordar, Börninge kloster med rätt till intäkter från omkring 150 fastigheter och St. Peters kloster vid Lund, vilket hade omkring 250 landbor. Under premonstratensklöstret i Bäckaskog lydde 115 landbor, under Tommarps kloster av samma orden 105 och under Öveds kloster — även det ett premonstratenskonvent — 96. Hallands enda herrekloster, Ås kloster, tillhörde cisterciensorden och drog räntor från 242 gårdar, hus och jordar.³⁸ Därtill kommo 125 gårdar och fastigheter, som erlade avgifter till hospital och barmhärtighetsstiftelser, samt 1200 som anslagits till socken-

kyrkor och enskilda präster för olika ändamål. Den egendom, från vilken kyrkan hade rätt till intäkter, torde i Skåne ha uppgått till omkring 5000 fastigheter.³⁹

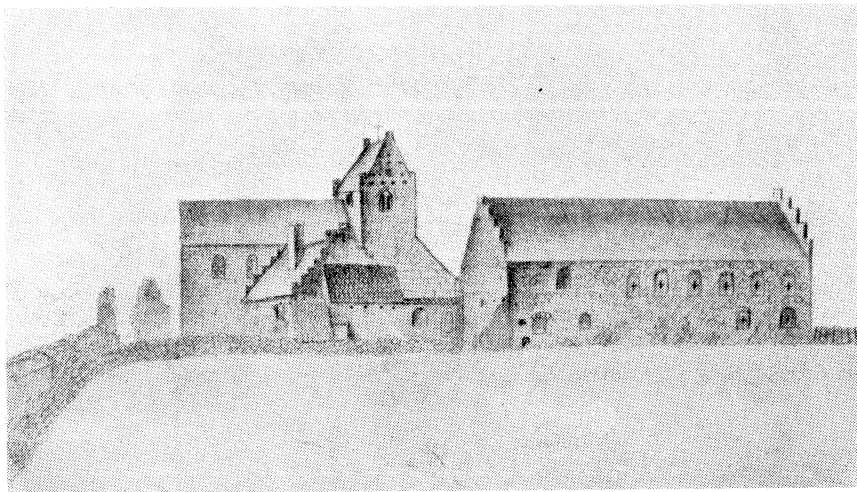
Antalet personer, som tillgodoräknade sig intäkterna från denna gods- massa, var förhållandevis litet. Även om man räknar med de tjänare, som höllos av prelater och i klostren, och de skyldigheter de andliga hade gentemot de fattiga, nödlidande och vägfarande, voro räntorna tillräckliga för att tillåta en ganska hög levnadsstandard. En vanlig företeelse under medeltiden var, att munkklostren hade mindre antal munkar än vad ordensregeln föreskrev, medan däremot nunneklostren stundom mottogo flera nunnor än tillåtet.⁴⁰ Det sistnämnda samman- hängde med adelns sed att bereda sina ogifta döttrar försörjning genom att låta dem gå i kloster. Därigenom kommo klostrens räntor indirekt adelsståndet till godo. Detta skedde även, när adelsmän bekläddes med högre kyrkliga ämbeten. Men dessutom låg det nära till hands för adelsmännen att mera direkt söka utnyttja kyrkans domäner, att nyttig- göra dem för egen del och intensifiera deras brukning. Detta kunde ske såväl i samförstånd med kyrkoledningen som under strid mot denna.

Speciella omständigheter voro förknippade med herreklostrens ställ- ning. Över dessa kloster hade antingen konungen eller biskopen domi- nium.⁴¹ Dominiet innebar dels skyldighet att värna och beskydda klost- ret, dels rätt att tillsätta abbot och i vissa fall rätt till någon mindre avgift. Sedan länge var det brukligt, att nunneklostren hade en före- ståndare, som förvaltade deras gods och sörjde för nunnornas underhåll. I annat sammanhang har omnämnts, att Aage Sparre och Torbern Bille innehaft föreståndarskapet för Bosjö kloster. Föreståndaren för St. Peters nunnekloster kallades prior och insattes av ärkebiskopen.⁴² Men även konungen kunde insätta klosterföreståndare. Föreståndar- skapet betraktades ofta som en förläning, och från kung Hans' tid blev det allt vanligare att herrekloster på detta sätt bortförläntes. Därigenom ökades konungens möjligheter att tillgodose adelns krav på förläningar. Föreståndare insattes med olika motiveringar. I Essen- bæks kloster gjorde Frederik I detta på munkarnas egen begäran. I Tommarps kloster insattes år 1529 konungens sekreterare Morten

Krabbe som föreståndare, emedan klostrets abbot ej förmått komma ut med de pålagor, som klostret beordrats erlægga. Ett år senare befalldes konventet i Dalby att utse Anders Bille till sin föreståndare.⁴³

Föreståndarskapet gav innehavaren i stort sett samma fördelar som ett vanligt län, och därför voro dessa uppdrag begärliga för adeln. Vid förhandlingarna om Christiern II:s handfästning år 1513 framhölls, att »jungfruklostren» ej ägde annat gods än vad ridderskapet givit till dem med sina barn, varför dessa kloster fördärvades genom att oadliga personer gjordes till föreståndare för dem.⁴⁴ På herredagen i Köpenhamn 1525 framlades från adelshåll ett krav, att alla rikets herrekloster skulle bortförlänas.⁴⁵ I ett brev år 1530 manade Henrik Krummediges maka, Anne Rudsdatter, sin svärson Eske Bille att skaffa sig »någon fördel här i Danmark, ty man säger, att klostren skola skiftas; dock är ännu intet anammat här i landet utom Dalby, som herr Anders Bille har, och Tommarp, som mäster Morten Krabbe har».⁴⁶

Konungen bortförlänade främst de kloster, över vilka han hade dominium. Både Christiern I och kung Hans hade utövat skydds rätt över St. Peters kloster i Tommarp.⁴⁷ 1529 bortgavs klostret som nämnts till Morten Krabbe. När han 1532 blev domprost i Oslo, erhöll Jörgen Kock, som adlades 1526, klostret på samma villkor som Morten Krabbe.⁴⁸ Jörgen Kocks företrädare som borgmästare i Malmö, Hans Mikkelsen, hade av Christiern II erhållit Börringe kloster som pant för ett lån år 1520. När Hans Mikkelsen följde sin herre i landsflykt år 1523, tog Axel Brahe klostret i besittning med våld. I samband med mötet i Malmö 1524 erhöll han Frederik I:s brev på klostret, vilket han skulle få inneha i tio år. Förläningen ändrades år 1526 till att gälla under Axel Brahes och hans hustrus livstid som tack för de förtjänster herr Axel inlagt om Blekinges befrielse från Sören Norby.⁴⁹ Över Dalby kloster hade Christiern I tillägnat sig patronatsrätt och dominium.⁵⁰ När Anders Bille år 1530 till konungen ingav en skrivelse om att få klostret i förläning, kunde därför Frederik I tillmötesgå hans begäran. Konventet anmodades välja honom till föreståndare. Den 12 febr. kunde följebrev utfärdas för Anders Bille till klostrets underlydande, den 13 mars gav han konventsmedlemmarna sitt förpliktelsebrev angående förläningsvillkoren, och den 17 mars överlämnade prosten Henrik Jensen sitt kloster i herr Anders händer.⁵¹

Dalby kloster enligt en avbildning från 1700-talet. Nationalmuseums arkiv, Köpenhamn

Kronan avkrävde herreklostren en rad prestanda. De flesta konventen ålades sedan Christiern I:s tid att utrusta knektar, t. ex. vid krigsfara, eller när konungen ämnade företaga en resa med större, väpnat följe. Av gammalt skulle herreklostren liksom övriga län presteras natt-håll, när konungen vistades inom provinsen. Liksom slottslänen brukade sedan kung Hans tid herreklostren utreda borgläger, d. v. s. ge underhåll åt konungens beridna hovmän med följesvenner och hästar. I sistnämnda hänseende var utvecklingen betydligt mera avancerad i Danmark än t. ex. i Sverige, där man på 1520-talet i detta stycke återopade danska förhållanden som förebild. Ofta avlöstes dessa skyldigheter med avgifter i pengar eller annat. Tommarps kloster t. ex. gav 300 tunnor havre årligen i avlösning för borglägerskyldigheten.⁵² Dessutom pålades herreklostren extra gårdar såväl i pengar som in natura, när läget så krävde. Det är givet, att det för kronan innebar en stor fördel, om klostrens förvaltning effektiviserades, så att dessa gårdar och pålagor verkligen kunde inbetalas inom föreskriven tid. Att bortförlåningen medfört skärpt uppsikt över klostrens förvaltning, framgår t. ex. av det faktum, att Anders Billes fogde i Dalby under sitt första räkenskapsår

uppbar i landgillesrestantier sammanlagt 754 skäppor korn och malt, över 240 skäppor råg och mjöl samt över 900 skäppor havre.⁵³ Från samma kloster är en episod känd, som visar, att den världslige föreståndaren visat föga undseende, då det gällde att av landborna taga ut de prestanda, som krävdes. År 1530 hade en silvergård pålagts herreklostren. Tre av de under dalbyklostret lydande sockenkyrkorna resterade med sitt silver ännu år 1532, emedan bönderna ej ville lämna ut det. Anders Billes fogde föreslog då, att herr Anders själv skulle betala för silvret till kronan och i stället taga ut motsvarande belopp av bönderna som fogdegästning eller instämna dem att svara på ting.⁵⁴

Däremot klagades det stundom över att klosterfolkets villkor försämrades, när en världslig föreståndare övertog förvaltningen av konventets egendom. Poul Helgesen påtalade, att adliga klosterjungfrur höllos sämre än trälar, att de ej fingo njuta de förmåner, som rätteligen tillkommo dem och som deras fränder och förfäder genom donationer velat skapa åt dem, utan i stället fingo utstå svält och umbäranden.⁵⁵ Även om det passat lektor Poul att måla i svart, torde hans skildring ha haft underlag i verkligheten.

Om de fördelar en föreståndare kunnat bereda sig genom sin förvaltning av klostrets egendom, och om hans förhållande till konventets dagliga liv och verksamhet, kunna spridda upplysningar lämnas på grundval av det material, som är bevarat rörande Anders Billes administration av dalbyklostret. År 1531 granskades nämligen hans förvaltning av en särskild kommission, och en del av de handlingar, som då framlades, främst en intäktsbok för åren 1530—1531, äro bevarade.⁵⁶

Ett klosters inkomster grupperades under två huvudtitlar. Till »spiritualia» räknades penninggåvor vid utställningen av relikier och heliga föremål, till vilka löften om avlat voro knutna, avgifter för gravplatser inom klostrets område, gåvor »ad pios usus», tionde, som lagts till klostret, intäkter från patronatskyrkor och annekterade kyrkor etc. Till »temporalia» hörde främst räntor och avgifter från klostrets gårdar och jordar, böter från underlydande bönder, vinst på handel och köpenskap med klostrets produkter o. dyl.⁵⁷ När det gällde klostrets förvaltning hade abboten i regel varit fullständigt enväldig. Ofta disponerade han dessutom fritt över en egen »mensa», d. v. s. för hans räkning ur den övriga godsmassan utskilda gårdar och jordar. Att förvalta

särskilda uppdrag förordnades emellertid efter hand särskilda tjänstemän, vilka var för sig fingo disponera en viss del av klostrets egendom för sin uppgift och redovisade härför. Sådana tjänstemän voro t. ex. bursarius, cellarius, refectorius, forestarius, infirmarius och custos operum. Efter hand bekläddes dessa med än fler specialuppgifter, varigenom förvaltningsorganisationen komplicerades och en samlad överblick försvårades.⁵⁸ Augustinregeln föreskrev, att i varje konvent skulle finnas en förrådsförvaltare (cellarius), en föreståndare för klädkammaren (vestiarius) och en, som hade uppsikt över biblioteket. Genom protokoll från ordenskapitlen i Danmark äro även en skolmästare (instructor novitiorum) och en official kända.⁵⁹ Augustinklostren styrdes av prepositi, prostar, och de viktigaste kategorierna bland klosterfolket i övrigt voro kaniker samt präster av olika grader och lekbröder.

Enligt det förpliktelsebrev Anders Bille den 13 mars 1530 gav konventsbröderna i Dalby, blev han »hövitsman och försvarare av klostret, dess tjänare, gods och all ränta, som av arilds tid legat därunder». Han övertog sålunda förvaltningen av »temporalia», och räkenskapsboken visar, huru han förfogat över både klostrets ladugård och dess underlydande hemman. Vidare förband han sig att försörja bröderna med mat och öl samt att årligen giva dem 100 mark till kläder och upphålle, varigenom han bekläddes även med vestiariens och cellariens uppgifter. Han övertog prostens uppgift att försvara konventets medlemmar och underlydande. Däremot erhöll han endast inskränkt dispositionsrätt över »spiritualia». Gåvor »ad pios usus» skulle disponeras enligt donators föreskrifter. Detta förutsattes nämligen av den bestämmelsen, att om en präst dog, skulle gudstjänsten bestridas av de övriga enligt fundationsbrevets föreskrifter, tills ny präst utsetts och insatts med herr Anders samtycke. Intäktsboken upptager avgifter från i allt 440 gårdar, 16 öde hemman och jordar. Förpliktelsebrevet föreskrev i fråga om annexkyrkorna, att »fetalie» och annan köttmat från Dalby, Hällestads och Bonderups kyrkor skulle tillfalla klostret direkt, medan övriga intäkter därifrån skulle av Anders Bille »brukas bröderna till tröst». Dessa tre socknar förblevo under klostrets patronat, medan materialet rörande de tre övriga, Grönby, Fuglie och Hassle-Bösarp, ger vid handen, att Anders Bille haft patronatsrätt där och uppsikt över dem.⁶⁰ Slutligen slöts en särskild överenskommelse med prosten, som behöll

ansvaret för att ett »ärligt och kristligt regement» rådde i klostret och att gudstjänsterna ombesörjdes på tillbörligt sätt. I vederlag skulle han få uppbära räntan av tre gårdar i Malmö enligt »sina brevs lydelse» — det torde m. a. o. vara frågan om gods, som tillhört prostens egen mensa — 32 mark årligen, specificerade längder tyg samt mat och öl för en dräng. Medan Anders Billes fogde sålunda åt sin herre uppbar och disponerade över klostrets intäkter, låg fortfarande den andliga ledningen i prostens händer.

Konventets egen förvaltningsorganisation synes sålunda ha upplösts. I stället för decentraliseringen trädde en mera enhetlig förvaltning, för vilken Anders Billes fogde Truls Tuvesen var ansvarig. Rester av de gamla specialanslagen funnos dock kvar. En kvarleva av prostens egen mensa har redan nämnts. I ett kollationsbrev rörande Grönby kyrka upptogs ett specialanslag, två pund havre, vilka årligen skulle betalas av socknen till den, som skötte klostrets tornur.⁶¹ Huruvida denna förenkling av administrationen genomförts, när Anders Bille tillträdde föreståndarskapet, eller varit av äldre datum, är ovisst. Klostret hade nämligen föreståndare redan år 1501, men posten bekläddes då av en andlig, av Johan Jepsen Ravensberg, elektus till Roskilde.⁶² Men det är möjligt, att Anders Billes föreståndarskap tillkommit, emedan klostret dragits med ekonomiska svårigheter. Bland Anders Billes papper finns en förteckning över gods, som varit bortpantat, när han övertog klostret. Där upptogs bl. a. ett silverskrin. För att inlösa det, hade gods i Kävlinge satts i pant och bönderna där pålagts extra skatt. Ännu på herr Anders tid hade man ej kunnat återlösa detta gods. Silverkärl hade pantsatts, när »mäster Didrik» uppbar en allmän skatt från Skåne, och de voro fortfarande ej inlösta. En guldkalk och en silverask hade Axel Brahe tagit i pant för ett lån på 4000 mark. Dessutom påtalades, att klostrets byggnader voro dåligt underhållna.⁶³ Detta vittnar onekligen om en viss finansnöd. Dock bör det framhållas, att det ingalunda var ovanligt under medeltiden, att klostren hade rikliga intäkter men samtidigt ådrogo sig skulder av olika slag. Detta sammanhänge med förvaltningens decentralisering och svårigheten att erhålla en samlad överblick över läget.⁶⁴

Föreståndarskapet bjöd Anders Bille flera fördelar. Själv ägde han gods i Skåne, och fogden i Dalby uppbar intäkterna även från dessa,

enligt vad intäktsboken utvisar. Klostergodset och Anders Billes eget gods utgjorde sålunda i viss mån en förvaltningsenhet. Anders Bille innehade alltsedan kung Hans tid Stege slott och län på Möen, och under årens lopp hade han uppbyggt en lönande handels- och rederirörelse. Denna kunde han nu utvidga till att omfatta även klostrets produkter. Han sålde en del av klostrets spannmål, enligt vad intäktsboken utvisar, och de hudar och skinn, som erhållits vid höstslakten. Han höll egna svin i klostrets ladugård och drog nytta av de fodernöt, som uppföddes där. Till klostret levererade han fisk av olika slag, salt, humle, malt och kläde.

I de behandlade fallen hade konungen på ett eller annat sätt del i klostrens bortförläning. En effektivisering av konventens ekonomiska förvaltning var dock ej blott dem själva till gagn utan kom även kronan indirekt till godo. Adelsns intresse för detta slags förlänningar röjes bl. a. av det förhållandet, att adelsmän medverkade vid Anders Billes övertagande av dalbyklostret. I dennes förpliktelsebrev av den 13 mars 1530 nämndes fem herrar som borgensmän för honom, främst bland dem Tyge Krabbe. Prostens överlåtelsebrev sigillerades av fyra herrar, bl. a. av Holger Ulfstand.

I helt annat syfte förlänade abboten i Ås kloster år 1515 de under klostret lydande bönderna i Tönnersjö härad till Henrik Krummedige. Motiveringen var nämligen, att bönderna ej hörsammade klostrets styresman. De hade bl. a. förgripit sig på konventet tillhörig egendom. Krummedige skulle till klostret inleverera det landgille, som rätteligen borde erläggas från de berörda gårdarna.⁶⁵ Denna förläning innebar sålunda, att Henrik Krummedige och abboten grundade samverkan till båda parter nytta. Men dessutom innehade herr Henrik sedan kung Hans tid nunneklostret i Roskilde som län. Denna förläning bekräftades i samband med tronskiftet år 1523.⁶⁶

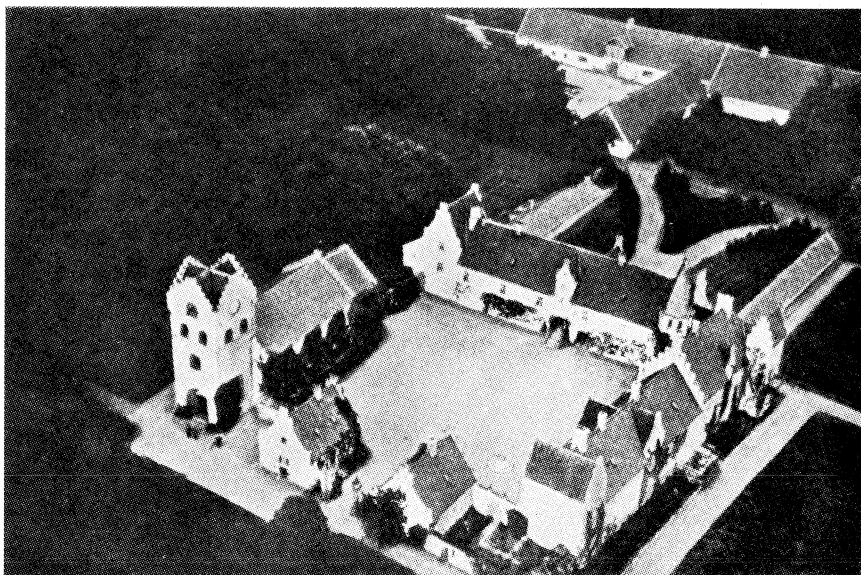
Många herrekloster pressades av ekonomiska svårigheter. Kronan pålade allt oftare extra skatter och gärder. Därtill kom, att det råde dyrtid, t. ex. under åren omkring 1530, vilket för konventen betydde högre priser på alla förnödenheter, som de måste köpa, medan deras egna intäkter av jordegendomarna stannade vid det en gång fixerade landgillet.⁶⁷ Försäljning av jordagods och pantsättning av egendom anlätades för att finna en väg ut ur svårigheterna. Ofta höllo sig då

adelsmän framme och förvärvade jord på fördelaktiga villkor. År 1529 köpte sålunda Axel Brahe av Bäckaskogs kloster åtta gårdar för 400 mark.⁶⁸ Till Axel Urup lämnade samma kloster två gårdar som pant för lån och sålde år 1536 fem gårdar till honom.⁶⁹ Gods hade även pantsatts till Niels Brahe, och år 1528 medgav Frederik I, att Tyge Krabbe inköpte denna egendom.⁷⁰ Allhelgonaklostret sålde 1534 Vittekulla gård till Axel Urup och lånade två år senare pengar av honom mot pant i jordegendom.⁷¹ Till Axel Brahe lämnades två gårdar och en fästa (d. v. s. jord eller gård, som bortlejts på legotagarens livstid) som pant för ett lån år 1533.⁷² Öveds kloster sålde 1535 tre gårdar till Torbern Bille.⁷³ Tage Ottesen Thott köpte två gårdar av Herrevads kloster.⁷⁴

Någon gång användes våldsammare metoder. År 1529 instämde konventet i Bosjö Jens Torbernsen Rosensparre inför konung och råd för att han med orätt fråntagit klostret egendom, som han haft i lega, och slagit ihjäl en av dess tjänare.⁷⁵ Bortlejning av egendom på längre tid medförde den risken, att legotagaren med tiden betraktade denna egendom som sin tillhörighet och ej ville återställa densamma. Samma risk löpte emellertid klostren även vid bortpantning, och försäljning av gods innebar endast en tillfällig hjälp. Den ledde i längden till en farlig försvagning av underlaget för klostrets ekonomiska ställning. Ärkebiskop Peder Lykke förbjöd också år 1425 generellt, att klosters eller hospitals egendom utlejdes eller bortförläntes utan ärkebiskopens samtycke.⁷⁶ Samma förbud inskräptes år 1507 av ärkebiskop Birger för St. Peters kloster i Lund.⁷⁷ Två år tidigare hade abboten i Allhelgonaklostret hemställt hos kung Hans, att »munkehuset» i Sövde ej för »någon herreböns begäran» skulle komma från klostret genom pantsättning eller på annat sätt.⁷⁸ Den här antydda risken förelåg givetvis alltid, då enskilda adelsmän skaffat sig förfoganderätt av något slag över kyrkans egendom.

Det fanns lika många variationer över temat aristokratiens förhållande till kyrkan, som det fanns adelsmän. Här kunna behandlas endast några mera typiska fall, om vilka materialet tillåter säkra slutsatser.

Många herrar strävade efter att i samförstånd med fränder och vänner inom högklerus skapa sig fördelar av olika slag. Först och främst

Bosjö kloster. Kyrkan — utom tornet — och stora partier av de kvadratisk anlagda huslängorna stamma från medeltiden

gynnades arkielektus egna släktingar. I juni 1523 erhöll Henrik Aagesen Sparre tre gårdar i Haglösa som förläning under domkyrkan. Länet övertogs av Johanne Sparre vid faderns död 1533.⁷⁹ År 1525 erhöilo Aage Sparres systemsöner Axel och Mogens Rosenkrantz Fulltofta län som pant under ärkesätet.⁸⁰ I aug. 1532 gav Torbern Bille sex gårdar hörande under Hyby kyrka till Knud Henriksen Sparre som län, och samma år förlänade han Jep Thordsen Sparre försvaret av två gårdar i Everöd på livstid.⁸¹ Arvid Jensen Ulfstand, svåger till Torbern Billes broder Claus, erhöil 1534 försvaret över fem gårdar i Färs härad.⁸²

En lista över ärkesätets län, stammande från tiden omkring år 1536, ger ytterligare upplysningar om dessas fördelning under Aage Sparres och Torbern Billes arkiepiskopat.⁸³ Sålunda innehade Torbern Billes syster, Birgitte, änka efter Jens Torbernsen Rosensparre, Katslösa län och Sandby län, Knud Lauridsen Giedde Elleholms stad, Jens Tillufsen Bielke Sörby län, Josef Falster (Bielke) Snöstorps (Sperlingsholms) län. Väpnaren Mikkell Hals hade ett län i Halland och Arild Gris ett.

Henrik Krummedige skrev år 1529 till sin dotter Sofie, att hon alltid borde råda sin make Eske Bille till det bästa, främst till att »hålla vänskap med alla och särskilt med biskoparna». Då skulle allt gå honom och hans närmaste väl i handom.⁸⁴ Sådan vänskap utnyttjades på mångahanda sätt. År 1533 t. ex. lade sig Torbern Bille ut för Anders Billes son Bent, som önskade erhålla ett kanonikat i Bergen.⁸⁵ Vid andra tillfällen vädjade man till adelns inbördes solidaritet. År 1531 anmodade Truid Ulfstand fru Anne Rudsdatter att begagna sin patronatsrätt till en av henne och hennes föregående år avlidne make instiftad vikaria, så att denna tillföll en av Mogens Gyldenstiernes tjänare.⁸⁶

I andra fall ha enskilda adelsmän tillgodosett sina intressen i klar strid mot kyrkans rätt. Det kunde ske, när oklarhet rådde om besittningsförhållandena. Sådan uppstod av olika anledningar. Vid donationer kunde såväl landgillet som dominiet avhändas, men det var vanligt, att givaren behöll dominiet. Även det omvända förhållandet kunde förekomma, så att kyrkan erhöll rätt till dominiet, medan donator behöll landgillet eller delar därav för egen räkning.⁸⁷ Det uppstod efter en tid lätt oklarhet om vem som rätteligen ägde sådan egendom. Liknande situationer kunde uppstå, när egendom varit bortlejd under längre tid. Redan år 1474 hade t. ex. Holger Henriksen Ulfstand till Glimminge en gård i lega av Tommarps kloster. Sonen Jens Holgersen innehade den ännu 1502. Glimmingeherrskapet torde ha betraktat gården som sin, ty år 1490 togs tingsvittne av klerkerna, att gården rätteligen tillkom klostret.⁸⁸ Med sådana risker för ögonen påpekade ett par lundakaniker år 1512 för borgarna i Ystad, att kyrkan ej genom bortlejning på lång tid fick berövas egendom, gods eller dominium.⁸⁹

Adelns övergrepp kunde leda till segslitna processer. I febr. 1524 svarade t. ex. Henrik Aagesen Sparre inför konung och råd för att han med orätt borttagit gods i Örtofta från domkyrkan. I augusti instämades även Tyge Brahes änka, fru Sofie Rudsdatter, i saken. Utslaget gick dem båda emot, ty i febr. 1525 befallde Frederik I bönderna i Örtofta och »Mågerup» att inom femton dagar erlægga sitt landgille till Vårfrualtaret i domkyrkan. Bönderna vägrade emellertid, och domkyrkovärjarna anhängiggjorde ny process, denna gång mot Henrik Aagesen, Sofie Rudsdatter och Claus Podebusk — denne ägde sätes-

gårdarna Krapperup och Markie i Skåne — för att de undanhållit domkyrkan gods i Örtofta och »Mågerup». Dom skulle falla vid nästkommande herredag på konungens rättarting, d. v. s. vid herredagen i Odense 1526. Något utslag är emellertid ej känt.⁹⁰

Denna sak är så mycket märkligare, som Henrik Aagesen dock deltagit i proklamationer och utfästelser om försvar av kyrkans rättigheter och privilegier. Samma dubbelhet karakteriserar Holger Gregersen Ulfstands hållning, ehuru hans rättstvister med kyrkan lättare kunna få en förklaring. Han var nämligen gift med Helle Hak, dotter till Niels Hak till Häckeberga, och denne hade jämte herr Holgers fader Gregers Jepsen varit en av ärkebiskop Birgers mest framträdande motståndare. Denna konflikt hade skapat många rättstvister, som väntade på sin slutliga lösning. Efter Birger Gunnersens död sökte Holger Ulfstand ge dessa rättssaker ett för honom själv fördelaktigt slut.

Niels Hak hade varit gift med en bror dotter till ärkebiskop Jens Brostrup och hade av honom erhållit ärkesätets län Strö. Han var föreståndare för Börringe kloster och förvärvade på olika sätt egendomar från kyrkan, vilka lades dels under Häckeberga dels under Börringe kloster. Gregers Ulfstand hade samtidigt biskopstonden från Bjäre härad i förläning.⁹¹ Omedelbart efter Jens Brostrups död råkade Niels Hak i delo med Birger Gunnersen om inventarier, vilka den senare med orätt skulle ha övertagit. År 1501 inledde så ärkebiskop Birger sin stora process mot Poul Laxmand, i vilken även Niels Hak och Gregers Ulfstand indrogos, den förre för bl. a. en gård i Malmö, som han fått av ärkebiskop Jens, den senare för att han ej gjort kyrkan något slags tjänst för biskopstonden. Birger Gunnersen vann processen. År 1511 återtog han de gårdar Niels Hak lagt under Häckeberga, och även gården i Malmö.⁹²

I fråga om den sistnämnda gården sökte Holger Ulfstand vid flera tillfällen hävda sin rätt, dock utan resultat. Först år 1539 tilldömdes den honom av Christiern III.⁹³ I fråga om det övriga godset röntes hans strävanden framgång. Han återvann fem gårdar och en fästa, vilka lydte under Hörups kyrka och som Niels Hak haft dominiet över men förlorat till Birger Gunnersen. Genom en uppgörelse med Aage Sparre erhöi han därutöver halvparten av landgillet från egendomen.⁹⁴ År 1532 drogs även en rättssak inför konungen rörande gods i Halland,

vilket tillhörde kronan och som ärkebiskop Birger tillägnat sig. Som motpart till herr Holger nämndes arkielektus.⁹⁵ Utan tvivel gällde det gods, som tillhört Niels Hak men som i samband med processen mot Poul Laxmand indragits till kronan och senare på något sätt förvärvats av ärkebiskop Birger. Hur denna sak slutat, är ej känt.

Holger Ulfstand var mycket betrodd av Frederik I och rönste många bevis på konungens bevågenhet. Hit bör räknas främst ett Frederik I:s brev av den 6 mars 1528, vari föreskrevs, att över det gods, som hört under Häckeberga och som herr Holgers svärföräldrar skänkt till kyrkan, skulle Holger Ulfstand, som nu innehade samma gods, njuta dominiet, medan landgillet och andra avgifter till kyrkan skulle utgå enligt plägsed och stiftelsebrevens lydelse.⁹⁶ Här drogs fram ett problem, som aktualiserades, när städernas borgerskap bildat fria evangeliska menigheter, avlyst »vinkelmässor» och nedlagt gudstjänststiftelser samt gjort anspråk på att få disponera räntorna av den därtill anslagna egendomen för andra ändamål. När donators arvingar behållit dominiet, ledde detta ofta till att arvingarna krävde medbestämmanderätt vid egendomens omdisponering eller hävdade, att den borde återgå i adelshand. Frågeställningen blev vanlig efter 1536, men det är av intresse att kunna konstatera, att Holger Ulfstand tidigare sysselsatt sig med frågan. År 1532 instämde han nämligen kyrkvärjarna i Ystad angående en gård, som Niels Hak och Tale Brostrup skänkt till gråbrödraklostret i staden »med några villkor om gudstjänst, som nu icke hållas». Samtidigt instämde sockenprästen i Trelleborg att svara för en gård där, vilken också donerats av herrskapet på Häckeberga.⁹⁷

Därmed beröres en ny sida av adelns förhållande till kyrkans egendom. Enligt den kanoniska rätten kunde kyrkogodset aldrig förlora sin bestämmelse att tjäna kyrkliga ändamål. Om en gudstjänststiftelses ursprungliga ändamål ej längre fylldes, skulle godset därför läggas under andra gudstjänststiftelser eller tillfalla kyrkan som helhet.⁹⁸ När borgarna sökte tillgodogöra sig stiftelsegodsets avkastning vid uppbyggnaden av de evangeliska friförsamlingarnas organisation, anslogo de i regel dettas avkastning till underhåll av fattiga och sjuka. Adelsmännen kunde ej gilla, att det av deras förfäder donerade godset på detta sätt kom i borgarnas händer. År 1532 reste väpnaren Kield Bing talan på

Holger Gregersen Ulfstand. Oljemålning, privat ägo

en gård i Landskrona, som hans föräldrar donerat till St. Gertruds kapell därstädes men som borgarna tagit.⁹⁹ Varken Kield Bings eller Holger Ulfstands åtgärder ha stått i strid med principen om att kyrkans gods ej fick komma i lekmannahänder. I många donationsbrev plägade nämligen inskjutas en klausul om att donators arvingar skulle ha rätt i de fall, då kyrkan ej fullgjorde sina åtaganden, att lägga godset till andra kyrkliga institutioner, som voro villiga att uppfylla de gjorda utfästelserna.¹⁰⁰ Detta har varit en tillräcklig rättsgrund, för att rättsgiltigheten i borgarnas sekulariseringar skulle kunna bestridas inför rätta.

Emellertid framväxte på denna grund ytterligare krav. Adelsmännen hävdade rätt till återbördning av donationsgods, när gudstjänsterna, som förbundits därmed, ej längre fullgjordes. I Norge uttalades denna tanke år 1530.¹⁰¹ Två år senare beviljades Tyge Krabbe och Oluf Nielsen Rosenkrantz av Gustav Vasa rätt att återbördna en gård, som skänkts till Stockholms svartbrödrakloster, vilket ej längre var vid makt.¹⁰² Det förtjänar understrykas, att adelsmännens motpart i alla dessa fall ej var den gamla kyrkan utan evangeliska församlingar. Återbördningsprocesserna vittna sålunda liksom Kield Bings och Holger Ulfstands förut berörda rättssaker indirekt om herrarnas solidaritet med den gamla kyrkan, till vilken deras fäder förut skänkt egendom. Det var därför också fullt följdriktigt, att återbördningsprocesserna växte i antal efter den gamla kyrkans fall år 1536.

Slutligen bör i största korthet beröras en rättstvist, som ger intressanta inblickar i de kyrkopolitiska förhållandena under Frederik I, nämligen processen mellan Aage Sparre och riddaren Hans Skovgaard om ärkesätets län Vram, Väsby och Stubbarp.¹⁰³ Dessa län hade herr Hans erhållit år 1517 av ärkebiskop Birger, Vrams län som pant för 3500 mark. Under Birger Gunnensen, Jörgen Skodborg och Johan Weze tjänstgjorde Hans Skovgaard som official, men vid redovisningen år 1522 beslogs han med underslev, vilket enligt en uppgift skulle ha belöpt sig till sammanlagt 2300 mark och 1211 lod silver. Johan Weze lät sätta honom i fängelse, och han frigavs först mot ett löfte att till ärkebiskopen betala 16000 mark. I gengäld skulle Hans Skovgaard inneha Vrams län fritt under tre år. Avtalet slöts i febr. 1523 med domkapitlets samtycke, men herr Hans drog saken inför konungen. Den 4 april 1523 föll Christiern II:s utslag. Hans Skovgaard löstes från den avtvingna skuldförbindelsen. Som vederlag för de 3500 mark han givit ärkesätet, skulle han inneha Vrams län fritt under tre år.

Nio dagar senare lämnade Christiern II Danmark, och Johan Weze följde honom. Christiern Pedersen, Johan Wezes kansler, förde med fara för sitt eget liv sin herres talan gentemot Hans Skovgaard, som ej skydde några våldsmedel för att hämnas fängelsevistelsen. När Aage Sparre övertog ärkestiftets förvaltning, inträdde han i Johan Wezes ställe som herr Hans motpart. Det ålåg honom som elektus att tillse, att värdet av ärkesätets gods ej förringades på något sätt under sedis-

vakansen. Han kunde ej finna sig i att Hans Skovgaard lämnat ärkesätet så ringa vederlag för de belopp han undanhållit vid redovisningen.

En segsliten process utspann sig nu. Den fördes såväl vid landstinget som på konungens rättarting. Argumenteringen präglades av många juridiska spetsfundigheter och uppehöll sig mycket vid de olika formaliteterna, när man önskade förvärva förfoganderätt över fast egendom genom »förföljning till lås med rikets brev», som termen lydde.¹⁰⁴ Aage Sparres rättsliga utgångspunkt var för övrigt den, att Johan Weze var en inträngling i ärkestiftet, vilket han därtill förlupit. Vad en sådan ärkebiskop beslutat, borde ej förbli vid makt, och hans efterträdare kunde ej göras ansvarig för vad intränglingen vållat. I kraft därav borde det förläningsbrev, som Johan Weze givit herr Hans, innebärande att denne skulle inneha Vrams län fritt och utan avgift, vara alldeles dött och maktlöst. Vitsord borde ges åt ärkebiskop Birgers förläningsbrev och Hans Skovgaards genbrev på detta. Dessa innehöll villkor, som herr Hans aldrig hållit, varför han förbrutit sitt län.¹⁰⁵

Aage Sparre argumenterade här som synes ej blott för sin biskopskyrkas privilegier och rättigheter, vilka skulle skyddas mot våldsmän och intränglingar, utan även för sin egen prioritetsrätt till ärkesätet framför medtävlarna. Han strävade alltså efter att hålla Hans Skovgaard borta från de tre länen, och han lät sin official med fyrtio väpnade svenner upptaga avgifter inom dessas område och gästa bönderna där. På konungens rättarting underkändes emellertid hans rättsgrunder. Den 21 aug. 1527 fälldes dom på herredagen i Odense, lydande på att herr Hans hade rätt till de omtvistade länen och att arkielektus skulle till honom utge böter för våldsverk.¹⁰⁶ Parterna kunde dock ej enas, helst som Hans Skovgaard begärde 60 000 mark i skadestånd. Skånska rådsmedlemmar höllo förgäves tvenne medlingsmöten, ett i Lund och ett i Landskrona. Det blev resning i målet. Vid herredagen i Nyborg år 1528 fälldes nytt utslag, som även det gick emot Aage Sparre.¹⁰⁷

Denna rättssak röjde ånyo Aage Sparres okuvliga kampvilja, när det gällde att hävda en tidigare fattad ståndpunkt. Med seg energi och en god portion juridisk formalism höll han fast vid sina rättsgrunder. Men tvenne episoder i processens slutfas belysa dels konungens, dels adelns förhållande till kyrkan. Då lades nämligen på nytt solidariteten mellan rådsaristokratien och kyrkan i dagen. När man skulle fixera storleken

av den bötessumma Aage Sparre dömts att utbetala, kom Truid Ulfst-
tand till hans hjälp. Han infann sig personligen på sockenstämmor i
Väsby, Brunnby och Vram, och i hans och några väpnares närvaro
vittnade allmogen, att Aage Sparres official aldrig våldgästade i länen.¹⁰⁸
Avsikten med denna press på menigheterna var tydligen att nedbringa
böternas storlek så mycket som möjligt.

Å andra sidan blottades Frederik I:s inställning till kyrkan i en
uppgörelse, som vid samma tid — den 16 okt. 1528 — gjordes mellan
honom och Hans Skovgaard. Denne överlät på konungen rätten till
de böter, som han tillerkänts. I gengäld lovade konungen att ej
förlika sig med Aage Sparre, förrän denne till herr Hans utgett de
3500 mark, för vilka Vrams län stod i pant, så vida domkapitlet ej
gav herr Hans brev på att okränkt få inneha godset, tills summan
betalts. Dessutom erhöll herr Hans löfte om att erhålla Bäckaskogs
kloster i förläning, om detta skulle bortförlänas.¹⁰⁹ Konungen utnytt-
jade sålunda arkielektus trångmål till fördel för rikets skattkammare.
Den 23 juni 1529 utfärdade Aage Sparre en skuldförbindelse till
konungen på 4 150 gulden och 9 615 mark att erläggas i tre olika ter-
miner före september 1531. Fullgjordes ej betalningarna på föreskriven
tid, skulle dubbla summan betalas.¹¹⁰

I processen mellan Aage Sparre och Hans Skovgaard återspeglas så-
lunda några av de bärande tendenserna i det politiska spelet kring den
gamla kyrkan. Rättstvisten var ej blott ett led i Aage Sparres kamp
för St. Laurentii rättigheter. Den exemplifierar också Frederik I:s ofta
av fiskala hänsyn betingade aggressivitet gentemot kyrkan. Hans Skov-
gaard representerar vissa adelskretsars strävan att vinna fördelar på
kyrkans bekostnad, Truid Ulfst-
tand andras solidaritet med den gamla
trons företrädare.

De andligas köpenskap och städernas handel

I DE BEVARADE KÄLLORNA framträder den evangeliska rörelsen i Danmark under det första decenniet av sin historia som i huvudsak knuten till köpstäderna. Evangelisk lära förkunnades i Haderslev redan under 1520-talets förra hälft, och Hans Tausen framträdde i Viborg troligen redan år 1525. I landen öster om Öresund tog Malmö ledningen av det religiösa nydaningsarbetet. Ett ganska rikhaltigt urkundsmaterial belyser utvecklingen i dessa tre reformatoriska centra. Dessutom föreliggande spridda uppgifter rörande tillståndet i andra städer, utförligast i en berättelse om hur gråbröderna tvingades utrymma sina konventshus i en rad danska köpstäder.

Även om det bevarade materialet sålunda lider av en viss ensidighet, råder intet tvivel om att pionjärerna funnits bland köpstadsmännen, när de första evangeliska friförsamlingarna skulle bildas. Förhållandena voro enahanda på kontinenten. Beröringen med farande folk från olika länder och av olika åsikter bragte borgarna först av alla i hemlandet i kontakt med de andliga strömningar, som rörde sig i utlandet. Bondeklassens livsföring var mera stationär och därmed också kulturellt isolerad. Bönderna blevo traditionsbundna i sina seder och konservativa i sin tro.

Begreppet »stad» har ur ekonomisk synpunkt definierats som ett — särskilt i fråga om livsmedel — ej självförsörjande samhälle, för vilket byte och handel med kringliggande landsbygd och med andra samhällen är en livsuppgift. Fattad i denna bemärkelse kan benämningen stad ej med fog användas om många av de samhällen i de

skånska landskapen, vilka under 1500-talet innehade stadsprivilegier. Dessa landskap graviterade ekonomiskt mot väster och söder, mot den gamla skånemarknadens område och det livligt trafikerade Öresund. Den största köpstaden var Malmö, för vars handel exporten av slättbygdens produkter, främst av spannmål, hästar och nötkreatur, spelade en viktig roll. Landskrona, Trelleborg och Ystad drogo likaså fördel av upplandets rika agrara produktion, medan däremot Hälsingborg var en viktig utskepningshamn för nötboskap, som drivits ned till kusten från skogsbygderna, ofta ända från södra Småland. Varje höst höllos fortfarande i samband med sillfisket de stora marknaderna vid Falsterbo, som därigenom behöll något av sin forna betydelse, även om skånemarknadens glanstid var förbi. I Blekinge var Ronneby den dominerande handelsstaden ej blott inom det egna landskapet utan även för de angränsande bygderna av Småland. På liknande sätt knöto borgarna i Halmstad handelsförbindelser längs Nissastigen med befolkningen i västra och nordvästra Småland.

Provinsernas andliga centrum var av ålder ärkebiskopens stad, Lund. Som centralpunkt ej blott för den kyrkliga administrationen utan även i sin egenskap av vägknut med två årliga stormarknader var staden landsändans politiska medelpunkt. Vid Lund samlades landstinget, och där hyllades nyvald konung. De övriga skånska städerna synas däremot ha fört en tynande tillvaro. Stadsprivilegier innehades i början av 1500-talet av Simrishamn, Tommarp, Vä och Åhus. 1514 nämnes Båstad som stad, och 1516 efterträddes det gamla Luntertun av en ny stad med namnet Ängelholm. I Blekinge lågo Avaskär, Lyckå, Sölvesborg och Elleholm — det senare lydande under ärkebiskopen —, i Halland Laholm, Gamla och Nya Falkenberg, Gamla och Nya Varberg, Gåsekil samt Kungsbacka. I de flesta av dessa städer funnos kronan tillhöriga slott. Deras merkantila betydelse torde ha varit ringa. Många projekt äro bevarade från nya tidens början, vilka gingo ut på att några av dessa smärre städer skulle läggas öde och deras inbyggare överflyttas till större köpstäder.¹

Den evangeliska rörelsen visar sig för sin utbredning i Danmark vara knuten till de viktigaste handelslederna och de ekonomiskt mest livaktiga städerna. Minoritkonventen ödelades i Haderslev år 1527, i Flensburg samma år och i Kolding 1529. Dessa tre städer ligga vid den

östra av de två stråkvägar, på vilka stora oxdrifter varje år drevos söderut för att försäljas i Tyskland, varifrån köpmännen sedan återvände med andra varor i utbyte. Vid den västra vägen låg Ribe, och där jagades gråbröderna bort år 1532. Vid den östra vägens ändpunkt i norr låg Aalborg, om vårarna medelpunkt för det lönande sillfisket i Limfjorden. I Aalborg utrymdes gråbrödrakonventet år 1530. Kontakt med båda vägarna hade Viborg, där Hans Tausen efter en tids verksamhet vågade öppet framträda med luthersk predikan och där en seg kamp mot tiggarmunkarna inleddes år 1527. Dessa fördrevos 1530, och samma år ödelades franciskankonventet i Randers, även det en av de livligare handelsstäderna. 1529 flyttades Hans Tausen till Köpenhamn. Denna stad hade livliga förbindelser ej minst med Tyskland, och det var därför ej underligt, att man redan då hade fyra evangeliska predikanter. I april 1530 drevos tiggarmunkarna bort.² Som senare utförligt skall uppvisas för Malmös vidkommande, bereddes genom tiggarkonventens utrymning möjligheter till att ge städernas fattiga och sjuka bättre vård, och genom samtidigt gjorda godssekulariseringar lades de ekonomiska grundvalarna för de evangeliska friförsamlingarnas verksamhet.

Öster om Öresund blev Malmö centrum för den evangeliska rörelsen. Givetvis har händelseutvecklingen i det övriga Danmark — främst i Köpenhamn — varit av betydelse för reformationen i Malmö, men den lybske krönikören Reimar Kock, som var väl förtrogen med förhållandena där, nämner särskilt, att årligen med köpmän från Stralsund och Stettin kommit predikanter till Skåne, vilka predikat Guds ord, så att man genom dem »fick en försmak därav».³ År 1527 började två danska evangeliska predikare verka i Malmö, och under de följande åren togos med stadsstyrelsen i spetsen — ofta tidigare än annorstädes i Danmark — viktiga initiativ för att bygga upp en evangelisk församlingsorganisation. Ett boktryckeri igångsattes år 1528, en evangelisk högskola inrättades följande år. Som boktryckare anställdes Olof Ulriksson, tidigare i tjänst hos biskop Hans Brask i Linköping, och från denna officin utgingo ett stort antal skrifter med religiöst innehåll, bl. a. Danmarks första evangeliska mässhandbok och den första psalmboken på danska. Ännu ett tryckeri grundades i Malmö år 1532 av Christiern Pedersen, som då återvände till sitt fädernesland.⁴ Till högskolan knö-

tos framstående teologer, främst Peder Laurensen och Frands Vormordsen, och dess betydelse ökades genom att verksamheten vid Köpenhamns universitet nedlades omkring år 1530.

Efter genombrottet i Malmö följde reformering av kyrkosamfunden även i andra skånska städer. Tiggarmunkarna drevos bort i Landskrona redan år 1530, i Trelleborg och Ystad 1532. Under 1530-talets första år verkade en evangelisk predikant i Hälsingborg.⁵ Predikanter äro kända vid denna tid även i Falsterbo. Ronneby fick 1532 rätt att hålla två predikanter.⁶ Borgarna i Halmstad tillkallade enligt en traditionsuppgift själva en predikant från Falsterbo år 1531, vilket förutsätter, att marken då redan varit beredd. År 1532 omtalas ytterligare två predikanter i staden.⁷

Att just de merkantilt mest livaktiga städerna blivit härdar för evangeliets predikan belyses av den omständigheten, att bland de tjuogo predikanter, som mötte upp på herredagen i Köpenhamn år 1530, ej mindre än tretton kommo från städer belägna inom skånemarknadens område. Från Malmö deltog fem, från Ystad fyra, från Trelleborg två, från Falsterbo och Landskrona vardera en. Bärarna av den nya övertygelsen synas sålunda i första hand ha rekryterats bland köpmännen. Det var de som i största utsträckning trädde i kontakt med utlänningarna. Makten i köpstäderna låg i regel samlad i händerna på en köpmannaoligarki, ur vars led valdes såväl borgmästare som rådmän. Köpmännen strävade efter att allt kraftigare avgränsa sig som samhällsgrupp gentemot hantverkare och övriga stadsbor och att skarpt skilja mellan köpmannanäring och andra stadsnäringar. Handel och köpenskap skulle liksom stadens styrelse vara köpmännen förbehållen.⁸

Poul Helgesen anklagade malmöborgmästarna Jörgen Kock och Jep Nielsen för att ha förvandlat sin stad till »ett tillhåll för tjuvar och en fristad för allehanda avsigkomna personer och kättare», när de gåvo den evangeliska rörelsen sitt stöd.⁹ Ett liknande vittnesbörd lämnas av berättelsen om minoritkonventens ödeläggelse. Från annat håll veta vi, att Jörgen Kock låtit Olof Ulriksson bo i en av sina gårdar.¹⁰ En av borgmästarna i Ystad nämnes som ledare för »den lutherska sekten» i samband med gråbrödraklostrets ödeläggelse, och även i Halmstad framträdde borgmästarna vid motsvarande tillfälle.¹¹ Det bevarade urkundsmaterialet talar enahanda språk.

Jörgen Kock. Oljemålning, privat ägo

På tysk botten möter samma företeelse. Män som Herman Iserhel och Kort Koning voro förgrundsfigurer vid det evangeliska genombrottet i Lybeck.¹² Kontakten mellan tyska och danska köpmanskretsar har varit livlig ej blott i merkantilt avseende utan även i religiöst. Särskilda skånefarargillen äro belagda från 1300-talet in i nya tiden ej blott i östersjöstäderna Lybeck, Rostock, Wismar, Greifswald, Anklam och Stettin utan även i tyska och nederländska städer på nordsjökusten, såsom Hamburg, Deventer, Haarlem och Maastricht. Dessa gillen hade ofta i de skånska städerna ej blott kompanihus utan även rätt till gudstjänst vid egna altaren i städernas eller tiggarklostrens kyrkor.¹³

Mot denna bakgrund torde det vara skäl att behandla ett par sidor av köpstadsmännens förhållande till kyrkan. Därvid måste särskild uppmärksamhet ägnas åt de ekonomiska förhållandena. På denna väg skall det kanske visa sig möjligt att ur nya synvinklar belysa de bevekelsegrunder, vilka drivit borgarna att taga parti för den nya tron mot den gamla.

I de flesta europeiska stater sökte man under medeltiden genom olika former av ekonomisk lagstiftning gynna köpstäderna och skydda deras näringsliv. Stadsgynnandet blev en enkel ekonomisk teori, som man på olika sätt sökte omsätta i praktiska åtgärder. Man sökte säkerställa städernas försörjning genom att skydda deras torghandel och livsmedelstillförsel. Deras borgare skulle vinna ökad trygghet för sin egen utkomst genom att man förbjöd all handel och allt drivande av hantverk i städernas omedelbara grannskap — inom »bannmilen» eller »läbältet». Dessutom sökte man utrota all köpenskap, som bedrevs utanför städernas område. Handel skulle vara en borgerlig näring, driven blott av köpstadsmän.¹⁴

Under 1400-talet vunno dessa principer insteg även i Danmark, ej minst därför att en handelspolitik driven efter dessa linjer kunde inpassas som ett led i rikets antilybska politik. En lagstiftning utvecklades till de danska städernas och inhemska köpmännens båtnad och skydd. Föreskrifternas antal och detaljrikedom växte under kung Hans regering för att kulminera i Christiern II:s köpstadslagstiftning.

I malmöborgmästaren Hans Mikkelsen fingo de danska köpmannaintressena en talesman, som kunde vinna gehör även hos konungen, och vittutseende planer för den danska handeln sågo dagen. Men de krävde mera av rikets köpmän än vad dessas erfarenhet och kapitaltillgångar förmådde bära. Dock skapades på detta sätt hos köpstädernas styresmän ekonomiska aspirationer, vilka de trots allt ville se uppfyllda.

De utländska köpmännens rörelsefrihet inskränktes genom ett ständigt växande antal förbud mot handel »gäst med gäst». All handel från fönster eller vid stånd var främlingarna förbjuden, och deras handel skulle drivas endast en gros. Som »gäster» skulle de stanna i staden helst en längre tid och därunder ha kost och logi hos en borgare. De tillåtos driva köpenskap endast med stadens egna borgare.¹⁵ Allmogem å andra sidan skulle komma till städerna från kringliggande landsbygd för att saluföra sina produkter på stadens torg och där köpa förnödenheter för eget behov.¹⁶ Borgarna skulle sålunda utgöra det enda tillåtna mellanledet mellan den inhemska marknaden och den utländska.

Friare förhållanden rådde dock vid den varje höst återkommande skånemarknaden och vid de olika städernas årliga stormarknader. Då gällde i regel ej de restriktioner, som kringskuro utlänningarnas rättigheter. Stormarknaderna pågingo ofta en hel vecka i sträck och höllos ursprungligen i syfte att stimulera städernas handel. Rätt till årlig stormarknad var ett av konungen beviljat privilegium. Vid nya tidens början märks emellertid i Danmark en önskan bland köpmännen, att de årliga marknaderna skulle avlysas, så att deras egen monopolställning kunde ytterligare befästas. Kungamakten tillmötesgick detta krav, enär det med fördel kunde förenas med rikets mot hanseaterna riktade handelspolitik. Enligt ett uttalande från 1540-talet, då avlysningen var i stort sett genomförd, hade ingen haft någon fördel därav utom »några få köpmän, som äro något rika och förmögna».¹⁷

Avlysningen skedde också främst inom de större köpstädernas områden. År 1484 avlystes den årliga marknaden i Hälsingborg.¹⁸ En köpstadsdag i Malmö 1504 beslöt, att i Skåne framdeles skulle hållas endast sju stormarknader förutom höstmarknaden vid Falsterbo, nämligen de två vid Lund, en årligen vid vardera av städerna Lunterton, Tommarp, Vä och Åhus samt en marknad vid Grevie. De tidigare

belagda veckolånga marknaderna vid Malmö och Landskrona hade försvunnit.¹⁹ År 1516 tillätos endast fyra marknader, förutom Lunds två blott en i Åhus och en i den nya staden Ängelholm.²⁰ Slutligen togs steget fullt ut år 1540, då alla marknader avlystes utom den ena av de två vid Lund samt Ängelholms marknad.²¹ Förutom dessa två levde en årlig marknad kvar i Halmstad och två i Ronneby.²²

Sedan 1400-talets mitt hävdade borgarna dessutom, att hantverk och handel i alla former skulle vara förbjudna inom varje stads »läbälte», d. v. s. inom två eller tre mils omkrets från staden. Lagstiftningen i detta avseende vände sig ej blott mot utlänningarna utan även mot borgarnas konkurrenter inom riket. Man förbjöd all handel genom s. k. pebersvende — bakom benämningen dolde sig vanliga gårdfarihandlande men också kommissionärer för utländska köpmän. Dessutom ville man ej tillåta att icke-borgare, t. ex. adelsmän eller andliga, knöto handelsförbindelser med utländska köpmän med förbigående av danska borgare som mellanhänder eller läto sina fogdar direkt av bönderna uppköpa jordbruksprodukter. Över huvud ansågs all handel och köpenskap på landsbygden mer eller mindre olaglig. Om den användes de från Tyskland lånade termerna »förprång» och »förköp».²³

Det fanns emellertid ännu en lucka i systemet. Städerna innehade av gammalt stapelrätt, men denna respekterades ej. I de skånska landskapen finns ej någon ort, varifrån man ej på relativt kort tid kan nå närmaste kuststräcka. Då vägarna voro av dålig beskaffenhet, blev därför kustfart med smärre fartyg ett viktigt kommunikationsmedel. En rad småhamnar uppstod längs kusterna, dit i första hand bönder men även utlänningar sökte sig. Köpmännen ville hejda denna trafik och draga den över städernas hamnar. Småhamnarna stämplades som »olaga hamnar». År 1514 föreskrevs för Blekinge, att tyska köpmän skulle tillåtas handla blott i köpstäderna, men att rikets egna undersåtar fingo besöka hamnarna i Bodekull, Matvik, Järnavik och Silleåns mynning, dock blott under tiden fram till mickelsmässan. För Skånes vidkommande kom en liknande stadga 1521, vilken i vidgad form inflöt i Christiern II:s stadslag. Som olaga hamnar nämndes här bl. a. Limhamn, Lomma, Löddeåns mynning, Barsebäck, Glumslöv, Ven, Råå och Kullen. Från dessa hamnar fingo dock danskarna själva skeppa ved och timmer.²⁴

Kompanihuset i Malmö, uppfört på 1520-talet och beläget inom den åbergska fastigheten, Kompanigatan 4

Det var givetvis omöjligt tillse, att alla dessa restriktioner efterlevdes. Talrika påminnelser och hotelser om skärpta straff ge fastmera vid handen, att påbuden ej respekterats. Förordningarna vittna sålunda ej om det rådande tillståndet utan om den roll i rikets ekonomiska liv, som de danska köpmännen önskade spela. Det har förut antytts, att deras resurser ej svarade mot de vidlyftiga planerna. När Christiern II störtades, försvann även det stöd den ekonomiska lagstiftningen kunnat

ge. Frederik I:s kungadöme grundades under lybsk medverkan. Det var därför omöjligt att hålla fast vid de föregående årens antilybska handelspolitik. Efter malmömötet 1524 meddelades tyska köpmän uttryckligen rätt att hålla bodar i städerna förutom att som vinterliggare driva handel med »biskopar, prelater, ridderskap, borgare och andra invånare i Danmark».²⁵

Klagomål uteblevo ej heller från borgarnas sida. 1524 besvärade sig Halmstads invånare över att utlänningar seglade på olaga hamnar och löpte runt landsbygden drivande landsköp.²⁶ I Köpenhamn harmades man över att främlingar höllo öppna fönster och sålde sina varor i minut till allmogen.²⁷ Ronnebyborna påtalade 1529, att köpmän från Rostock seglade till olaga hamnar i Blekinge.²⁸ De danska köpstads-
männen synas sålunda ha hållit fast vid de handelspolitiska principer, som tidigare tillämpats. Detta bestyrkes från annat håll. På köpenhamnsherredagen 1530 klagade ombud från de vendiska städerna över att Ystads borgare sökt förhindra, att medlemmar av stadens tyska kompani befraktade i Ystad hemmahörande fartyg och saltade färsk sill före St. Bartolomei dag (24 aug.). I Malmö hade tyska köpmän tvungits slå igen sina bodar och ge sig av vid mickelsmässan (29 sept.) trots att man tidigare plägat ligga kvar och köpslå till allhelgonadagen (1 nov.). Vidare hade tyskarna förmenats att enligt gammal sed köpslå med allmogen mellan mickelsmässan och St. Dionysii dag (9 okt.).²⁹ Klagomålen upprepades två år senare, och då tillades, att malmöborna velat hindra tyska köpmän från att handla med borgare från Lund, Trelleborg och andra köpstäder, som kommit till Malmö för att idka köpenskap.³⁰

Borgarnas synpunkter försatte dem i motsatsställning ej blott till de utländska köpmännen utan även till de stora producenterna och jordägarna inom deras egna städers uppland. Prelater och rådsaristokrati hävdade vid ett rådsmöte i Aarhus 1525, att handeln mellan de vendiska städerna och »biskopar, prelater, riddare och gode män» borde riket till gagn vara fri. Två år senare klagade herrarna på herredagen i Odense över att köpstadsmän önskade förbjuda dem att sälja sitt eget landgille direkt till utlänningar och ville föreskriva, att produkterna skulle säljas blott till köpstäderna. Ej heller fingo herrarna köpa salt, humle, kläde och övriga nödvändighetsvaror av andra än borgarna.³¹

Även om det är omöjligt att alltid tränga ned till den verklighet, som dolt sig bakom dessa klagomål, visa dessa dock, att en intresse-motsättning funnits i ekonomiska frågor mellan å ena sidan borgarna och å andra sidan de stora jordägarna, prelater och adel. Underrättelser härom nådde den landsflyktige Christiern II, som försökte draga fördel därav i en proklamation till Danmarks allmoge 1531.³² Liknande anspelningar gjordes i en stridsskrift, som stadsstyrelsen i Malmö utgav för att rättfärdiga stadens deltagande i grevefejden. Riksråden hade, sades det här, efter Christiern II:s flykt själva blivit köpmän, byggt skepp och låtit sina fogdar av bönderna uppköpa hudar, skinn, spannmål och alla varor, varpå något kunde förtjänas vid återförsäljning; de hade gjort intrång i sillfisket och genom att själva driva handel med gödoxar drivit upp kreaturspriserna.³³ Skriften ger inga upplysningar av värde rörande det ekonomiska livet, men det faktum, att borgarna funnit det lämpligt att hänvisa till de berörda förhållandena i sin stridsskrift, röjer att motsättningarna varit så djupgående, att man trots sig kunna utnyttja dem för sina egna politiska syften.

I det följande skall göras ett försök att fastställa, om kyrkan haft någon del i den ekonomiska aktivitet, varöver köpstadsmännen besvärade sig.

Medan köpmännen för sin bärgning voro hänvisade till att driva handel med vad andra producerat och själva blott i ringa grad framställde nyttigheter, baserade kyrkan och adeln sin ekonomi i första hand på avkastning och räntor från jordegendom. Det viktigaste problemet i detta sammanhang blir sålunda frågan, hur de andliga disponerade sina naturaintäkter och penningräntor.

För ärkesätets del kunna vissa inblickar erhållas i dess godsförvaltning genom en jordebok, som upplades år 1522. Den upptager de intäkter ärkebiskopen hade rätt att uppbära av sina landbor, och den lades som ett slags uppbördslängd till grund för uppbörden av landgille hösten 1522. Fogden avprickade i längden alla persedlar han vid detta tillfälle mottog.³⁴ Först i jordeboken upptages det gods i de kringliggande häraderna, som administrerades centralt från Lund genom fogden eller, där så befanns lämpligt, sammanförts till län under fog-

dens uppsikt. I allt redovisades i denna avdelning intäkter från 513 landgillebetalande bönder, från gårdar i Malmö, Trelleborg och Kalundborg samt från ett ej angivet antal bönder i Finja län. En andra avdelning i jordeboken redovisar intäkterna från »exactiones maiores» eller de större och mindre län, vilka på avgift, tjänst eller räkenskap, stundom som fritt län eller pantelän bortgivits till enskilda.³⁵ Över större delen av godset i Halland rådde en särskild fogde, som redovisade direkt inför ärkebiskopen. Något ärkebiskopsgods i Blekinge upptages ej, men det är tänkbart att det som funnits, administrerats under Elleholm.

Enligt jordeboken skulle ärkebiskopen från de under fogden lydande godsen erhålla sammanlagt 5530 skäppor korn, 55 galtar, 54 kor, 205 lamm, 37 får, 6 svin, 9 fläksidor, 375 höns, 199 gäss, 52 tjog ägg, 75 $\frac{1}{2}$ skäppa smör, 250 tunnor kol, 715 lass ved, 213 lass hö, 14 vagnshjul, ljusvekegarn samt en obetydlig kvantitet sill och ål. I pengar inflöto dessutom från dessa gods samt från de bortförlänade länen tillsammans omkring 2050 mark. Vid höstuppborren insamlades från det under fogden lydande godset i första hand djur för den förestående slakten och nedsaltningen, foder åt dessa djur och för vinterfodring av ärkebiskopens egna kreatursbesättningar samt kol, ved och annat, som kunde behövas i vinterhushållningen. Allt som allt uppbars hösten 1522 263 höns, 159 gäss, 186 lamm, 21 får, 20 kor, 1 galt, 56 skäppor smör, 1801 skäppor korn, 180 lass hö, 600 lass ved, 59 tunnor kol, ljusvekegarn och vagnshjul. Dessutom inflöto omkring 1440 mark i pengar.³⁶

Denna uppbörsordning synes ge vid handen, att de insamlade persedlarna i första hand skulle användas i ärkebiskopens eget hushåll. Men enbart i penningutgifter för sitt närmaste husfolk — duksven, kammarsven, smeder, portvakt, skogvaktare etc. — och i avlöning åt sitt väpnade följe, lön åt vissa biträden vid kortjänsten i domkyrkan, penninggåvor till adelsmän, som voro i hans tjänst, m. fl. utbetalte Torbern Bille genom fogden på Lundagård under räkenskapsåret hösten 1534—hösten 1535 omkring 4995 mark.³⁷ Även om utgifterna under detta år, då de politiska kriserna skakade ärkestiftet, varit drygare än vanligt, står det dock fast, att landgillet penningsummor ej räckt till för att täcka dem. Ty ärkebiskopen hade även andra stora utgifter att

bestrida, främst de stora kostnaderna för underhandlingarna vid kurian i Rom samt det kraftigt tilltagna bötesbelopp, som skulle erläggas till konungen efter avslutandet av processen mot Hans Skovgaard. Det har varit nödvändigt att omsätta landgillet naturapersedlar i pengar. Till förfogande har även stått de säkerligen ganska betydande kvantiteter spannmål och annat, som inflöto i form av biskopstionden. Från 14 bönder i Vallby län t. ex. levererades ej mindre än 20 skäppor korn årligen i avlösning för biskopstionde.³⁸ Men därtill kom vidare, att de proportioner i vilka de olika naturapersedlarna ingingo i landgillet, på intet sätt svarade mot behovet i ärkebiskopens hushåll. Bl. a. saknades fisk nästan fullständigt. Likaså måste man inköpa salt, dryckesvaror, tyger, kryddor, olja, vapen etc. Man var med andra ord hänvisad till att på olika sätt driva handel med landgillet.

Detta måste också de av ärkebiskopens länsmän göra, vilka uppburu sitt landgille in natura men erlade en årlig penningavgift för länet. Även ärkebiskopens egen official omsatte de naturapersedlar, som han uppbar, i pengar eller andra nyttigheter. Under tiden 15 jan.—28 okt. 1521, för vilken särskild redovisning gjordes, uppbar Hans Skovgaard som official omkring 390 mark, 43 nötkreatur, 650 skäppor havre och en del smärre persedlar. I utgifter redovisade han emellertid 507 mark, vilket hade täckts genom att han försålt naturapersedlarna, varigenom han t. o. m. kunde inleverera ett överskott på 35 mark.³⁹ För en del av ärkebiskopens stora hushåll kan denna handel med landgillet följas i detalj. Under ärkesätet lydde nämligen även Åhus slott och län, och räkenskaper förda av fogden där för tiden påsken 1532—påsken 1533 äro ännu bevarade.⁴⁰

De omfatta såväl intäkter som utgifter, och de senare ha grupperats efter varuslag. Allt landgillet har enligt avprickning i jordeboken uppburits. Dessutom förfogades även över andra intäkter, som t. ex. biskopstionden från vissa socknar, gästningsavgifter och annat. Några av de större varuslagen intressera särskilt i detta sammanhang.

1723 skäppor korn inflöto i landgille, och slottets egen ladugård levererade dessutom 910 skäppor. Från Villands härad erhöles 368 skäppor i biskopstionde. En stor del av allt detta konsumerades på slottet, men för 24 skäppor tillbytte man sig ett lass ved, för 120 skäppor köptes 5 tunnor sill. På ärkebiskopens order utdelades 484

skäppor som utsäde åt bönderna under slottet. En del mältades. Särskilt under skördetiden konsumerades stora kvantiteter öl av skörde-folket. Vid de tillfällen, då en större arbetsstyrka fordrades, fingo nämligen de underlydande bönderna län efter län göra dagsverken vid slottet och erhöilo då kost och taring där. Tillgången på malt var likväl god. 309 skäppor levererades från kvarnen i Åhus. Vid ett tillfälle avyttrades för ärkebiskopens räkning 240 skäppor, en annan gång köptes två tunnor sill för 24 skäppor malt.

Humle till ölbrygden erhöils från olika håll, ty blott 4 skäppor ingingo i landgillet. 120 skäppor inköptes från bönderna i trakten. 3 dromt rostockshumle levererades av en åhusborgare, men 2 dromt lybsk humle köptes av »den tysk, som följde Jörgen från Lybeck hit till Åhus». Vid räkenskapsårets slut funnos 19 skäppor dansk humle kvar oanvända.

Landgillet innehöll 317 skäppor havre. Från ladugården kommo 903 skäppor, och präster och klockare i Villands, Gärds och Albo härader lämnade 1095 skäppor, som ärkebiskopen hade rätt till som »altarhavre» och »fodermarskhavre». Dessutom lämnades 385 skäppor av de underlydande bönderna i gästningsavgifter. Större delen av denna stora kvantitet havre användes som foder åt hästar och nötkreatur — bl. a. nämnes en hingst bland djurbesättningen. Man fick dock ett överskott, varav 24 skäppor såldes till en åhusborgare men 750 skäppor till Danzig. Det sistnämnda partiet utskeppades med »Jep Jensens skepp», och denne skeppare, även kallad »Jep Jude», skymtar flerstädes i räkenskaperna. Han seglade mellan Åhus och Danzig.

I fråga om råg är det svårare att få en överblick av läget, eftersom fogden redovisat råg och mjöl om vartannat. Intäkterna belöpte sig till 200 skäppor råg och 555 skäppor mjöl i landgille, 541 skäppor råg från ladugården och 586 skäppor mjöl från fyra underlydande kvarnar. Mycket gick åt vid brödbakning, och vid ett par tillfällen utbetaltes arbetslöner i råg. En gång köptes 1 tunna torsk för 8 skäppor råg, en annan gång 800 st. spettfisk för 12 skäppor.

I landgillet ingingo inalles 1157 skäppor smör, och från ladugården kommo 30 skäppor. Härav konsumerades 760 skäppor på slottet, särskilt vid de tillfällen, då ärkebiskopen gästade där. En del sändes till Lund, men mycket kunde nedsaltas. För 6 skeppor smör köptes 8

tunnor baysalt från Danzig. Salt inköptes för övrigt ofta från borgare i Åhus, men som leverantörer nämnas även »Morthen Hillebrand från Stralsund», »Henrik Danckor» och »Jörgen, som låg i härbärke hos Killebeck».

Djurbeståndet var ganska stort. 77 lamm, 20 får, 260 höns, 171 gäss, 27 kor och 9 galtar lämnades i landgille, 43 lamm och lika många gäss kommo från ladugården. Slottets behov täcktes mer än väl härav. Under räkenskapsåret konsumerades 23 kokroppar, 83 gås- och lammkroppar. 206 gäss slaktades — räkenskaperna utvisa, att ärkebiskopen för egen räkning hållit en del gäss i Åhus — men större delen av dessa voro avsedda för ärkebiskopen och sändes till Lund eller konsumerades, när han gästade slottet. 117 fläksidor upptagas i utgiftsräkenskaperna, men blott 7 gåvos i landgille, vilket ger vid handen, att slottets svin-stam varit ansevärd.

Slottets förvaltning inordnades som synes i ärkebiskopens stora hushåll, så att han kunde utnyttja dess tillgångar för att täcka sina egna behov. Särskilt gällde detta leveranser av fisk. I Blekinge uppköptes fisk av fogden eller en under slottet lydande länsman i Augerum. Vid Kivik lät fogden uppköpa och nedsalta sill, vid Mörrum fånga och nedsalta lax. Kostnaderna för salt och tunnor bestredos med slottets medel, men stora delar av laxpartiet fördes till Lund. Likaså fördes 7200 st. spettfisk till Lund av de 13950 st. som inköptes i Augerum och Lyckå. I lega för lax-, ål- och hummerfisken erhöll man 28 1/2 tunnor ål, varav det mesta vidarebefordrades till Lund. Slutligen förtjänar nämnas, att fogden bekostade en transport av 3600 »klapholt» med fartyg till Trelleborg för ärkebiskopens räkning. Klapholt användes vid fabrikation av silltunnor. En utgiftspost i räkenskaperna för Lundagård 1534—1535 röjer, att ärkebiskopen låtit salta sill bl. a. vid Abbekås.

Åhusräkenskaperna visa sålunda, hur man gick till väga för att kompensera ett underskott i landgillet av vissa produkter och för att nyttiggöra ett eventuellt överskott av andra. Samma problem har varit aktuellt för så gott som alla kyrkliga institutioner. Tommarps kloster erhöll rikligt med korn i landgille men blott 6 skäppor bovete, 5 skäppor havre och 21 skäppor smör. Till Öveds kloster inlevererades mycket kolja men föga havre. I Börringe klostrets landgille ingingo av

animaliska produkter endast 1 ko, 1 galt och 1 fläksida. St. Peters kloster vid Lund hade underskott på smör.⁴¹ Dessa variationer i landgilletts sammansättning hängde givetvis samman med produktionsförhållandena i de trakter, där klostren hade egendom. Konventen hänvisades sålunda till att omsätta vissa landgillespersedlar i pengar eller i andra varor.

Därtill kom en annan omständighet. Det klagades ofta över den svåra dyrtiden. En av de betydelsefullaste orsakerna till den ogynnsamma prisutvecklingen var rikets penningpolitik. Det slogs nämligen dåligt mynt, ej blott klippingmynt utan även försämrade typer av det vanligaste räknemyntet, markmyntet. Man hade av gammalt önskat att hålla den danska markens värde uppe i förhållande till den lybska markens, men särskilt under Christiern II:s tid deprecierades markmyntet kraftigt. Den danska markens värde låg vid denna tid lägre i förhållande till den lybska markens än vad fallet var med t. ex. den svenskas.⁴² För allmogens del var den fortskridande myntförsämringen en källa till oro, vilket klart skönjes t. ex. i fråga om oroligheterna i Skåne under 1520-talets förra hälft. För jordägarna inställde sig andra problem. När landgillet erlades i penningar, inflöt det nämligen i regel i markmynt. Det fallande markvärdet torde för deras del därför ha medfört, att den del av landgillet, som inflöt in natura, fick större betydelse. Det gällde att så fördelaktigt som möjligt disponera över naturapersedlarna.

Den danska adeln åtnjöt sedan 1400-talet rätt till tullfri import av förnödenheter för eget bruk. Ärkebiskopen hade sedan 1440-talet rättighet att tullfritt införa och utföra varor. Köpstadsmännen önskade givetvis begränsa denna handel. I Christiern II:s landslag uttrycktes detta så, att »inga biskopar, prelater, kaniker, abbotar, priorer, munkar eller klerker» skulle hava eller låta bruka sig i något slags köpenskap på landet, vare sig med sina egna bönder eller med andras. Vad de hade i landgille, skulle de föra till köpstäderna att säljas där, och vad de hade behov av för egen del fingo de i gengäld köpa där.⁴³ All mellanhandel — förprång — skulle sålunda vara förbjuden för de andligas del.

Dessa önskemål respekterades ej. Redan den omständigheten att Dalby kloster bortförläntes till Anders Bille, visar detta. Denne drev

nämligen en vidsträckt handel både på Tyskland och Sverige.⁴⁴ Att dalbyklostrets tillgångar ställdes till hans disposition betydde ett värdefullt tillskott i hans verksamhet, samtidigt som konventets produkter fördes ut i marknaden genom helt andra kanaler än dem köpstadsmännen önskade. Detta belyses av några uppgifter i de bevarade räkenskaperna för klostrets förvaltning under tiden 1530—1531.⁴⁵

Först och främst levererade Anders Bille själv en stor del av den fisk klostret behövde. Det gällde särskilt stora partier sill och torsk. En del fisk köptes i närliggande städer, ål fångades av klostrets egna bönder, men ett parti ål levererades av herr Anders kusin Knud Bille från Gladsax. På liknande sätt erhöles som lån 240 skäppor korn av Holger Gregersen Ulfstand. Det var säkerligen här fråga om tillfällig hjälp, ty klostret erhöles i landgille ej mindre än 3759 skäppor korn. En stor del av detta korn mältades, och i klostret bryggdes så mycket öl, att man vid ett tillfälle sålde en halv läst. Dock lånte man 120 skäppor malt av ärkedjåknen Torbern Bille, herr Anders kusin. Humle köptes av borgare i Malmö — av vilka en kallades »tysken» — eller också levererades denna vara av Anders Bille. Salt tog man mestadels från Malmö, när det gällde lüneburgskt salt, men det vid höstslakten nödvändiga baysaltet kom från Anders Bille. Klostret hade egen kalkugn, och inalles såldes 11 läster kalk, av vilka en stor del levererades till Axel Brahe och Claus Bille. Man kunde även sälja större partier av de 1030 skäppor råg och 1130 skäppor mjöl, som inflöto i landgille och »ovissa» räntor. Det sägs tyvärr ej, till vem dessa poster försålts. Från bönderna levererades nära 4200 skäppor havre, och från klostrets ladugård kommo därtill 330 skäppor. Trots denna rikliga tillgång lät Anders Bille i grannsocknarna uppköpa 1270 skäppor. Hur allt detta disponerats, omtalas ej, men man har rätt misstänka, att herr Anders i detta fall funnit avsättning för havren med hjälp av sina egna affärsförbindelser. Dessutom har säkerligen en del använts som foder, ty i klostrets ladugård hölls en stor kreatursbesättning. För egen räkning höll Anders Bille också svin där. Vid ett tillfälle slaktades 40 svin av »min herres egna».

Samma benägenhet att på egen hand med förbigående av danska köpmän knyta affärsförbindelser med både inländska avnämare och utländska köpmän framträder i det sätt, varpå landgillet omsattes av

fogden på Åhus slott. I den förut givna redogörelsen härför skymtar en direkt förbindelse med Danzig liksom transaktioner, vilka kunna karakteriseras som »förprång». Detsamma gäller ärkebiskopens egen förvaltning av de intäkter, vilka hopfördes på Lundagård. Han hade kontakt med städernas borgare. Vid ett tillfälle sålde Torbern Bille en läst smör till en rådman i Malmö och köpte i stället av honom mot avräkning på konto under den följande tiden vin, tyger, ammunitionseffekter m. m.⁴⁶ År 1534 köpte han från en annan malmöborgare viner samt ett större parti salt, varav en del skulle forslas till Åhus. Men han gick även utanför de gränser borgarna ville uppdraga för de andligas handel. I Köpenhamn köpte han några mårdskind, av sin syster ett par oxar, av bönder i Göinge härad ett parti humle. 100 mark utlånades till bönder i Burlövs socken för inköp av salt. Detta anskaffades genom Torbern Billes försorg. I detta fall drev han sålunda det slags köpenskap bland sina egna bönder, som Christiern II velat förbjuda.⁴⁷

Särskilda problem skapades genom den handel, som bedrevs med de hästar och nötkreatur, vilka uppföddes på kyrkans och adelns egen- domar. I fråga om hästexporten hade Christiern II försökt genomföra den ordningen, att alla djur skulle från Skåne utskeppas över Malmö och Hälsingborg.⁴⁸ Ärkebiskopen höll stuterier bl. a. på Flyinge, Borgeby och Värpinge. Även prelater och kaniker drevo hästavel på sina gårdar.⁴⁹ Huru de förfarit vid försäljningen av sina djur, är föga känt. Åhusräkenskaperna omtala dock vid ett tillfälle överskeppning av fem ärkebiskopens hästar direkt till Danzig.

Oxar exporterades i större omfattning än hästar från Danmark. Årligen kunde mellan 2000 och 12 000 djur drivas söderut till Tyskland genom Ribe eller Kolding. Andliga och världsliga stormän deltog i denna export med stora drifter och voro i kraft av kungliga privilegier befriade från skyldigheten att erlægga tull för varje djur. Bland dessa privilegierade exportörer märktes bl. a. biskoparna av Ribe och Börglum, riksråden Henrik Krummedige samt Hans och Anders Bille.⁵⁰ Oxarna från provinserna öster om sundet överfördes till Västdanmark med fartyg från Landskrona och Hälsingborg, de viktigaste utskeppningshamnarna. Skånes och Hallands skogsbygder erbjödo nämligen riklig tillgång på kreatursbeten. Om somrarna höllos därför ett stort

antal ungnöt, »gresöxne», i dessa trakter. De stallfodrades under den följande vintern, varvid adelns landbor ofta tvungos mottaga sådana »staldöxne» eller »fodernöt» att fodra och göda för sina herrars räkning. Under somrarna rådde livlig efterfrågan dels på ungnöt, lämpliga för gödning, dels på färdiga stalloxar för export. Framemot höstarna drevos stora oxdrifter från skogsbygderna ned mot utskeppningshamnarna vid kusten. Danska och utländska uppköpare stegrade då ofta priserna genom att köpa oxar direkt av adelsmän, kloster, präster eller bönder. Därigenom höjdes priserna på kött i köpstäderna, där en del oxar slaktades för konsumtion, och dessutom fingo köpstadsmännen ovälkomna konkurrenter. Christiern II beivrade allt förprång med kreatur och sökte helt förbjuda adel och präster att utföra oxar.⁵¹

I dalbyräkenskaperna finnas talrika antydningar om att klostrets landbor hållit stalloxar för konventets räkning. Skyldigheten har växlat mellan att mottaga en ox vartannat år och att fodra upp till sex djur årligen. I landgillet ingingo 79 oxar och kor. År 1530 funnos dessutom i ladugården 21 oxar och 14 kalvar »förutom dem, som voro till fodring».⁵² Vissa av ärkebiskopens bönder höllo också gödoxar åt sin herre. I Västerstads län stallades sex oxar årligen.⁵³ På Lundagård, Näsbyholm, Värpinge och Borgeby höllos 1536 över 400 nötkreatur, varav över en fjärdedel utgjorts av gödboskap.⁵⁴ När pengar år 1532 skulle anskaffas för underhandlingarna i Rom om konfirmation av Torbern Billes ärkebiskopsval, anlidade man den inkomstkälla oxuppfödningen innebar. Åhusräkenskaperna upptaga tillsammans 37 »helpeöxen», vilka givits av slottets bönder »min herres nåde till hjälp för hans konfirmation».⁵⁵ Ett antal fodernöt höllos också i slottets ladugård. Ett fall är känt, som visar, att ärkebiskopen för egen del sökt utnyttja de ekonomiska fördelar oxhandeln erbjöd. År 1532 försålde Aage Sparre till en baltisk köpman 80 välfodrade stalloxar att levereras den 10 mars i Hälsingborg. Som likvid skulle han erhålla utländska tyger motsvarande ett värde av 920 danska mark, till vilket pris oxarna värderats.⁵⁶

Ärkebiskopen hade möjligheter att på egna skepp utföra sina varor. År 1521 omtalades ett arkielektus tillhörigt fartyg, som var så stort att det lämpade sig för hästtransporter.⁵⁷ Fyra år senare förolyckades ett av Aage Sparre ägt fartyg vid bohuslänska kusten.⁵⁸ År 1534 anskaf-

fade man ett nytt segel till en skuta, som disponerades av fogden på Borgeby.⁵⁹ Under ärkesätet lydde delvis Barsebäcks fiskeläge, av köpstadsmännen stämplat som en »olaga hamn», samt Åhus och Elleholm, där goda hamnar funnos. Dessa hamnar ha givetvis använts för ärkebiskopens egen handel. 1535 erhöll han från Åhus ett parti preussisk humle, som också importerats över denna hamn.⁶⁰ År 1529 förklarades även Elleholm på ronneyborgarnas begäran för olaglig hamn. Köpmännen i Rostock förständigades då av Frederik I att icke besöka Elleholm och andra blekingska småhamnar för att sälja öl, mjöl, humle, tyger och malt eller köpa smör, saltat kött, hudar och talg, till vilken handel rikets egna borgare skulle ha ensamrätt.⁶¹

Det här framlagda materialet är fragmentariskt, men med hänsyn till att det härstammar från endast ett stift, måste det dock anses vara ganska rikhaltigt. Att kyrkans män drivit handel, är i och för sig föga märkligt. Ett rikhaltigare material ger djupare inblickar i dessa förhållanden i fråga om kyrkliga institutioner på kontinenten. Likaså kan man i bevarade källor se, hur ärkedjåknen Påvel Scheel i Åbo haft affärsförbindelser bl. a. med lybska köpmän och hos dem gjort inköp på löpande räkning.⁶² För ärkestiftets del ställer det bevarade materialet det sålunda utom allt tvivel, att prelater och andra andliga drivit handel, men några möjligheter att nöjaktigt fastställa omfattningen av denna handel föreligga ej.

Det viktigaste i detta sammanhang är att utreda, huru köpstadsmännen betraktat de andligas merkantila verksamhet. I detta stycke lämnar Frederik I:s köpstadslagstiftning indirekt värdefulla upplysningar. Hans handelspolitik var gynnsam för lybeckarna, som kraftigt bidragit till att han kom i besittning av den danska kronan. Vid flera tillfällen var han nödsakad att på nytt vädja till lybeckarna om hjälp, särskilt när Christiern II väntades komma för att återkräva sitt kungadöme. Då måste även inom riket alla krafter samverka till landets försvar. Av borgarna krävdes i sådana fall extra penningskatter samt utrustning och bemanning av fartyg. De måste på något sätt säkrare bindas vid hans kungadöme. I det spända läget år 1526 utfärdades därför ett

privilegiebrev för rikets städer, i vilket förbud uttalades mot att »lantpräster, prostar och rika bönder» gjorde förprång, vilket köpmännen sades ofta ha beklagat sig över.⁶³ Samma år utfärdades förbud mot att danska och tyska köpmän uppköpte »gresöxne» i Skåne, och mot att »prelater och gode män, fogdar och präster» drevo handel med oxar, över vilket de skånska städernas köpmän anfört klagomål.⁶⁴

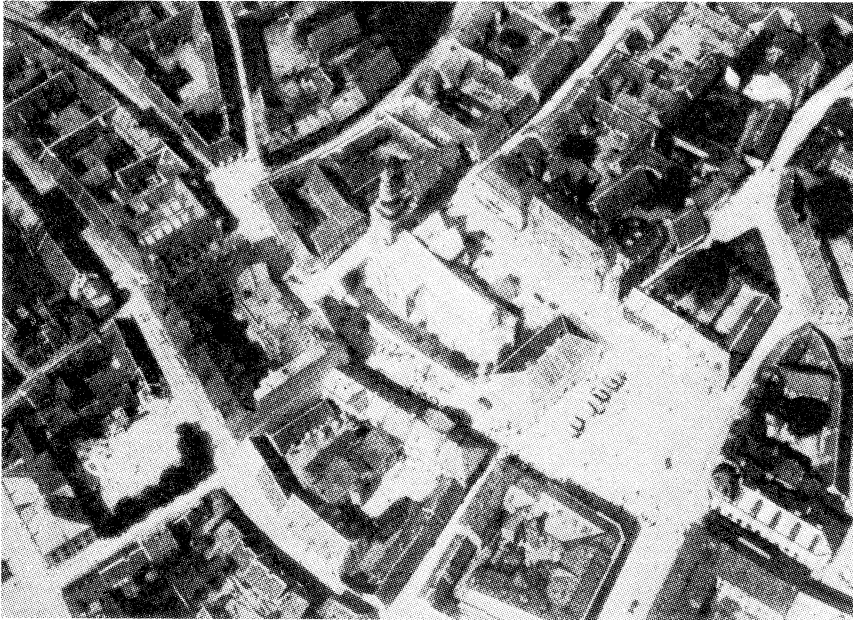
Hänsyn till rikets egna borgare hade i dessa fall besekrat hänsynen till de lybska bundsförvanternas intressen. Köpmännen synas sålunda med kraft ha hävdad sina synpunkter. När hotet från Christiern II ånyo tilltog omkring år 1530, krävdes på nytt stora offer av köpstäderna. De skånska städerna skulle tillsammans lämna 34 000 mark som bidrag till en »liggande skatt» i riket.⁶⁵ I gengäld beviljades borgarna vissa ekonomiska fördelar genom den i juli 1530 utfärdade köpstadsordinantian.⁶⁶ Av de årliga stormarknaderna tillätos i Skåne endast en vid Åhus, en vid Ängelholm och en vid Lund. Utländska köpmän förbjödos att även vid dessa tillfällen driva köpenskap. Handel på landsbygden med »pebersvende» förbjöds fullständigt liksom all seglats på olaga hamnar. Temporärt skulle förbud råda mot export av »gresöxne» och vissa matvaror. »Abbotar, prostar, präster och rika bönder» tillätos ej idka köpenskap med oxar, säd eller andra varor. Dock tilläts dem att sälja till rikets egna inbyggare av sin egen ränta och »hemfödda avel». Varken »andliga eller världsliga, biskopar, prelater, abbotar, priorer, prostar, riddare eller riddersmäns män» fingo köpa säd för att sälja den till förprång. Ej heller tilläts någon av dem hålla eller köpa flera stalloxar, än de kunde fordra på sina egna gods och gårdar, och deras underlydande präster och tjänare skulle vara skyldiga att hålla blott så många gödoxar, som de av ålder pläгат.

Stadgan avsåg alltså att åter gynna köpmännens monopolsträvanden och samtidigt förhindra, att oxuppfödningen ytterligare utvidgades. Av särskilt intresse är emellertid den sista punkten i förordningen. I den tilläts nämligen var och en, som hade fått nåd därtill, att predika Guds ord och evangelium för allmogen i alla köpstäder och även annorstädes. Tydligare än någon gång tidigare anknöts här den evangeliska rörelsen till köpstäderna, och rätten till evangeliets förkunnelse på det allmänna prästadömet grund ställdes i jämbredd med de tidigare beviljade ekonomiska privilegierna, vilka riktade sig även mot kyrkans personer.

Köpstadsordinantian synes sålunda indicera, att ett orsakssammanhang existerat mellan köpstadsmännens missnöje med de andligas köpenkap och deras sympatier för de nya religiösa tankarna. Oron för prelaternas och herrarnas ekonomiska övermakt beredde jordmänen för en förkunnelse, som i Malmö frambars med hetsigare angrepp på hierarkien än annorstädes i Danmark och syftade till att helt frigöra stadens religiösa liv från beroendet av den gamla kyrkan. Föreningen av evangelisk förkunnelse och konflikter på det ekonomiska planet mellan borgare och klerker möter även på tysk botten. När tyska städer år 1525 togo parti för de upproriska bönderna, krävde de ofta för egen del ej blott rätt till att fritt få höra evangeliet predikas utan även respekt för bannmilen kring städerna och avlösning av de eviga räntor, som de andliga under tidernas lopp köpt sig i städerna, samt uppgörelser angående det gods kyrkan ägde inom städernas område.⁶⁷ För ärkestiftets del har tillräckligt mycket material bevarats, för att man skall kunna konstatera, att en intressemotsättning funnits mellan köpstadsmännen och kyrkan rörande läbältet och landsköpet. Vad beträffar frågan om de eviga räntorna och problem i samband med de andligas innehav av jordar och gårdar i städerna, tillåter källmaterialet en utförligare skildring.

Kyrkans räntor och egendom i köpstäderna

DEN KATOLSKA KYRKAN blev tack vare sin växande förmögenhet en mäktig faktor i medeltidens ekonomiska liv. Det skydd den i form av utförliga privilegier åtnjöt för sina rikedomar, satte den i stånd att för framtiden åtaga sig och fullgöra ekonomiska åligganden av växlande slag. Kyrkan mottog gåvor och donationer mot förpliktelsen att t. ex. utbetala till givaren en årlig pension, bereda honom en gravplats eller hålla en evig mässa för hans själ. Genom gåvor kunde man även trygga klostergivna söners och döttrars ståndsmässiga försörjning.¹ Kyrkan gav också penninglån och spelade sålunda i viss mån rollen av ett kreditinstitut. Detta gällde ej blott biskopar och prelater utan minst lika mycket sockenkyrkorna.² Den kanoniska rätten förbjöd visserligen principiellt, att borgenären betingade sig ränta på de utlånta medlen, men en praxis hade utbildats, som medgav ränta upp till 5 %. Dessa bestämmelser kunde emellertid kringgås på olika sätt, bl. a. genom att lån gåvos mot pant i fast egendom — vilket i tider med fallande penningvärde utgjorde en fördel för borgenären — eller genom att lånet maskerades som köpehandling, varvid priset sattes lägre än egendomens reella värde.³ Till borgare gåvos lån även i form av s. k. ränteköp. Om en person behövde pengar, erhöll han den önskade summan av kyrkan, som i gengäld betingade sig rätt att årligen uppbära en penningavgift från någon låntagaren tillhörig gård eller tomt i staden. Denna ränta skulle utgå i »evig tid» och bands vid egendomen, så att avgiften oavkortad skulle utgå, även om jorden eller gården bytte ägare. Sådana räntor kunde bortges och överlåtas liksom annan egendom. De voro

*De centrala delarna av Ystad med den medeltida stadsplanen i huvudsak bibehållen.
Flygfoto*

vanligt förekommande t. ex. i Tyskland, och exempel äro kända även från Sverige.⁴

När penningvärdet sjönk, torde sådana räntor ha tett sig mindre fördelaktiga för långivaren. I varje fall äro relativt få kända från ärkestiftet under den katolska kyrkans sista decennier i Danmark.⁵ Man synes ha föredragit att köpa fast egendom, främst jord. Ärkebiskopen förvärvade en stor mängd gårdar på Skånes landsbygd. Domkapitlet och enskilda prelater placerade kapital ej blott i städerna utan även i egendomar på landet, vilket stundom var fallet också med häradsdekaner, sockenpräster och sockenkyrkor.⁶ Givetvis eftersträvade man att placera sina kapitaltillgångar på ett sådant sätt, att dessas värde var tryggt och om möjligt ökades under årens lopp. Ur denna synpunkt tedde sig förvärv av jord i de större köpstäderna särskilt fördelaktiga. Tomtutrymmet i köpstäderna var nämligen i regel exploaterat till det yttersta. Trångboddheten inom murarna var stor och tomtvärdena

höga. Man tvangs därför ofta att uppföra hus i flera våningar och byggde gärna i sten i stället för i trä.⁷ Det blev följaktligen en naturlig strävan hos kyrkans män att söka placera sina tillgångar i städernas hus och jordar, och särskilt i de städer, där handeln var livlig och tomtvärderna följaktligen stadda i stigande.

Borgarna sågo emellertid denna utveckling med oro. De andliga hävdade nämligen i regel rätt till skattefrihet för sina jordar, medan borgarna å sin sida gjorde gällande, att ingen hade rätt att driva borgerlig näring eller ha del i stadens jord utan att åtaga sig motsvarande skyldigheter gentemot staden.⁸ Christiern II:s lagstiftning gynnade i detta avseende borgarna. Det föreskrevs, att ingen prelat, präst eller andlig fick köpa jordagods vare sig i stad eller på landsbygd, och att kyrkan genom testamenten skulle kunna erhålla förmögenheter blott i silver eller penningar, ej i jordagods.⁹ Ett år 1518 för Malmö utfärdat privilegiebrev påbjöd, att den som ville gå i kloster, skulle inträda där med pengar, ej med jordagods. Ej heller skulle köpstadsjord avhändas utan att först ha hembjudits till stadens egna borgare.¹⁰

Borgarna önskade sålunda förhindra, dels att kyrkans egendom inom städernas område ytterligare ökade i omfång, dels att stadens jord kom i icke-borgares besittning. De andliga hade ej samma intresse av att dessa grundsatser respekterades. År 1475 t. ex. beredde domkapitlet köpmän från Stettin insteg i Malmö genom att till dem uthyra en gård vid Adelgatan där. Tyskarna innehade denna gård ännu år 1548.¹¹ På samma sätt erhöll tyska kompaniet i Ystad under 1490-talet en gård därstädes i lega av Tommarps kloster.¹² Genom byte med stora prästgillet i Lund förvärvade Henrik Krummedige 1523 en gård i Malmö, och St. Peters kloster i Lund uthyde två gårdar i Lund till Johan Oxe.¹³

Ett annat problem, som lätt kunde vålla misshälligheter, var att fastställa storleken av den lega borgarna skulle erlægga, och omfattningen av de byggnads- och underhållsarbeten, som det kunde anses skäligt att de under legotiden fullgjorde på de gårdar de lejde av kyrkan. Christiern II förordnade i en stadga för de skånska provinsernas städer — och det upprepades i lands- och stadslagarna — att de jordagods och gårdar, som kyrkor, kloster och adelsmän besutto i städerna och ej själva nyttjade, skulle sättas på skäligt landgille. De borgare, som lejde gårdarna, skulle njuta dem jämte den byggning och förbätt-

ring de gjort på dem, arvinge efter arvinge. Borgarna skulle vid behov tillåtas överlåta legan på annan borgare men ej till person av annat stånd. Landgillet skulle utbetalas till jordägaren punktligt på bestämd tid.¹⁴

Landgillet eller »jordskylden» skulle utgå efter skäligen grunder. År 1530 anhöll Mogens Gyldenstjerne för en borgares räkning hos domkapitlet i Lund om lindring av jordskylden från en gård i Malmö.¹⁵ Eljest äro inga klagomål bevarade rörande denna avgift. Resterande landgille förekommer endast en gång i Malmö St. Petri kyrkas räkenskaper för år 1532. Däremot häftade detta år ej mindre än sex malmöborgare i skuld för byggning de varit skyldiga att göra på kyrkans gårdar. Vid en tvist år 1539 mellan Aage Sparre och en borgare i Malmö rörande en gård, som borgaren hade i lega, hänvisade denne till att de byggnads- och underhållsarbeten han gjort, vållat honom och hans arvingar stor fattigdom.¹⁶ Ett brev från 1548 omtalar, att en borgare under 32 års tid nedlagt 400 mark i byggnadskostnader på en kyrkans gård förutom utgifter för nödvändiga reparations- och underhållsarbeten.¹⁷

De andliga voro givetvis angelägna om att deras gårdar och hus höllos i gott stånd. Ett legobrev från 1503 föreskrev, att om byggnadsplikten på den uthydda gården ej fullgjordes efter tre påminnelser, hade kyrkan rätt att återtaga gården.¹⁸ Eftersom borgarna nedlagt kapital i den lejda egendomen, krävde de som vederlag härför, att deras arvingar skulle få rätt att övertaga legan. Det låg i kyrkans intresse att bevara sin dispositionsrätt och ej binda sig för längre tidrymder. Det är möjligt, att markmyntets depreciering tillspetsat motsättningarna i dessa frågor. Jordskylden utbetaltes nämligen i regel i danska mark. Om en legotagares arvingar erhöilo rätt att övertaga legan, skulle därigenom landgillet storlek fixerats för årtionden framåt. För legotagarna innebar detta en vinst ej minst med hänsyn till de summor, som nedlades på byggning och reparationer. För kyrkan däremot minskades genom den fortskridande myntförsämringen efter hand penninglegans värde. Det låg sålunda i borgarnas intresse att genomdriva legornas ärftlighet, i kyrkans att motarbeta densamma.

Det bevarade källmaterialet tillåter ett mera ingående studium av förhållandena kring den kyrkliga egendomen i Malmö. Genom att borgarna menade, att de andliga borde bära sin del av de pålagor staden vid olika tillfällen måste åtaga sig, och på grund av att borgarna hyste motvilja särskilt mot att nedlägga större kostnader på befästningsarbeten,¹⁹ kommo några uppgörelser till stånd mellan stadsledningen och representanter för kyrkan, och dessa avtal erbjuda möjligheter att fastställa omfattningen av det andliga godset i staden. År 1435 påbjöd nämligen Erik av Pommern, att vallar och murar kring Malmö skulle sättas i stånd. Vid detta tillfälle uppfördes 16 famnar mur av ärkebiskopen, domkapitlet och domkyrkan. I gengäld utlovade borgarna, att de nämnda kyrkliga myndigheterna för all framtid skulle befrias från murnings- och plankningskyldighet, som kunde åvila den egendom de vid denna tidpunkt innehade inom stadens område. Urkunden uppräknar de berörda gårdarna och husen och anger deras läge. Ärkebiskopen ägde 3 gårdar, domkapitlet 9 gårdar, 2 bodar och 1 källare samt domkyrkan 6 gårdar och 4 bodar.²⁰

I arbetena deltog även andra kyrkliga institutioner, som ägde jord i staden, och tillsammans uppförde de omkring 70 famnar mur. Förutom kyrkor och kapell inom själva Malmö gällde detta Roskilde domkapitel, Allhelgonaklostret, St. Peters, Dalby och Sorö kloster.²¹ Ingen av dessa institutioner erhöll emellertid befrielse från skyldigheten att även framdeles deltaga i befästningsarbeten. Först år 1510 befriades kapitlet i Roskilde från denna plikt i vad det rörde de egendomar, kapitlet då innehade i staden, men överlämnade samtidigt i vederlag några strandbodas till borgarna.²² Under de sista åren av Christiern II:s regering gjordes ånyo förstärkningsarbeten på befästningarna. Särskilt under åren 1517—1519 bedrevos dessa i stor omfattning.²³ Under den tid som förflutit sedan 1435 hade kyrkans egendom ökat i omfång inom staden. Ett nytt avtal angående murnings- och plankningskyldigheten upprättades år 1522. I detta inbegreps ej ärkebiskopen, men 1522 års jordebok över ärkesätets gods utvisar, att dess egendom i Malmö vuxit med en gård. Däremot svarade domkapitlet, domkyrkan och dess altartiftelser för ytterligare 35 gårdar, parter i 3 gårdar, 7 bodar, 1 källare, 1 gathus och en jord. I uppgörelsen innefattades nu

även St. Peters kloster, som svarade för 3 gårdar och parter i 3, Dalby kloster med 3 gårdar och 1 stenhus, Bosjö kloster med 2 hus och Bäcka-skogs kloster med 1 bod. Dessutom upptogos även 3 gårdar, 1 hus och 1 bod, som tillhörde sockenkyrkorna i Lund, 2 gårdar lydande under Burlövs kyrka, 2 gårdar och 1 hus, vilka Bunkeflo kyrka ägde, tredje-parten i ett hus tillhörande Fosie kyrka, 1 gård hörande till Hyllie kyrka samt 1 gård, som ägdes av Gödelövs kyrka. 16 gårdar, en part i en gård, 3 hus, 25 bodar tillhörde malmökyrkans vikarior men innehades av kaniker i Lund och uppräknades därför också i urkunden.²⁴ Slutligen nämndes 12 gårdar, parter i 2 gårdar, 6 bodar, 2 hus och 1 kålhage som kalendegods. Sammanlagt utgjorde sålunda all den kyrkliga egendom, som genom de båda avtalen befriats från befästningsskyldigheten, 97 gårdar, parter i 9 gårdar, 46 bodar, 11 hus och del i ett hus, 1 jord, 2 källare och 1 kålhage. I avlösning för befästningsskyldigheten erlades år 1522 i ett för allt 1100 lybska mark.²⁵

Enligt bevarade räkenskaper för St. Petri kyrka erhöll denna år 1532 intäkter från 29 gårdar, 11 bodar, 3 hus och 5 jordar, tillsammans omkring 400 mark. Kyrkans altargods utgjordes av 22 gårdar, 5 hus, 7 bodar och 1 kålhage, årligen räntande omkring 300 mark. Till St. Gertruds kapell i samma kyrka gävo årligen 8 gårdar och 1 källare 110 mark, och S:torum Simonis et Iudae kapell erhöll 100 mark från 6 gårdar och ett ej angivet antal bodar samt en hage. Helgeandsklostret i staden tog räntor från 12 gårdar, 1 hus, 1 kvarn, 2 jordar och en hage, tillsammans omkring 260 mark. St. Jörgens kapell hade rätt till intäkter från 8 gårdar, 1 hage samt ett prästresidens, vilket allt gav omkring 80 mark. Kalendegillet i staden uppbar avgifter från 14 gårdar, 7 hus, 18 bodar, 1 hage och 2 jordar.²⁶

Andra källor betyga, att Sorö kloster ägt 2 gårdar i Malmö, Maribo kloster 1 gård, Roskilde domkapitel ett flertal gårdar och bodar, helgeandshuset i Köpenhamn 1 gård och svartbrödraklostret i Lund 1 gård.²⁷ De sammanlagda årliga intäkterna från St. Petri kyrkas gods, dess altarstiftelsers egendom och kapellens egendom uppgingo år 1532 till omkring 1350 mark. Eftersom de övriga kyrkliga institutioner, som haft egendom i Malmö, disponerade över ett större antal jordar och gårdar än stadens egna kyrkor och kapell, torde malmöborgarna i årligt landgille ha utbetalt minst 3000 mark till kyrkan. Till jämförelse må

anföras, att Jörgen Kock enligt en samtida uppgift inom Malmö stads område ägde jordar och gårdar, vilka tillsammans avkastade 300 mark, en summa som meddelaren synes ha ansett aktningvärd.²⁸

Eftersom det här begagnade materialet delvis är räkenskaper, som utvisa, huru mycket kyrkvärjarna uppburit av gårdar och jordar för kyrkans räkning, kan man givetvis ej draga den slutsatsen, att kyrkan ägt alla de fastigheter, som upptagas i längderna. Den har säkerligen i många fall blott haft rätt till avgifter från gårdarna och jordarna. Denna reservation gäller främst de resultat, som redovisats på grundval av St. Petri kyrkas räkenskaper. Dessutom måste man hålla den möjligheten öppen, att ett i urkunderna omtalat hus eller en bod legat inom en gårds område. Att ett altare haft intäkter från en gård, en bod och ett hus, betyder sålunda ej, att dessa nödvändigtvis legat på tre olika tomter. De kunna mycket väl ha legat alla på samma tomt. När det i det följande göres ett försök att fastställa, hur stor del av stadens samlade gårdetal som befunnit sig i de andligas händer eller ålagts skyldighet att utbetala en årlig avgift till kyrkan, räknas därför endast med vad som i källorna klart anges som hela gårdar. Byskatte-längderna i stadens kämnärsräkenskaper för åren 1517—1520 lämna det andra jämförelsetalet. Antalet borgare, som under dessa år erlagt byskatt, har enligt vad längderna utvisa, varierat något år från år i stadens fyra fjärdingar. Det sammanlagda antalet skattebetalare var lägst år 1517 — 540 stycken — och högst år 1518 — 592. Följande år erlades skatt av 590 stycken. Byskatten vilade på jorden och erlades för varje gård av den, som bodde på densamma. Borgmästare, rådmän samt någon gång stadens prästerskap befriades för den gård, de bodde i. Adelsmän kunde också befrias från att erlägga byskatt, dock högst för en gård.²⁹ Om antalet jordar och gårdar i Malmö antages ha uppgått till omkring 600, är denna siffra säkerligen för hög, ty skattelängderna utvisa ej, huruvida beloppen erlagts för hela gårdar, parter i gårdar, bodar, hus eller jordlotter. Men om man i alla fall räknar med detta höga tal, erhålles till slutresultat, att kyrkan ägt eller haft rätt till intäkter från omkring 31 % av stadens samlade antal gårdar och tomter, vilket av förut anförda skäl måste anses vara ett minimivärde.

I fråga om ärkestiftets övriga köpstäder tillåter ej materialet en lika detaljerad framställning som beträffande kyrkogodset i Malmö. I Lund

Jörgen Kocks hus i Malmö. Gaveln mot Västergatan

synas domkyrkan, domkapitlet, sockenkyrkorna och altarstiftelserna ha tagit intäkter från ett betydande antal gårdar. Herrekloster som Bosjö kloster, Öveds kloster och Allhelgonaklostret ägde likaså egendom där, och Birger Gunnersen sökte hävda, att ärkesätet hade rätt till en av stadens fjärdingar, ett krav som hans efterträdare lät falla.³⁰ Även i Ystad ägde domkapitlet och domkyrkan några gårdar. Tommarps kloster och Bosjö kloster innehade vardera en, medan stadens egen sockenkyrka och dess altarstiftelser uppburo ett åttiotal smärre avgifter från gårdar, hus och jordar i staden.³¹ I Trelleborg ägde ärkebiskopen en gård, domkyrkan fyra, domkapitlet en och ett altare i Lund en gård. Bland övriga jordägare märktes Roskilde domkapitel, helgeandsklostret i Malmö, Antvorskovs kloster och sockenkyrkan i Fru Alstad.³² Domkapitlet, domkyrkan och dess vikarier ha besuttit över tjugotalet gårdar, bodar och jordar i Landskrona, och Bosjö kloster hade tre gårdar där. Stadens sockenkyrkor, vikarior och gillen uppburo över hundra avgifter av fast egendom i staden.³³ I Falsterbo voro de bodar, som kommo till användning vid sillfisket, särskilt värdefulla. Domkyrkan ägde sex bodar, sockenkyrkor och gillen över tio. Dessutom gjorde dekanen i Lund — senast på 1480-talet — anspråk på rätten att uppbära en penningavgift av varje bod i Falsterbo, vilket synes ha begagnats som argument år 1509 för att hela staden skulle lyda under ärkesätet.³⁴

Belägg för att stiftets centrala andliga myndigheter ägt jord eller uppburit avgifter i de övriga skånska städerna, saknas så gott som helt. I Åhus ägde ärkesätet en jord.³⁵ Sockenkyrkor och gillen hade där såväl som i de övriga städerna rätt till ett växlande antal avgifter, och något enstaka herrekloster hade stundom en gård eller ett hus. Enahanda tedde sig förhållandena i de smärre blekingska och halländska städerna.³⁶ Ronnebys sockenkyrka och gillen hade större intäkter än de smärre städernas. Detsamma gäller Halmstad, och där ägde dessutom stadens gråbrödra- och svartbrödrakloster vardera ett par gårdar.³⁷

De förhållanden, som här helt summariskt skisserats, ge en ganska entydig bild av utvecklingen. Prelater, kaniker och domkyrkovärjar ha förvärvat jord främst i de merkantilt livligaste städerna. I de smärre städerna funnos ganska få andliga jordägare utöver sockenkyrkan och dess prästbord. Om misshälligheter mellan kyrkan och borgarna hotade

att uppstå på grund av egendomsförhållandena, låg detta därför närmast till hands i de större städerna. Utvecklingen var också på detta område mest avancerad i Malmö och avtecknar sig klart och sammanhängande i det bevarade källmaterialet.

Det har i det föregående antytts, att omfattningen av de andligas gods och ekonomiska rättigheter i Malmö ökats avsevärt mot medeltidens slut. Statsledningen ställdes i detta avseende inför samma problem som borgarna i de tyska städerna.³⁸ Den lybske krönikören Reimar Kock, som var förtrogen med tänkesätten inom de ledande kretsarna i Malmö,³⁹ framlade borgarnas synpunkter på det uppkomna läget i följande skildring: Borgarna oroades, skrev han, över att adelsmän hos Frederik I utverkade den ene rätt till en prepositur, den andre till ett nunnekloster, en tredje till en kyrka i någon stad, »så att man där kunde uppföra åt sig ett hus eller en gård». Man befarade, att då nu konungen, som insett att munkväsendet ej var av Gud, gav klostren »flux vech», adeln på detta sätt kunde få rätt till kyrkor och kloster i Malmö, bryta ned dem och där bygga gårdar åt sig.⁴⁰ Borgarna kunde alltså enligt krönikören gäckas i sin strävan att utestänga utombys personer från del i stadsjorden av den omständigheten, att kyrkan och dess personer i staden ägde jord, som disponerades av kyrkan själv eller av andra enligt principer, som borgarna ansågo mindre fördelaktiga för staden, och frågeställningen hade blivit aktuell, när konungen insett, att munkväsendet ej var av Gud, d. v. s. efter år 1526.

Just vid denna tid strävade malmöborgarna efter att få till stånd en reglering av legotagaren-borgarens förhållande till legogivaren-kyrkan i fråga om den kyrkliga egendomen i staden. År 1524 hade konung och råd sanktionerat ett normalformulär för legobrev, vilket utarbetats efter förhandlingar mellan representanter för Köpenhamns borgare och medlemmar av Roskilde domkapitel, att användas vid utlejning av kapitlets gårdar i huvudstaden.⁴¹ Borgarna i Malmö sökte en lösning efter samma linjer. På herredagen i Odense år 1527 anhöllo de om konungens och rådets stöd vid förhandlingar med arkielektus om jordar och gårdar i staden.⁴² Konungen ansåg emellertid ej några förhandlingar av det slag, som förts 1524, erforderliga, utan förordnade den 20 aug. 1527, samma

dag som herredagsrecessen utfärdades, att vid uthyrning av kyrkans jordar i Malmö de villkor skulle tillämpas, vilka förut utarbetats för huvudstaden.⁴³

De sanktionerade villkoren voro i korthet följande: Legan skulle ges med ärftlig rätt för legotagarens arvingar. Som minimikrav för byggnadsarbetena uppställdes, att hus ut mot gatan skulle uppföras i sten till två våningars höjd, och att hus belägna inne på tomten skulle »muras mellan stolpar» till samma höjd och förses med stentak och annat, som hörde till »köpstadsbyggning». En nämnd bestående av fyra kapitelledamöter, fyra vikarier, fyra av stadens rådmän och fyra borgare skulle taxera gårdarna till jordskyld och utställa legobreven, så att den som ej var nöjd med sina legovillkor, skulle kunna få nytt brev och å andra sidan legan skulle kunna höjas i de fall, då gårdarna ej underhållits i föreskriven ordning, eller om avgiften satts för lågt. Ingen skulle dock kunna tvingas att taga nytt legobrev, om han var nöjd med sina villkor. Blev någon andlig tvungen att sälja sin gård, skulle den säljas till rätta borgare. Ingen fick hindras att ge sin gård till kyrkan, men den skulle i så fall värderas av de nämnda sexton männen till fulla värdet och sedan säljas till en borgare, varefter köpesumman skulle tillfalla kyrkan. Slutligen hävdades, att de andliga ej voro skyldiga att uthyra de gårdar, som de själva ville bebo.

Borgarna hade sålunda vunnit gehör för sina synpunkter beträffande legornas ärftlighet och skapandet av garantier mot att kyrkans jordinnehav ytterligare växte. Inrättandet av en värderingsnämnd öppnade möjligheter för borgarna att vinna medinflytande på uttaxeringen av jordskyld. Föreskrifterna om byggnadsarbetenas omfattning avlägsnade säkerligen många orsaker till osämja mellan jordägaren och legotagaren. Reimar Kock kommenterade också förordningen på följande sätt: »Det fanns knappast ett hus i Malmö, där prästerskapet ej uppbar någon ränta. Härom gjorde konung Frederik en förordning, som skulle varit dräglig för borgarna och ej odräglig för prästerna, om man fått åtnjuta den. Dessa privilegier och förhandlingar sågos av prästerna, biskoparna och riksrådet med mäktiga stor förtrytelse, ehuru de just då ej kunde göra något däråt.»⁴⁴

Ett år senare, i början av okt. 1528, besökte Jörgen Kock konungen på hans residens i Gottorp. Den 10 okt. utfärdades ett kungligt brev,

som gav borgarna i Malmö rätt att disponera stadens helgeands- och gråbrödrakloster.⁴⁵ Borgarna behövde nämligen större lokaler för sjukvårdsändamål och dessutom gudstjänstlokaler, där den evangeliska menigheten kunde samlas. Konungens åtgärd innebar ett verksamt stöd åt de krafter, som arbetade i den nya förkunnelsens tjänst. Motåtgärder från gammaltroende håll förspordes också inom kort. Den 21 nov. 1528 ingrep Aage Sparre och fördrev stadens två predikare, Claus Mortensen och Hans Olufsen. Därefter synes stadsstyrelsen ha intagit en mindre utmanande hållning under någon tid. I april 1529 sökte man samförstånd med kapitelherrarna i jordfrågorna. Den 24 april mötte prosten Claus Urne, dekanen Torbern Bille och kaniken Holger Skaldre upp på Malmö rådhus för förhandlingar. De förklarade sig villiga att respektera 1527 års kungliga privilegium, och borgmästare och rådmän å sin sida utfäste sig att tillse, att de andliga skulle få ut den rätt, som tillkom dem.⁴⁶

Snart blevo borgarna åter djärvare, ej minst på grund av det stöd konungen gav dem. Den 5 juni 1529 utfärdades ett nytt, betydelsefullt kungligt brev. Konungen tillmötesgick häri borgarnas begäran, att de skulle få övertaga jordar, som hörde till altaren, vikarior och gillen. Detta motiverades dels med att man anammat evangelium och lät predika Guds ord i staden — varför man ej längre kunde finna mässläsning berättigad — dels med att gudstjänststiftelsernas egendom mångestädes stod öde och obebyggd, varför man fruktade, att utomstående eller arvingar till donatorerna skulle tillägna sig densamma. Borgarna hade uttalat en avsikt att för godsets räntor upprätta ett hospital, avlöna en predikant och underhålla en högskola för präster. Det föreskrevs nu, att några män skulle utses att uppbära de årliga intäkterna av egendomen och varje år redovisa därför, »såsom de ville ansvara inför Gud och konungen».⁴⁷ Den sistnämnda formuleringen utvisar, att Frederik I ej blott beviljade den evangeliska församlingen dessa viktiga förmåner utan även ställde den under kungligt beskydd.

Brevet gjorde det möjligt att lägga en bärkraftig ekonomisk grund för en evangelisk församlingsorganisation. De bevarade kyrkoräkenskaperna och anteckningar i Malmö stadsbok visa, hur det kungliga medgivandet omsatts i handling. Av gammalt förvaltades St. Petri kyrkas egendom av två kyrkvärjar och vart och ett av de mindre kapellens

av två föreståndare, samtliga skyldiga att redovisa för sin förvaltning inför borgmästare och råd. Denna anordning hade motsvarigheter på tysk botten, där städernas styresmän på detta sätt under 1400-talet tillvällat sig kontroll över sockenkyrkornas förvaltning.⁴⁸ Härigenom underlättades borgarnas övertagande av det fulla ansvaret för den kyrkliga egendomens förvaltning.

I stadsboken infördes en anteckning varje gång redovisning gjorts, och stundom uppgåvos även eventuella underskott.⁴⁹ Under 1520-talet förefaller räkenskapskontrollen ha skett ganska sporadiskt. År 1527 t. ex. redovisade föreståndarna för S:torum Simonis et Iudae kapell för ej mindre än åtta år på en gång, och följande år avlade St. Petri kyrkvärjar räkenskap för två år.⁵⁰ Det kungliga brevet av den 5 juni 1529 fick omedelbar verkan. Den 22 juni redovisade St. Petri kyrkvärjar för 1528 års förvaltning. Kyrkan hade då något över 725 mark att fordra, däri inberäknat restantierna från föregående redovisning, något över 360 mark. Underskottet uppdelades i mindre poster, och olika personer antecknades som ansvariga för att dessa betaltes. I senare tilläggsnotiser i stadsboken kan man avläsa, hur dessa betalningar efter hand fullgjorts.⁵¹

Det som här skett, var en regelrätt räfst, och den utsträcktes ett par månader senare även till kapellens förvaltning. Redovisningen avkrävdes i samtliga fall för tiden fram till det nya räkenskapsårets början vid mickelsmässan (29 sept.). Då övertogo nämligen enligt vad materialet ger vid handen, St. Petri kyrkvärjar ansvaret för egendomens förvaltning. På dem lades sålunda den administrations- och redovisningskyldighet, varom det kungliga brevet lämnat föreskrift. Den 25 okt. granskades förvaltningen av St. Jörgens kapells gods under tiden 1525—1529. Över dess tillgodohavanden, omkring 580 mark, infördes en specifikation i stadsboken.⁵² Revisionen av St. Gertruds kapells räkenskaper omfattade åren 1528—1529, och underskottet översteg 480 mark, varav över 300 mark utgjorde restantier från föregående år. Anteckningar gjordes i stadsboken om ett par av de utestående fordringarna.⁵³ Den 7 dec. redovisades slutligen för S:torum Simonis et Iudae kapells förvaltning under tiden 1527—1529, och även dess fordringar specificerades.⁵⁴ I samtliga dessa fall voro restantierna och övriga tillgodohavanden vid detta tillfälle större än vid tidigare revisioner. Detta

Anno est mdcxxix mense octobris die octava Simonis et iudee apth die 8ta p^{ra}
 malmöensis civitatis p^{re}sentis et malmöensis p^{re}sentis p^{re}sentis
 | Clavis malmöensis et clavis hildesheimensis et p^{re}sentis malmöensis
 Simonis et iudee Capelle et p^{re}sentis hildesheimensis et p^{re}sentis malmöensis
 p^{re}sentis in anno malmöensis et malmöensis et malmöensis
 regnum malmöensis et malmöensis et malmöensis
 p^{re}sentis hildesheimensis Capelle malmöensis et malmöensis
 et i^{ta} malmöensis malmöensis malmöensis et malmöensis
 Capelle hildesheimensis malmöensis p^{re}sentis malmöensis

p^{re}sentis hildesheimensis et p^{re}sentis Simonis et iudee apth

p^{re}sentis malmöensis et i^{ta} Clavis hildesheimensis et Capelle hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis p^{re}sentis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis
 Hildesheimensis malmöensis et malmöensis hildesheimensis

Anteckning i Malmö stadsbok om redovisning för förvaltningen av S:torum Simonis et Iudae kapell, verkställd den 7 dec. 1529. Stadsarkivet, Malmö

var säkerligen en följd av att man numera predikade evangelium i Malmö. Med tron på mässornas religiösa betydelse försvann även respekten för de ekonomiska åligganden, som voro knutna till stiftelserna.

Övergången mellan det gamla och det nya förvaltningssystemet markeras i förteckningen över St. Jörgens kapells restantier på ett otvetydigt sätt. Vid ett par poster anmärktes nämligen, att pengarna skulle inbetalas till »de nya kyrkvärjarna». I St. Petri kyrkas räkenskaper, som bevarats först från år 1532, omtalas ännu en av kapellets föreståndare, Jakob Guldsmed, som då svarade för en skuld på 300 mark

och erlade ränta för densamma.⁵⁵ Från och med år 1530 formulerades anteckningarna i stadsboken om revision av den kyrkliga egendomsförvaltningen på ett nytt sätt. Det hette i regel, att St. Petri kyrkvärjar redovisat å »St. Petri kyrkas och hospitalens vägnar». Ur den utvidgade St. Petri kyrkas kassa bestreds sålunda även — som brevet av den 5 juni antytt — en del av stadens kostnader för vården av sina sjuka.

Den 29 sept. 1529 eller just vid det nya räkenskapsårets början resignerade den siste katolske sockenprästen i St. Petri kyrka. I det öppna brev, vari han tillkännagav sin resignation, gav han borgarna rätt att framdeles själva välja sig en »predikofader».⁵⁶ Kyrkolagen föreskrev, att om en sockenpräst ville frånträda sitt ämbete, skulle han nedlägga det i sin biskops händer. Som skäl för sockenprästs resignation erkände den kanoniska rätten hög ålder, sjukdom, önskan att träda i kloster eller ett begånget brott, vilket gjorde det omöjligt för prästen att kvarstå i tjänst.⁵⁷ Ur kanonisk synpunkt var sålunda resignationsakten ogiltig. Urkunden hänvisade till det kungliga brev, som borgarna erhållit. Prästen har alltså handlat under intryck av de stora förändringar borgarna voro i färd med att genomföra och till vilka konungen skriftligen lämnat sitt samtycke. Uteslutet är ej heller att påtryckningar i en eller annan form övats på honom från stadsstyrelsens sida.

Genom resignationsakten ställdes St. Petri kyrkas egendom under borgarnas myndighet. Till denna egendom lades i kraft av det kungliga brevet av den 5 juni även räntorna från 15 gårdar, 3 hus, 8 bodar och 1 kålhage, vilka förut uppburits av stadens elva gillen eller »lag». Denna egendom avkastade årligen nära 270 mark.⁵⁸ Det var sålunda tillsammans betydande belopp som på detta sätt ställdes till den nya kyrkoorganisationens förfogande. Samtidigt måste mässläsningen vid sidoaltarna upphöra av brist på penningmedel. Reformen synes ha varit i det närmaste genomförd vid årsskiftet 1529—1530. Vid denna tidpunkt utarbetade Peder Laurensen sin »Malmöbog», i vilken han försvaret de vidtagna åtgärderna och redogör både för vad som gjorts och för det som återstod att göra.⁵⁹

Stiftsledningen var ej sinnad att finna sig i vad som skedde i Malmö. Det gamla brevet från år 1522 rörande avlösningen av murnings- och plankningsskyldigheten för vissa kyrkans gårdar i Malmö framtogs ur dokumentkistan. På pergament uppsattes en vidimerad kopia av hand-

Malmö under 1500-talets senare del. Kopparstick av Hogenberg i G. Braun, Theatrum Urbium IV (1589). Elbogen var det gängse tyska namnet på Malmö

lingen, som åtminstone delvis iordningställdes och besejades den 11 okt. 1529 i Lund. Som sigillanter nämndes prosten Claus Urnes fader landsdomaren Claus Urne till Bälteberga, dekanen Torbern Billes sväger väpnaren Jens Torbernsen Rosensparre till Skarhult och ärkesätets länsman i Elleholm väpnaren Knud Lauridsen Giedde till Tommarp.⁶⁰ Inom kapitlet har man berett sig att försvara sina rättigheter i Malmö. Dokument ägde beviskraft vid rättegång, om de framlades »ostungna» och sigillerade. Ville man ej riskera ett ömtåligt originalbrev, kunde en sigillerad vidimering uppvisas i stället, men med ett dylikt »vidisse» kunde man blott värja, ej förvärva rätt till egendom.⁶¹ Bevisvärdet hos 1522 års brev låg i den detaljerade beskrivningen av kyrkans gårdar och övriga egendom i staden. Direkt hotat var nu det vikariegods, som hörde till vikarior i Malmö men innehades av kaniker i Lund. Det uppräknades i brevet, som sålunda kunde komma till nytta, om kapitelherrarnas rättigheter antastades av malmöborgarna.

I fråga om vikariegodset bundos borgarna av ett förbehåll i det kungliga brevet: de präster, som hade altar- och vikariegods i förläning på livstid, skulle tillåtas njuta detta gods enligt förläningsbrevens under sina återstående dagar, såvida ej borgmästare och råd kunde få till stånd en uppgörelse i godo med dem, så att de överlämnade godset. Många vikarior ställdes också jämte sitt gods till borgarnas förfogande. St. Petri kyrkas räkenskaper för år 1532 upptaga fyra vikarior i Malmö, vilkas innehavare sålunda avstått från dem. Däremot upptogs ej det vikariegods, som enligt 1522 års brev innehades av följande kapitelherrar: Kantorn Adser Pedersen hade kvar Vår frus kapell, kaniken Hans Ulf innehade fortfarande egendom hörande till Vår frus altare, kaniken Holger Skaldre hade kvar försvaret över St. Martini altare, kanikerna Knud Karlsen och Henrik Vitstedt innehade gods under S:tæ Trinitatis altare och den senare även ett altare, helgat åt S:ta Katarina av Siena. Kapitelnotarien Staffan Dringenberg slutligen hade »myntarkapellets» eller Heliga tre konungars kapells gods.

Samtliga de kapitelledamöter, vilka här uppräknats, tillhörde den konservativa gruppen inom kapitlet. Det är därför av intresse att följa deras vikariors öden under de närmast följande åren. År 1536 dog kantorn, och följande år redovisades för första gången Vårfrukapellets gods i St. Petri kyrkas räkenskaper.⁶² År 1536 antogs den viktiga herredagsrecess, som lade grunden till det evangeliska kyrkoskicket i Danmark och beseglade den gamla kyrkans öde. Detta år lämnade även Knud Karlsen och Staffan Dringenberg från sig sina räntor, vilka således från år 1537 upptogs i St. Petri kyrkas räkenskaper. År 1537 hade Henrik Vitstedt avstått från rätten till två gårdar, som lydde under S:tæ Trinitatis altare. När Hans Ulf och Holger Skaldre överlämnat sitt vikariegods, kan ej med bestämdhet sägas. Det skedde ej före år 1537. Sedan följer en lucka i räkenskapsserien fram till år 1543, och då hade bokföringen omlagts, så att altargodset redovisades för sig. Räkenskapsboken för altargodset år 1543 utvisar, att Henrik Vitstedt då överlämnat även godset under S:tæ Katarinae altare. Hans Ulfs vikaria upptages likaså detta år i räkenskaperna, men kaniken hade avlidit år 1541, så att tidpunkten, då godset bytt innehavare, är höljd i dunkel.⁶³ Om Holger Skaldres vikaria, St. Martini altare, tiga räkenskaperna fullständigt, men eftersom dess egendom utgjorts blott

av en gård, är det möjligt, att den redovisades tillsammans med annat gods. Intet hindrar emellertid, att kaniken innehaft den till sin död år 1563.

Samma problem som i Malmö anmälde sig överallt i de städer, där ej blott sockenkyrkan och stadens egna kapell ägde jord eller rätt till intäkter av jord utan även ärkebiskopen och domkapitlet. Utvecklingen i Malmö blev därför ofta normerande även för förhållandena i andra städer. År 1529, två år senare än i Malmö, infördes i kraft av kungliga påbud den ordning beträffande lega av kyrkans egendom, som utformats för Köpenhamn och Malmö, att efterlevas även i Lund och Trelleborg.⁶⁴ I Falsterbo och Vä övertogo borgarna kyrko- och altargods, som låg inom städernas område, enligt kungliga förordningar från år 1532.⁶⁵

Mellan Aage Sparre och borgarna i Halmstad utspann sig en långvarig rättegång rörande besittningen av St. Jörgens kapell och gård strax norr om staden.⁶⁶ Enligt ett intyg, utfärdat i januari 1518, hörde St. Jörgens kapells gård och grund under ärkesätet.⁶⁷ Icke desto mindre bortgavs egendomen av Christiern II två månader senare till en borgare i Halmstad.⁶⁸ Donationen bör enligt 1523 års handfästnings bestämmelser ha återgått till ärkesätet, men genom det skedda skapades anspråk på egendomen från två håll. I slutet av 1520-talet tillägnade sig borgarna godset och byggnaderna och revo ned kapellet. På Aage Sparres begäran befallde Frederik I den 1 aug. 1530 en adelskommission att utreda besittningsförhållandena.⁶⁹ Tre veckor senare erhöles emellertid halmstadborgarna meddelande om att konungen skänkt dem kapellet.⁷⁰ Den 8 sept. förelåg undersökningskommissionens utslag, enligt vilket ärkesätet hade rätt till egendomen. Rannsakingen hade gjorts av Henrik Aagesen Sparre och Claus Bille.⁷¹ Följande år drogs saken inför konungens rättarting.⁷² Något utslag därifrån är ej känt, men det är säkert, att borgarna under dessa år innehaft det omstridda godset. Det visas främst därav, att den kyrkliga parten efter Frederik I:s död tog upp saken på nytt och fråntog borgarna egendomen.

I denna rättssak kunna samma inrikespolitiska krafter skönjas som vid alla de tillfällen under Frederik I:s regering, då kungamakt, adel

och borgare dragits in i striden kring den gamla kyrkan och dess rättigheter. Kleresi och aristokrati stodo på samma linje, beslutna att försvara kyrkans privilegier. Borgarna befunno sig i oppositionsställning, och konungens positiva partitagande avgjorde kraftmätningen till deras förmån. När det gällde problemen kring kyrkans räntor och jordar i städerna, innebar därför Frederik I:s regering en rad av viktiga framgångar för de evangeliska borgarnas sak. Konungens död berövade borgarna allt stöd och gav reaktionen fritt spelrum.

Tiggarkonventens upplösning

TIGGARORDNARNAS KLOSTER lågo i städerna. Lunds ärkestift hade gråbrödrakonvent i Lund, Malmö, Trelleborg, Ystad och Halmstad samt ett kloster på Torkö, öster om Ronneby i Listerby socken. Dominikankloster funnos i Lund, Halmstad, Hälsingborg och Åhus. Dessutom ägde svartbröderna kapell och hus i Malmö.¹ Karmeliterna hade tre kloster inom stiftet, ett i Landskrona, ett i Sölvesborg och ett i Varberg. Under medeltidens sista århundrade verkade dessutom helgeandsorden i Danmark, men under denna korta tid grundade helgeandsbröderna blott få kloster. Ett av dessa låg i Malmö. Vanligt förekommande voro däremot helgeandshusen, vilka emellertid ej voro tiggarkonvent utan liksom St. Jörgenshospitalen av borgarna understödda religiösa brödraskap med uppgift att taga hand om fattiga och sjuka.

Inga av den danska kyrkans institutioner utsattes under reformationens genombrottsår för så grundlig skövling som tiggarklostren. Konventen berövades ofta all egendom i löst och fast, byggnaderna togos i anspråk för profana syften, och bröderna drevos bort att söka sig en tillflykt var de bäst kunde. Ett ganska rikt aktmaterial, främst bestående av kungabrev, belyser slutfasen av tiggarordnarnas historia i Danmark. Dessutom finns bevarad en starkt partisk berättande källa, som själv kallar sig »Krönika om gråbrödernas utdrivande ur deras kloster i den danska ordensprovinsen». Den författades på latin kort tid efter de skildrade händelserna och utmärkes av en utpräglat anti-evangelisk tendens. Framställningen är i flera partier utförd i humanismens livianska maner, dramatisk och ordrik. Den dröjer vid allt övervåld franciskanerna utsatts för och synes ha utarbetats i syfte att tjäna

som inlaga vid något tillfälle, då ordensprovinsens ledning efter Frederik I:s död avsett att skaffa sig ersättning för liden skada. I vissa fall har skriftens redaktör otvivelaktigt haft tillgång till skriftliga dokument, i andra har muntlig tradition utgjort huvudkällan.² Bakom den tendentiösa färgläggningen och den retoriska utsmyckningen skönjes emellertid en stomme av fakta, vilka delvis kunna verifieras i aktmaterialet.³

De bevarade källorna ge en enhetlig bild av händelseförloppet i de olika städerna, när tiggarrordnarnas konvent ödelades. Evangeliska predikanter hade uppagerat menigheterna. Tiggarmunkarna försvarade sina rättigheter och sin tro mot de angrepp, som allt oftare riktades emot dem. Snart kom det till uppträden av olika slag. I det avgörande ögonblicket framträdde någon eller några av stadens styresmän för att övertaga ledningen, och munkarna tvungos med olika medel att ge sig av. »Krönikan» uppger, att Jörgen Kock och dennes kollega Jens Fynbo ställt sig i spetsen i Malmö och borgmästaren Hans Hjort i Ystad, medan i sistnämnda stad två borgmästare tagit avstånd från företaget.

Man frågar sig onekligen, varför dessa hårda öden drabbat just tiggarmunkarna. Den lättast skönjbara orsaken torde vara, att tiggarrbröderna verkade i köpstäderna, spridningshärdarna för den evangeliska förkunnelsen, varigenom deras ställning blev mera utsatt än övriga andligas. Men därtill komma även andra moment. Genom sin folkliga predikostil hade tiggarmunkarna i högre grad vunnit lyssnare bland allmogen än några andra, och de voro därför farliga motståndare till de evangeliska predikanterna. De drevo sin förkunnelse enligt den medeltida exempelpredikans metod. Det evangeliska kravet på evangeliets rena predikan — d. v. s. utan inblandning av legender och exempel — vände därför sin udd i första hand mot dem. Reformatorerna riktade hätskare angrepp mot tiggarrbröderna än mot några andra.⁴ Å andra sidan rekryterades många av den gamla trons försvarare bland just franciskaner, dominikaner eller karmeliter. Munkarna voro ofta väl rustade för denna uppgift. Många danska tiggarmunkar hade studerat vid utländska universitet.⁵ Bland karmeliterna märktes den lärde Poul Helgesen, bland franciskanerna den fromme Lütke Naamensen eller en forskare och samlare som Petrus Olavi Saneropius.

Zuene Skione

Viset De første Om Loge oc Sådhed
Den anden om Muncke Tappen. 9A

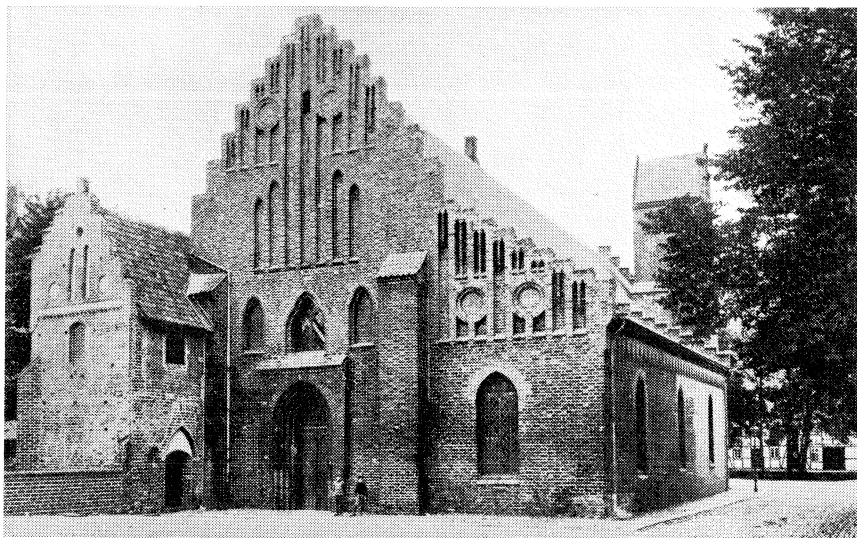
Tiggarmunk. Titelbladet till en utgåva av två mot tiggärbröderna riktade visor

Att tiggarmunkarna angrepos i tal och skrift, var emellertid ej något nytt. Jämsides med medeltidsmänniskans djupa vördnad för religionens mysterium och prästens kall, löpte en respektlös skämtsamhet, som riktade sig såväl mot många sidor av kyrkans lära som mot sådana typer bland dess tjänare som den frossande prästen eller den lösaktige munken. Det må vara till fyllest att i detta sammanhang hänvisa till medeltidens farser och narrmässor. Stundom skänkte emellertid social spänning eller antiklerikala strömningar det skrivna en bitter klang. Då sparades ej heller tiggarmunkarna. Under 1300-talet uttalade sig författaren till »Vision of Piers Plowman» hatfullt om »de friska tiggarna» och röjde stor medkänsla med de fattiga, arbetande folkskikten. Teologen Pierre d'Ailly gjorde på samma sätt skillnad mellan å ena sidan allmosesamlade tiggarmunkar och å andra sidan »de verk-

ligt behövande».⁶ Denna litterära tradition hade ännu vid medeltidens slut representanter i Tyskland, och dess motivkrets betydde ett tillskott för den evangeliska propagandan. Enstaka exemplar av sådan agitationslitteratur, i vilken såväl medeltida som reformatoriska element ingingo, nådde även Danmark. En prosaskrift, som år 1524 utgavs på tyska, »Ein Gespräch zwischen vier Personen von der Wallfahrt in Grimmethal», utgavs sålunda i rimmad form på danska omkring år 1530 under titeln »Peder Smed och Adser Bonde».⁷ Den innehöll många utfall mot tiggarmunkarna, vilkas lögnaktighet och pockande girighet bjärt utmålades. Samma motiv behandlades i två visor, som vid denna tid trycktes i Malmö, »En visa om Antikrist och hans anhängare» och »En visa om munkarna och deras falska handel».⁸

Agitationen var givetvis verksamt i den mån dess kritik träffade existerande missförhållanden. De nämnda visorna erinrade gärna om de allmoseinsamlade tiggarmunkar, som vandrade runt och avlockade den fattige bonden hans bästa ägodelar för att själva kunna bygga sig kloster stora som slott för de insamlade medlen. Allmoseinsamlingen eller »termineringen» var så inbringande, att även andra ordnar än de egentliga tiggardordnarna utsände insamlare. Christiern II förbjöd andra än franciskaner, dominikaner, karmeliter och helgeandsbröder att samla allmosor.⁹ Klostren synas ofta på ett olämpligt sätt ha skött insamlingen av dessa intäkter, vilka betraktades som självfallna. Poul Helgesen kritiserade rådande praxis, att konventen i regel utsände sina okunnigaste medlemmar att terminera, även om de kunde predika »föga eller intet», medan varje lärd och begåvad broder helst stannade hemma i klostret.¹⁰ Att termineringen stundom skötts på ett ovärdigt sätt, visas av en episod från Blekinge under 1520-talet, då två brödrasamfund råkade i delo med varandra om vilketdera som hade rätt att insamla allmosor i landsändan, och under sin träta bekämpade varandra med lögn, förtal och våld.¹¹ Uppträdde terminanterna pockande eller oförskämt, blevo de illa sedda. I Blekinge överfölls allmoseinsamlade munkar. På herredagen i Odense klagades över att liknande överfall förövats i andra delar av riket.¹²

Poul Helgesen kritiserade även tiggarmunkarnas benägenhet att »samla i sin egen påse». Orderna hade obestriddligen uppnått ett visst materiellt välstånd, utåt ådagalagt främst genom de solida konvents-

Gråbrödraklostret i Ystad, västgaveln

husen och vackra klosterkyrkorna, som ofta rymde dyrbara inventarier. Från dominikanklostret i Halmstad uttog Tyge Krabbe år 1532 å kronans vägnar ej mindre än 231 lod silver och från franciskanklostret i samma stad 86 lod.¹³ Före observansens införande hade tiggarmunkarna ej heller dragit sig för att driva köpenskap. Franciskanernas ordensprovincial idkade år 1511 hästhandel för egen räkning, och detsamma var fallet med konventet i Roskilde.¹⁴ Helgeandsbröderna i Malmö planerade under 1490-talet handel med lybeckarna.¹⁵

Observansens införande hade till följd, att gråbröderna i regel avhände sig den egendom de förvärvat. Ännu 1513 mottog dock konventet i Lund en gård som gåva.¹⁶ Men detta konvent var det sista franciskankonventet i Danmark, som anslöt sig till observansen. Det skedde år 1519.¹⁷ Vid denna tidpunkt hade franciskanerna likväl ej avvecklat all sin egendom. Konventet i Halmstad hade ännu när det upplöstes kvar ett flertal gårdar och bodar.¹⁸ Karmeliterna behöllo, även sedan observansens idéer vunnit insteg hos dem, ofta sin egendom. På 1490-talet innehade karmeliterna i Sölvesborg några gårdar, och de tre gårdar, som systerkonventet i Landskrona ägde under 1400-talets senare

hälft, avyttrades endast delvis på 1520-talet.¹⁹ Dominikanorden anslöt sig ej generellt till observansen. Svartbrödraklostret i Halmstad ägde parter i ett par gårdar, och ännu så sent som år 1529 mottogo dominikanerna i Åhus en gård som gåva.²⁰ Ordens konvent i Lund ägde en kvarn, ett par gårdar och flera fisker.²¹ Helgeandsklostret i Malmö uppbar intäkter — som nämnts i ett tidigare sammanhang — från ett stort antal gårdar och jordar.

Borgarnas antagonism gentemot tiggarmunkarna har sålunda betingats ej blott av predikanternas predikan och av litterär agitation utan även av andra orsaker. Munkarnas ansatser till merkantil verksamhet stred mot de handelspolitiska grundsatser köpstadsmännen gjort till sina. Oppositionen från borgarhåll mot att andra än borgare innehade jord i städerna drabbade givetvis även tiggardordnarna, i den mån dessa innehade fast egendom. Särskilt åtråvärda voro konventshusen och klosterkyrkorna. Mot 1520-talets slut härjade pesten, och flera sjukhus behövdes. För detta ändamål iordningställdes många av de utrymda klostren. Men konventens ödeläggelse sammanföll till tiden ofta med organisationen av de evangeliska friförsamlingarnas kyrkoliv i fastare yttre former. Särskilt trängande var behovet av gudstjänstlokaler. De evangeliska predikanterna togo flerstädes klosterkyrkorna i besittning, sedan munkarna drivits bort.

Borgarna hade säkerligen aldrig förmått fullfölja sina planer, om de varit hänvisade blott till de krafter de själva förfogade över. Konungens ställningstagande blev av största vikt för företagens framgång. På herredagen i Odense år 1527 framträdde Frederik I som de evangeliska predikanternas och deras anhängares högste beskyddare. Principiellt hävdade han tros- och samvetsfrihetens princip. Därför måste han också liksom sina företrädare officiellt taga tiggarmunkarna i sitt beskydd i enlighet med prelatpartiets önskan.²² Händelseutvecklingen i flera städer, t. ex. Malmö och Ystad, belyser emellertid, på vilken sida konungen i verkligheten stått.

I Ystad igångsattes aktionen mot gråbröderna med kunglig tillåtelse. Ett brev av den 16 mars 1532 gav borgarna tillstånd att använda franciskanklostret med dess rättigheter och räntor till sjukhus, sedan

Skulpterade träfigurer från altarpopsatsen i gråbrödernas klosterkyrka i Ystad

munkarna övergivit det eller kunnat »genom överenskommelse i godo bringas att avstå från klostret». Beslutet motiverades med en hänvisning till borgarnas påstående, att munkarna predikade »orättfärdig lärdom» och förförde allmogen samt saknade det för sitt uppehälle nödvändigaste.²³ Konungen hade sålunda godtagit borgarnas synpunkter på munkarna och deras verksamhet. Någon uppgörelse i godo träffades ej heller med konventsbröderna. »Krönikan om gråbrödernas utdrivande» skildrar, hur munkarna med brutala medel jagades bort redan den 24 mars.²⁴ Åt borgmästaren Hans Hjort, som lett angreppen på gråbröderna, gav Frederik I tre dagar senare tillåtelse att taga i besittning en kvarn, som tillhört klostret, och på sommaren 1532 fick samme man även rätt till en jord, som munkarna ägt utanför staden.²⁵

Konungens sympatier för borgarnas sak lades ännu klarare i dagen i samband med händelseutvecklingen i Malmö. Hösten 1528 for Jörgen Kock till Västdanmark och vistades i början av oktober en tid i konungens omedelbara närhet.²⁶ Under denna tid utfärdades det brev, som daterades i Gottorp den 10 okt. 1528 och gav malmöborgarna rätt

att disponera över gråbrödra- och helgeandsklostren, eftersom båda konventen — som det hette i brevet — voro utarmade och bröderna börjat ge sig av. Borgarna skulle använda det ena klostret till sjukhus, det andra till rådhus.²⁷ Det kungliga brevet återger borgarnas syn på sakläget. Ett förbehåll gjordes dock. Bröderna i klostren fingo ej »nödgas eller tvingas på något sätt därifrån».

Av andra källor framgår det, att helgeandsklostret år 1528 led brist på livsmedel. Dess prior bad i ett brev till helgeandsbrödernas vän och gynnare Henrik Krummedige om hjälp i detta avseende och tillade, att det nu gick munkarna »saare skarskelige».²⁸ I slutet av november följande år var klostret utrymt.²⁹ Det befanns emellertid lämpligt, att borgarna inför konungen förklarade sitt handlingssätt. Den 13 dec. 1529 uppsattes en i referat bevarad förklaring, vars författare säkerligen varit teologen Peder Laurensen. Det hänvisades häri till att man undervisats om att de mässor, som sades för pengar och »bukens föda», ej hade någon grund i den heliga skrift, och därför förbjudit, att sådana mässor höllas i stadens kloster. Helgeandsbröderna hade därtill vållat oro bland allmogen och sålt eller skingrat den egendom, som de fattiga skulle njuta till godo. Förlitande sig på Gud och konungen hade borgarna därför »avsatt» de munkar, som ej förhållit sig skickligen och väl.³⁰ Aktstycket var en i efterhand formulerad motivering till det skedda, en apologi, som ej förmådde dölja det faktum, att man tvingat bort munkar, »avsatt» dem som det hette. Ursäkten godtogs emellertid. Den 4 juli 1530 beviljade konungen borgarna rätt att för de nyinrättade hospitalens räkning insamla allmosor på de ställen, där helgeandsbröder och gråbröder tidigare terminerat.³¹

Vid denna tidpunkt var även gråbrödraklostret utrymt. »Krönikan om gråbrödernas utdrivande» skildrar, hur munkarna under loppet av år 1529 förbjödos hålla mässa i klosterkyrkan och hur Jörgen Kock anvisade klostrets klädkammare för ändamålet. Vidare inrättade borgarna ett sjukhus i klostertjänarnas hus och togo klostrets fruktträdgård i besittning. Vid påsktiden försökte de tilltvinga sig klostrets refektorium för att där bereda utrymmen åt den teologiska högskolan. En månad senare, under första hälften av maj, togo borgarna alla klostrets byggnader i besittning med våld, satte de kvarvarande bröderna under sträng bevakning för en tid framåt och drevo dem slutligen bort.³²

Frederik I har sålunda givit borgarna allt det stöd de behövt, och blundat i de fall man gått bröstganges till väga gentemot tiggarmunkarna. Det saknades emellertid ej inflytelserika personer, hos vilka munkarna kunde söka skydd och hjälp. I första rummet vilade plikten att skydda tiggarrordnarna på ärkebiskopen, men det är ett tydligt vittnesbörd om hur konungens kyrkopolitik kringskurit hans rörelsefrihet, att ingen enda åtgärd från Aage Sparres sida till brödernas bistånd är känd. Däremot ingrepo enskilda adelsmän på olika sätt i tiggarkonventens tillvaro under denna tid. Adelns inställning till tiggarrordnarna karakteriseras av samma dubbelhet som dess förhållande till kyrkan över huvud. Många adliga släkter hade genom tiderna framträtt som tiggarmunkarnas vänner och gynnare. Henrik Krummedige t. ex. var delaktig i Mariefreds kartusiankonvents brödraskap och hade förmodligen utsett en gravplats åt sig i Malmö helgeandskloster.³³ År 1514 instiftade han en själamässa i Halmstads gråbrödrakloster.³⁴ Slakten Brahe omhuldade på liknande sätt minoriterna i Ystad, i vars klosterkyrka gravplats köptes av bl. a. Axel Brahe. I detta kloster instiftade även slakten Krognos gudstjänster, och medlemmar av denna släkt gynnade dessutom karmeliterna i Sölvesborg och Landskrona.³⁵

Icke desto mindre utnyttjade adeln de tillfällen som bjödos att från konventen återförvärva egendom, vilken släktens medlemmar tidigare överlämnat till munkarna för mässläsning. Denna återbördning skedde ofta med konungens samtycke. År 1536 tog Axel Brahe en del inventarier från Ystads gråbrödrakloster, vilket konungen tvivelsutan tillät, för att herr Axel därigenom skulle hållas skadeslös för förluster han lidit i samband med konventets upplösning.³⁶ Karmelitklostret i Varberg kom i borgarnas händer år 1531. Då tillägnade sig Truid Ulfstand en kvarn, vilken avlägsna släktingar till hans styvmoder donerat till klostret.³⁷ Mot 1520-talets slut synas många tiggarkonvent ha kommit på obestånd. De tvungos av ekonomiska skäl avyttra eller pantsätta sin egendom. Vid sådana tillfällen lämnade ofta adelsmän hjälp för stunden, dock givetvis ej utan egen fördel. 1531 återköpte Axel Brahe landgillet av två gårdar och en jord, vilket hans förfäder skänkt till dominikanklostret i Åhus. Som skäl för försäljningen uppgavs i konventets skötebrev »brist, nöd och stort armod».³⁸ Bröderna synas ej ha varit i stånd att hålla den instiftade gudstjänsten vid makt, ty även

fundationsbrevet om denna återställdes till herr Axel. Av samma anledning sålde konventet 1534 en jord till en borgare i Åhus.³⁹ Axel Urup köpte följande år en gård av svartbröderna. Samme adelsman förvärvade 1530, 1532 och 1535 av karmeliterna i Sölvesborg sammanlagt fyra gårdar.⁴⁰

Holger Ulfstands förhållande till minoriterna i Halmstad förtjänar att mera ingående belysas. Han hade vid flera tillfällen utverkat fördelar av tiggarmunkarna. En gång erhöll han från klostret fyra tolfter skeppstimmer, en annan gång försvaret över ett konventet tillhörigt kapell jämte en bod i Skanör. När borgarna gingo till angrepp mot klostret, samlade han i slutet av mars 1531 borgmästarna och rådmännen och utverkade av dem, att sex munkar skulle få stanna kvar i klostret på vissa villkor. Troligen i april beviljade konungen herr Holger rätt att taga i besittning de 16 läster kalk, vilka enligt hans egen uppgift funnos i klostret, samt ett parti koppar, bryggredskap och grytor. Genom uppgörelsen med borgarna synes Holger Ulfstand sålunda ha dels vunnit tid att för egen del försäkra sig om det nämnda lösöret med konungens samtycke, dels berett gråbröderna ännu några veckors frist. Först den 16 juli samtyckte nämligen Frederik I till att halmstadborgarna omdanade det lämpligaste av stadens två kloster, gråbrödraklostret eller svartbrödraklostret, till sjukhus och disponerade över dess räntor och intäkter.⁴¹ Gråbröderna själva betraktade slottsherrskapet på Lagaholm som sina vänner. När de drogo bort från klostret, lämnade de ett horologium i fru Helle Ulfstands förvar. Det skulle återställas, om munkarna återvände till Halmstad.⁴²

Endast sparsamma notiser äro bevarade om dominikankonventens och karmelitkonventens upplösning. Dominikanernas siste provincial Hans Nielsen erhöll omedelbart efter odenseherredagen 1527 ett kungligt skyddsbrev för sig själv, ordensbröderna och ordens egendom, vilket vidimerades av arkielektus år 1528.⁴³ Det utlovade skyddet var föga verksamt. Dominikanklostret i Halmstad var ödelagt år 1532.⁴⁴ Åhusklostrets väg mot undergången markerades av de i det föregående nämnda godsförsäljningarna. Med säkerhet vet man om dominikankonventen i Hälsingborg och Lund endast, att de ägt bestånd fram till tiden för de stora reformationsbesluten 1536 och 1537.⁴⁵ Varbergs karmelitkloster utrymdes senast år 1531.⁴⁶ Året förut lämnade brö-

derna ordens konvent i Landskrona, sedan ett avtal uppgjorts mellan priorn och borgarna samt stadfästas av konungen.⁴⁷ Om sölvesborgskonventets sista år tiga däremot källorna.

Gråbröderna och svartbröderna i Lund levde ostörda kvar ända till 1536. Franciskanernas gardian Peder deltog på katolsk sida i de religiösa meningsskiftena under 1530-talet, och lundakonventet, till vilket ett »studium principale» för ordensbröderna var knutet, rymde inom sig flera av franciskanordens lärdate medlemmar.⁴⁸ 1537 års kyrkoordinantia beseglade alla tiggardordnars öde i Danmark, och på kunglig befallning utrymdes Lunds gråbrödrakloster.⁴⁹ Man har menat, att domkapitlets närhet skyddat tiggarklostren i Lund mot ödeläggelse.⁵⁰ Denna förklaring är ej tillfyllest, ty gråbrödraklostret i Viborg ödelades, trots att det låg i en stiftsmetropol. Minst lika väsenligt torde det ha varit, att Lund saknat den initiativkraftiga köpmannaklass, som tog ledningen i de större köpstäderna, bl. a. i Viborg. Ur denna synvinkel ter det sig följdriktigt, att också klostret på Torkö lämnades orört.

De utdrivna tiggarmunkarna gingo hårda öden till mötes. Enligt en samtida sagesman lärde sig en del något yrke, gifte sig och inträdde i det borgerliga samhället.⁵¹ Många sökte sig till sina ordnars ännu bestående konvent. Men dessa blevo överfulla, och svält hotade alla bröderna. Endast om munkarna avlade klosterdräkten, vågade deras anhöriga taga sig an dem. Därför förekom det, att tiggarmunkar sökte inträde i andra klosterordnar. En stor del ställdes emellertid helt utan tillflyktsort. Hemlösa drevo de omkring, och danska tiggarmunkar kunde dyka upp t. o. m. i Holland och Skottland.⁵²

De första evangeliska menigheternas tillkomst

DANMARKS RÅD OCH ADEL hade i sin proklamation i samband med Frederik I:s kröning 1524 särskilt vänt sig mot de lutherska skrifter, vilka såldes i Danmark, och de skrifter, som Christiern II låtit trycka till den heliga kyrkans och hela kristenhetens fördärv. Det torde vara ganska säkert, att evangelisk litteratur spritts i Danmark redan under 1520-talets tidigare år. I Tyskland lät Christiern II översätta tideböcker efter evangeliska förebilder, och i febr. 1524 påbörjades tryckningen av en dansk översättning av Nya testamentet. I översättningsarbetet medverkade bl. a. den landsflyktige malmöborgmästaren Hans Mikkelsen. Den färdigtryckta upplagan fördes till Antwerpen, varifrån den vidare skulle spridas till Norden med sjöfarande. I Antwerpen fanns för övrigt ganska tidigt en evangelisk församling, och stadens bokhandlare saluförde evangelisk litteratur trots upprepade förbud. Det är känt, att tyska köpmän insmugglat lutherska skrifter till Nederländerna och England.

Mellan Hans Mikkelsen och Danmarks köpstäder bestodo hemliga förbindelser, även sedan Köpenhamn och Malmö kapitulerat 1524. Mellan Jörgen Kock och Hans Mikkelsen inträdde emellertid så småningom en brytning, och senast i början av år 1527 betraktade Hans Mikkelsen ej längre sin efterträdare i Malmö som sin vän. I Danmark mistänktes nämligen Jörgen Kock för att konspirera med de landsflyktiga anhängarna till Christiern II. På herredagen i Odense 1526 stödde han därför i syfte att rättfärdiga sig ett förslag om att Hans Mikkelsens hustru — som stannat kvar i Malmö — skulle landsförvisas. Man kan

Jörgen Kock muntere

Jörgen Kocks namnteckning («Jürgen Kock, Muntere») och signet

ej avvisa möjligheten att misstankarna gentemot Jörgen Kock varit berättigade. När han övergett den katolska tron, är ej känt. Uteslutet är emellertid ej, att Christiern II:s och Hans Mikkelsens övergång till den lutherska läran haft betydelse för Jörgen Kocks ställningstagande. I varje fall torde det vara ganska säkert, att marken beretts för de danska evangeliska predikanterna dels genom skrifter, som insmugglats med nederländska och tyska fartyg, dels av predikanter, vilka medföljt tyska köpmän på deras fartyg. Enligt det ovan s. 107 citerade uttalandet av Reimar Kock erhöilo malmöborna genom dessa tyska predikare »en försmak» av den evangeliska läran. På allvar inleddes emellertid evangeliets predikan i Malmö först 1527, samma år som den viktiga herredagen hölls i Odense.

Ej blott ett rikhaltigt urkundsmaterial utan även två berättande källor stå till buds för skildringen av den evangeliska predikans första framträdande i de danska landen öster om Öresund. Den nya förkunnelsen hördes först i Malmö, och händelseutvecklingen där har skildrats dels av Reimar Kock — hans framställning har dock en form, som kommer nära den historiska anekdotens — dels i en vidlyftig inledning till malmöavsnittet av »Krönikan om gråbrödernas utdrivande». Sistnämnda källa är den enda, som lämnar några upplysningar om reformatorernas allra första verksamhet i staden.¹

Den skildrar, hur Claus Mortensen, en präst från ärkestiftet, som i Köpenhamn lärt känna de nya troslärorna och vunnits för dem, med Jörgen Kocks samtycke började predika evangelium i Malmö år 1527. Först talade han i ett övergivet kapell på en äng utanför staden, men

eftersom åhörarskarorna växte, flyttade han sedan över till Helig kors' kapell. Då även denna lokal befanns vara för liten, utverkades konungens tillstånd till att han skulle få framträda i S:torum Simonis et Iudae kapell. Under dessa gudstjänster sjöngos danska psalmer av den församlade menigheten, och mässan lästes på danska enligt en ny ritual.

Två traditioner från 1500-talets mitt uppgiva, att ängen, där Claus Mortensen först predikade, varit den s. k. rådmansvången.² Den hade sitt namn av att den utgjorde en del av stadsstyrelsens löningsjord. Ängen var inhägnad, och utan stadsledningens samtycke kunde Claus Mortensen säkerligen ej uppträda där.³ Claus Mortensens styvfader, Oluf »Bödker», efter vilken han erhållit sitt tillnamn »Töndebinder», var en av föreståndarna för S:torum Simonis et Iudae kapell.⁴ Denna omständighet torde ha gjort det lättare för predikanten att vinna tillträde till kapellet. Krönikans antydning, att Claus Mortensen framträtt där med konungens samtycke, torde åsyfta det förhållandet, att Malmö liksom många andra köpstäder låg under konungens fatabur, d. v. s. judiciellt och fiskalt stod under konungens omedelbara myndighet. På rådmansvången utanför staden kunde stadsledningen själv ge predikanten tillåtelse att uppträda liksom i det strax utanför den västra stadsmuren belägna Helig kors' kapell, men i ett av kapellen inne i staden har det skett i samförstånd med Frederik I. Kungamakten har sålunda redan från begynnelsen främjat stadens religiösa emancipation.

Denna första tid har präglats av intensiv verksamhet. Som medhjälpare hade Claus Mortensen en helgeandsbroder, Hans Olufsen »Spandemager», som också avfallit från sin gamla tro. Gudstjänstfirandet på danska ställde predikanterna inför praktiska svårigheter, som måste lösas. Så tillkom Danmarks äldsta bevarade evangeliska mässordning på danska, den s. k. Malmömässan, och i anslutning till denna utgavs en liten samling danska psalmer. Psalmboken, som också innehåller mässordningen, trycktes av Olof Ulriksson år 1528 i Malmö. Därmed hade ett av den nybildade evangeliska friförsamlingens mest trängande behov tillgodosetts.⁵

I sin opposition mot de katolska traditionerna och i enlighet med sin grundsats, att var och en hade rätt att få del av och själv tillägna sig evangeliets budskap, sökte den evangeliska rörelsen överallt att er-

sätta latinet som gudstjänstspråk med modersmålet. Texterna skulle läsas på modersmålet, så att de blevo begripliga för var man. De latinska hymnerna ersattes med menighetens psalmsång, och man var säkerligen ej blind för den agitatoriska kraft, som rymdes i den unisona sången. Dansk psalmsång under församlingens aktiva medverkan blev en viktig del av gudstjänsten. Så skapades genom översättning och nydiktning en dansk psalmskatt, vilken tjänade som andlig rustkammare åt den nya evangeliska menigheten under dess hårda kampår.

Omkring år 1524 hade en tysk psalmdiktning börjat växa fram. Luther, Agricola, Decius, Spengler, Speratus, Poliander och andra författade psalmer på tyska. Smärre psalmhäften trycktes i Wittenberg och Erfurt 1524. Psalmerna trycktes troligen först var för sig på lösa blad, men sammanställdes efter hand i häften eller större samlingar. De spriddes snabbt över Norden. Hösten 1527 ljöd dansk psalmsång i Viborg, samma år omtalas psalmsång på svenska i Stockholm och i slutet av år 1528 psalmer på norska i Bergen. I denna psalmsångens erövring av Norden intar malmöpsalmboken av år 1528 en central plats.⁶

1528 års psalmbok är numera förlorad, men den kan rekonstrueras på grundval av en ny utökad upplaga, som utgavs följande år. I allt väsentligt synes dess innehåll ha anslutit sig till tyska förebilder. Översättningar från tyskan — både av Luthers och andra diktares psalmer — utgöra huvuddelen av samlingen. I denna ingå även bearbetningar av bibeltexter och medeltida hymner överflyttade till danska. Man höll ej alltid så strängt på den poetiska formen. En del av psalmerna skrevos liksom sina tyska motsvarigheter på prosa. Som huvudredaktör av år 1528 års psalmbok och som bearbetare av de flesta bland de i densamma ingående psalmerna nämnes i regel Claus Mortensen. Han framstår här som en psalmdiktare av ej föraktligt format, vars ofta märgfyllda formuleringar på ett fördelaktigt sätt skilja sig från andra samtida bearbetares. Det har även antagits, att Hans Olufsen lämnat ett par bidrag till psalmboken.⁷ Den utökade upplagan av år 1529 erhöll nya tillskott från den tyska psalmdiktningen, och i ett par psalmer har man velat spåra inflytande från Olavus Petri.⁸

För den liturgiska nydaningen i Tyskland fingo Strassburg och Nürnberg förutom Wittenberg den största betydelsen. Särskilt mässordningen

i Nürnberg har övat stort inflytande ej blott på utvecklingen i Syd-tyskland utan även i Nordtyskland och Skandinavien. 1525 års nürnbergsmässa tjänade som förebild både för gudstjänstskicket i Magdeburg, Lybeck och Rostock och för Olavus Petris svenska mässa. År 1526 utsände Luther sin tyska mässa, och därmed infördes en ny betydelsefull faktor i den liturgiska utvecklingen.⁹ Malmömässan låter sig inordna på ett följdriktigt sätt i denna nydaningsprocess.

Malmömässan har varit i bruk redan 1528. Den präglas liksom de flesta andra reformationstidens gudstjänstordningar av den i tiden lig-gande motsättningen mellan gammal tradition och nya sedvänjor. Den står såväl Luthers mässa som nürnbergsmässan mycket nära. Den senare har varit normgivande vid utformningen av partierna före predikan, medan båda mässtyperna ha givit väsentliga bidrag till gudstjänstens senare del. Liksom sina förebilder är malmömässan försiktigt konservativ. Den bygger så vitt möjligt på den katolska ritualen och har t. o. m. kvar den senare så omstridda elevationen, vilken betecknade den gamla mässans kulminationspunkt.¹⁰ Man följde sålunda Luthers princip om att gamla seder och bruk kunde tålas, för så vitt det kunde ske utan synd. I Malmö märktes även ett annat utslag av denna konservatism. Man behöll tidegården, men till detta gamla bruk lades ett nytt moment, predikan.¹¹ Dock var man radikal i ett avseende: hela mässan hölls på danska. Latinet användes ej ens i de sjungna partierna.

Den roll malmömässan spelat vid utformandet av kultbruken i de första evangeliska friförsamlingarna i Danmark har varit betydande. Under reformationens genombrottsår utformades nämligen en östdansk liturgisk tradition på grundval av malmöskicket och en västdansk, framvuxen kring kultbruken i Viborg, där Hans Tausen verkade. Skillnaderna mellan dessa båda riktningar voro ej särskilt stora. Under själva brytningstiden synes den östdanska varianten ha vunnit störst spridning, medan däremot viborgstraditionen blev normerande för det framtida evangeliska kyrkoskicket i Danmark, vilket brukar förbindas med att Hans Tausens verksamhet efter ett par år förlades till huvudstaden.¹²

Emot denna omfattande och djupgående nydaningsverksamhet på det andliga området såg sig arkielektus nödsakad att inskrida. Hans beslut torde ha påverkats av att Jörgen Kock i oktober 1528 utverkade konungens samtycke till att borgarna satte sig i besittning av gråbrödra-

och helgeandsklostren i staden. Jämte några adliga rådsmedlemmar och ledamöter av domkapitlet begav han sig i slutet av november detta år till Malmö. Han kallade Claus Mortensen och Hans Olufsen att personligen inställa sig inför honom och att svara för de villfarelser de förkunnade. Predikanterna vägrade emellertid att hörsamma kallelsen, och efter tre dagars resultatlös väntan utfärdade Aage Sparre den 21 nov. 1528 ett öppet brev till stadens borgerskap, vari han uppräknade de olika punkter i predikanternas förkunnelse, vilka voro kätterska, och manade borgarna att taga sig till vara för dessa läror. Han varnade dem för att mottaga sakramenten av de kätterska predikanterna och hänvisade menigheten till dess rätte sockenpräst, som skulle betjäna alla i dessa stycken. Slutligen fördömde han det nya gudstjänstskick man börjat tillämpa.¹³

Den kanoniska traditionen tilldelade av gammalt biskoparna den andliga domsrätten i mål rörande kätteri, även om det blivit allt vanligare, att påven dragit sådana avgöranden in under kurian och utsåg särskilda inkvisitorer att döma i dessa saker.¹⁴ Det tillkom den andlige domaren att fastställa, huruvida den anklagade gjort sig skyldig till kätteri eller ej. Kätteri innebar ett medvetet fasthållande vid en åsikt, vilken stred mot den heliga kyrkans tro, och att detta fasthållande skedde, trots att den felande väl kände kyrkans lära. Om denna hårdnackade inställning tog sig uttryck i handling, gjorde han sig därmed skyldig till en förbrytelse mot kyrkan. Även den som så felat skulle emellertid upplysas om kyrkans sanna lära och beredas tillfälle att avsvärja sin villfarelse. Men gjorde han ej bruk av denna nådebevisning utan framhårdade i sin villfarelse, förvärrade han sin sak. Dessutom riskerade alla, som beskyddade en kättare eller delade hans uppfattning, att drabbas av samma kyrkliga straff. Detta kunde varieras efter förbrytelsens art men innebar alltid exkommunicering. Därefter överlämnades den fällde till världslig myndighet, för att även »den världsliga armen» skulle utdöma sitt straff.¹⁵

Aage Sparre handlade i enlighet med den kanoniska lagens föreskrifter. I det öppna brevet uppräknades de villomeningar, vilka han »hade för avsikt att förklara kätterska», om predikanterna infunnit sig. Genom den nya mässordningen hade kätteriet bevisats i handling, genom sin vägran att infinna sig hade predikanterna ådagalagt sin hårdnacken-

het. Arkielektus varnade nu borgarna för att göra sig meddelaktiga i deras förbrytelse och därigenom draga kyrkans straff även över sig själva. Grunden hade sålunda lagts för en regelrätt kättarprocess mot predikanterna. Deras kätteri var nu notoriskt. En exkommunicering av Claus Mortensen och hans anhängare blev nästa steg, om arkielektus fortsatte på den inslagna vägen. Eftersom en rättrogen katolik ej fick ha någon förbindelse med en exkommunicerad och den gamla kyrkans andliga auktoritet ännu bestod orubbad inom större delen av ärkestiftet, kunde det ur stadsstyrelsens synpunkt synas oklokt att driva saken till dess spets. Under trycket av stiftsledningens hot har man valt att offra predikanterna. Claus Mortensen och Hans Olufsen fingo lämna Malmö, och de vistades under nära ett års tid i Haderslev.

Under de närmast följande månaderna intogo de styrande i Malmö en mindre utmanande hållning i religionsfrågan och sökte samförstånd med Aage Sparre. Efter odensemötet 1526 stod den danska kyrkan officiellt på den reformistiska katolicismens ståndpunkt, sådan denna formulerats av Poul Helgesen. Till ny predikare utsåg man i Malmö en av lektor Pouls egna lärjungar, karmelitern Frands Vormordsen. Man gjorde även en annan eftergift. Rådet och prelaterna hade vid herredagen i Odense år 1526 hävdad, att den som ville predika på danska eller tyska, skulle giva detta till känna för biskopen i det stift, där han ämnade verka, och först anhålla om biskopens tillåtelse.¹⁶ Frands Vormordsen handlade i enlighet härmed. Han begav sig till Lund och erhöll Aage Sparres tillstånd att predika. Han t. o. m. mottog en summa pengar och lovade, att han skulle predika endast Guds rena ord.¹⁷ I febr. 1529 kom Frands Vormordsen till Malmö.¹⁸ Hans grundsyn var otvivelaktigt reformistisk från begynnelsen, men snart trädde han öppet över i det evangeliska lägret. Hans lärare Poul Helgesen menade, att han genom att på detta sätt »under lång tid gömma sin otros gift» blev den farligaste av alla predikanterna, eftersom han i början av sin verksamhet i Malmö gav sig sken av att vilja ställa till rätta vad hans företrädare ödelagt.¹⁹

Efter blott några månaders förlopp vågade man nämligen i Malmö åter sätta en djärvare kurs. Konungen, som var den världsliga myndighet, vilken i sista hand hade att verkställa bestraffningen av en inför andligt forum fälld kättare, lade sina sympatier för de evangeliska

köpstadsmännen i dagen, när han i juni 1529 gav Malmö borgare rätt att förfoga över altar-, gilles- och lagsgodset i staden, varigenom ekonomiska tillgångar skapades för organiserandet av den nya evangeliska församlingen. Man avsåg dels att effektivisera fattig- och sjukvården, dels att upprätta en högskola för utbildning av evangeliska präster, vilket allt omnämnes i brevet. Stadsledningen i Malmö ställdes fram mot hösten inför nya problem. En pestsjukdom, »engelska svetten», började grassera, vilket aktualiserade frågan om förbättrade sjukvårdsmöjligheter.²⁰ Den rådande dyrtiden torde också ha skärpt kraven på ökade hjälpaktioner för de fattiga.

Vägen fram till en ordnad församlingsorganisation synes i Malmö ha tillryggalagts snabbare än i de flesta andra städer. Visserligen förkunnades evangelium redan år 1522 i de nordtyska städerna, som t. ex. Stralsund, Bremen och Hamburg, men det dröjde länge, innan det evangeliska församlingslivet kunde givas fastare former. I Rostock t. ex. kom genombrottet först år 1530. I Wismar fann den nya förkunnelsen till en början kraftigt gensvar bland borgarna, men efter en tid hejdades utvecklingen på grund av landsfurstens avvisande hållning. Av samma anledning fördröjdes det evangeliska genombrottet i hela Mecklenburg och kom till stånd först omkring 1530. I Lybeck ställde sig rådsoligarkien länge solidarisk med stadens gammaltroende domkapitel, fastän en stor del av köpmännen vunnits för de nya tänkesätten.²¹ I Stralsund hade dock oppositionen mot kyrkan vuxit sig så stark, att man redan år 1525 fördrev munkar och nunnor samt förstörde prydnader i kyrkorna. Det var också bl. a. från denna stad, som enligt Reimar Kock de första evangeliska predikanterna funnit väg till Malmö och de skånska hamnstäderna. År 1529 brötos emellertid fördämningarna på två håll. I Lybeck tilläts i slutet av året officiellt evangeliets predikan. Samma år synes den evangeliska rörelsen ha tagit verklig fart i Köpenhamn. I april 1529 avled nämligen biskop Lauge Urne i Roskilde, och hans efterträdare Joachim Rönnow var en av de nya elekti, vilka skriftligen till konungen fått förplikta sig att ej hindra Guds ords rena predikan. Mot årets slut överflyttades Hans Tausen från Viborg till huvudstaden, där sedan utvecklingen gick framåt i rask takt.²²

Dessa händelser ha otvivelaktigt verkat uppmuntrande på de ledande männen i Malmö. Under de sista månaderna av året genomfördes de

genomgripande förändringar i den kyrkliga förvaltningen, vilka behandlats i ett tidigare sammanhang, och härigenom möjliggjordes en omläggning av såväl fattig- och sjukvård som förvaltningen av sockenkyrkans och kapellens räntor. Det var ett vittgående socialt program, som härigenom bragtes till utförande, och problemen hade tidigare diskuterats i litteraturen bl. a. av Luther. Redan under 1400-talet hade borgarna i sydtyska städer bildat fattigkassor för att effektivisera fattig- och sjukvården och möjliggöra en vidgad kristlig kärleksverksamhet. Man byggde därvid på de traditioner, som skapats av helgeandsbröderna och andra medeltida religiösa gillen och brödraskap. Denna filantropiska tanke fann sig Luther kunna nyttiggöra för reformatoriska syften. I sin år 1520 utgivna »An den christlichen Adel deutscher Nation» utgick han från grundsatsen att varje stad borde sörja för sina fattiga och sjuka men att medlen härtill skulle skaffas genom att tiggarmunkarna förbjödos samla allmosor, vilka i stället skulle tillfalla en fattigkassa, och genom att de räntor, som donerats till de efter hand avlysta mässorna, i stället disponerades för kärleksverksamheten. 1523 hopskrev Luther själv efter dessa riktlinjer en fattigkasseordning, som skulle gälla för staden Leisnig.²³ Kassor av denna nordtyska, evangeliska typ infördes i ett flertal städer.

Hösten 1529 grep man sig i Malmö an med att förverkliga ett liknande program. Vid mickelsmässan omlades förvaltningen av altar-, gilles- och lagsgodset, som sekulariserades, samt av allt gods under St. Petri kyrka och stadens kapell. Samtidigt tilltogo angreppen på gråbröderna och helgeandsbröderna i hårdhet. De senare tvungos bort i slutet av 1529, de förra överlämnade sitt kloster på försommaren 1530. I de tomma klostren erhöll man lokaler dels för vården av de sjuka — vilkas antal säkerligen ökats genom pesten — dels för den teologiska högskola, som vid denna tid torde ha börjat sitt arbete.²⁴ En detalj i detta organisationsarbete förtjänar påpekas, emedan den belyser den goda kontakt, vilken man i Malmö förmått upprätthålla med utvecklingen på kontinenten.

Många tyska stater erhöilo sina första evangeliska kyrkoordningar genom Johann Bugenhagen. Just i fråga om fattigkassornas organisation införde han flera nyheter. Han försökte förena det bästa i de gamla sydtyska kassornas struktur med de evangeliska kassornas vidsträcktare

målsättning. Det första exemplet på en fattigkassa av denna typ finns i Bugenhagens kyrkoordning för Braunschweig år 1528, och för första gången infördes ordningen i en stad år 1529 i Hamburg.²⁵ I denna ordning har Bugenhagen gjort en nyskapelse, som gäller förvaltningen av de insamlade medlen. Enligt Luthers tanke skulle kollektmedel, räntor från kyrklig egendom samt allmosor och penninggåvor samlas i en gemensam kassa, ur vilken sedan utanordnades dels hjälp till fattiga och sjuka och lån till hjälpbehövande, dels löner åt prästerna och församlingens övriga tjänare samt medel till underhåll av kyrka och andra byggnader i undervisningens tjänst. Enligt Bugenhagen var detta ej lämpligt, eftersom prästen, när han manade församlingen till att giva allmosor och kollekter, lätt kunde få sken av att »predika för sin egen buk». Därför delades nu denna gemensamma kassa på flera mindre. I Hamburg inrättades en kassa för var och en av stadens församlingar. Tolv män ur församlingen skulle förvalta de inkommande medlen. En särskild ställning framför de övriga förvaltarna intogo i varje församling de s. k. oberalterleute. Dessutom fanns en kassa, »Schattkasten» eller »Schosskasten», som var gemensam för alla de fyra församlingarna i staden. Till församlingskassorna inflöto allmosor och kollektmedel, och ur dem utbetaltes understöd åt fattiga och sjuka. I »Schosskasten» samlades räntorna från altar-, vikarie- och gillesgods, och med dess medel bestredos utgifter för kyrka och skola.²⁶ År 1531 infördes i Lybeck en liknande ordning.

I sin Malmöbog redogör Peder Laurensen för hur fattigvården ordnats i Malmö. För gamla, sjuka och fattiga, vilka ej kunde läggas in i stadens hospital, fanns en »kista» i kyrkan, där kollektmedlen nedlades. Tre betrodda borgare skulle därur utbetala arvoden till läkare och bardskärare, vilka vårdade fattiga och sjuka. Detta skulle ske en eller två gånger om året, och återstoden skulle utskiftas av de tre förvaltarna jämte predikanterna bland stadens fattiga, »vilka de känna och namn för namn ha uppskrivna i varje rote eller fjärding av staden».²⁷ Dessa tre mäns uppgifter motsvarade de åligganden, vilka omhändertades av de s. k. oberalterleute i Hamburg. Skild från denna kassa hölls St. Petri kyrkvärjars kassa, av vars förvaltning man får en klar bild i de bevarade räkenskaperna. Till den inflöto de räntor, som sockenkyrkan, kapellen, altarstiftelserna och gillena hade rätt till. Ur

den betaltes prästernas och församlingstjänarnas löner, arvoden åt lärarna vid den nya högskolan och medel för underhåll av kyrkans byggnader och inventarier. Kassan utgjorde sålunda en direkt motsvarighet till den av Bugenhagen inrättade »Schosskasten». Det må erinras om att samma förvaltningsproblem voro aktuella i Stockholm vid denna tid. Det är emellertid ej känt, hur de praktiska lösningarna utformades där.²⁸

Genom att man vid omläggningen av förvaltningen också tvingade sockenprästen i St. Petri att resignera, kunde denna kyrka ställas till Claus Mortensens disposition, när han jämte Hans Olufsen återvände på hösten 1529. De sista dagarna i november sönderslogos och bortfördes under Claus Mortensens ledning en del prydnader och bilder i kyrkan.²⁹ Ett nytt altare upprestes i koret, och själavård och predikan inom församlingen uppdrogs åt den hemvände predikanten.³⁰ Därmed var det praktiska organisationsarbetet i stort fullbordat. Församlingen hade erhållit en egen kyrka, i vilken en »predikofader», som menigheten i enlighet med det kungliga brevet av den 5 juni 1529 själv utsett, predikade evangelium. Penningmedel och lokaler för vården av sjuka och fattiga hade anskaffats. Församlingens ekonomi syntes tryggad.

Från ärkestiftets katolska styresmän avhörde endast en gensaga mot de genomgripande reformerna i Malmö. Det var en stridsskrift, som utsändes av kantor Adser Pedersen. Han hade särskild anledning att taga till orda, ty i samband med avlägsnandet av prydnader ur kyrkan hade man även gjort åverkan på honom tillhörig egendom i ett av St. Petri kyrkas sidokapell, Vår frus kapell, vilket han hade i försvar. Ett genmäle trycktes i Malmö 1530 och utsändes i borgmästaren Jep Nielsens namn.³¹ I övrigt synas lundaprelaterna i första hand ha inriktat sig på att trygga sina egna räntor och rättigheter i Malmö, vilket berörts i det föregående. Några andra åtgärder från kapitlets sida äro ej omvittnade i det bevarade källmaterialet.

Frederik I:s brev av den 5 juni 1529 förutsatte också, att borgarna skulle upprätta en skola, »i vilken de må hålla tre eller fyra lärda män, som läsa och lära andra simpla och enfaldiga klerker den heliga skrift». Härmed åsyftades den teologiska högskola, som i slutet av 1529 började arbeta i Malmö. Planen vittnar bättre än något annat om den centrala ställning staden förvärvat i det danska reformationsverket. Skulle detta

St. Petri kyrka i Malmö före den genomgripande ombyggnaden på 1800-talet. Två av sidokapellen äro tydligt synliga. Oljemålning från 1843

kunna befästas, måste det läggas i händerna på präster, som motsvarade de ökade fordringar man numera ställde på dem, sedan predikan blivit huvudmomentet i gudstjänsten. Denna viktiga utbildning av nya prästmän och omskolning av äldre klerker skulle alltså förläggas till Malmö.

»Krönikan om gråbrödernas utdrivande» omtalar, att borgarna vid påsktiden 1530 önskade begagna franciskankonventets matsal som undervisningslokal och inbjödo även munkarna att bevista föreläsningarna där. I sin Malmöbog hade Peder Laurensen också omtalat högskolan såsom en redan organiserad och arbetande bildningsanstalt. Den har

sålunda, som nyss antytts, börjat sin verksamhet i slutet av år 1529. Av Malmöbogens framställning framgår, att ej endast prästkandidater utan även färdigutbildade präster ägde tillträde till undervisningen.³²

Borgmästare och råd utsågo lärare vid högskolan. Dess föreståndare var till en början Frands Vormordsen. År 1529 anlände Peder Laurensen, den av de danska reformatörerna, som ägde den djupaste humanistiska bildningen, till Malmö, och dit kom också Oluf Chrysostomus, även han en utpräglad humanist. Den förre knöts till högskolan som »lektor i den heliga skrift» och torde även ha undervisat i grekiska. Malmöbogen antyder, att undervisning meddelats även i detta språk. Chrysostomus bar titeln »politioris litteraturae professor» och föreläste såväl i filosofi som teologi. Dessutom var han rektor för den lägre skola, som förberedde eleverna för de högre studierna och synes ha byggt på traditioner från Christiern II:s tid.

Lärarnas egen utbildning och den omständigheten, att man undervisade även i grekiska språket, synas visa, att humanismens kulturella program satt sin prägel på högskolans arbete. Om dess verksamhet är mycket litet material bevarat förutom några anteckningar i St. Petri kyrkas räkenskaper om att löner utbetalts till lärarna. Skolorna i Malmö synas emellertid ha åtnjutit gott rykte, ty flera danska adelsmän sände sina söner till staden för att uppfostras där. Högskolans verksamhet nedlades i samband med reformationens genombrott vid 1530-talets mitt, och dess lektorer överflyttades till nya och större verksamhetsfält.

Det kyrkliga nydaningsarbetet i Malmö blev av genomgripande betydelse för den andliga utvecklingen inom ärkestiftet. Peder Laurensens Malmöbog var ej blott ett försvar för den reformation, som höll på att genomföras i provinsens största stad, utan tillika en teologisk motivering för åtgärder av samma art på andra håll och en anvisning, hur de dithörande praktiska problemen kunde bemästras. Efter 1527 njöt därtill varje evangelisk menighet konungens skydd och stöd. Omkring år 1530 funnos också evangeliska församlingar med egna predikanter i en rad städer. Anders Ljung verkade i Landskrona, Oluf Biug i Hälsingborg, Jakob Nielsen, Tyge Christiernsen, Anders Madsen

och Anders Nielsen i Ystad, en herr Hans i Falsterbo och en herr Rasmus i Trelleborg. Halmstad hade vid samma tid en predikant kallad Hans Hemmesdyng, och två år senare omtalas två andra predikanter i denna stad, en herr Laurids och en vid namn Jesper Christiensen.³³ Under 1530-talets första år utrymdes de flesta tiggarklostren i Skånes städer, vilket indicerar, att församlinglivet då genomgick en omdaning liknande den, som klart avtecknar sig i källorna för Malmös vidkommande.

På landsbygden hade den gamla tron säkerligen lättare att behålla sitt grepp om sinnena än i städerna. Allmogens andliga konservatism har givetvis bidragit därtill. Men dessutom förtjänar det påpekas, att såväl ärkesätet, prelaterna och herreklostren som den gammaltroende adeln ägde eller hade myndighet över största delen av provinsens jord och därmed också över dem, som brukade densamma. Deras inflytande över landborna har troligen ej stannat vid utövandet av enbart en världslig överhets rättigheter och omsorger. I detta sammanhang kan erinras om de skånska adelsmännens löfte år 1532, att de ville tillse och medverka till att ärkebiskopen och sockenprästerna erhöles den tionde de hade rätt till. De initiativ till religiös omorientering, som äro kända från dessa år, utgingo samtliga från konungen.

I mars 1532 började man i det kungliga kansliet att använda en ny formulering, när konungen skulle föreslå präst vid besättande av sådana tjänster, till vilka kronan av gammalt hade presentationsrätt. Denna »nova formula» föreskrev, att den föreslagne skulle »utan all människors tillsats och lära» klart och rent predika evangelium för sockenfolket och betjäna dem med sakramenten, »vår herres Jesu Kristi lekamen och blod enligt Guds rena ord, som en rätt evangelisk och kristlig predikant är pliktig att göra». Han fick ej hålla några »okristliga ceremonier», vilka stredo mot Guds ord eller apostlarnas skrifter.³⁴ Mot den evangeliska grundsyn, som här gjorde sig märkbar, kunde den danska kyrkans ledning intet uträtta efter principbesluten på 1527 års herredag. Nova formula fick emellertid ej någon större betydelse för ärkestiftets del; blott ett fall är känt, då den använts.³⁵

Vid ungefär samma tidpunkt tog Frederik I ett annat betydelsefullt steg. Redan år 1530 började man i Malmö avdöma äktenskapsmål på rådhuset inför borgmästare, råd, »predikare, läsemästare» och menige

allmogen.³⁶ Därigenom frigjorde man sig helt från den jurisdiktionsrätt, vilken av ålder utövats av ärkebiskopen, och konstituerade på egen hand en rättsinstans för sådana saker. År 1532 hade prästen i Silvåkra bannsat en bonde för att denne äktat en kvinna, som räknade släktskap med en annan kvinna, med vilken bonden tidigare levat samman. Arkielektus upptog saken till behandling, men då ingrep Frederik I. I juli 1532 tillskrev han Aage Sparre och förordnade, att predikanterna i Malmö skulle döma och avgöra, huruvida det vore en sådan sak, att bann kunde lysas.³⁷ Han sålunda ej blott erkände den nya rättsinstans inom den andliga jurisdiktionen, som man skapat i Malmö, utan var därtill benägen att ge denna en plats vid sidan av ärkebiskopens traditionella domsmyndighet.

I skydd av 1527 års herredagsbeslut och befordrad av konungens välvilliga hållning växte en evangelisk frikyrka på detta sätt fram inom ärkestiftet vid sidan av den gamla. Den befann sig emellertid blott i det första grundläggande utvecklingsstadiet och hade ej vunnit tillräcklig stadga, när Frederik I år 1533 gick ur tiden. Därför var det ej svårt för evangeliets motståndare att stäcka dess vidare utbredning.

Det torde vara på sin plats att till sist ge några korta antydningar om arten av den evangeliska förkunnelse, som frambars i ärkestiftet. Här kan ej bli fråga om någon inträngande analys av de idéhistoriska och dogmatiska sammanhangen. En sådan uppgift torde vålla även den teologiskt skolade fackmannen svårigheter. Den andliga atmosfären var nämligen under reformationstiden fylld av osmälta läror. De omvälvande händelserna inom det religiösa området lågo allt för nära i tiden, för att man skulle kunna skilja på olika tanke-system eller trosformer. Vid sidan av varandra kunna därför i samma skrift möta mycket disparata element. Dessutom är det omöjligt att fastställa, vilken roll den ofantliga, delvis förlorade flygskriftslitteraturen spelat. Den följande framställningen vill därför endast rikta uppmärksamheten på några drag i malmöreformatorernas skrifter — särskilt i Malmöboken — som te sig iögonfallande även för en i dessa frågor obevandrad läsare.

Det torde ej råda någon tvekan om att Peder Laurensens grundupp-

fattning är densamma som Luthers. Nästan ord för ord återfinner man i Malmöbogen t. ex. den uppfattning Luther uttalade 1520 om klostren i »An den christlichen Adel deutscher Nation», nämligen att de i äldsta tid ej varit annat än kristna skolor.³⁸ Över huvud förefaller det, som om Luthers tidigare skrifter varit kända av Peder Laurensen ganska ingående. Han talar på ett par ställen om det »babyloniska fängelse», i vilket kristenheten hållits fången av kyrkan. På ett ställe i Malmöbogen säges ej mindre än sju gånger på tjugofem rader, att ett sakrament — det gäller främst nattvarden — ej är annat än ett tecken.³⁹ Denna uppfattning har av en forskare betecknats som zwingliansk,⁴⁰ men den återfinnes i några av Luthers tidigare skrifter, skrivna innan han nått fram till den s. k. ubikvitetsläran, t. ex. i »De digna preparatione» (1518). Luther utvecklade ytterligare sin nattvardsuppfattning i »Sermon von dem neuen Testament» (1520) och »Sermon von den guten Werken» (1520) sålunda, att Kristus stiftat och uppgjort ett stort testamente om syndaförlåtelse och evigt liv, till vars bekräftelse och insegel han utgivit sin lekamen och sitt blod.⁴¹ Malmöbogen talar om nattvarden som ett »Jesu Kristi testamente», som »testamente, trygghet och pant» i fråga om syndernas förlåtelse och som ett »löfte, insegel och en säkerhet att stadfästa vårt hjärta och vår tro».⁴²

Luthers uppfattning om en kristens förhållande till den världsliga överheten utgick från den medeltida skolastikens distinktion mellan två regementen, ett andligt och ett världsligt. Skolastiken hade ställt det andliga regementet över det världsliga, sacerdotium över regnum, liksom själen är förmer än kroppen. För Luther tedde sig regementenas inbördes förhållande helt annorlunda. De voro båda två olika sidor av Guds styrande verksamhet. Ordets regemente gällde i andliga ting, svärdets i världsliga angelägenheter. Det andliga regementet regrades omedelbart av Gud och innefattade främst de heligas samfund, kristenheten eller kyrkan. Det sträckte sig ej in i det världsliga och skulle ej befatta sig med ting, som voro lagda under det mänskliga förnufts avgörande, ej heller i det världsliga regementet se sin »världsliga arm».⁴³ Det världsliga regementets utövare var emellertid själv en lem i den kristna församlingen och borde därför tjäna Gud som kristen överhet. I denna anda kunde också Hans Tausen uttala tanken, att det tillkom kungamakten att främja evangeliets sak i Danmark.⁴⁴

Peder Laurensens synpunkter skilja sig från Hans Tausens. Han vädjade för reformationens genomförande till dem »som höra Gud till». De veta vad han befallt och ha inför sig hans ord och uppenbarade regel, vilket är evangelium och den heliga skrift. De skulle därför ej »bida efter andras dom, skick eller reformation» utan giva Gud äran, tro och anamma hans ord och vilja, »snarliga bortkastande människors skinande helighets bud, lärdom och förpliktelse».⁴⁵ Initiativet skulle sålunda ej utgå från överheten utan från varje kristen, som kommit till insikt om sanningen. Andreas Karlstadt uttalade under sin verksamhet i Wittenberg 1521—22 liknande meningar. Det tillkom ej, menade han, kurfursten av Sachsen utan stadens egen styrelse att ordna dess religiösa angelägenheter. Alla borde vara fria och obundna att själva fälla avgörandet i andliga frågor blott med Guds eget ord som norm.⁴⁶ Peder Laurensen har också framhållit, att det var stadsledningens plikt att stoppa till munnen på alla, som predikade annat än Guds rena ord för allmogen.⁴⁷

Hos Karlstadt erhöll Luthers tanke om det allmänna prästadömet en revolutionär anstrykning, och han vädjade direkt till de sociala motsättningarna i 1520-talets Tyskland. Påven och prästerskapet hade, menade han, försummat sin plikt att upplysa menigheten om Guds sanna vilja. I stället hade de förkunnat falska och bedrägliga läror om gärningsrättfärdighet, mässor och annat, varigenom de åt sig själva skapat stor jordisk makt och härlighet. De andliga och ekonomiska bojor, vari de sålunda fjättrat menigheten, kunde brytas genom Guds ords predikan och sann upplysning. Därför hade klerkerna ständigt undanhållit allmogen Guds rena ord och evangeliet.⁴⁸ Även under medeltiden hade man ofta klandrat kyrkans tjänare för penningkärlek och vinningslystnad.⁴⁹ Karlstadt fullföljde denna medeltida tradition, men från honom utgick även en förenklad och förgrovad evangelisk agitation, som genom sin sociala färgning bidrog till att skapa ett slags kristlig socialism bland den oroliga allmogen.⁵⁰ Malmölitteraturen har ej undgått att taga intryck av dessa strömningar.

De styrande i Malmö främjade kraftigt evangeliets framgång i staden. Deras motiv har säkerligen ej varit av enbart religiös natur. Därför är det i och för sig mindre förvånande, att de för sina egna syften ansett sig kunna utnyttja den social-revolutionära agitation, som rymdes

dessa »enkla, oförståndiga» människor. Prästerskapets bedrägeri är enligt hans mening så mycket mera upprörande, som den egendom vi anse oss äga, egentligen tillhör Gud. Han har satt oss till förvaltare av godset, och vi böra använda det efter hans vilja bland fattiga, behövande människor, som äro i trångmål.⁵¹ Detta tema varieras på olika sätt både i Peder Laurensens övriga skrifter och i Frands Vormordsens, liksom också i de satirer och visor, vilka trycktes i Malmö.⁵² Av större intresse än att denna ofta med mycket grova medel arbetande agitation vunnit insteg i malmöskrifterna, är emellertid det förhållandet, att den där synes ha fått betydligt större spelrum än i annan dansk reformationslitteratur.⁵³

Denna vulgär agitation har troligen också givit sig till känna i malmöreformatorernas predikningar. Endast två berättande källor meddela något härom, och båda äro kraftigt färgade. Poul Helgesen, som hatade predikanterna, säger, att de kallat helgon och martyrer för »vargar, förtryckare, förförare, tjuvar, själamördare och rövare» och att de påstått påven vara Antikrist och prelaterna »drabanter åt det romerska tyranniet».⁵⁴ Reimar Kock, som hatade den katolska hierarkiens representanter, berättar, hur en predikant en gång som ämne valt bildframställningen på en tavla, där man såg den kristna menigheten gestaltad som en hjord får, vilka betade i inbillad säkerhet, medan präster i ulvars skepnad lågo och lurade på dem.⁵⁵ Källställena må gälla för vad de kunna. Säkert är att predikanterna — och främst Claus Mortensen — i gärning manifesterat sin radikalism.

I Malmöbogen uttalade Peder Laurensen samma åsikt som Luther om bilder och prydnader i kyrkorna: de kunde vara kvar, såvida de ej gävo anledning till missbruk eller avguder.⁵⁶ Karlstadt hade brutit med denna toleranta uppfattning, och i sin skrift »Von Abthung der Bilder» (1522) yrkade han på att alla prydnader skulle avlägsnas.⁵⁷ I fråga om bilderna skilde sig också Claus Mortensen från Peder Laurensen. Det var »herr Claus och hans parti», som förstörde prydnaderna i St. Petri kyrka. Det skedde vid samma tidpunkt som Peder Laurensen formulerade sin åsikt i Malmöbogen. I Malmö har sålunda bland den evangeliska församlingens ledande män funnits både folkliga förkunnare av Claus Mortensens snitt och teologer, vilka likt Peder Laurensen besuttit en gedigen humanistisk bildning. Reformationsverket bär därför

ej heller någon enhetlig prägel. Den evangeliska församlingen i Malmö var en kämpande menighet, vilket säkerligen bidragit att ge näring åt de radikalare tänkesätten. Aggressiviteten torde också ha ökats däri-genom, att inrikespolitisk splittring snart följde och sammanföll med den religiösa, så att den kyrkliga söndringen och den sociala oron betingade och befördrade varandra.

Brytningstiden

Rådsvälde och reaktion

DEN 10 APRIL 1533 avled Frederik I på Gottorp. Med hans bortgång bröt det regeringssystem samman, som han metodiskt uppbyggt. Dödsfallet medförde oklarhet i fråga om vem som i fortsättningen skulle utöva den högsta myndigheten i Danmark, hertigdömena och Norge, ty någon tronföljare hade ej utsetts under den avlidne konungens livstid. Dessutom stod Danmark inför ett viktigt utrikespolitiskt avgörande. Det gällde att taga ställning till den konflikt, som under de sistförflutna åren uppseglat mellan Nederländerna och Lybeck och som med största säkerhet även komme att beröra Danmark, om fientligheter öppnades till sjöss. En herredag hade beramats till Nyborg i början av juni för att taga ställning till dessa frågor.

Ansvar för danska rikets politik föll nu i första hand på riksrådet. Detta var emellertid en mera månghövdad församling än någonsin. Det räknade femtioalet medlemmar. Det var splittrat i flera partier och vid sitt handlande bundet av hänsyn till både det norska riksrådets mening och förhållandena i hertigdömena. Därtill kom, att rådets självskrivne ledare, ärkebiskopen i Lund, var insatt med Frederik I:s samtycke utan påvlig provision och därigenom berövats mycket av sin andliga och politiska auktoritet.

När dödsbudet nådde Köpenhamn, befunno sig där femton rådsmedlemmar från Skåne och Själland.¹ Man beslöt, att den planerade herredagen skulle hållas i Köpenhamn, ej i Nyborg. Dessutom har frågan om kungaval diskuterats. Till det norska riksrådet avsändes ett brev med underrättelse om konungens död samt de ändrade dispositionerna i fråga om herredagen. Samtidigt föreslogs beträffande det för de båda

rikerna gemensamma kungavalet, att en dansk-norsk herredag skulle hållas, när norrmännen funno det lägligt att fara till Danmark.² Brevet sigillerades av bl. a. Torbern Bille, Tyge Krabbe, Axel Brahe och Holger Ulfstand. Samtidigt som alltså inom det danska riksrådet ett handlingsprogram utbildades beträffande kungavalet och de norska frågorna, inleddes i hertigdömena en utveckling, som skulle verka bestämmande på deras ställning till danska riket. Dagen efter Frederik I:s död kallades till lantdag i Kiel. Den öppnades den 3 juni, och den 8 juni förelågo dess beslut. Frederik I:s fyra söner, Christiern, Hans, Adolf och Frederik hyllades som hertigar. Åt den äldste, hertig Christiern, uppdrogs att å egna vägnar och som förmyndare för bröderna förvalta Slesvig och Holstein. Hertig Christierns ståndpunkt i religionsfrågan var klart evangelisk, och reformationsverket var långt framskridet, i hans land. Lantdagen avskaffade tionden och föreskrev, att full trosfrihet skulle råda, tills de yngre kungasönerna blivit myndiga, då en ordinantia rörande de kyrkliga förhållandena skulle utfärdas. Prästerna skulle under tiden få predika »såväl det nya som det gamla». I sin tjänst tog hertigen sin faders medhjälpare, sekreteraren Wolfgang Utenhof, fältherren Johan Rantzau och diplomaten Melchior Rantzau. Genom den sistnämndes verksamhet valde hertig Christiern tidigt sida i den lybsk-nederländska tvekampen. Med regentinnan Maria, kejsar Karls syster, fördes underhandlingar, vilka i maj resulterade i ett fördragsutkast. Avtalet erbjöd hertigen vissa fördelar men avsåg samtidigt att trygga den nederländska handeln i Danmark. Det föreskrev också, att hertigen skulle verka för att danska riksrådet anslöt sig till traktaten.³

Avgörandet hade nu flyttats till herremötet i Köpenhamn. När 37 rådsmedlemmar samlades där den 8 juni, hade sålunda hertigdömenas styresmän redan visat sin avsikt att gå egna vägar. Två dagar tidigare hade till huvudstaden anlänt Jörgen Wullenwever, borgmästare i Lybeck och ledare för det evangeliska borgarparti, som i början av år 1531 tagit makten i staden. Med större skärpa än någonsin hävdade nu lybeckarna sina krav på att deras stad skulle vara stapel för all handel i östersjöområdet. Denna politik, som framför allt riktade sig mot de nederländska konkurrenterna, hade inhöstat en väsentlig framgång, då Frederik I år 1532 i samband med Christiern II:s företag mot

Norge inlett förhandlingar med lybeckarna och gått med på men ej ratificerat ett fördrag, som, om det fullföljts, för tio år skulle lagt Danmarks utrikeshandel under lybsk kontroll och helt utestängt nederländarna från Östersjön. Jörgen Wullenwever krävde nu i Köpenhamn, att danska riksrådet skulle fullgöra fördragets ratificering. Under tiden låg en lybsk flotteskader för ankar vid Dragör.

Till dessa pressande utrikespolitiska omständigheter kom även religionsfrågan, som bidrog att göra tronföljdsproblemet svårlöst. Hertig Christiern hade både i ord och handling ådagalagt sitt evangeliska sinne-lag. Hans yngre broder Hans hade däremot uppfostrats i katolsk om-givning på Vallö, släkten Rosenkrantz' sätesgård. Även om hertig Christiern till en början ej visat sig hågad att framträda som tron-kandidat, satte likväl tidigt många evangeliskt sinnade sitt hopp till honom, medan brodern föreföll de gammaltroende lämpligast. Herredagsförhandlingarna kunde därför ej undgå att präglas av den religiösa partibildning, som rådde inom rådet, särskilt i fråga om kyrkopolitiken.

En framträdande roll vid behandlingen av de kyrkliga frågorna spe-lade de gamla biskoparna och deras släktingar inom riksrådet. Ledare för detta konservativa parti torde ha varit biskop Ove Bille i Aarhus samt riksmarsken Tyge Krabbe. Dit räknades även arkielektus Tor-bern Bille och flera andra medlemmar av Bille-ätten. Kring Joachim Rönnow, av Frederik I insatt som biskop i Roskilde, fylkade sig ett moderat, reformistiskt mellanparti, till vilket de övriga elekti slöto sig. Slutligen samlades några evangeliskt sinnade rådsmedlemmar kring riks-hovmästaren Mogens Göye.

De gammaltroende prelaterna framlade en proposition, vilken skulle tjäna som underlag för mötets förhandlingar. Religionssaken drogs fram, och man försökte genomdriva ett beslut i reaktionär riktning. Evan-geliska predikanter skulle bestraffas, kyrkan återfå sekulariserad egen-dom och allt m. a. o. återgå till det skick, vari det befunnit sig före de genomgripande herredagsbesluten i Odense 1526 och 1527.⁴ Herredagens beslut präglades likväl i dessa stycken av en annan anda, vilket främst tillskrives Joachim Rönnows insats under förhandlingarna. Recessen av den 3 juli, som tager ställning till dessa frågor, bygger på en kompromiss mellan den reformistiska och den konservativa ståndpunkten. Det var här ej längre fråga om en återgång till det

gamla skicket, utan man sade sig uttryckligen vilja bygga vidare på den grund som lagts i Odense 1527. Ingen bestraffning av predikanter nämndes, ej heller var det tal om återgång under påvens obediens eller något strikt celibats- och klostertvång. Den danska kyrkan ställdes under sina biskopars ledning och grundades på evangeliet. Biskoparna ägde att vaka över förkunnelsen inom stiftet och ersätta odugliga predikanter med andra. Utan deras samtycke skulle ej adelsmän eller borgare taga sig predikanter. Tionde skulle ges enligt odense-recessen. Kyrkan skulle behålla det gods den rättmätigt innehade och återfå vad som mot lag och rätt frånhänts den. I adelns intresse gjordes därvid det förbehållet, att de mässor, som instiftats i samband med godsdonationer, verkligen borde hållas — det gavs alltså teoretiskt plats för återbördning i de fall, då mässtjänsten nedlagts. Domkyrkor, herrekloster, nunnekloster, helgeandshus och sockenkyrkor skulle hållas vid makt liksom de tiggarkloster, vilka ej ödelagts. I fråga om den egendom tiggarrordnarna redan förlorat, skulle beslut fattas vid en följande herredag, som beramades till midsommartid 1534.⁵ De konservativa hade sålunda ej lyckats i sitt uppsåt att återställa den danska kyrkans katolska enhet genom att omintetgöra de rättsliga garantier de evangeliska friförsamlingarna erhållit 1527. Ej heller beslöts återknytande av förbindelserna med kurian. Danmarks kyrka skulle fortfarande ledas av sina biskopar utan hänsyn till den helige faderns påbud.

En ny recess dagtecknades den 4 juli, och i denna berördes tronföljdsfrågan.⁶ »Av åtskilliga anledningar» förklarade man sig ej kunna för tillfället skrida till kungaval, utan regementet skulle tills vidare ligga hos rådet. I enlighet därmed lämnades en rad föreskrifter beträffande rikets styrelse under den kungalösa tiden. Genom att en personlig utövare av den centrala kungamaktens alla befogenheter ej längre fanns, överflyttades dess myndighet på riksrådet, varigenom inom varje provins eller stift biskopen och de där bosatta rådsmedlemmarna trädde i konungs ställe. Recessen föreskrev, att ett av biskopen lett rättarting två gånger årligen skulle fungera som högsta rättsinstans inom varje stift. Biskopen utövade sålunda ej blott den högsta andliga myndigheten inom sitt stift utan även tillsammans med den världsliga aristokratien den högsta judiciella befogenheten. Ansatser till en liknande ordning hade gjorts i samband med kung Hans

och Christiern II:s regeringstillträden,⁷ och under Frederik I hade provinsförvaltningen i stor utsträckning anförtrotts åt biskopar och länsmän. Men även om beslutet sålunda i viss mån anknöt till äldre styrelseskick, kunde det nu bliva ödesdigert för riksenheten, eftersom den motvikt, som kungamakten alltid utgjort gentemot aristokratiens maktsträvan, bortfallit.

Besluten hade främst gynnat rådsadeln. För de gammaltroende öppnades utsikter att i sinom tid genomdriva hertig Hans val till konung och att kanske själva få inträda som förmyndare under hans minderårighet. Herrarnas maktställning i provinserna hade utbyggt, och konturererna till ett adelsvälde började avteckna sig. Några av rikets län kommo i andra händer, men ingen av dessa förändringar berörde de skånska landskapen. Där hade Mogens Gyldenstjerne övertagit Malmöhus län vid Albert Jepsen Ravensbergs död år 1532 och Axel Brahe 1530 erhållit Frosta härad som pantelän, sedan Jens Torbernsen Rosensparre avlidit.⁸ Under herredagen bekräftades Anders Billes beläning med Dalby kloster, vilket nu bortgavs på innehavarens livstid.⁹

I detta sammanhang reser sig spörsmålet om vilket parti de skånska riksråden slutit sig till. Från Skåne mötte på herredagen Torbern Bille, Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger och Truid Ulfstand, Knud och Claus Bille, Claus Podebusk samt Axel Urup. Partiförhållandena röja sig delvis i beseglingen av olika från herredagen utgångna brev, främst i beseglingen av de båda recesserna. 4-julirecessen beseglades av samtliga närvarande riksråd utom Mogens Göye och Erik Banner, förgrundsgestalterna i det evangeliska partiet. Dessa lämnade nämligen mötet en natt i största hemlighet jämte flera av sina anhängare. De beseglade ej heller 3-julirecessen. Endast tjugotre sigill ha tryckts på denna urkund, bland dessa samtliga skåningars utom Axel Urups, Claus Podebusks och en av bröderna Ulfstands.¹⁰ De skånska herrarna ha sålunda till större delen slutit upp kring 3-julirecessens kyrkopolitiska program. Samma dag uppsattes ett brev till länsmännen i Viborgs stift om åtgärder mot bönder, som ej erlade tionde. Länsmännen uppmanades att med våld öppna de skyldigas lador för att rannsaka, huruvida tionden erlagts, och i annat fall utmäta straff »som för annan tjuvnad». Brevet sigillerades av bl. a. Torbern Bille, Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger och Truid Ulfstand, Knud och Claus Bille.¹¹ Dessa herrar ha sålunda

ej ryggat tillbaka för att taga ut kyrkans rätt med våld. Under de nämnda urkunderna av den 3 juli saknades Claus Podebusks och Axel Urups sigill. Claus Podebusk tryckte emellertid sitt sigill under andra beslut och förordningar från herredagen, vilka präglades av liknande uppsåt. Att han liksom de övriga skånska herrarna tillhört eller stått nära det konservativa partiet kring Billarna och Tyge Krabbe, lider intet tvivel.

Något annorlunda torde det förhålla sig med Axel Urup. Han beseglade endast 4-julirecessen. Man har hävdad, att han tillhört kretsen kring Mogens Göye, men det bör understrykas, att Mogens Göye ej sigillerat ens denna sistnämnda recess. Axel Urups politiska åsikter synas sålunda närmare ha stämt överens med de övriga rådsmedlemmarnas än med rikshovmästarens.¹² Axel Urup var medlem i rådet sedan Henrik Aagesen Sparres död 1532.¹³ Relativt oprövad torde han ha iakttagit en viss försiktighet vid handläggningen av de rikspolitiska frågorna. Vid beseglingen av 4-julirecessen instämde han i ett så gott som enhälligt rådsbeslut. Bestämmelserna i recessen av den 3 juli kunna ha ingett honom betänkligheter, ej minst punkten om att tiggarkonventen skulle hållas vid makt och i framtiden beslut fattas rörande det gods, som de förlorat. Själv förvärvade han vid denna tid, som tidigare påvisats, ganska mycket gods just från tiggarkloster. Å andra sidan har han ej heller beseglat urkunder, vilka gävo medlemmar av Bille-ätten fördelar eller gynnade andra medlemmar av det konservativa partiet. Det är ju tänkbart, att hans partitagande för Jörgen Skodborg 1526 fjärrat honom från både Aage Sparre och dennes efterträdare. Om hans ställning under herredagen kan sålunda med visshet sägas endast det, att han ej tillhört det konservativa, gammaltroende partiet men troligen ej heller kretsen kring Mogens Göye.

Prelatpartiet sökte emellertid på annat sätt leda händelseförloppet i önskad riktning. Herredagspropositionen hade betonat vikten av enighet och sammanhållning. Den 13 juli dagtecknades ett brev, som sade sig tjäna detta syfte. Riksrådet hade, skrev man, förpliktat sig att hålla samman i nöd och lust med liv och gods mot utrikes och inrikes fiender. Ingen finge därför hemligt eller uppenbart frånträda denna förpliktelse och utan samtycke från hela rådets sida medverka i val av ny konung. Samlades rådet i sin helhet kring detta dokument, kunde kungavalet

utfalla endast på ett sätt: hertig Hans skulle bli vald, och det gammal-troende partiet skulle därmed vinna en avgörande framgång. Någon enighet blev det emellertid ej kring detta program, utan endast fem världsliga råd hängde jämte prelaterne sina sigill under brevet. Bland de andligas sigill fäste Torbern Bille sitt. De världsliga herrarna voro Tyge Krabbe, Knud Bille och Claus Bille samt Hans Bille och Predbjörn Podebusk.¹⁴ Samtliga dessa herrar kunna sålunda sägas ha tillhört kärnan i det konservativa partiet.¹⁵

Det torde ej vara någon tillfällighet, att ett par av de nämnda skånska rådsmedlemmarna också som borgensmän sigillerat den revers, varigenom Torbern Bille med Frederik I:s samtycke kom i besittning av Lunds ärkesäte år 1532. Vid herredagen 1533 försökte man nämligen återknyta förbindelserna med kurian. Detta stod i direkt strid med 3-julirecessens anda. Initiativet har tvivelsutan kommit från den konservativa kretsen kring Torbern Bille och hans fränder. Samma dag, den 13 juli, uppsattes en skrivelse från Danmarks rikets råd till Klemens VII, i vilken man anhöll om konfirmation av Torbern Billes val till ärkebiskop.

Rådskretsens gamle motståndare Christiern II satt visserligen fängslad på Sönderborgs slott, men man befarade nya företag från hans fränder. I habsburgsk tjänst arbetade numera Johan Weze. Han var kejsarens representant vid konung Ferdinands hov och mycket anlitad vid planläggningen av habsburgarnas nordiska politik. Genom provision hade Klemens VII år 1530 givit honom den efter Lauge Urnes död lediga biskopsstolen i Roskilde, utan att Johan Wezes anspråk på ärkesätet därigenom på något sätt rubbades. Oförtrutet sökte han vid de habsburgska hoven vinna gehör för sina krav att restitueras i sina ämbeten i Norden.¹⁶

Johan Wezes verksamhet var ett hot mot rådskretsens främste ledamot, ärkebiskopen, och mot rikets kansler, biskop Joachim i Roskilde, även om den habsburgska politiken visade ringa benägenhet att efterkomma hans önskningar i detta avseende.¹⁷ Effektivast omintetgjordes alla intriger, om påvlig konfirmation av dessa båda biskopsval kunde utverkas. I fråga om ärkesätet höll riksrådet fast vid de riktlinjer Aage Sparre uppdragit i samband med sin resignation, utan att dock åsidosätta det förhandenvarande lägets krav. Inledningsvis erinrade

nederländska eskadern i Öresund. Några lybska fartyg uppbringades utanför Landskrona och Malmö. Den nederländske befälhavaren hade kontakt både med Tyge Krabbe på Hälsingborg och biskop Joachim i Roskilde.²³ Tyge Krabbe kunde samtidigt avsända lugnande försäkringar till Gustav Vasa beträffande nederländarnas avsikter. De hade icke kommit för att bringa fördärv över vare sig Danmark eller Sverige.²⁴ Flottstyrkans uppträdande var en följd av de utrikespolitiska besluten vid herredagen i Köpenhamn, och det framstod tydligare än förut, att det danska rådets förhållande till Lybeck tillspetsats.

Den habsburgska politiken i Norden åsyftade ej blott att gynna de nederländska handelsintressena. Det uppskjutna danska kungavalet öppnade vidare perspektiv. Mellan kejsaren och hoven i Wien och Brüssel diskuterades mångfaldiga projekt om att återvinna Danmarks och Norges kungakronor åt Christiern II:s släkt. En plan att kejsar Karl själv skulle kandidera vid ett danskt kungaval fick falla. Många villiga kandidater anmälde sig emellertid bland de tyska katolska furstarna, och genom giftermål mellan den slutligen utvalde och en av Christiern II:s döttrar avsåg man att ytterligare rättsligen underbygga tronkraven. Det föll främst på regentinnan Marias lott att knyta förbindelser med gammaltroende kretsar i Danmark för att främja dessa planer. Målsättningen var vittsyftande. Man ville skapa ett katolskt Danmark-Norge, som åter skulle ställa sig under påvens obediens. Samtidigt skulle ett intimt samarbete på handels område mellan nederländare, danskar och norrmän tillintetgöra lybeckarnas handel. En annan förbindelse etablerades över Mecklenburg. Hertig Albrekt trädde i förbindelse med Tyge Krabbe, Hans och Anders Bille, Johan Urne och andra danska herrar, vilka sades »manligt och strängt» bekämpa lutheriet. I dec. 1533 uppmanade han i brev arkielektus Torbern Bille samt biskoparna i Aarhus och Roskilde att stadigt hålla fast vid den katolska tron.²⁵

Å andra sidan agiterade Henrik VIII av England, som år 1533 skilde sig från sin första gemål och därmed bröt med såväl habsburgarna som kurian, på olika sätt i Danmark. Han utlovade sitt bistånd, om Danmark hölle sig utanför den katolska kyrkan. Han närmade sig även hertig Christiern, och en naturlig anknytningspunkt fann hans politik i Lybeck, med vars politiska ledning han önskade en allians.²⁶

nisk
lds-
I
gar»
att
fter
rätt
esis.
på
Man
tion
nde
ltså
ska
tts-
åk.
sin
nan
de
kan
sets
nna
var
not
det
om
äf-
nat
vid
int.
rett
ligt
på
ille
om

Prelatpartiet kunde sålunda för sin politik i stor utsträckning räkna på habsburgskt stöd, åtminstone så länge något kungaval ej ägt rum. Inom rådet funnos dock de, som sympatiserade med det antihabsburgska lägret. Deras synpunkter på tronföljdsfrågan måste också bliva annorlunda. Stefan Hopfensteiner, förut sekreterare hos Christiern II, vid denna tid agent i regentinnan Marias tjänst och väl insatt i de danska förhållandena, uppgav, att det mot habsburgarna välvilligt stämde katolska partiet leddes av Tyge Krabbe, som hade anhängare bland de äldre biskoparna och adelsmännen. Herr Tyge var emellertid ej omtyckt vare sig bland borgare eller allmoge men känd som en »dådkraftig och ståndaktig man». Motpartiet leddes av Mogens Göye, en »ärlig och oförvitlig man», vars inflytande var stort bland de yngre adliga biskoparna, den yngre adeln, bland borgarna och i riket över huvud. Hopfensteiner meddelade vidare, att Tyge Krabbes parti hade hand om den unge hertig Hans uppfostran och, om hertigen bleve dansk konung, ville skapa intimare förbindelser med kejsaren. Mogens Göye däremot önskade en stark regent, som kunde bjuda Christiern II:s anhängare spetsen. Hertig Christierns kandidatur vore ej aktuell, eftersom han tycktes böjd att nöja sig med hertigdömena.²⁷

Därmed har i grova drag den bakgrund tecknats, mot vilken man bör se händelseutvecklingen i ärkestiftet under senare hälften av år 1533 och det följande årets förra del.

Det rådde intet tvivel om hur Torbern Bille skulle tillämpa 3-julirecessens bestämmelser beträffande biskoparnas andliga myndighet inom sina stift. Den religiösa utvecklingen i ärkestiftet hotades av reaktionära krafter, och den skånska rådsaristokratiens flertal var villigt att stödja arkielektus i hans strävan. Den nederländska flotteskaderns ankomst till danska farvatten torde ha verkat uppmuntrande på alla dem, som önskade en omläggning av religionspolitiken i katolsk riktning. För borgarna i Landskrona och Malmö, som sett lybska fartyg prejas på redde, måste det danska riksrådets hållning och eskaderns närvaro ha tett sig närmast som en utmaning. Malmöborgmästaren Jörgen Kock hade deltagit i köpenhamnsmötet och jämte borgmästaren i Köpenhamn edligen förpliktat sig att hålla sin stad riksrådet till handa, tills ny

konung valts över Danmark.²⁸ Men han hade också vid detta tillfälle trätt i förbindelse med Jörgen Wullenwever, och samtiden misstänkte, att de tillsammans uppgjort de planer, som senare, när de förverkligades, ledde till grevefejdens utbrott.²⁹ Jörgen Kock höll sålunda på att låta sin hemstad glida in i det storpolitiska spelet och inlemmas i ett evangeliskt förbund, trots de försäkringar om solidaritet han givit riksrådet. De skånska herrarna anade, att någonting var på färde. I nov. 1533 anställde de förhör med en malmöborgare om de rykten, som voro i svang, att en allians slutits mellan Lybeck, Köpenhamn och Malmö. Den 24 nov. förlade Tyge Krabbe för säkerhets skull 200 landsknektar i staden.³⁰

I denna atmosfär av ömsesidig mistro skred arkielektus till handling. Under herredagen røjde han sina avsikter. 3-julirecessen föreskrev, att kyrkan skulle återfå det gods den förlorat mot lag och rätt. Torbern Bille visade, hur han själv tolkade denna bestämmelse. Redan före herredagens öppnande hade han den 8 maj instämt borgarna i Halmstad att på den kommande herredagen svara för sina åtgärder mot St. Jörgens kapell norr om staden.³¹ Den 2 juli utfärdades stämning mot borgmästare och råd i Malmö att svara för Åraslövs gård i Vinslövs socken och åtskilliga gårdar i Malmö, vilka med orätt fråntagits kalendegillet. Den 9 juli anmodade Torbern Bille två kaniker i Lund att i ett låst och förseglat skrin till honom sända pergamentsbrevet innehållande 1522 års överenskommelse rörande kyrkans gårdar och jordar i Malmö.³² Pergamentsbrevet skulle tydligen användas som bevismedel i processen, ty däri uppräknades även en del kalendegods. Rättegången avgjordes till borgarnas nackdel. Ett i regist bevarat vittnesbrev intygar, att kantor Adser Pedersen den 29 juli i Vinslöv låtit uppläsa ett beseglat pergamentsbrev — tydligen ett dombrev — vari föreskrevs, att gods som med orätt fråntagits kyrkan, skulle återlämnas. I samband härmed överlämnades Åraslövs gård till kyrkans ombud.³³ Rättssaken kunde få principiell betydelse. Anlades flera liknande processer med samma framgång, skulle de nyorganiserade evangeliska menigheternas ekonomiska grundvalar snabbt undermineras.

Det är troligt, att Torbern Bille under herredagen även vidtagit en annan åtgärd av liknande art. Källäget är emellertid sådant, att intet med säkerhet kan sägas om de närmare omständigheterna kring hans

mått och steg, men han synes i något sammanhang ha offentligt yttrat sig i fördömande ordalag om de evangeliska predikanterna. En mot honom starkt partisk källa från år 1536 gör gällande, att han skulle ha »condemnerat och fördömt alla evangeliska predikanter» i borgares och meniga allmogens närvaro, vilka vid samma tillfälle »ropade mot samma condemnering och dom och ville icke fullborda den eller samtycka till den».³⁴ Tumultet, i vilket borgare från Köpenhamn och Malmö synas ha deltagit, är omvitnat även i andra källor.³⁵ Reimar Kock omtalar däremot ett formligt »edikt», som utgått från herredagen och i vilket föreskrivits, att alla städer före midsommar följande år skulle ha gjort sig kvitt sina evangeliska predikanter. Intet nämnes om att arkielektus spelat någon framträdande roll framför andra i detta sammanhang.³⁶ Det synes i alla fall ha förhållit sig så, att en »dom» eller något slag av »edikt» under herredagen förts på tal av det konservativa partiet, till vilket ju Torbern Bille hörde, och att det mött häftiga gensagor från borgarnas sida.

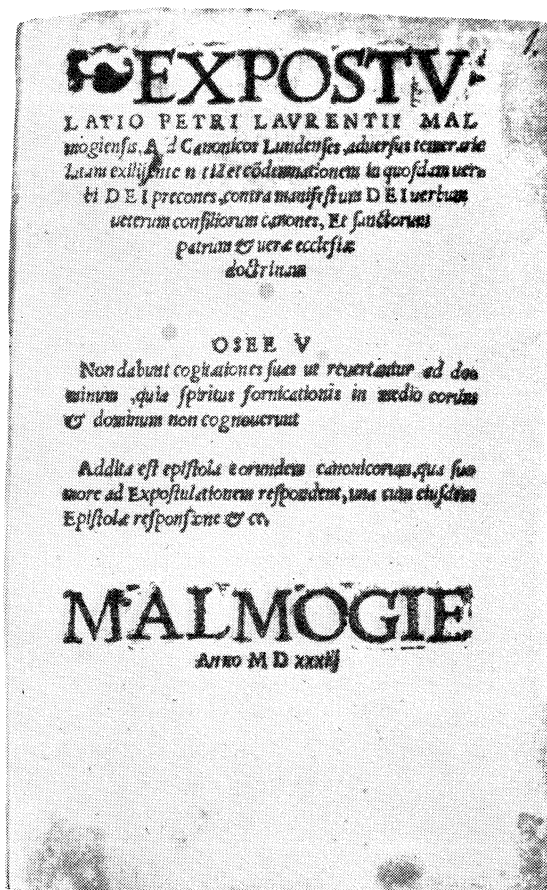
I sitt eget stift handlade Torbern Bille helt i detta »edikts» anda. Redan under hösten 1533 kallades evangeliska predikanter att svara inför Lunds domkapitel för sin förkunnelse. Man har följt den vanliga proceduren vid kättarprocesser, och händelseutvecklingen under processernas första fas — rannsakingen inför andligt forum — avtecknar sig i sina huvuddrag i den skriftväxling mellan lundakapitlet och malmöteologerna, som utgavs i tryck av Peder Laurensen under titeln »Expostulatio Petri Laurentii Malmogiensis ad canonicos Lundenses».³⁷

Det första brevet är en skrivelse från Peder Laurensen till lundakapitlet, dagtecknad den 4 sept. 1533. Han säger sig själv ha sett utskrivna och av kapitlet sigillerade dombrev mot predikanten Oluf Biug i Hälsingborg samt predikanterna i Landskrona och Trelleborg.³⁸ De hade förklarats vara kättare, eftersom de begått celibatsbrott, utdelat både brödet och vinet vid nattvarden samt förnekat alla sakrament utom två. Som kättare hade de förklarats värda att drivas i landsflykt. Slutligen konstateras, att kapitlets bevisning hämtats endast ur den kanoniska rätten, ej ur Guds ord. Peder Laurensen tog därför som sin uppgift att i sitt brev framlägga en motargumentering, byggande på Skriften och de äldsta kyrkofäderna.³⁹

Malmöteologerna synas sålunda ännu ej ha angräpits. Peder Laurensens inblandning i de övriga predikanternas sak var emellertid ej blott en utmaning, utan ur kanonisk synpunkt gjorde han sig till predikanternas medhållare, delaktig i deras kätterska meningar. Den 26 sept. utfärdade domkapitlet ett kort svarsbrev. I detta gjordes gällande, att kapitlet ansåg sig ha förfarit milt mot predikanterna, en mildhet, som främst lagts i dagen av arkielektus själv. I stället för att yrka på egendomskonfiskation, livstids fängelse eller dödsstraff, vilket vanligen väntade »våldsmän och eländiga orosstiftare inom kyrka och stat», hade man blott föreslagit landsflykt som straff. Då Peder Laurensen nu genom sin skrivelse gjort gemensam sak med de dömda, vore han enligt kapitlets mening att betrakta som avfälling, och därför var man ej hågad att diskutera de teologiska spörsmålen med honom. Med tystnad och förakt skulle de av honom uttalade meningarna förbigås av kapitlet. Han kännetecknades nämligen som alla kättare av alltför stor tilltro till sitt eget förnuft. Därefter framfördes de sedvanliga anklagelserna mot lutheranerna, främst att de försakat uppror och oro i Danmark, Tyskland och Norge. Slutligen uppmanades predikanterna att söka den rena och oförfalskade sanningen i sin bibeltolkning genom att följa kyrkans ledning — »i kraft av hennes auktoritet är den heliga skrift helig för oss och värd vår kärlek» — ej genom att lita till nymodiga förklaringar, uttänkta efter vars och ens förnuft.⁴⁰ Domkapitlets ståndpunkt visade sig sålunda här ej vara reformistisk utan konservativ. Från denna utgångspunkt kunde det också uttala sitt beslut (»placuit») att med tystnad förbigå avfällingens på ett fåvitskt förnuft grundade villomeningar.

Den 30 sept. utsände Peder Laurensen sitt genmäle. Det var skarpt i tonen och rev alla broar. Punkt för punkt genomgick han kapitlets brev, och särskilt harmset nagelfors kapitlets metod att handla i kraft av egen, självtagen auktoritet (»sic placet, sic volo, sic iubeo»). Själv stödde han sig på bibelns, kyrkomötenas och de äldsta kyrkofädernas auktoritet.⁴¹ Utförligt behandlades sedan de olika argumenten för och emot celibatstvånget. Slutligen vände sig författaren med en bön till Kristus, att han måtte förläna kapitelherrarna en förnuftig ande och rädda dem ur deras andliga mörker.

I brevet uttalade Peder Laurensen sin förvissning, att det varit kan-

Titelbladet till Peder
 Laurensens »Expostulatio
 ad canonicos Lundenses»

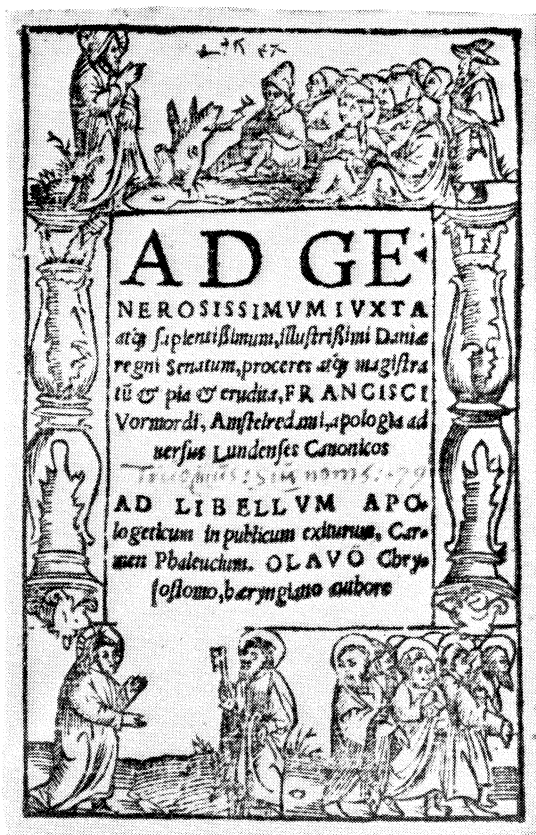
torn Adser Pedersen och hans anhängare inom kapitlet, som tagit initiativet till kättarförklaringarna. Själv drabbades han också av en formell kättarförklaring efter sitt ingripande. Den har förelegat, när han utgav skriftväxlingen i tryck. I det korta företalet till utgåvan förklarar han sig med sina skrifter ej blott ha uppväckt korherrarnas hat utan även givit anledning till en mot honom själv riktad exkommunicering (»manifestum execrationis»).

Ur kapitlets synpunkt var predikanternas kätteri notoriskt allt sedan Aage Sparres ingripande i Malmö 1528. Det rådde ej heller något tvivel om att apostasi (avfall) förelåg, sedan i Malmö sockenprästen

Henrik Hansen mot alla kanoniska regler tvingats resignera år 1529. Genom de godsomflyttningar, som företagits i samband med den organisatoriska uppbyggnaden av den nya evangeliska församlingen, hade predikanterna och deras anhängare gjort sig skyldiga till sakrilegium. I sitt sista brev uppger Peder Laurensen också, att kantorn ofta kallat predikanterna kättare, schismatiker och helgerånare. Sakläget var i stort detsamma överallt, där evangeliska församlingar grundats. Kättarförklaringen och den enligt vanlig kanonisk praxis åtföljande exkommuniceringen voro sålunda väl motiverade.

Enligt den vanliga metoden vid kättarprocesser tillkom det nu de världsliga makthavarna att utmäta straffet. I ingressen till sin svarskrivelse hade kapitlet antytt, att den kättarförklaring (»sententia»), som arkielektus utfärdat mot predikanterna, lätt skulle kunna motiveras, när saken drogs inför en domare, vars utslag de svårligen skulle kunna undgå. I denna situation utgav Frands Vormordsen en till riksrådet ställd skrift, daterad den 31 okt. 1533 och vanligen kallad »Francisci Vormordi Amstelredami apologia adversus Lundenses canonicos».⁴² Huvudsakligen utgöres den av en fortsatt argumentering till förmån för den evangeliska synen på sakramenten och celibatet. Beskyllningarna för att ha anstiftat oro i landet tillbakavisades. Säkerligen av taktiska skäl hävdar Frands Vormordsen genomgående i sin skrift, att arkielektus — »en högst aktningvärd man, vars förnäma börd och ädla karaktär är mig väl bekant» — blivit förledd av sitt kapitel till ett steg, som han egentligen själv ej velat taga. Skriftens syfte var att stämna rådsmedlemmarna välvilligare gentemot predikanternas sak. Därav förklarades undfallenheten för Torbern Bille liksom också en försäkran, att de evangeliska bekännarna ej ville väcka split och oro i landet utan gärna offrade liv och blod för rådet och riket, när det gällde en god och rättfärdig sak. Slutligen hemställde författaren, att riksrådet av borgarna ej skulle kräva något, som stred mot Gud eller hans ord.

Skriften utvisar också, att i slutet av oktober, då den utgavs, domkapitlets kättarförklaringar och exkommunikationer nyligen (»nuperime») utfärdats och att många predikanter drabbats av det straff från den »världsliga armens» håll, som kapitlet föreslagit, landsflykt, och redan lämnat ärkestiftet (»iam exules»)⁴³ I Malmö hade emellertid

Titelbladet till Frands Vormordsens »Apologia aduersus Lundenses canonicos»

predikanterna stannat kvar. Det föll på den världsliga myndighetens lott att upprätthålla respekten för kyrkans påbud och taga bestraffningen av de tredskande om hand.⁴⁴ I slutet av året överlämnade Tyge Krabbe en kopia av 3-julirecessen till stadens styrelse. Hans avsikt var att stödd på recessen och kapitlets exkommunicering av predikanterna få dessa avlägsnade från staden.

Borgarna lämnade skriftligen den 6 jan. 1534 ett utförligt motiverat avslag. De hänvisade till att de hade privilegium att själva välja sig predikant, som undervisade dem i evangeliet. Påven, kejsaren, konungar och världsliga furstar hade på riksdagar och vid andra tillfällen sökt nedslå deras trosförvanter, men Kristus hade räddat dem. Alla evan-

geliska bekännare avvaktade ett kristligt konciliums avgörande och höppades på en reformation. Till dess ville man, att allt som var rätt och kristligt, måtte få förbliva i kraft och allt okristligt straffas. För en slutgiltig reformation ville man böja sig, men det var mot borgarnas samveten att godtaga den okristliga recessen och återinföra de gamla ceremonierna. Först om man med Skriftens klara ord bevisade, att predikanterna lärde något orätt, skulle man foga sig och i så fall straffa dem.

Den här framlagda argumenteringen var som synes i sina grunddrag identisk med vad Peder Laurensen och Frands Vormordsen tidigare framhållit. Teologernas synpunkter kompletterades genom en av Peder Laurensen år 1533 utgiven skrift, som bar den långa, betecknande titeln »En stackot undervisning ur Guds eget ord och den heliga skrift mot påvens, biskoparnas och deras disciplars statuter, lagar och bud, som de ha själva uppdiklat och låtit förkunna på sina stiftsmöten, och därmed bjuda, hota och tvinga fattiga sockenpräster och den meniga allmogen till att hålla dem under hot om bann och själens fördömelse, ehuru det är mot Guds ord». På ett ställe i denna skrift — som måhända skrivits först efter det att exkommuniceringarna kungjorts inom ärkestiftet — gav Peder Laurensen en teoretisk motivering för Malmöborgarnas trots gentemot arkielektus och dem, som understödde honom. Med belägg ur bibeln och kyrkorätten bestyrktes följande uttalande om biskoparnas rätt att lysa bann: »De som bannlysa evangeliets förkunnare och kalla dem »bannskroppar», äro själva i bann . . . när de förbjuda förkunnelsen om sanningen och kristligt skick eller reformer av den kristna kyrkan enligt Guds ord och Skriften, då skola de ej hörsammas.»⁴⁵ Så lämnade den evangeliska förkunnelsen vid detta tillfälle argument även till den politiska maktkampen.

Malmöborgarnas hänvisning i svarsbrevet till ett allmänt, kristligt koncilium sammanhänge med att deras evangeliska trosförvanter i Tyskland genom det s. k. Nürnberger Anstand år 1532 utlovats vapenvila i den religiösa striden, tills trosfrågan avgjorts på ett allmänt koncilium eller tills nästa tyska riksdag tagit ståndpunkt. Medvetet ställde sig sålunda malmöborgarna vid sidan av de evangeliska tyska riksstäderna. Staden låg av gammalt under konungens fatabur, d. v. s. lydte judiciellt under konungen och kameralt under hans räntmästare.

Man förkastade nu ett beslut, som fattats av den myndighet, riksrådet, som satts i konungs ställe. Åtgärden innebar inledningen till fullständig brytning med den andliga överheten, arkielektus, och uppstudsighet mot den världsliga, riksrådet. Man var för framtiden hänvisad till det stöd de antihabsburgskt och antikatskt sinnade makterna, främst Lybeck, kunde ge.

Om vad som därefter följde ha malmöborgarna själva vid olika tillfällen använt uttrycket, att arkielektus »fordelt» och på landstinget »huggit freden av» alla evangeliska predikanter och deras anhängare. »Fordeling» var ett slags fredlöshetsstraff. Denna straffforms innebörd hade betydligt mildrats mot medeltidens slut, så att fredlöshet ofta användes som ett tvångsmedel för att frampressa verkan av en tidigare dom. Man kunde t. ex. genom fredlöshetsdom tvinga en tredskande bötfälld att erlægga de föreskrivna böterna. Intet hindrade, att en fredlös umgicks med vänner och bekanta, och Christiern II t. o. m. förbjöd våldshandlingar mot en »fordelt». Den av »fordeling» drabbade miste dock kompetensen att delta i rättsliga handlingar och fick ej besöka tinget. »Fordeling» gjordes på häradsting och landsting. I sistnämnda fall gällde straffet inom hela landskapet. Sedan saken avdömts på tinget, anhöll käranden om rätt att få »hugga freden av» den dömde. Han drog då sitt svärd och högg det i en av de fyra tingsstockarna till vittnesbörd om att motparten dömts fredlös.⁴⁶

»Fordeling» kunde ske även för brott, som föllo under kyrkolagen.⁴⁷ Nu hade alltså de flesta predikanterna, som exkommunicerats, fogat sig i det föreslagna straffet, landsflykt, och handlat i enlighet därmed. Malmöborgarna däremot hade vägrat att låta sina predikanter lämna staden, när Tyge Krabbe fordrade detta. Genom sin vägran hade borgarna framträtt som predikanternas medhållare, delaktiga i deras kätteri. De föllo sålunda under samma dom som predikarna. För att bringa de uppstudsiga till lydnad tillgreps »fordeling». På landstinget krävde Torbern Bille, att predikanterna och deras anhängare skulle mista freden. Det förefaller sannolikt, att fredlöshetsdomen förelegat i slutet av maj 1534.⁴⁸ I en stridsskrift från följande år klagade borgarna över, att de dömts som »överbevisade kättare», trots att någon diskussion eller bevisning ej förekommit. Synpunkten, som redan mött i Peder Laurensens skriftväxling med domkapitlet, var ej motiverad i detta

sammanhang. Eftersom »fordeling» var ett tvångsmedel för att framtvinga verkan av en redan fälld dom, behövde denna dom ej ytterligare motiveras. I samma skrift insinuerades också, att Torbern Bille och hans fränder insatt en domare, som skulle döma efter deras vilja, vilka redan domfällt Guds ords anhängare och gjort dem värnlösa som fågeln i luften.⁴⁹

Det anförda visar, vilken bitterhet »fordelingen» uppväckt hos borgarna. Dess verkan blev också rakt motsatt mot vad man avsett. Jörgen Kock framträdde öppet som lybeckarnas vän och riksrådets fiende. Den 28 maj 1534 överrumplade borgarna Malmöhus. Slottsherren Mogens Gyldenstjerne tillfångatogs jämte Truid Ulfstand, Claus Podebusk och tvenne abbotar, vilka befunno sig i Malmö, samt några adelsynglingar, som satts i skola i staden.⁵⁰ I ett brev den 1 juni till Köpenhamns borgare, motiverade malmöborna det skedda med att de fruktat, att de kunde få stor skada genom slottet, som var dem »byggt över huvudet», i så måtto att biskopen och hans vänner kunde den vägen ha kommit in i staden och tagit borgarna vid halsen.⁵¹ Samma skäl angav Jörgen Kock senare i ett brev till Anders Bille.⁵² Om denna förklaring täckt de verkliga förhållandena, är omöjligt att med bestämdhet avgöra. Det är emellertid tydligt, att borgarna varit angelägna om att få sin syn på läget spridd i vidast möjliga kretsar. I slutet av juni berättades bland köpmän i en frisisk hamn, hur en skånsk bonde kommit med ett brev från de skånska rådsherrarna till Mogens Gyldenstjerne. Det innehöll ett meddelande, att herrarna planerade nattetid falla in i staden med en hop ryttare, hugga huvudet av stadens styresmän och sedan hålla borgarna underkuvade. Mogens Gyldenstjerne skulle hålla en av stadens portar öppen för ryttarna. Bonden hade emellertid visats till Jörgen Kock, ej till slottsherren, varigenom allt uppdagats. Jörgen Kock, »som alltid varit ledare för konung Christierns parti», samlade då rådmännen och visade brevet. Man lät tillkalla Mogens Gyldenstjerne under förvändning att man hade ett viktigt ärende att meddela. När han kommit, fick han läsa brevet och förklarades sedan som fånge. Därefter uppbådades bönderna runt staden, och slottet bröts ned.⁵³ Detaljerna kring Mogens Gyldenstiernes fängslande bekräftas av en redogörelse för samma händelse i en av rådsadeln år 1536 utgiven stridsskrift.⁵⁴ I övrigt är berättelsens tendens densamma som i de förut nämnda breven.

Dess existens vittnar om den energi, varmed stadsledningen i Malmö inför den stundande kraftmätningen propagerade för sin sak. Genom överrumplingen av Malmöhus bragtes den inre spänningen i ärkestiftet till urladdning. Inbördeskrig utbröt i de danska provinserna öster om Öresund.

Ärkestiftet under grevefejden

NÄR MALMÖ BORGARE nedrevo Malmöhus, inträdde öppen brytning mellan dem och provinsstyrelsen i Skånelanden. En skrivelse sändes till Lund, vilken tvivelsutan var avsedd att för den skånska rådsretsens medlemmar klargöra stadsstyrelsens ståndpunkt till den sista tidens händelser. Denna skrivelse är ej bevarad, ehuru dess existens är känd.¹ Länge behövde ej heller herrarna sväva i okunnighet om Jörgen Kocks och hans medhållares avsikter. Samtiden trodde sig veta, att han sedan länge bedrivit hemliga överläggningar med Jörgen Wullenwever och lybeckarna. Enligt lybska uppgifter från slutet av juni 1534 skulle han »för länge sedan» ha gjort framställningar till den unge kondottiären greve Christoffer av Oldenburg om att denne med vapenmakt borde ingripa i Danmark, varvid greven skulle kunna påräkna stöd från borgarna i Köpenhamn och Malmö.² Några veckor efter övrrumpningen av Malmöhus uppträdde Jörgen Kock också öppet som grevens bundsförvant och »ledare för konung Christierns parti».

Sedan lybeckarna i slutet av mars 1534 erhållit ett fyraårigt stillestånd med nederländarna, kunde Jörgen Wullenwever odelat ägna sig åt den danska frågan för att med alla medel framtvinga en lösning av rikets tronföljdsproblem, som kunde tillfredsställa de lybska intressena. En katolsk tronpretendent, som kunde påräkna habsburgarnas stöd, syntes vara det minst önskvärda alternativet, men även gentemot hertig Christierns kandidatur hyste man betänkligheter, främst därför att han slutit traktaten i Gent med det nederländska hovet.³ I stället hoppades man kunna draga nytta av den inre splittringen i Danmark genom att proklamera sin avsikt att på Danmarks tron återinsätta den fångne

Christiern II, borgarnas och allmogens vän. I förhoppning att med denna paroll vinna anhängare inom det danska rikets gränser igångsatte lybeckarna i maj 1534 ett angrepp över holsteinska gränsen mot hertig Christierns egna områden, trots att ett sådant företag, i vilket man som motpart kunde räkna med kanske större delen av det danska rikets aristokrati, översteg hansestadens krafter. Befälet över de lybska trupperna förde greve Christoffer av Oldenburg. Anfallet hade igångsatts egenmäktigt av lybeckarna utan övriga hansestäders samtycke. Ställda inför ett fullbordat faktum sågo sig emellertid de fem övriga vendiska städerna (Stettin, Stargard, Greifswald, Stralsund och Rostock) nödsakade att göra gemensam sak med Lybeck.⁴

För att möta hotet vid sydgränsen lämnades hjälp till hertigdömenas försvar även av det danska riksrådet. Den gemensamma faran förde hertigen och rådsaristokratien närmare varandra, och det synes säkert, att även de skånska landskapens allmoge under de närmast följande veckorna på landstinget vid Lund svurit hertigen trohet.⁵ 130 ryttare drogos jämte de i Skåne och på Själland förlagda knektstyrkorna västerut.⁶ De väpnade styrkor, som därefter funnos till hands i Skåne, utgjordes i huvudsak av adelsuppbådet och kvarvarande delar av läns-männens väpnade följen. Det var i detta ögonblick Jörgen Kock slog till och satte sig i besittning av Malmöhus.

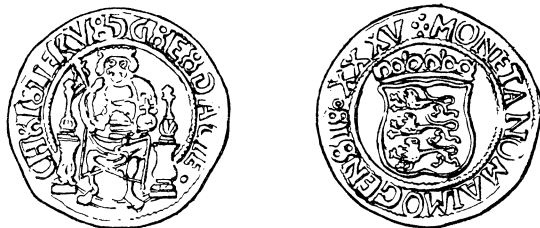
Omedelbart spriddes överdrivna rykten om malmöborgarnas styrka och avsikter. De sades förfoga över 2000 beväpnade män och ha välvt planer på att under strövtåg på den kringliggande landsbygden taga bl. a. Axel Brahe och arkielektus till fånga.⁷ Ryktena synas ha vunnit tilltro även i Köpenhamn, där man överraskades av malmöbornas aggressivitet. Jörgen Kock dementerade en del utspridda uppgifter i ett brev till Köpenhamn den 4 juli. Biskop Joachim i Roskilde erbjöd malmöborgarna förhandlingar, och Köpenhamns stadsledning utlovade sina tjänster som medlare mellan riksrådet och malmöborna samt väddjade till rikshovmästaren Mogens Göye, att denne för den evangeliska sakens skull måtte medverka till en fredlig uppgörelse. Den 6 juni avvisade stadsstyrelsen i Malmö anbudet. Med Tyge Krabbe vore man sinnad att förhandla, blott om han hade fullmakt därtill från alla rådsmedlemmar. Av svaret framgår också, att köpenhamnarna ej vågat fortsätta med färjetrafiken över sundet mellan de båda städerna, sedan

kuppen mot Malmöhus satts i scen, och att de förmanat borgarna i Malmö att ej inlåta sig på underhandlingar med någon utländsk makt.⁸

Staden Danzigs sekreterare, som just då befann sig på Själland, meddelade hem, att Jörgen Kock i Lybeck anhållit om att en lybsk flotteskader skulle sändas till Öresund.⁹ Malmöborgmästaren handlade sålunda stick i stäv mot köpenhamnsborgarnas önskningsar. Den 19 juni lämnade en lybsk flottstyrka Travemünde med greve Christoffer ombord. Natten mellan den 20 och 21 juni siktades den söder om Möen. Följande dag meddelade Tyge Krabbe från Hälsingborgs slott till Axel Urup på Sølvesborg, att lybeckarna på aftonen samma dag lagt sig vid Dragör. Han befarade, att de skulle sända folk till »förrädarna» i Malmö.¹⁰ Grevens planer riktade sig emellertid i första hand mot Själland, där en expeditjonskår landsattes. Men borgmästarna Jörgen Kock och Jens Clausen Fynbo från Malmö och borgmästaren Ambrosius Bogbinder från Köpenhamn befunno sig ombord på flottan för överläggningar.¹¹

En flottspärr anordnades omedelbart i Öresund. Lybeckarna uppbringade förbipasserande fartyg och krävde, att sundstullen skulle erläggas på det lybska amiralskeppet. Samtidigt avskar man all förbindelse mellan det danska rikets provinser öster och väster om Öresund. Samfärdseln över sundet synes ha praktiskt taget omöjliggjorts för andra än grevens anhängare fram till de sista dagarna i juli månad.¹²

De skånska herrarna voro alltså hänvisade till sig själva. Försök att sända skriftliga meddelanden till ståndsbröderna väster om Öresund misslyckades. Brev uppsnappades och överlämnades till greve Christoffer.¹³ Att den till midsommartiden 1534 beramade herredagen skulle kunna komma till stånd, var otänkbart. Tyge Krabbe tog ledningen och underrättade arkielektus och övriga rådsmedlemmar om den hotande faran, när lybeckarnas flotta löpt in i Öresund. Inom kort var en väpnad styrka under samling till Hälsingborg för att i mellersta Skåne förena sig med en annan, som hopdragits i trakten av Ystad. Samtidigt erhöilo borgarna i Malmö förstärkning av lybeckarna.¹⁴ I Landskrona samlades råds-kretsen för överläggningar. Därifrån sände Torbern Bille den 22 juni till Holger Skaldre, Adser Pedersen och det övriga domkapitlet ett brev med förhållningsregler, uppsatta efter råd-

Mynt slagna i Malmö för greve Christoffers räkning. Inskriptionerna lyda: »Christiernus Rex Dacie» och »Moneta no[va] Malmogiensis [MD]XXXV»

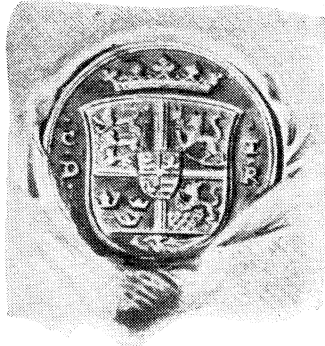
slag med de världsliga rådsmedlemmarna. Om något fientligt överfall hotade, skulle domkapitlet utse några medlemmar, vilka skulle stanna kvar i Lund och genom ett fogligt uppträdande gentemot fienden förhindra skadegörelse. Det låge makt uppå, att sådana män utvaldes, om vilka man visste, att de skulle »ej annorlunda skicka sig än som tillbörligt är». Gudstjänsterna i domkyrkan skulle hållas vid makt till »det yttersta som görligt vara kan». ¹⁵ Här röjde sig en bestämd avsikt att bevara den nedärvda gudstjänsten även i vidriga lägen.

Herrarna höllo genom brev Gustav Vasa underrättad om händelsernas utveckling. ¹⁶ Sommaren 1533 hade Sveriges förhållande till Lybeck undergått en kraftig försämring, och den svenske konungen fruktade ständigt lybska anslag mot Sverige. ¹⁷ I början av 1534 inleddes i Stockholm svensk-danska underhandlingar. Som underhandlare mötte från dansk sida bl. a. Truid Ulfstand. Den 2 febr. 1534 förelåg en allianstraktat jämte biakter, och det beslutade förbundet vände sin spets mot Lybeck. Traktaten ratificerades emellertid aldrig, utan urkunden blev liggande hos Truid Ulfstand på Varberg. ¹⁸ Stilleståndet mellan lybeckare och nederländare 1534 ökade Gustav Vasas känsla av otrygghet, och han ansåg sammanhållning mellan de nordiska rikena vara bästa vapnet mot lybeckarna. ¹⁹ Å andra sidan väcktes hans misstankar beträffande de danska herrarnas avsikter först och främst av att det ingångna avtalet ej ratificerades. ²⁰ Vidare hade Tyge Krabbe i ett brev manat honom att låta de svenska biskoparna åter »komma till deras vanliga och brukliga ståt», bakom vilket yttrande Gustav spårade planer, uppgjorda av det danska rikets papistiska biskopar i syfte att svika hertig Christiern. ²¹

För att skydda Kalmar, Sveriges i händelse av konflikt med lybeckarna mest utsatta fäste, sammandrogs redan våren 1534 svenska truppstyrkor dit. I slutet av maj erhöll Gustav underrättelser om det lybska angreppet på hertigdömena. Trots sin misstro mot den skånska adeln ansåg han sig böra hörsamma herrarnas i början av juni gjorda framställning om väpnat svenskt bistånd. En plan utarbetades, enligt vilken den svenska flottan från Kalmarsund skulle insättas för operationer i Öresund mot lybeckarna. Samarbete med danska stridskrafter skulle upprättas, och i trakten av Simrishamn skulle det svenska och danska flottbefälet få kontakt med varandra. Igångsättandet av denna operation fördröjdes emellertid av att den svenska flottan ända till i början av juli befann sig ute på en expedition till Finska viken.²² Till lands planerades ett angrepp över riksgränsen till stöd för hertig Christierns anhängare. De trupper Gustav Vasa förfogade över voro emellertid fåtaliga, eftersom de svenska landstridskrafterna ännu ej erhållit någon effektiv organisation. Först mot slutet av år 1534 hade rustningarna framskridit så långt, att styrkornas numerär stigit till betryggande storlek. Dock utlovade Gustav den 27 juli i ett brev, att svenska trupper inom fjorton dagar eller tre veckor skulle överskrida gränsen.²³ Som lämpliga samlingsplatser för de svenska och danska styrkorna angåvos Vä eller Markaryd. Resurserna svarade emellertid ej mot avsikterna, och innan denna plan kunde sättas i verket, hade läget i de skånska landskapen radikalt förändrats.²⁴ Planen på en svensk flott-expedition till Öresund måste tills vidare skrinläggas vid underrättelsen om att greve Christoffer och lybeckarna voro herrar i Öresund och Köpenhamn.

Medan sålunda den utlovade svenska hjälpen dröjde, konsoliderades grevens ställning snabbt på Själland. Redan den 4 juli svor Anders Bille greve Christoffer trohet. I gengäld erhöll han ett löfte om att få behålla allt sitt gods och erhålla nya förmånliga förläningar. Därefter arbetade han ivrigt bland vänner och fränder för grevens sak.²⁵ Den 16 juli hyllades greven av Köpenhamns borgare, och den 24 juli kapitulerade Johan Urne, befälhavaren på Köpenhamns slott. Inom kort behärskade de grevetrogna hela Själland.

Tidigt sökte Anders Bille förbindelse med Jörgen Kock. Den 8 juni utfärdades ett lejdbrev för en av hans tjänare att komma till Malmö

Greve Christoffers sigill i sin egenskap av det danska rikets skyddsberre. Å ömse sidor om vapenskölden står: »C[bristophorus] T[utor] D[aciae] R[egni]»

och förhandla å sin herres vägnar.²⁶ Med Anders Bille som mellanhand inleddes sedan underhandlingar mellan Jörgen Kock och den skånska adeln. Arkielektus, Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger Ulfstand, Knud och Claus Bille befunno sig fortfarande i Landskrona, och de utfärdade den 10 juli lejdbrev för Anders Bille att sammanträffa med dem.²⁷ Enighet uppnåddes snart. Tyge Krabbe begav sig till Köpenhamn, dit han anlände den 23 juli.²⁸ Följande dag anhölls från Landskrona om fri lejd för Axel Brahe, Holger Ulfstand, Knud Lauridsen Giedde och Börje Trolle att komma till Köpenhamn för underhandlingar med greven personligen.²⁹ Den 25 juli anslöt sig Mogens Gyldenstjerne, som fortfarande befann sig i Malmö, genom Jörgen Kocks förmedling till grevens parti. I gengäld erhöll han skydds brev för sitt gods såväl i Skåne som annorstädes.³⁰

Även stiftsledningen fann stunden inne att träda i förbindelse med motsidan. Den 25 juli utfärdade borgarna i Malmö lejdbrev för kaniakerna Peder Seber och Laurids Falster samt deras följeslagare, vikarierna Niels Hallandsfar och Eskil, att komma till Malmö under en eller två dagars tid och förhandla å kapitlets vägnar.³¹ Efter dessa förberedelser ledde underhandlingarna i Köpenhamn snabbt till resultat. Den 30 juli utfärdade greve Christoffer från Köpenhamn å Christiern II:s vägnar ett löftesbrev till adel och allmoge i Skåne, i vilket dessa tillsades glömska och förlåtelse för allt ont de tillfogat den fängslade konungen. Samtidigt uppsattes ett skydds brev, i vilket greven förkla-

rade sig taga i sitt beskydd arkielektus, rådsherrar och meniga adeln i Skåne och lovade hålla såväl dem som provinsens övriga inbyggare vid lag, skäl, rätt, friheter och privilegier.³² Underhandlarna hade sina ståndsbröders fullmakter att hylla greven. Endast Axel Urups och Gert Jensen Ulfstands saknades. Båda voro emellertid närvarande, när greve Christoffer den 10 aug. i traditionella former på Lerbäckshög utanför Lund hyllades som gubernator å Christiern II:s vägnar.³³ Tyge Krabbe förestavade hyllningseden för allmogen. Främst bland de församlade märktes arkielektus Torbern Bille. Så hade de skånska herrarna sviktat under händelsernas tryck och svikit de ideal de under de gångna åren kämpat för. Redan samtida iakttagare frågade sig emellertid, huru länge den nybildade politiska konstellationen skulle äga bestånd. »När de finna stunden inne, äro de hertigen av Holstein bevågna», var en för oss okänd brevskrivares mening om de skånska adelsmännen.³⁴

Den menighet, som samlats till hyllningsmötet, var brokig. Vid sidan av arkielektus och de gammaltroende frälsemän, som tidigare vid olika tillfällen dragit i fält mot Christiern II och hans anhängare, mötte ombud för evangeliskt sinnade köpstadsmän och en allmoge, som ofta lagt sina sympatier för den fångne konungen i dagen. Det var i längden omöjligt att samordna dessa vitt skilda samhällsgruppers intressen. Redan i samband med hyllningen visade det sig, att den ömsesidiga misströn ej övervunnits. Dagen före hyllningen befann sig greven jämte några riksråd — man vet ej vilka — i Malmö. Därifrån for han till Lund. Greve Christoffer tog ej in som arkielektus eller domkapitlets gäst i Lund, utan återvände till Malmö. Det enda spår hans besök satt i utgiftsräkenskaperna för Lundagård, är att man inköpte en fjärding oxkött hos ärkedjåknen, i vars gård en ox slaktades den 10 aug. för grevens räkning.³⁵ Två dagar efter hyllningen meddelade Jörgen Kock till Jörgen Wullenwever, att de skånska landskapen utom staden Lund voro greven underdåniga.³⁶ Uppgiften bottnade säkerligen i den misstro till arkielektus och domkapitlet, som malmöborna sedan länge hyst och som fördjupats genom Torbern Billes reaktionära åtgärder 1533. Mellan domkapitlet och Malmö borgare upprättades normala förbindelser först i slutet av år 1534.

Genom sin övergång till grevens parti hade emellertid de skånska adelsmännen tryggat sin fortsatta besittning av kronans slott och län. Tyge Krabbe satt alltså kvar på Hälsingborg, Holger Ulfstand på Lagaholm, Axel Urup på Sølvesborg och Mourids Olufsen Krognos på Lyckå. Knud Bille behöll Gladsax län, Axel Brahe Onsjö och Frosta härad, Joachim Trolle Gärds härad samt Arvid och Gert Ulfstand Villands härad. Truid Ulfstand frigavs ur sin fångenskap och återfick Varbergs län. Mogens Gyldenstjerne erhöll Lindholmen i stället för Malmöhus, och under Lindholmen lades de områden, som förut lytt under Malmöhus, nämligen Oxie, Ingelstads och Järrestads härader. Under Lindholmen lydde sedan länge Bara härad. Länet hade blivit ledigt genom Mourids Jepsen Sparres död 1533.³⁷

Efter hand kunde en viss återgång till fredliga förhållanden äga rum. I september nådde Anders Bille och Holger Ulfstand slutgiltig uppgörelse i fråga om de böter Anders Bille ålagts att betala för att han år 1508 dräpt Niels Hak, Holger Ulfstands svärfader.³⁸ Anders Bille och Johan Urne ingingo kompanjonskap med Jörgen Kock för att handla bl. a. med koppar.³⁹ Eske Bille övervägde att sätta sin son och sin brorson i skola hos Frands Vormordsen i Malmö.⁴⁰

Köpstadsmännens och främst Jörgen Kocks politiska planer voro vittsyftande. I förvaltningshänseende lydde av ålder många av rikets städer direkt under kronan, »lågo under konungens fatabur», som termen lydde. Konungen representerades av en fogde, som uppbar kronan tillkommande skatter och ursprungligen även haft dömande myndighet. Mot medeltidens slut strävade emellertid borgarna efter att få större inflytande över stadsförvaltningen, och många av fogdens uppgifter överflyttades efter hand på stadens råd. Vid 1500-talets början deltog fogden fortfarande i stadens ting men utövade ej något inflytande på dess beslut. Hans främsta befogenhet bestod i att uppbära de böter, som tillkommo kronan, vid rättegångar i staden. Större delen av hans myndighet hade övertagits av rådet. Många städer åtnjöto som särskilt privilegium rätt att själva välja sig »byfogde».⁴¹ Emellertid kunde städer bortförlänas till enskilda adelsmän som vanliga kronolän. I sådana fall blev byfogden länsmannens tjänare och gick dennes ärenden. Av de skånska städerna lydde Malmö, Landskrona och Lund under fataburen. Skanör och Falsterbo lågo under Falsterbo slott,

Tommarp under länsmannen på Lindholmen, Åhus liksom Elleholm under ärkesätet. Liknande var förhållandet med Laholm, som lydde under länsmannen på Lagaholm, med Falkenberg, Varberg, Gåsekil och Kungsbacka, som lågo under Varbergs slott, samt med Lyckå och Sölvesborg, vilka inbegrepos i Lyckå och Sölvesborgs slottslän. Ängelholm inbetalte sin skatt direkt till konungens räntmästare, men fogde insattes av länsmannen på Hälsingborg. Trelleborg var sedan 1533 bortförlänt till Hartvig Ulfeldt och Halmstad sedan 1532 till Holger Ulfstand. Sistnämnda år hade Axel Brahe erhållit Ystad som ärftligt pantelän. Ronneby lydde under Axel Urup, och Vä var pantsatt till Joachim Trolle med ärftlig rätt.⁴²

Detta adliga inflytande över köpstädernas förvaltning lyckades man i stort sett ej rubba, även om ansatser därtill ingalunda saknades. Målsman för dessa strävanden var otvivelaktigt Jörgen Kock. Under hans medverkan utfärdades i slutet av juni månad privilegier för städerna Holbæk, Köge, Skelskør och Slagelse, enligt vilka dessa köpstäder skulle ligga under fataburen och ha rätt att själva utse sina byfogdar.⁴³ Detta betydde, att Holbæk och Skelskør, som dithills stått under adligt inflytande, frigjordes härifrån. På samma sätt hade Jörgen Kock del i att Halmstad genom ett den 12 aug. utfärdat privilegiebrev åter lades under fataburen, varvid rätten att välja fogde på nytt bekräftades.⁴⁴ Samma rättighet tillerkändes även staden Lund.⁴⁵

Dessutom meddelades såväl Köge som Halmstad och Lund ytterligare en förmån: borgarna bemyndigades att själva välja sig predikanter, vilka skulle för dem predika Guds rena ord. Avsikten synes sålunda ha varit ej blott att emancipera köpstadsborna i politiskt och förvaltningsmässigt hänseende utan även att ge städernas evangeliska menigheter samma oberoende ställning gentemot den gamla kyrkans styresmän, som år 1529 kommit Malmö till del. Av intresse, när det gäller att belysa denna del av Jörgen Kocks politik, är att han själv utfärdade ett privilegiebrev den 27 juni för staden Næstved, vilket gav dess borgare rätt att njuta samma villkor för lega av kyrkans gårdar och jordar inom staden, som under 1520-talet meddelats borgarna i Köpenhamn och Malmö.⁴⁶ Detta röjer en avsikt att befordra lösningen av de med kyrkogodset förknippade ekonomiska och administrativa problemen efter samma grundlinjer, som man följt i Malmö.

För Malmös vidkommande prövades en radikal åtgärd för att råda bot på trångboddheten inom staden. Greven gav malmöborna rätt att taga i besittning kyrkan och adeln tillhöriga gårdar och jordar, som lågo inom en mils omkrets kring staden.⁴⁷ Privilegiebrevet för de nämnda själländska städerna hade stundom innehållit löften om bistånd åt borgarna i deras strävan att komma i besittning av jord i städernas grannskap eller lämnat tillstånd till sådana förvärv. På samma sätt fingo borgarna i Halmstad först och främst sin rätt till det omtvistade St. Jörgens kapell utanför staden bekräftad och därtill löfte om bistånd att komma i besittning av några egendomar i stadens närhet.⁴⁸

Jörgen Kocks politiska aktivitet sågs av många med ovilja, och hans motståndare menade, att han avsåg att åt sin egen stad bygga upp en politiskt oberoende ställning liknande de fria tyska riksstädernas.⁴⁹ Misstanken var i viss grad befogad. Vid förhandlingar under fejden med lybeckarna eller andra utländska makter uppträdde Malmös ombud som om de varit representanter för en helt suverän stad. Indirekt erkände lybeckarna malmöbornas rätt till en sådan ställning, när de i juni 1534 förpliktade greve Christoffer att ej mottaga hyllningsed eller ingå några fördrag med borgarna i Köpenhamn och Malmö utan att först ha inhämtat lybeckarnas samtycke.⁵⁰ Jörgen Kock synes också konsekvent ha sökt hävda köpstädernas ensamrätt till hantverk och köpenskap enligt stadsgynnandets gängse principer. När grevens parti hösten 1534 förhandlade med hertig Albrekt av Mecklenburg om väpnad hjälp i kampen om herraväldet över de danska landen, måste han — utan tvivel i första hand på grund av krav från Jörgen Kocks och malmöborgarnas sida — utfästa sig att ej medge adeln någon rätt till handel eller köpenskap utan förbehålla köpstadsmän av dansk eller utländsk nationalitet detta näringsfång.⁵¹

Under den närmaste tiden efter hyllningen uppträdde de skånska herrarna utåt som grevens män. Man väddjade till Gustav Vasa, att han skulle söka fred med greven och lybeckarna. Liknande framställningar gjordes till de jylländska och norska riksråden.⁵² Rådsaristokratiens pålitlighet sattes emellertid snabbt på prov. Grevens krigskassa var tom, och för att erhålla penningmedel till krigföringen pålades enskilda personer inom adeln tvångslån. Redan den 17 aug. 1534 pantsatte arkielektus sex gårdar till Aage Sparre för ett lån på 1000 mark.

I sept. 1534 utbetalte arkielektus själv 800 mark och hans fogde på Lundagård 200 till Jörgen Kock.⁵³ Gustav Vasa mottog något senare meddelanden om att Torbern Bille skulle ha avkrävts sammanlagt 12 000 mark och Tyge Krabbe 3000.⁵⁴ I oktober hölls herredag i Köpenhamn. Mötet bevistades även av Torbern Bille, som den 10 okt. befann sig i Köpenhamn och följande dag hos biskop Joachim i Roskilde.⁵⁵ Han deltog sålunda i mötets beslut, att herrekloster och sockenkyrkor inom det av greven behärskade området skulle betala en extra silverskatt. Köpstadsmännen skulle erlägga var tjugofemte penning av sin egendom i löst och fast. Den 14 okt. utfärdades brev till Lunds domkyrka samt kyrkor och kloster i Skåne att hopsamla sina klenoder och överlämna dem som bidrag till den fångne Christiern II:s befrielse. Samma dag befalldes konventet i Dalby i en särskild skrivelse att utlämna allt sitt silver utom fem kalkar.⁵⁶

Beslutet exekverades så gott som omedelbart, och det är möjligt att förberedelser för insamlingen varit orsaken till att Axel Brahe den 21 okt. gästade arkielektus i Lund. Vid samma tid hölls det sedvanliga stiftsmötet, under vilket säkerligen pålagorna diskuterades.⁵⁷ Den 2 nov. kvitterade greve Christoffer 2032 lod silver, bestående av kalkar, helgedomskar, krucifix och annat, vilka domkapitlet och domkyrkans vikarier överlämnade. Huruvida herreklostren i ärkestiftet fullgjort sina inbetalningar, är ej känt.⁵⁸

Pålagorna behövdes för att finansiera de militära ansträngningar, vilka voro av nöden för att försvara vad man redan vunnit. Det politiska läget undergick nämligen en betydelsefull förändring hösten 1534. De övriga vendiska städernas opposition mot Lybecks krigspolitik förmodade Jörgen Wullenwever att revidera sin inställning till kriget i Norden. Det stod klart, att operationer såväl vid den holsteinska gränsen som i de danska farvattnen och på kungarikets jord överstego hansestädernas krafter. Underhandlingar inleddes mellan hertig Christiern och lybeckarna, och den 18 nov. slöts fred mellan hertigdömena och Lybeck i Stockelsdorf. Hertigen kunde därefter odelat ägna sig åt striden om den danska kungakronan, vilken han numera var besluten att kämpa för. Även Jörgen Wullenwever kunde koncentrera sig på de danska problemen, och förhandlingar inleddes om samverkan med hertig Albrekt av Mecklenburg. Albrekt förespeglades möjligheten

att med lybsk hjälp erhålla den danska kronan åtminstone efter Christiern II:s död eller att kanske bliva regent i Sverige.⁵⁹

Samtidigt förändrades det militära läget i provinserna öster om Öresund. I slutet av september voro Gustav Vasas krigsförberedelser avslutade. En större stridsstyrka stod samlad i Vadstena under befäl av Johan Turesson (Tre rosor). I början av oktober satte svenskarna sig i marsch längs Nissastigen över riksgränsen mot Halmstad, som stormades den 31 okt. Borgarna lovade hertig Christiern tro och lyd- nad. I gengäld utfärdades i Gustav Vasas namn påföljande dag ett privilegiebrev för staden, vilket bekräftade de gamla privilegierna, tillät borgarna behålla sitt artilleri och tillstodde dem att fritt driva sin näring både i Danmark och Sverige. Slutligen fastslogs, att de skulle få »njuta och behålla sina kristliga predikanter, vilka predika Guds rena och klara ord».⁶⁰ Resultaten av borgarnas kyrkliga emancipation bevarades sålunda, medan förklarligt nog intet bestämdes om stadens framtida administrativa ställning.

Den skånska rådskretsens medlemmar hade genom det skedda ställts inför nya problem. Man kunde befara ett svenskt angrepp längs vägarna över Hallandsås norrifrån ned på den nordskånska slätten. Lyckades de svenska styrkorna forcera Lagaövergången, funnes det »ej den makt här i landet, att vi kunna hejda dem utan ytterligare undsättning», skrevo arkielektus, Axel Brahe och Holger Ulfstand till Mogens Gyl- denstjerne den 2 nov.⁶¹ Man erhöll emellertid några veckors uppskov genom att den svenska styrkan vände sig mot norr och inledde en nio veckor lång belägring av Varbergs slott och stad. Ansatser till myteri, brist på krut och felslagna förhoppningar om en förstärkning med 2000 landsknektar, vilka hertig Christiern skulle sänt över från Jyl- land, omöjliggjorde för Johan Turesson att driva belägringen med större energi.⁶²

Greve Christoffer beredde sig att försvara den skånska nordgränsen och sammandrog truppstyrkor i skydd av Hallandsås. Emellertid visade sig nu följderna av borgarpartiets samverkan med hertig Albrekt. I december sändes en mecklenburgsk ryttarkår under greve Johan av Hoya till Skåne. Greve Christoffer beordrade skånska adeln att för- hindra kårens landstigning, emedan den ej stod under hans befäl och han därför ej litade på densamma. Jörgen Kock, som stod Jörgen

Wullenwever närmare än greve Christoffer, ansåg emellertid kåren vara en nödvändig förstärkning, och föregav, att den verkligen kom till grevens hjälp. I detta förvirrade läge voro de skånska herrarna övertygade om en sak: de ville ej se mecklenburgaren som herre i Danmark.⁶³

Bland den skånska adeln hade den politiska utvecklingen skapat vankelmod. På Bohus slott satt Claus Bille som länsman. Han hade ej tagit parti för någondera av de stridande parterna utan stod i förbindelse med såväl skånska som själländska adelsmän å ena sidan och Gustav Vasa och hertig Christiern å den andra. I november trädde han i förbindelse med Johan Turesson och tog i medio av december öppet parti för hertig Christiern. Han tjänstgjorde senare som mellanhänder, när hans kusin Truid Ulfstand inledde underhandlingar med svenskarna om Varbergs kapitulation.⁶⁴ Eske Billes maka, fru Sofie Krummedige, satt på sitt fädernegods Vallen. Hon utverkade skyddsbrev av båda sidorna för sitt och sin makes gods. Till maken sände hon meddelanden om förhållandena i Skåne, till de skånska herrarna nyheter från den svenska sidan.⁶⁵ En liknande dubbelhet i hållningen synes ha utmärkt Axel Urup och Mourids Olufsen Krognos, vilka från sina slott Sölvesborg och Lyckå hade att bevaka den stora huvudvägen mellan Sverige och Danmark över Brömsebro längs blekingska kusten. Redan i november hade de förbindelser med Gustav Vasa. Detsamma var förhållandet med Knud Bille på Gladsax.⁶⁶

Jörgen Kock gjorde ett försök att sammansvetsa den vacklande fronten. I början av december 1534 slöts ett avtal mellan å ena sidan rikets råd i Skåne, å andra sidan borgarna i Malmö. Uppgårelsen är känd genom borgmästarnas och rådets i Malmö den 7 dec. utfärdade öppna brev. Som förmedlare hade de tyska knekthövitsmännen Sebastian von Jessen — en oäkta son till Luthers beskyddare, kurfurst Fredrik den vise av Sachsen — och Reimar van der Vold jämte prosten i Lund Claus Urne fungerat. Eftersom det en lång tid varit misstro och missämja mellan borgarna i Malmö och Danmarks råd och menige adel i Skåne — så börjar brevet — så att man ej kunde lita på varandra, hade de nämnda medlarna förlikt parterna. Borgarna utfäste sig att hålla rådet och adeln i Skåne en »fast, hög och obrottslig tro, loven och vänskap». All ovilja skulle vara glömd. Frivilligt avstodo bor-

Claus Bille
Oljemålning, privat ägo

garna från de gods och gårdar kring staden, som tillhörde »ärkebiskopen, prelaterna, menige kleresi och gode män» och vilka greve Christoffer givit borgarna rätt till. Slutligen föreskrevs det, att när ärkebiskopen, kapitlet och andra andliga givit borgarna sådana brev på andligt gods i staden, som roskildebiskopen och roskildekapitlet givit Köpenhamns borgare — härmed åsyftas legobrev i enlighet med Fredrik I:s förordning av 1527 — skulle borgarna åter betala landgille och andra räntor. Blevo legotagaren och jordägaren ej överens om landgillet, skulle två rådsmedlemmar, två ledamöter av domkapitlet och två ombud för borgarna ha fullmakt att förlika de tvistande och bestämma legans storlek.⁶⁷ Först nu gjordes sålunda från borgarnas sida ansatser till att återupprätta de normala förbindelser med domkapitlet i Lund, som varit rådande, innan Torbern Bille 1533 väckt processer mot borgarna och slagit in på en reaktionär religionspolitik. Tvivelsutan innebar den del av överenskommelsen, som rörde kyrkans gods

och gårdar, en inskränkning av den fria förfoganderätt borgarna allt sedan brytningens inträde kunnat göra anspråk på. Stadsledningen i Malmö befann sig med andra ord vid detta tillfälle på reträtt.

I försvarsförberedelserna tog även arkielektus aktiv del. Till Lundagård anskaffades bl. a. en slanga i dec. 1534. Torbern Bille höll själv enligt vad bevarade avlöningslistor från mickelsmässan 1534, julen 1534 och påsktiden 1535 utvisa, på Lundagård vid denna tid över trettio »skytтар». Hans folk deltog under befäl av Mikkel Hals i den trupp-sammandragning, som verkställdes under årets sista månader på grevens order i Ängelholmstrakten. Dessutom gingo på hans order de länsmän under ärkesätet i fält, vilka hade sina län på tjänst. De bevarade räkenskaperna utvisa, att särskild lön utgått till dessa. Antalet var tolv vid mickelsmässan 1534, vid de tvenne senare terminerna elva. Bland länsmännen märktes Jörgen Urne, prosten Claus Urnes broder och tillika official, Jens Tillufsen Bielke, Josef Falster (Bielke), Axel Clausen Rosenkrantz, Mikkel Hals, Jörgen Daa, Björn Stensen Laxmand och Mads Torbernsen.⁶⁸

I lägret vid Ängelholm låg man stilla till ett stycke in i december. Den 16 dec. sändes ett brev till greven, i vilket man uttalade sin fruktan för den mecklenburgska politiken och anhöll om snar förstärkning. Brevet undertecknades av Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger Ulfstand, Claus Podebusk och Knud Gyldenstierne.⁶⁹ Följande dag drog sig emellertid den skånska adeln bort från lägret och skilde sig från de tyska styrkorna. Dessa i sin tur förflyttades snart till trakten av Landskrona och Lund. Under dessa omgrupperingar tog Sebastian von Jessen i spetsen för en hop knektar Torbern Bille till fånga på öppen gata i Lund och insatte honom efter en tid i förvar i Hälsingborgs svartbrödrakloster. De tyska knektstyrkorna förenades nu med en lybsk trupp, förd av Marcus Meyer, samt beväpnade borgarhopar från Landskrona och Malmö. Man satte sig under befäl av Johan av Hoya i marsch norrut för att återtaga Halmstad.

De skånska adelsmännen vågade, enligt vad de senare gjorde gällande, ej söka förläggning i Landskrona av fruktan för att falla i något av borgarna gillrat försåt och drabbas av samma öde som arkielektus.⁷⁰ I samlad trupp drogo de sig efter en kort tid österut till Vä. Där uppsatte man julaftonen 1534 en fullmakt för Josef Falster och

Hälsingborg under 1500-talets senare del. Kopparstick utgivet 1638 av D. Meisner efter Civitates Orbis Terrarum (omkr. 1580)

den fynske adelsmannen Christoffer Huitfeldt att å adelns vägnar inleda förhandlingar med svenskarna. Som utfärdare nämndes Axel Brahe, Knud Bille, Holger Ulfstand, Mogens Gyldenstjerne, bröderna Börje, Arvid och Gert Jensen Ulfstand samt en rad yngre medlemmar av högfrälset. Bland de senare märktes Axel Brahes söner Lauge och Jens, Mourids Jepsen Sparres son Jakob samt Tage Ottesen Thott och Verner Tønnesen Parsberg. Slutligen nämndes medlemmar ur lågfrälset, vilka i övrigt äro föga kända. En grupp namn har dock intresse: Jörgen Urne, Mikkal Hals, Jörgen Daa, Axel Clausen Rosenkrantz, Knud Lauridsen Giedde och Mads Torbernsen, vilka alla lydte under arkielektus som länsmän liksom den ene av de befullmäktigade underhandlarna, Josef Falster.⁷¹

Ombuden avlade inför Johan Turesson trohetsed till hertig Christiern å det skånska rådets och frälsets vägnar. Man lovade att tillsammans med svenskarna strida mot hertigens fiender och med vapen bistå Sverige, om detta land anfölls. Ett avtal förelåg någon av de första

dagarna efter nyår. Förhandlingarna hade väsentligen rört sig om det militära samarbetet samt betryggande garantier för de skånska herrarnas privilegier. Intet nämndes om de religiösa frågorna.⁷²

Tyge Krabbe befann sig ej i lägret vid Vä utan på Hälsingborgs slott, dit han erhållit tillstånd att även föra arkielektus. Han upprätthöll ännu vänskapliga förbindelser med grevens anhängare. Johan av Hoya lyckades ej i sitt uppsåt att storma och återtaga Halmstad. Han retirerade därför söderut av fruktan att råka i ett utsatt läge mellan den avfälliga skånska adelns styrkor och de svenska avdelningarna. Tillfälle bjöds därigenom de skånska herrarna att förena sig med de svenska trupperna. Motsidans stridskrafter föllo tillbaka på de befästa städerna Hälsingborg och Landskrona. Medan borgarstyrkorna drogo hem, togo Marcus Meyer och Sebastian von Jessen uppställning med tre knekttänikor vid Hälsingborg och anhöllo hos Tyge Krabbe om hjälp från slottet, vilket denne utlovade. Reimar van der Vold gick med två fänikor ryttare till Landskrona. Den 12 och 13 jan. angrepo de norrifrån anryckande förenade svenska och skånska styrkorna vid Hälsingborg. I det avgörande ögonblicket riktade Tyge Krabbe sina kanoner mot grevens folk. Marcus Meyer togs till fånga, men Jörgen Kock lyckades undkomma sjövägen.⁷³

Den 1 febr. tackade hertig Christiern arkielektus och den skånska adeln för att de hyllat honom. Han uttalade en förhoppning, att Danmarks högtberömliga kungarike »med slik märklig, ärlig adel» ej skulle i grund fördärras av »sådant löst folk som de lybska och deras anhang». Till ståthållare i Skåne utsågos Tyge Krabbe och Axel Brahe.⁷⁴ Arkielektus tilläts sålunda ej taga del i ledningen av de skånska provinserna, vilket ärkebiskoparna av ålder plägat göra. Under de dagar, då de ledande i provinsstyrelsen fullgjort sin politiska omorientering, hade han suttit fängslad, ur stånd att påverka händelsernas utveckling. Intet kan sägas om huru Torbern Bille och hans domkapitel bedömt denna manöver, i vilken även hans egna länsmän tagit aktiv del. Striden hade emellertid skiftat karaktär, i det att de kämpande partierna ej längre skildes från varandra av strikt uppdragna religiösa gränslinjer. I det läger, som strävade efter att omintetgöra lybeckarnas och deras bundsförvanters bemödanden att dominera den nordiska politiken, stodo numera gammaltroende rådsmedlemmar under

ledning av den evangeliskt sinnade hertig Christiern. Måhända räknade man med att på det gemensamma vapenbrödraskapets grund något slag av *modus vivendi* skulle kunna upprättas, som öppnade möjlighet även för den gamla kyrkan att fortbestå. I alla händelser undandrog sig Torbern Bille ej politiska uppgifter i hertigens tjänst. Medan det av greven behärskade området inskränktes till att omfatta städerna Malmö och Landskrona samt Varberg, där Truid Ulfstand ännu höll ut, blev Lund åter medelpunkt för de skånska provinsernas politiska liv. Rådsmedlemmarna samlades där, och arkielektus tog del i rådskretsens överläggningar och beslut.

Redan den 28 jan. 1535 hölls rådsmöte i Lund. Då uppsattes ett brev till hertig Albrekt av Preussen, under vilket Torbern Bille, Tyge Krabbe och Holger Ulfstand bl. a. satte sina sigill.⁷⁵ Den 10 febr. hade arkielektus sin broder Claus Bille som gäst. Vid denna tidpunkt hölls ett nytt rådsmöte, varvid man behandlade bl. a. frågan om att återställa de normala förbindelserna med Sverige och utarbeta riktlinjer för det militära samarbetet. Bland underhandlarna, som skulle sändas till Sverige, intog Claus Bille en framskjuten plats, och under den för honom och hans följeslagare den 13 febr. utfärdade fullmakten skrev Torbern Bille sitt namn först bland undertecknarna.⁷⁶

I slutet av februari utgick ett nytt initiativ från Lund. Den 24 febr. uppsattes instruktioner, följebrev och fullmakt för Knud Bille och Joachim Trolle att besöka städerna Simrishamn, Vä och Tommarp samt Göinge, Gärds, Villands, Albo, Järrestads och Ingelstads härad för att där av allmogen mottaga trohetsed till »bekräftelse å den hyllning de förut gjort hertig Christiern på Lunds landsting». Man föll sålunda tillbaka på den hyllningsed, som avlagts till hertigen under sommaren 1534. Samtidigt skulle sändebuden taga löfte av allmogen om vissa insatser i den pågående fejden. Knud Bille och Joachim Trolle fullgjorde omedelbart uppdraget och mottogo trohetsförsäkringar även av samhällsgrupper, som ej nämnts i den bevarade instruktionen. Den 27 febr. mottogo de ronneyborgarnas trohetslöfte å hertigens vägnar. I Sölvesborg erhöles de liknande försäkringar den 6 mars från allmogen i Listers härad och borgarna i Sölvesborg, därefter på häradstingen den 8 mars från Göinge härad och Bräkne härad, den 10 mars från Villands härad, den 11 mars i Vä dels från stadens borgare, dels från

Gärds härad. En vecka senare lämnade Albo härad sin trohetsförsäkran, den 19 mars Färs härad, den 21 mars Simrishamns stad, följande dag Ingelstads härad och slutligen den 24 mars Tommarps stad och Järrestads härad.⁷⁷

Truid Ulfstand var på Varberg avskuren från både sina skånska fränder och från grevens huvudkrafter. Nyåret 1535 lyckades han genom Claus Billes förmedling erhålla ett stillestånd med svenskarna. Det skulle räcka till påsktiden 1535.⁷⁸ Ännu i jan. 1535 deklarerade han sig i ett brev som grevens man, och skrivelsen röjer även djup okunnighet om de senaste veckornas händelser i Skåne.⁷⁹ Herr Truid hade i början av år 1534 ingått äktenskap med den förmögna unga änkan Görvel Fadersdotter, tillhörande den svenska Sparre-ätten. Han ville gärna komma i åtnjutande av sin makas gods i Sverige och Norge, men Gustav Vasa hade lagt en stor del av fru Görvels svenska gods under beslag och kunde därtill ej glömma, att Truid Ulfstand ej ombesörjt ratificeringen av 1534 års svensk-danska avtal.⁸⁰ Detta gav hertig Christiern en lämplig utgångspunkt i hans strävan att vinna för sig herr Truid och därmed även Varbergs slott. Han utfäste sig att under sina förhandlingar våren 1535 med den svenske konungen även söka främja Truid Ulfstands sak, sedan denne svurit honom trohet, ett löfte, som också uppfylldes.⁸¹ I februari kom på detta sätt det betydelsefulla fästet i hertigens hand. Den 24 febr. förbundo sig representanter för Varbergs borgare inför hertigen i dennes läger utanför det belägrade Köpenhamn att senast tre dagar efter sin återkomst hem upplåta sin stad för hertigens folk. Samtidigt slöts stillestånd mellan Truid Ulfstand och borgarna.⁸² I mitten av mars gjordes emellertid en kupp mot Truid Ulfstand av Marcus Meyer, som satts i förvar på Varberg. Meyer gjorde sig till herre på slottet och i staden med hjälp av en evangelisk präst och en av stadens borgmästare jämte deras anhängare.⁸³ Slottets nya innehavare bjödo segt motstånd mot alla försök från Truid Ulfstands sida att återtaga fästet.

Efter slaget vid Hälsingborg förvandlades Lund snabbt till samlingspunkt för både de skånska styrkor och de svenska trupper, som från landsidan förberedde inneslutning av Malmö och belägring av de kvarvarande grevetrogna avdelningarna där. Det var fullt naturligt, att även det svenska krigsbefälet liksom andra knekthövitsmän blevo Torbern

Billes gäster. Den 8 juni t. ex. lejdes på Lundagård tio pipare och trumpetare, vilka skulle musicera vid den festmåltid arkielektus anordnade för krigsbefälet. Den 24 juni gästades han av bl. a. den svenske hövitsmannen Severin Kil, den 11 juli av ryttmästaren Nils Boije. I slutet av juli månad ha viktigare konferenser hållits i Torbern Billes gemak. Den 29 juli hade han besök av rikshovmästaren Mogens Göye, Melchior Rantzau och Tyge Krabbe. Herr Tyge var kvar ännu den 1 aug. och sistnämnda dag anlände även den svenske fältöversten, riddaren och riksrådet Erik Fleming.⁸⁴

Dessa framträdande herrars möte har utan tvivel stått i samband med de underhandlingar, som fördes med borgarna i Malmö om stadens kapitulation, och med förberedelserna till hertig Christierns förestående hyllning vid Lund. I början av maj hade de skånska rådsmedlemmarna dessutom erbjudit sig att medla mellan greve Christoffer och hertig Christiern. Greven avböjde emellertid och förebrådde herrarna deras trolöshet. I sitt svar, daterat den 13 maj, brännmärkte herrarna grevens politik, vilken från första början sades ha åsyftat att prisge danska riket åt lybeckarna. Man erinrade om hans hårda pålagor på kyrkor och kloster och den hänsynslösa framfart mot rikets adel, som grevens folk gjort sig skyldigt till på Själland och de andra öarna och vilken sedermera ofta benämnts »adelsjakten». Brevet var utfärdat av »biskop, prelater, ridderskap och Danmarks rikes råd i Skåne».⁸⁵ Ännu vid denna tidpunkt har man sålunda ansett det möjligt att i den skånska kyrkoledningens och aristokratiens namn fördöma ej blott anslag mot danska riket och dess adel utan även kränkningar av den gamla kyrkans privilegier och rättigheter.

Medan »adelsjakten» gick fram över Själland och öarna, rådde lugn i provinserna öster om Öresund, där rådskretsen hade läget i sin hand och där grevens parti behärskade endast Malmö, Landskrona och Varberg. Under sommaren 1535 inhöstade hertig Christiern nya framgångar. Den 9 juni led den lybska flottan nederlag vid Bornholm, och den 11 juni vann Johan Rantzau en fullständig seger vid Öxnebjerg på Fyen. Sjösegern gjorde det möjligt att även från sjösidan avspärra tillförseln till de belägrade städerna vid Öresund. Sedan en tid avspärrades Malmö genom tre starka blockhus från den skånska landsbygden.⁸⁶ Hertigen hade emellertid länge ansett tiden mogen att inleda kapitula-

tionsförhandlingar även med malmöborna. I en skrivelse av den 18 maj hade han inför borgarna i Malmö sökt misstänkliggöra den lybska politiken: lybeckarna hade alltid hatat danskarna och ej minst Christiern II; deras föregivna avsikt att befria denne bottnade i ren maktlystnad.⁸⁷ Två dagar senare hade Axel Brahe, Holger Ulfstand och Mogens Gyldenstjerne utsetts till ståthållare och fältherrar i Skåne. Påföljande dag hade Tyge Krabbe skilts från delaktighet i ståthållarskapet.⁸⁸ Avsikten var tydlig. Vid de väntade förhandlingarna skulle borgarna som motpart ej behöva möta den man inom rådsaristokratien, som var dem mest förhatlig, samtidigt som hertigen sökte skilja malmöborgarna från deras lybska bundsförvanter. De nya ståthållarna fingo i uppdrag att söka komma till tals med Jörgen Kock och hans anhängare.⁸⁹

Den 5 juni meddelade malmöborna, att de måste rådföra sig med sina bundsförvanter, innan de gåvo sig in på underhandlingar.⁹⁰ Splittersöket hade sålunda misslyckats. Ett utförligt svar anlände sedan den 19 juli. Borgarna erinrade i detta om att deras ombud, när man sista gången önskade förhandla med hertigen — det var vid herredagen 1533 — bortdrivits under hotelser, varefter en okristlig recess utgått mot Guds ords förkunnare. Biskoparna och deras anhängare hade kallat hertig Christiern »lutheran, tyrann och förföljare av den heliga kyrkans personer». När hertigen intet gjorde för att vinna den danska kronan, utan denna tycktes skola tillfalla den omyndige Hans, så att biskoparna och andra »Guds ords motståndare» skulle få fria händer i riket, då insågo borgarna, att de själva måste söka sig hjälp, var denna stod att finna. Rådet å andra sidan hade först när det stod klart, att deras »gudlösa handel» ej skulle vinna framgång, tagit hertigen till nåder. Borgarna ville därför ej svika sina bundsförvanter, utan förhandlingarna borde förläggas till en allmän herredag i närvaro av bl. a. greve Christoffer och hertig Albrekt av Mecklenburg.⁹¹

Skrivelsen innehöll mycket av det propagandamaterial, som malmöborna använt redan 1534 i sin agitation och som ännu på 1540-talet skulle komma till användning, när Reimar Kock skildrade grevefejdens historia. Borgarna visade ringa förhandlingsvilja. Deras svar var aggressivt och syftade till att utså split mellan medlemmarna i det gamla prelatpartiet och deras nykorade ledare, den evangeliske hertigen. Orsaken till att borgarna dristade sig att intaga denna utmanande hållning

trots hertigens växande militära övermakt, var att förhoppningar om hjälp och undsättning väckts genom habsburgarnas nordiska politik.

Redan i april 1535 hade från de habsburgska hoven uppmaningar anlämt till de belägrade danska städerna att ej ge upp. Hänsyn till bl. a. gentraktaten gjorde emellertid kejsaren och hans fränder mindre benägna att öppet intervensera i Norden på hertig Christierns motståndares sida. Helst ville de med diplomatiens vapen lämna hjälp till Christiern II:s befrielse. Ett lämpligt redskap ansåg man sig ha funnit i greve Fredrik av Pfalz, som i maj 1535 trolovades med Christiern II:s dotter Dorothea. Pfalzgreven hyste nämligen planer på att undsätta de belägrade städerna och att helst omintetgöra hertig Christierns förhoppningar på den danska kungakronan. Realiserandet av dessa planer drog dock ut på tiden, och under senare delen av året började habsburgarna på olika sätt uppmuntra lybeckarna i deras avsikt att utrusta en flottstyrka, som skulle bryta blockaden och undsätta de belägrade.⁹²

De lybska förberedelserna kunde ej hållas hemliga. Gustav Vasa uttalade vid flera tillfällen sina farhågor. Borgarna i Malmö och Köpenhamn fäste stora förhoppningar vid det planerade företaget. I juni 1535 hade de gjort en formlig anhållan om undsättning i Lybeck.⁹³ I förlitan på denna väntade hjälp var det som Jörgen Kock och de ledande i Malmö vågade avvisa hertigens anbud. Den 8 aug. avbröts förhandlingskontakten fullständigt, genom att borgarna i en skrivelse till hertigen kritiserade det förslag till lejd-brev och överenskommelse, som han tidigare översänt. Hertigen hade vädjat till borgarna om att de ej skulle ådraga sig ansvaret för ytterligare blodsutgjutelse genom fortsatt motstånd. Borgarna överlämnade i sitt svar till Gud att fälla dom, huruvida ansvaret föll tyngst på dem själva eller på dem, som fångslat Christiern II mot givna eder samt utsänt en »okristlig och svekfull recess mot Guds heliga ord, dess vänner och beskyddare».⁹⁴

Vid samma tidpunkt förbereddes hertig Christierns hyllning i de skånska landskapen. Den 7 aug. 1535 utlovade hertigen i närvaro av Tyge Krabbe, Axel Brahe, Mogens Gyldenstjerne, Mourids Olufsen Krognos, Arvid Jensen Ulfstand och Jep Thordsen Sparre, vilka från Skåne begivit sig till hans läger utanför Köpenhamn, att han vid sin kommande kröning skulle befästa och fullborda adelns privilegier och friheter i enlighet med den provisoriska handfästning han tidigare —

den 18 aug. 1534 — givit adeln i Nordjylland.⁹⁵ Det program adeln härmed anslöt sig till, innehöll följande punkter: Om den tvedräkt, som rådde i riket beträffande tron och de religiösa ceremonierna, skulle hertigen, när han kom till »lugnt regemente», själv med rådets och adelns bistånd upprätta en »kristlig skickelse». Till dess skulle gälla, att allt gods, som biskopar, prelater och kyrkan över huvud nu hade i sin besittning och »brukade med mässor, dagliga tideböner och andra ceremonier», skulle de behålla. Adeln skulle få ha kvar det kyrkogods den nu innehade, vare sig innehavaren höll sig till de gamla ceremonierna och bruken eller den nya tron. Det gods adeln donerat till sockenkyrkorna, skulle donator fortfarande ha dominium över, men godset skulle i övrigt förbli hos kyrkan. Slutligen förpliktade sig hertigen att till alla, andliga eller världsliga, återställa gods, som fråntagits dem under fejden, när han omsider fått makten i hela riket.⁹⁶

Hertig Christiern kom sedan över till Skåne och hyllades på Lerbäckshög vid Lund den 18 aug. såsom konung. Det kyrkopolitiska läget inom ärkestiftet var ännu oklart. Jörgen Kock och hans anhängare intogo en deciderat evangelisk hållning. För dem däremot, som anslutit sig till den utvalde konungens provisoriska handfästning, rymde situationen många möjligheter. Man visste ej något om den »skickelse» rörande de kyrkliga frågorna, som skulle utfärdas i framtiden. En viss trygghet torde det dock ha inneburit för den gamla kyrkans män, att denna »skickelse» skulle utformas under medverkan från rådets och adelns sida. Större delen av aristokratien hade ofta bevisat sig vara kyrkans vänner. Tillfälle skulle alltså givas för dessa kretsar att göra sin mening gällande. Till dess skulle ett provisorium råda, som genom sin kompromiss i återbördningsfrågan ej var ofördelaktigt för adeln men samtidigt lämnade vissa garantier för kyrkans egendom och rättigheter.

Endast nödvändiga ändringar vidtogos i fråga om fördelningen av kronans län vid den skånska adelns andra partiskifte under fejden. Mogens Gyldenstiernes län Lindholmen utvidgades med Falsterbo län, som blivit ledigt genom att Hartvig Ulfeldt avlidit år 1534. Jakob Mouridsen Sparre övertog sin faders län, Färs härad. I rådet skulle

enligt en bevarad rådslista sitta följande skånska herrar: Torbern Bille, Tyge Krabbe, Axel Brahe, Knud Bille, Holger och Truid Ulfstand, Claus Podebusk och Mogens Gyldenstjerne.⁹⁷

Arkielektus tog del i den världsliga administrationen. Han svarade för Näsbyholms län med underlydande Herrestads, Ljunits och Vemenhögs härader. Han mottog och vidarebefordrade kungliga befallningar gällande såväl länet som kyrkans tjänare. Jämte de världsliga rådsmedlemmarna deltog han i organisationen av militära företag och i uppbörderna av de påbjudna gårderna i penningar eller naturapersedlar.⁹⁸ Förhållandet till högadeln var detsamma som tidigare. Den 19 april t. ex. anhöll Tyge Krabbe hos domkapitlet om bistånd att av arkielektus utverka den ynnesten, att en av hans fränder skulle i förläning erhålla en by, vilken dennes fader tidigare haft som län under ärkesätet.⁹⁹ Arkielektus fick också finna sig i att Tyge Krabbe av hertig Christiern den 29 juni belänades med Barkåkra, Ängelsbäck och Skillinge län. Dessa tre län lydte under ärkesätet.¹⁰⁰ Episoden vittnar ej blott om aristokratiens strävan att för egen del draga nytta av kyrkans gods utan även om en tendens hos den unge regenten att fritt förfoga över kyrkans egendom.

Kyrkan lämnade stora bidrag till finansieringen av krigföringen. Alla samhällsgrupper gjorde stora uppoffringar i detta syfte, varför det var givet, att även kyrkan borde medverka. På ett rådsmöte den 20 aug. i Lund i samband med hyllningen beviljades en ny silverskatt. Sockenprästerna skulle därvid erlägga tio lod vardera, sockenkyrkorna tio lod vardera och klockarna tre lod. Från köpstäderna skulle lämnas fyra lod för varje bofast borgare. Skatten skulle erläggas före mickelsmässan 1535.¹⁰¹ Arkielektus skulle då ansvara för uppbörderna från prästerskapet och sockenkyrkorna. Torbern Bille inlevererade också sammanlagt 22 663 $\frac{1}{2}$ lod från kyrkan och Näsbyholms län, en summa, som utgjorde en tredjedel av den sammanlagda uppbörderna i de skånska landskapen. I april 1536 pålades en ny silverskatt, som gav nära 18 000 lod, varav 2592 lod uppbyros av arkielektus och 934 lod av hans fogde över Näsbyholms län. I dessa summor ingår ej uppbörderna från köpstäderna, över vilken fullständig redovisning ej bevarats.¹⁰²

Proviant, särskilt öl och bröd, uppköptes i köpstäderna och bland allmogen genom Tyge Krabbes försorg. Dessutom ålades domkapitlet

att leverera 30 läster öl och ärkestiftets herrekloster sammanlagt 46 läster. Herrevads kloster lyckades på kort tid utföra åliggandet, medan domkapitlet av den utvalde konungen erinrades om »den nöd och brist, som på färde är», och manades »låta samma öl framkomma». Under sommaren arbetade på Lundagård en särskilt anställd maltmästare med biträden för att efterkomma befallningen. Präster och klockare ålades att av sin tionde- och landgilllessäd dels mälta malt, dels mala mjöl, vilket genom Torbern Billes försorg skulle forslas till Köpenhamn. Arkielektus tillhölls att göra sin »yttersta flit» för att leveranserna skulle äga rum.¹⁰³

Kyrkan utrustade även ett antal knektar. Utöver det sedvanliga antalet skulle såväl domkyrkans kaniker och vikarier som herreklostren uppsätta ryttare på hösten 1535. Likaså ålades arkielektus att hålla ryttare utöver den styrka han tidigare sänt i fält. Senare utrustades knektar även för tjänst i Norge. Dessutom ställde kapitelmedlemmarna och Lunds övriga invånare kvarter till förfogande för de styrkor, som sammandragits dit. Ännu i juni 1536 lågo knektarna kvar.¹⁰⁴

Det anförda visar, att arkielektus och lundakapitlet förlorat en del av den prestige ärkestiftets högsta myndigheter genom århundraden åtnjutit. Detta stod klart för Aage Sparre, när han den 19 nov. 1535 från Bosjö kloster besvarade kapitlets anmodan att infinna sig i Lund för att delta i överläggningarna om den stora silverskatten. Sådana bördor som nu, skrev han, hade man aldrig i hans tid pålagt kapitlet. Själv kunde han på grund av en ögonsjukdom ej infinna sig. Genom Axel Brahe hade han fått tillsägelse att komma till kapitelmötet, men han vore ej van att mottaga sådana befallningar på annat sätt än genom konungens personliga skrivelser.¹⁰⁵

Under de månader, som förflöto mellan aristokratiens övergång till hertig Christiern och hyllningen vid Lund, förfogade hertigen ganska fritt över herreklostren och deras egendom. Yngre medlemmar av högfrälset erhöilo herrekloster i förläning, tills hertigen »själv kom in i riket». Axel Brahes son Jens tilldelades på detta sätt Bäckaskogs kloster, Börje Ulfstand Tommarps kloster, som Jörgen Kock haft i förläning, Tage Ottesen Thott Ås kloster, Jep Thordsen Sparre Allhelgonaklostret vid Lund och Christoffer Huitfeldt Öveds kloster.¹⁰⁶ Christiern tillade sig sålunda gentemot herreklostren vidsträcktare be-

fogenheter än vad Frederik I gjort. Samtidigt sökte han därigenom tillmötesgå aristokratiens krav på förläningar. Rådskretsen har också varit intresserad av att förläningarna kommo till stånd. När följbrevet till klostrens underlydande om de gjorda dispositionerna av någon anledning försenats, gjorde Axel Brahe, Holger Ulfstand, Axel Urup och Mogens Gyldenstjerne en påminnelse i saken.¹⁰⁷ Det förtjänar emellertid understrykas, att i första hand den yngre adelsgenerationen gjordes till föremål för dessa gunstbevis. Även under de följande åren visade sig Christiern särskilt angelägen om att vinna den yngre delen av frälset på sin sida. Av de tidigare gjorda klosterförläningarna bestod endast en. Axel Brahe behöll Börringe kloster. Anders Bille befann sig efter »adelsjakten» i fångenskap, och Christiern befallde landborna under Dalby kloster att tills vidare hålla inne med landgillet. Den 25 juli återgavs klostret till dess prost Henrik Jensen.¹⁰⁸ Bosjö kloster och St. Peters kloster förvaltades fortfarande av Aage Jepsen Sparre.

Den provisoriska ordning, som skapades genom hertig Christierns preliminära handfästning och efter den 7 aug. 1535 gällde även ärkestiftet, beredde kyrkans egendom och rättigheter ett visst skydd, under förutsättning att kyrkans tjänare fullgjorde den mästjänst och andra förpliktelser de åtagit sig. Härigenom synes Christierns förfoganderätt över klostren väsentligt ha kringkurits. Många av herreklostren överlämnades nämligen nu åter till sina andliga ledare. Bäckaskog framtogs Jens Brahe, och abboten Peder Tuvesen fick befallning att åter öva uppsikt över klostret. Ett särskilt skyddsbrev utfärdades för honom och konventet, vari bröderna förpliktades att ej göra något kontrakt rörande klostret eller dess egendom utan konungens samtycke. Men samtidigt tillätos de att »fritt draga ut och in».¹⁰⁹ På samma sätt återgavs Allhelgonaklostret till abboten Christiern Severinsen och Herrevads kloster till abboten Niels Jespersen. Även Tommarps kloster återlämnades till sin abbot, Jep Olufsen.¹¹⁰ Efter denna omdisponering stodo alla de bestående herreklostren inom ärkestiftet utom Börringe kloster och Öveds kloster under andlig ledning. Abbotarna erhöilo emellertid befallning att uppgöra och till kansliet insända register över klostrens fasta egendom och över vad som »i denna tid» sålts eller bortpantats. Vidare kungjordes förbud över hela Skåne mot att någon

utan konungens samtycke köpte eller tillpantade sig gårdar eller jordar från herreklostren.¹¹¹ Ett liknande brev hade år 1425 utfärdats rörande de skånska herreklostren. Den gången hade förbudet emellertid ingått i de av ärkebiskop Peder Lykke uppsatta provinsialstatuterna.¹¹² Från fall till fall hade senare Danmarks konungar uttalat förbud av detta slag. Nu tillade sig kungamakten generellt det försvar över herreklostren, som ärkebiskopen tidigare utövat.

Ås kloster hade nedbrutits under fejden. Dess abbot hade sedan länge haft tio av klostrets gårdar i förläning. I sept. 1535 bekräftades denna förläning, och samtidigt utvidgades den med Ås och Veddige kyrkor samt en kvarn. Klosterorganisationen befann sig alltså i full upplösning. Dess tjänare i Tvååker ställdes under abboten i Herrevads kloster. Emellertid föreskrevs det, att den förutvarande abboten i Ås kloster skulle predika Guds klara evangelium i de två sockenkyrkor han erhållit, såsom han ville stå till svars inför Gud.¹¹³ Denna bestämmelse jämte tillåtelsen att »fritt draga ut och in», vilken givits andra konvents medlemmar, varslade om de öden, som väntade klosterfolket.

Även klostren drabbades av den allmänna silvergården. Våren 1536 ålades ärkestiftets herrekloster att senast i juni månad erlægga sammanlagt 15 000 lod silver. Av denna summa erlades 10 664 $\frac{1}{2}$ lod.¹¹⁴ Skatterna i förening med den ökade rusttjänstskyldigheten utsatte klostrens ekonomi för hårda påfrestningar, och många konvent tvingades försälja fast egendom, vilket konungen i de flesta fall tillätit. Aldrig bliver det »slikt köp» på klostergods, skrev Eske Billes fogde i juli 1536 till sin herre. Han kunde berätta om hur han för 900 lod silver köpt alla Ringsted klostrets 27 gårdar i Halland, och han sade sig planera även en egendomsaffär med Herrevads kloster.¹¹⁵ Torbern Bille förvärvade 1535 fem gårdar från Øveds kloster.¹¹⁶ Axel Urups köp av egendom från Bäckaskogs kloster, vilka omtalats i annat sammanhang, betingades säkerligen av samma orsaker.

Särskild uppmärksamhet förtjänar en åtgärd från kronans sida i syfte att säkerställa inbetalningen av de begärda silvermängderna. I juli 1536 erhöll Tage Ottesen Thott av konungen 33 gårdar, vilka tillhörde Ås kloster, som pant för 1000 lod silver. Detta var den summa klostret ålagts att utbetala, och Tage Thott förpliktades att inleverera densamma till konungens myntmästare. I allt inbetalte han 714 lod.¹¹⁷

På liknande sätt trädde Gert Jensen Ulfstand emellan, när Bäckaskogs kloster skulle lämna 2000 lod silver. Den 30 juni pantsattes tre gårdar till Gert Ulfstand för 300 danska mark, 100 daler och 20 lod silver. Till myntmästaren kunde klostrets abbot inbetala 966 lod i en omgång, vilka abboten tydligen själv kunnat hopbringa, men därtill lämnade Gert Ulfstand ytterligare 642 lod för klostrets räkning.¹¹⁸

I samband med hyllningen utfärdades även privilegier och förordningar för köpstäderna. Halmstad tillförsäkrades konungens beskydd och rätt att även i framtiden förbliva under fataburen. Ystad lades troligen åter under fataburen, ty där insattes en fogde med uppgift att uppbära kronans del i utdömda böter.¹¹⁹ Det är säkert, att även Trelleborg ställts direkt under kronan, ty Christiern vände sig till byfogde och borgmästare i en skrivelse rörande förkommet gods. Detta skulle ej ha skett, om staden varit bortförlänad.¹²⁰ I stort följdes sålunda samma grundlinjer som de, vilka Jörgen Kock uppdragit under grevens välmakt. Den viktigaste frågan var nu, huru provinsens ännu grevetrogna städer skulle förhålla sig till den nye konungen.

På Varbergs slott höll Marcus Meyer ännu stånd. Med stadens borgare lyckades den utvalde konungen i slutet av augusti knyta kontakt, och underhandlingarna förlöpte gynnsamt. Den 21 sept. utfärdade borgarna ett hyllningsbrev, vari de lovade Christiern trohet.¹²¹ På slottet satt emellertid Marcus Meyer kvar. Borgarna i Malmö och Landskrona hade anmodats sända representanter till hyllningen i Lund den 18 aug. Landskronaborgarna ställde sig ej avvisande, utan deras svar öppnade väg för underhandlingar. Dessa ledde till resultat i oktober, så att kapitulationsvillkoren kunde undertecknas den 11 i denna månad. Amnesti gavs för under fejden begångna övergrepp. Staden fick behålla sitt artilleri, och dess rätt till fiske i sundet bekräftades. På nytt fastslogs, att staden ej skulle bortförlänas utan ligga under konungens fatabur. Slutligen beviljades borgarna rätt att hålla »goda, lärda och förfarna predikanter, som predikar för dem Guds rena ord utan mänskliga tillsatser och ceremonier».¹²² Så hade Landskrona underkastat sig konung Christiern, utan att vare sig dess krav på administrativt oberoende eller på religiös frihet lämnats obeaktade.

Från Malmö sändes underhandlare till hyllningsmötet.¹²³ Men själva mötesdagen förövades nya våldsdåd från ömse sidor. Adelns folk stack alla väderkvarnar utanför Malmö i brand. Borgarna svarade med att bryta ned adelsmäns gårdar inne i staden, och det vill synas, som om man även förgripit sig på egendom tillhörande kyrkliga institutioner i Lund.¹²⁴ Som tidigare nämnts, hoppades borgarna nu erhålla undsättning från Lybeck. Dessutom trädde Jörgen Kock genom mecklenburgsk förmedling i kontakt med pfalzgreve Fredrik. Sommaren 1535 sändes rådmannen Herman Veiger till Tyskland för förhandlingar. Han återkom i mitten av aug. 1535 till hemstaden.¹²⁵

I denna situation utgavs av motpartiet en stridsskrift, »Jörgen Mön-tirs krönicke», vilken ger goda upplysningar om hur herrarna betraktat de religiösa och politiska stridsfrågorna.¹²⁶ Den speglar den inhemska danska adelns ovilja mot utlänningar i allmänhet och lybeckare i synnerhet. Jörgen Kock framställs som en ärelös man, »den argaste förrädare, som finnas kan». Hans uppsåt var ej blott att ödelägga all adel utan även att förråda borgarna och allmogen. Hans politik endast gjorde det lättare för lybeckarna att lägga Danmark under sig. Skriften vill med andra ord inför borgarna misstänkliggöra deras egen stadsstyrelse. Borgmästarna i Malmö utmålas som fanatiska krigshetsare. I första rummet angrips givetvis Jörgen Kock. Hans flykt vid Hälsingborg förlöjligas, hans later som fälthövitsman skildras med besk satir. Kriget kallas kort och gott »Jörgen Myntares fejd.» Hans kollega Jens Fynbo — »en skalk, som en danneman ej bör tro» — samt rådmännen Herman Veiger och Didrik Mortensen placeras vid myntmästarens sida som ledare för krigspartiet. Framför allt vill man inge läsaren den uppfattningen, att spelet var oåterkalleligen förlorat: »Hjälp milde Krist i himmelrik! Hur ha vi, fattigt folk förletts med falskt tal och listiga ord till denna fejd och detta förräderi av Jörgen Kock och hans falska parti!» Särskilt angeläget har det varit för skriftens författare att rubba tilltron till de försäkringar om hjälp, som Herman Veiger medfört från pfalzgreven. De brev Herman »Ljugare» haft med sig, vore blott lögn och »hemmagjord dikt». »Förr än vi få hjälp från Rhen eller Ungern, då äro vi döda var man av hunger.»

Skriften vittnar om den oerhörda hätskhet, som rådde mellan motståndarlägren. Säkert är, att författaren skjutit över målet i sin skild-

Landskrona under 1500-talets senare del. Kopparstick av Hogenberg i G. Braun, Theatrum Urbium IV (1589)

ring av krigspartiets ledande män. Av de uppräknade personerna ansågos 1536 endast två vara så djupt komprometterade, att de avlägsnades ur stadsstyrelsen, nämligen Jörgen Kock och Herman Veiger.¹²⁷ Större intresse tilldrager sig däremot den uppfattning om den evangeliska förkunnelsens karaktär, som flerstädes röjer sig i »krönikan». Predikanternas förkunnelse framställs som en lögn, importerad från Tyskland. Borgarna äro ömkansvärda kättare, som 1533 förrått sin rätta överhet liksom Judas förrådde Kristus. Hos dem finner man ej gudsfuktan eller mildhet, blott skalkhet, förräderi och blodtörst. Den evangeliska läran var för borgarna blott en förevändning, bakom vilken de dolde sina verkliga avsikter. Därför skildras också Claus Mortensen som väl förtrogen med krigspartiets avsikter: »Herr Claus 'Tiuffe-bind',

vår predikant, han har nu tagit sig den sed, att taga order av Jörgen Pengesmed, att predika lögn och bedrägeri, så att vi ej skola uppgiva vår stad, vare sig till hertig Christiern eller Danmarks råd, ty de voro aldrig någon köpman bevågna». För författaren tedde sig alltså den evangeliska förkunnelsen som ett agitatoriskt vapen i kampen mot råds-partiet. Att den evangeliska teologien lämnat Jörgen Kock argument, som voro användbara även i den politiska maktkampen, har antyttts ovan sid. 198 i samband med skildringen av händelserna år 1533. Obestridligt torde även vara, att den evangeliska tron varit en moralisk styrkekälla, när motståndsviljan sattes på prov. »Jörgen Möntirs krö-nicke» vittnar om hur djupgående motsättningen blivit mellan evan-geliskt och katolskt under inbördeskriget. Den klyfta, som på detta sätt uppstått mellan framför allt borgarna i Malmö och deras politiska motståndare, kunde överbryggas först flera år efter fejdens slut.

I november anlände den av borgarna efterlängtade hjälpen. En lybsk flottstyrka lyckades den 7 nov. undsätta Köpenhamn och Malmö med livsmedel. Men några dagar senare lämnade den Öresund på ett sätt som närmast liknade flykt.¹²⁸ Av större betydelse var emellertid, att Jörgen Wullenwever i aug. 1535 störtats av sina motståndare, freds-partiet i Lybeck. Även de förhoppningar, som man knutit till pfalz-greven, gäckades. Först sent grepo sig nämligen habsburgarna an med att själva utrusta en flotta för en expedition mot Norden. När den låg aktionsklar i nederländska hamnar i juli 1536, var Christiern III:s seger i Danmark ett fullbordat faktum, ty då kapitulerade Köpenhamn.

Schmalkaldiska förbundets medlemmar sågo med oro, att deras evangeliska trosförvanter i Danmark förödde sina krafter i inbördes fejder. Under hösten 1535 verkade de därför som medlare. Man ville få till stånd ett möte i Hamburg, dit även representanter för de be-lägrade städerna Malmö och Köpenhamn skulle inbjudas. Detta anbud kom i oktober.¹²⁹ Likväl avsändes den lybska undsättningsstyrkan till Öresund ett par veckor senare. Den instruktion, som Jörgen Kock den 8 nov., medan lybeckarna ännu lågo kvar i sundet, uppsatte för Malmö ombud vid det planerade mötet, präglas därför av obruten kampvilja. Innan man vore hågad att inleda förhandlingar, borde Christiern II frigivas och återinsättas i de nordiska rikena. Honom och hans dotter liksom hennes gemål pfalzgreven ville man bistå, »så länge vi ha ett

stycke bröd». Staden Malmö skulle hållas dem till handa. Därför vore det av största vikt, att ytterligare hjälp anlände från Lybeck.¹³⁰

Stadsledningens synpunkter utvecklades ytterligare i en stridsskrift, som i nov. 1535 utgavs på tyska. Den var avsedd att inför den tyska opinionen rättfärdiga borgarnas sak, och dess framställning började med en redogörelse för omständigheterna kring Christiern II:s avsättning år 1523. Därefter behandlades rådspartiets löftesbrott gentemot Christiern i samband med norgefälttåget 1532 och riksrådets åtgärder under det kungalösa tillståndet efter Frederik I:s död. Framställningen fördes fram till och med den skånska adelns avfall från grevens parti nyåret 1535. Torbern Bille, Tyge Krabbe, Axel Brahe och Holger Ulfstand skildrades med mörka färger. De sades ej blott ha brutit alla eder och löften, som de givit Christiern II, utan även avsett att ointetgöra borgarnas salighetshopp genom att påtvinga dem den okristliga recessen från köpenhamsmötet 1533. Dessutom hade rikets adel strävat efter att ekonomiskt ruinera borgarståndet genom sin tilltagande köpenskap och merkantila verksamhet. Borgarna ville sålunda framstå som den evangeliska lärans försvarare gentemot en samvetslös och opålitlig gammaltroende rådsadel. Skriften var avsedd att läsas i Tyskland, ej minst av medlemmarna i det schmalkaldiska förbundet. Därför berördes ej Malmös förhållande till utvald konung Christiern.¹³¹

Hamburgmötet kom ej till stånd på utsatt tid — den 6 nov. — på grund av att ombuden från Köpenhamn och Malmö dröjde. Ett nytt möte utsattes emellertid till den 26 dec. och under mellantiden växte de belägrade borgarnas förhandlingsvilja. Som ombud från Malmö befullmäktigades borgmästaren Jens Clausen Fynbo, rådmannen Herman Veiger jämte en borgare. De skulle ej längre yrka på Christiern II:s återinsättande i de nordiska rikena utan blott på hans frigivning.¹³² Under de tyska furstarnas medling öppnades förhandlingarna i Hamburg i början av år 1536, och den 14 febr. hade man nått fram till en fredsuppgörelse. Enligt denna förbundo sig lybeckarna att ej vidare bringa sina forna bundsförvanter i Danmark hjälp eller undsättning. Konung Christiern utfäste sig att sluta fred med städerna Malmö och Köpenhamn, stadfästa deras privilegier och ge borgarna fullständig amnesti. Lybeckarna skulle verka för att de belägrade inom sex veckor antogo de framlagda villkoren.¹³³

Borgmästare Jep Nielsens signet

Fredsavtalet mellan Christiern och Lybeck innebar, att Jörgen Kocks politik stod inför sitt sammanbrott. Under hänvisning till hamburg-traktatens bestämmelse om att de belägrade städerna före midfasto-söndagen (26 mars) skulle tillträda freden, utlovade Christiern den 18 mars fri lejd åt underhandlare från Malmö.¹³⁴ Jörgen Kock var ej längre situationens herre. Borgmästarna Jep Nielsen och Jens Fynbo ställdes i spetsen för de tio delegater staden avsånde. Den 6 april svuro de konung Christiern tro och huldhet å stadens vägnar.¹³⁵ Samma dag utfärdades ett privilegiebrev för Malmö. Staden skulle fortfarande ligga under konungens fatabur. Befästningarna skulle bestå, och borgarna skulle få behålla stadens artilleri. Konfiskerat adelsgoods skulle återställas, och adelsmän, som hade gårdar i Malmö eller dess omgivning, skulle fritt få inneha dessa. Jörgen Kock — som lämnat staden och befann sig i det ännu belägrade Köpenhamn — skulle upptagas i förlikningen, om han senast inom sex veckor anslöt sig till densamma. Malmöhus skulle ej återuppföras, eftersom borgarna kände sig »besvärade» därav. Stadens hospital skulle behålla all jord det hade laga åtkomstbrev på. Rörande domkapitlets gods inom Malmö skulle en ny ordning upprättas under konungens förmedling, varvid Frederik I:s brev från år 1527 skulle läggas till grund. Borgarnas rättighet att själva välja sig predikant bekräftades. Predikarna skulle undervisa i det heliga evangeliet och Guds rena ord, såsom det kunde bevisas enligt skriften, men konungen förbehöll sig rätt att bekräfta valet, sedan den utsedde examinerats och befunnits »god och nyttig både i levnad och lärdom».¹³⁶

Borgarna i Malmö hade sålunda ej kämpat förgäves. Deras rätt till evangelisk gudstjänst hade på nytt bekräftats, och en tillfredsställande

ordning i fråga om domkapitlets jordar och gårdar i staden hade ställts i utsikt. Även om Jörgen Kocks mest långtgående reformplaner ej kunnat förverkligas, inneburo villkoren avsevärda vinster på väsentliga punkter, och vad mera var, de blevo bestående även i framtiden. Så var däremot ej fallet med förbudet mot återuppförandet av Malmöhus. Redan efter herredagen i Köpenhamn på hösten 1536 begärde konungen borgarnas samtycke till att slottet på nytt uppfördes, och byggnadsarbetena igångsattes omedelbart.¹³⁷

Belägringen av Marcus Meyer på Varbergs slott bedrevs under våren 1536 med all makt. Den 27 maj stormades slottet, Meyer fängslades på nytt och Truid Ulfstand var åter herre på Varberg. Slottet var illa tilltygat och delvis sönderskjutet. Herr Truid grep sig omedelbart an med reparationsarbeten. Han bad sina fränder om bistånd, så att han kunde visa stadens borgare, att han »ännu hade släkt och vänner i Danmark».¹³⁸

Slutläget i grevefejden innebar ett fullständigt nederlag för det politiska program, som prelatpartiet gjort till sitt under herredagen 1533. I stället för en minderårig, i katolsk anda uppfostrad monark hade riket erhållit en evangelisk, fullmyndig konung. Han hade med vapenmakt erövrat sina länder och stod därför ej i tacksamhetsskuld till vare sig prelater eller aristokrati. Att binda hans rörelsefrihet med en handfästning liknande Frederik I:s var ej tänkbart. Därmed måste också förhoppningarna om att kunna återknyta den danska kyrkoprovinsens förbindelser med kurian skrinläggas. Ej ens en dansk biskopskyrka, byggd på evangeliets grund, syntes möjlig, ty den nye konungen hade uttryckligen beviljat de kapitulerande evangeliska borgarna rättighet att själva utse sina predikanter och till och med i villkoren för Malmö tillagt sig själv rätt att pröva och bekräfta valet. Medan sålunda de evangeliska menigheternas existens omgärdats med starkare garantier än tillförne, hade den katolska kyrkans öde förbundits med den nya »skickelse», som i sinom tid skulle ersätta det rådande provisoriet. När avgörandet stundade, låg det största makt uppå att den gamla kyrkans ledande män och kyrkan själv kunde visa, att de »ännu hade släkt och vänner i Danmark».

Arkiepiskopatets undergång

I SLUTET AV JULI MÅNAD 1536 kapitulerade Köpenhamn, och den 6 aug. höll utvald konung Christiern sitt intåg i huvudstaden. Samtidigt fattades beslut om att kalla en allmän herredag att möta i medio av oktober. Kallelsebrev skulle utgå ej blott till rådsmedlemmar utan även till rikets övriga adel och till köpstäderna. Dessutom beordrades länsmännen ombesörja, att allmogen i de olika häraderna utsågo ombud. Mötet skulle således bliva ovanligt representativt. Stora och viktiga frågor väntade också på sin lösning. Det gällde främst den nye konungens handfästning samt beslut rörande rikets förvaltning och kyrkans ställning under de kommande åren. Därtill kom, att den nye konungens ställning ännu ej kunde anses tryggad. I de nederländska hamnarna låg den flottstyrka segelklar, som på kejsar Karls order utrustats för att medverka i pfalzgreve Fredriks försök att befria Christiern II. På diplomatisk väg lyckades Christiern III visserligen förhindra, att detta företag kom till stånd, men hotet hade på hösten 1536 ännu ej avlägsnats.¹

En vecka efter intåget iscensattes emellertid en kupp i huvudstaden, vilken blev av genomgripande betydelse för herredagens förlopp. Natten mellan den 11 och 12 aug. lät konungen gripa och insätta i fängelse arkielektus Torbern Bille jämte de utvalda biskoparna i Roskilde och Ribe. Dessa prelater befunno sig alla i Köpenhamn vid denna tidpunkt. Aktionen igångsattes vid fyratiden på natten, och samtidigt utsattes bevakning vid huvudstadens tillfartsvägar. Staden hölls på detta sätt avspärrad i tre dagars tid. Klockan åtta på morgonen kallades de världsliga rådsmedlemmar, som vistades i Köpenhamn, upp på slottet.

211

Officiers och Mogens Bore Danmarks konges Hoffmester Dagskræber Danmarks kongis Margh Offici Ringis till Dyfstedt dætt Dage till Rigsbuden Rindst
 Sæll Offici Hoffmester till Wallis Holgerdtt Velfstandtt till hickelbeck Dendtt Velfstandtt dætt Dage till Rigsbuden Rindst
 Almsrupp og Sakinnd friff till Hoffmester gærds Danmarks kongis handtt Gætt alle vittskiligt att offiser og høgborne første og meginge sved her (Svef)
 frammett gode mand vnderdtt Pening till Danmark og Norge hering og Skjensig holshind stormarm og Dytmerphind Griffie og Oldenburg og Almsrupp
 var herst mange herre hoffmester og almsrupp offiser og befundet att Danmark kongis alle hand og fred rolyghedtt endrettyghedtt og god poler roge
 att god og stille under ordmantzer og stultheder her og kongett, end her till vorttt hoffmester og befunderlyghem og saa mand att hans kongelig vranf
 gementtt stull ved og bliffie hoffmester og hans mand her: att offiser herme konginger og Danmark og hoff the verdiglygh Danmark kongis handtt og
 hoff the offiser herme. Og offiser og att for her: att vor mandt herre sig isedtt saa forlyghtt forvængtt og fordrængtt hoffmester mett off og vi og: saa for
 vor fry vilke og veltlyghtt kong luffin og tillfuge vedtt vor Christelig tro og edelmants luffin are og reddighedtt for her: att vor mandt sved att vi aldrig
 offiser herme dag vilke vilke eller og nager mandt prætivedt uttyg demelig att abentad, uttyg vi sifftt eller vedtt nager ander uttyg under handt att edem
 chandt mandt isedtt viffins handtt att nager bispop uttyg isedtt for vi luffin eller nager ander bispop stulle herme till noget verdiglyghtt att gyllyghtt regimeltt
 eller till nager bispopdand eller viffins og Danmark kongis, for end saa sved att isedtt bliffie samllyghtt og sollett et almyndlyghtt general og Christeligtt Væ
 flind og Christendomedt saa att Danmark kongis saa velt for andre mæntner lodt tophelmandtt og andre og Christendomedt her og demlige fuldbyrdtt og sved
 togte og nager sved demelig offiser att aldermyndlyghtt (væstend) gætt og Christendomedt, saa vilke vi dag ick prætivedt uttyg demelig att abentad att nager
 bispop stull herme till noget kongemænttt og Danmark kongis gyllyghtt att verdiglyghtt vland isedtt sved mett her: att eller hans mandt her: att offiser herme
 konginger og Danmark og mett nager Danmark rands adels og budbygger og Danmark kongis fuldbyrdtt vilke og samllyghtt Dælyghtt blyghtt
 vi oft mett isedtt vorttt open biff att vi ick vilke emodtt sved att isedtt blyghtt Vængelh og vane gods ordtt veltlyghem mandt prætivedt og forlygher her og
 kongett. Og vilke vi vorttt forpættett att viffins hoff for her: att lufft gods og att vorttt velfordtt lodt og isedtt for: og alle andre mandt sved off her att
 god hoff vor vilke her og konginger og fæderne kong. Sæll isedtt vderme vnderlyghtt hoffmester vi alle mett vilke og viffins handtt kongis sved budfuge og
 kongmænttt under for isedtt vorttt open biff. Griffie og høgborne hoffmester mett isedtt sved Danmark mænttt Dage end Dælyghtt sved handtt
 breding paa isedtt sved

Den preussiske amiralen Johan Pein, som själv var närvarande, uppgav i ett brev, som han skrev några timmar senare, att Mogens Göye, Ove Lunge, Mogens Gyldenstierne, Erik Krummedige och kanslern Johan Friis varit bland de närvarande. Herrarna upplystes om att biskoparna fängslats, och uppmanades samtycka till det skedda vid risk att eljest »bli tagna vid vingbenet». Något senare på dagen hade herrarna fogat sig och lämnat sitt bifall i skriftlig form. Order utfärdades slutligen av Christiern att även de biskopar, vilka vistades annorstädes i riket, skulle fängslas.

Nyare forskning har särskilt fäst sig vid de militära anstalterna vid kuppen och Johan Peins antydning om att de världsliga råden handlade under hot. Herrarnas förpliktelsebrev har karakteriserats som ett »konungens ultimatum till riksråden, när dessa på order mötte upp på slottet och ställdes inför den fullbordade gärningen: de tre biskoparnas arrestering». Herrarna skulle med andra ord ej ha haft något val. Förpliktelsens ord, att herrarna av fri vilja och med välberädd håg gjort sina utfästelser, vore att betrakta som en tom fras, medtagen i syfte att förläna dokumentet den rättskraft, det skulle saknat, om det vore avtvunget.²

Att de till slottet uppkallade rådsherrarna handlat under påtryckning, torde vara odiskutabelt. Men de ha ej fallit till föga inför hotelserna utan sökt göra sina egna synpunkter gällande. Därom vittna de bevarade förpliktelsebrev.³ Under ett återfinnas alla de närvarande riksrådens sigill, nämligen Mogens Göyes, Tyge Krabbes, Ove Lunges, Axel Brahes, Knud Billes, Oluf Rosenkrantz', Holger och Truid Ulfstands, Axel Urups, Mogens Gyldenstiernes, Erik Krummediges och Johan Friis. Dessa herrar förpliktade sig sålunda att aldrig efter den dagen öppet eller hemligt medverka till att någon biskop kom i besittning av världslig makt, av biskopsdöme eller ränta i Danmark. Uppmärksamhet förtjänar emellertid förpliktelsebrevets formulering just på denna punkt. Herrarna utfäste sig nämligen att ej förhjälpas någon biskop till världslig makt i Danmark, »förrän så sker, att det blir samtyckt och hållet av ett allmänt, kristligt concilium generale i kristenheten, så att Danmarks rike så väl som andra nationer, både i Tyskland och annorstädes i kristenheten, det bevilja, samtycka och fullborda». Men, hette det, ej ens efter ett sådant concilium skulle herrarna hemligt

eller uppenbart göra några som helst praktiker för att biskoparna skulle beklädas med världslig myndighet, såvida inte Danmarks rikets konung, råd, adel och meniga inbyggare gäve sitt samtycke därtill. Punkten om att man skulle taga hänsyn till ett allmänt kyrkomötes beslut förlorar sålunda helt sin betydelse genom de i den därpå följande satsen innehållna villkoren. Denna skruvade utformning av herrarnas förpliktelse hade varit omotiverad, om aktstycket förelagts som ett ultimatum för underskrift. Snarare torde det förhålla sig så, att man i punkten om konciliet har att se vittnesbördet om ett motkrav, som rests från de närvarandes sida i syfte att förhindra, att den planerade förändringen i biskoparnas ställning bleve definitiv. Ett motkrav, som Christiern och hans rådgivare genom den form de givit förpliktelsebrevet, sökt komma till rätta med.

Den medeltida konciliarismen hade nämligen ej spelat ut sin roll. Många katoliker i Europa hoppades, att ett allmänt koncilium skulle återställa kyrkans enhet, genom reformer råda bot på förefintliga brister och krossa den påvliga kurialismen. Bland koncilietankens främjare märktes främst Karl V. Klemens VII var emellertid en ivrig motståndare till alla planer att samla någon kyrklig församling, som kunde minska påvens myndighet över kyrkan. Hans efterträdare Paul III förmåddes däremot av kejsaren under personliga förhandlingar i Rom år 1536 att samtycka till anordnandet av ett allmänt koncilium. Den 2 juli utfärdades en påvebulla, som kungjorde, att ett koncilium skulle samlas i Mantua påföljande år i maj. Under hösten tillställdes såväl furstar som ärkebiskopar och biskopar meddelanden om det utlysta kyrkomötet.⁴

Det utlysta konciliet kom ej till stånd utan uppsköts gång efter annan. Den påvliga bullan av den 2 juli torde ej ha varit känd i Danmark den 12 aug. Men herrarna ha säkerligen ej varit främmande för tanken på ett allmänt koncilium. I den religiösa debatten under 1520-talet hade man både i Tyskland och Danmark, när så befunnits lämpligt, åberopat ett kommande allmänt konciliums beslut. Mången gång hade de evangeliska med detta medel försökt i ett ofördelaktigt läge förhåla avgörandet. Ett nära liggande exempel härpå är malmöborgarnas brev av den 6 jan. 1534 till Tyge Krabbe. Efter 1536, då de gammaltroendes situation förvärrats, fördes däremot i regel tanken på

att avvakta ett konciliums beslut fram från deras håll. Första gången detta skett, skulle sålunda ha varit, när förpliktelsebrevet sigillerades den 12 aug. 1536.

Det som i främsta rummet talar för att så verkligen varit fallet, är förpliktelsebrevets inledande del och det sätt, varpå denna del förbundits med aktstyckets slutparti. Inledningen omtalar nämligen vissa förslag konungen gjort. Christiern var, sades det, övertygad om att riket skulle få ro, endast om »regementet» för framtiden ej låg hos någon ärkebiskop eller biskop utan fick förbliva hos konungen och hans efterträdare samt hos riksrådet. Därefter sägs: »Eftersom Kungl. Maj:t vår nådigste Herre förlikt, förenat och fördragit sig med oss och vi så beseglat detta, för att hädanefter i Danmarks rike skall så hållas, så erkänna vi oss hava lovat och försäkrat och nu med detta vårt öppna brev lova och försäkra», att ej lämna något bistånd till att någon biskop erhåller världslig myndighet, biskopsdöme eller ränta i riket. Urkundens lydelse ger här otvetydigt vid handen, att det varit fråga om utfästelser och i gengäld givna förpliktelser. Konungen har alltså förespeglat herrarna, att de världsliga rådsmedlemmarna ensamma skulle med konungen dela rikets styrelse, sedan de andliga, självskrivna rådsmedlemmarna avlägsnats med våldsamma medel. Inför detta anbud ha herrarna samtyckt till det skedda. De ha dessutom förpliktat sig att ej motsätta sig det heliga evangeliets och Guds rena ords predikan i riket, som den sista punkten i aktstycket lyder. Därmed återgick man till den reformistiska ståndpunkt, som varit kyrkans och adelns under senare delen av Frederik I:s regering. Ett överflyttande av regeringsmakten till enbart världsliga myndighetspersoner, en reformistisk eller evangelisk kyrka — den i kompromissens anda gjorda formuleringen om ordets rena förkunnelse rymmer ju båda möjligheterna — på evangeliets grund, voro alltså huvudpunkterna på det handlingsprogram, varom förpliktelsebrevet bär vittne.

Vilka bland de närvarande tolv riksråden ha företrätt oppositionen mot konungen? Samma dag som förpliktelsebrevet uppsattes, utskrevos också sju med detta likalydande brev. De beseglades av Tyge Krabbe, Axel Brahe, Knud Bille, Holger Ulfstand, Axel Urup och Mogens Gyldenstjerne var för sig.⁵ Samtliga dessa herrar tillhörde den skånska rådsretsen. Detta var säkerligen ingen tillfällighet. De hade under

fejden visat, att de obehindrat kunde svika den herre de svurit trohet. Därför bjöd försiktigheten, att de gåvo personliga försäkringar.⁶ Men dessutom hade dessa herrar under Frederik I:s tid och ej minst på herredagen 1533 framträtt som den gamla kyrkans vänner och försvarare. Detta gällde främst Tyge Krabbe, Knud Bille samt Holger och Truid Ulfstand. Dessa män måste sättas ur spel, när ett slag skulle riktas mot deras vänner och fränder inom prelatpartiet. Å andra sidan voro de säkerligen ej otillgängliga för konungens löften. Rådsaristokratiens medinflytande på rikets styrelse var ett av de främsta kraven, när Frederik I:s handfästning utredigerades, och 1533 hade man löpt linan ut och försökt göra riksrådet allenarådande. Den skånska rådsretsens ledande män hade deltagit i dessa strävanden.

Ur Christiern III:s synpunkt tedde sig den uppgiften angelägnast, att isolera biskoparna. I sin provisoriska handfästning hade han utfäst sig att i samråd med riksrådet och adeln utarbета den nya »skickelse», varigenom trosfrågan och de kyrkopolitiska problemen skulle få en lösning. Händelserna under natten mellan den 11 och 12 aug. ej blott sprängde sönder den traditionella sammanhållningen mellan prelater och aristokrati utan förpliktade även inflytelserika medlemmar av högfrälset till ett kyrkopolitiskt program, som överensstämde med konungens planer. Alla förhoppningar om samverkan mellan kyrkoledningen och rådsadeln i det avgörande ögonblicket grusades för de gammaltroende.

Christiern själv har befarat, att en sådan samverkan skulle äga rum. Den 13 aug. skrev han till hertig Ernst av Lüneburg, att riksråden efter Köpenhamns kapitulation invecklat sig i »praktiker» med biskoparna, och att man kunde misstänka, att de skulle fortsätta därmed. Han hade därför låtit fångsla biskoparna och övervägt att låta gripa även de världsliga rådsmedlemmarna, ty de voro bröder, svågrar, släktingar eller vänner till prelaterna. Några av hans danska och tyska råd hade emellertid förmått honom att ändra sitt beslut. Efter förhandlingar mellan konungen och riksråden hade förpliktelsebrev utskrivits.⁷ Om oppositionen mot konungen representerats av de sju herrar, som lämnat personliga förpliktelsebrev, ligger det närmast till hands att söka de riksråd, hos vilka Christiern, som han skrev, funnit »tro och loven», bland de fem rådsmedlemmar, som ej avkrävts någon försäkran utöver den samfällda. Dessa fem voro Mogens Göye, Ove Lunge, Erik Krum-

Johan Friis. Oljemålning, Frederiksborg

medige, Oluf Rosenkrantz och Johan Friis. Av Johan Peins tidigare nämnda brev framgår det, att även biskop Ove Bille deltagit i sammankomsten, där herrarna ställts inför konungens krav. Han kan emellertid i detta sammanhang lämnas ur räkningen. Den främste bland de återstående herrarna var Mogens Göye, sedan 1534 en av Christiern III:s mest betydande medhjälpare. Erik Krummedige, Ove Lunge och

Oluf Rosenkrantz hade under herredagen 1533 stått rikshovmästarens parti nära. Från deras sida torde ej några kraftigare gensagor ha rests mot konungens planer. Dessa omständigheter ge vid handen, att de förtrogna Christiern enligt egen uppgift haft inom råds-kretsen, i första hand varit några av dessa herrar. Man har också menat sig kunna igenkänna Johan Friis handstil i det gemensamma förpliktelsebrevet. Är detta riktigt, styrkes ytterligare den här framlagda uppfattningen om rollfördelningen vid den dramatiska scenen.⁸

Christiern ansåg sig, enligt de uppgifter Johan Pein lämnat i sina brev, kunna räkna med stöd från den yngre adeln, städernas borgare och allmogen.⁹ Att konungen sökt värva anhängare bland det yngre frälset, har redan antytts i samband med bortförläningen av ärkestiftets herrekloster sommaren 1535. Under loppet av år 1536 hade även de skånska köpstäderna tillgodosetts med förmåner av olika slag. Simrishamn gynnades genom att utlänningar förbjödos salta sill i stadens närhet. Lund erhöll rätt till fri torgdag varje vecka, vilket man velat förmäna borgarna. Stadens rätt att ligga under konungens fatabur bekräftades, och borgarna befriades från skyldighet att göra körslor åt andra än representanter för fataburen. Samma förmån i fråga om körslor beviljades Ängelholm och Halmstad, varjämte den sistnämnda stadens rätt till seglats på Lybeck, Stralsund och hertigdömena bekräftades.¹⁰

Johan Pein uppgav i ett av sina brev till hertig Albrekt av Preussen, att köpstäderna skulle skriftligen få lämna sitt samtycke till biskoparnas fångsling. Sådan uppmaning har också riktats bl. a. till Malmö och Landskrona, vars borgare befalldes sända delegationer till huvudstaden. Den 24 aug. uppsattes staden Malmös förpliktelsebrev, varvid man följde ordalydelsen i de tolv riksrådens brev.¹¹ Slutligen utarbetades proklamationer om biskoparnas fångsling, vilka skulle uppläsas på alla landsting. Även allmogen skulle sålunda bibringas den uppfattningen, att Christiern på goda grunder ingripit mot prelaterna.

Utgångsläget för herredagens förhandlingar hade genomgripande förändrats. Prelatpartiet var krossat. Dess medlemmar bland de världsliga riksråden hade i väsentliga frågor berövats sin handlingsfrihet. Konungen behövde ej längre befara motstånd från deras sida under det stundande mötet, när de kyrkoorganisatoriska frågorna skulle tagas

upp till behandling. Därtill kom att några av prelaternas vänner sedan fejdens slut befunno sig som fångar i Mecklenburg. De skulle enligt ingångna avtal utlämnas till Christiern III, som sedan kunde behandla dem efter gottfinnande. Genom sitt inflytande på de fängslades öde hade han erhållit ännu ett påtryckningsmedel gentemot adeln. Bland dessa fångar märktes Anders Bille och Johan Urne. På liknande sätt kunde han, om han fann det lämpligt, utnyttja de fängslade biskoparnas belägenhet. Det mest betydelsefulla var dock, att arkielektus liksom rikets övriga stiftschefer ej kunde göra sina synpunkter gällande, när beslut skulle fattas om deras egen och den danska kyrkans framtida ställning. De kallelsebrev, vilka enligt den ursprungliga planen för herredagen skulle utgått till dem, behövdes ej längre. Det förefaller, som om de aldrig avsänts.¹²

Herredagens förhandlingar öppnades omkring den 20 okt. 1536. Tio dagar senare förelågo dess beslut i form av en mötesrecess, en handfästning för Christiern III och en valakt, varigenom Christierns son Frederik utsågs till tronföljare.¹³ Om förhandlingarna i övrigt är intet känt. En kunglig proposition, som framlagts för mötet, är bevarad i referat.¹⁴ Den innehöll häftiga anklagelser mot rikets biskopar. Skulden för de gångna årens olyckor lades väsentligen på dem, även om konungen tillika hävdade, att borgarna och allmogen visat uppstudsighet mot sin rätta överhet. Biskoparna tillvitades t. o. m. att de med alla medel försökt tillägna sig gods, som tillhörde ridderskapet och adeln.¹⁵ Torbern Bille anklagades dessutom för att han, ehuru den främste i riksrådet, vid Frederik I:s död underlätit att omedelbart kalla rådet till tronföljarval, för att han visat slapphet i uppsikten över sina underlydande biskopar, och för att han förföljt rikets evangeliska predikanter. Även de övriga biskoparna behandlades var för sig i anklagelsen.

Christierns avsikt att söka samverkan med aristokratien visar sig ej minst däri, att han genomgående bortsett från adelsmännens delaktighet i det skedda. De hade dock lämnat biskoparna det nödvändiga stödet, när religionspolitiken omlades i reaktionär riktning. Konungen undvek sorgfälligt misstanken, att han ville komma även adeln till

livs. Det vore ej, sade han, meningen med biskoparnas fängsling att »av hat, nidskhet och fiendskap» utrota adeln utan blott att straffa de verkligt skyldiga, biskoparna.¹⁶ Frågorna torde först ha behandlats i riksrådet. Den 28 okt. frigåvos de fångna herrarna, sedan de skriftligen förpliktat sig att respektera den nya reform och ordinantia om rikets förhållanden, som konungen ville göra, samt samtyckt till biskoparnas fängsling och till att biskopsgodset lades under kronan.¹⁷ Den utförligare lydelse dessa förpliktelsebrev erhållit i jämförelse med aktstyckena från den 12 aug. ger vid handen, att enighet nu uppnåtts även i fråga om biskopsgodset och rikets övriga förhållanden. Den 30 okt. dagtecknades handfästningen, recessen och valakten. Samma dag upplästes för allmogen på Gammeltorv ett på den kungliga propositionen byggt tal om biskoparnas skuld och de av konungen föreslagna åtgärderna. Förslagen gillades av församlingen.

Genom mötesbesluten tryggades åt Christierns arvingar rätten till danska kronan, även om man formellt höll fast vid att Danmark skulle förbli ett fritt valrike. Gentemot länsmännen tillförsäkrades konungen större myndighet och större frihet. Enligt förpliktelsebreven av den 12 aug. skulle regementet ligga hos konungen och riksrådet. Recessen gav visserligen uttryck åt uppfattningen, att regementet i riket hängde mest på konungens person, men å andra sidan föreskrevs, att eftersom konungen ensam ej kunde bestyra allt, skulle han biträdas av hovmästare, kansler och marsk, vilka skulle tagas bland »infödda danska män, som skola vara konungen och andra rikets råd behjälpliga i rikets ärenden». Löftena om medinflytande på rikets styrelse hade således infriats, även om beslutet därom erhållit en svävande formulering i herredagsrecessen.

I avsevärt mindre utsträckning tillgodosåg man borgarnas krav på ekonomiska fördelar. Konungen hade i propositionen uttalat sin vilja att genom en ordinantia tillse, att köpstäderna och menige borgare höllos »i flor och vid makt, näring, bärning och köpenskap och däruti befordrades och framhjälpes».¹⁸ Det är emellertid karakteristiskt för läget, att löftena uppfylldes blott i den mån adelns intressen ej därigenom trädde för nära. Å ena sidan bestämdes i recessen, att prelater, länsmäns män, fogdar och bönder liksom pebersvende ej fingo driva förprång med aln eller andra smärre måttsenheter. Sådan köpen-

skap skulle bedrivas endast i städerna. Men å andra sidan frigavs försäljningen av lantbruksprodukter genom att bönderna erhöilo rätt att sälja fritt till kronan, rådsmedlemmar och adel, obehindrade av sina andliga eller världsliga herrar. Dessutom upphävde handfästningen alla förbud mot export av gödoxar och livsmedel, och recessen medgav, att adelsmän sålde de oxar, som de kunde stalla på eget foder eller hos sina egna tjänare. Denna rättighet, som i praktiken snart blev ett monopol, var en av de betydelsefulla förutsättningarna för den danska adelns växande andel i rikets ekonomiska liv, samtidigt som den bidrog till att lägga grunden till aristokratiens politiska maktutveckling under de kommande decennierna.

Köpstadsmännens förhoppningar om att bliva den danska handelns allena rådande herrar hade sålunda grusats. De adliga konkurrentintressena hade gynnats mer än borgarnas egna. Men genom biskoparnas fall vunno köpmännen dock ett par fördelar. Det fanns hopp om att borgarna hädanefter skulle erhålla drägliga legovillkor för de kyrkans gårdar och hus, som lågo i köpstäderna. Likaså kunde man räkna med att den konkurrens på det merkantila området, som prelater och herrekloster bedrivit, skulle försvinna, om konungens kyrkopolitiska program kunde genomföras. Slutligen hade det latent hot mot de evangeliska friförsamlingarna avlägsnats, som alltid representerats av en existerande gammaltroende stiftsledning.

De viktigaste besluten på herredagen gällde kyrkans framtida ställning. I denna fråga stodo två skilda religiösa och statsteoretiska tanke-system mot varanda. Enligt medeltidens uppfattning ägde kyrkan båda de två svärd, som av Kristus en gång anförtrotts aposteln Petrus och av denne lämnats i arv till efterträdarna på påvestolen. De två svärden voro symboler för dels den högsta andliga myndigheten, dels den högsta världsliga myndigheten. Som insatta av påven kunde biskoparna resa krav på såväl andlig som världslig myndighet. I kraft av den obrutna apostoliska successionen innehade kyrkan och dess tjänare de båda svärden. Den kunde kräva, att det världsliga samhället skulle medge den en privilegierad särställning, skydda dess egendom och respektera dess påbud. En naturlig följd av detta betraktelsesätt var, att biskoparna bekläts även med världslig myndighet och fått plats i riksrådet.¹⁹

Luthers lära om det allmänna prästadömet lade grunden till en ny syn på kyrkan och dess förhållande till staten. Kyrkan är de troendes samfund, en Kristi stiftelse, där nådemedlen brukas och Guds ord är lag. Stat och kyrka utgöra tillsammans en enhet, en lekamen. Men kristenheten har en andlig och en världslig överhet, vilka bära inbördes samarbete och stödja varandra i vidmakthållandet av denna Kristi lekamen. Den andliga överhetens uppgifter äro främst andliga, självård, predikan och handhavande av nådemedlen. Den världsliga överheten bär svärdet, men som »kristen överhet» har den sitt kall av Gud och är den främsta lemman i kyrkans lekamen. Dess plikt är att vaka över det andliga livet. Alla skola höra evangelium och leva i enlighet därmed.²⁰ Stödd på denna övertygelse störtade Christiern III det danska episkopatet över ända.

I recessen förklarades biskoparna avsatta. Man ville aldrig någonsin hava dem tillbaka »uti sådant regemente». Reservationen om hänsynstagande till det allmänna konciliets beslut hade som synes nu fallit bort. Biskoparnas gods, slott, gårdar, hus och jordagods skulle till evig tid med all sin ränta läggas under kronan eller begagnas till konungens uppehälle och meniga rikets bästa. Konungen övertog även patronatsrätten i de fall, där biskoparna innehaft sådan. Konungen trädde sålunda i biskoparnas ställe vid utövandet av den till biskopsämbetet knutna världsliga myndigheten. Den andliga myndigheten överläts efter en tid på superintendenten.

Alla kloster, prelaturer och andra digniteter skulle däremot förbliva vid makt, tills en annan »skickelse» hunnit upprättas av konungen, rådet och »flera visa män». Dock antogs principiellt, att munkar skulle fritt få lämna sina kloster. För de kvarvarande skulle predikas Guds rena ord, och de skulle föra ett kristligt leverne. Bestämmelsen om den kommande slutliga »skickelsen» innebar endast en bekräftelse på det löfte, som Christiern givit i sin provisoriska handfästning, dock med det tillägget, att teologiskt sakkunniga skulle medverka. Beslutet om klostren stadfäste det skick, vilket varit rådande i ärkestiftets herrekloster allt sedan Christiern gjort sin myndighet gällande över de skånska provinserna.

Luther hade i fråga om de reformerade kyrkornas egendom utgått från den kanoniska ståndpunkten: vad kyrkan erhållit, bör förbliva

· EFFIGIES ILLUSTRIS · PRINCIPIS · CHRISTIANI 3 · HEREDIS ·
 · NORVÆGIÆ · SLESVICI · HOLSACIÆ · STORMARIÆ · DUCIS · &
 · COMITIS · IN · ALDENBURG · ET · DELMENHORST · AD · VIVAM ·
 · EIVS · IMAGINEM · EXARATA · ANNO · ÆTATIS ·
 · SVÆ · XXXII · IMPERII · VERO · III ·
 · A · CHRISTO · NATO · M ·
 · D · XXXV ·
 · IN · DOMINO · ÆTHEREO · SEMPER · SPES · FIXA · MANEBIT ·
 · RES · ALIÆ · VALEANT · HIC · MIHI · TYRIS · ERIT ·

Christiern III. Kopparstick från 1535

hos henne. Han hävdade följaktligen, att egendomens avkastning skulle disponeras av kyrkan för fattigvård, undervisning och kristlig kärleksverksamhet. Melancton hävdade på samma sätt, att det var den kristna överhetens plikt att tillse, att kyrkan fick behålla den rätt hon av gammalt åtnjutit.²¹ En annan mening hyllade de tyska furstar, som infört reformationen i sina länder. De sekulariserade ofta kyrkogodset och disponerade detsamma för statsändamål. Sådana åtgärder vidtogos av många furstar, vilka voro medlemmar i det schmalkaldiska förbundet. Förbundsmedlemmarna gingo emellertid in på ett från katolskt håll framlagt förslag, att nya omdisponeringar av kyrkoegendomen ej fingo göras, förrän ett allmänt koncilium fattat beslut i dessa frågor. Från denna utgångspunkt underkände de den kejsrerliga rikskammarrättens kompetens att fälla utslag i mål om sekulariserat kyrkogods. Avgörandet av dessa frågor tillkom endast konciliet.²²

Christiern III blev medlem i schmalkaldiska förbundet först år 1538, men han stod i nära förbindelse med en av dess ledande män, lantgreve Filip av Hessen. Denne var hans förtrogne och rådgivare vid kuppen den 12 aug. I sina åtgärder beträffande biskopsgodset har han också, som av det föregående framgår, följt furstarnas linje, ej Luthers. Men därtill kan läggas en olikhet. Han erkände ej ens konciliets befogenhet att ge föreskrifter om biskoparnas och deras egendoms framtida ställning. Förpliktelsebrevet från den 12 aug. vittna om hur man kringgått tanken på att taga hänsyn till konciliets beslut. I recessen nämndes konciliet inte alls. Det synes sålunda ha varit konungens avsikt att genomföra den danska kyrkans nyorganisation oberoende av de riktlinjer, som ett allmänt kyrkomöte komme att uppdraga. Reformationen har för honom varit en angelägenhet, som endast angick honom själv, rikets råd och adel samt dess meniga inbyggare.

Därför var det ej heller underligt, att han utan förbehåll kunde medge adeln rätt att återbörda sådant stiftelsegods, som adelsmännen kunde bevisa sig vara rätta arvingar till, »när de personer äro döda och avlidna, som hava några vikarior i förläning». Vidare medgavs i handfästningen, att det gods, som adeln förvärvat från kyrkan genom skifte eller köp och på vilket man hade laga åtkomsthandlingar, skulle få besittas oklandrat. Bestämmelsen hade förebådats genom ett motsvarande löfte i den provisoriska handfästningen. Slutligen bekräfta-

des i handfästningen för första gången uttryckligen adelns frihet från att ge tionde av sina sätesgårdar.

Så hade grunden lagts till ett riksomfattande kyrkligt reformationsverk i Danmark. Det kom till stånd ej främst genom de kristna menigheternas egen insats, som Peder Laurensen tänkt sig, utan på den väg Hans Tausen anbefallt, genom att konungen i enlighet med sin plikt som kristlig överhet tog ledningen. Den gamla kyrkans ledning hade djupt engagerat sig i det politiska spelet. Den led också sitt nederlag på en valplats, där de politiska maktmedlen betydde mera än de andliga. Ödesvändningen inträdde, när aristokratien svek kyrkans sak, vunnen för konungens program genom löften om fördelar, vilka skulle förvärfvas ej minst på den forna bundsförvantens bekostnad.

Omdaningstiden

Kyrkoorganisatoriska problemställningar

GENOM BESLUTEN på Köpenhamnsherredagen 1536 hade Danmarks adelsaristokrati blivit det enda stånd i riket, som kunde påverka den politiska utvecklingen. Efter den katolska hierarkiens fall tog adeln jämte konungen ensam del i riksstyrelsen. Borgarståndet liksom allmogen utgjorde de i fejden besegrade delarna av danska folket. Köpstadsmännens förhoppningar att åt sig själva uppbygga en politisk och ekonomisk maktställning hade helt grusats. Borgarna hade vunnit beaktande endast för sitt krav på att förbliva under konungens direkta skydd som fatabursstäder samt på trygghet för sin evangeliska religionsutövning. Allmogens ställning försämrades i samma grad som dess beroende av herremännen växte.

En stor del av rikets län bytte innehavare under och omedelbart efter grevefejden. I många kronolän insattes tyskar eller holsteinare som länsmän.¹ Detta gäller dock ej de skånska provinserna. Holger Gregersen Ulfstand behöll där Lagaholms län och Torna härad till sin död 1542, brodern Truid Gregersen Varbergs län, tills han avled 1545, Axel Brahe Frosta och Onsjö härad till sitt fränfälle 1551, och Axel Urup satt kvar på Sölvesborg och var, när döden år 1540 nådde honom, ämnad att även efterträda Mourids Olufsen Krogno som länsman på Lyckå, vilket län Mourids Olufsen just då utbytt mot Skjolde-næs län på Själland. Knud Bille innehade Gladsax län till 1543, och Mogens Gyldenstjerne behöll Lindholmens län till 1539, då det lades under Malmöhus.²

Efter det att dessa herrar lämnat sina skriftliga förpliktelser den 12 aug. 1536 och deltagit i den därpå följande herredagens beslut, har

deras lojalitet ansetts ställd utom allt tvivel. När Anders och Hans Bille frigåvos ur sin fångenskap, utställde några av de skånska herrarna den 7 nov. 1536 en förbindelse, att de båda adelsmännen omedelbart skulle begiva sig till Köpenhamn och stanna där, tills Christiern III erhållit garantier för deras framtida pålitlighet.³ Den 12 sept. 1536 avkrävdes den gamle arkielektus, Aage Jepsen Sparre, en skriftlig trohetsförpliktelse till Christiern III. Holger och Truid Ulfstand inträdde som borgensmän för hans pålitlighet.⁴ Dessa tvenne herrar jämte Tyge Krabbe, Knud Bille, Claus Bille, Eske Bille, Erik Krummedige och Knud Pedersen Gyldenstjerne sigillerade det förpliktelsebrev Torbern Bille lämnade, när han frigavs den 12 aug. 1537. Adelsmännen förbundo sig att om Torbern Bille bröt sin trohetsförsäkran, överlämna honom fängslad till konungen i Köpenhamn, och samtidigt avgåvo de ånyo ett löfte att ej inlåta sig på några praktiker till arkielektus förmån.⁵ Tydligare kunde knappast herrarnas vilja till samarbete med kungamakten ådagaläggas.

Men en schism inträdde mellan konungen och det konservativa partiets förgrundsfigur, riksmarsken Tyge Krabbe. Herr Tyge fråntogs mot slutet av år 1536 sitt höga ämbete. I dec. 1536 förde Knud Pedersen Gyldenstjerne riksmarskstiteln.⁶ Samtidigt miste Tyge Krabbe Hälsingborgs län. Det överlämnades till hans svärson Peder Skram den 23 nov. och tre dagar senare utfäste sig Tyge Krabbe att överlämna alla förläningsbrev rörande detta län till det kungliga kansliet.⁷ Barkåkra, Ängelsbäcks och Skillinge län liksom Båstad stannade likväl kvar hos herr Tyge, och i aug. 1537 synes en försoning ha kommit till stånd. Den 8 aug. erhöll Tyge Krabbe följebrev på Ängelholms stad, över vilken han tidigare som länsman på Hälsingborg haft myndighet.⁸ Den 12 aug. kröntes Christiern III och hans drottning i Vor Frue Kirke av Johann Bugenhagen. I kröningsprocessionen bars rikssvärdet av Tyge Krabbe, nu åter riksmarsk.⁹ I samband med kröningen frigavs Torbern Bille, och som nyss nämnts, var Tyge Krabbe en av de herrar, som gingo i god för hans trohet.

På den 1536 lagda grunden kunde ett samarbete byggas i politiska frågor mellan konungen och den skånska råds-kretsen. De skånska råds-medlemmarna behöllo till sin död sina platser i riksrådet.¹⁰ Truid Ulfstand t. ex. sändes i viktiga uppdrag till Norge under 1530-talets

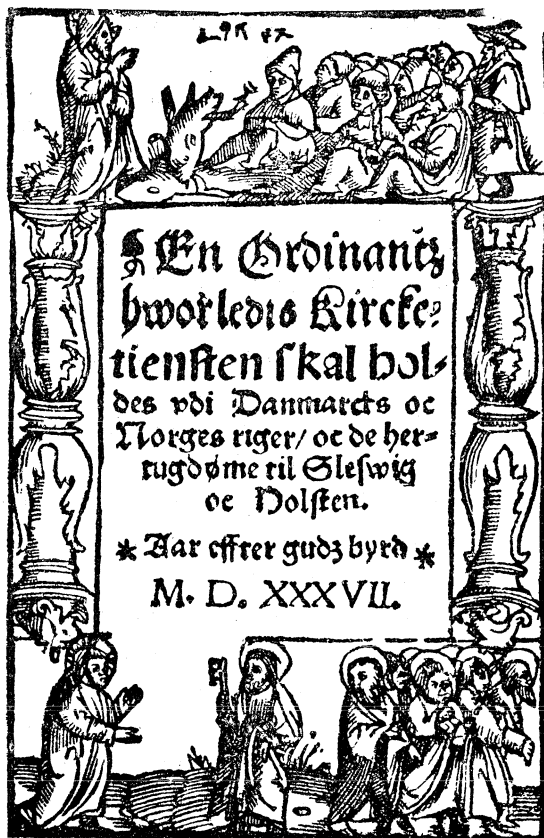
senare år, och även de övriga herrarna nyttjades stundom i viktiga värv. Svårare var det däremot att sammanjämka synpunkterna, när det gällde kyrkopolitiken och den »skickelse», som skulle bliva normerande för den danska kyrkans framtida utveckling.

1536 års recess hade föreskrivit, att »andra kristliga biskopar och superattendenter» skulle träda i de gamla biskoparnas ställe. Christiern III framstod därigenom, innan dessa nya stiftschefer utsetts, som den danska kyrkans »summus episcopus», och han förband sig i sin handfästning att över allt älska och dyrka Gud och hans heliga ord. Intet sades som i Frederik I:s handfästning om den heliga romerska kyrkan eller hennes och hennes tjänares privilegier och rättigheter. Konungen grep sig också omedelbart an med de kyrkoorganisatoriska uppgifterna. Den 23 aug. hemställde han hos kurfust Johan Fredrik av Sachsen, att Bugenhagen måtte få komma till Danmark för att reorganisera den danska kyrkan. Då detta avslogs, sammankallade konungen ett »generale concilium», vilket skulle »anställa en god reformation och förändring av de okristliga ceremonier och missbruk, som höllos under den gamle konungens tid i den heliga kyrkan och annorstädes». Kallelsen utgick till domkapitel, predikanter och andra sakkunniga. Från lundakapitlet skulle Peder Iversen möta upp. Dominikanordens provincial Hans Nielsen kallades liksom de skånska predikanterna Frands Vormordsen, Peder Laurensen, Oluf Chrysostomus, Anders Ljung och Oluf Biug.¹¹ Mötet skulle samlas i Odense den 6 jan. 1537, men det flyttades efter en tid till Haderslev. Där utarbetades ett latinskt utkast till kyrkoordinantia. Efter att ha granskats av Luther och av Bugenhagen, som då befann sig i Köpenhamn, utfärdades den av konungen den 2 sept. 1537. Trettiosju mötesdeltagare satte sina namn under dess text.

Mot ordinantian framlades på ett tidigt stadium protester av den gamla kyrkans representanter. Så undertecknade ärkedjåknen i Viborgs domkapitel dess text med det förbehållet, att den nya ordningen skulle gälla, blott till dess att ett allmänt koncilium lämnat bättre föreskrifter.¹² Redan den 6 febr. 1537 insände Lunds domkapitel en skrivelse till Christiern III. I denna erinrade kapitlet inledningsvis om att man från Lund sänt två representanter till Haderslev. Dessa hade i uppdrag att bedja och förmana konungen att låta varje förändring anstå till efter det koncilium, som påven sammankallat till Mantua. Såväl i tal

som skrift, fortsatte man, hade kapitlets befullmäktigade fullföljt sitt uppdrag, men likväl beslöts »en märklig förvandling» i kyrkans bruk och ceremonier. Kapitlets ombud hade ej samtyckt till alla de artiklar, vilka stodo i en av predikanterna framlagd »bok», och det som de instämt i, hade de gillat blott tills ett allmänt koncilium beslutat, vad man skulle rätta sig efter. På predikanternas begäran hade de emellertid tvungits att underteckna samtliga artiklar å kapitlets vägnar, trots att de ej hade fullmakt att göra något sådant. De hade gjort det av fruktan för konungens ogunst och vrede. Domkapitlet anhöll nu, att konungen måtte hålla inne med den tillämnade reformationen, tills konciliet tagit ståndpunkt. I annat fall ville kapitlet förpliktas till de nämnda artiklarna endast i den mån »Gud allsmäktig själv i nåd för oss uppenbarar vara nyttigt till Jesu Kristi pris och äras förökelse och kristna människors salighet och frälsning». Många kristna klagade nämligen över att deras samveten hårt tvingades av predikanterna, vilket man hoppades konungen ej skulle tillställa, när han erhållit riktiga underrättelser därom. Därför hemställde man om att få hålla gudstjänst i domkyrkan enligt de gamla bruken för dem som så önskade, liksom predikanterna tillätos fullgöra sina ceremonier. Man lovade att »i kristlig sanning så predika Jesu Kristi evangelium, som vi för Gud kunna svara på den yttersta dagen». Brister i klerkernas vandel ville man efter bästa förmåga avhjälpa.¹³

Domkapitlet ställde sig sålunda i sin skrivelse på samma reformistiska ståndpunkt, som den danska kyrkoledningen tvingats intaga under senare delen av Frederik I:s regering. Men samtidigt vädjade man om uppskov med en definitiv ordning, tills ett allmänt koncilium fattat sitt beslut, en vädjan, som tidigare framställts från gammaltroende håll, senast, som i det föregående visats, i samband med biskoparnas fångsling. Man åsyftade att vinna tid. Till Danmark nådde vid denna tid underrättelser om det planerade konciliet i Mantua. Påvebullor hade utfärdats dels till Christiern III personligen, dels till Danmarks och Norges ärkebiskopar och biskopar. Ytterligare skrivelser i saken avsändes till Danmark från Tyskland av den påvlige nuntien Petrus Vorstius.¹⁴ Även om dessa brev ej alltid nått sina adressater — biskoparna sutto ju fångslade — bidrogo de till att göra påvens beslut känt i vidare kretsar.

Titelbladet till en dansk översättning av 1537 års latinska kyrkoordinantia

Christiern III å sin sida var besluten att genomföra den danska kyrkans omdaning utan hänsyn till konciliebeslut. För honom var det ej längre fråga om medlemskap i den universella kyrkan. Med kallelsen till allmänt koncilium fann han sig lätt till rätta. Han intog samma hållning som den de schmalkaldiska furstarna i Tyskland proklamerat i febr. 1537. Detta framgår av det brev han i april 1537 avsånde till ärkebiskopen i Mainz. Däri förklarade han, att då det i bullan uttryckligen utsagts, att kyrkomötet skulle fatta beslut om det lutherska kätteriets utplånande, kunde han själv liksom övriga protestantiska ständer i Tyskland ej anse det vara ämnat bliva ett fritt kristligt koncilium till Guds ära. Han hoppades i stället på ett fritt koncilium omfattande blott den tyska nationen.¹⁵

Samma inställning hade de danska evangeliska teologerna. I juli 1537 utgav Frands Vormordsen en översättning av den i Schmalkalden i mars 1537 utgivna förklaringen, varför de tyska kurfurstar, herrar och städer, vilka anammat och bekände den rena evangeliska läran, ej ämnade sända representanter till mantuakonciliet.¹⁶ När denna skrift utkom på danska, skulle konciliet, om det nu verkligen kommit till stånd — vilket ej blev fallet — redan ha öppnats och de danska ombuden, om sådana skulle ha deltagit, för länge sedan ha avrest från Norden. Skriftens syfte var sålunda i första hand ej att agitera mot ett danskt deltagande i kyrkomötet utan fastmera att motarbeta dem, som genom att åberopa sig på det allmänna konciliets beslut, ville förhåla den danska kyrkans reformering.

Diskussionen om konciliet har satt spår i kyrkoordinantians text. Ordinantian inledes av ett kungligt brev, i vilket man genom en vidlyftig argumentering söker komma till rätta med koncilieplanerna och motivera, att den nya kyrkoordningen utfärdades, trots att det planerade kyrkomötet ännu ej kommit till stånd.¹⁷ Ordinantians innehåll, sägs det, var av två slag, dels sådant, som hörde Gud allena till och kungjorts i hans bud, dels sådant, som enbart föll under »vår ordinantia». Det förra, även kallat »Guds ordinantia», var orubbligt och visst, grundat på Guds ord. Det senare, »vår ordinantia», var en av sakkunniga gjord utläggning och tillämpning av Guds eviga ordinantia. Denna Guds ordinantia krävde, att lag och evangelium rätt predikades, att sakramenten rätt brukades, att barn döptes och uppfostrades kristligt, att kyrkans tjänare fingo sitt levebröd och fattigt folk sin försörjning. Mot denna gudomliga ordantias bud gällde ingen annans ord, ej ens en himmelsk ängels, långt mindre vad koncilier eller mänskliga ordantior föreskrev. Koncilier voro nämligen »mänskliga ordantior», och deras påbud gällde intet mot Guds. Det vore fåvitskt att hoppas, att ett koncilium skulle införa Guds ordantia, ty »sådant ha vi bidat allt för länge efter».

Kyrkoordinantians företal daterades den 2 sept. 1537. Den skulle gälla som en kyrklig ordning för Danmark, Norge och hertigdömena. Samma dag vigdes av Johann Bugenhagen i Köpenhamn de nyvalda superintendenterna. De skulle vaka över att ordantian efterlevdes. Till superintendent över ärkestiftet vigdes Frands Vormordsen.

På danska utfärdades kyrkoordningen först två år senare, sedan den behandlats på en herredag i Odense 1539. Den 14 juni lämnade riksrådet sitt skriftliga samtycke till dess föreskrifter. Samtycket gavs i ett särskilt företal, vilket infogades efter det inledande kungliga brevet och före ordinantians text.¹⁸ I detta företal gjordes emellertid en eftergift från konungens sida i konciliefrågan. Eftersom det rätt stor tvedräkt och stort missbruk både i fråga om mässor, predikan, dop, sakrament och annan gudstjänst, står det nämligen där, hade konungen och rådet nu gjort en ordinantia, vilken skulle hållas i alla stift över hela riket, såvida ej ett allmänt fritt koncilium annorlunda beslöt, vilket man alltid ville rätta sig efter »som fromma kristna böra göra». På andra villkor hade sålunda rådsmedlemmarna ej lämnat sitt samtycke till den nya kyrkoordningen. Som sigillanter nämndes utom konungen inalles tjugotvå världsliga rådsmedlemmar, därav samtliga de tolv, vilka den 12 aug. 1536 sigillerat förpliktelsebrevet om biskoparnas fängsling. Sålunda sigillerade Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger och Truid Ulfstana, Knud Bille, Axel Urup och Mogens Gyldenstjerne. Övriga beseglade skånska herrar voro Predbjörn Podebusk, Claus Bille och Claus Podebusk. Det är ställt utom allt tvivel, att den skånska aristokratiens äldre medlemmar i fråga om den danska kyrkans förhållande till konciliet delat den uppfattning, som Lunds domkapitel gjort sig till tolk för i sin inlaga.¹⁹

Herredagen i Odense fattade beslut av genomgripande betydelse för Christiern III:s förhållande till den danska kyrkans reformering och till den inhemska aristokratien. Situationen rymde såväl politiska som ekonomiska problem, till vilka framställningen återkommer i det följande. För reformationssaken innebar herredagen således, att konungen övergav sin uppfattning att den danska kyrkan kunde reformeras utan hänsyn till den universella kyrkliga utvecklingen. I Tyskland hade emellertid inträffat händelser, vilka otvivelaktigt gjort det lättare för Christiern att revidera sina planer på denna punkt. Sedan 1538 medlem i schmalkaldiska förbundet blev han delaktig i det den 19 april 1539 proklamerade s. k. Frankfurter Anstand. Kejsar Karl uttalade i detta sin avsikt att anordna förhandlingar mellan de motsatta lägren i religionsfrågan. Ett framtida religionssamtal och inte ett koncilium skulle sålunda fälla avgörandet i trosfrågan. De schmalkaldiska furstarna be-

hövde ej frukta att i kraft av ett konciliums utslag tvingas återgå till obediens under Rom, utan tvärtom kunde de icke utan skäl hoppas på att i framtiden erkännas som med katolikerna likaberättigade trosbekännare.²⁰ Under dessa omständigheter fann sålunda Christiern III det möjligt att godtaga aristokratiens uppfattning i konciliesaken, samtidigt som han genom sitt tillmötesgående försäkrade sig om dess samtycke till den nya kyrkoordningen och dess stöd vid ordinantians förverkligande.

I vissa hänseenden voro 1536 års beslut entydiga och definitiva. Detta gällde i främsta rummet biskoparnas rättigheter och myndighet. I omedelbar anslutning till biskoparnas fängsling den 12 aug. 1536 utsändes order till konungens fogdar och andra betrodda män, att de skulle övertaga biskoparnas slott, hus och egendom för kronans räkning samt upprätta förteckningar över inventarierna. I ärkestiftet gavs detta uppdrag åt den tyske ryttmästaren Busse von Weltheim, pomraren Wobislas Wobiser, skåningarna Lauge Brahe och Jep Thordsen Sparre.²¹ I biskopsgodsets förvaltning gjordes ännu ej några mera omfattande ingrepp. »Stiftet», d. v. s. ärkesätets gods och av ärkebiskopen utövad myndighet över annan kyrklig egendom i landsändan, förvaltades under Lundagård och gavs som län åt officialen Jörgen Urne.²² Staden Åhus lades under fataburen, medan Åhus län, d. v. s. Villands härad, under det närmaste året förvaltades av diakonen i Åhus, Oluf Jepsen. Länet övertogs 1537 av Börje Trolle, varvid diakonen som ersättning erhöll ett hospital, beläget utanför Åhus, som livstidsförläning.²³ Samma år bildades ett nytt län, Vittskövle, av gammalt biskopsgods, och det bortgavs till Lauge Brahe.²⁴ Näsbyholms län slutligen, vilket Torbern Bille innehaft under kronan, gavs den 26 aug. 1536 till Jep Thordsen Falk.²⁵

Ärkebiskopen hade utdelat smärre delar av ärkesätets gods som förläningar på livstid. Intet rubbades i fråga om dessa län. Axel Urup behöll Åsums län, Hans Skovgaard Flyinge samt Vrams, Väsby och Stubbarps län, Birgitte Bille Katslösa och Sandby län, Jens Tillufsen Bielke Sörby län, Josef Falster (Bielke) Snöstorps län och Eline Rönnow Askome län, vilket hon erhållit så sent som i jan. 1536.²⁶ Tyge Krabbe behöll, som förut nämnts, Barkåkra, Ängelsbäcks och Skillinge län, och

det är troligt, att Knud Lauridsen Giedde likaledes behållit Elleholm. Av okänd anledning erhöll däremot Jep Thordsen Sparre den 27 aug. 1536 Fulltofta och Häglinge län. Axel och Mogens Clausen Rosenkrantz, som ju haft länet i pant under ärkesätet, protesterade mot omdisponeringen och erhöilo den 15 nov. följebrev på länet med rätt till allt, som uppburits där under mellantiden. Emellertid ändrade konungen på nytt sitt beslut, så att Jep Sparre den 12 dec. återfick länet.²⁷

En slutgiltig ordning kunde således ännu ej sägas ha upprättats i fråga om ärkesätets gods och län. Beträffande herreklostren hade herredagsbesluten av år 1536 ställt den definitiva ordningen på framtiden. I avvaktan på ett framtida beslut stadfästes emellertid i stort de riktlinjer, enligt vilka herreklostren i ärkestiftet administrerats, allt sedan Christiern III tog makten över de skånska landen. Munkarna tillätos sålunda fritt lämna klostren, och för de kvarvarande, som tillhöllos att föra ett »ärligt och kristligt» leverne, skulle predikas evangelium. Blott med konungens och rådets samtycke skulle något klostergoods få säljas, bortpantas eller eljest avhändas. Till skillnad från vad som var fallet i fråga om biskopsgodset, kom emellertid aldrig någon definitiv ordning till stånd för herreklostrens del, utan det skisserade provisoriet blev bestående.

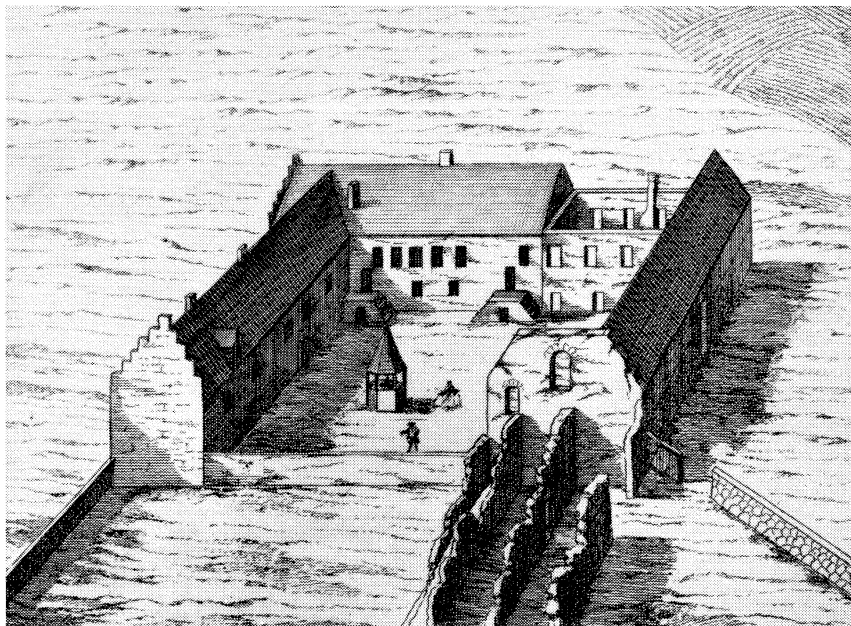
Omedelbart efter köpenhamnsherredagen utfärdades till flera herrekloster, bl. a. till Herrevads kloster, kungliga brev om de fattade besluten. Samtidigt manades klostrens landbor att på vederbörligt sätt fullgöra sina skyldigheter gentemot konventen. På nytt inskräptes påbuden år 1538 i brev till alla cistercienskloster.²⁸ 1537 förbjödos dessutom kronans länsmän att befatta sig med sakfall från herreklostrens tjänare, och följande år föreskrevs, att förteckningar skulle uppläggas över klostrens klenoder, jordagods och inventarier.²⁹

Några herrekloster hade, som förut skildrats, ej återgått under andlig ledning hösten 1536. De behandlades ganska snart som världsliga län och bortgåvos eller förpantades som sådana. Detta gällde först och främst Ås kloster, vars konvent var upplöst. Tage Ottesen Thott innehade detta kloster som förläning ända till sin död år 1562. Abboten i klostret ingick äktenskap och erhöil 1549 av konungen en klostrets gård i Veddige för egen, hustruns och arvingarnas räkning. Nio av

klostrets gårdar utanordnades år 1546 av Christiern III till den landsflyktige svenske adelsmannen Kristoffer Andersson Röd, som uppgav, att hans förfäder givit dem till klostret vid ett ägobyte men ej erhållit vederlag för dem.³⁰ Börringe kloster innehades av Axel Brahe till hans död 1551, därefter av Knud Lauridsen Giedde och lades år 1555 under Malmöhus.³¹

Anders Bille återfick aldrig Dalby kloster, utan det styrdes av sin prost Henrik Jensen. År 1537 erhöi dock herr Anders konungens tillstånd att hämta kvarbliven privat egendom i klostret. Tre år senare lades klostret under det då återupprättade Malmöhus län. Det torde då ej längre ha haft något konvent, ty år 1541 bortförläntes dess ladugård.³² Konventet i Herrevads kloster synes däremot ha hållit samman betydligt längre tid. Till en början styrdes det av abboten Niels Jespersen, men år 1539 befordrades han till cisterciensordens förnämsta post i Danmark, abbotsdömet i Sorö kloster, med vilket följde uppsikten över ordens övriga konvent i riket. I Herrevads kloster efterträddes han av Anders Nielsen, som år 1547 lämnade klostrets förvaltning till en ny abbot, Laurids. Först på 1560-talet kom klostret i världsliga händer.³³ Allhelgonaklostret i Lund förestods efter år 1535 av abboten Christiern Severinsen. På grund av ekonomiska svårigheter måste konventet avyttra jordagods liksom tidigare. Dessutom bortfördes en del av klostrets egendom. En av dess klockor upphängdes år 1538 i Malmö St. Petri kyrka. Abboten ingick äktenskap, men satt dock kvar som klostrets styresman till år 1558, då det gavs i förläning till Mogens Gyldenstjerne.³⁴ Konventet synes m. a. o. ha råkat i upplösning under 1540-talet eller början av 1550-talet. Vad slutligen Bäckaskogs kloster beträffar, styrdes det av abboten Peder Tuvesen till den 5 okt. 1537, då det gavs som län åt Gert Jensen Ulfstand. Två år senare övertogs det av Jens Brahe, som innehafte det en kort tid under år 1535, för att slutligen efter att ha befunnit sig i ännu ett par adelsmäns händer åter komma under Gert Ulfstand och hans hustru, vilka innehade klostret under aderton års tid från 1560.³⁵

Kyrkoordinantian gav nunneklostren en särställning. Medan nämligen munkklostren efter hand utrymdes, ville man tillgodose adelsståndets intresse för nunneklostren och förutsatte, att dessa klosterstiftelser allt fortfarande skulle äga bestånd. Nunnorna tillätos lämna klostren

Herrevads kloster. Kopparstick efter en teckning från 1600-talet

och ingå äktenskap, men i motsats till vad fallet var med munkklostren, föreskrevs att konventen skulle förses med abbedissor och föreståndare, och att man skulle sörja för byggnadernas underhåll och förbättring. Konungen vakade också över att nunneklostrens existens skyddades.³⁶

Sedan 1535 hade Christoffer Huitfeldt innehaft Öveds kloster. Aage Jepsen Sparre var föreståndare för såväl St. Peters kloster i Lund som Bosjö kloster. Dessa tre nunnekloster bytte emellertid snart föreståndare. Redan i aug. 1536 erhöll Jep Thordsen Sparre Bosjö kloster i förläning, samtidigt som han belänades med Fulltofta och Häglinge län.³⁷ I mitten av september och början av oktober månad 1537 företog Christiern III en resa i Skåne.³⁸ Därunder beslöts bl. a. att man skulle sätta Tommarp och Elleholm på landgille, vilket innebar att dessa orter förlorade sina stadsprivilegier. Tommarps kloster, som tydligen tömtes ganska snart efter 1536, försåldes omkring år 1540 till Mogens Gyldenstjerne.³⁹ Under konungens skånevistelse gjordes också den nyssnämnda

bortförläningen av Bäckaskogs kloster till Gert Ulfstand. Efter återkomsten till huvudstaden vidtog konungen en rad åtgärder rörande de skånska nunneklostren. Den 21 okt. gavs Öveds kloster i förläning till Jep Thorsen Falk.⁴⁰ Christoffer Huitfeldt hölls skadeslös med länsmansposten på Stenviksholm, den norske ärkebiskopens nyuppförda fäste, vilket indragits till kronan.⁴¹ I samband med kröningen hade arkielektus Torbern Bille avlagt trohetsed till Christiern III. Han tilläts nu återvända till ärkestiftet. Genom det tyska kansliets försorg utfärdades ett pass för honom jämte sex följesvenner.⁴² Samtidigt sörjdes för hans framtida underhåll. Den 21 okt. fråntogs Jep Thorsen Sparre Bosjö kloster. Som föreståndare insattes Torbern Bille i hans ställe, och dessutom bildades av sexton under ärkesätet lydande gårdar i Gärd's härad ett nytt litet län, Hörröds län, vilket likaledes tilldelades arkielektus.⁴³ Samma dag ställdes emellertid hans företrädare, Aage Sparre, helt utan underhåll genom att St. Peters kloster bortförläntes till Jörgen Urne. Om denna åtgärd föranletts av njugghet mot arkielektus och den gamla kyrkans tjänare över huvud eller av något annat motiv, är ovisst. Konungens beslut ryggades dock efter en tid, och 1538 var Aage Sparre åter i besittning av klostret. Hans släkting Christine Clausdatter Rosenkrantz var priorinna där ännu på 1550-talet.⁴⁴ De båda arkielekti innehade sina föreståndarbefattningar under sina återstående dagar. År 1541 efterträddes Aage Sparre i St. Peters kloster av Eske Bille, och 1551 övertog Hans Barnekow Bosjö kloster efter Torbern Bille.⁴⁵

Det underhåll man under alla omständigheter var skyldig lämna de båda stiftscheferna, utgick sålunda på ett för kronan föga betungande sätt, i och med att skyldigheten lades på ett par av de nunnekloster, som i alla fall skulle vidmakthållas. Över huvud taget inbragte övertagandet av biskoparnas världsliga makt och myndighet kronan avsevärda fördelar. Till sitt omfång tredubblades kronogodset genom att konungen övertog biskoparnas slott, hus och egendom samt efter hand även klostrens.⁴⁶ Men dessutom övergick den myndighet, som biskoparna utövat över större delen av sockenkyrkornas egendom, biskoparnas del i tionden, deras patronatsrätt ävensom klostrens patronatsrätt på kronan. Christiern III gjorde också bruk av dessa nyförvävade rättigheter, vilket bäst visas genom några exempel. År 1537 bortför-

*Gravsten över Torbern Bille
Lunds Domkyrka*

länte han ett ärkesätets falkläger vid Borgeby.⁴⁷ Han bortförlänte vid flera tillfällen jord, som hörde under ärkesätet eller någon sockenkyrka, och bekräftade utlejningen av sockenkyrkornas gårdar.⁴⁸ Han samtyckte till försäljning av herreklostrens egendom, och år 1541 skänkte han St. Clemens kyrka i Lund jämte tomt till stadens borgare, för att den skulle komma till nytta som rådhus.⁴⁹ Kyrkor och kyrkliga gårdar i Lund nedbrötos för att lämna material till nybyggnaderna på Malmöhus. Domkapitlet och herreklostren beordrades att låta sina landbor möta med vagnar och hjulbårar för att forsla fram mursten och kalk.

Timmer fälldes för samma ändamål, bl. a. i Herrevads klostrets skogar.⁵⁰ Kloster och sockenkyrkor befalldes utlämna en stor del av sina klenoder, varvid man även insamlade föremål av koppar, och domkapitlets boksamling genomgicks för att lämna bidrag till universitetets bibliotek i Köpenhamn.⁵¹

Kyrkans ekonomiska underlag var sålunda snävare avgränsat än under katolicismens tid. Biskoparnas efterträdare superintendenterna mottogo en anspråkslös lön av kronan.⁵² Av kyrkogodset kvarstannade hos kyrkan i stort sett kapitelegendomen jämte vikarie- och stiftelsegods — det senare åtminstone så länge dess dåvarande innehavare voro i livet — samt sockenkyrkornas egendom. Ett kungligt brev av den 8 dec. 1536 bekräftade Lunds kapitels och meniga kleresiets rätt att njuta sina räntor och intäkter enligt gammal hävd såväl i städerna som på landsbygden.⁵³

På rent principiella grunder ogillade de evangeliska teologerna den ordning beträffande kyrkogodset, som Christiern III efter hand skapade. Liksom sina trosförvanter i Tyskland hävdade de nämligen den kanoniska rättens grundsats, att vad kyrkan en gång erhållit, borde förbliva hos henne. Det kunde aldrig, menade man, förlora sin bestämelse att användas för kyrkliga ändamål. I detta spörsmål hade, som tidigare antytts, konungen intagit samma ståndpunkt som det schalkaldiska förbundets furstar. I febr. 1537 formulerades furstarnas uppfattning vid ett möte med kejsarens ombud i Schmalkalden. Det underströks därvid, att det gods, som donerats till kyrkan, av denna använts i strid mot donatorernas syften. Vilde munkar och präster ej låta öppna sina ögon för Jesu Kristi uppenbarade sanningar, skedde dem ingen orätt, om godset återtog.⁵⁴

Under arbetet på den nya kyrkoordinantian trädde denna olikhet i uppfattning mellan konungen och teologerna i dagen. I den av teologerna föreslagna texten till kyrkoordning fanns ett ställe av följande lydelse: »Om det gods, som givits till kyrkan, är detta vår mening, att det ej må krävas igen av arvingar till dem, som givit det dit, även om det, som föreskrivits skola göras för sagda gods, ej fullgöres; men eftersom ingen kan förneka, att det är givet till gudstjänst, och var man

bekänner, att den rätta och sanna gudstjänsten upprättats nu, då är det ju klart, att deras vilja, som givit brev från sig på samma gods till gudstjänst, aldrig fullgjorts vissare och sannare än nu, och att arvingarna därför aldrig haft mindre rätt att kräva det tillbaka än nu; göra de tvärt emot, så att de med hårdhet kräva godset åter, då må de se till att ej falla i Guds onåd eller bryta mot sina förfäders vilja.»⁵⁵ Detta ställe ströks av Christiern III. Det passade ej honom själv och ej heller hans politik gentemot aristokratien.

En annan källa till oro för den evangeliska kyrkoledningen låg däri, att rådsadeln till en början ej formellt lämnade sitt samtycke till den nya ordningen. Man kunde därför vänta sig allehanda hinder från de gammaltroende herrarnas sida. Detta bekymmer liksom oron för kyrkans gods och rättigheter är klart skönjbart i de inlagor, som tillställdes konungen från ett möte i Nyborg i april 1539. Dit hade kallats samtliga superintendenter att med konungen överlägga om det »hinder och förfång», som restes för kyrkoordningen. Konungen infann sig emellertid ej utan sände i stället Johann Bugenhagen. Av superintendenterna kunde endast fyra möta upp. Frands Vormorsen var ej närvarande.

Den 25 april undertecknades en skrivelse till konungen, i vilken man sade sig helst vilja ställa frågorna på framtiden, tills konungen personligen kunde delta i förhandlingarna, eftersom varken han eller alla superintendenterna varit närvarande. Dock underströk man det önskvärda i att ordinantians föreskrifter beträffande vården av de sjuka och fattiga samt om prostarnas och prästernas rättigheter respekterades, liksom att konungen stadfäste vad han ville »unna oss och våra efterträdare till underhåll». I en bilaga utvecklades synpunkterna något utförligare. Beträffande sjuk- och fattigvård, eller m. a. o. i fråga om det gamla altar- och stiftelsegodsets disponering, hävdade man fortfarande den kanoniska ståndpunkten: hospitalsgodset borde oavkortat komma de sjuka och fattiga till godo, och noggrann uppsikt skulle hållas, så att altar- och gillesgods »ej förvändes till världsligt bruk». Klockarna borde få åtnjuta den ränta och rättighet de av ålder innehaft, och prebendena skulle givas endast till personer, som kunde bli kyrkan eller universitetet nyttiga, dock med undantag för de prebenden konungen reserverat för sina kanslitjänstemän. I bilagan erinrades också om att superintendenterna borde ha fullmakt att insätta präster, så

att de världsliga länsmännen ej kunde befatta sig med sådana saker, förrän superintendenten prövat och godkänt den föreslagne.⁵⁶ Ordinantian föreskrev, att sockenpräst skulle utses av häradsprost jämte de äldste och mest aktade medlemmarna i församlingen, därefter förhöras och prövas av superintendenten samt insättas av denne, varefter slutligen konungen eller hans länsman ägde att stadfästa valet.⁵⁷ Superintendenterna vände sig mot att adelsmännen sökte påverka även själva valhandlingen.

Än tydligare framstå de problem, som debatterats under mötet, i de på latin uppsatta artiklar, vilka Bugenhagen lämnade till superintendenterna.⁵⁸ I dessa yttrade han sig öppenhjärtigt om de berörda spörsmålen. Han lade ansvaret helt på konungen och riksrådet för att kyrkans tjänare och skolorna ledo nöd. Han erkände också, att superintendenternas klagomål rörande abalienationen av kyrkogods och prästernas dåliga villkor voro berättigade. Men han menade, att konungen alltid lovade och ville göra förbättringar. I konungens omgivning funnos däremot personer, som voro övertygade motståndare till att kyrkan fick behålla sitt. Härmed åsyftades riksrådet. Han tog också helt avstånd från att aristokratien skulle tillåtas påverka prästvalen. Superintendenterna borde ej låta påtvinga sig prästkandidater av länsmännen, i synnerhet ej sådana, som genom penninggåvor till adelsmännen eller presenter till deras hustrur velat köpa sig ett ämbete.

Dessa dokument ge en livlig bild av de problem som uppstått därigenom, att aristokratien ännu ej godtagit de normer, enligt vilka den danska kyrkan skulle styras. Men inlagorna antyda även svårigheter, vilka vållats av allmogens misstro mot reformerna. Det underströks nämligen, att sockenprästerna voro i trängande behov av att utfå sin del av tionden. Eftersom det numera var tillåtet för prästerna att ingå äktenskap och de således fingo familjer att försörja, blevo givetvis deras avlöningsförhållanden en fråga av större vidd än tidigare. Till detta kom, att svår dyrtid rådde under åren närmast efter grevfejden, beroende bl. a. på den stora mängd dåligt mynt, som satts i omlopp under krigsåren. Varupriserna forsatte att stiga i höjden under 1540-talet.⁵⁹

Lönefrågan gjorde sig påmint även i det evangeliska Malmö. År 1532 uppburo Frands Vormordsen, Peder Laurensen och Claus Mortensen vardera en årslön på 200 mark, medan Hans Olufsen erhöll 100

mark. Dessa belopp visade sig otillräckliga. 1536 gavs till Frands Vormordsen 100 mark som »hjälpengar», till Claus Mortensen och Hans Olufsen vardera 50 mark. 1537 uttog Claus Mortensen 43 mark i förskott av den lön, som skulle utbetalas under sommarhalvåret. Följande år hade han ådragit sig så stora skulder, att stadens råd trädde emellan genom att insamla 300 mark, och från kyrkan erhöi han därutöver 400 mark.⁶⁰ Den 11 dec. 1538 gjordes dessutom en löne-reglering. Predikanterna hade förklarat, att deras löner voro för små. Claus Mortensen begärde 900 mark i årslön jämte fri bostad, och predikanten i hospitalet, Hans Siunesen, begärde 1000 mark. Man beviljade emellertid blott 500 mark i årlig lön till sockenprästen och 400 mark till stadens båda predikanter, att utbetalas i två terminer som sommarlön och vinterlön.⁶¹ Förbättringen hade emellertid varit otillräcklig, ty en ny löne-reglering kom till stånd under 1540-talet.⁶²

Dessa kraftiga lönestegringar under loppet av ett tiotal år belysa sockenprästernas ekonomiska villkor under den rådande dyrtiden. På landsbygden tillkom den svårighet, som låg däri, att allmogen i sin religiösa konservatism hade svårt att behjärta den evangeliske prästens behov. I 1536 års recess hade ånyo tiondeplikten inskräpts. Eftersom biskoparnas del i tionden skulle tillfalla kronan, bestämdes nu, att vid tiondeuppbörden sockenprästen skulle taga en tredjedel, sockenkyrkan erhålla en tredjedel och den återstående tredjedelen uppbäras för kronans räkning och tillfalla bl. a. det återupprättade universitetet i Köpenhamn. I Haderslev hade teologerna 1537 hävdadt, att tionde borde utgå även från adelns sätesgårdar. Intet rubbades emellertid i adelns förmånsrätt, vilken senast bekräftats i Christiern III:s handfästning, utan i den färdiga kyrkoordinantian blott uppmanades adeln att frivilligt ge tionde.⁶³

Konungen erinrade i flera skrivelser under de följande åren om att tionde skulle ges.⁶⁴ Superintendenternas inlaga från Nyborg visar emellertid, att påbuden ej respekterades. Ja, det befanns t. o. m. nödvändigt, att konungen den 24 juli 1538 utfärdade ett skyddsbrev för Frands Vormordsen och de skånska präster och klockare, vilka ville ställa sig kyrkoordinantian till efterrättelse. Skyddet utsträcktes till deras hustrur, barn och egendom, och i alla mål, som ej rörde gäld, skulle de dömas endast inför konungen. Förorättades någon av dessa

prästmän, skulle denne alltså först giva saken till kända inför superintendenten, som skulle försöka bilägga tvisten. Lyckades ej detta, skulle ärendet dragas inför konungen.⁶⁵ Att en av den nya kyrkans ledare jämte sina anhängare på detta sätt togs i konungens omedelbara beskydd, vittnar bättre än något annat om vilken svag position den evangeliska förkunnelsen ännu hade inom ärkestiftet.

Splittringen inom ärkestiftet var emellertid ej enbart av religiös karaktär. Den klyfta, som under grevefejden öppnats även i politiskt hänseende mellan borgarna och aristokratien, bestod alltjämt. Därom bär framför allt *Seditionum Danie Liber* vittne.⁶⁶ Den utgick från gammaltroende kretsar, vilka stodo rådsaristokratien nära, och avsåg att i tvenne delar belysa dels de politiska brytningarna i riket under grevefejden, dels de ännu farligare andliga omvälvningarna, vilka sades vara de förras yttersta orsak. Av dessa två avsnitt föreligger dock endast det första. Den senare delen kunde nämligen enligt författarens egen uppgift färdigställas först när det fördärvliga kätteriet, som predikades av förlupna munkar, låg slaget i softet. Odiskutabelt reaktionär i sin religiösa uppfattning ger emellertid *Seditionum Danie Liber* inblickar även i de inrepolitiska motsättningarna. Författaren fann nämligen ej ord nog starka för att utmåla borgarnas, enkannerligen malmöbornas och Jörgen Kocks trolöshet och svekfullhet. Hela ansvaret för de olyckor, som inbördeskriget dragit över Danmark, lades på borgarpartiet och dess ledare. I blommig liviansk stil tecknas episoder ur grevefejdens historia, och den grälla färgläggningen visar, att hatet mellan de olika folkgrupperna ännu ej lagt sig trots alla kapitulationer och överenskommelser.

Seditionum Danie Liber speglar trots sin prononcerade partiskhet ett stycke verklighet. Oaktat Christiern III:s uttryckliga löfte vid staden Malmös kapitulation kom det ej till någon uppgörelse under de närmaste åren mellan domkapitlet och borgarna rörande kyrkans gårdar och jordar i staden. Det finns också exempel på tvister mellan den skånska aristokratien och borgarna i Malmö. År 1537 avgjordes inför konungens rättarting en sak mellan Truid Ulfstand och malmöborna, gällande en klocka, som en smed i Malmö mottagit av herr Truid för

iståndsättande. Borgarna hade emellertid tagit klockan och upphängt den i St. Petri Kyrkas torn. Klockan tilldömdes nu Truid Ulfstand, och 1538 fingo borgarna vidkännas dryga utgifter för klockans nedtagande och borttransport.⁶⁷ Jämte sin broder Holger Ulfstand låg herr Truid sedan några år i delo med borgarna även om tvenne gårdar i staden, som Herman Veiger och en annan borgare tillägnat sig. 1537 erhöles bröderna Ulfstand »förföljning med rikets brev» på den ena gården, vilket var ett betydelsefullt led i exekutionen av ett fällt domstolsutslag. Följande år drogs tvisten rörande båda gårdarna inför konungens rättarting. Utslaget är ej känt.⁶⁸ Anders Bille krävde 1537 skadestånd av malmöborna för livsmedel och boskap, som tillhörde honom men under fejden konfiskerats i Malmö.⁶⁹ Det är således tydligt, att mellanhavandena från fejdens dagar ej alltid uppgjorts i godo.

Att borgarna känt sig otrygga, därom vittnar även den omständigheten, att de redan den 11 nov. 1536 löste konungen från det löfte, han givit i samband med kapitulationen, att Malmöhus ej vidare skulle återuppbyggas. »Det finns ingen, varken fattig eller rik, ung eller gammal, som ej är till freds med att Eders Nåde låter det uppbygga på nytt», heter det i stadens brev om denna fråga.⁷⁰ Uttalandet står i märklig kontrast till borgarnas uttalanden, när de 1534 överrumplade slottet. Förändringen i läget betonas ytterligare av det faktum, att det var Jörgen Kock, som anskaffade de penningar konungen behövde för att sätta i stånd det fäste, han själv låtit demolera. Han deltog också i ledningen av restaureringsarbetena. Men slottet fick ännu ligga helt öppet mot staden. Ej ens Tyge Krabbe ansåg det rådligt »för borgarnas skull» att återuppföra murarna på den sidan.⁷¹ Slottet kunde således ej längre göra tjänst som en aristokratiens tvingborg gentemot borgarna, vilket dessa befarat 1534, utan var bättre ägnat att underlätta borgarnas försvar av sin stad gentemot utombys angripare.

För Christiern III låg det makt uppå att de öppna eller dolda motsättningarna inom ärkestiftet ej bragtes till utbrott. Oppositionen kom på alla väsentliga punkter från den gammaltroende aristokratien. Det gällde därför främst att vinna huvuddelen av adelsståndet och helst även dess äldsta medlemmar för konungens politik. I detta avseende betecknade herredagen i Odense år 1539 en betydelsefull vändpunkt i Danmarks inre historia.

Begynnande konsolidering

CHRISTIERN III kunde ej anse sin rätt till Danmarks och Norges kungakronor tryggad. Gång efter annan inriktades fortfarande de habsburgska hovens intresse på de nordiska angelägenheterna. Pfalzgreve Fredrik vidhöll sitt krav på de danska och norska rikena, och han sökte stöd ej blott hos Karl V, regentinnan Maria och deras medhjälpare utan även hos påven, Frans I och Henrik VIII. Kejsar Karl måste som vanligt splittra sina krafter på ett flertal uppgifter men ansåg sig dock böra lämna pfalzgreven sitt bistånd, och våren 1539 inrapporterades till Danmark växande landsknechtsanhopningar söder om Elbe.¹ Christiern III sökte förvärva bundsförvanter bland Karl V:s motståndare och var sedan 1538 medlem i det schmalkaldiska förbundet. Han ansåg sig emellertid ej kunna lita på de gammaltroende kretsarna i sitt eget rike utan övervägde vid ett tillfälle att förflytta de ännu fängslade biskoparna av Roskilde och Vendsyssel till sin svåger, hertig Albrekt av Preussen. I konungen närstående kretsar fruktade man i nov. 1538 en kupp från de gammaltroendes sida för att återinsätta biskoparna i deras forna värdigheter.² Som ett motdrag mot befarade åtgärder från konungens sida begav sig biskop Ove Bille 1539 till sin broder Eske Bille och stannade på hans sätesgård Vallen, och av liknande motiv flyttade arkielektus Torbern Bille över till sin broder Claus Bille på Vanås.³

Men ej blott från habsburgarna och katolska kretsar i Danmark väntade Christiern praktiker. Han vågade ej heller lita på sin svenske frände, Gustav Vasa. Såväl i Danmark som i Tyskland trodde man sig veta, att den svenske konungen upptagit förhandlingskontakt med

pfalzgreven och kejsaren. Ännu år 1541 cirkulerade rykten av denna art, och nyare forskning har kunnat påvisa, att de innehållit en kärna av sanning. Sedan 1537 hade Christiern III ett stillestånd med kejsaren, vilket utlöpte år 1540. Den danska diplomaten vann en framgång, om än blygsam, då detta stillestånd efter förhandlingar i Brüssel förlängdes ytterligare ett år. Dessutom inleddes underhandlingar med svenskarna hösten 1540. De resulterade omsider i en traktat om femtioårigt förbund, vilken i sept. 1541 undertecknades av de båda monarkerna vid ett personligt möte i Brömsebro. Traktaten var ett viktigt led i arbetet på att skapa avspänning mellan de nordiska rikena.⁴

I det förhandenvarande läget framstod det som en nödvändighet, att enighet skapades inom det danska riket. Främst gällde det att vinna den gammaltroende oppositionen. Christiern III befann sig vintern 1538—39 i Köpenhamn, och han inbjöd i febr. 1539 medlemmar av den själländska och den skånska rådsaristokratien att vara hans gäster i Köpenhamn. Detta var en invit till samarbete. Därefter kunde man i samförstånd vidtaga anstalter till rikets försvar. Bland dessa åtgärder märktes, att Anders Bille åter togs till nåder, fick på nytt säte i riksrådet och utsågs att jämte Knud Pedersen Gyldenstjerne vara ståthållare på Själland.⁵ Den 28 febr. 1539 avgjordes på konungens rättarting, såsom i det föregående antytts, den segslitna process om en gård i Malmö, vilken inledds mellan ärkebiskop Birger och Niels Hak, slutgiltigt till Holger Ulfstands fördel.

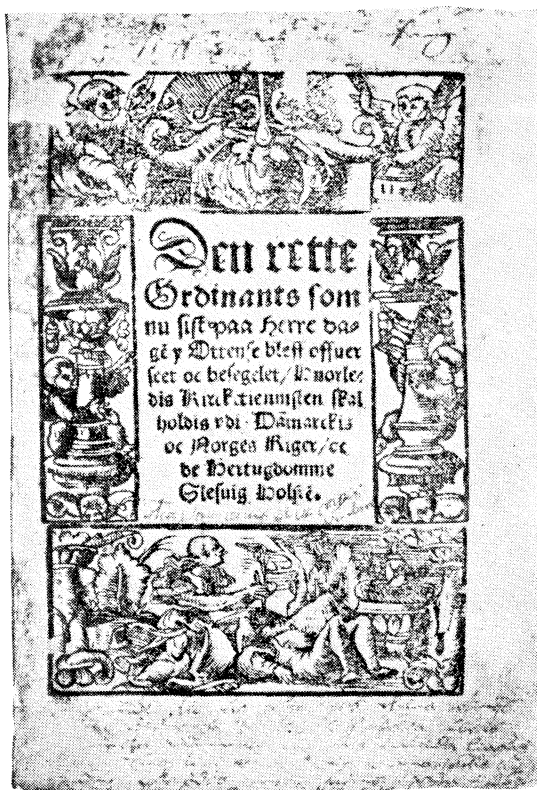
I de skånska provinserna beredde man sig på alla eventualiteter. Axel Urup hade från Sölvesborg utsänt kunskapare till Sverige, och alarmerande verkade underrättelsen, att Gustav Vasa beordrat sina fogdar bredda de vägar, som ledde mot riksgränsen. Länsmännen på gränsfästena, Claus Bille på Bohus, Truid Ulfstand på Varberg, Holger Ulfstand på Lagaholm och Axel Urup på Sölvesborg ålades att noga följa händelserna på andra sidan riksgränsen.⁶ Uppdraget att vara ståthållare och överbefälhavare i de skånska landskapen anförtröddes åt Holger Ulfstand och Mogens Gyldenstjerne. Redan i april läto ståthållarna uppläsa brev på Lunds landsting om rusttjänst samt uppbåd av borgare och allmoge. Även Tyge Krabbe deltog i försvarsförberedelserna, och hans svärson Peder Skram kallades till huvudstaden för att som amiral taga befälet över rikets sjöstridskrafter. Truid Ulfstand

och Claus Bille sändes i viktiga uppdrag till Norge.⁷ Arbetena på Malmöhus bedrevos med största iver. I okt. 1539 ansåg Christiern III det nödvändigt, att staden och slottet hade förråd tillräckligt stora för att man där skulle kunna garnisonera 200—300 man.⁸ Ännu på våren 1540 fruktade man i Malmö en »svensk fejd».⁹ Detta år återuppräta- des Malmöhus län och erhöll genom sammanslagning med Lindholmens län aktningvärd storlek. Hertig Albrekt av Preussen hade vid ett par tillfällen erinrat sin sväger om att detta viktiga fäste borde befinna sig i pålitliga tyska eller holsteinska händer.¹⁰ Det bortgavs emellertid nu till en skåning, Jörgen Urne, tidigare Torbern Billes official och efter 1536 kronans länsman på Lundagård.

Till krigsförberedelserna behövdes pengar, men rikets finanser voro redan hårt ansträngda. På omslaget i Kiel skulle under vintern 1538—39 betalas nära 50 000 lybska mark, och dessutom skulle kronans inhemska lån förräntas och landsknektarna besoldas. En stor del av de inhemska lånen voro mot pant placerade hos holsteinska adelsmän. Melchior Rantzau gjorde också stora ansträngningar för att även en kommande upplåning skulle ske på samma sätt genom ökade förpantningar, i syfte att därigenom trygga det holsteinska inflytandet på rikspolitiken. Emellertid var rikets övriga adel ej nöjd med ett sådant förfarande och ogillade dessutom, att konungen helst uppehöll sig i hertigdömena och blott kort tid i sänder vistades i kungariket.

Innan Christiern III i mars 1539 lämnade huvudstaden, beslöt man att inkalla en herredag till Köpenhamn den 30 mars. Den uppsköttes emellertid och samlades först den 31 maj i Odense. Där fann den danska aristokratien stunden vara kommen att tvinga konungen till att taga ståndpunkt. Den 19 juni uppsattes en urkund, enligt vilken rikets samlade skuldsomma framdeles skulle fördelas så, att en tredjedel föll på hertigdömena och återstoden på Danmark och Norge. Danska riksrådet åtog sig att »göra all flit och hjälp» för att betala sin anpart av skulden. Dessutom gjordes det betydelsefulla förbehållet, att ingen skulle tillåtas inträda i riksrådet, som ej biträdde denna förpliktelse. Samma dag lämnade Christiern III och fem medlemmar av hertigdömenas råd skriftligen sitt samtycke till överenskommelsen.¹¹

Uppgårelsen innebar, att konungens ekonomiska beroende av den danska aristokratien ökades och att dennas inflytande på rikspolitiken

*Titelbladet till 1539 års utgåva
av kyrkoordinantian*

växte i motsvarande grad. Nu hade grunden lagts för viktiga avtal även beträffande den danska kyrkan. På herredagen lämnade, som tidigare visats, de danska herrarna formellt sitt samtycke till kyrkoordinantian, sedan konungen frångått sin mening, att Danmarks kyrka kunde reformeras oberoende av ett allmänt konciliums beslut. Riksråden godkände sålunda kyrkoordningen som en interimslösning och biträdde den i det nu tillagda nya företalet.

På herredagen hyllades även den tidigare utvalde tronföljaren, prins Frederik, något som aristokratien tidigare vid flera tillfällen påyrkat. Rikets slott och län skulle nämligen enligt besluten från 1536 i händelse att konungen dog, medan tronföljaren ännu var omyndig, hållas den blivande förmyndarregeringen till handa. Vem som skulle vara förmyndare hade ej bestämts, och eftersom holsteinarna varit obenägna

att hylla den utsedde tronföljaren, trodde sig de danska herrarna ha anledning att frukta intriger från deras och kungahusets sida, om Christiern III oväntat skulle gå bort.¹² Hyllningsakten röjer således en konciliantare inställning från konungens sida. Detsamma gäller även flera punkter i själva herredagsrecessen. Många av dess bestämmelser avsågo nämligen att uppmjuka tidigare givna förordningar rörande politiväsen, straff- och processrätt samt allmän ordning. Som orsak till de nya föreskrifterna angavs, att de gamla visat sig vara »för mycket stränga och besvärliga».¹³

För att undanröja all tveksamhet, när det gällde att mot pant lämna kronan lån, hade tidigt under herredagen gjorts ett principuttalande av konungen och rådet rörande inlösen av pantelån. Det föranleddes av det ständigt fallande penningvärdet. Man fastslog, att eftersom myntvärdet försämrats under årens lopp, borde en pant återlösas enligt pantebrevets lydelse i sådant mynt, som var gängse, då lånet gavs. Om detta ej var möjligt, skulle betalning erläggas i guld eller silver motsvarande fulla värdet av pantsumman.¹⁴ Frågan var nu, vad slags jord kronan skulle lämna som pant för sina lån. I ärkestiftet blev ärkebiskopsgodsets framtida ställning härigenom på nytt aktuell.

Rörande förvaltningen av ärkesätets gods hade framlagts två förslag, vilka bevarats till våra dagar. Det ena förslaget synes ha utarbetats inom konungens tyska kansli.¹⁵ Förslagsställaren ville skapa så effektiv kunglig kontroll som möjligt över förvaltningen ej blott av ärkebiskopsgodset utan av allt kyrkogods över huvud inom ärkestiftet. Aderton fogdar skulle nämligen insättas av konungen. Var och en av dessa skulle få uppsikt över ärkesätets och sockenkyrkornas gods inom ett eller flera härader. Där så befanns lämpligt, skulle fogden residera på något slott eller en huvudgård. En särställning bereddtes fogden på Lundagård, genom att han även skulle uppbära den del i tionde och sakfall, som tidigare tillfallit ärkebiskopen men nu indragits till kronan. Ursprungligen hade förslagsställaren tänkt sig, att var och en av de aderton fogdarna skulle redovisa för sin ämbetsutövning direkt inför konungen, men detta ändrades sedan i utkastet därhän, att fogdarna skulle lyda under en särskild av konungen utsedd befallningsman. Förslaget var som synes centralistiskt och gav föga spelrum åt den skånska aristokratien.

Det andra förslaget har uppsatts av Tyge Krabbe personligen.¹⁶ Han ville lägga stiftsgodsets förvaltning under de existerande kronolänen, men tänkte sig möjligheten, att dessa kunde sammanslås till större enheter. Under det nya slott, Kronborg, som man planerade att uppföra i Landskrona, kunde exempelvis läggas Rönnebergs, Harjagers samt eventuellt Frosta och Onsjö härader och därmed också uppsikten över allt stiftsgodset inom de nämnda häraderna. Axel Brahe skulle erhålla kompensation för Frosta och Onsjö härader genom att få Gärds och Villands härader med dess kyrkogods. Ärkesätets Flyinge kunde bibehållas och utökas med stiftsgodset i Albo, Färs och Torna härader samt med Borgeby län, såvida ej Lundagård ansåges lämpligare som centralpunkt i ett sådant län. Näsbyholm med underlydande härader skulle bestå och eventuellt utökas med ärkesätets gods i Ingelstads och Järrestads härader. Ärkebiskopsgodset i Göinge, Åsbo och Bjäre härader samt i Blekinge och Halland föreslogs bortförlänt på tjänst eller avgift till adelsmän. Slutligen anfördes, att Lindholmens län kunde läggas under Malmöhus, om så befanns lämpligt.

Våren 1540 skulle en ny inbetalning göras på omslaget i Kiel. Summan sprang denna gång upp till över 115 000 lybska mark.¹⁷ En del av dessa pengar skulle anskaffas genom lån, och först av rikets aristokrati anmodades den skånska adeln att lämna bidrag. Christiern III uppdrog åt Anders Bille att insamla de utlovade summorna.¹⁸ Såväl i fråga om fördelningen av kronolänen som vid utdelandet av panter för lånen togs hänsyn till de av Tyge Krabbe framlagda synpunkterna. Det har tidigare anförts, att Lindholmen lades under Malmöhus år 1540. Av större intresse är emellertid, att delar av ärkesätets egendom nu kom i adelns händer som pantelän.

I slutet av år 1539 började de utlovade summorna inflyta. Den 5 dec. erhöll Josef Falster tio av ärkesätets gårdar i Halmstads härad som pant för 300 daler. Den 20 dec. lämnade Axel Urup 1000 daler mot Elleholm som pant. Lika mycket utlånade Truid Ulfstand, och den 26 dec. utställdes pantebrev för honom på gods i Onsala socken. I jan. 1540 inlevererade Knud Henriksen Sparre 200 daler mot pant i Vismarlöv, Jep Thordsen Sparre 400 daler mot förhöjd pant i Fulltofta och Häglinge län, Jörgen och Otte Brahe 300 daler mot Stora Köpinge län, Eske Bille 1000 daler mot gods inom Strö län och Aage Jepsen

Sparre 600 daler mot pant i St. Peters kloster. I febr. 1540 erhöll Knud Bille Gislövs län som pant för 400 daler och Arild Gris Askome län som pant för 200 daler. Mogens Gyldenstierne utlånade 1000 daler mot pant i gods lydande under Dalby kloster men erhöll 1541 också Äsphults län. Dessutom hade Torbern Bille ställt 500 daler i utsikt, Mourids Olufsen Krognos 800 samt Börje Jensen Ulfstand 400 daler. Tyge Krabbe lämnade 800 gulden mot pant i kronogods liksom Axel Brahe, som utlånade 1000 daler mot det nyupprättade kronolänet Baldringe som säkerhet.¹⁹

De summor den skånska adeln på detta sätt ställde till kronans förfogande, räckte ej på långt när till för att täcka det aktuella behovet. Även andra lånemöjligheter måste utnyttjas, och under de närmast följande åren upptogs på liknande sätt lån mot pant av aristokratien i andra delar av kungariket. Emellertid förtjänar det här påpekas, att säkerhet för dessa senare lån så gott som aldrig lämnades ur biskopsgodset. Det var de skånska herrarna förbehållet att på denna väg tillförsäkra sig en liten del av ärkestiftets gods som förläningar.

Christiern III:s eftergift i detta avseende betydde emellertid ej, att den i det tyska förslaget skisserade planen på central uppsikt över kyrkogodsets förvaltning lagts åt sidan. Tanken på en befallningsman över förvaltningen av allt kyrkogodset inom stiftet togs åter upp under de närmast följande åren och realiserades efter hand med stor försiktighet. 1536 års recess hade föreskrivit, att talan på egendom lydande under biskopsstolarna eller stiftet skulle föras mot konungen eller hans fogdar och ämbetsmän, vilka hade godset i värjo och försvar.²⁰ Omkring år 1540 överflyttades emellertid uppgiften att försvara kyrkogodset på en särskild ämbetsman, stiftslänsmannen. Inom ärkestiftet överlämnades denna uppgift till länsmannen på Lundagård, som efter 1536 för konungens räkning övat uppsikt över ärkesätets gods. Det föll sig helt naturligt, att han efter hand bekläddes med vidgade befogenheter i detta avseende. Så hade t. ex. Jörgen Urne fått i uppdrag att uppbära bl. a. biskopsgåvan, en avgift in natura, som allmogen pläгат giva ärkebiskopen.²¹

Stiftslänsmannaämbetet utvecklades vidare, när Jörgen Urne på Lundagård efterträtts av en lolländsk adelsman, Sti Porse, som varit biskop Lauge Urnes skrivare och efter 1536 haft sin verksamhet för-

lagd till Skåne, bl. a. som en av ledarna för byggnadsarbetena på Malmöhus.²² Den 25 juli 1540 erhöll han följebrev till Lundagård ävensom till de »kyrko- och prästtjänare över hela Skåne, som Jörgen Urne tillförne haft i förläning».²³ I ett brev från nov. 1540 nämndes han av konungen med titeln »vår befallningsman över stiftets gods».²⁴ Den 16 maj 1541 erhöll han en utförlig instruktion för sin ämbetsutövning. Han skulle som »länsman över Skåne stift» öva flitig »tillsyn och befallning» över allt kyrkans gods, altargods och det gods, som legat under kalendegillen och andra gillen i städerna och på landet, låta kyrkvärjarna i varje socken under årlig redovisning uppbära kyrkans ränta och jordskyld och utanordna löner till sockenpräst, skolmästare och kaplan samt ha tillsyn över godset, så att det byggdes och förbättrades. Han fick fullmakt att granska kyrkans räkenskaper i städerna och på landsbygden liksom alla hospitals och helgeandshus räkenskaper samt att hava dessa institutioner i värjo och försvar.²⁵

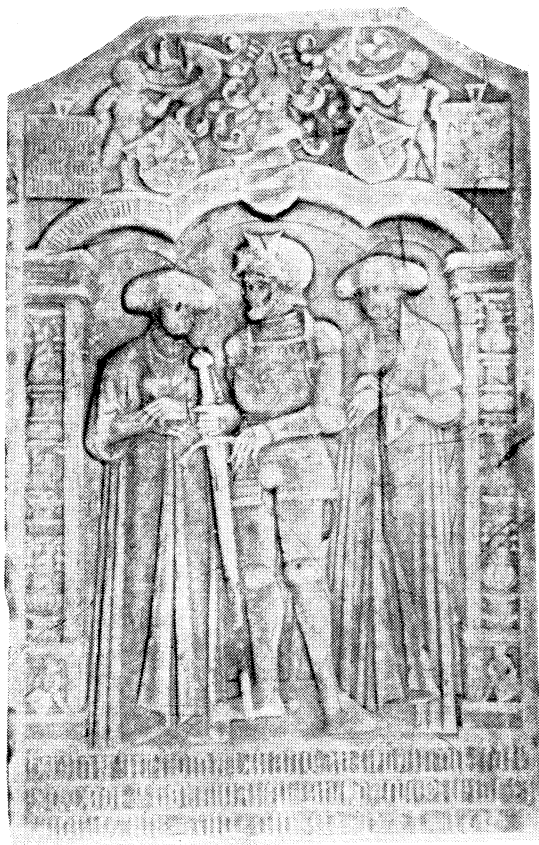
De bevarade spåren av Sti Porses mångskiftande verksamhet som stiftslänsman äro talrika. Ett stort antal legobrev på kyrkans egendom, stadfästelsebrev på bortlejning eller bortförläning av kyrkogods, bekräftelser av privilegier, kvittenser på sakfall och tionden ha utfärdats av honom. Enligt kungliga direktiv utanordnade han de influetna penningmedlen och naturapersedlarna, lät stalla oxar hos underlydande bönder, skaffade proviant till flottan, uppköpte hästar, lät slå tegel och bränna kalk. För sin förvaltning redovisade han som för ett vanligt räkenskapslän. Dessutom anlätades han i likhet med övriga kronans länsmän vid rättegångar, syn- och granskningsförrättningar och i rannsaktionsnämnder. Slutligen föll det på hans lott att med rättsliga medel söka återvinna den egendom, som frånhänts kyrkan av utomstående.²⁶

Hans myndighet omfattade emellertid till en början endast »Skåne stift», d. v. s. kyrkogodset i Skåne. Först långsamt vidgades hans ämbetsområde till att omfatta hela ärkestiftet. Härvidlag gjorde sig hänsyn till rådsaristokratien gällande. År 1542 avled Holger Gregersen Ulfstand, och därmed blevo de fyra sydliga häraderna i Halland lediga. I maj följande år erhöll Sti Porse Halmstads härad jämte Söndrums län och två kronans fisken i förläning.²⁷ Återstoden av herr Holgers län hade givits åt Börje Jensen Ulfstand. Samma år utfärdades följebrev för Sti Porse till alla kyrkvärjar, präster, klockare och alla kyrkans

tjänare och prästernas tjänare i Nord- och Sydhalland, att de skulle giva Sti Porse sitt landgille, sakfall, gårdfästning, gästningsavgifter och annan tunga, desslikes kronans del i tionden och sedvanlig tull från alla fiskelägen, vilka lydde under ärkesätet.²⁸ Därmed hade Halland dragits in under stiftslänsmannens myndighet. Utan motstånd gick emellertid ej detta för sig. 1544 befallde konungen Josef Falster, som ju av gammalt innehade gods i Halland under ärkesätet, att han ej mera skulle befatta sig med de kyrkans och prästerskapets bönder, vilka han haft i försvar, utan bönderna skulle för framtiden lyda under Sti Porse.²⁹

I Blekinge efterträddes Axel Urup på Sölvesborg år 1541 av Verner Parsberg, och Gregers Jensen Ulfstand hade ett år tidigare installerat sig som Mourids Olufsen Krognos efterträdare på Lyckå.³⁰ I sept. 1544 ställdes alla prästmän i Blekinge med gods och egendom under Sti Porses försvar, så att åtal mot en präst skulle anhängiggöras inför häradsprostarna eller stiftslänsmannen.³¹ Detta var sista fasen i stiftslänsmannaämbetets utveckling. I ärkestiftet hade stiftslänsmannens befogenheter vuxit fram successivt och långsammare än t. ex. i Roskilde stift, där en länsmän år 1539 insatts för hela stiftet på en gång, eller i Aarhus stift, som erhöll sin stiftslänsmän 1541.³² Den förnämsta orsaken till detta försiktiga tillvägagångssätt i ärkestiftet torde ha varit hänsyn till provinsens gammaltroende rådsadel och dess krav på delaktighet i ärkebiskopsgodsets förvaltning. Först när de äldre medlemmarna av det skånska frälset gått ur tiden, utvidgades Sti Porses befogenheter till att omfatta hela ärkestiftet.

Före herredagen i Odense 1539 inlämnade Frands Vormordsen en skrivelse till Christiern III, i vilken berördes de viktigaste praktiska problemen vid reformeringen av ärkestiftet.³³ Först och främst föreslogs en kyrkovisitation. Brev härom skulle utfärdas av konungen och uppläsas på alla häradsting, dit allmogen borde kallas, för att man där skulle kunna behandla »den brist, som är mellan präster och socknemän». Ingen präst borde ha flera socknar utan blott en. I svaga socknar, där en präst ej kunde beredas bärgning, borde kyrkan nedbrytas och socknen sammanslås med närliggande socknar efter allmogens gottfinnande. Sockenborna borde giva rätt tionde såväl i säd som kreatur

*Gravsten över Holger Ulfstand
och hans två hustrur, Anne
Podebusk och Helle Hak
Lunds Domkyrka*

och även helgonskyld enligt gammal sed i trakter, där föga säd såddes. I gengäld skulle allmogen ej besväras med kostnader för kyrkliga förrättningar, som t. ex. kyrkogångsavgift. I köpstäderna borde uppläggas klara register över kyrko- och gillesegendomen, och vore denna ej tillräcklig för att bereda underhåll åt präst och kyrka, borde borgarna tillskjuta mera. Egendom som frantagits kyrkan, skulle återställas och kyrkvärjarna erhålla uppgift om vilka räntor som tillkom kyrkan och dess präster.

Detta vittutseende program kunde vid denna tid ej realiseras. Först på 1550-talet beslöts sålunda, att vissa sockenkyrkor skulle nedbrytas.³⁴ Register över sockenkyrkornas egendom funnos säkerligen i många

socknar. I Malmö t. ex. funnos dylika förteckningar intagna i St. Petri kyrkas räkenskaper. Arbetet att lägga upp ett större register över alla sockenkyrkornas egendom igångsattes på allvar först mot 1560-talets slut och resulterade i 1569 års landbok. Någon liggare över ärkesätets gods behövde däremot ej uppläggas, trots att detta föreslogs i det tidigare nämnda tyska förslaget om förvaltningen av ärkebiskopsgodset. Den under senare delen av Birger Gunnarsens arkeiepiskopat upprättade »palteboken» fanns i behåll och gjorde tjänst ännu in på 1540-talet.³⁵

Däremot grep man sig an med att effektivisera tiondeuppbörden och att fastslå vad prästerskapet i detta hänseende hade rätt att begära. Tionden betydde mycket för prästernas levnadsvillkor, och dessutom var det av vikt, att klara riktlinjer uppdrogos i denna omtvistade fråga, så att onödiga konflikter undvekos och allmogens tålmod ej frestades för hårt, när man kanske kunde vänta fejd med svenskarna. Under hösten 1539 tog därför Christiern III för ärkestiftets vidkommande ett initiativ, som sedermera fullföljdes även på Själland, Fyen och Lolland.³⁶

Under sensommaren och hösten gjorde nämligen konungen en resa i de skånska provinserna. Färden anträdde från Köpenhamn i slutet av augusti och gick genom västra Skåne upp i Nordhalland. Därifrån for han genom norra och östra Skåne till Sölvesborg och sedan över Lund tillbaka till Själland, där han inträffade i början av oktober.³⁷ Under denna resa kallades allmogen genom häradsprostarnas försorg att möta på häradstingen. I konungens närvaro togs tiondefrågan upp till behandling. Utgångspunkten för dessa överläggningar har varit 1536 års beslut. Recessen av 1536 tog bestämt avstånd från de gamla biskoparnas krav på att erhålla såväl tionde som »patria consuetudo». Allmogen skulle, föreskrevs det, ge endast tionde, och i Blekinge, Lister och Halland skulle sädestionden kunna utbytas mot smörtionde, en rättighet som givetvis betingats av den ringa spannmålsproduktionen i dessa landsändar.³⁸ Kyrkoordinantian anslöt sig i allt väsentligt till de i recessen uppdragna grundlinjerna.³⁹

Den 5 sept. hölls ett förhandlingsmöte i Varberg, dit häradsprostarna kallat ombud för Nordhallands prästerskap och allmoge. Fyra dagar senare hölls ett liknande möte med sydhallänningarna i Halmstad.⁴⁰ Vid mötena fattades likalydande beslut. Sockenprästen skulle få rätt till

var trettionde kärve och därtill tionde av kreatur samt sedvanliga avgifter vid brudvigsel, jordafärd, kyrktågning och nattvard och dessutom altarmat fyra gånger om året. Själagåvor fingo givas efter vars och ens gottfinnande. Rätten att utbyta tionde av spannmål mot tionde i smör bekräftades. Samtidigt framgår det emellertid av uppgörelsen, att det varit just denna rätt, som orsakat tvister, emedan prästerna haft svårt att få säden att räcka till. Sockenkyrkans och kronans del i tionden fixerades till en skäppa säd årligen av varje bonde.

Efter liknande möten i Herrevads kloster med allmoge från närliggande härader utfärdades den 12 sept. brev angående tiondeskyldigheten.⁴¹ Den 1 okt. utställdes från Lund efter nya förhandlingar enslydande brev för Albo, Färs, Frosta och Onsjö härader samt slutligen ett brev gällande hela Skåne.⁴² Under hänvisning till den stora tve-dräkt och oenighet, som rått mellan prästerskap och allmoge i fråga om tionden, påbjöd Christiern III, att bönderna skulle ge var tionde kärve och vart tionde djur. Sädestionden skulle delas i tre lotter, varav en skulle tillfalla sockenprästen. Denne skulle liksom i Halland ha rätt till avgifter vid förrättningar av olika slag.

När konungen tog denna sak i egen hand, följde han sålunda Frands Vormordsens förslag i så måtto, att uppgörelserna om tionde och annan prästränta träffades på häradstingen. Däremot medgav han ej som Frands Vormordsen, att bönderna befriades från förrättningsavgifterna. Ej heller hade, som superintendenten föreslagit, de adliga länsmännen medverkat vid förhandlingarna. Kyrkoordinantian innehöll ett principuttalande om länsmännens förhållande till reformationsverket, vilket är av intresse i detta sammanhang. »Våra länsmän och rådet i städerna», stadgades det, »ge vi i befallning att hålla denna ordinantia vid makt och vara kyrkans tjänare och skolmästarna till gagn, när häradsprostar eller superintendenter meddela, att kyrkans män ej givas vad dem tillkommer eller försåtligen överfallas av onda människor. Ja, varför skulle ej våra länsmän och städernas råd bevisa Guds tjänare samma goda vilja, som de äro skyldiga visa den ringaste bonde, såvida de ej vilja förtörna Gud och oss?»⁴³ Sedan rådsaristokratien 1539 underskrevit ordinantians företal, gällde denna förpliktelse även dess medlemmar. Recessen från herredagen i Odense 1539 lade också uppsikten över tiondeuppbörden på länsmännen.⁴⁴

Christiern III avsåg till en början att låta länsmännen deltaga i kyrkovisitationerna. Från tiden efter nov. 1539 och troligen före juli 1540, säkert före nov. 1540, stammar en utsändningslista för kungliga skrivelser till ärkestiftet, vilka föranletts av Frands Vormordsens hemställen.⁴⁵ I den nämnas Mogens Gyldenstjerne, Jörgen Urne, Peder Porse, Holger och Truid Ulfstand samt Axel Urup. Avsikten har tydligen varit, att dessa herrar skulle anförtros ledningen av de planerade åtgärderna. Med största sannolikhet kom aldrig någon visitation eller någon medverkan från de nämnda adelsmännens sida i fråga. Konungen torde nämligen ha ändrat uppfattning om herrarnas lämplighet för uppdrag av denna art. I recessen från den herredag, som i okt. 1540 hölls i Köpenhamn, uppdrogs visitationen av prästernas och sockenkyrkornas räntor och intäkter åt stiftslänsmännen i samråd med superintendenterna, ej åt länsmännen.⁴⁶ I överensstämmelse härmed gavs i ett kungligt brev av den 21 nov. 1540 fullmakt åt stiftslänsmannen Sti Porse att låta straffa alla, som ej inom fjorton dagar erlade tionde till sockenprästen. Följande år befalldes han att på alla häradsting låta anställa rannsaking, huruvida tionde erlades på vederbörligt sätt.⁴⁷

Ej heller för köpstädernas del kom Frands Vormordsens program till utförande. I stället torde separata uppgörelser mellan borgarna och sockenprästerna ha förekommit. Sådana äro kända från Malmö. Den 9 nov. 1540 beslöts på Malmö rådhus, att allt gods, som hörde till St. Petri kyrkas fabrica, framdeles skulle förbli i dess ägo, och att helgeands- och hospitalsgodset skulle ligga till hospitalet, medan altar-, lags- och gillesgodsets räntor skulle användas till avlöning av sockenpräst, predikanter, skolmästare, organist och andra kyrkans tjänare.⁴⁸ Genom ett avtal i maj 1540 hade Claus Mortensen utöver sin gamla lön tillerkänts en tredjedel av sädes- och fisktionden, hela kreaturstionden, brudpenningar, kyrkogångspenningar och andra tillfälliga avgifter samt en penningavgift av varje »hedske» (d. v. s. hushåll), som ej kunde ge tionde. I gengäld skulle han själv hålla och avlöna hjälppräst.⁴⁹ Denna lönereglering följde som synes de riktlinjer Frands Vormorsen uppdragit, och i dec. 1540 deltog superintendenten själv, när ett nytt avtal uppgjordes, enligt vilket alla naturaräntorna avlöstes i penningavgifter, så att sockenprästens lön fixerades till 70 daler årligen och de övriga prästmännens till 50 daler.⁵⁰ För alla rikets köpstäder gavs det bestäm-

meler i ribeartiklarna av år 1542. Då erhöilo prästerna i köpstäderna förutom sin egen del av tionden rätt även till bidrag ur kronans part i tionden, och om detta ej förslog, fingo borgarna göra sammanskott.⁵¹

Ännu hade ej tionde och prästräntor fixerats i Blekinge. Under sin resa 1539 hade Christiern III ej kommit längre österut än till Sölvesborg. Två år senare färdades han på nytt genom de skånska landen, denna gång för att möta Gustav Vasa på riksgränsen vid Brömsebro.⁵² I Ronneby hölls då förhandlingsmöte med ombud för häradsprostar, präster och allmoge. Den 25 sept. 1541 utfärdades ett kungligt brev om mötets resultat.⁵³ Först och främst inskräptes, att prästerna voro skyldiga att enligt ordinantians föreskrifter betjäna sina sockenmenigheter. I gengäld skulle de erhålla ränta och »årlig rättighet» enligt gammal sed. Det erkändes, att man i denna landsända hade svårt att komma ut med sädestionde. Därför stadfästes rätten att utbyta säden i tionden mot smör liksom det gamla bruket att ge altarmat.

I tiondefrågorna träffades år 1541 ännu ett viktigt avgörande. Den 6 maj 1541 utfärdade Torbern Bille, som nu efterträtt Aage Sparre i dekanatet, och Lunds domkapitel fullmakt för prosten Claus Urne, ärkedjåknen Holger Skaldre, kantorn Peder Seber samt kanikerna Peder Porse och Henning Albertsen att å kapitlets vägnar i Köpenhamn föra underhandlingar bl. a. beträffande »domkyrkans urgamla biskopstionde».⁵⁴ Härmed avsågos de delar av biskopstionden, vilka under tidernas lopp anslagits för särskilt ändamål och uppbuors av kapitelledamöter eller domkyrkans tjänstemän. Resultatet av dessa förhandlingar sammanfattades i ett kungligt brev av den 12 maj 1541. Kapitlet medgav, att tiondepersedlarna av bönderna skulle inlevereras i enlighet med den i recessen 1536 föreskrivna ordningen direkt till kyrkoladorna, ej som tidigare till vederbörande kapitelmedlem. Av den influtna tionden skulle sedan Sti Porse till kapitlet utanordna så mycket, som dess medlemmar förut plägat uppbära.⁵⁵ Kapitlet erhöil sålunda en för all framtid fixerad ränta. Eventuellt överskott på uppbörden behölls givetvis av kronan.

Uppgörelserna om tionde- och prästlöner visa, hur den ursprungliga planen på en kyrkovisitation med bistånd av rådsaristokratien måst övergivas. I stället har konungen ansett det lämpligare att använda sina speciella förtroendemän, superintendenterna och stiftslänsmännen,

samt att själv taga del i regleringen av centrala frågor. Förklaringen härtill torde främst vara att söka i aristokratiens inställning till kyrkoreformationen. Herrarna ha utan tvekan gjort bruk av de politiska och ekonomiska fördelar kyrkans omdaning kunde erbjuda dem, men höllos tillbaka av olika hänsyn, när det gällde att aktivt medverka till de evangeliska kyrkosamfundens organisation. Under förhandlingarna om kyrkoordinantian hade de ju slutligen vunnit gehör för sin mening, att den endast skulle betraktas som en interimordning.

Aristokratiens reserverade hållning torde ha varit ett av de största problemen för Christiern III. Under sin skånevistelse 1539 försökte han bringa de inre motsättningarna ur världen. Han befann sig vid månadsskiftet september—oktober i Lund, och dit kallades den skånska råds-kretsen och det skånska frälset. Det gällde att försona herrarna med deras motståndare från grevefejdens tid, de evangeliska borgarna. Först och främst måste borgarpartiets forne ledare, Jörgen Kock, ödmjuka sig. Han hade under de gångna åren gjort Christiern III stora tjänster, ej minst genom att skaffa kapital till återuppbyggandet av Malmöhus. Mellan honom och konungen torde också samförstånd ha rått i fråga om det förestående försöket att skapa endräkt. Den 1 okt. 1539 utställde alltså Jörgen Kock ett brev, vari avbön gjordes för all den skada han och borgarna i Malmö vållat Danmarks rike, konung, råd och adel, och löfte gavs att i framtiden vara dem trogna och lydiga.⁵⁶ En sådan avbön var i och för sig onödig, ty i kapitulationsvillkoren hade malmöborna 1536 erhållit amnesti för allt avbräck de vållat. Dess syfte framträdde emellertid inom kort.

Den 30 okt. 1539 utfärdades av borgmästare, råd och rotemästare i Malmö ett öppet brev rörande de förhandlingar, som ägt rum på stadens rådhus med Axel Brahe, Holger Ulfstand och Mogens Gyldenstjerne, vilka haft konungens fullmakt. I denna hade konungen särskilt betonat, hur viktigt det vore, att adeln och borgarna försonades. Därför hade man också överenskommit, att ovänskap, hat och avund skulle nedläggas samt vänskap och endräkt väckas till liv. Detta hade man edligen bekräftat och besvurit vid sammankomsten. Borgarna lovade att aldrig mera hemligen stämpla mot konungen, rådet eller adeln utan

ville troget lämna sitt bistånd, om riket angreps. Straff skulle drabba den borgare, som bröt överenskommelsen. Under brevet fästes stadens, de fyra skrånas samt namngivna borgarrepresentanters sigill.⁵⁷

Från Lund utfärdade de skånska landskapens adel ett genbrev den 15 nov. I detta sade sig herrarna av konungen ha kallats till Lund för överläggningar, varvid man särskilt behandlat den osämja, som under de gångna åren rått mellan rådet och meniga adeln å ena sidan samt inbyggare i Skåne, främst borgarna i Malmö, å den andra. Då nu borgarna lovat trohet och lydnad, tillförsäkrade adeln dem vänskap och endräkt.⁵⁸ Namnlistan innehåller 57 namn. Först nämndes de äldsta och i rang främsta medlemmarna av råds-kretsen: Tyge Krabbe, Axel Brahe, Holger och Truid Ulfstand, Knud Bille, Claus Bille, Axel Urup och Mogens Gyldenstjerne samt dessutom Eske Bille och Claus Podebusk. I andra rummet kommo de andliga dignitärerna: Aage Jepsen Sparre, dekan i Lund, Torbern Bille, föreståndare för Bosjö kloster, ärkedjåknen Holger Skaldre, abbot Anders Nielsen i Herrevads kloster och abbot Christiern Severinsen i Allhelgonaklostret. Bland övriga uppräknade herrar märktes Joachim Trolle, Hans Skovgaard, Mourids Olufsen Krognos, Jakob Ged, Knud Henriksen Sparre, Kield Bing och Josef Falster. Dessutom företrädde de yngre generationerna av bl. a. Peder Skram, Jörgen Urne, Börje Jensen Ulfstand, Gert Jensen Ulfstand, Jep Thordsen Falk, Jakob Sparre, Tage Ottesen Thott, Jens och Lauge Axelsen Brahe, Jep Thordsen Sparre och Verner Parsberg.

Samma dag utfärdades ett likalydande brev, riktat till borgarna i Landskrona.⁵⁹ Tre dagar senare utställdes från denna stad ett brev, innehållande samma förpliktelser som malmöbornas brev av den 30 okt.⁶⁰ Liksom under grevefejden intogs sålunda ledarplatsen bland de skånska städerna av Malmö. Dess politiska kurs blev även de andra städernas. Det blev därför av betydelse, att Jörgen Kock vid denna tid åter kunde taga aktiv del i Malmö stadsstyrelse. I slutet av 1540 ställde han sin yrkeskunskap som myntmästare till konungens förfogande, när det gällde att hålla räfst med konungens egen myntmästare, som gjort sig skyldig till underslev.⁶¹ Ett kungligt ynnestbevis var det också, när Jörgen Kock den 23 nov. 1540 erhöll ärkesätets huvudgård Borgeby i förläning.⁶² Konungen beviljade därtill den anhållan, som borgarna i Malmö den 6 sept. 1540 hade gjort om att åter få Jörgen

Kock till borgmästare.⁶³ Jörgen Kock kunde således på nytt representera staden Malmö, när den gamla stridsfrågan om legovillkoren för kyrkans gårdar och jordar i staden skulle tagas upp till förnyad behandling.

I 1539 års förlikning inbegrepos även några medlemmar av det gamla domkapitlet liksom ett par abbotar. Möjligheter öppnades nu för en slutlig överenskommelse beträffande legovillkoren och därmed förknippade problem. Konungens utfästelser i frågan vid stadens kapitulation hade, som förut påpekats, ej lett till några praktiska resultat. Nu ingicks emellertid ett avtal redan den 22 dec. 1539 på rådhuset i Malmö mellan borgarna och domkapitlet. Kanikerna Hans Ulf och Torkel Brunk mötte då upp som kapitlets befullmäktigade och samtyckte till att den ordning, som föreskrivits i Frederik I:s brev av år 1527, skulle gälla. Vidare skulle ett möte anordnas med fyra kapitelmedlemmar, fyra vikarier samt borgmästare, råd och några av menigheten i Malmö, varvid man skulle nå slutgiltig uppgörelse beträffande godset och landgillet. Borgmästarna och rådet lovade å sin sida, att landgillet skulle erläggas i vederbörlig ordning och att försumliga legotagare skulle näpsas.⁶⁴

Den slutliga uppgörelsen kom emellertid till stånd på andra vägar än vad man planerat. Förhandlingar upptogs nämligen mellan representanter för staden — med Jörgen Kock i spetsen — och ombud för domkapitlet inför konungen. I lundakapitlets tidigare omnämnda fullmakt av den 6 maj 1541 för prostén, ärkedjåknén och kantorn samt två kaniker lämnades dessa rätt att även upprätta avtal rörande kapitlets gods i köpstäderna och det vederlag kyrkan borde få för de gårdar den avstått till Malmöhus. Det har säkerligen ej varit utan betydelse för förhandlingarnas uppläggning och förlopp, att Jörgen Kock vid denna tid även i andra frågor samarbetat med konungen. Den 24 juni lämnade malmöborna sitt slutliga samtycke till att Malmöhus återuppbyggdes.⁶⁵ Fyra dagar senare gjordes mellan Jörgen Kock och kronan ett stort jordbyte, varvid Kock erhöi bl. a. tre gårdar, som tillhörde ärkesätet, och tre gårdar, vilka innehafts av olika herrekloster, samtliga gårdar belägna i Malmö.⁶⁶

Redan den 10 maj 1541 hade man nått till resultat. Denna dag stadfäste Christiern III det nya avtalet.⁶⁷ Detta innebar först och

främst, att borgarnas gamla krav förverkligades: arvingarnas rätt till legorna erkändes, och vissa minimikrav fastställdes åter för den byggning, som legotagaren skulle vara skyldig att göra. Landgillet skulle vidare sättas med hänsyn till tomternas läge i staden, och det skulle erläggas inom laga tid. Tvingades den lejande borgaren av nöd att lämna gården, fick den pantsättas eller säljas, men den skulle då först hembjudas till den andlige jorddrotten, och om denne ej ville taga den, till borgare i staden. Jorddrotten skulle ha rätt att uppbära en liten avgift, när han utfärdade legobrev på egendomen. Vid tvister om landgillet och vid uttaxering av landgille skulle en nämnd bestående av fyra kapitelledamöter och fyra borgare fälla utslag. Borgare, som sutto med för lågt landgille, skulle ha nya legobrev. De däremot, som voro nöjda, skulle ej tvingas taga nya. Kyrkan skulle ej tvingas uthyja jord, som låg »obebrevad» eller vilken de andliga själva önskade bebygga eller hade bebyggt. Vikarie- och prästresidens fingo ej bortlejas. Ingen skulle slutligen förmenas att giva sitt hus till kyrkan, men det skulle i så fall värderas och säljas till rätta borgare. Köpesumman skulle alltså tillfalla kyrkan.

I de citerade bestämmelserna återfinnas de flesta av borgarnas önskemål under de närmast föregående decennierna. Uppgåelsen var över huvud en framgång för borgarna. För kyrkan innebar den främst, att dess egendom nu bortgavs till borgarna med ärftlig rätt, generation efter generation. Kapitlets ursprungliga fria förfoganderätt över egendomen hade inskränkts. De kvarstående rättigheterna inneburo väsentligen blott rätt till viss årlig inkomst av egendomen. I brevet intogs emellertid den förmån, som domkapitlet jämte några herrekloster köpt sig år 1522, nämligen frihet från att delta i grävnings- och plankningsarbeten, när staden skulle befästas. Denna frihet skulle allt framgent följa egendomen.

Den 1 aug. 1541 biträdde borgarna i Malmö genom ett öppet brev det upprättade avtalet.⁶⁸ Den 10 aug. lämnade Lunds domkapitel sitt samtycke till överenskommelsen.⁶⁹ Denna lades senare till grund för liknande regleringar även i andra städer. År 1544 infördes motsvarande ordning i Landskrona, Lund och troligen även i Ystad och Trelleborg.⁷⁰ Slutligen förtjänar påpekas, att Christiern III vid sin vistelse i Halmstad år 1539 genom brev av den 10 sept. för evärdlig tid be-

kräftat borgarnas rätt till det omtvistade St. Jörgens kapell norr om staden.⁷¹

Christiern III:s handelspolitik tillgodosåg ej på samma radikala sätt som Christiern II:s borgarnas intressen. Hänsyn togs i stor utsträckning till aristokratiens önskemål. Emellertid kunde köpstadsmännen räkna sig till godo det betydelsefulla faktum, att kyrkoordinantian generellt förbjöd kyrkans tjänare att driva köpenskap annat än för sitt eget hushålls behov.⁷² Tid efter annan utfärdades nya förbud mot landsköp och drivande av hantverk på landsbygden.⁷³ 1537 återupptogs den gamla tanken om köpstadsdagar, men nu avsåg man att där samla ej blott ombud för köpstäderna utan även för allmogen, vilka tillsammans skulle dryfta åtgärder mot den allt besvärligare dyrtiden.⁷⁴ Det alltjämt vikande penningvärdet framtvängde emellertid mera djupgående ingrepp i det ekonomiska livet. 1538 fastslogs, att den av Christiern II påbjudna ordningen för handel i Blekinge fortfarande skulle gälla. Följande år påbjöds, att de smärre nordhalländska städerna skulle ödeläggas och dess invånare överflyttas till Varberg, ett projekt som erinrar om liknande försök från Christiern II:s sida att stimulera vissa köpstäders ekonomiska liv.⁷⁵ År 1540 intogos i recessen från herredagen i Köpenhamn drastiska bestämmelser om maximipriser på en lång rad nödvändighetsvaror, och likaså fastställdes maximilöner för vissa arbeten. Samtidigt togs ett sista steg i fråga om avlysningen av marknader. I Skåne förbjödos alla marknader utom en vid Ängelholm samt en vid Lund. Trafik på olaga hamnar förbjöds fullständigt.⁷⁶ Handel gäst med gäst beivrades åter, bl. a. genom ett prejudicerande domslut på konungens rättarting år 1541.⁷⁷ En förordning rörande handeln i Skåne från år 1546 inskräppte på nytt förbuden mot förprång — i den mån det ej för adelns och ridderskapets del tillåtits i tidigare recesser — mot trafiken på olaga hamnar och mot utlänningars besök på de skånska fiskelägena, inhemska adliga, andliga och borgerliga näringsidkare till förfång.⁷⁸ Den möjligheten bör hållas öppen, att det rått något samband mellan de mera radikala försöken att komma till rätta med dyrtiden, vilka gjordes omkring 1540 med stadsgynnandet som teoretisk utgångspunkt, och den omständigheten, att Jörgen Kock under dessa år blivit persona grata hos Christiern III. Malmöborgmästaren hade under de gångna åren ej stuckit under stol

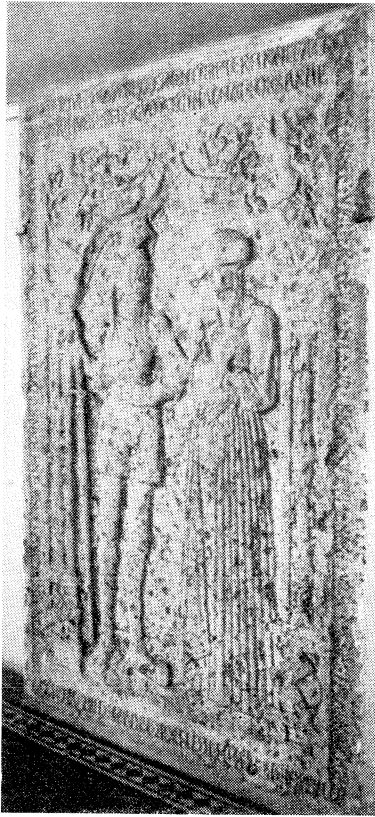
med sina åsikter i handelspolitiska frågor, och tidigare hade hans företrädare Hans Mikkelson visat, att även en representant för borgarna med framgång kunde göra sina meningar gällande inför rikets konung.

Den strid för evangeliet och för ekonomiskt och politiskt oberoende, som köpstadsmännen redan under Frederik I:s tid inlett, hade sålunda sent omsider avslutats. I de religiösa frågorna hade de fått en bundsförvant i Christiern III, som i likhet med sin fader själv var övertygad protestant. Men borgarnas krafter hade ej varit tillräckliga, för att de i förbund med kungamakten skulle kunna trygga reformationsverkets framgångar, utan Christiern III tvangs söka stöd främst hos rikets aristokrati. Därmed skiftade också problemläget karaktär. Reformationssaken blev ej allenast en religiös fråga, utan främst en politisk, vars verkningar sträckte sig såväl till utrikespolitiken som rikets inre förhållanden. De lösningar religionsfrågan erhållit, hade utformats från politiska, ej religiösa utgångspunkter. De präglades av i olika lägen framtvungna kompromisser mellan den evangeliske konungen och den gammaltroende rådsadeln. Mellan dessa båda politiska maktfaktorer syntes borgarståndet till en början fullständigt komma till korta. Förtjänsten av att detta likväl ej blev fallet, utan att köpstadsmännen på väsentliga punkter fingo se sina förhoppningar gå i uppfyllelse, tillkommer otvivelaktigt Jörgen Kock, som således ej blott bar en stor del av ansvaret för grevefejdens olyckor utan omsider även fick tillfälle att medverka vid överbryggandet av de klyftor, som öppnat sig mellan olika samhällsgrupper under inbördesstridernas upprörda år.

Adeln och kyrkogodset efter år 1536

Den skånska aristokratiens inställning till reformationsverket har fått en central plats i den föregående framställningen. Skildringen kan emellertid ej sägas vara uttömmande, om ej även adelsmännens personliga relationer till den reformerade kyrkan och till den egendom, som den ännu hade kvar, göras till föremål för en undersökning. Eftersom materialet är mycket sporadiskt bevarat, kunna resultaten redovisas endast i form av en löst uppdragen skiss, och det är givetvis omöjligt att finna någon gemensam nämnare för adelsmännens uppträdande i frågor, där släktskap, individuella intressen och personliga förhållanden varit av största betydelse. Problemställningen torde dock bli mera fruktbarande, om undersökningen ej inskränkes till att blott omfatta de enskilda herrarnas förhållande till kyrkan utan även en tredje faktor, deras relationer till konungen, inryckes i diskussionen.

Den grund, på vilken aristokratien före 1536 uppbyggt sitt förhållande till kyrkan, existerade nämligen i stort sett ej längre. När den utkomst, som väntade en kyrkans tjänare, ej kunde anses ståndsmässig, blev den prästerliga banan mindre lockande för adelns söner.¹ Släktbanden mellan aristokrati och högklerus minskade efter hand i antal och betydelse. Därmed bortföll småningom förutsättningarna för en samverkan vid förvaltningen av kyrkans län och egendom. Efter arkiepiskopatets fall styrdes stiftet av en ofrälse teolog, superintendenten, som i första hand var en tjänare åt den kristliga, evangeliska överheten. Förhållandet till denna överhet spelade nu samma roll som tidigare relationerna till ärkebiskopen.

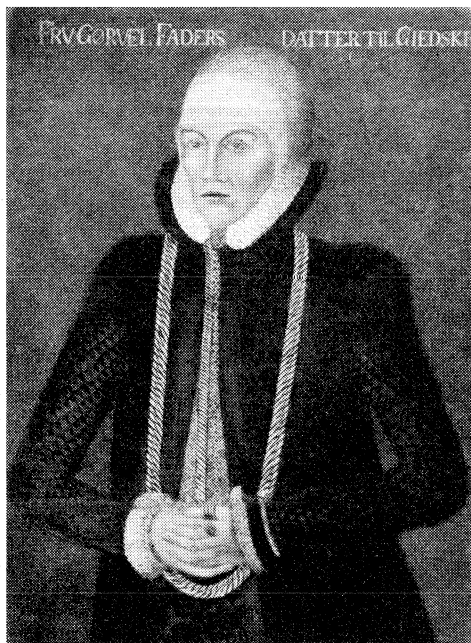

Gravsten över Tyge Krabbe och hans maka. Strövelstorps kyrka

Av de skånska frälsemän, vilka under de gångna åren tagit en framskjuten del i rikspolitiken, drogo sig några efter 1536 mer eller mindre undan från det offentliga livet, under de sista åren av en lång levnad säkerligen allt mera oförstående för de nya strömningar de sett bryta fram och själva strävat att dämna upp. Till dessa herrar hör främst Tyge Krabbe. Visserligen kallades han fortfarande till herremötena och bar sin riksmarskstitel, men viktigare uppdrag i rikets tjänst mottog han ej mera. Nära sjuttioårig avled han på Vegeholm år 1541. På samma sätt framlevde Knud Bille sina sista dagar på Gladsax, där han dog 1543. Joachim Trolle drog sig helt tillbaka från det politiska livet efter 1536, och han avled över sjuttio år gammal på Lillö år 1546.

Joachim Trolles svåger Axel Urup nyttjades däremot ända till sin död år 1540 i rikets värv. Han erhöll, som tidigare nämnts, ärkesätets stad Elleholm som pantelän år 1539, och Åsums län behöll han till sin död. Båda länen övergingo vid hans frånfälle i den efterlevande makans besittning.² Ej heller Holger Gregersen Ulfstand till Skabersjö lämnade politiken. Han mottog såväl militära som diplomatiska uppgifter, bl. a. deltog han vid flera tillfällen i förhandlingar med svenskarna. Efter sin död år 1542 erhöll han gravplats i Lunds domkyrka. Han tillhörde, som tidigare påpekats, kretsen av vänner och fränder kring den gamle arkielektus, Aage Jepsen Sparre, och Torbern Bille var herr Holgers kusin. Dessa förbindelser utnyttjades också fortfarande. År 1541 anhöll han hos domkapitlet om att få Törringe län och by, vilka domkapitlet hade att bortförläna, och han sade sig själv vilja komma till Lund för att underhandla i saken.³ Länet hade på 1460-talet innehafts av hans hustrus, Helle Haks, farfar.⁴ Två veckor senare insände Torbern Bille till domkapitlet en vädjan i saken. Angelägenheten borde ej förhalas »för vissa sakers skull, vilka här ej kunna skrivas», men kyrkan kunde vänta sig »stor hjälp och tröst» av herr Holger enligt mäster Torberns mening.⁵ Vad brevskrivaren åsyftat med sin citerade antydan, är numera omöjligt att med säkerhet fastställa. Påtryckningen gjorde emellertid verkan. Holger Ulfstand erhöll länet, och hans änka, fru Helle, behöll det till sin död år 1550, då både Christiern III och Eske Bille med framgång inskredo hos domkapitlet för att arvingarna skulle få länet eller skäligt vederlag.⁶ Under denna tid tillägnade sig herrskapet på Skabersjö dominiet över två Törringe kyrkas gårdar, en jord tillhörig Gödelövs kyrka, en smedja under Särslövs kyrka och en jord, som låg till Arrie kyrka.⁷

Först efter Holger Ulfstands död blåstes nytt liv i de ägotvister, vari han tidigare varit invecklad. Fru Helle Hak måste år 1544 värja sin rätt till halva landgillet från de gårdar under Hörups kyrka, varom Aage Jepsen Sparre en gång gjort en överenskommelse med hennes make. Hon lyckades behålla landgillet under sin livstid, men arvingarna gingo rätten förlustig.⁸ År 1547 väcktes talan mot henne för att hon med orätt skulle inneha en öde gård i Genarp, som lydde under helgeandshuset i Lund. Hon ålades lämna landgillet från sig, vilket hennes svärson Tage Ottesen Thott å hennes vägnar lovade.⁹ Slutligen

Görvel Faderson Sparre, maka till Truid Ulfstand. Oljemålning i Lunds domkyrka

hade Helle Hak mot lagen uppburit kronans andel i tionden från Skabersjö, där hon hade patronatsrätt, Genarp, där huvudgården Häckeburga låg, samt Törringe socken, vilket framkom vid en räfst, som stiftslänsmannen Sti Porse höll år 1546 med enskilda adelsmän, som felat i detta avseende.¹⁰ I samtliga dessa fall har sålunda herrskapet på Skabersjö strävat efter att vidga sina rättigheter även på kyrkans bekostnad i de socknar, där sätesgårdarna voro belägna, en strävan som de hade gemensam med många av sina ståndsbröder.

Truid Gregersen Ulfstand nyttjades av Christiern III i maktpåliggande värv. År 1537 sändes han till Norge i administrativa ärenden, och två år senare återvände han dit jämte sin kusin Claus Bille för att övervaka genomförandet av kyrkoordinantian, till vilken de båda vid denna tid lämnat sitt samtycke.¹¹ Själv blev han ej lottlös. Biskopsgården i Hamar och en del altar- och donationsgods, som kommit från hans hustrus släkt, föllo på hans lott.¹² Claus Bille belönades med Dragsmarks kloster i Bohuslän som förläning.¹³ Dessutom drog han nytta av sin frändskap med Torbern Bille. Denne tillskrev år 1538

domkapitlet i Lund för sin broders räkning och begärde, att kapitlet ej skulle besluta om ny bortförläning av en gård, vilken Knud Lauridsen Giedde haft i förläning, förrän konungen besvarat Claus Billes hemställan om att få överta förläningen.¹⁴ Om konungens bevågenhet vittnar också en kunglig skrivelse till domkapitlet år 1540, i vilken hävdades, att herr Claus syster Birgitte Bille till Skarhult borde få behålla sina län under ärkesätet. Brevet är bevarat blott i regest, men är detta uttömmande, har skrivelsen omtalat fru Birgitte blott som Claus Billes syster, däremot ej som Torbern Billes.¹⁵ I så fall har den föranletts av en hemställan från Claus Billes sida, vilken konungen beviljat. Även Torbern Bille oroade sig för systemens län. 1542 vände han sig med en bön till Johan Friis om bistånd hos konungen, ty »andra här i landet» stodo efter hans systems förläningar.¹⁶ Fru Birgitte behöll länen till sin död 1553. År 1541 erhöll hon därtill Åkarps län i Reslövs socken på livstid av domkapitlet.¹⁷ Vid hennes frånfälle riktade prosten Claus Urne och Johan Friis till domkapitlet en begäran, att hennes son skulle erhålla sistnämnda län.¹⁸

De här anförda exemplen visa, hur relationerna mellan de kvarlevande representanterna för högklerus och adeln fortfarande bestått och utnyttjats. När det gällde lojala kungatjänare har anknytning skett även till inflytelserika tjänstemän inom konungens kansli. I de fall, då konungen själv bortförlänt kyrkogods eller gjort framställning till domkapitlet om en förläning och den ifrågavarande adelsmannen låtit bruka sig i kungatjänst, torde konungens åtgärd i regel böra betraktas som ett nådevedermäle. Om de nämnda herrarnas religiösa uppfattning efter år 1536 är intet känt, men allt talar för att de förblivit den kyrka trogna, vars sak de under de förflutna åren så ofta velat främja.

Endast i fråga om Axel Brahe finnas tecken bevarade, vilka tyda på att han ej ställt sig oförstående för de evangeliska tankarna.¹⁹ Det må i detta sammanhang erinras om att herr Axel var en av de få skånska rådsmedlemmar, vilka år 1524 ej sigillerade rådets och adelns katolska proklamationer. I processionen vid kröningen 1537 bar Axel Brahe konungens spira. Samma år sändes han på beckickning till Sverige, följande år ledsagade han konungen på en resa till Braunschweig, och under 1540-talet deltog han i flera dansk-svenska förhand-

lingsmöten. År 1548 medföljde han prins Frederik på dennes hyllningsresa till Norge. Han avled omkring sjuttio år gammal år 1551 och begrovs i Ystads gråbrödrakloster. Christiern III bevisade herr Axel sin ynnest och bevågenhet på många olika sätt. Ärkebiskop Birger Gunnarsen hade en gång för 300 mark köpt en jord, belägen mellan Krageholm och Skårby mark, sedan han först en tid legat i delo med Axel Brahe om äganderätten. På konungens befallning uppmanade Sti Porse år 1541 domkapitlet att framlägga alla åtkomsthandlingar och andra brev i saken.²⁰ Kapitlet fogade sig om än motvilligt. Torbern Bille uppmanade kapitelmedlemmarna att utlämna alla brev på jorden för att därigenom »förskaffa sig konungens och herr Axels ynnest och vänskap».²¹ År 1547 bekräftades i ett kungligt brev herr Axels rätt till jorden.²²

I påfallande ringa grad tillämpades bestämmelsen i 1536 års recess om rätt för adelsmän att återbörda donationsgods, som kommit från deras egen släkt, i de fall då den föreskrivna gudstjänsten ej längre upprätthölls. Konungens samtycke krävdes för att återbördningen skulle vinna laga kraft, och före år 1550 gavs sådan tillåtelse ganska sällan. Det enda kända fallet från ärkestiftet under denna tid gäller emellertid Axel Brahe. År 1541 tilläts han återbörda Snogeholms huvudgård jämte sju gårdar, som givits till ett altare i Dalby kloster och en vikaria i Lunds domkyrka.²³ I 1569 års landebok har en annan uppgift bevarats rörande återbördning av gods, vilket skänkts till Tryde kyrka av herr Axels släkt år 1403. I detta fall förfor emellertid Axel Brahe, enligt vad landeboken uppger, egenmäktigt. Han lät nämligen en nämnd på femton män granska hävden. »Efter herr Axels stränga vilja och som hans egna bönder» dömde synemännen jorden från prästgården.²⁴

Över huvud inriktades ofta adelns strävan på att förvärva gods från sockenkyrkorna. 1569 års landebok omnämner många fall, då kyrkan som den säger »med orätt» avhänts egendom. Eftersom landebokens sagesmän själva ofta varit part i målet, är det i de flesta fallen omöjligt att klarlägga själva rättsfrågan, men det är sannolikt, att det i dessa fall stundom varit fråga om återbördning. I andra fall begicks däremot klart övervåld mot sockenkyrkan och dess egendom. Detta sammanhängde säkerligen med att sockenpräster och kyrkvärjarna ej

kunde påräkna effektivt stöd från sina nya förmän i stiftsledningen under de år, som närmast följde efter arkiepiskopatets fall, innan de nya kyrkliga myndigheterna vunnit stadga och stiftslänsmannens myndighet fullt utvecklats.

1569 års landebok har t. ex. mycket att berätta om släkten Krognos på Bollerup. Mourids Olufsen Krognos tog landgillet av åtta gårdar från Ingelstorps kyrka och två gårdar från Ö. Sönnarslövs kyrka.²⁵ I det sistnämnda fallet torde han ha kränkt kyrkans rätt. År 1508 hade nämligen ärkebiskop Birger givit fru Anne Mouridsdatter till Bollerup rätt att under sin livstid njuta en kyrkans gård i Hannas, dock på det villkoret, att landgillet efter hennes död åter skulle lämnas till Ö. Sönnarslövs kyrka och dominiet återfalla till ärkesätet.²⁶ Till Bollerup lades vidare fyra fästor hörande under Fågeltofta kyrka, två fästor under Fru Alstads kyrka, präst- och klockargårdarna vid Eljaröds och Fågeltofta kyrkor samt prästgården vid Bollerups kyrka.²⁷ Bollerupsherrskapet hade också patronatsrätt till en rad kyrkor, och i tre av dessa socknar, Bollerup, Herrestad och Lunkende, samt i St. Markie, som tillhörde herr Mourids modernegods, tillägnade man sig kronans del i tionden.²⁸ Landeboken omtalar även, att Jakob Ged till Rössjöholm tagit större delen av Tossjö prästgårds ägor, och att Knud Bille tillägnat sig dominiet över en gård, som förut lytt under Ö. Nöbelövs kyrka. Aage Knudsen Rafn till Gedsholm satte sig i besittning av dominiet över en gård under Visseltofta kyrka trots bondens och kyrkvärjarnas protester genom att »själv sjunde komma upp och där gästa en avundsgästning».²⁹ Gentemot den våldgästande herremannen förmådde sålunda kyrkvärjar och bönder föga.

Under senare delen av 1530-talet och under 1540-talet framträder en yngre adelsgeneration som innehavare av de skånska länen och som konungens betrodda män. De riksråd, vilka under 1520-talet och under grevefejden haft del i ledningen av rikets politik, föllo efter hand bort. Redan under grevefejden kan man skönja en strävan hos Christiern III att för sig vinna män ur det yngre frälset. En viktig tillgång för kronan, när det gällde att bereda herrarna fördelar, utgjorde därvid det indragna biskopsgodset, men även annat kyrkogods utnyttjades i

lingsmöten. År 1548 medföljde han prins Frederik på dennes hyllningsresa till Norge. Han avled omkring sjuttio år gammal år 1551 och begrovs i Ystads gråbrödrakloster. Christiern III bevisade herr Axel sin ynnest och bevågenhet på många olika sätt. Ärkebiskop Birger Gunnerson hade en gång för 300 mark köpt en jord, belägen mellan Krageholm och Skårby mark, sedan han först en tid legat i delo med Axel Brahe om äganderätten. På konungens befallning uppmanade Sti Porse år 1541 domkapitlet att framlägga alla åtkomsthändingar och andra brev i saken.²⁰ Kapitlet fogade sig om än motvilligt. Torbern Bille uppmanade kapitelmedlemmarna att utlämna alla brev på jorden för att därigenom »förskaffa sig konungens och herr Axels ynnest och vänskap».²¹ År 1547 bekräftades i ett kungligt brev herr Axels rätt till jorden.²²

I påfallande ringa grad tillämpades bestämmelsen i 1536 års recess om rätt för adelsmän att återbörda donationsgods, som kommit från deras egen släkt, i de fall då den föreskrivna gudstjänsten ej längre upprätthölls. Konungens samtycke krävdes för att återbördningen skulle vinna laga kraft, och före år 1550 gavs sådan tillåtelse ganska sällan. Det enda kända fallet från ärkestiftet under denna tid gäller emellertid Axel Brahe. År 1541 tilläts han återbörda Snogeholms huvudgård jämte sju gårdar, som givits till ett altare i Dalby kloster och en vikaria i Lunds domkyrka.²³ I 1569 års landebok har en annan uppgift bevarats rörande återbördning av gods, vilket skänkts till Tryde kyrka av herr Axels släkt år 1403. I detta fall förfor emellertid Axel Brahe, enligt vad landeboken uppger, egenmäktigt. Han lät nämligen en nämnd på femton män granska hävden. »Efter herr Axels stränga vilja och som hans egna bönder» dömde synemännen jorden från prästgården.²⁴

Över huvud inriktades ofta adelns strävan på att förvärva gods från sockenkyrkorna. 1569 års landebok omnämner många fall, då kyrkan som den säger »med orätt» avhänts egendom. Eftersom landebokens sagesmän själva ofta varit part i målet, är det i de flesta fallen omöjligt att klarlägga själva rättsfrågan, men det är sannolikt, att det i dessa fall stundom varit fråga om återbördning. I andra fall begicks däremot klart övervåld mot sockenkyrkan och dess egendom. Detta sammanhängande säkerligen med att sockenpräster och kyrkvärjarna ej

och hans

t belysa

arp och
kestiftet.
skrivnen,
ortgavs
i genom
ofarade
lösa och
, Öveds
er Tyge

Krabbe det av gammalt biskopsgods bestående Barkåkra, Angelsbäcks och Skillinge län, vilket han sedan innehade som pant för ett lån till kronan på 1000 daler.³¹ Detta län överlämnades år 1549 till hans broder, prosten Claus Urne.³² Denne har troligen bistått honom, när han år 1544 erhöll en kvarn utanför Landskrona i lega av domkapitlet.³³

Joachim Trolles son Börje Trolle tog säte i riksrådet år 1540. Han anlätades av konungen för betydelsefulla uppdrag och belönades på olika sätt. Redan 1538 tillskrev Christiern III domkapitlet om att herr Börje borde erhålla något kapitelgods i Nosaby som förläning. Det påpekades särskilt, att godset låg illa till för kapitlet men kom Börje Trolle väl till pass »för hans faders gårdars skull».³⁴ Kapitlet hörsamade uppmaningen, och i jan. 1539 kunde Börje Trolle utfärda genbrev på inalles tretton gårdar.³⁵ 1548 förvärvade han dessa gårdar genom ett ägoskifte med domkapitlet.³⁶ Konungen gav honom dessutom år 1540 ärkesätets gamla slott och län Åhus jämt Tommarps kloster i förläning. Det sistnämnda miste han dock efter kort tid, genom att det försålades till Mogens Gyldenstjerne, men den förstnämnda förläningen behöll han.³⁷

Lauge Brahe, son till Axel Brahe, trädde i hovtjänst redan år 1532. 1539 utnämndes han till konungens fodermarsk men inträdde i riksrådet först år 1552. År 1537 erhöll han all kronans — d. v. s. tidigare ärkesätets — egendom i Vittskövle som förläning, däri inbegripen huvudgården Hjortholmen. Under konungens resa i Skåne hösten 1539 gavs godset till Lauge Brahe för evärdlig tid.³⁸ I Vittskövle ägde Brahe-ätten av gammalt egendom. Lauges farbror Niels Brahe hade år 1520 legat i delo med Jörgen Skodborg om ägo gränserna mellan ärkesätets huvudgård och Niels Brahes huvudgård.³⁹ Nu växte sålunda Brahesläktens gods i socknen, och det arronderades ytterligare, när Lauge Brahe år 1544 genom byte förvärvade Vittskövle gård, som lytt under kantoratet i Lund.⁴⁰ Till Vittskövle lade han även landgillet från en fästa, tillhörig V. Vrams kyrka, en mindre avgift från Troröds by samt en gård, som lytt under N. Rörums kyrka. Dessutom uppbar han en tid kronans part i tionden från Vittskövle socken.⁴¹

Hans broder Jens Brahe var likaledes en trogen kungatjänare. År 1539 gav Christiern III honom rätt att inlösa allt gods, som bort-

n i stiftsledningens fall, innan de länsmannens myn-

n släkten Krognos let av åtta gårdar narslövs kyrka.²⁵ ns rätt. År 1508 Mouridsdatter till 15 gård i Hannas, åter skulle lämnas il ärkesätet.²⁶ Till geltofta kyrka, två gårdarna vid Elja-Bollerups kyrka.²⁷ rad kyrkor, och i ikende, samt i St. tillägnade man sig att Jakob Ged till igor, och att Knud rt under Ö. Nöbe- tte sig i besittning trots bondens och mma upp och där tande herremannen

40-talet framträder uska länen och som 520-talet och under llo efter hand bort. hos Christiern III viktig tillgång för ur, utgjorde därvid ogods utnyttjades i

pantats av Bäckaskogs kloster, för att själv behålla det som pantelän. Samtidigt utsågs han till föreståndare för klostret, och år 1547 erhöll han hela klostret som ärftligt pantelän.⁴² Dessutom utnyttjade Jens Brahe herreklostrens ekonomiska svårigheter och köpte två gårdar av Allhelgonaklostret.⁴³ Genom byte förvärvade han två gårdar i Kyles-
torp, vilka tillhörde domkyrkan. Bytet kom till stånd år 1543 under medverkan av kantorn Peder Seber, som i brevet benämndes herr Jens' »frände».⁴⁴

Senast omkring år 1540 äktade Tage Ottesen Thott till Näs (Trolle-
näs), Eriksholm och Sireköpinge Holger Ulfstands och Helle Haks
dotter Else. Han gjorde en ganska snabb karriär i rikets tjänst och
deltog såväl i den danska expeditionskår, vilken år 1542 sändes mot
Nils Dacke, som i flera dansk-svenska gränsmöten. 1546 tog han säte
i riksrådet. I det föregående har redan berörts, huru han år 1547 å
svärmoderns vägnar svarade inför rätta i en sak som gällde en gård i
Genarp, och att han sedan 1535 hade Ås kloster i förläning. Den förra
händelsen vittnar om att han genom sitt giftermål engagerats i slakten
Ulfstands mellanhavanden med kyrkan, den senare om ett gott förhål-
lande till Christiern III ända sedan dennes regeringstillträde. Mellan
kyrkan och Tage Thott kommo flera ekonomiska uppgörelser till stånd,
särskilt jordbyten. Sådana äro belagda från 1539 med St. Jörgens
hospital utanför Lund — hospitalet lydde sedan länge under dom-
kapitlet — från 1545 med Maria Magdalenas altare i domkyrkan och
från 1552 med domkyrkans fabrica. I sistnämnda fallet förvärvade
han en jord i Farstorp, vilken hans farfar tidigare haft brev på.⁴⁵ Det
förefaller ej osannolikt, att dessa byten kommit till stånd tack vare
hans svärföräldrars gamla och goda relationer till domkapitlet. Mera
diskutabla voro hans förvärv av en fästa, lydande under prebendet
Råby, och av gods hörande till Araslövs kyrka. Dessa förvärv gävo
nämligen anledning till rättegångar.⁴⁶

Men det fanns även andra livsöden än dessa lojala kungatjänares.
Jep Thordsen Sparre t. ex. skaffade sig genom sitt stridiga sinnelag så
många motståndare i Danmark, att han år 1546 blev nödsakad fly till
Sverige.⁴⁷ Hans förhållande till kyrkogodset tecknade sig också i många
avseenden annorlunda än t. ex. Jörgen Urnes. De kyrkliga län han
tidigare erhållit av konungen — främst Fulltofta och Häglinge län —

måste han vid landsflykten lämna från sig, och han frändömdes även de tvenne gårdar i Everöd, över vilka han erhållit dominiet år 1532 av Torbern Bille. Det framkom i detta sammanhang, att han tillägnat sig även landgillet.⁴⁸ Redan 1542 hade han dessutom dömts förlustig fem gårdar, vilka han haft i lega av prästen i Hjärsås men helt tillvällat sig.⁴⁹ Från V. Vrams kyrka hade han tagit en gård, vilket enligt landeboken skett vid »den tid, då de gamla biskoparna blevo avsatta». Efter 1546 lades denna gård av Sti Porse åter under kyrkan.⁵⁰

Även hans frände Knud Henriksen Sparre begick en rad övergrepp gentemot kyrkans gods, och liksom Jep Thordsen fann han sig vissa tider mindre väl till rätta i Danmark. Han vistades några år utomlands, bl. a. i kejsarens tjänst, och efter sin hemkomst förde han en ganska tillbakadragen tillvaro. Av kronan erhöll han år 1540, som tidigare omtalats, pantelänet Vismarlöv, vilket upprättats av gammalt biskopsgods. Efter år 1542 invecklades han i en process rörande en gård i Esperöd, vilken lydde under Hyby kyrka. Hans farfar Aage Knudsen hade nämligen av ärkebiskop Birger fått gods under Hyby kyrka som län, varvid han uppburit landgillet av gårdarna. Efter hans död gjorde arvingarna fortfarande denna rätt gällande.⁵¹ 1543 fördes rättegång om en toft hörande under Degeberga kyrka mot Knud Henriksen.⁵² Tre år senare anklagades han för att med orätt ha brukat ett stycke hedmark, och 1547 dömdes han till kyrkan återlämna ett hus i L. Isie.⁵³ 1553 anklagades han för att mot lagen ha tagit landgillet av en gård från Gumlösa kyrka och av tre gårdar från Knisslinge kyrka.⁵⁴ Enligt 1569 års landebok skulle han även ha tagit försvaret över en fästa från prästen i Stävie.⁵⁵

Den här lämnade framställningen är långt ifrån fullständig i fråga om adelns mellanhavanden med kyrkan. Men materialet är i denna fråga sådant, att man i många fall ej kan fastställa, huru sakläget i verkligheten tett sig. Redogörelsen har därför inskränkts till att behandla de mera representativa frälsemännen och sådana fall, där materialet klart ger vid handen vad som förevarit. Vid genomgången av de bevarade källorna får man ett livligt intryck av den rättsliga upplösning, som rått under åren närmast efter reformationsbesluten. Efter arkiepiskopatets fall har det ej funnits någon, som effektivt kunnat försvara kyrkans gods och rättigheter mot utomståendes angrepp. Ärke-

biskopens och biskoparnas skydds rätt över kyrkan hade överflyttats på konungen, men han hade ej möjlighet att inom hela riket på samma sätt som stiftscheferna vaka över att privilegier och rättigheter respekterades. Detta stötte på praktiska svårigheter, innan stiftslänsmannainstitutionen vunnit tillräcklig stadga. Inom Lunds stift t. ex. kunde Sti Porse å kyrkans vägnar resa återvinningstalan rörande borttaget kyrkogods i någon större omfattning först mot 1540-talets slut.⁵⁶ Det kan också ifrågasättas, om kungamakten alltid fann det lämpligt att göra bruk av sin myndighet, när kyrkans rätt till egendom stod på spel. Konungens synpunkter på abalienering av kyrkogods sammanföll, som tidigare visats, varken med de gamla biskoparnas och den kanoniska rättens eller med de evangeliska teologernas. För honom kommo rikets behov och fiskala hänsyn ofta i första rummet. Så gjordes från olika håll — även från kungamaktens sida — intrång i kyrkans rättigheter, vilket framför allt fick till följd, att den nya kyrkoorganisationen uppbyggdes på ekonomiska grundvalar, som betydligt kringskurits ej blott år 1536 genom reformationsbesluten utan även under de följande åren, ej minst genom enskilda adelsmäns aggressivitet.

Det gamla och det nya

DET LUNDENSISKA ARKIEPISKOPATET gick under år 1536, och även för Lunds domkyrka och för domkapitlet medförde reformationsbesluten genomgripande förändringar. Visserligen rubbades intet väsentligt i fråga om domkapitlets organisation eller privilegier, men dess karaktär av andligt brödraskap försvann. Under den katolska tiden hade nämligen kapitlet hållits samman ej blott genom de yttre, rent organisatoriska banden utan även av en inre, andlig gemenskap, som uppbyggts kring gudstjänsterna i domkyrkans högkor, i vilka kapitelmedlemmarna dagligen deltog. Denna ständiga mässtjänst upphörde nu. Enskilda kapitelmedlemmar och vikarier hade dessutom svarat för mässläsningen vid domkyrkans sidoaltaren, och även vid dessa nedlades efter hand gudstjänsterna. Därmed förändrades också domkyrkans ställning i stiftets gudstjänstliv. Förut hade den ej haft någon funktion som sockenkyrka utan varit en hela stiftets centralhelgedom, en ärkebiskopens och domkapitlets kyrka. Endast kryptkyrkan hade utnyttjats som gudstjänstlokal för menigheten i Krafts socken, en av det medeltida Lunds många kyrsocknar. Efter 1536 uppläts domkyrkan som sockenkyrka för den större församling som bildades, när flera av de gamla socknarna sammanslogos. Dessa gudstjänster höllos i domkyrkans långhus. Det gamla kanikkoret förblev avskilt från den övriga delen av kyrkorummets. Däremot nedbrötos efter hand de flesta av sidoaltarna. Samma öde drabbade många av staden Lunds sockenkyrkor, från vilka byggnadsmaterial togs till arbetena på Malmöhus.¹

I recessen 1536 förutsattes att prelaturer och kanonikat skulle bestå, men dessa institutioner föllo liksom kyrkoorganisationen över huvud

under det avgörande beslut, som senare skulle fattas av konungen, rådet och »vise män». I full konsekvens härmed bekräftade Christiern III den 8 dec. 1536 domkapitlets och meniga kleresiets rättigheter i Lunds stift.² Formellt rubbades ej heller domkapitlets och domkyrkans rättighet att fritt disponera över sin egendom, ehuru ärkebiskopens överhöghet ersatts av kronans. Dock skulle givetvis de föreskrifter konungen gav, t. ex. i kyrkoordinantian, även gälla domkapitlet. År 1547 bekräftade sålunda Christiern III Lunds domkapitels privilegier och tog dess medlemmar jämte St. Laurentii kyrka och all deras egendom i sitt kungliga beskydd, men med det förbehållet, att »vår ordinantia, som vi låtit utgå om religionen, och vår recess» lämnades okränkta.³

Konungen utnyttjade emellertid domkapitlets pekuniära tillgångar mera hänsynslöst än vad ärkebiskoparna gjort. Extra skatter och gärdar pålades, och gång efter annan beordrades kapitelmedlemmarna att åtaga sig stora rustningsbördor.⁴ Kungamaktens förhållande till kapitlet präglades stundom av egenmäktighet. År 1541 förhandlade domkapitlet med kronan om vederlag för gårdar och jordar i Malmö, vilka kapitlet måst avstå till slottsbygget. År 1546 utfärdade konungen brev på vederlagsgodset. Detta synes ha ansetts till fyllest. Något genbrev från kapitlets sida är ej känt.⁵ På samma sätt ansåg sig konungen kunna beordra kapitlet år 1550 att inlösa allt gods, som bortpantats under de gångna åren.⁶

Efter 1536 skärptes den tendens till sekularisering av kapiteljtjänsterna, vilken kunnat skönjas redan under Frederik I:s tid. Detta gick så mycket lättare för sig, som ej blott superintendenten utan även innehavarna av kapitelämbetena utnämndes av konungen efter förslag från domkapitlet. Konungen bortgav även vikarior, till vilka kapitlet egentligen hade patronatsrätt, och han meddelade dispenser vid kumulation av tjänster och utfärdade exspektansbrev på ämbeten.⁷ I detta avseende övertog sålunda kungamakten de befogenheter gentemot kapitlet, som påvemakten mot medeltidens slut i stegrad omfattning tillägnat sig på biskoparnas bekostnad.

Exemplen på att kanslisters och andra kungatjänare avlönades med sinekurer i form av kanonikat, vikarior eller prebenden äro talrika. Dessa icke residerande kapitelldamöter gynnades dessutom på olika sätt. År 1538 bekräftades t. ex. optionsrätten för lundakapitlets vid-

kommande, och till skillnad mot vad tidigare varit fallet, skulle den nu tillkomma även »tjänare i vårt kansli och vår räntmästare».⁸ Sekulariseringstendensen accentuerades ytterligare, då Christiern III år 1542 upphävde det traditionella kravet på minst två års universitetsstudier som villkor för att få kanonikat och dessutom generellt förbehöll sig rätten att bortge kapitelämbeten åt sina tjänare inom kansliet, åt räntmästaren eller andra, »som kunna vara riket nyttige». Dock utfäste han sig att inhämta universitetslärnarnas mening vid återbesättande av ämbetena.⁹ Samma år fritogos de icke residerande kanslisterna och övriga kungatjänarna från att delta i den extra skatt, som pålagts kapitlet i Lund.¹⁰

De ekonomiska pålagorna vältrades sålunda över på de residerande kapitelmedlemmarna ensamma. Denna strävan att för rikets behov utnyttja kapitlets gods och ämbeten avsatte märkbara resultat, så att vid tiden för de skånska landskapens övergång i svensk besittning endast tio av vikariorna disponerades av domkapitlet självt, medan tjugo bortförläntes av konungen och de nitton återstående anslagits till olika ändamål inom skolväsendet eller den kyrkliga förvaltningen.¹¹

Medvetet arbetade man också på att skapa en rent evangelisk anda inom kapitlet. Kyrkoordinantian föreskrev, att i varje kapitel skulle hållas en »lärdd man», som föreläste för kanikerna. Generellt förbjödes de gamla mässorna, »prästediderna», i såväl domkapitel som kloster. För kanikernas dagliga gudstjänst utformades en särskild ordning av Johann Bugenhagen, och den skulle följas även i herreklostren vid gudstjänsterna med de kvarstannande munkarna. Denna ordning var avfattad på latin, och i vissa avsnitt präglades den av en polemisk inställning gentemot den gamla kyrkoläran. Dessutom manades kanikerna att flitigt studera den heliga skrift och att övergiva celibatet och ingå äktenskap.¹² Kapitlet skulle ur sina räntor lämna bidrag till det återupprättade, nu evangeliska universitetet i Köpenhamn. Ärligen skulle dessutom ges av kanikerna i Lund tillsammans 100 gulden för fattiga studerandes underhåll.¹³ I sept. 1541 ålades lundakapitlet att underhålla en studerande vid universitetet — samma skyldighet föreskrevs för Allhelgonaklostret — och att sända elever dit.¹⁴ I det förut nämnda privilegiebrevet av år 1538 stadgades, att när en kanik dog och rätten till ett nådeår därigenom inträdde, skulle hälften av de räntor, som

under detta år eljest brukade delas mellan arvingarna, tillfalla universitetet. Avsikten var sålunda att inom de gamla kapitlens ram och under utnyttjande av deras räntor fostra evangeliska teologer. I detta syfte föreskrevs också, att ingen skulle få komma i fråga till prelatur eller kanonikat, som ej studerat minst två år vid Köpenhamns universitet, vilket emellertid ej kunde förverkligas under de följande åren.¹⁵ Påbudet upphävdes, som tidigare nämnts, år 1542.

I tillämpliga delar förblevo eljest 1489 års kapitelstatuter i kraft, i vad det gällde domkapitlets organisation och inre ordning. Kyrkoordniantian skilde i princip domkapitelledamöterna från stiftets administration. Domsrätten i äktenskapsmål överflyttades på superintendenten, länsmännen samt borgmästare och råd i städerna — en ordning, som i någon mån erinrar om Frederik I:s påbud 1532 rörande en äktenskapsak i ärkestiftet. År 1542 återfick domkapitlet sin doms rätt i äktenskapsmål men delade densamma med superintendenten och stiftslänsmännen. Först år 1587 gjordes kapitelstatuterna till föremål för en genomgripande omarbetning, enär man funnit, att somliga bestämmelser hade »någon smak av den gamla surdegen» och ej voro reformerade.¹⁶ Det är av intresse att mot den här tecknade bakgrunden utreda, i vilken utsträckning de gammaltroende kapitelmedlemmarna lyckades hålla sig kvar på sina poster inom domkapitlet.

Preposituren innehades även efter år 1536 av Claus Urne. År 1537 erhöll han kunglig bekräftelse på sitt innehav av denna prelatur i Lund jämte en vikaria i Roskilde, och 1546 mottog han ärkesätets gamla län Äsphult.¹⁷ För kyrkans räkning uppbar han den s. k. studieskatten, vilken gavs av sockenkyrkorna till Köpenhamns universitet, och år 1545 hopsamlade han en liknande penningavgift, de s. k. bibelpenningarna.¹⁸ Redan före 1536 hade han i andliga frågor ej delat sina kapitelbröders meningar, och snart tog han steget över till världslig verksamhet. År 1549 blev han landsdomare i Skåne, och senare tog han även säte i riksrådet. Han var en av danske konungens ombud vid flera förhandlingsmöten med svenskarna, bl. a. i Halmstad 1537, Varberg 1547 och Älvsborg 1554. Han avled troligen år 1562.

De övriga prelaturerna innehades däremot länge av män, vilka redan

under den katolska tiden haft plats i kapitlet och tillhört kretsen kring Adser Pedersen. Dekanaten behöll Aage Jepsen Sparre till sin död i slutet av år 1540 eller början av år 1541. Han benämndes stundom »senior electus Lundensis» men oftare dekan, och hade även ett kanonikat i kapitlet. Dekanaten övertogs efter Aage Sparre av dess gamle innehavare Torbern Bille, medan kanonikatet av Christiern III gavs åt Jörgen Strug, tullare på Köpenhamns slott.¹⁹ Vid arvsfiktet efter Aage Sparre reste arvingarna krav gentemot Torbern Bille på de 5000 dukater, vilka en gång deponerats hos bankirfirman Fugger i samband med Aage Jepsens resignation år 1532. Å konungens vägnar hade kort tid förut sekreteraren Jesper Brochmand hos domkapitlet hävdadt, att vad som återstod av summan rätteligen tillkom konungen. Domkapitlet hade också fallit undan för konungens krav. Dessa kunde för övrigt ganska lätt motiveras, dels med att Aage Sparre redan år 1526 förpliktat sig att inte söka konfirmation i Rom, dels med att konungen övertagit de rättigheter, som tidigare tillkommit ärkebiskoparna, och således även trätt i mästern Torberns ställe, vad beträffade dennes uppgörelse av år 1532 med Aage Sparre. Domkapitlet anhöll den 8 nov. 1541 å egna och Torbern Billes vägnar om konungens stöd gentemot Aage Sparres arvingar i denna angelägenhet.²⁰ Samma dag gav kapitlet fullmakt åt Peder Seber att hos Fugger uttaga vad som återstod av den deponerade summan.²¹ Efter hans återkomst överlämnades penningarna till konungen, som den 10 juni 1542 kvitterade beloppet och samtidigt försäkrade kapitlet om sitt bistånd i saken.²² Torbern Bille innehade dekanaten till sin död år 1552. Då erhöll Christiern III:s livläkare rätt att njuta räntorna av denna prelatur.²³

Peder Hansen Seber efterträdde Adser Pedersen i kantoratet.²⁴ År 1546 fick han av konungen de tre vikarior hörande till ärkebiskop Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan, vilka tidigare bortförlänts av kantorn.²⁵ Till sin död år 1558 var han även prepositus i det stora prästgillet i Lund. Han efterträddes som kantor av den säkerligen ålderstigne kaniken Peder Iversen. Även arkidiakonaten bytte innehavare under grevefejden. Holger Skaldre nämnes som ärkedjäkne fr. o. m. år 1534 i källorna.²⁶ Som ärkedjäkne försvarade han år 1538 en gård, vilken tillhörde St. Jörgens hospital i Lund.²⁷ Holger Skaldre avled år 1563.²⁸

Påfallande många av de män, vilka under 1520-talet innehade kanonikat i Lund, behöll sina ämbeten efter år 1536. Niels Knudsen innehade sitt kanonikat till en kort tid före sin död i slutet av år 1541.²⁹ Bent Nielsen är belagd som kanik ännu år 1536, men huru länge han kvarstått i kapitlet, är ej känt.³⁰ Ännu år 1550 nämnes däremot Henning Albertsen som kanik i Lund.³¹ Jens Gerbo avled år 1549, och konungen bortgav då det ledigblivna kanonikatet till slottspredikanten i Köpenhamn.³² Laurids Jepsen Falster levde ännu i okt. 1540, då han på grund av lång tjänst och stor fattigdom erhöll en ledigbliven vikaria. Han nämnes också i en handling från år 1541, men av denna framgår ej klart, huruvida han då ännu befann sig i livet.³³ Jens Madsen är omtalad som kanik år 1540. År 1549 resignerade han från en vikaria och sades då vara gammal och skröplig.³⁴ Det är möjligt, att han behållit även sitt kanonikat till detta år. Erik Daa synes ha avlidit år 1554.³⁵ Om Peder Lauridsen vet man säkert, att han var kanik ännu år 1547.³⁶ Hans Ulf undertecknade sitt testamente den 18 maj 1541 och avled enligt en traditionsuppgift sex dagar senare. Torkel Brunk slutligen kvarstod i kapitlet till sin död år 1562.³⁷

Bland de äldre kanikerna har Peder Iversen blivit mera känd, dels därför att han deltog som domkapitlets representant i diskussionerna om den blivande kyrkoordinantian, dels emedan han ägnat sig åt historiskt författarskap. År 1558 utbytte han sitt kanonikat mot kantoratet, och fyra år senare avled han.³⁸ Endast en av de gamla kanikerna vet man med visshet ha lämnat sitt kanonikat år 1536. Det var Knud Karlsen. Han förebar sjukdom och »villelse» som anledning. Kanonikatet stod vakant till år 1541.³⁹ 1536 lämnade Knud Karlsen även sin vikaria i Malmö, vilket berörts i det föregående.

Den sista kanikutnämningen under de gamla ärkebiskoparnas tid torde ha varit den, som Torbern Bille gjorde den 18 jan. 1536, då det efter Jens Mogensen allt sedan 1534 vakanta kanonikatet bortgavs till Jon Tursen.⁴⁰ Denne befann sig ännu år 1537 i Wittenberg, där han studerade vid universitetet, och återkom först år 1540 till Danmark. I Lund utsågs han till föreståndare för domskolan.⁴¹ Ännu på 1540-talet försvarade han offentligt den gamla tron, men hans senare författarskap gick i evangelisk anda. På 1560-talet ingick han äktenskap. Han avled år 1567.⁴²

Om de övriga kanikerna flyta källorna sparsamt. Henrik Kortsen Vitstedt lämnade, som tidigare omtalats, sina vikarior i Malmö under något av åren närmast efter 1536. Peder Olufsen Hallandsfar kvarstannade i kapitlet till sin död år 1546.⁴³ Kapitelnotarien Staffan Dringenberg avstod också 1536 sin vikaria i Malmö men erhöll senare ett kanonikat. Han avled som kanik år 1564.⁴⁴ Oluf Hak har där emot antingen resignerat från sitt ämbete eller avlidit under åren närmast efter 1536. En kanik Bent Arvidsen är nämligen känd från år 1536, och i en handling från år 1540 uppger han sig hava erhållit sitt prebende efter Oluf Hak. Denne Bent Arvidsen beklädde posten som föreståndare för domskolan fram till år 1540.⁴⁵

En stor del av de här nämnda kapitelmedlemmarna tillhörde den krets av kaniker, vilka under 1520- och 1530-talen understött Aage Sparres och Torbern Billes ansträngningar att återknyta förbindelserna mellan den danska kyrkoprovinnsen och påvestolen. Denna krets synes ha hållit ganska väl samman även efter år 1536. När Aage Jepsen Sparre den 12 okt. 1540 uppsatte sitt testamente, utvalde han en gravplats åt sig i domkyrkan framför det altare, som helgats åt St. Laurentius. Till detta altare skänkte han den förgyllda kalk, vilken han själv plägat använda, när han officierade under högmässan. Kalken skulle omhändertagas av testamentsexekutorerna och överlämnas, när »här kommer en bättre reformation». Till testamentsexekutorer utsåg han kanikerna Hans Ulf, Jens Gerbo, Peder Olufsen Hallandsfar och Torkel Brunk samt en vikarie.⁴⁶ Dessa män betraktade sålunda den gamle arkielektus som pålitliga och fortfarande hengivna den gamla tron. Över huvud valde kanikerna exekutorer av sin yttersta vilja bland sina gamla kapitelbröder, vilket säkerligen ej varit någon tillfällighet. I Niels Knudsens testamente av år 1541 utsågos Holger Skaldre, Peder Hallandsfar, Jens Gerbo och Jon Tursen till exekutorer.⁴⁷ Peder Hallandsfar själv insatte i sitt testamente år 1546 Peder Iversen, Jon Tursen och vikarien Niels Hallandsfar som exekutorer.⁴⁸

I detta sammanhang erbjuder Peder Iversens historiska författarskap åtskilligt av intresse. Av hans hand föreligger en annalistisk framställning av Danmarks och främst den danska kyrkans historia från år 1274 fram till år 1536.⁴⁹ Han började alltså sin framställning från Jakob Erlandsens arkiepiskopat, och ofta beröras de lundensiska ärke-

biskoparnas insatser, bl. a. Johannes Grands kamp mot Erik Menved. Peder Iversens skildring har inspirerats av de synpunkter på kyrkans rättigheter och friheter, vilka anlagts av arkeiepiskopatets stridbaraste innehavare ända fram till Birger Gunnersen. Därför klandras t. ex. Jens Brostrups bortförläningar av ärkebiskopsgodset. Samma strikt rättsliga synpunkter läggas på förhållandena efter ärkebiskop Birgers död. Aage Sparre framställes som dennes rättmätige efterträdare, och denna rätt sades ha överflyttats på Torbern Bille genom mästern Aages resignation. Därför innehåller det kortfattade konstaterandet om den siste arkielektus, att »han tillfångatogs i Köpenhamn och hölls under ett år fängslad på Nyköpings slott», en förstucken antydning om att Christiern III förgripit sig på kyrkans och ärkebiskopsdömetts klart bevisade rättigheter och privilegier. Detta understrykes än mera av att Peder Iversen avslutade sitt verk med en bulla mot dem, som »anfåktade den heliga kyrkans egendom eller tjänare och förgrep sig på dess rättigheter». Den hade avsänts till Danmark av påven Innocentius IV år 1245 och på nytt proklamerats av ärkebiskop Peder år 1336.⁵⁰ Det råder sålunda intet tvivel om hur mästern Peder betraktat den kyrkliga omdaning, vilken begyntes år 1536.

Prelaturerna besattes som synes länge med medlemmar ur kretsen av gamla kapitelledamöter, och detsamma var förhållandet med de båda posterna som domkyrkovärjar. På grundval av det bevarade materialet, främst kvittenser gällande förvaltningen, kan följande lista upprättas över ämbetenas innehavare fram till 1500-talets mitt:

1538	Laurids Falster	—
1540	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1541	—	Torkel Brunk
1542	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1545	Jens Gerbo	Torkel Brunk
1546	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1547	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1548	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1549	Holger Skaldre	Torkel Brunk
1550	Holger Skaldre	Torkel Brunk ⁵¹

Många av de kaniker, som före 1536 innehaft prebenden i Lund men ej residerat, behöllo sina ämbeten. Jörgen Gyldenstjerne behöll sitt kanonikat till år 1547, då han överlät det till brorsonen Henrik Gyldenstjerne, son till Mogens Gyldenstjerne.⁵² Bland andra ej residerande adliga kaniker må nämnas kunglige sekreteraren Axel Urne, som innehade kanonikat i Lund till år 1549.⁵³ På 1540-talet är Tyge Krabbes son Erik Krabbe belagd som kanik i Lund. Räntorna av prebendet uppbyros för hans räkning genom en prokurator.⁵⁴ År 1534 erhöll även Anders Billes son Bent ett kanonikat, vilket han innehade till 1555, men ej heller han residerade vid domkyrkan.⁵⁵

Vid vissa tillfällen bytte ledigblivna kanonikat innehavare på ett sätt, som visar den rådande sekulariseringstendensen. Tullaren i Köpenhamn Jörgen Strug efterträdde sålunda Aage Jepsen Sparre år 1541. Samma år övertog slottsskrivaren på Malmöhus Niels Jensen det genom Niels Knudsens frånfälle ledigblivna kanonikatet.⁵⁶ Sekreteraren Johannes Jokel erhöll 1545 ett kanonikat efter Erik Daa.⁵⁷ I ett par fall togos prebenden i anspråk för underhåll åt den nya kyrkans tjänare. År 1546 utfärdade Christiern III ett exspektansbrev för Hans Olufsen »Spandemager», som överflyttats till Lund, på första därefter vakanta kanonikat.⁵⁸ Tre år senare erhöll slottspredikanten i Köpenhamn det kanonikat, som blev ledigt genom Jens Gerbos död.⁵⁹

Man kan i det bevarade materialet skönja, huru några stycken av de gamla vikarierna behållit sina räntor in på 1540-talet.⁶⁰ Men som tidigare antytts, anslogs snart en del av vikariornas avkastning till specialändamål inom kyrka eller skola. År 1543 lades sålunda av konungen en vikaria, helgad åt den helige hertig Knut, under domskolan som löneförstärkning åt skolföreståndaren.⁶¹ År 1538 hade lektorn vid Köpenhamns universitet Jörgen Pedersen Samsingius erhållit en vikaria i Lund, och tre år senare tilldelades Hans Olufsen »Spandemager» en vikaria, lektor Mogens Pedersen en och lektor Peder Laurensens minderårige son Laurids en vikaria.⁶² Den vikaria kaniken Peder Hallandsfar innehaft, gavs år 1546 till en kanslitjänsteman.⁶³

Två av de många medtävlarna om arkiepiskopatet i Lund, Aage Jepsen Sparre och Torbern Bille, hade som i det föregående visats erhållit försörjning inom ärkestiftet. Jörgen Skodborgs och Johan Wezes livsöden gestaltade sig helt annorlunda. Johan Weze tillerkändes vid

olika tillfällen av påven intäkter och räntor från kyrkliga ämbeten i Tyskland, ehuru han ofta på grund av de politiska förhållandena ej kom i åtnjutande av de beviljade förmånerna. Under 1530-talet knöts han emellertid till kung Ferdinands hov i Wien som kejsar Karls sändebud och nyttjades i olika diplomatiska uppgifter. I Wien omintetgjorde han bl. a. 1533 ett försök från Johannes Magnus sida — denne hade nyligen i Rom vigts till svensk ärkebiskop — att vinna bistånd av habsburgarna för sin restitution i Uppsala ärkestift. Genom kejsarens mellankomst postulerades han slutligen år 1542 till ärkebiskop i stiftet Konstanz. Eftersom detta stift var reformerat, kunde Johan Weze emellertid ej insättas i sitt ämbete. År 1548 erövrade kejsar Karl bl. a. Konstanz, och Johan Wezes utsikter tycktes ljusna, men samma år avled han utan att ha fått mottaga vigning till något av de biskopsämbeten han gjort anspråk på. Hans sista vilorum bereddes i Königsfeldens klosterkyrka.⁶⁴

Jörgen Skodborg framlevde efter 1530 sina dagar i stiftet Köln, där han vid flera tillfällen tjänstgjorde som vigbiskop. Hans yttre levnadsvillkor synas ha varit torftiga. År 1541 gjordes av hans gynnare ärkebiskopen i Köln, Adolf av Schaumburg, en framställning till Christiern III om att Jörgen Skodborg borde restitueras i sina rättigheter som danska rikets ärkebiskop. Denna begäran avslogs naturligt nog. Tio år senare avled Jörgen Skodborg i Köln, den siste, som mottagit vigning till Lunds ärkestift. Av samtida karakteriserades han som en from katolik, sträng i seder och vandel.⁶⁵

Ansvar för att man i tro och gudstjänstliv inom de olika stiften ställde sig kyrkoordinantian till efterrättelse, vilade på superintendenterna. Superintendenten över Lunds stift, Frands Vormordsen, var år 1537 vid sin vigning 46 år gammal. Född i Nederländerna, enligt traditionen i Amsterdam, inträdde han i karmelitorden, och av ordensledningens sändes han till Danmark, där han år 1519 inträdde i det nyupprättade karmelitkollegiet i Köpenhamn. Till förman fick han här Poul Helgesen. Efter kollegiets upplösning i samband med regimskiftet 1523 överflyttades troligen Frands Vormordsens verksamhet till universitetet. Tillsammans med Poul Helgesen utgav han år 1528 en

översättning av Davids psaltare. I febr. 1529 anlände han till Malmö, av stadsledningen kallad att bliva stadens nye predikare. Frans Vormordsens religiösa uppfattning synes ännu vid denna tid ha varit övervägande reformistiskt katolsk, men snart framträdde han som evangeliskt sinnad och ingick äktenskap år 1530. Som rektor knöts han till den evangeliska högskolan i Malmö och utgav under de följande åren ett flertal skrifter, bl. a. den i det föregående behandlade »Apologia adversus Lundenses canonicos».⁶⁶

En maktpåliggande uppgift väntade den nye superintendenten. Det har redan nämnts, att hans ställning blev så utsatt, att ett kungligt skyddsbrev år 1538 utfärdades för Frands Vormordsen själv och hans anhängare. I jämförelse med de gamla ärkebiskoparnas levnadsvillkor voro superintendentens mycket blygsamma. I kyrkoordinantian fastställdes en superintendents årslön till 480 skäppor råg, 960 skäppor malt, 800 skäppor havre, 50 lass hö, 10 lass halm, 40 lamm och 100 gulden. År 1541 lades därtill ärkesätets gods i Sularp, och tio år senare erhöll superintendenten dessutom St. Andreas altare i domkyrkan med dess räntor och egendom.⁶⁷ Kyrkoordinantian fastställde också det antal tjänstefolk, som superintendenten hade rätt att hålla men också måste avlöna ur sina intäkter, till två tjänstepigor, en skrivare, en kusk, en dräng och en karl, som skulle användas att uträtta ärenden.

En ofrälse superintendents förhållande till stiftets aristokrati blev därför ett helt annat än de gamla, ofta adliga ärkebiskoparnas. Ej blott olika social och ekonomisk standard utan även meningsskiljaktigheter i religiösa frågor vållade svårigheter. Från 1550-talet har bevarats en instruktion om hur en superintendent borde förhålla sig i olika situationer. Det föreskrevs, att om adelsmän, »som vanligt är», gävo sig i dispyt med superintendenten för att försvara någon punkt i den katolska trosläran och därvid läto undfalla sig skymfliga tillmälen, borde superintendenten svara med ödmjukhet och i första hand tänka på sitt ämbete och den trohetsed han avlagt till konungen.⁶⁸

Från de gammaltroende kapitelmedlemmarnas sida lades även hinder i Frands Vormordsens väg. De flesta av ärkestiftets sockenpräster voro föga hågade att taga befattning med de evangeliska lärorna, och många av dem torde alltjämt i de gamla prelaterna och kanikerna ha sett sin rätta andliga överhet. Obstruktion från kanikernas sida kunde

därför vålla superintendenten kännbart avbräck i hans verksamhet. En betydelsefull uppgift lades alltså även på den evangeliske teolog, som skulle förestå de teologiska föreläsningar och den undervisning vid domkapitlet, varom kyrkoordinantian lämnade föreskrifter. Till innehavare av denna lärarpost utsågs lektor Peder Laurensen. Återupprättandet av universitetet i Köpenhamn år 1537 hade nämligen gjort högskolan i Malmö överflödig. Den upplöstes därför, varigenom dess lärarkrafter frigjordes för nya uppgifter.

De gammaltroende kapitelmedlemmarna höllo de gamla gudstjänsterna vid makt under tiden närmast efter herredagen i Köpenhamn 1536. Domkapitlets inlaga till Christiern III av den 6 febr. 1537, för vilken utförligt redogjorts i annat sammanhang, röjer prelaternas och kanikernas uppfattning om besluten rörande kyrkoskickets omdaning. De vore till intet förpliktande, förrän ett allmänt koncilium uttalat sin mening. I enlighet härmed anhöll man också om rätt att fortfarande få utöva sin gudstjänst i domkyrkan. Så skedde även till en tid. I juni 1537 skänkte kaniken Peder Iversen egendom till ett altare i domkyrkan.⁶⁹ I samband med en rättstvist två månader senare rörande en gård i Landskrona, som skänkts till en mässtiftelse i domkyrkan och nu återkrävdes, meddelade kaniken Peder Seber å domkyrkovärjarnas vägnar, att gudstjänsten alltjämt hölls vid makt, varför all talan borde ogillas.⁷⁰

Kyrkoordinantians definitiva antagande synes ha medfört, att mässtjänsten nedlagts. Bugenhagens ceremoniel skulle därefter följas vid kanikernas gudstjänster. »Prästedider» tillätos ej, och kanikerna skulle ej längre »besväras, som tidigare skett, med den långa sången». Ett tecken på mässornas avveckling var bl. a. att kaniken Jens Gerbo i maj 1539 av domkyrkovärjarna mottog penningmedel från tre gårdar, vilka ursprungligen skänkts till domkyrkan för mässläsning, för att utdela medlen till de fattiga.⁷¹

Kapitelherrarna i Lund försvarade sin gamla tro ännu på 1540-talet. År 1543 utfärdade professorerna vid Köpenhamns universitet kallelser till några av de gamla domkapitlet med en uppmaning att sända representanter till huvudstaden, där en disputation skulle anordnas mellan kanikerna och universitetslärarna. I nov. 1543 sändes en sådan inbjudan till domkapitlet i Lund.⁷² Samtidigt översändes några av professorerna uppsatta artiklar, vilka skulle tjäna som utgångspunkter för

religionssamtalet. Dessa artiklar äro numera ej bevarade, men däremot finns den motskrift i behåll, vilken lundakapitlet överlämnade till Christiern III.⁷³

I denna påpekades först och främst vådan av att menige man själv tilläts tolka Skriften. Detta vållade endast oenighet och strider. Ansvaret för denna utveckling föll i främsta rummet, menade kapitelherrarna, på Martin Luther, som man i Danmark var allt för snar att lyssna till. Folket hade sålunda gjorts till domare i alla frågor, så att »vad som tyckes dem rätt, kan ej vara krokot». Bibeln tolkades av var och en i enlighet med hans egna syften, något som ej ens Kristi egna lärjungar dristat sig till att göra. Det förakt för kyrkan och dess lära, som framvuxit härur, var enligt kanikernas sätt att se ett av förebuden till Antikrists återkomst. Efter kyrkans fall kunde man därför vänta även den världsliga överhetens ändalykt. Kapitelherrarna ansågo sig uppleva, vad Paulus skildrat i sitt andra brev till tessalonikerna (2 kap.), och manade konungen att medan tid ännu var, utrota föraktet för kyrkan och olydnaden mot dess lära och bud.

Därefter konstaterades, att de evangeliska teologerna själva ej alltid voro ense i förekommande frågor. Detta belystes med några exempel. Så voro föreskrifterna i nattvardsritualen ej konsekventa. Först hade man påbjudit klockringning vid konsekrationen och tillåt it elevation. Sedermera hade bådadera förbjudits. Detta visade enligt kapitelherrarnas mening, att superintendenterna själva tvivlade på sakramentets fasta sanning, oaktat de ville lära menigheten, att brödet och vinet verkligen voro Kristi lekamen och blod.

Det fanns ett visst fog för denna anmärkning. För menigheten hade ju mässoffret framstått som kulminationspunkten i den katolska mässan. Reformatorerna hade också varit mycket försiktiga på denna punkt. I 1528 års malmömässa fanns elevationen kvar, och kyrkoordnantiän tillät både klockringning och elevation, »om tjänaren så tycker».⁷⁴ År 1544 hade emellertid häradsprosten i Oxie härad förbjudit elevationen där.⁷⁵

Kanikerna menade sig finna en liknande inkonsekvens i de evangeliska teologernas meningar om skriftermålet. Först hade dessa ej velat ha något skriftermål utan menat, att varje församlingsmedlem inför Gud borde bekänna sin synd, varefter prästen uttalade avlösningen

inför hela församlingen. Sedermera hade man menat, att var och en borde skriftas enskilt av prästen och förhöras i katekesens huvudstycken. Nu, 1544, hade Frands Vormordsen vid det senaste stiftsmötet gjort gällande, att man borde skrifta de svåraste förseelserna, så att prästen kunde veta, i vad mån nattvardsgästerna voro beredda.

I fråga om dopritualen menade kanikerna, att superintendenterna, när de från det katolska skicket övertagit primsigningen, gjort ett avsteg från sin princip att ej utföra andra rituella handlingar än dem, som Skriften föreskrev. Slutsatsen blev därför, att det var tryggare att hålla sig till kyrkans enhetliga lära än till dessa nya »vädermöllor». Skriften utmynnade i en programförklaring inför den beramade disputationen: Vid universitet hade man rätt att som förnuftsövning disputera för eller mot allt vad den heliga skrift innehåller. En vid disputation framlagd mening kunde däremot ej betraktas som en bestående sanning, om den ej prövades av »de fyra universiteten i kristenheten» och vann deras gillande. Om därför de i Köpenhamn författade artiklarna skulle underskrivas av kanikerna, ville dessa, att punkterna först måtte underställas de nämnda universiteten för granskning — man torde ha åsyftat de teologiska fakulteterna i Paris, Köln, Erfurt och Louvain, till vilka man vädjat t. ex. efter religionssamtalet i Leipzig 1519 mellan Luther och Eck — och när dessa jämte ett allmänt koncilium stadfäst dem, skulle även domkapitlet i Lund biträda dem. Dock ämnade man hörsamma den i konungens namn utfärdade kallelsen till disputation.

Lundakapitlet hade sålunda ej på någon punkt vikit från den uppfattning i fråga om tro och kyrkoskick, som man år 1537 gjort sig till tolk för i inlagan till konungen. Disputationen ägde rum vid universitetet i nov. 1544. Dess utgång var efter den nyss citerade programförklaringen på förhand given. Kapitlets ståndpunkt försvarades av kantorn Peder Seber samt kanikerna Peder Iversen och Jon Tursen. En tradition, som bevarats av Mogens Madsen, skildrar det intryck kapitelherrarna gjort på de närvarande. Peder Seber och Peder Iversen hade varit de mest ståndaktiga, »båda män med djup lärdom och magistergrad», medan däremot Jon Tursen mera utmanat löjet.⁷⁶

Frands Vormordsen gjorde senare ett försök att rubba kanikernas åsikter. I febr. 1545 inbjöd han dem till ett religionssamtal, varvid

främst nattvardsuppfattningen skulle diskuteras.⁷⁷ Hur detta samtal utfallit, är ej känt, men det förefaller sannolikt, att båda parter vidhållit sina meningar. Vid stiftssynoden 1546 fann sig nämligen Frands Vormordsen föranlåten att behandla just elevationsfrågan och nattvardsritualen. Han uttalade sig med stor skärpa mot elevationen, som ej var vare sig påbjuden eller instiftad av Kristus utan blott blivit till en förargelseklippa, så att menigheterna ej insett, att sakramentets rätta innebörd skulle sökas däri, att man med värdigt sinnelag mottog brödet och vinet, ej i att man såg sakramentet upplyftas.⁷⁸ Två år senare lade han sig vinn om att klart uppdraga gränsen till den katolska uppfattningen i fråga om skriftermålet. Vid detta års stiftsmöte påbjöd han, att bot skulle predikas enligt bibeln och noga skiljas från den katolska penitensen, som vore uppdyktad »övertro och vidskepelse». Prästen skulle inpräglade Guds löften om straff och frälsning i anslutning till dekalogen och flitigt driva botpredikan. Dessutom preciserade han sin uppfattning om det enskilda skriftermålet. Det väsentliga vore, att bekännelsen kom från ett förkrossat hjärta. Att uppräknade de olika förseelserna stämplades som papistisk »vidskepelse».⁷⁹ Vid samma tillfälle riktade han ett hetsigt angrepp mot dem, som ville kallas biskopar i kyrkan men »varken själva undervisade eller ville låta sig undervisas», och dem, vilka kallade sig kyrkans prelater men hade buken till sin gud och voro dömda till evigt fördärv.⁸⁰ Det torde vara ställt utom allt tvivel, att Frands Vormordsens uttalanden föranletts av de gammaltroende kapitelmedlemmarnas fasthållande vid sin fäderneärvda tro och att denna ståndaktighet bidragit till att hålla den religiösa konservatismen vid liv inom stiftet.

År 1551 avled Frands Vormordsen. Han var vid sin bortgång sextio år gammal. Liksom sina företrädare i stiftsledningen, ärkebiskoparna, gravsattes han i domkyrkan. Till hans efterträdare utsåg Christiern III sockenprästen vid Vor Frue Kirke i Köpenhamn Niels Palladius.⁸¹ Vid superintendenteskiftet inträffade en episod, som belyser den seghet, med vilken de gamla traditionerna levde kvar inom lundakapitlet. Den ålderstigne Peder Laurensen dikterade för sin son den 8 april 1552 ett brev till kapitelherrarna. I detta manade han dem att utan pomp och ståt mottaga sin nye superintendent, att varken i leverne eller gudstjänst bryta mot kyrkoordinantian och att, om någon ännu levde i konkubi-

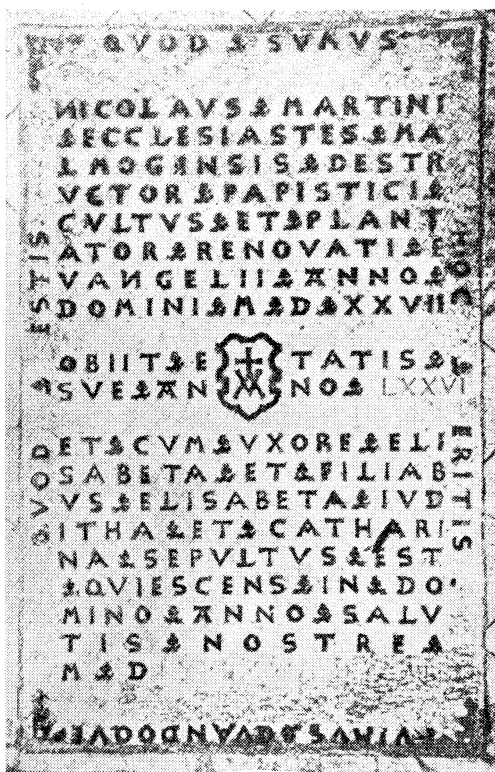
nat i stället för i kristligt äktenskap, skilja sig från kvinnan och ingå äktenskap. Slutligen förebrådde han kapitelmedlemmarna, att fortfarande blott få gingo till nattvarden enligt evangelisk ritus. Under brevet tillade han själv med darrande hand en slutönskan och skrev sitt namn.⁸² Detta var förmodligen sista gången Peder Laurensen förmanande och undervisande vände sig till lundakapitlet. Han synes ha avlidit senare under året.

Enligt kyrkoordinantian skulle superintendenten i sitt arbete närmast biträdas av häradsprostarna. Dessa utgjorde evangeliska motsvarigheter till de häradsdekaner, som äro kända från ärkestiftets organisation.⁸³ Till befattningen skulle nu utses män, som utöver prästbildningen även förvärvat insikter i gällande lag och rättspraxis. Det ålåg dem liksom superintendenten att årligen anställa visitationer och tillse, att kyrkorna erhöilo vad dem rätteligen tillkom och att sockenprästerna fullgjorde sina åligganden, ävensom att allmogen förde ett kristligt leverne. I rättssaker, där präst var part, tillkom domsrätten i första hand häradsprostarna eller superintendenten, vilka fällde utslag i länsmannens närvaro, såvida talan ej gällde jord eller fast egendom, då målet liksom förr skulle behandlas på landstinget.⁸⁴

År 1538 omtalas Claus Mortensen som häradsprost i Oxie och Bara härad.⁸⁵ Efter lönetvisterna med sina gamla sockenbor i Malmö förflyttades han 1541 till Husie och V. Skrävlinge socknar. Som sockenpräst där slutade han sina dagar den 13 dec. 1575.⁸⁶ I början av 1540-talet avgick han även som häradsprost i Oxie härad och efterträddes i denna befattning av Anders Ljung, tidigare predikant i Landskrona. Om Anders Ljungs ämbetsutövning äro spridda vittnesbörd bevarade i form av några fragment av de förmaningar, som han år 1544 utsände till prästerna i häradet.⁸⁷ Överallt i Skåne och Halland synas häradsprostar ha utsetts och varit i verksamhet år 1539, då konungen anlidade dem under sin resa genom provinsen, när allmogen skulle kallas till förhandlingar om tionden. Detsamma var förhållandet i Blekinge år 1541.

Undersökningar ha gjorts, bl. a. omfattande Odense stift, rörande frågan, i vilken utsträckning nyrekrytering av sockenpräster ägt rum

Gravsten över Claus Mortensen »Töndebinder». St. Petri kyrka, Malmö. Inskriften lyder i översättning: »Claus Mortensen, präst i Malmö, ödeläggare av den papistiska gudstjänsten, förkunnare av det åter levande evangeliet i Herrans år 1527. Han avled i sitt 76:te år och är jordad här tillsammans med sin hustru Elisabet och döttrarna Elisabet, Judit och Karen. Villande i Herranom. År 15.. efter vår Frälsares födelse.» Kring kanten står hexametern »Quod sumus vos eritis fuimus quandoque quod estis» (Vad vi äro skolen I bliva, vi ha en gång varit vad I ären)

efter 1536. Resultaten visa, att de gamla prästerna suttit kvar i de flesta socknarna. Man krävde emellertid av dem, att de ställde sig kyrkoordinantian till efterrättelse och läto undervisa sig för att förkovra sina kunskaper i kristendomens huvudstycken.⁸⁸ På liknande sätt tedde sig förhållandena otvivelaktigt i Lunds stift. Dock kan man konstatera, att bindande föreskrifter gavs för en nytillsatt prästs verksamhet vid de sockenkyrkor, till vilka kronan hade patronatsrätt och som blevo lediga under åren närmast efter 1536. Några kungliga presentationsbrev från dessa år belysa detta. Den 16 juni 1536 utfärdades presentationsbrev på Hjärsås och Knisslinge församlingar, den 1 aug. erhöll lektor Peder Laurensen brev på Oxie kyrka, den 31 okt. 1536 tillsattes ny sockenpräst i Hörby och Lyby, och den 16 nov. gavs presentation på Åsums och Skepparslövs kyrkor. Den 25 nov. 1536 slutligen fick Hans Olufsen »Spandemager» presentationsbrev på Högby

socken.⁸⁹ I de flesta av dessa brev intogs en särskild formel, varigenom prästen förpliktades att efterleva de fattade besluten rörande kyrkans omdaning («tamen nova illa reformatione integra et incorrupta»).

Efter hand trädde kyrkoordinantians bestämmelser i kraft. Prästtillsättningen lades då i superintendentens hand, sedan menigheten under häradsprostens ledning genom val utsett ny präst.⁹⁰ Men även nu måste man räkna med retarderande krafter. Kapitelmedlemmarna behöllo allt framgent patronatsrätten till sina trettio prebendekyrkor. Kanikerna hade sålunda i dessa fall medinflytande på prästtillsättningen. Ända till år 1571 tillsattes kaplan i prebendekyrkorna och andra kyrkliga län av den andlige rättsinnehavaren.⁹¹ Därtill lydde nio sockenkyrkor under adligt patronat.⁹² Men det tillkom också den världslige länsmanen att å konungens vägnar meddela stadfästelse av det gjorda valet. Så länge aristokratien hyste sympatier för den gamla tron, öppnades här en möjlighet för reaktionärt sidoinflytande att göra sig gällande. I det föregående har också berörts, huru superintendenterna vid mötet i Nyborg år 1539 klagade över att länsmännen sökte påverka själva valhandlingen.

Dessa problem mötte i första hand på landsbygden. I många köpstäder fanns däremot en evangelisk tradition att falla tillbaka på, och församlingslivet kunde bygga vidare på den grund, som lagts under Frederik I:s tid. Några sporadiska uppgifter ha bevarats om predikanterna i dessa stadsförsamlingar. Claus Mortensen efterträddes i Malmö av Hans Siunesen, men staden hade dessutom ännu en predikant. Hans Olufsen knöts ganska snart till den nybildade domkyrkoförsamlingen i Lund, där han år 1541 tilldelades en av domkyrkans vikarior.⁹³ Anders Ljung kvarstod någon tid efter 1536 som predikare i Landskrona, ty han kallades i denna egenskap av Christiern III att deltaga i arbetena på kyrkoordinantian.

Den väsentliga uppgiften vid reformationsverkets genomförande blev sålunda att sätta alla sockenprästerna i stånd att motsvara de ökade krav, som ställdes på dem. De skulle undervisa i den evangeliska tron och göras förtrogna med det gudstjänstskick, som borde ersätta den gamla ritualen. I sistnämnda avseende skapades i de skånska provinserna speciella problem genom det att en egen kulttradition utbildats av malmöreformatorerna. Stundom gjordes nämligen en klar distinktion

mellan sjungen mässa och läst mässa. Den sjungna mässan bibehöll i regel latinet, eftersom modersmålet illa passade samman med de gregorianska melodierna, medan däremot den lästa mässan hölls på modersmålet med väsentlig uppgift att samla uppmärksamheten kring bibelordet. Luther själv uttalade sig t. ex. mot att tysk text sattes till den gregorianska sången. Han intog även en pietetsfull ståndpunkt i den »Formula Missae», som utkom år 1523. Latinet bibehölls i stor utsträckning. Tre år senare förordade han emellertid en rent tysk gudstjänstordning i sin »Deutsche Messe». Tidigare har påpekats, att 1528 års malmömässa anslutit sig till samma princip och utformats med »Deutsche Messe» och nürnbergiska gudstjänstbruk som förebilder. Denna ganska radikala lösning var möjlig, när man som Claus Mortensen hade att reglera kultbruken inom ett så begränsat område som en köpstad.

Annorlunda tedde sig uppgiften för Johann Bugenhagen, när han skrev sina tyska kyrkoordningar. I regel följde han den i »Formula Missae» angivna principen och behöll latinet åtminstone i de delar av gudstjänsten, som voro avsedda att sjungas. Samma tendens genomfördes i den danska kyrkoordinantians gudstjänstföreskrifter. Sekvenser och prefationer förekommo endast med latinska texter. Denna försiktiga konservatism föranleddes av att kyrkoordinantian ville skapa uniformitet i kultbruken. Därvid kunde man vänta motstånd från gammal-troende håll. Lundakapitlet t. ex. hade i sin skrivelse till konungen år 1537 i frågor rörande det yttre kyrkoskicket anlagt reformkatolikernas synpunkter: brister hos klerkerna ville man avhjälpa, evangelium skulle predikas, men slutlig ståndpunkt i stridsfrågorna kunde ej tagas, förrän ett allmänt koncilium avgivit sitt yttrande. Mot denna bakgrund ter sig kyrkoordinantians konservatism fullt förståelig.

Men desto svårare tecknade sig Frands Vormordsens uppgift. Malmö-mässan hade konsekvent använt danska språket, även i de sjungna partierna av gudstjänsten. Superintendenten sökte sig också, redan innan ordinantian formellt antagits av riksrådet 1539, fram på en radikal linje. Hösten 1538 påbörjade han i samarbete med Claus Mortensen en kyrkohandbok, som förelåg i tryck år 1539. I allt väsentligt följdes kyrkoordinantian utom på en punkt: danska språket användes genomgående, några latinska sekvenser och prefationer förekommo ej.⁹⁴ På

nytt manifesterade sig sålunda den djärvhet, som också tidigare satt sin prägel på reformationsverket i Malmö. Denna omständighet bidrog givetvis i sin mån till att skärpa motsättningarna mellan domkapitlet och de evangeliska teologerna.

Till sockenprästernas tjänst hade Frands Vormordsen år 1537 utgivit en katekesöversättning, varur partier skulle efter predikan uppläsas för församlingen. Samma år utgavs från Malmö ännu en katekes, avsedd för »enfaldige kristne och sockenpräster».⁹⁵ Därmed hade ett par hjälpmedel anskaffats för prästerskapets och menighetens omskolning. Den viktigaste insatsen gjordes emellertid av superintendenten själv och hans häradsprostar under visitationerna. Frands Vormordsens uppträdande präglades ofta av oräddhet och fasthet. När t. ex. sockenprästen i N. Vram vid högmässan sjöng det gamla Sanctus, berättas det, att superintendenten omedelbart stigit fram till altaret och skurit bort de blad ur mässboken, »som honom ej täcktes».⁹⁶ Episoden synes vittna om att Frands Vormordsen hållit fast vid kravet på danskans användning även i mässans sjungna partier.

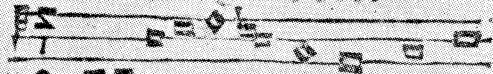
Den skånska allmogen torde före 1536 ha levat praktiskt taget oberörd av de nya andliga strömningarna. Ännu år 1529 uppsattes i Glimminge kyrka skulpturer föreställande jungfru Maria och helgonen S:ta Barbara, S:ta Dorothea, St. Laurentius och St. Nikolaus.⁹⁷ Blott långsamt tillägnade man sig de lärdomar, som av prästen lämnades från predikstolen i form av enkla katekesförklaringar efter predikan. Frands Vormordsen underströk, att detta borde ske varje söndag, samvetsgrant och ärligt, i klara och lättbegripliga ordalag.⁹⁸ Dock påstod han sig ännu år 1551 ha funnit sextioåringar, vilka ej kunde läsa Fader vår och ej voro i stånd att redogöra för innehållet i Tio Guds bud.⁹⁹

Särskilt den nya nattvardsuppfattningen och de nya bruken vid komunionen skapade förvirring. Det förekom, att man vid nattvardsgång på vägen från altarringen vände om nere i kyrkan och gick fram på nytt, så att man flera gånger i sträck mottog brödet och vinet.¹⁰⁰ Detta torde bottna i en förvirrad föreställning om att man genom brödet och vinet skulle undfå något slags magisk kraft, en föreställning, som lätt kan ha uppkommit, när man först vant sig vid att se sakramentet upplyftas av den katolske prästen och göras till föremål för tillbedjan och nu själv anammade samma sakrament. Frands Vormordsen tillgrep på

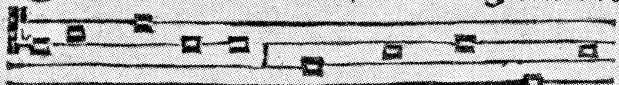
ren lade sitt ansigt skine offuer dig. oc
 vere dig miscüdelig. Herte vende sitt
 ansigt til dig. oc giffue dig freden.

Rüho. Amen.

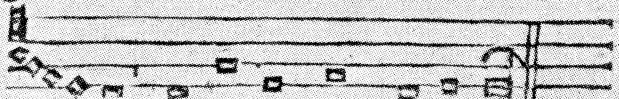
Thu singer måd en dansk. **Plalene**
 Pro psal. eller oc der & budord. So het
 effolger. Det & budord.

Du sad vdi himmerig sin vis

ge han oss kende. Der han vil ved til

iorderig de & budord vdsende.

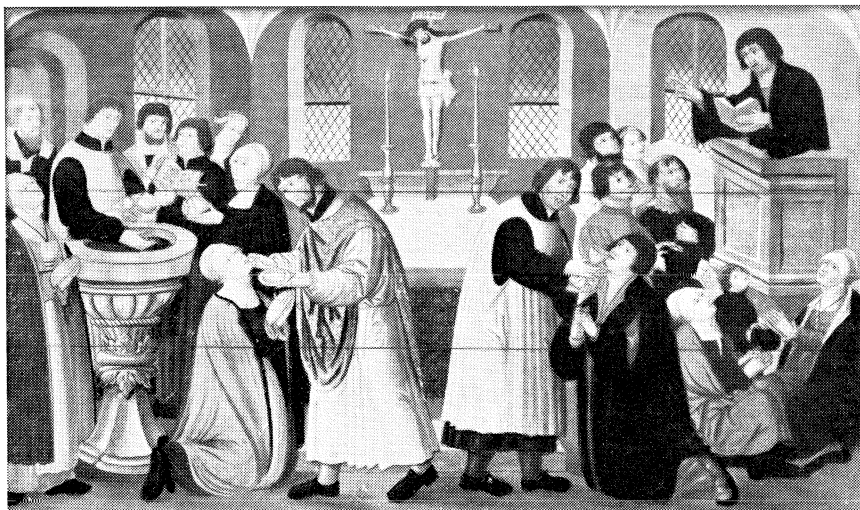
Det forste budordt det er nu saa. Det
 bor dig nu att merke. Alligud skalt du
 dig ey saa. me en gø skalt du dyrke
 Du skalt oc ey forfenge sig. Guds bel-
 lige

denna punkt radikala medel. Från nattvardsgång skulle avstängas alla, som ej visat sig värdiga och ej kunde mottaga sakramentet i rätt anda, men samtidigt föreskrev han, att var och en, som ej gick till nattvarden, skulle bann sättas.¹⁰¹

Å andra sidan levde traditionella ceremonier kvar med seg livskraft. Gång efter annan påtalade Frands Vormordsen, att man i vissa socknar under de s. k. gångedagarna före Kristi Himmelfärdsdag enligt gammal sed gick i procession kring åkrar och fält, för att årets gröda skulle bli va välsignad. I andra trakter förekom det att man bar en rosenkrans virad kring halsen som ett slags amulett.¹⁰² Med ängslig försiktighet har sålunda allmogen i det längsta sökt hålla vägarna öppna åt båda hållen vid valet mellan gammal och ny tro.

Det förefaller som om sociala och moraliska svårigheter vållats av det nya bruket, att även präster tillätos ingå äktenskap. Ett präst-äktenskap var ur katolsk synpunkt intet annat än skörlevnad. Lunda-kanikerna synas också i det längsta ha varit obenägna att inträda i det äkta ståndet. På denna punkt fanns ett traditionellt och inrotat motstånd, som skulle övervinnas. Men därtill komplicerades problemet för de präster, som ämnade bryta celibatet. Det kunde ifrågasättas, om en hederlig kvinna skulle kunna äkta en prästman utan att själv samtidigt förnedra sig socialt och moraliskt inför fränder och sockenbor, vilka hyllade den gamla uppfattningen. Att svårigheter av denna art existerat, framgår av Anders Ljungs och Frands Vormordsens maningar till prästerna att vid val av maka noga överlägga med sig själv, se sig före och anropa Gud om ledning. De borde nämligen till hustru välja kvinnor av hederlig släkt, som vare sig de voro ungmör eller änkor voro kända för renhet i seder, och ej ingå äktenskap med illa beryktade kvinnor, som kanske rentav hämtades från något skökohus.¹⁰³

Införandet av evangelisk ritual med huvudvikten lagd på predikan och ordets förkunnelse krävde vissa förändringar av kyrkornas inre. Den katolska mässans kulminationspunkt, transubstantiationen, var förlagd till altaret framme i koret. För predikan krävdes nu även uppförande av predikstol. Dessutom inrättades efter hand sittplatser för menigheten i kyrkorna. Dessa omändringar drogo extra kostnader. Samtidigt hade emellertid sockenkyrkornas ekonomi ofta försvagats, genom att gods och räntor fräntagits dem. I det föregående ha några

Bilder ur det evangeliska gudstjänstlivet. Altartavla uppsatt år 1561 i Torslunde kyrka på Själland

exempel framdragits på adelsmäns övergrepp gentemot sockenkyrkorna. Men även bönder sökte tillägna sig egendom lydande under sockenkyrkan. Stundom har orsaken härtill varit, att kyrkvärjarna ej förmått effektivt skydda kyrkans gods och rättigheter. År 1533 hade t. ex. en bonde i Hammarlunda socken, som bodde på en kyrkan tillhörig fästa, givit sig i rättegång mot kyrkvärjarna, vilka han ej trodde skulle kunna försvara kyrkan, och sedan ställt sig under konungens fogde i häradet.¹⁰⁴ Men det är givet, att bönderna endast motvilligt erlade räntor och landgille till präst och sockenkyrka, om prästen predikade en tro och fullgjorde ceremonier, som de i hjärtat ogillade. Då låg det frestande nära att undandraga sig sina skyldigheter och för egen del bruka sockenkyrkans jord.

Ett material, som huvudsakligen består av register, har bevarats och visar, att så också skett. Kyrkans motpart i de olika rättssaker det här är fråga om, namnges stundom ej, men ofta framgår det av sammanhanget, att det måste ha varit en bonde. Stundom sägs det uttryckligt, att kyrkan berövats landgille från någon jord, i andra fall att den förlorat dominiet. Uppllysningarna ha bevarats därigenom, att stiftsläns-

mannen Sti Porse år 1544 av Christiern III fick i uppdrag att resa talan inför rätta på gods, åker, äng och annat, som frånhänts kyrkor och präster mot laga dom och rätt, samt att indriva resterande landgille och jordskyld.¹⁰⁵ De handlingar, som kommo till användning vid dessa processer, förvarades liksom andra urkunder på Lundagård, och alla arkivalierna förtecknades efter kunglig befallning år 1555.¹⁰⁶ Denna förteckning är bevarad och kan kompletteras med material från annat håll. De sålunda sammanställda uppgifterna visa, att minst ett fyrtiotal processer anlagts rörande gods och rättigheter, som avhänts kyrkan. De voro särskilt talrika under senare delen av 1540-talet och under 1550-talets förra hälft. I sjutton fall avgjordes tvisten med säkerhet till kyrkans förmån, vilket alltså ger vid handen, att kyrkans rätt i dessa fall tidigare kränkts, men det är sannolikt, att intrång i kyrkans rättigheter förekommit även i många av de övriga fallen.¹⁰⁷ Efter hand systematiserades Sti Porses granskningsverksamhet, och processerna anlades häradsvis. År 1551 fullföljdes t. ex. vid Luggude häradsting ett utslag mot alla, som inom häradet brukade kyrkans jord utan stiftslänsmannens samtycke.¹⁰⁸ Följande år vidtogos liknande åtgärder i Villands härad mot alla, som undanhöllo sockenkyrkorna dem tillkommande landgille.¹⁰⁹ Denna Sti Porses verksamhet innebar omsider för kyrkan ett löfte om ökad rättslig trygghet. Rikets styresmän hade ådagalagt sitt uppsåt att fullgöra sina plikter som kristlig överhet gentemot kyrkan.

Omdaningen av den skånska kyrkan måste tillerkännas en central plats i det danska reformationsverkets historia. De skånska landskapen hyste inom sina gränser den danska kyrkoprovinsens huvud, ärkebiskopen i Lund, och varje förändring i arkiepiskopatets ställning återverkade på den danska kyrkans relationer till påvestolen och den universella kyrkan. Därtill utvecklade sig den skånska köpstaden Malmö till en av de oroligaste lemmarna i Danmarks kyrka. Där hördes tidigt en särpräglad evangelisk förkunnelse, vid lösningen av kyrkoorganisatoriska och rituella frågor vågade man gå sina egna vägar, och malmöreformatörerna utövade inflytande även utanför det egna landskapets gränser.

Emellertid bör synkretsen vidgas och utvecklingen inom ärkestiftet ses i ett större sammanhang. Avslutningsvis må därför en utblick göras över händelseutvecklingen i såväl Danmark som Sverige. Mellan dessa båda länder synas nämligen under reformationens genombrottsår stimulerande impulser ha gått i båda riktningarna, så att de båda ländernas inbördes förhållande gestaltat sig som ett ömsesidigt givande och tagande. Kyrkoreformationen i Norden måste emellertid i sin tur ses mot en allmänt europeisk bakgrund.¹¹⁰

Under senmedeltiden eftersträvade Europas världsliga furstar att vidga gränserna för sin egen makt. En centraliserad förvaltning möjliggjorde effektivare uppsikt över det egna territoriets liv, och även gentemot kyrkan gjorde furstarna sina maktanspråk gällande. Delvis i kamp mot påvedömet — som t. ex. i Filip den skönes Frankrike — delvis med påvemaktens bistånd — bl. a. genom de stora konkordaten under 1400-talet — förvärvade furstarna allt större myndighet över kyrkan i det egna landet. Denna maktsträvan riktades i första hand mot biskoparna, vars politiska och administrativa befogenheter kringskuros och över vars tillsättning furstarna tillvällade sig inflytande. Vid medeltidens slut hade kyrkan i många länder kvar i stort sett blott de judiciella privilegierna, medan den däremot både politiskt och ekonomiskt förlorat sin självständighet. På detta sätt uppstodo inom den universella kyrkans ram territoriella kyrkosamfund, över vilka furstarna utövade vidsträckta befogenheter. I Tyskland ledde denna utveckling till att de enskilda furstarna och landsherrarna betraktade sig som överhuvud för kyrkan inom sitt eget territorium och att makthavarna i de fria städerna på motsvarande sätt ansågo sig ganska fritt kunna förfoga över de andliga institutionerna och deras tillgångar.

Det begynnande 1500-talets sociala oro samt Martin Luthers förkunselse stärkte territorialherrarnas maktsträvan. Snabbast mognade utvecklingen i de tyska riksstäderna och handelsmetropolerna, där den sociala nöden framtvang praktiska reformer inom fattig- och sjukvård och gav stadsledningen förevändningar för kraftigare ingrepp även i den kyrkliga organisationen. Redan under 1400-talet hade furstarna flerstädes genom visitationer sökt avhjälpa förekommande missförhållanden inom kyrkan och vant sig att ingripa i kyrkans inre liv. Den evangeliska teologien ledde till en omprövning av traditionella fråge-

ställningar. Om man godtog tanken på det allmänna prästadömet och således ej erkände biskopsvärdigheten i hävdvunnen, sakramental mening, aktualiserades frågorna om vem som i så fall skulle förvalta kyrkans egendom, besätta kyrkliga ämbeten och övervaka gudstjänstlivet. På denna väg öppnades en möjlighet för furstarna att slutgiltigt taga makten över kyrkan på biskoparnas bekostnad. Biskoparna sökte i det längsta försvara kyrkans och episkopatets privilegier och rättigheter, men ett centralt argument slogs dem ur handen, när man hävdade, att Guds i Skriften uppenbarade, eviga sanningar voro var mans egendom. Biskoparna kunde ej göra anspråk på någon rangställning mellan Gud och församlingen, och kyrkans egendom kunde ytterst med rätta anses tillhöra var man. I övertygelsen att de främjade det sanna evangeliet och utrotade mänskliga påfund, grepo furstarna sig an med en omdaning av det hierarkiska kyrkosamfundet i enlighet med evangeliets och den gudomliga rättens bud. 1525 tog hertig Albrekt ledningen av det preussiska reformationsverket, och 1527 inleddes genom kurfurstens försorg kyrkovisitationer i Sachsen. Likaså visiterades kyrkorna i Brandenburg och Hessen. 1525 frigjorde sig också staden Wittenberg från biskopens överhöghet, och stadens styresmän läto viga präster på egen hand. I många städer framträdde emellertid redan nu en spiritualistisk strömning bemängd med socialrevolutionära och eskatologiska element, vars anhängare snart benämndes »svärmeandar».

Motståndet mot territoriefurstarnas maktsträvan utgick främst från kejsaren, deras egen världsliga överhet. Som tyska rikets högste styresman hade han 1521 på riksdagen i Worms lyst Martin Luther i akt. Wormsediktet byggde på den traditionella, medeltida uppfattningen om kyrkans och kejsarmaktens höghet och allt behärskande auktoritet. Kyrkan krävde makt över samvetena, kejsaren myndighet över territorierna. En kyrkoreformation i Tyskland innebar kamp mot båda dessa makthavare. Wormsediktets genomförande var sålunda en maktfråga, men kejsaren hindrades av den storpolitiska utvecklingen att samla de erforderliga maktmedlen. På riksdagen i Speyer 1526 kunde furstarna principiellt förkasta den i wormsediktet proklamerade grunduppfattningen. Redan år 1523 hade Martin Luther väddjat till ett allmänt konciliums utslag i trosfrågan, d. v. s. underkänt påvens och de kyrkliga myndigheternas auktoritet. Genom att ansluta sig till denna

lutherska ståndpunkt öppnade furstarna en utväg för sig själva att inom sina territorier grunda ett evangeliskt, av furstemakten behärskat kyrkoskick. Klemens VII:s hårdnackade vägran att inkalla ett koncilium gynnade denna strävan, och på riksdagen i Speyer 1529 kunde kejsarens ombud ej skapa enhällighet kring kravet på att 1526 års beslut skulle upprivas. Gentemot majoriteten inlade en evangelisk fursteminoritet sin bekanta protest, varigenom tyska rikets enhet splittrades i såväl konfessionellt som politiskt hänseende.

Utvecklingen i Norden löpte i samma banor som i den övriga protestantiska världen. För både Frederik I och Gustav Vasa gällde det att hävda sitt politiska oberoende och fria initiativ gentemot Karl V, Christiern II:s sväger och bundsförvant. I båda rikena hade statsmakten vid olika tillfällen utnyttjat kyrkans ekonomiska tillgångar, vilket varit särskilt iögonfallande i Danmark. Under de första oldenburgarnas tid hade konungarna tillvällat sig inflytande över biskopsstolarna och dessas innehavare i både Sverige och Danmark. I båda rikena koncentrerades under 1520-talet intresset ofta kring återbesättandet av ledigblivna biskopsämbeten, formerna för biskopsvalet och tillvägagångssättet vid den valdes insättande i ämbetet. Konungarna eftersträvade, att de nya biskoparna ej skulle mottaga vigning av påven utan förbliva elekti eller vigas i hemlandet utan föregående påvlig konfirmation av valet. På denna väg kunde man undandraga sig påvens obediens. Det må vara till fyllest att för Danmarks del erinra om Frederik I:s uppgörelse 1526 med Aage Sparre beträffande Lunds ärkesäte och hans förslag i konfirmationsfrågan till herredagen i Odense samma år. I Sverige framfördes vid västeråsmötet 1527 tanken, att inga biskopar skulle sända bud till Rom för att utverka konfirmation av sina val. Dessa frågor diskuterades i Sverige ännu i samband med ärkebiskopsvalet år 1531.

Av de tyska landsfurstarna torde särskilt hertig Albrekt av Preussen ha övat inflytande på den kyrkopolitiska utvecklingen i de nordiska rikena. Biskopen av Samland nedlade i maj 1525 sin världsliga myndighet i hertig Albrekts händer, och exemplet följdes av ordenstatens övriga biskopar. Därmed möjliggjordes skapandet av en evangelisk, furstestyrd landskyrka med biskopar som även ur evangelisk synvinkel voro tadelfria. Den preussiska kyrkan blev på detta sätt inom kort

den bäst utvecklade av de tyska territorialkyrkorna, och den torde ha tjänat som förebild vid omdaningens såväl av den danska som den svenska kyrkan. Efter 1525 var nämligen förhållandet mellan hertig Albrekt och Gustav Vasa gott, och hertigens giftermål med Frederik I:s dotter befäste de goda relationerna med Danmark. Samtliga tre furstar drevo vid denna tidpunkt en antilybsk utrikespolitik. Hertig Albrekt planerade ett evangeliskt förbund som stöd mot sina egna katolska vedersakare. Frederik I ställde sig förstående gentemot denna tanke, och på olika sätt uppmuntrade hertigen Gustav Vasa i hans reformatoriska uppsåt. Under dessa år fattades de för kyrkans framtida ställning genomgripande besluten vid odensemötena 1526 och 1527 i Danmark och Västerås riksdag 1527 i Sverige. Över Preussen förmedlades också det inslag av osianderska tankegångar och andra element ur nürnbergteologernas tankevärld, som kan skönjas bl. a. i Olavus Petris skrifter.¹¹¹ En flyktig jämförelse mellan Peder Laurensens Malmöbog och det s. k. Ansbacher Ratschlag synes röja en viss andlig frändskap dem emellan, och 1528 års malmömässa utarbetades ju med bl. a. nürnbergmässan som förebild. Frågan om påverkningar och de vägar, längs vilka dessa gjort sig gällande, måste underställas fackmännens granskning, men visar sig det här framlagda antagandet vara riktigt, har därmed ett nytt vittnesbörd vunnits om hertigdömet Preussens betydelse för de nordiska rikenas reformationshistoria.

När Christiern II lämnade sina riken, synes kyrkan i Danmark ha i högre grad stått under kungamaktens förmynderskap än vad fallet var med den svenska kyrkan. Vid flera tillfällen åberopades också i Sverige under de närmast följande åren danska förebilder, när det gällde att nyttiggöra kyrkans tillgångar för rikets allmänna behov. Omkring 1520-talets mitt framträdde evangeliska predikanter i de båda rikenas mera betydande städer. Från år 1527 beskyddade båda monarkerna munkar, som av samvetsskäl lämnade klostren, och dem, som förkunnade evangeliet. 1528, den första malmöpsalmbokens år, förelåg även en samling svenska psalmer, och senast följande år firades med säkerhet svensk gudstjänst i Stockholm. Under konungarnas beskydd kunde allt detta nya växa fram, och med kungamaktens samtycke ödelades omkring år 1530 tiggarklostren i många danska och svenska städer liksom samtidigt i Tyskland. Motståndet mot denna

kungliga religionspolitik i samvetsfrihetens tecken restes främst från biskoparnas sida. Liksom i Danmark fanns ej heller i Sverige på 1520-talet någon vigd ärkebiskop, och vinningen av Laurentius Petri till ärkebiskop innebar brytning med kurian. I båda rikena beträdde man vid lösningen av denna fråga kyrkoschismens väg, och politiken fullföljdes genom att på biskopsstolarna insätta reformistiskt eller evangeliskt sinnade män, vilka hindrades att mottaga vinning i kanonisk ordning. I Danmark arbetade de vigda biskoparna och ej minst arkielektus på att mildra verkningarna av den förda politiken och undvika schismen, och de anlidade alla utvägar, som kyrkorätten kände. I Sverige fördes samma kamp främst av Hans Brask. Besluten i Västerås 1527 förde emellertid det svenska reformationsverket ett gott stycke förbi det danska. Hans Brask lämnade Sverige, och efter det misslyckade upproret 1529 försattes i Sverige biskoparnas vänner, den gammaltroende aristokratien, delvis ur spel. I Danmark kunde däremot biskoparna och adeln ännu efter Frederik I:s bortgång uppgöra planer på en kyrklig restauration.

Det här antydda förhållandet framträder klart vid en jämförelse mellan 1527 års odenserecess och besluten från västeråsmötet. Både i Sverige och i Danmark hyllade man i fråga om läran den förmedlande uppfattningen, att Guds ord skulle allestädes »rent och klart predikas», och i båda rikena inskränkte man den biskopliga jurisdiktionsrätten. I båda rikena erhöll den reformistiska katolicismen vind i seglen genom besluten, ej minst därigenom att uppsikten över prästerna och deras tillsättning lades i biskoparnas hand. Men besluten i Västerås gingo vida längre. Man enades om en reduktion av biskoparnas, domkapitlens och klostrens egendom, och klostren ställdes direkt under kronans uppsikt, frågor, vilka i Danmark avgjordes först efter Christiern III:s regeringstillträde. Gustav Vasa tillägnade sig också rätt att själv bekräfta val av biskopar och kaniker, en befogenhet, som i Danmark utövades först av Christiern III efter 1536. Efter 1526 tillämpades vid biskopsval i Danmark en ordning, som i realiteten innebar detsamma som den svenska men i sina yttre former ej lika bjärt stack av mot det hävdvunna skicket. Nyvald biskop skulle vigas av ärkebiskopen, men denne innehade sitt ämbete i kraft av konungens samtycke. För Sveriges del gjorde sig dock ganska snart retarderande krafter gällande.

Den religionspolitiska utvecklingen i Tyskland under 1530-talet karakteriserades av en utrikespolitiskt betingad, kejsarlig eftergiftspolitik, en tillspetsad motsättning mellan de båda religiösa lägren och mera konkreta planer på ett allmänt koncilium. Förlikningssträvandena funno i viss mån ett gensvar på evangeliskt håll. Den av Filip Melancthon författade augsburgska bekännelsen av år 1530 intog en mera förmedlande hållning i fråga om de centrala meningsskiljaktigheterna, än Luthers strikta skrifttolkning medgav. »Die Leisetreterin», som Luther kallade bekännelseskraften, gav i sin humanistiska vidsynthet furstarna ökade möjligheter att på kompromissens väg utveckla en av praktiska synpunkter bestämd kyrkopolitik. Vid augsburgrikdagen 1530 vidhöll de protesten från 1529, varigenom utjämningspolitiken misslyckades och splittringen befästes. De protestantiska furstarna drogo de praktiska konsekvenserna av det inträffade, och år 1532 var det schmalkaldiska förbundet färdigbildat. Reformationsverket hade definitivt blivit en furstarnas sak, och de voro beslutna att med vapenmakt göra motstånd mot den katolska, kejsarliga överhögheten. Ställd samtidigt inför denna väpnade opposition och nya förvecklingar med Frankrike och Turkiet, tvangs kejsaren sluta en religionsfred med furstarna i Nürnberg 1532, varvid de protestantiska furstarna behandlades som en med kejsaren likvärdig motpart. I syfte att utjämna de religiösa meningsskiljaktigheterna inom det evangeliska förbundet antogs en konkordieformel i Wittenberg 1536. Schmalkaldiska förbundet utvidgades och konsoliderades under de följande åren, och 1539 tillkom ett nytt stillestånd med kejsaren, det s. k. Frankfurter Anstand.

Mellan de nordiska länderna och den katolska kejsarmakten skapades på detta sätt ett skyddande bälte av evangeliska territorier. Även i Norden röja sig emellertid samma bärande tendenser i utvecklingen som i Tyskland. I det föregående har utförligt berörts, hur koncilieplanerna vid olika tillfällen i Danmark rycktes in i den kyrkopolitiska diskussionen. Under en kort tid efter Frederik I:s död dominerade de reformistiska, landskyrkliga tendenserna, även om rent konservativa krafter också voro i verksamhet, bl. a. i ärkestiftet. I Sverige förde Gustav Vasa en betydligt försiktigare kyrkopolitik under 1530-talets förra hälft än tidigare, och reformisternas inflytande växte, samtidigt som Laurentius Andreae och Olavus Petri efter hand skötos åt sidan. Även en

annan reflex av kontinentens andliga rörelser spåras i Norden. Under 1530-talet försökte »svärmeandarna» förverkliga sina teokratiska ideal i många av Tysklands städer. I Lybeck anklagades senare Jörgen Wullenwever och hans anhängare för att ha varit vederdöpare. Borgarna i Malmö kunna ej visas ha varit »svärmeandar» eller vederdöpare, men i staden funnos radikala element. Från år 1533 voro borgarna beredda att i förbund med lybeckarna kämpa för Christiern II:s restauration och evangeliets frihet. Bland Stockholms spiritualistiska ytterlighetsmän uppdagades år 1536 en mot Gustav Vasa riktad, troligen redan 1534 ingången sammansvärjning till skydd för evangeliets sak, vilken konungen ansågs ha svikit, när han slog in på en försiktigare kyrkopolitisk kurs. Även stockholmsborgarna sympatiserade med lybeckarnas politik, och de leddes också liksom malmöborna av en myntmästare, vilket säkerligen ej var någon tillfällighet. Handelspolitiska synpunkter inblandades i de politiska och kyrkliga tvistefrågorna under grevefejden.

Genom de inre välvningarna i Danmark under grevefejdens slutfas och besluten på herredagen i Köpenhamn 1536 fördes den kyrkopolitiska utvecklingen i Danmark på nytt fram förbi läget i Sverige. 1536 gick det danska episkopatet under, och ett fullständigt kungligt herravälde upprättades över kyrkan. Den danska kyrkoprovinnsen omdanades slutgiltigt till en furstlig landskyrka på evangelisk grund. Biskoparna ersattes med av konungen utnämnda superintendenter. Men vid reformeringen av kultbruken och församlingslivet iaktogs samma försiktighet som i det samtida Tyskland. Johann Bugenhagen gick i detta avseende i Melanchtons fotspår.

Snabbt kunna verkningar av dessa händelser spåras i Sverige. I okt. 1536 hölls kyrkomöte i Uppsala, varvid man för första gången sökte skapa uniformitet i de svenska gudstjänstbruken med utgångspunkt från Olavus Petris svenska mässa. I andliga frågor hade Gustav Vasas försiktigare hållning lett till att de evangeliska och reformistiska biskoparna efter hand emanciperat sig från beroendet av kungamakten. I aug. 1539, strax efter det att den danska kyrkoordinantian godtagits av danska rådet, hölls åter ett svenskt kyrkomöte i Uppsala. I dec. 1539 utfärdades en kunglig förordning om nyorganisation av den svenska kyrkans styrelse. En superattendent fick myndighet över ärkebiskopen

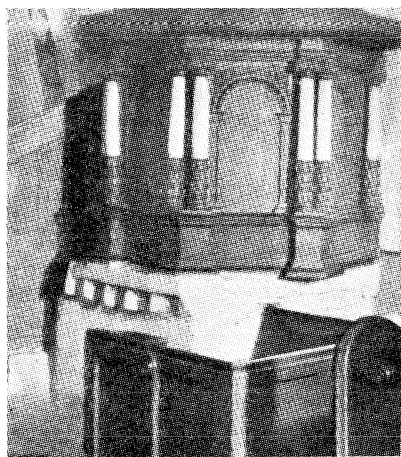
och biskoparna, och vid varje stiftschefs sida skulle insättas två seniorer och en konservator. I jan. 1540 utsändes kungligt brev om fullständig reformering i fråga om lära och ceremonier, och något senare på året inleddes kyrkovisitationer i vissa landsändar. Det furstekyrkliga enväldet skulle alltså befästas även i Sverige.

Någon motsvarighet till den svenske superattendenten fanns ej i Danmark. De danska superintendenterna motsvarades nämligen i Sverige närmast av seniorerna. Konservatorn fyllde i ett svenskt stift ungefär samma uppgifter som de danska stiftslänsmännen. I sina grunddrag stammar hela organisationsformen från Tyskland. Superintendenter insattes tidigast i Sachsen efter visitationerna där mot slutet av 1520-talet. 1535 införde Johann Bugenhagen ämbetet i Pommern och två år senare i Danmark genom de kyrkoordningar han utarbetade för dessa länder. Även dessa organisatoriska detaljer vittna således om de nordiska ländernas inbördes beroende av varandra vid reformationsverkets genomförande och om den betydelse utvecklingen i Tyskland haft för kyrkoreformationen i Norden.

I både Sverige och Danmark hade sålunda omkring 1540 skapats en furstestyrd landskyrka på evangelisk grund, skild från den universella kyrkan och undandragen påvens obediens. Christiern III stadfäste själv den danska kyrkoordinantian och eftersträvade samarbete med aristokratien vid reformationens genomförande. Gustav Vasa däremot stadfäste aldrig någon kyrkoordning, utan lät den furstekyrkliga religionspolitiken i första hand representeras av sina nya, tyska medhjälpare. De olika lösningarna betingades av maktpolitiska hänsyn och det rådande inre läget i de båda rikena.

Medeltidens kyrka utgjorde både en andlig gemenskap och en politisk maktfaktor. En omdaning av denna kyrka måste ej blott inriktas på läran och gudstjänstlivet, utan även kyrkans ställning i det världsliga samhället måste förändras. Kyrkoreformationens genomförande sammankopplades sålunda med de politiska maktfrågorna, och de praktiska lösningarna skapades såväl i Tyskland som i Norden av furstarna i samverkan med landets aristokrati. I andligt avseende tillkom det teologer och predikanter att verka för en pånyttfödelse. I den kedja av händelser, som ledde fram till grundandet av evangeliska kyrkor i Norden, utgör den skånska kyrkoreformationen endast en eller ett par

länkar, men den är en nödvändig och betydelsefull del av helheten. Genom sitt läge vid de politiskt och kommersiellt viktiga vattenlederna befunno sig de skånska landskapen vid flera tillfällen i centrum för det politiska intresset. Inom deras område skuro både under 1520- och 1530-talen den nordiska politikens kraftlinjer varandra. Dessutom voro de andliga kontakterna åt alla håll både talrika och goda. Området vid Öresund utgjorde en viktig brygga mellan de nordiska länderna ej blott inom den merkantila utvecklingen utan även för det andliga livet i Norden. Så lämnade det skånska reformationsverket väsentliga bidrag till den politiska omdaning av Danmarks och Nordens kyrkor och till nydningen av de nordiska kyrkosamfundens inre liv.

*Det nya på det gamlas grund
Predikstol på gammalt sidoaltare
Taarups kyrka, Jylland*

Exkurser

Noter till exkurserna återfinnas s. 414 f.

Relationerna om helgeandsbrödernas utdrivande ur Malmö helgeandskloster

Två berättande källor skildra, hur det tillgick, när helgeandsbröderna drevos bort från sitt kloster i Malmö. Den ena är malmöborgarnas egen skildring i stadsledningens brev av den 13 dec. 1529 till Frederik I. Brevet är känt genom ett kortfattat referat hos Hvidtfeld. Den andra källan är Peder Laurensens Malmöbog, som ganska utförligt skildrar händelseförloppet. Trots den knappa form, vari brevet bevarats, innehåller det påfallande mycket av religiös argumentering. Därtill kommer en annan omständighet. Urvalet av fakta, ordningsföljden mellan dem samt enskilda uttryck äro desamma som i Peder Laurensens Malmöbog, där likaså de teologiska argumenten återfinnas. Förhållandet framträder klart vid en parallellställning av de båda relationerna:

For these oc andre artikle aff
schrifften Oc mest att fattig simpel
wlerdt folk skal icke ydermere aff
falsck lerdom, iett oc tiliid paa cap-
per, bröderskaff, aflad etc. forhalis oc
bedragis aff wore muncke oc theris
predicken, huilken thennom obenbare
vnder ögen i Erlige Herrers Ridders
och almuis neruærelse er bewiist aff
wore predickere oc læremestere, oc
weed artikkel beschreffuet att wære
falst oc emod schrifften i mange
artickle, som the met forskreffne
graamuncke disputerede om ...

Ther faare haffuer Borgemester,
Raad oc menig almwe her i Mallmö
forbudet forskreffne muncke, att
trygle eller predicke theris fabel oc
dröme, att holde theris messis mis-
brugelse obenbare for almwen, aff
huilcken een stoor part ther mett for-

Mandagen efter vor Frue Concep-
tionis / skreff de (: borgarna i Mal-
mö) Kong Friderich til / at de aff
Guds Ord anderledis vaare under-
vijste / at de Messer som sigis for
Penninge / oc Bugs föde / intit Fun-
dament haffde udi den Hellige Skrift.

Derfore hafver de udi deris By /
forbödit vdi deris Closter / ingen
saadanne Messer at sigis / Huem som
vil höre Messe / hand höre sig offen-
lig / effter Guds ord.

holledis oc forhindredis fra then rette sandhe dyrckelse, som er guds ords hörelse oc christen predicken ...

the haffwe bedraget mange met theris falske aflad, bröderskaff, helighed och werdskyld, icke alleneste her i byen, men oc i ganske landett, oc wore the oc orsage til stoor twe-dract och oprör emodt guds ordt oc sandhed ...

For huess messerii nw siiste (som kallis) siele dag then tiidt predicken gwds rette thienneste skulle holdiss, wor giort i forskreffne closter eet stoort oplöff oc bwller ... Saa att ther wor giffuet orsage til slet oc mande mordt, haffde icke gwd barmhiertelige thet bedre afstillet

For thenne sag oc andre flere effter almuens willie oc begering, indginge Borgemester oc Raadt met xl borgere, att afstille sodan twedract oc onde orsager bedendis oc kerlige aff thennom begerendis, att ...

Thette wor thennom fore lagt ... Oc forthi at the icke kunde eller ville vndergaa forskreffne artikle oc wilkaar Oc prioren met nogre hans sel-schaff wore closteret skadelig, oc the arme folk i hospitalet, hues gots oc klenodie the bort solde, oc wtrangde affhendede, oc wndersloge seg guds almisse som the finge ingen oc wden byes, fatige folk siwge oc saare til hielp

For these sager skyld, forwiissde Borgemester Raadt oc almuis mend thennom aff Closter, som icke wille tage weed forskreffne wilkaar.

(Peder Laurensen, Malmöbogen, utg.

H. Fr. Rördam, fol. 48 ff.)

Der offwer hafver de Hellig Aands Brödre / giort it stort Oprör vnder Almuen

Til med da skal nogen aff Convents Bröder / soldt Fæ oc Qveg / de Fattige skulde haffue. Item / forkommit Kirckens Ornamenten / oc anden deel / de Fattige skulde haffue Derfor indginge de paa Guds oc Kongens Tröst / oc haffwe affsæt Munckene, huilcke som sig icke skickeligen haffve forholdt.

(Hvidtfeld, Danmarckis Riges Krö-nicke, 2: 1312)

När brevet uppsattes den 13 dec. var Malmöbogen ej utkommen. Den var emellertid i huvudsak färdigskriven, ty dess företal är daterat den 30 nov. 1529. En av Olof Ulriksson tillagd notis på bokens sista sida meddelar, att den förelåg färdigtryckt den 27 jan. 1530. De båda berättelserna, som visa stora inbördes likheter, ha sålunda tillkommit samtidigt. Det ter sig därför

sannolikt, att samme man haft del i utformandet av såväl brevet som motsvarande parti i Malmöbogen och i båda fallen låtit sin framställning löpa efter samma grundlinjer. Denne man kan rätt gärna ej ha varit någon annan än Peder Laurensen, helst som brevets efter teologiska grunder förda argumentering är iögonfallande.

Poul Helgesen har lämnat den upplysningen, att Peder Laurensen vid sin ankomst till Malmö blivit stadens »kansler», »civitatis cancellarius».¹ Sonnenstein-Wendt och efter honom H. Fr. Rördam samt senare forskning har menat, att Poul Helgesen blott åsyftat Peder Laurensens livliga skriftställarverksamhet under de första åren i Malmö.² Innebörden av Poul Helgesens ord torde vara den, att Peder Laurensen stått till förfogande för stadens styresmän, när det gällde att uppsätta viktigare aktstycken. Det må i detta sammanhang erinras om att Malmöbogen liksom många andra av Peder Laurensens skrifter tillkommit på offentligt uppdrag. Därmed har den i det föregående framlagda meningen, att Peder Laurensen haft del i uppsättandet av brevet den 13 dec. 1529, vunnit ytterligare stöd.

Kronologien i malmökapitlet av »Cronica seu brevis processus in causa expulsionis fratrum Minoritarum...»

Den senast av M. Cl. Gertz i *Scriptores Minores Historiae Danicae II* utgivna »Cronica seu brevis processus in causa expulsionis fratrum Minoritarum de suis cenobiis prouinciae Danice» är en av de få bevarade skildringarna om de evangeliska predikanternas första framträdande i Danmark. Dess kapitel om upplösningen av gråbrödrakonventet i Malmö ger i en ganska lång inledning många och fylliga upplysningar om Claus Mortensens och Hans Olufsens första verksamhet i denna stad. Skildringen har därför sedan mera än hundra år lagts till grund för de flesta framställningar av hithörande partier inom Danmarks kyrkohistoria. Kapitlet bygger otvivelaktigt på ganska färsk muntlig tradition och har förts i pennan endast kort tid efter de berörda händelserna. Detta framgår bl. a. av det perspektiv, som anlägges av dess författare på de förhållanden han skildrar.¹ Emellertid förtjänar frågan om när de i kapitlet omtalade händelserna inträffat att upptagas till förnyad prövning.

I stark förkortning innehåller malmökapitlet följande: År 1527 kom en avfällig präst från Lunds stift, Claus Mortensen, till Malmö. Under sina teologiska studier i Köpenhamn hade han kommit i kontakt med lutherska tänkesätt och övergivit sin gamla tro. Jörgen Kock hörde talas om honom, kallade honom till Malmö och lät honom predika i ett övergivet kapell på en grön äng utanför staden. Folk strömmade till i stor mängd, man klagade över att gräset på ängen nedtrampades, och därför överflyttades predikoverksamheten till rymligare lokaler. Först talade Claus Mortensen i Helig kors' kapell, sedan i S:torum Simonis et Iudae kapell, men åhörarskarorna blevo även här för stora. Under denna tid började man hålla mässa på danska och sjunga psalmer på modersmålet. Slutligen träffade man ett avtal med sockenprästen i St. Petri kyrka, varigenom Claus Mortensen fick rätt att predika där. Dessförinnan hade han emellertid varit fördriven från Malmö av ärkebiskopen i nära ett års tid. Hans Olufsen, en konvertit av helgeandsorden, delade hans landsflykt. Under detta år vistades de båda i Haderslev, där de »insöpo mera lutherskt gift». Förlitande sig på kungliga skyddsbrev återvände de till Malmö, omstörtade allt, nedbröto altaren i kyrkorna och avlägsnade bilder och pryd-

nader. Till sockenprästen i St. Petri gavs en penningssumma, och Claus Mortensen insattes som »totius urbis sacrorum antistes».²

H. Knudsen har försökt att tidfästa de olika händelserna i krönikans framställning.³ Hans metod och resultat kunna sammanfattas sålunda: Claus Mortensen kom till Malmö i maj 1527. Krönikans uppgift bestyrkes i detta hänseende dels av en årtalsuppgift på predikantens ännu bevarade gravsten, dels av en tradition från 1500-talet.⁴ Han var enligt krönikan fördriven från staden under nästan ett års tid, vilket antages motsvara en tidrymd av ungefär nio eller tio månader. Först efter landsflykten erhöll han tillträde till St. Petri kyrka. Hans framträdande där kan sålunda tidfästas till år 1528. Den 21 nov. 1528 tillskrev arkielektus stadens borgare och varnade dem för de läror, som två predikanter, Claus Mortensen och Hans Olufsen, förkunnade.⁵ Eftersom krönikan ingenstädes omtalar Hans Olufsen som predikant i Malmö före landsflykten, menar Knudsen, att arkielektus ingripande måste förläggas till tiden efter deras återkomst. Slutsatsen blir således, att predikanterna återvänt från Haderslev i november 1528. Brevet antyder vidare, att predikanterna verkat »lång tid» i Malmö. »Da herved ikke kan forstaaes en kortere Tid end 3—4 Maaneder», måste man antaga, att de återkommit i början av augusti 1528. Landsflykten hade varat i nära ett år, »omtrent 11 Maaneder», och därmed kan datum för deras fördrivande från Malmö fastläggas till september 1527. Tidigare kan detta ej ha skett, ty i augusti bevistade arkielektus herredagen i Odense.

Enligt denna tidfästning skulle sålunda Claus Mortensen ha verkat i Malmö från den 29 maj 1527 till i september samma år. Då predikade han på tre olika ställen i staden. Arkielektus ingrep och fördrev honom jämte Hans Olufsen. Efter nära ett års vistelse i Haderslev återvände sedan de båda predikanterna i augusti 1528. Claus Mortensen blev nu predikant i St. Petri kyrka, och ett försök av arkielektus att på nytt fördriva honom och hans medhjälpare i nov. 1528, vilket är omvittnat i det nämnda brevet, blev resultatlös. Enligt en uppgörelse med sockenprästen disponerade man St. Petri kyrka vissa timmar om dagen för evangelisk predikan. Snart förstördes bilder och altaren i kyrkan, och efter ytterligare en tids förlopp blev Claus Mortensen hela stadens själasörjare, genom att sockenprästen Henrik Hansen den 29 sept. 1529 resignerade från sitt ämbete. Hans resignationsbrev är ännu bevarat.

Knudsens tidfästning av de olika händelserna har hittills lämnats oemotsagd. Emellertid kunna på väsentliga punkter invändningar resas mot den. Knudsens kombinationer byggas på den bräckliga grunden, att ingenstädes i krönikan Hans Olufsen omtalas som predikant i Malmö före sin återkomst från Haderslev. I själva verket omtalas Hans Olufsen aldrig som predikant i krönikan. Han nämns som en avfällig helgeandsbroder, vilken följde Claus Mortensen till Haderslev. Grundvalen för Knudsens resonemang är alltså på denna punkt mindre bärkraftig.⁶ Dessutom förefaller det betänkligt, att så godtyckligt tillmätta tidrymder som t. ex. »lång tid», »nästan ett år» ingå som faktorer i en beräkning, vars slutresultat betraktas som ett ganska pålitligt datum. En tidsbestämning bör utgå från händelser, vilka med visshet kunna dateras till en bestämd tidpunkt. Knudsen har vid sin analys bortsett

från en sådan säkert daterad händelse, nämligen arkielektus ingripande i Malmö 21 nov. 1528. Det därvid utfärdade brevet har använts endast för att lämna några detaljupplysningar, vilka kombinerats med den berättande framställningens uppgifter. Det vunna resultatet har ej undgått att påverkas av denna i viss mån förvända syn på källmaterialet.

Förutom denna säkert daterbara händelse finnas ytterligare tre utgångspunkter, när det gäller att fastlägga de i malmökapitlet skildrade händelsernas kronologi. Den första är år 1527, begynnelseåret för Claus Mortensens predikoverksamhet i Malmö. Den andra har Knudsen själv riktat uppmärksamheten på, nämligen Henrik Hansens resignation den 29 sept. 1529. Den tredje är tidpunkten för borttagandet av bilder och prydnader ur St. Petri kyrka. Genom uppgifter, vilka lämnats av tvenne prästmän i Lund i ett numera tryckt intyg av 31 maj 1531, vet man, att detta skett de sista dagarna i november 1529.⁷ Den 29 nov. bröto »Claus Bödker och hans parti» sönder altare och inventarier i Vår frus kapell.

Framställningen i »Cronica» behandlar i en sammanhängande följd händelserna från Claus Mortensens första framträdande i Malmö år 1527 fram till den tidpunkt, då åhörarskarorna vuxit så mycket, att man behövde disponera St. Petri kyrka som predikolokal. Då, sägs det, begärde man av sockenprästen Henrik, »ut sacrae aedis ianua vel hora postmeridiana pateret, ut sacra contio purissimi verbi dei illic audiretur, sacerdoti tamen iure suo et auctoritate servatis». Därefter predikade Claus Mortensen i St. Petri kyrka.⁸ Enligt det här antydda avtalet skulle sålunda kyrkan stå öppen även under eftermiddagen och Guds ord få predikas där.⁹ Den uppgörelse, som åsyftas, kan ej vara någon annan än sockenprästens resignation den 29 sept. 1529. I resignationsbrevet medgav nämligen Henrik Hansen, att borgarna skulle få fritt disponera över St. Petri kyrka med dess räntor samt själva taga sig en predikare, »vem dem täckes, som kristeligen predikar och lär dem och den meniga allmogen Guds ord, den heliga skrift och saligheten». Författaren till malmökapitlet har givetvis aldrig sett denna urkund. Däremot har han märkt dess praktiska följder, nämligen att Claus Mortensen predikade i kyrkan och att denna i motsats till vad tidigare varit fallet hölls öppen hela dagen. »Cronica» uppger vidare, att man behörigen tagit hänsyn till sockenprästens värdighet och rättighet, och omtalar längre fram, att Henrik Hansen senare erhöll en summa pengar (»pretium»). En ungefär femton år yngre anteckning på resignationsbrevets baksida har uppgett dess huvudinnehåll vara »huruledes borgmästare och råd köpte av sockenprästen den rättighet han hade till St. Petri kyrka».¹⁰

Därpå griper författaren tillbaka i sin framställning: »Antea tamen ferme per annum opera archielecti Lundensis, Achonis nomine, fugatus fuerat, assumpto secum quodam ordinis Sancti Spiritus apostata, Joanne Urnario, alias Hans Spandemagher, nomine . . .» Räknar man tillbaka i tiden ungefär ett år eller den tidrymd, som landsflykten enligt »Cronica» skulle ha sträckt sig över, kommer man till någon av de sista månaderna av år 1528. Då skulle alltså predikanterna ha förvisats genom arkielektus ingripande. Den 21 nov. 1528 utfärdade Aage Sparre sitt öppna brev till borgarna i Malmö, av vilket det framgår, att han personligen kommit till staden för att över-

bevisa predikanterna om deras kätteri. Detta är det enda genom urkunder kända ingripandet från arkielektus sida gentemot malmöreformatorerna. Det har sålunda fått till följd, att de båda predikanterna lämnat staden.

Författaren griper sedan åter berättelsens röda tråd: »Deinde vero Malmogiam, freti regis privilegiis, reversi, omnia perverterunt, altaria suffodientes, sacerdotes fugantes et sacella sacrae aedis Divi Petri apostoli funditus destruentes . . .» Den här åsyftade »bildstormen» har, enligt vad som tidigare påpekats, ägt rum under de sista dagarna av november månad år 1529. »Cronica» berättar därefter om hur Claus Mortensen insattes som den nya evangeliska menighetens andlige ledarc: »pretioque dato sacerdoti parochiano, illic totius urbis sacrorum antistes instituitur». Den 11 okt. inlämnade Henrik Hansen resignationsbrevet på Malmö rådhus.¹¹ Därefter har han tydligen erhållit det kontanta vederlaget för den rätt han av sagt sig. Därmed har sålunda även den sista fasen i den av »Cronica» skildrade händelseräckan kunnat fastläggas i tiden, en tidfastning som ytterligare bestyrker, att även de övriga här gjorda dateringarna äro riktiga.

Claus Mortensens och Hans Olufsens haderslevvistelse bör således förläggas till tiden mellan slutet av november eller början av december 1528 och augusti eller september 1529. Knudsen antog, att två avtal träffats med sockenprästen. Det första gällde rätt för predikanterna att under några timmar dagligen disponera St. Petri kyrka, och det skulle ha träffats 1528. Det andra var sockenprästens resignation 1529. Endast om det senare finns någon urkund bevarad. Vidare antog Knudsen, att arkielektus ingripit två gånger mot predikanterna, första gången på hösten 1527 med framgång — men inga andra källor meddela något därom — andra gången utan resultat den 21 nov. 1528, då Aage Sparres öppna brev utfärdades. Den ovan gjorda analysen av malmökapitlet ger vid handen, att händelseförloppet varit betydligt enklare, och att det råder fullständig överensstämmelse mellan urkundsmaterialet och »Cronica» i detta avseende: med sockenprästen träffades blott ett avtal, nämligen den 29 sept. 1529, arkielektus ingrep blott en gång, nämligen den 21 nov. 1528. De båda återstående händelserna har Knudsen supponerat, beroende på att han varit bunden av sin egen tidfastning av de i malmökapitlet skildrade händelserna.

Under de båda predikanternas vistelse i Haderslev verkade i Malmö två andra teologer, Frands Vormordsen, som kallades dit i febr. 1529, och Peder Laurensen, som anlände något senare. Deras uppgift måste i första hand ha varit att ersätta de båda landsflyktiga predikanterna. Stundom ser man i litteraturen en uppgift, att de nya männen kallats till Malmö, därför att Claus Mortensen och Hans Olufsen visat sig ej besitta erforderlig lärdom för att med framgång kunna deltaga i religionsdispyterna med den gamla trons försvarare. Uppgiften stannar från Poul Helgesens Skibykrönika, och den kan i detta sammanhang ej få vitsord. Claus Mortensen ansågs ju dock värdig att bli sockenpräst efter sin återkomst. Däremot höllos större uppgifter i beredskap åt de två andra teologerna, nämligen att tjänstgöra som lärare vid den nya teologiska högskolan.

Den skånska adelns politiska agitation under och efter grevefejden

I sin framställning av händelserna under Christiern III:s första regeringsår skriver Hvidtfeldt bl. a.: Borgarna i köpstäderna läto trycka åtskilliga smådeskrifter och visor, vari de förolämpade rikets adel, sägandes att den brutit sin trohetsed såväl mot den landsflyktige konung Christiern som mot greven, vilken man hyllat på den förres vägnar, och riktade grova angrepp mot herrarnas ära och goda rykte. Därför lät adeln på tyska utgiva en offentlig skrift av trycket.¹ Hvidtfeldt refererar därefter ganska utförligt innehållet i denna skrift. Efter det bevarade originalet har den tryckts i Danske Magazin V, s. 304 ff. Den är daterad i lägret vid Köpenhamn den 3 juli 1536.

Skriften säger sig vara utsänd av den danska adeln. Dess fullständiga titel lyder: »Antwort vnd Entschuldigung, so Herrschafften, Adel, vnd gemeine Stende im Reich zu Denmarcken, gegen vnd widder die Stete vnd Inwoner im selbigen Reiche aussgangen Schmeheschriefft gruntlich gethan vnnd furgewant.» Ett kort företal anger, att den i första hand vänder sig till ståndsbrodererna av tyska nationen. Dess innehåll bär spår av att ha utformats, när hela danska riket så när som på de belägrade städerna hyllat Christiern III. Detta märks främst i dess första avsnitt, där det uppskjutna kungavalet efter Frederik I:s död behandlas. Hela skulden för uppskovet läggs på biskoparna — liksom i propositionen vid herredagen 1536. Därefter skildras, hur borgarna i Köpenhamn och Malmö liksom borgarna i hela riket 1533 svurit riksrådet trohet. Sedan hertig Christiern hyllats på Jylland, hade man riktat en maning till malmöborna att biträda denna hyllning, vilket emellertid borgarna avböjt. Därefter beskrives ganska utförligt kuppen mot Mogens Gyldenstjerne 1534. Vidare skildras, hur borgarna sökte samförstånd med greve Christoffer av Oldenburg, som just angripit hertigdömena. Deras avsikt säges ha varit att göra uppror och förgöra all adel i riket för att i stället draga in utländsk adel. »Adelsjakten» beröres, och särskilt nämnes mordet på fru Anne Meinstorf. Fru Anne, som för övrigt var svärmoder till Axel Brahe, hade varit hovmästarinna åt tre danska drottningar. Sextioårig misshandlades hon till döds av grevens folk på sin själländska sätesgård Højstrup, en händelse, som ofta utnyttjades i grevefejdens politiska agitationslitteratur. Därefter påtalas

i skriften, att dessa övergrepp fått ske, trots att greven skriftligen lovat herrarna sitt beskydd till liv och gods. Men greven visade sig trolös även på annat sätt. Bl. a. menade han ej allvar med sina löften att befria Christiern II utan gav lybeckarna brev på att de skulle i Danmark få innehava slott och städer. Dessutom bortgav han till borgarna i vissa städer det adelsgods, som låg inom en mils avstånd runt städerna. Sedan berör skriften det svenska fälttåget mot Halmstad och grevens ökade skattekrav på den skånska aristokratien. Utförligt skildras Sebastian von Jessens övergrepp mot Torbern Bille och hans ofta uttalade avsikt att frampressa en stor lösesumma för arkielektus. Därefter skildras krigsoperationerna i Skåne i slutet av år 1534 och början av 1535, d. v. s. truppsamlingen vid Ängelholm, tillbakamarschen mot Landskrona, de skånska herrarnas misstankar om försåt och deras förflyttning till Vä. För att rädda sig undan grevens »Tyranney, Morden, Blutvergiessen, vnd Rauben» hade herrarna uppsagt greven tro och lydnad och anhållit hos svenskarna om bistånd. Efter ett kort omnämnande av segern vid Hälsingborg slutar skriften med en sammanfattning av de givna synpunkterna.

Skriften är hållen i »vi»-form. På ett ställe användes formuleringen »wir die weltlichen Reichs Rethen». Detta står i överensstämmelse med att inledningen på biskoparna ensamma lägger skulden till att kungavalet uppskjutits år 1533. De framförda synpunkterna ha varit de världsliga rådsmedlemmarnas. Emellertid behandlas med märkbar harm övergreppet mot Torbern Bille. Dessutom är det påfallande, i vilken utsträckning händelserna öster om Öresund skildras. Detta får sin förklaring genom några rader i slutet av skriften. Efter de skånska herrarnas avfall från greven och efter slaget vid Hälsingborg, sägs det, hade borgarna låtit utsända »ein öffentlich Schantbuck» mot adeln. »Es het der Graffe von Oldenburg, alhie in Belagerung der Stat Coppenhagen, *uns dem Schonischen Adel* vor dem koniglichen Kriegsfolck, durch seine Schriff zu Rede gestelt, Haben wir darauff die Antwort gegeben, das wir Erkenntnis der frembden Reuter vnd Knechte, so itzo vor Coppenhagen legen, leiden konten vnd wolten mit dem Bescheide, das der Graffe vns vor demselbigen Kriegsfolck widderumb zu Recht antworten solt. Es hat aber der Graffe solichs abgeschlagen, vnd kein Antwort darauff gegeben». På detta sätt berövade möjligheten att motbevisa de framställda beskyllningarna, hade de beslutat utge den föreliggande skriften. Av detta ställe framgår det alltså, att de skånska herrarna framför andra känt sig utpekade i borgarnas stridskrift, och att de stått bakom den utsända motskriften. Därmed belyses också den bristande överensstämmelsen mellan å ena sidan den hätska kritiken av Torbern Billes tillfångatagande, å andra sidan de inledande orden om biskoparnas skuld 1533. Den skånska aristokratiens ledande män tillhörde prelatpartiet både 1533 och senare under fejden. I samband med biskoparnas fångsling 1536 förpliktades dessa herrar starkare än de övriga världsliga riksråden att ej motsätta sig konungens åtgärder. Sin egen övertygelse ha de sålunda låtit komma till uttryck i den breda skildringen av Sebastian von Jessens övergrepp mot arkielektus. Den kortfattade inledningens fördelning av skulden för det uppskjutna kungavalet 1533 har gjorts för att rädda herrarnas eget skinn. De hade själva varit delaktiga i det ödesdigra beslutet, och de voro säkerligen ej okunniga om vad rikets nye konung ansåg om detta.²

I Samlingar till Skånes historia, fornkonst och beskrifning utgavs år 1871 av E. Tegnér en längre dikt med titeln »Jörgen Möntirs Krönicke». Texten föreligger i ett mycket otillfredsställande skick. Den har bevarats i en avskrift, som finns i svenska riksarkivet. Utgivaren sökte i några textkritiska anmärkningar, publicerade i samma skriftserie år 1873, bringa reda i de förvirrade läsarterna, men det torde vara omöjligt att återställa dikten i dess ursprungliga skick.

Dikten är upplagd som ett samtal mellan två personer, Peder Omnes och Niels Allmoge. Glimtar ges om den politiska händelseutvecklingen efter Frederik I:s död, men i första hand koncentreras intresset kring förhållandena i Skåne och främst i Malmö hösten 1535. Dess tillkomsttid kan bestämmas ganska noga. En given terminus ante quem är Jörgen Wullenwevers fall i nov. 1535. Han omtalas nämligen i dikten som den egentlige ledaren av Lybecks politik. Dialogen kretsar länge kring den beskickning Jörgen Kock sommaren 1535 sändt till pfalzgreve Fredrik. Det talas flerstädes om de brev, som Herman Veiger medfört hem från sin färd. Man vet, att denne återkom till Malmö i medio av aug. 1535. Därmed är en terminus post vunen.

Från början till slut är skriften ett synnerligen hätskt angrepp på Jörgen Kock och den politik han företrädde. »Jörgen möntmakir, den erlos mand, Tend argiste forreder dher fiendis kand» driver enligt dikten ett förrådiskt spel bak borgarnas rygg. Man har också menat, att skriften framgått ur borgarkretsar, som stått i opposition mot Jörgen Kock.³ Detta kan emellertid ej ha varit fallet. Grundsynen i »krönikan» är nämligen densamma som i adelns ovan behandlade stridsskrift från år 1536. I båda hävdas, att borgarna brutit sin trohetsed mot riksrådet, att de ingått ett förbund med lybeckarna till rikets och adelns fördärv, att de begått de gräsligaste skändligheter mot adeln — i detta sammanhang erinras om Anne Meinstorfs sorgliga slut — och att greven ej menade allvar med sin proklamerade föresats att strida för Christiern II:s sak: i verkligheten ville han lägga riket under lybeckarna. Tendensen är alltså klart antilybsk och antigrevlig. Men den är också fientlig mot malmöborna. Detta framgår av en intressant detalj.

Till ett brev från år 1501, ställt till Svante Nilsson, fogade Hemming Gadh i ett tillägg en hälsning, som skulle framföras till Karin Alfsdotter (Tre rosor), vilken han skämtsamt kallade »sin husbonde». Han säger sig ha svikit henne »och håller den ädla jungfru, min herre och husbonde, ej mera tro än en Malmös man».⁴ Av ordalagen framgår, att uttrycket »Malmös man» redan vid denna tid haft karaktär av ett stående talesätt. I Pauli brev till Titus, 1 kap. 12 säger en kretensare om sina landsmän: »De Creter äro alltid ljugare, ond djur och late bukar.» Författaren till Seditio-num Danie Liber, till vilken vi återkomma i det följande, skriver i anslutning härtill om sina landsmän, borgarna i Malmö: »'Malmogiensis vir' adeo noverunt, ut si ignotum est, quid 'cretensis vir' vel 'cretisare' significet, utatur praedicto adagio et sufficiat.» — En »Malmös man» var sålunda en lögnaktig och opålitlig person. Det är därför otänkbart att en malmöbo — han må ha varit hur oppositionell som helst — skulle ha skrivit om Jörgen Kock, som det står i »Jörgen Möntirs krönicke», att han hållit sin trohetsed till riksrådet som en »Malmöös manndt».

Att författaren ej är att söka inom borgarkretsarna framgår också av de synpunkter, som anläggas på den evangeliska rörelsen i staden. Malmöborgarna äro »arme fortuifflede, forstockide kiethir». Deras religiösa uppfattning röjer ingen kristlig mildhet, blott svek och blodtörst. De äro lika uppfyllda av »den euangeliske naade» som Judas, då han förrådde sin rätte herre och mästare. Läran är lögn, införd från Tyskland, predikanterna förkunna blott bedrägeri och gå Jörgen Kocks ärenden. Det är tydligt, att dikten inspirerats från gammaltroende håll.

Av det anförda kan dragas den slutsatsen, att »Jörgen Möntirs krönicke» utgått från samma kretsar som den 1536 tryckta tyska stridsskriften, från den skånska råds-kretsen. Läser man dikten ur denna synpunkt, finner man, att dess politiska grundsyn till alla delar blir begriplig. Efter Frederik I:s död bröto borgarna den trohetsed de svurit riksrådet. Rikets rätta överhet för-råddes liksom Kristus av Judas. Bakom detta spårar författaren tyska intriger. Wullenwever ville i riket insätta en kung, som skulle »strax dansa, när de lybska ville pipa». Detta var alltså den verkliga orsaken till fejden. Men det var »stor galenskap och gäckeri» att sålunda låta Jörgen Kock och hans parti taga makten och »förakta rikets infödde män, och giva dem under tyska mäns befallning och regemente, liksom inga danska män här i riket uti visdom och förstånd kunde vara deras like». — »När tysk man varder dansk man god, då växer saffran på pepparrot». Här talar en representant för den aristokrati, som i de danska konungarnas handfästningar insatte villkoret, att inländska män av adel skulle framför andra nyttjas i rikets värv och besitta kronans slott och län.

Hertig Christiern skildras som en from furste, av Gud utvald till konung över Danmark och Norge. För hans rådgivare, fältherren Johan Rantzau, göres den betecknande reservationen, att en »from, ärlig och rättsinnig» adelsman skickar sig tillbörligen i alla land, vare sig han är dansk eller tysk. Hertigens evangeliska sinnelag omnämnes över huvud ej. Med sympati skildras också, hur Gustav Vasa omintetgjort lybeckarnas »falske finans» och deras försök att behärska även Sverige. Dikten slutar med en önskan om lycka och välgång för hertig Christiern och hans sak, en önskan som blir klart motiverad av att man kort tid innan dikten koncipierades hyllat hertigen som utvald konung även över de skånska provinserna.

»Jörgen Möntirs krönicke» har således utgått från gammaltroende skånska adelskretsar och framlägger herrarnas synpunkter på det politiska läget hösten 1535.

I stort sett samma ämne behandlas i *Seditionum Danie Liber*, som utgivits i *Scriptores Rerum Danicarum VIII*, s. 515 ff. Men dess författare har behärskat den klassiska litteraturen, och hans språk visar tydliga reminiscenser från de romerska författarna. Han har sökt uppfylla humanismens krav på elegant och prunkande stil. I sin litterära ambition skiljer sig sålunda *Liber*'s författare från de förut behandlade skrifternas upphovsmän. Rördam framlade den meningen, att Petrus Parvus Rosefontanus skrivit *Liber*. L. Weibull har vederlagt denna uppfattning och riktat uppmärksamheten på att *Liber*, där dess källor talar om adeln, använder uttryck som »nostrates», »quidam nostra-

tium». Då författaren dessutom visar sig vara väl insatt i skånska förhållanden, anser Weibull, att han bör sökas bland den skånska aristokratien närstående personer.⁵

Liber behandlar de politiska händelserna i Danmark och särskilt i de skånska provinserna under grevefejden. I företalet anges, att den skulle i sinom tid följas av en andra del, vilken skulle redogöra för »interna et spiritualis in Daniae regno seditio». Skildringen av de politiska händelserna har lagts efter samma riktlinjer som i »Jörgen Möntirs krönicke» och i den skånska adelns tyska stridsskrift 1536. Främst angripas sålunda Jörgen Kock och borgarpartiet. Jörgen Kock anlände till Danmark »pauper, miser, praeter subdolum cor, vulpinum ingenium, animum ad omne vaframentum versatilem nihil possidens». Att han i alla fall erhöll stort inflytande, berodde på danskarnas vanliga svaghet för utlänningar: »exoticos asciscunt, amant, foyent, gignat licet Dania multos cordatos alumnos». För att göra lycka behövde en utlänning blott komma till Danmark iförd »phalerata toga, verniculata diploide, plumato pileo», ty därav bländades man fullständigt. Liber ger sålunda intet nytt på denna punkt utöver sina föregångare. Dock kan det påpekas, att Libers företal daterats den 15 mars 1537. Jörgen Kock hade vid denna tid åter hunnit förskaffa sig politiskt inflytande i Danmark, denna gång som Christiern III:s tjänare. Till de gamla motiven för främlingshat lades nu färska anledningar.

Hertig Christiern skildras som en av försynen utkorad hjälte. Gustav Vasa benämnes »fortunatus rex», och danska adelns insatser under fejden framhålles vid olika tillfällen. Dessutom understrykes grevens avsikt att med en av främlingar hoprafsad armé beröva adeln liv och gods. Dessa likheter med de förut behandlade skrifterna äro ej tillfälliga, ty Libers författare har som källa använt ej blott en visa, på vilken Rördam fäst uppmärksamheten, utan även känt till den tyska stridsskriften från 1536. Särskilt i skildringen av »adelsjakten» komma de båda framställningarna varandra mycket nära, ehuru Libers framställning är mera utsmyckad och patetisk. Liber omtalar emellertid ej Sebastian von Jessens tillfångatagande av Torbern Bille. Detta ämne var alltför brännbart efter biskoparnas fängsling. Likaså behandlas ej adelns övergång till hertig Christierns parti vid årsskiftet 1534—35.

I behandlingen av Jörgen Kock och hans parti stämmer däremot Liber överens med sina föregångare. Malmöborna sades först och främst vara så opålitliga, att uttrycket »Malmös man» blivit likbetydande med det klassiska »cretensis vir». Men författaren drager även borgarnas religiösa uppriktighet i tvivelsmål: »Finxerunt se secundo Deo pugnare, purum Dei verbum in medium, ut dicunt, placitum producere». Därför kan han ej riktigt förlika sig med den mildhet, varmed Christiern III behandlat malmöborgarna efter kapitulationen, och konstaterar med glädje, att Malmöhus begynt återuppbyggas: »Stringat eos ac nepotes in sempiternum». Ett löjets skimmer sprids över Marcus Meyers evangeliska medhjälpare vid kuppen 1535 mot Truid Ulfstand på Varberg: »Tunc ille evangelicus praedicator cum suis parochianis scalam (sic itur ad astra!) conscendit, ac in conclave Marci Meyer aggressi latitabant illa nocte magis muti quam pisces». Den som skrivit detta, kan ej ha hyst större sympatier vare sig för borgarna eller för deras religiösa tro.

Den gängse uppfattningen är emellertid, att författaren varit evangeliskt sinnad. Nyckeln till gåtan innehålles i några ord i företalet: »Duplex regnum mundi et Christi Deus constituit, itaque primus liber externi et corporalis, secundus vero interni et spiritualis in Daniae regno seditionem enarrabit, et quanto anima corpore praestantior, tanto haec seditio illa perniciosior censenda est, verum quia haec toxica monachorum haeresis adhuc cinere sopita non jacet, ideo complendi libri copia non datur.» Enligt Rördam skulle med den »spiritualis seditio», som vållats av »toxica monachorum haeresis», åsyftas »Papismens Afvigelse fra den oprindelige Kristendom og Modstand mod Reformationen». Detta kan emellertid med hänsyn till skriftens politiska grundsyn ej vara riktigt. Författaren vänder sig mot malmöborgarna och deras evangeliska uppfattning och mot Marcus Meyers evangeliska bundsförvanter i Varberg. För honom är den evangeliska läran den »spiritualis seditio», som varit den yttersta grunden till den politiska oron. Dessa upproriska malmöborgare hade undervisats av vad katolikerna kallade »förlupna munkar». Detta är innebörden i uttrycket »toxica monachorum haeresis». Om denna andliga omvälvning vågade emellertid författaren ej skriva, förrän kätteriet låg slaget i stoftet. Hans religiösa uppfattning framstår sålunda som rent reaktionär. Samtidigt förklaras härigenom, att en andra del aldrig utarbetats. Det tillfälle Libers författare bidade kom aldrig.

Med denna utgångspunkt är det också lättare att förstå, att Liber ej godtagit den efter 1536 gängse synen på grevefejdens orsaker. Christiern III fördelade i propositionen vid herredagen skulden till fejden så, att biskoparna fingo bära huvuddelen, men även borgarna och allmogen förebråddes för att de visat olydnad mot sin rätta överhet. För Libers författare existerade endast den sistnämnda orsaken. Torbern Bille, en av konungens syndabockar, omtalas som »strenuus et orthodoxus vir». Tyge Krabbe, som 1537 av Christiern III utpekades jämte biskoparna bland förespråkarna för ett uppskjutande av kungavalet, omnämnes som »quidam eximius, bellicae virtutis heros». Detta gör det sannolikt, att författarens religiösa synpunkter kommit Torbern Billes och Tyge Krabbes mycket nära.

Ellen Jörgensen har uttalat en förmodan, att Libers författare kunnat vara en av Tyge Krabbes »klienter».⁶ Liber försöker nämligen rentvå herr Tyge från misstanken att ha begått förräderi mot grevens trupper under slaget vid Hälsingborg. Men en ännu vidlyftigare ursäkt presteras för Tyge Krabbes frände Johan Urne, som varit kommandant på Köpenhamns slott och trots överlägsenhet i artilleri kapitulerat inför greve Christoffer i juli 1534. Över huvud kan man fråga sig, om författaren tillhört adelsståndet. I varje fall har han ej i allo accepterat sin uppdragsgivares synpunkter. En förstucken kritik av aristokratiens dispositioner skymtar nämligen. Bl. a. sägs i fråga om läget före grevefejdens utbrott: »Dormierunt nobiles in utramque aurem. Memorare posse, ni res ea longius me ab incepto traheret, quam nulli curae nisi privatae intenti erant». Eftersom författaren å andra sidan varit gammaltroende, återstår blott att söka honom bland den gamla kyrkans tjänare. Därmed förklaras också lättast skriftens stilisering i enlighet med humanismens mönster. En liten detalj må här anföras, vilken kan vara ägnad att styrka denna förmodan. När den skånska rådsretsens försvarsförberedelser somma-

ren 1534 behandlas, nämnes särskilt, att herrarna jämte arkielektus samlades i Landskrona, som befästes »adjuvantibus etiam nonnullis ex Canonicis . . . illic asylum sibi fore sperant». Denna uppgift finns ej i någon annan framställning, och den kan antyda, att författaren själv eller honom närstående personer deltagit i de nämnda arbetena. Snävare kan ringen ej dragas kring Libers författare på grundval av bevarade fakta.

Noter och källuppgifter

Noter och hänvisningar

KAP. I

Tronskiftet år 1523

¹ Dessa frågor ha senast berörts av J. Hvidtfeldt i Forvaltningspolitik under Christian den anden (Scandia 12).

² Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527 (Kgl. Dsk. Vidensk. Selsk. Skr. V Række 2 Bind) s. 269 ff. Lindbæk, Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans, s. 8 ff, 50 ff, 85 ff. J. O. Andersen, Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation, s. 6 ff, LÄU 4: 186 ff. Imbart de la Tour, Les Origines de la Réforme, 1: 106 ff, 2: 61 f. Smith, Pre-Reformation England, s. 24 ff.

³ AGA 2: 48.

⁴ Arcimboldi till elektus Magnus i Skara 1526, HSH 16: 53 f. Lindbæk, anf. arb. s. 16 ff.

⁵ Lindbæk, anf. arb. s. 204 ff.

⁶ J. O. Andersen, anf. arb. s. 9. Dens. Overfor Kirkebruddet, s. 5 ff. APD nr 4616, 4619. Imbart de la Tour, anf. arb. 2: 126 ff. 462 ff.

⁷ Lortz, Die Reformation in Deutschland, 1: 82 ff. Werner, Die Geburtsstände in der deutschen Kirche des Mittelalters (Deutsche Gesch.-bl. 9) s. 251 ff. Coulton, Five Centuries of Religion, 3: 323 ff. Imbart de la Tour, anf. arb. 1: 346 ff, 2: 271 ff.

⁸ Paludan-Müller, Kong Christiern den Førstes Reiser i Tydskland og Italien i Aarene 1474 og 1475 (DHT 5. II) s. 287 f.

⁹ AGA 2: 71 f.

¹⁰ Arkebiskop Birgers bild har senast tecknats av Gottfr. Carlsson i Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536 (Lunds domkyrka 1145—1945, 1) s. 527 ff.

¹¹ Skbrf. Domkap. nr 163.

¹² Om Aage Jepsens förbindelser med kretsen kring Poul Laxmand se FIR: 136 f. Datum för valet efter Episcoporum ecclesiae Lundensis Series ... collectore Magno Matthiae ... ed. Th. Bartholin, s. 226 f. Dekanen Torbern Bille deltog ej i valet. Hans ursäkt, daterad Köpenhamn ²¹/₁₂ 1519, i Skbrf. Acta priv. nr 696.

¹³ Arup har i Danmarks Historie 2: 373 omtalat en traditionsuppgift, att domkapitlet vid detta tillfälle skulle ha beslutat att i framtiden välja blott adelsmän till ärkebiskopar. Arup har troligen uppgiften från Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527 (Kgl. Dsk. Vidensk. Selsk. Skr. V Række 2 Bind) s. 286.

Paludan-Müller stöder sig med Svaning som mellanled på ett ställe i Poul Helgesens Skibykrönika, och synes ej vara övertygad om ställets tillförlitlighet. Hos Poul Helgesen heter det: »decretum est a magistratu regni», att blott adelsmän skulle komma i fråga till episkopaten (Skrifter af Paulus Helie, 6: 79), vilket torde hänföra sig till 1523 års handfästning. Kronologiska språng av denna art äro ej ovanliga i krönikan. Textstället utgör i varje fall ej någon hemul för att domkapitlet i Lund fattat det angivna beslutet. Jmf. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 3: 2 s. 437 not 36.

¹⁴ Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechts*, 2: 657 ff.

¹⁵ Protesten omtalas i riksrådets brev till påven ^{18/7} 1533, tr. Heise, Herredagen i Kjöbenhavn 1533 (DHT 4. III) s. 501 ff.

¹⁶ Notiser om val och introduktion finnas införda i Hans Skovgaards officialsräkenskaper 1519—22 (Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebisp Regnskaber 1519—35 innehåller en kopia av räkenskaperna; originalen finnas i Gejstl. Arkiver, Papir, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA). Högtidlig introduktion i domkyrkan förekom även vid upptagande av en ny kanik i domkapitlet. Se t. ex. LAU 5: 415 ff.

¹⁷ APD nr 4636.

¹⁸ APD nr 4745.

¹⁹ APD nr 4760.

²⁰ Schulte, *Die Fugger in Rom 1495—1523*, 1: 228, 264 anm. 1. Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 188 not 1.

²¹ Gottfr. Carlsson, *Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536* (Lunds domkyrka 1145—1945, 1) s. 386, 470 ff, 534.

²² Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 3: 2 s. 72 ff.

²³ Hinschius, *anf. arb.* 2: 240 ff.

²⁴ Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 3: 2 s. 438 not 39, 41.

²⁵ APD nr 4874—4877. Lindbæk, *anf. arb.* s. 178 f, 145 ff. L. Weibull, *Didrik Slaghæk efter Stockholms blodbad* (Scandia 10) s. 166 f.

²⁶ Skbrf. *Domkyrk.* nr 536, 540. Om domkyrkovärjarnas uppgifter se s. 65, 74. — Följebrev var ett skötebrev, vari egendom överläts till annan person, eller stundom — och så är här fallet — ett brev, i vilket egendomens ägare meddelade sina landbor, att godset erhållit ny innehavare.

²⁷ Notis om introduktionen i Hans Skovgaards räkenskaper. L. Weibull, *anf. arb.* (Scandia 10) s. 175 f, 180 ff. APD nr 4892.

²⁸ *Nye Samlinger til den danske Historie*, udg. ved P. F. Suhm, 3: 64. Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 3: 2 s. 226 f, 457 not 5, 6. AGA 2: 68.

²⁹ Notis om introduktionen i Hans Skovgaards räkenskaper.

³⁰ Hinschius, *anf. arb.* 2: 677 ff. I urkunderna nämnes Johan Weze stundom »electus», stundom »postulatus», stundom bäggedera. Vitsord bör givetvis ges åt de uppgifter, som stamma från lundakapitlet eller andra initierade kretsar. I ett uttalande av kapitlet från år 1524 omtalas Johan Weze som »postulatus till Lunds domkyrka» (DM 4. IV: 104 f). I inlagor till kurian rörande konfirmation av hans val möter samma uppgift. Kejsar Karls orator Johannes Hannart uppgav i en inlaga till kurian år 1524 att han »unanimis suffragiis» postulerats av kapitlet (APD nr 4974). Han själv omtalade samma år i en promemoria valet med orden »elegerunt seu potius postularunt» (Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 191). Mindre förvånansvärt är det, att inlagor till kurian, vilka insänts av Wezes gynnare i utlandet äro osäkra i fråga om terminologien. Han sades stundom vara »electus

seu postulatus» (t. ex. APD nr 4945, 4971. DN 14: 294), stundom »electus» (vanligt i urkunder av senare datum). Ärkehertig Ferdinand anbefallde honom år 1523 som »electus», år 1524 som »postulatus» (APD nr 4935, 4965). Den säkraste traditionen anger sålunda Johan Weze som postulerad.

³¹ APD nr 4874.

³² Skbrf. Acta priv. nr 738. Notis i Hans Skovgaard's räkenskaper. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 3: 2, Rettelse.

³³ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 3: 2 s. 318 ff, 408, 482 not 58. HR 1477—1530, 8 nr 162 §§ 7, 13.

³⁴ Lortz, anf. arb. s. 48 ff, 69 ff. Smith, anf. arb. s. 91 ff, 155 ff, 420 ff, Andreas, Deutschland vor der Reformation, s. 46 ff, 97 ff, 125 ff, 141 ff.

³⁵ Andreas, anf. arb. s. 110 ff, 124 f. Lortz, anf. arb. 1: 87 ff. Imbart de la Tour, anf. arb. 2: 499 ff. J. O. Andersen, Paulus Helie, 1: 14 not 2. Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 53 ff.

³⁶ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 75. J. O. Andersen, Paulus Helie, 1: 39 f. *Dens.* Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation, s. 7, 13. APD nr 4689.

³⁷ Imbart de la Tour, anf. arb. 2: 396 ff, 431 ff. Andreas, anf. arb. s. 97 ff, 125 ff, 141 ff. J. O. Andersen, Paulus Helie, 1: 24, 63 ff. *Dens.* Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation, s. 14 ff. Belfrage, Beslutet i Västerås rörande förkunnelsen (Studier i svensk reformationslitteratur 4).

³⁸ J. O. Andersen, Paulus Helie, 1: 37 f.

³⁹ J. O. Andersen, Overfor Kirkebruddet, s. 63 ff.

⁴⁰ J. O. Andersen, Overfor Kirkebruddet, s. 151 ff, 148 ff, 176 f, 179 ff. Om landslagen i utfärdat skick se J. Hvidtfeldt, Et nyt haandskrift af Christian den andens landslov (Scandia 6).

⁴¹ AGA 2: 67, 71.

⁴² Münter, Den danske Reformationshistorie, 1: 526 ff, 531 ff.

⁴³ Johan Weze till Christiern II:s kansler Claus Pedersen ^{17/10} 1523, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 93 ff.

⁴⁴ APD nr 4927. Kolsrud, Blodbadet i Stockholm aar 1520 (Kyrkohist. årsskr. 1940) s. 226 ff.

⁴⁵ Enligt egen uppgift uppsatte Poul Helgesen en »catalogus accusationum adversus regem Christiernum». Denna begagnades dels vid utfärdandet av det jylländska rådets uppsägelsebrev den 20 jan. 1523, dels vid utformandet av inledningen till Frederik I:s handfästning, dels i Poul Helgesens egen skildring av Christiern II i Skibykrönikan (Galster, Paulus Helie mod Kristian II (KS 6. II) s. 266 ff). Skodborgs inlaga har tillkommit under tiden mellan uppsägelsebrevet och handfästningen. Alla dess huvudpunkter — bortsett från de två, vilka uppenbarligen härröra från Arcimbaldi och lybeckarna — återfinnas i »catalogus accusationum» och uppsägelsebrevet, på ett undantag när, hänvisningen till Birgittas spådom. Denna har emellertid Poul Helgesen utnyttjat mot Christiern II i ett tidigare sammanhang (Galster, loc. cit.). Under sådana omständigheter synes det obestriddigt, att Jörgen Skodborgs inlaga skall hänföras till den politiska agitationslitteratur, vars väsentliga argument för angreppen på Christiern II tillhandahållits av lektor Poul.

⁴⁶ Restiden mellan Danmark och Rom var omkr. två månader. Se t. ex. APD nr 4941.

⁴⁷ Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, 4: 2 s. 134 ff. I juli månad gjorde Christiern II:s bundsförvanter framstötat hos påven till hans förmån, DN 5: 749 ff, 17: 1174 ff.

⁴⁸ J. O. Andersen, Paulus Helie, 1: 67 f.

⁴⁹ J. O. Andersen, Overfor Kirkebruddet, s. 31 ff.

KAP. 2

Aage Sparres kamp för sitt arkiepiskopat

¹ Danmarks Adels Aarbog 34 (1917) s. 515 ff.

² Aage Sparres testamente ¹²/₁₀ 1540, Privatarkiver, Papiir, Gyldenstjerne, Mogens, DRA. Om förhållandet till Laxmand-kretsen, se Kap. 1 not 12.

³ Skifteshandlingar finnas i MHD 2. II: 405 f. Heise, Familien Rosenkrantz Historie 2, diplomatariet s. 197 ff. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, udg. ved E. Marquard, 1: 58 ff. Skbrf. Acta priv. nr 878. Jakob Sparres brev ³/₄ 1541, Privatarkiver, Papiir, Gyldenstjerne, Mogens, DRA. Mogens Gyldenstjernes och Jakob Sparres kvittens ³/₄ 1541, Privatarkiver, Papiir, Sparre, Jep Thorsen, DRA.

⁴ Heise, anf. arb. 2, diplomatariet s. 140. LÄU 6: 334 ff. ÆA 4: 352. DM 3. VI: 303.

⁵ LÄU 6: 312 ff.

⁶ Skbrf. Domkyrk. nr 577. Gåvobrev 1528 u. d. Gejstl. Arkiver, Pergament, Lunde Domkirke, DRA. Aage Sparre lejde själv den 1528 donerade gården. Genbrev ¹¹/₈ 1528, Gejstlige Arkiver, Pergament, Lunde Kapitel, DRA.

⁷ Heise, anf. arb. 2, diplomatariet s. 200.

⁸ Jep Thordsens revers ²⁸/₁₂ 1532, Privatarkiver, Papiir, Sparre, Aage Jepsen, DRA.

⁹ Truid Ulfstand till Aage Sparre ³¹/₁₀ 1537, Privatarkiver, Papiir, Sparre, Aage Jepsen, DRA.

¹⁰ Torbern Billes revers ¹⁷/₈ 1534, Privatarkiver, Pergament, Sparre, Aage Jepsen, DRA.

¹¹ Aage Sparres kvitto, Skbrf. Domkyrk. nr 730.

¹² Aeltere Universitetsmatrikeln 2, Universität Greifswald, hrsg. von E. Friedlaender, I: 89, 91, 112. Die Matrikel der Universität Köln, bearb. von H. Keussen, 2: 379. E. Jörgensen, Danske og norske Studerende ved Universitetet i Cölln i Tidrummet 1476—1559 (Personalhist. Tidsskr. 8. II) s. 94. Hittills har ej observerats en notis i Rostocks universitets matrikel, lydande att en »Aco Jacobi de Schania» immatrikulerats 1492 (Die Matrikel der Universität Rostock, hrsg. von A. Hofmeister, 1: 264). Att det här gällt Aage Sparre, lider intet tvivel, ty namnformen är densamma som vid examensnotisen under år 1490 i greifswaldmatrikeln.

¹³ Keussen, Die alte Universität Köln, s. 210 ff, 296, 344 ff.

¹⁴ LÄU 6: 85 ff. Huruvida Aage Sparre är identisk med den »Aghe Jepson», som år 1484 upptogs i Malmö helgeandsklosters brödraskap, kan ej med säkerhet avgöras (LÄU 4: 421).

¹⁵ LAU 6: 322 ff.

¹⁶ Skbrf. Acta priv. nr 749.

¹⁷ Någon valberättelse är ej känd. Danska rådets skrivelse den 13/7 1533 till påven (tr. Heise, Herredagen i Köbenhavn 1533 (DHT 4. III) s. 501 ff) innehåller en redogörelse för proceduren. Uppgifterna bestyrkas av kaniken Peder Iversen, som i sina historiska uppteckningar med följande ord skildrar Aage Sparres val: »Tandem jam omnium posthabitu metu sedem adeptus iure primae electionis nobilis vir D. M. Ago Spare . . .» (MHD 1. I: 277). Peder Iversen var medlem av domkapitlet vid tidpunkten för Aage Sparres val. Vid förhandlingarna i Rom om konfirmation av valet gjordes gällande, att Aage Sparre valts före sina medtävlare (Se t. ex. Colardi till Claus Pedersen 13/3 1524, Breve og Aktstykker etc. udg. af C. F. Allen, 1: 166 ff). I kraft av detta, ej av något senare val, reste han krav på ärkesätet. Samma syn uttalade han själv i inledningen till räkenskaperna över utläggerna i samband med förhandlingarna om ärkebiskopsvärdigheten (APD nr 4940). Vitsord bör givetvis ges åt denna äldre källgrupp. Uppgiften att Aage Sparre valts på nytt år 1523, möter först i den evangeliske lundakaniken Jon Tursens krönika, vilken tillkom år 1565. Han säger där, att lundakapitlet »sedan» åter utvalde Aage Sparre »med kung Frederik I:s vilja och samtycke» (Brandt, Kanniken Jon Tursön og hans korte danske Kirkekrönike (KS II) s. 315). Detaljen om konungens samtycke överensstämmer ej med den historiska verkligheten och antyder, att kaniken haft oklara begrepp om händelseförloppet. Själv blev han kanik i Lund först 1536, men eftersom han då befann sig i Leipzig, tog han först senare säte i kapitlet (han avlade examen i Leipzig 1537, Die Matrikel der Universität Leipzig, hrsg. von G. Erler, 2: 640, 642. Brandt, anf. arb. (KS II) s. 280 f, 296). Mogens Madsen har i sin biskopskrönika sammansmält båda traditionerna: »secundo jam in archiepiscopum a canonicis electus, vel priori potius electioni, metu sublato libere ac serio assensus . . .» (Episcoporum ecclesiae Lundensis Series . . . collectore Magno Matthiae . . . ed. Th. Bartholin, s. 234). På den yngre källtraditionen bygger Hvidtfeld, som skriver: »Vdi dette Aar udvalde Lunde Capittel / som vaar Biskopsløs / mester Aage Sparre anden Gang / huilcken bleff fortrent fra første Val / formedelst Kong Christen som vilde hafft Jörgen Skodborg hans Secreterer dertil» (Danmarckis Riges Krönicke, 2: 1255). Från Hvidtfeld har oppgiften om Sparres förnyade val vid olika tillfällen funnit väg in i nyare litteratur.

¹⁸ Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts, 2: 669. Enligt ärkedjaken Niels Kortsens räkenskaper utbetaltes den 16 sept. 1523 fyra gulden »pro litteris electionis mittendis de Lubeca ad curiam Romanam» (APD nr 4941).

¹⁹ AGA 2: 65 samt not 1 å samma sida.

²⁰ Aage Sparre, Henrik Aagesen Sparre, Albert Jepsen Ravensberg och Axel Brahe till konungen 30/11 1523, Forskelligt vedr. Rigsraad og Stænder, Papir, DRA.

²¹ Johan Weze till Claus Pedersen 17/10 1523, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 93 ff.

²² E. Jørgensen, anf. arb. (Personahist. Tidsskr. 8. II) s. 94.

²³ Räkenskaperna äro tryckta i APD nr 4941. Allens uppfattning (Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 188 not 1), att Niels Kortsens befunnit sig i Rom redan i maj eller juni år 1523, är felaktig.

²⁴ Om Christiern II:s stöd åt Johan Weze se t. ex. DN 14: 285 f, 294 f, APD nr 4933, 4945, 4946.

- ²⁵ Protesten nämnd i APD nr 5077.
- ²⁶ Av Weze uppsatt memorial från år 1524, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 188 ff.
- ²⁷ En inom kurian uppsatt promemoria, tr. DN 17: 1179 f.
- ²⁸ Colardi till Claus Pedersen ¹³/₈ 1524, Weze till Christiern II ²³/₉ 1523, dens. till Claus Pedersen ⁷/₅ 1524, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 166 ff, 78 ff, 230 ff; s. 192 not 1.
- ²⁹ I föregående not citerade brev samt påvlige sekreteraren Zutfeld Wardenbergs brev ⁶/₈ 1524, DN 7: 592 ff.
- ³⁰ Hinschius, anf. arb. 2: 672 ff.
- ³¹ APD nr 4941.
- ³² Pastor, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, 4: 2 s. 177 ff.
- ³³ HR 1477—1530, 8 nr 600 §§ 3, 5, nr 410.
- ³⁴ HR 1477—1530, 8 s. 525 anm. 1. AGA 2: 76.
- ³⁵ HR 1477—1530, 8 nr 785.
- ³⁶ HR 1477—1530, 8 nr 811 § 138, s. 752 anm. 2.
- ³⁷ Kruse, Lübeck und der Streit um Gottland 1523—26 (Hans. Gesch.-blätter 1913) s. 361 ff. Mötesrecessen av 1 sept. 1524 i Danmark-Norges Traktater, udg. ved L. Laursen, 1: 16 ff.
- ³⁸ HR 1477—1530, 8 nr 811 § 138.
- ³⁹ Aage Sparre till rådet ¹⁷/₁₁ 1524, Aktstykker henhørende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede ved E. H. Kalkar, s. 26 ff.
- ⁴⁰ HR 1477—1530, 8 nr 812 § 6, nr 834 § 7.
- ⁴¹ HR 1477—1530, 8 s. 752 anm. 2.
- ⁴² Ett odaterat regest innehåller uppgift om en skrivelse, vari Frederik I hos påven anhöll om konfirmaton av Aage Sparres val (APD nr 5026). På herredagen under sommaren 1524 planerades en beskickning till Rom i anledning av oklarheten kring biskopssätet i Oslo. År 1521 hade nämligen länsmannen på Akershus Hans Mule tvungit biskopen i Oslo Anders Mus att resignera och själv lyckats bli vald i hans ställe. Genom att han 1523 hyllade Frederik I, bidrog han till att trygga dennes valde i Norge. Därför utfäste sig konungen att verka för hans konfirmation i Rom. Anders Mus hade emellertid själv begivit sig till Rom, och i jan. 1524 kasserade Klemens VII hans resignation. Anders Mus återinsattes sedan som biskop av påven (DN 1: 770 ff, 2: 791 f, 18: 239 ff). Äsikten på herredagen var, att Hans Mule borde stå på sin rätt och förmå Anders Mus att ånyo resignera, så att protester ej kunde höjas i Rom (DN 12: 312 f). Detta sista ger vid handen, att fortsatta förhandlingar planerats. Den genom regestet kända kungliga skrivelsen till Sparres fördel torde böra insättas i detta sammanhang av följande skäl: Först och främst var sommaren 1524 den enda tidpunkt under perioden 1523—1526, då Frederik I och Aage Sparre förts nära varandra av gemensamma intressen. Vidare torde det ha varit fördelaktigt, att när bud sändes den långa vägen till Rom, låta detta medföra instruktioner rörande så många ärenden som möjligt. Slutligen deltog Aage Sparre själv i herremötet och har där haft möjlighet att diskutera förbindelserna med kurian. Den 15 juli tillskrev han lundakapitlet att framleta och översända en skrivelse från Jörgen Skodborg i Rom (Skbrf. Acta priv. nr 759). Av det kortfattade regestet framgår, att det varit fråga om ett brev, som ingått i kapitlets arkiv. Jörgen Skodborgs brev har rört ärkestiftet, ej de uppdrag han fullgjorde i Rom för konungens räkning, då i annat fall handlingen

skulle ha förvarats i det kungliga kansliet eller hos rikets kansler. De här framdragna omständigheterna synas sålunda berättiga till antagandet, att Frederik I under sommaren eller hösten 1524 rekommenderat Aage Sparre hos Klemens VII. År 1524 gavs Jörgen Skodborg av påven rätt att inneha främsta platsen bland lundakapitlets kaniker (APD nr 4968). Kanske bör denna åtgärd betraktas som ett utslag av en strävan att hålla Jörgen Skodborg skadeslös vid ett tillfälle, då ärkestiftet syntes gå förlorat för honom. — Aage Sparre har bistått Anders Mus med att skaffa pengar i Amsterdam och Rostock för förhandlingarna i Rom. Skbrf. Acta priv. nr 782.

⁴³ HR 1477—1530, 8 nr 812 § 243, s. 755 anm. 4, nr 830, 838.

⁴⁴ NDM V: 20 ff.

⁴⁵ Pergamentbrev ^{28/6} 1524, Forskelligt vedr. Rigsraadet og Stænderne, DRA.

⁴⁶ HR 1477—1530, 9 nr 29 § 11, nr 94 § 37.

⁴⁷ Aage Sparre till riksrådet ^{17/11} 1524, Aktstykker henhørende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede ved E. H. Kalkar, s. 26 ff.

⁴⁸ HR 1477—1530, 8 s. 752 anm. 2.

⁴⁹ Kruse, anf. arb. (Hans. Gesch.-blätter 1914) s. 469 ff.

⁵⁰ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 4:2 s. 73 ff, 358; 5 s. 6 ff. Heise, Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den Førstes Tid (DHT 4. V) s. 276 f. Galster, Danmarks Mønter (Nordisk kultur 29) s. 173 ff.

⁵¹ En undersökning rörande dessa problem — vilken faller utom ramen för detta arbete — torde ha små utsikter att kunna leda till säkra resultat, främst på grund av att det är omöjligt att uppställa någon uttömmande, pålitlig prisstatistik för denna tidsperiod. Därtill kommer, att jordeboksmaterialet ej avspeglar lägets skiftningar inom kortare tidsavsnitt, eftersom ofta yngre uppbördslängder avskrevos med få ändringar efter äldre. Huruvida en hastig försämring av böndernas villkor legat bakom t. ex. de skånska oroligheterna på 1520-talet, kan sålunda ej uppvisas i detta material. Slutligen finns ej tillräckligt material för att belysa, hur husbonderätten utövats eller hur fogdar och länsmän behandlat bönderna.

⁵² Tyge Krabbe till konungen ^{28/3} 1524, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA. En Christiern II:s kunskapare meddelade själv i brev, att han underhandlat med allmogen i Blekinge (Christiern II:s arkiv, utg. af N. J. Ekdahl, s. 1095 ff). Om konungens förbindelser med Danmark och Skåne se t. ex. DN 14: 564 f, 507 f.

⁵³ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 5: 12 ff. Christiern II:s arkiv, utg. af N. J. Ekdahl, s. 856 ff. HR 1477—1530, 9 nr 2 § 49.

⁵⁴ Danmark-Norges Traktater, udg. ved L. Laursen, 1: 32 ff.

⁵⁵ HR 1477—1530, 9 nr 29 § 11.

⁵⁶ HR 1477—1530, 9 nr 94 §§ 37, 38.

⁵⁷ APD nr 4995.

⁵⁸ NDM V: 43 f.

⁵⁹ APD nr 4940, 4941.

⁶⁰ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 5: 14 ff, 43 ff.

⁶¹ HR 1477—1530, 9 nr 136. FIR: 77 f. Kruse, anf. arb. (Hans. Gesch.-blätter 1915) s. 246 ff.

⁶² Skbrf. Acta priv. nr 771.

⁶³ Skbrf. Domkyrk. nr 596—598.

⁶⁴ FIR: 80, 330, 260.

⁶⁵ Aktstykker til Bornholms Historie 1327—1621, udg. ved J. R. Hübertz, s. 71 ff, 325 ff (utdrag ur LSLB).

⁶⁶ Hans Brasks brev ⁹/₆ 1526, HSH 18: 337 ff.

⁶⁷ APD nr 5006.

⁶⁸ Skbrf. Acta priv. nr 789.

⁶⁹ Lauge Urne till Aage Sparre ¹/₄ 1526, Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA.

⁷⁰ Pergamentsbrev ¹⁹/₄ 1525, B 3, MSA. Som »electus» sigillerade Aage Sparre i rött vax ett rådets brev ⁴/₈ 1525 om rikets län (Forskelligt vedr. Rigsraadet og Stænderne, Pergament, DRA).

⁷¹ Brandt, Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans skrifter, s. 413 ff.

⁷² Odaterad sedel, vilken bilagts brev från Lauge Urne till Aage Sparre. Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA. Brandt hänför den om än med viss tveksamhet till ett brev av 10 mars 1526 (samma arkivserie), under hänvisning till att båda handlingarna uppvisa exakt lika maskhål (Anf. arb. s. 163 f). Denna omständighet visar blott, att de båda aktstyckena förvarats liggande tillsammans. Lauge Urnes varning måste givetvis tidfästas till tiden före Christiern Pedersens excommunicering och före hans öppna partitagande för de upproriska.

⁷³ Skbrf. Acta priv. nr 770, 773, 774. Brandt, anf. arb. s. 161 ff, FIR: 66. När Christiern Pedersen år 1532 återkom till Danmark för att slå sig ned som boktryckare i Malmö, sökte Aage Sparre förhindra detta genom att erinra om hans samröre med Sören Norby (FIR: 467, 472). — Jep Falk synes ha varit pålitlig. År 1526 representerade han arkielektus vid flera tillfällen under processen mot Hans Skovgaard (Se härom kap. 4).

⁷⁴ Klagomål mot Aage Sparres sätt att sköta denna uppbörd framställdes i en odaterad inlaga, som framlades mot honom under processen med Hans Skovgaard. Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA. Om enskilda prästers opålitlighet, se FIR: 98, 105.

⁷⁵ Pastor, anf. arb. 4: 2 s. 197 ff.

⁷⁶ APD nr 5012—16, 5022.

⁷⁷ APD nr 5021, 5023. J. O. Andersen, art. Jörgen Skodborg i DBL 22: 129.

⁷⁸ Skånska rådet till Frederik I ¹/₆ 1525, Danske Kancelli, Indlæg till Registranterne og henlagde Sager, DRA. FIR: 52. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 13.

⁷⁹ Borgmästares och råds i Åhus intyg ⁶/₇ 1526, Östra härads intyg ²⁸/₁₁ 1527, Mourids Olufsen Krognos och andra adelsmäns intyg s. d., Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA.

⁸⁰ LAU 6: 148 ff, 165, 153. Peder Iversens historiska uppteckningar, MHD 1. I: 276.

⁸¹ Andersson, Ur Axel Urups arkiv (HTS 2) s. 260. Skbrf. Acta priv. nr 710, 737. Urup är belagd som länsman på Näsbyholm och i Åsums län i en jordebok från år 1522 över ärkebiskopens gods i Skåne, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁸² Skodborgs förläningsbrev ²⁵/₇ 1526, Privatarkiver, Pergament, Urup, Axel, DRA.

⁸³ Lauge Urne till Aage Sparre ²⁴/₅ 1526, Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—38, DRA.

⁸⁴ GVR 3: 393.

⁸⁵ Heise, Wulfgang von Utenhof (DHT 4. VI) s. 178 ff.

- ⁸⁶ APD nr 5012, 5017.
- ⁸⁷ GVR 3: 95 f.
- ⁸⁸ Heise, Bondeoplöb i Jylland i Kong Frederik den Förstes Tid (DHT 4. V) s. 281 ff. GVR 3: 420.
- ⁸⁹ FIR: 115 f, 123. HR 1477—1530, 9 nr 277, 278. GVR 3: 258 ff, 411 f, 369 f, 388 ff.
- ⁹⁰ GVR 3: 388 f, 390. Skbrf. Acta priv. nr 779, 780.
- ⁹¹ APD nr 4940. FIR: 109 f.
- ⁹² Jörgen Skodborg till Eske Bille m. fl. ²²/₈ 1526, avskrift i Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA.
- ⁹³ Skbrf. Domkyrk. nr 618, 620, 623.
- ⁹⁴ NDM V: 104, 117.
- ⁹⁵ NDM V: 208.
- ⁹⁶ Rådets anbud, daterat ¹⁸/₇ 1524, Forskelligt vedr. Rigsraadet og Stænderne, Papir, DRA. Konungens öppna brev, NDM V: 20 ff.
- ⁹⁷ NDM V: 110 ff, 114, 119, 209 ff. En redovisning gavs dock. Den finns i Gamle Regnskaber, Forskellige Strykker Kongelige Indtægtsregnskaber, DRA.
- ⁹⁸ NDM V: 214 f. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527. (Kgl. Dsk. Vidensk. Selsk. Skr. V Række 2 Bind) s. 267 not 1. Då Birger Gunnersen år 1497 efterträdde Jens Brostrup på ärkesätet, krävde den senares arvingar ersättning för de omkostnader som ärkebiskop Jens själv bestridit, när han låtit biskopsstolens lösöre undergå en del förbättringar (LÄU 5: 321 f, 6: 153 ff).
- ⁹⁹ NDM V: 212 ff, 211 f.
- ¹⁰⁰ NDM V: 114. J. O. Andersen, Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie? (Festskrift til Kristian Erslev) s. 239 f.
- ¹⁰¹ HR 1477—1530, 9 nr 346.
- ¹⁰² Heise, Bondeoplöb i Jylland i Kong Frederik den Förstes Tid (DHT 4. V) s. 291 f, 308 f. Paludan-Müller, anf. arb. (Det Kgl. Dsk. Vidensk. Selsk. Skr. V Række 2 Bind) s. 299 ff. J. O. Andersen, Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie? (Festskrift til Kristian Erslev) s. 226 ff, 258.
- ¹⁰³ NDM V: 293 ff, 303 ff. FIR: 132 ff.
- ¹⁰⁴ J. O. Andersen, Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation, s. 40 ff. DM 4. VI: 36 ff.
- ¹⁰⁵ DM 4. VI: 12 ff.
- ¹⁰⁶ Frederik I:s på Aage Sparre ställda pantebrev ³¹/₁₂ 1531, Pergament, C 7, Kass. Oblig. DRA.
- ¹⁰⁷ DN 9: 629 ff, 633 ff. DM 4. VI: 5, 7 not 2. MHD 2. II: 386 ff, 388 f.
- ¹⁰⁸ Brevet tr. av Kornerup, Et brev vedrørende Erkebisp Jörgen Skodborg (KS 6. V) s. 239 f.
- ¹⁰⁹ MHD 2. II: 401. Aage Sparres konto var uttömt hos Fugger redan år 1527; en balansräkning från detta år visar underskott (Schulte, Die Fugger in Rom, 2: 222). De 5000 dukaterna utgöra sålunda en ny insättning.
- ¹¹⁰ APD nr 5062.
- ¹¹¹ Gillmann, Die Resignation der Benefizien (Archiv für katholisches Kirchenrecht 1900) s. 525 ff, 668 ff, 349 ff.
- ¹¹² Hinschius, anf. arb. 2: 252 f, 474. LÄU 4: 20 f, 24.
- ¹¹³ E. Jörgensen, anf. arb. (Personalthist. Tidskr. 8. II) s. 93. Die Matrikel der Universität Köln, bearb. von H. Keussen, 2: 329. J. O. Andersen, art. Torbern Bille

i DBL 3: 67 ff. LÄU 6: 380 ff. APD nr 4797. Samlinger til den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 2: 1 s. 192 f. Om Torbern Billes syn på kyrkans ämbeten vittnar t. ex. ett stycke ur ett brev till biskop Ove Bille den 16 maj 1521, i vilket han ber om något ämbete i Aarhus stift för att därmed »förnöja» Erik Daa, som han låg i delo med. (Orig. i Ny kgl. Saml. Fol. 5989, Kgl. Bibl.).

¹¹⁴ Reversen tryckt i Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledn. s. XLV f.

¹¹⁵ Reverserna tryckta i Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledn. s. LXXIII f. Münter, Den danske Reformationshistorie, 1: 541 f, 2: 701 ff.

¹¹⁶ MHD 2. II: 389 ff.

¹¹⁷ Hinschius, anf. arb. 2: 652 ff.

¹¹⁸ Två likalydande exemplar finnas i Pergament C, Forhold til Bisperne, Frederik I, DRA. Rördam har vid tryckningen i MHD satt undertecknarnas namn i en spalt under varandra. Originalen har dem i två spalter, så att överst i vänstra spalten finns ett tomrum, därunder kantorns namn och sedan sju kanikers namn. Den högra spalten börjar med ärkedjäknens namn i höjd med tomrummet i den vänstra spalten, och därunder följa sju kanikers namn. Ur denna spalts namnräcka har Rördam uteslutit namnet »Petrus Ivari». Namnlistorna skola läsas radvis från vänster, ej spaltvis uppifrån och ned. Då komma prelater och kaniker i rätt ordning efter rang och ålder: prost, ärkedjäkne, kantor etc. Det visar sig sålunda, att Claus Urne, prost, ej undertecknat. Han vistades vid denna tid i Paris (se t. ex. Bent Billes brev ^{25/12} 1532 till Pernille Krognos, DM 4. IV: 347 f). Det ena exemplaret har dessutom plats för ännu en namnteckning efter det sista kaniknamnet i högra spalten. Så är emellertid ej fallet med det andra exemplaret. Valberättelsen är upplagd efter samma grunder som en av de få bevarade, tidigare valberättelserna från Lund, den från 1361 (tr. Kr. Erslev, Ærkebispvalget i Lund 1361 (KS 4. IV) s. 211 ff). Statuterna om sigillering i LÄU 5: 102 f.

¹¹⁹ MHD 2. II: 393 ff.

¹²⁰ Gillmann, anf. arb. (Archiv für katholisches Kirchenrecht 1901) s. 433 ff, 443, 455 ff.

¹²¹ Knud Henriksen Sparres genbrev ^{24/8} 1532, Gejstlige Arkiver, Pergament, Lunde Ærkebisp, DRA.

¹²² Sockenprästen Jep Lauridsens intyg ^{15/2} 1534, Privatarkiver, Papir, Sparre, Aage Jepsen, DRA. Arkielektus Torbern Billes intyg ^{16/2} 1532, sockenprästen Svend Pedersens intyg ^{12/4} 1534, Gejstlige Arkiver, Papir, Herrekloster i Lunde Stift, Bosjö kloster, DRA.

¹²³ MHD 2. II: 398 f.

¹²⁴ Gillmann, anf. arb. (Archiv für katholisches Kirchenrecht 1900) s. 687 ff.

¹²⁵ APD nr 5068.

¹²⁶ APD nr 6471.

¹²⁷ Johan Weze till Granvella ^{4/8} 1533, Aktstykker henhörende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede ved E. H. Kalkar, s. 75 f.

¹²⁸ Pastor, anf. arb. 4: 2 s. 460 ff.

¹²⁹ MHD 2. II: 400 ff.

¹³⁰ Hinschius, anf. arb. 5: 563 ff, 6: 1 s. 184 ff.

¹³¹ Se t. ex. J. O. Andersen, art. Aage Jepsen Sparre i DBL 22: 337 f. Arup, Danmarks Historie, 2: 447. L. P. Fabricius, Danmarks Kirkehistorie, 2: 1 s. 172 f.

KAP. 3

Lunds domkapitel 1519—1536

¹ Se t. ex. Jens Brostrups privilegier för kapitlet, LÄU 4: 141 ff.

² Efter en jordebok över ärkesätets gods från år 1522, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

³ Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 37, 180, 197. C. G. Weibull, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia (HTS 4) s. 137, 140. LÄU 5: 415. Prelaturernas godsinnnehav efter Registrum bonorum ecclesiae Lundensis, 1618, Danske Kancelli, Diverse, saglig ordnet, Bind XII 4 c, DRA.

⁴ Wrangel, De forna altarstiftelserna i Lunds domkyrka (Studier tillägnade Magnus Pfannenstill) s. 459 ff.

⁵ Schalling, anf. arb. s. 51 ff.

⁶ LÄU 5: 100 ff.

⁷ Schalling, anf. arb. s. 180. LÄU 5: 175 ff.

⁸ Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts, 2: 615 f. LÄU 4: 133, 168 ff, 5: 395.

⁹ Prebendekyrkorna förtecknade i Schalling, anf. arb. s. 125, not 6.

¹⁰ C. G. Weibull, anf. arb. (HTS 4) s. 144. Kvittenser, utfärdade efter verkställd redovisning, äro i stort antal förtecknade i Skånebrevförteckningen.

¹¹ APD nr 4782—87, 4807, 4818, 4991, 5006.

¹² J. Hvidtfeldt, Kanslere og Kancelliembedsmænd under Frederik I (Til Knud Fabricius) s. 36, 38. Album academiae Vitebergensis, ed. C. E. Foerstman, s. 96. Peder Laurensen, Expostulatio ad canonicos Lundenses, s. 30 b f. A. Friis, art. Claus Urne, DBL 24: 540 f. Om Claus Urne i Frankrike se s. 54, kap. 2 not 118.

¹³ Pontoppidan, Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici, 2: 397 ff.

¹⁴ Se kapitel 2, not 118.

¹⁵ Skbrf. Domkyrk. nr 654.

¹⁶ LÄU 6: 153 ff. APD nr 4941. Skrifter af Paulus Helie, 6: 144. Pontoppidan har i en urkund från år 1517 den felaktiga namnformen »Nicolaus Grad» (anf. arb. 2: 760). Han har troligen avtryckt dokumentet efter Gl. Kgl. Saml. 4°, 2473, där den felaktiga formen finns. Denna avskriftssamling har fler felaktiga namnformer, t. ex. »Peder Iuer» i stället för Peder Seber i ett brev från år 1548. Om Niels Kortsen i Rom se s. 28; om hans studier Kap. 2 not 22.

¹⁷ T. ex. år 1539. SMHD 2. II: 404 f.

¹⁸ DM II: 109, not e. LÄU 5: 450; 6: 85 f, 372 f, 38, 340, 347 f, 361. Skbrf. Domkyrk. nr 497. L. Weibull, Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund (HTS 2) s. 286, 292. — J. O. Andersen uppger kantorns dödsår felaktigt som »antagelig 1540» (art. Adser Pedersen, DBL 18: 70). Uppgiften stannar från H. Fr. Rördam, som stöder sig på ett regest i Skånebrevförteckningen om en tvist år 1540 rörande kantorns kvarlätenskap (MHD 1. I: 116, not 1). Kantorn levde ännu i mars 1535, då han lovade sina brorsbarn en summa pengar, om de uppgåvo alla krav på arv efter honom (Skbrf. Acta priv. nr 834). Brorsonen Jakob Lauridsen hade redan år 1530 avsagt sig alla arvskrav, emedan kantorn bekostat hans uppfostran (Brev

^{22/7} 1530, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653). Likväl förekom under år 1536 en rättstvist inför domkapitlet om kantorns kvarlåtenskap. Den 15 aug. påbjöd Christiern III, att kantorns två brorsöner skulle få taga del av hans testamente, och att testamentsexekutorerna ej skulle göra dem orätt (Intyg ^{6/10} 1536, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653; Christiern III:s brev ^{15/8} 1536, DLA, Konungabrev 1532—1656). Kantorn har sålunda avlidit under senare hälften av år 1535 eller — vilket är troligast — år 1536.

¹⁹ LAU 6: 22 ff, 145 f, 157 f.

²⁰ LAU 6: 115.

²¹ LAU 6: 247 ff, 22 ff. Danmarks Adels Aarvog 7 (1890) s. 165.

²² Se t. ex. LAU 5: 262 ff, 375 ff, 418 ff om Jon Skaldre. Skbrf. Domkyrk. nr 455. Skrifter af Paulus Helie, 6: 144.

²³ Pergamentbrev ^{21/2} 1522, MSA. Skbrf. Domkyrk. nr 634.

²⁴ Laurids Mogensens kvittens ^{12/7} 1532, Privatarkiver, Pergament, Sparre, Aage Jepsen, DRA. Skbrf. Acta priv. nr 832, 837.

²⁵ LAU 6: 321. Hans historiska anteckningar tryckta i MHD 1. II: 257 ff.

²⁶ Pergamentbrev ^{21/2} 1522, MSA. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 134.

²⁷ LAU 6: 258.

²⁸ Sonnenstein-Wendt, Om reformatörerna i Malmö och de första lutherska pres-terna derstädes (NKS II) s. 133 not 8. LAU 5: 266 f, 368. Skbrf. Domkyrk. nr 150. Hans Ulf till Jörgen Skodborg ^{6/2} 1521; avskrift av P. Sonnberg efter Liber Sodalitii clericorum majoris Lundensis, i Collectio Rönbeckiana, Tomus III, fol. 17, LUB.

²⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 654. Mikkel Gertsen är belagd som kanik redan år 1502 (LAU 6: 85 ff).

³⁰ J. O. Andersen, art. Peder Seber, DBL 21: 512 f.

³¹ Die Matrikel der Universität Köln, bearb. von H. Keussen, 2: 264, 329, 379, 546, 565, 694. Die Matrikel der Universität Leipzig, hrsg. von G. Erler, 1: 383. E. Jörgensen, Danske og norske Studerende ved Universitetet i Cölln i Tidrummet 1476—1559 (Personahist. Tidsskr. 8. II) s. 93 ff.

³² Die Matrikel der Universität Rostock, hrsg. von A. Hofmeister, 1: 257, 242, 264; 2: 56.

³³ Rördam, De danskes Studeringer i Vittenberg i Reformationstiden (NKS I) s. 461.

³⁴ Aeltere Universitetsmatrikeln 2: Universität Greifswald, hrsg. von E. Friedlaender, 1: 113, 132, 138, 137.

³⁵ MHD 1. I: 118 ff.

³⁶ Satiren utgavs på nytt i sin danska form med inledning och kommentar av C. Birket-Smith år 1893.

³⁷ DM II: 108 ff.

³⁸ Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 185 f.

³⁹ Aage Sparres brev till malmöborgarna är tryckt i DM III: 236 f. Peder Laurensens redogörelse för herredagsförhandlingarna tillika med båda partiernas inlagor utgavs år 1530 och trycktes på nytt av H. Fr. Rördam i Skrifter fra Reformations-tiden 4. — De olika punkterna i de 27 artiklarna äro numrerade. Nästan ordagrant återfinnas de i Aage Sparres brev i följande ordningsföljd: Nr 8, 7, 20, 3, 4—6, 9, 22, 12—16, 24—25, 17—18, 2, 10—11. År 1530 tillades artiklarna 1, 19, 23 samt 26—27, vilka senare riktade sig mot Hans Tausen och förhållandena i Viborg.

⁴⁰ Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen, 2: 864. Efter Helveg

återkommer tanken i L. P. Fabricius, Danmarks Kirkehistorie, 2: 1 s. 147 f. Arup antager utan någon motivering, att Poul Helgesen författat de 27 artiklarna (Danmarks Historie 2: 446).

⁴¹ Om sigilleringen se Kap. 2 not 118. Hinschius, anf. arb. 2: 129 f.

⁴² Danmarks Adels Aarvog 13 (1896) s. 167. Aeltere Universitetsmatrikeln 2: Universitæt Greifswald, hrsg. von E. Friedlaender, 1: 132 f, 138.

⁴³ LÄU 6: 157 f, 222 f, 297 f. Aeltere Universitetsmatrikeln 2: Universitæt Greifswald, hrsg. von Friedlaender, 1: 136. Om Konrad Vitstedt se LÄU 6: 29; 5: 226 f.

⁴⁴ Om Tuve Hegen se Skbrf. Domkyrk. nr 573, 603, 604. Om Peder Olufsen Hallandsfar se Skbrf. Domkyrk. nr 804; Hans Ulf till Jörgen Skodborg ⁶/₂ 1521, Collectio Rönbeckiana, Tomus III fol. 17, LUB. Om Jens Borreby, Heise, Familien Rosenkrantz Historie 2, diplomatariet s. 140.

⁴⁵ DM 4: 165 f. Originallet i Privatarkiver, Pergament, Gyldenstjerne, Jörgen, DRA.

⁴⁶ APD nr 4998, 4968.

⁴⁷ FIR: 417. Jörgen Pedersen är belagd som kanik redan år 1503 (LÄU 6: 118 ff). Heise, anf. arb. 2: 101, noten.

⁴⁸ FIR: 66.

⁴⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 680. APD nr 4790 uppger, att en »Gasparus Broch» år 1520 av påven tilldelades kanonikat och prebende i Lund. Eftersom ingen medlem av släkten Brock kunnat komma i fråga i detta fall (Danmarks Adels Aarvog 6 (1889) s. 97 ff), torde det vara Jesper Brochmand, som urkunden gäller.

⁵⁰ Av vikarierna äro följande belagda: Tuve Hegen (1523), Mads Dörhagen (1522, 1533, Tio tusende jungfrurs altare), Mikkel Vedsel (1522, Helga lekamens altare), Jens Ris (1522, 1533, 1535, St. Hypoliti altare), Jakob Gregersen, Eskil Gregersen, Niels Olufsen (samtliga 1532), Mads Andersen (1533, Vår frus altare i pelaren i St. Jörgens kapell), Knud Jepsen (1528, Trefaldighetsaltaret), Peder Jensen (1524), Anders Jensen (1525, 1526), Mogens Ref (1534, St. Stefans altare). Belägg: FIR: 15, Pergamentbrev ²¹/₂ 1522, MSA. MHD 2. II: 398. DM 3. V: 93. APD nr 5075, 4940, 4987. Skbrf. Domkyrk. nr 728, Åtsk. kyrkor nr 134. Arrendekontrakt ²⁴/₁ 1533, DLA, Arrendekontrakt och genbrev på altargodset 1470—1641.

⁵¹ Pergamentbrev ²¹/₂ 1522, MSA. Skbrf. Domkap. nr 154.

⁵² Skbrf. Domkyrk. nr 509 (1519), 524 (1520), 535, 543 (1521), 584 (1523), 602 (1525), 603—604 (1526), 619 (1527), 633—35, 637—638 (1528), 676 (1531), 703 (1533), 736—737 (1535).

⁵³ Hans Skovgaard's räkenskaper utvisa, att officialen för egen del mottagit bl. a. nära 300 lod silver årligen (Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA).

⁵⁴ Beläggen äro för Hans Skovgaard hans egna räkenskaper, för Jep Falk brev ¹⁶/₃ 1526, ¹/₇ 1528 i Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA; för Jon Mogensen koncept till kvittens ²⁹/₁ 1530, Privatarkiver, Papir, Sparre, Aage Jepsen, DRA, Skbrf. Domkyrk. nr 692; för Erik Daa ett landstingsvittne ³⁰/₈ 1533, Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, DRA; för Jörgen Urne utgiftsräkenskaper 1534—35 för ärkebiskopsgården Lundagård fol. 3, 13, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebisp's Regnskaber 1519—35, DRA.

⁵⁵ Hans Ulf till Aage Sparre ⁹/₃ 1526, Privatarkiver, Papir, Sparre, Aage Jepsen, DRA.

⁵⁶ Tryckt i Rördam, Fra Reformationens Tidsalder (KS 3. III) s. 238.

KAP. 4

Aristokratien och kyrkan

¹ Se t. ex. marskens brev till Tyge Brahe ^{3/5} 1523, Privatarkiver, Papir, Brahe, Tyge Axelsen, DRA. Ett annat brev tryckt i Heise, Familien Rosenkrantz Historie 2, diplomatariet s. 60.

² Lejdbrev för två kaniker ^{1/7} 1523, Skbrf. Acta priv. nr 747.

³ Niels Hak till Christiern II ^{2/10} 1523, Malmö borgare s. d. till densamme, Christiern II:s arkiv, utg. av N. J. Ekdahl, s. 537 ff, 540 ff. Jörgen Kock till Christiern II, DN 14: 299 f.

⁴ Proklamationer och överenskommelser i GVR 1: 48 f, 52 f, 289 f; 58 ff, 295 ff.

⁵ HR 1477—1530, 8 nr 450. Sverges Traktater med främmande magter, utg. af O. S. Rydberg, 4: 52 ff. Bergström, Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517—1523, s. 124 f.

⁶ FIR: 11 f. Ännu den 31 mars 1523 hade en annan adelsman, Henrik Krummedige till Vallen, förnyat sin trohetsed till Christiern II. Hans försäkran är bevarad. Själv har han undertecknat denna med orden »Jeck Henrick Kromdick wider kenns denne fforskrifft met myn egen han», men en annan hand har skrivit ut förpliktelsebrevets text. Aktstycket har sålunda av allt att döma förelagts och avtvingats Krummedige på Köpenhamns slott (tryckt i Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 64). Denna omständighet är intressant, därför att herr Henrik sedan uppträdde vid Tyge Krabbes och Holger Ulfstands sida, t. ex. i kampen mot Sören Norby 1525 och 1526. Samtliga tre herrar voro i fältlägret utanför Köpenhamn den 10 juli, ty brevregistranten från konungens kansli upptager dem i olika sammanhang som relatorer för några brev denna dag (FIR: 11; ett annat belägg för Krummediges del är DN 11: 269 f).

⁷ FIR: 12 ff. Lindberg, Bondefreder under svensk medeltid (HT 1928) s. 12 ff.

⁸ Om sigilleringen av handfästningens två exemplar se AGA 2: 65 not 1.

⁹ Kapitulationsurkunden för Malmö ^{23/12} 1523, FIR: 35 ff. Avskrift av uppsägelsebrevet ^{2/2} 1524 i Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.

¹⁰ NDM VI: 130, 132. FIR: 75 f. De la Gardieska archivet etc. utg. av P. Wieselgren, 5: 145 ff.

¹¹ T. ex. GVR 2: 59 f, 3: 364 f, 388 f, 390 f.

¹² Se t. ex. Heise, Familien Rosenkrantz Historie 2, diplomatariet s. 64, 142. DN 9: 680 f. APD nr 4941.

¹³ Rådets öppna brev ^{28/6} 1524, adelns öppna brev ^{7/7} 1524, Forskelligt vedrørende Rigsraadet og Stænderne, Pergament, DRA.

¹⁴ Ett freds- och lejdebrev av den 19 april 1525 (Pergament, B 3, MSA) med borgarna i Malmö sigillerades av Aage Sparre, Tyge Krabbe, Henrik Krummedige, Henrik Sparre, Axel Brahe, Holger Ulfstand, Claus och Knud Bille, Joachim Trolle, Axel Urup, Jens Rosensparre och Börje Ulfstand. I kapitulationsförhandlingarna med Sören Norby deltog även Mourids Krognos. Tyge Krabbe framstod vid detta tillfälle som herrarnas ledare, Johan Rantzau och Albert Ravensberg som medlare mellan Sören Norby och »adeln i lägret vid Landskrona». Materialet är rikhaltigt: Frederik I till Tyge Krabbe ^{10/6}, diverse avskrifter rörande förhandlingarna, daterade

^{27/6}—^{4/7}, kansliuppteckning om en herredag i Assens den ^{16/7} 1526, samtliga handlingar i Danske Kancelli, Diverse 1481—1571 C, DRA. Norby till Tyge Krabbe ^{2/6} 1525, Privatarbiver, Papir, Krabbe Tyge, DRA. Rådsherrarnas förlikningsbrev med Norby ^{27/6} 1525, Forskelligt vedrørende Rigsraadet og Stænderne, Pergament, DRA.

¹⁵ Tyge Krabbe, Henrik Krummedige, Holger Ulfstand, Axel Brahe, Knud Bille m. fl. till Frederik I ^{9/6} 1525, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA; ofullständigt tryckt i Heise, anf. arb. 2, diplomatariet s. 67 f.

¹⁶ FIR: 72.

¹⁷ ÆA 4: 417.

¹⁸ Mourids Olufsen Krognos till Frederik I ^{12/6} 1525, skånska rådsmedlemmar till densamme ^{1/6}, ^{9/6}, ^{29/6} 1525, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.

¹⁹ FIR: 76, 101 f, 113, 121, 174, 183; 100, 211 f, 89; 106, 307; 183; 84, 169 f, 196 f; 93; 80; 76.

²⁰ NDM V: 96 ff. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 4 f. — I Landskrona synes borgmästaren Rasmus Hemmingsen ha stått på herrarnas sida; han erhöill nämligen 1000 mark av de 4000 staden skulle utge i böter för sin trolöshet (Frederik I:s brev ^{4/7} 1525, avskrift i Danske Kancelli, Diverse 1481—1571 C, DRA).

²¹ Kvittens på del av bötessumman, FIR: 99. Göinge härads privilegiebrev, FIR: 83. — I litteraturen möter stundom en uppgift, att Tyge Krabbe skulle så kraftigt ha näpst den skånska allmogen, att det i vissa socknar funnos blott två eller tre bönder kvar. Uppgiften stammar från ett brev, som Gustav Vasa år 1525 — det första dalupprorets år — riktade till Sveriges allmoge, vari vådorna av att resa sig mot sin rätta överhet utmålades: skåningarnas stöd åt Sören Norby hade kostat flera tusen bönder livet (GVR 2: 181 ff). Uppgiften hör m. a. o. hemma i Gustav Vasas propaganda och kan ej tillmätas något källvärde, allra helst som framställningar av detta slag voro vanliga i hans agitation (Westin, Historieskrivaren Olaus Petri, s. 490, Stensson, Peder Jakobsson Sunnanväder, s. 279 ff).

²² Skrifter af Paulus Helie, 1: 261 f, 6: 104.

²³ Franz, Der deutsche Bauernkrieg, s. 14 f, 16 ff, 33 ff, 134 ff, 472 f, 392, not 5.

²⁴ Tr. Hvidtfeld, Danmarckis Riges Krönicke, 2: 1276 f.

²⁵ Se t. ex. hans brev till Gustav Vasa ^{22/5} 1529, GVR 6: 383 f.

²⁶ Heise, anf. arb. 2, diplomatariet s. 62 ff.

²⁷ Danzigs rådssekreterare till hemstadens råd ^{24/8} 1525, HR 1477—1530, 9 nr 242. Pontoppidan, Annales ecclesiae Danicae diplomatici, 2: 791. I detta sammanhang bör säkerligen också placeras regestet i APD nr 5027.

²⁸ DM 3, II: 273. FIR: 115 f, 123.

²⁹ NDM V: 211 f. I namnlistan står namnet »Arwedt» Ulfstand, vilket måste vara en förvanskning av »Truid» Ulfstand, ty detta namn brukar alltid stå på denna plats i rådslängderna och Arvid Jensen Ulfstand var ej medlem av riksrådet.

³⁰ FIR: 132 ff. Heise, Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den Förstes Tid (DHT 4. V) s. 293 f, 308 f, 311. P. Jhs. Jörgensen, Dansk Retshistorie, s. 91 ff, 405 f.

³¹ DM 4, VI: 32 f.

³² Tr. Rördam, Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane (NKS II) s. 698. I brevet nämnes »sognesæd». Att detta varit en ärkebiskopen tillkommande

avgift, framgår av två följebrev, vilka priorinnan i Öveds kloster och abboten i Allhelgonaklostret den 9 okt. 1531 utfärdade till sina underlydande bönder om att ge denna avgift till ärkebiskopen (Skbrf. Åtsk. kloster nr 24—25). Om »cellarius» eller »kellere» och »kellerting» se t. ex. LÄU 5: 312, 6: 215. GDL 4: 114, 10. DM VI: 360. Den avgift, som nämnes i 1532 års uppgörelse, kallades »kellertingsrente».

³⁸ LÄU 5: 427 f.

³⁴ Efter de olika inkomstitlarna i LSLB.

³⁵ NDM V: 215 ff. FIR: 134. Skbrf. Domkyrk. nr 629.

³⁶ Arup i Nielsen, Dänische Wirtschaftsgeschichte, s. 56.

³⁷ Schalling har på grundval av uppgifter från 1600-talets mitt uppskattat adelns totala jordinnehav år 1536 till 39 % av Skånes gårdetal. För Hallands vidkommande nämner han 37 % för tiden omkring 1650, för Blekinges 16 % (Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 67 f). Några pålitliga uppgifter rörande dessa förhållanden kunna ej framläggas. Jordeboksmaterialet lämnar nämligen i regel upplysningar endast om räntor och intäkter, mera sällan om dominium och äganderätt. Dessutom lämnas oftast mycket torftiga upplysningar om den nämnda rättighetens art — landgille, ränta, dominium etc. — och i regel upptages blott själva intäktens storlek, sällan om den utgått av en gård, del av en gård, av en jord, en skog, ett hus etc. En tillfredsställande beräkning av antalet gårdar i adels-hand kan ej göras med utgångspunkt i jordeboksmaterial.

³⁸ C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början, s. 32, 35. Bang, Frederik II:s skaanske Godspolitik (HTS 7) s. 122 f. Om Allhelgonaklostret, LÄU 5: 304 ff.

³⁹ Schalling, anf. arb. s. 82.

⁴⁰ Coulton, Five Centuries of Religion, 3: 540 ff.

⁴¹ För jord erlades dels landgille, även kallat »viss ränta», dels en rad prestanda i pengar eller in natura av växlande storlek, den »ovissa räntan». Till dessa senare hörde infästa, städmål, gästeri, körslor, avgifter för jakt, fiske och skogshygge etc. Sammanfattningsvis benämndes den »ovissa räntan» även dominium eller herrlighet, och den följde alltid den verkliga ägaren till egendomen. Dominiet innefattade sålunda själva äganderätten. Med dominiet följde också skyldigheten att utöva defensio eller försvar, d. v. s. att värja bonden och gården inför rätta. Några distinktioner, varigenom ett särskilt dominium utile urskildes, existerade ej. Schalling, anf. arb. s. 140 ff.

⁴² LÄU 6: 226 f, 265 ff.

⁴³ FIR: 235 f, 226 f, 277. Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, s. 277 ff.

⁴⁴ Utkast till handfästning, tr. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 2: 589. Samma syn på nunneklostren framlades i Norge 1530, DN 8: 612 ff.

⁴⁵ NDM V: 214. Samma synpunkter anlades av rådet och adeln vid riksdagen i Västerås 1527.

⁴⁶ Vedel-Simonsen, Familie-Efterretninger om de danske Ruder, 1: 181.

⁴⁷ Skydds- och privilegiebrev i LÄU 4: 134, 5: 9.

⁴⁸ FIR: 339.

⁴⁹ Nye Samlinger til den danske Historie, udg. af P. F. Suhm, 2: 3—4 s. 178. Heise, Familien Rosenkrantz Historie, 2: 166, 171. FIR: 51, 103 f. DM 4. IV: 328 f.

⁵⁰ Schalling, anf. arb. s. 184 f.

⁵¹ Allen, *De tre nordiske Rigers Historie*, 4:1 s. 305 f, not 76. Anders Billes förpliktelsebrev ¹³/₈ 1530, konungens följebrev för honom till klostrets tjänare ¹²/₂ 1530, avskrifter i Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Prosten Henrik Jensens överlåtelsebrev ¹⁷/₈ 1530, Privatarkiver, Pergament, Bille, Anders Bentsen, DRA.

⁵² Erslev, *anf. arb.* s. 201 f. Christensen, *anf. arb.* s. 326 ff, 473 ff. FIR: 339 f. Förslag till kunglig proposition vid herredagen i Vadstena i okt. 1524, tr. Lindquist, *Studier över reformationstidens bibelsvenska*, bil. s. 8, 12.

⁵³ Intäktsräkenskaper 1530—31 för Dalby kloster, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Omräkningen av spannmålen till skäppor i stället för pund och andra rymdmått, vilket underlättar en överblick av siffrorna, har gjorts efter följande värden: 1 läst råg eller korn = 40 tunnor, 1 läst havre = 80 tunnor; 1 tunna säd (utom havre) = 6 skäppor, 1 tunna havre = 5 skäppor; 1 pund råg eller korn = 20 skäppor, 1 pund havre = 40 skäppor; 1 skäppa torde ha motsvarat 20,9 liter i modernt mått (Arent Berntsen, *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* . . . 2: 490).

⁵⁴ Truls Tuvesen till Anders Bille 1532 u. d. Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.

⁵⁵ *Skrifter af Paulus Helie* 3: 16, 5: 85 ff.

⁵⁶ 2 mars 1531 erhöll Bille nytt förläningsbrev på klostret och samma dag anbefallde konungen granskning av hans förvaltning. Denna skulle utföras av dekanen Torbern Bille, prosten Claus Urne, Henrik Aagesen Sparre och Holger Gregersen Ulfstand (Förläningsbrevet i FIR: 277 f. Instruktioner för granskningskommissionen refererade av Heise, Herredagen i Köbenhavn 1533 (DHT 4. III) s. 490 noten). Granskningsnämnden sammansattes i enlighet med de krav prelaterna framlagt vid herredagen i Odense 1526 (NDM V: 109). Räkenskapsåret räknades i regel från påsk till påsk eller från mickelsmässta till mickelsmässta. Intäktsräkenskaperna omfatta tiden 12 mars 1530—12 mars 1531. De bära spår av att ha granskats, ty oriktiga hopsummeringar o. dyl. ha rättats av en annan hand än räkenskapsförarens egen. Räkenskaperna ha sålunda sammanförts i anledning av den påbjudna granskningen.

⁵⁷ Snape, *English monastic finances in the later middle ages*, s. 71 ff. Exempel på intäkter för gravplatser, LÄU 5: 224 f, 417 f, 218 ff. En utförlig redogörelse för ett danskt klostres administration lämnas i Helms, *Næstved St. Peders Kloster*.

⁵⁸ Snape, *anf. arb.* s. 52 ff, 32 ff.

⁵⁹ Ordensregeln och protokoll från danska ordenskapitel i SRD 5: 631 ff.

⁶⁰ Anders Billes kollationsbrev på Grönby kyrka i odaterat koncept, prästens genbrev ¹³/₈ 1530, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Truls Tuvesens i not 54 citerade brev. Om Dalby socken meddelar LSLB (Malmöhäftet s. 75 ff), att dominiet över sockenkyrkans två fästor och två gathus alltid legat hos den, som hade klostret i befallning. Klosterräkenskaperna 1530—31 uppge, att 10 skilling i landgille, 4 lass hö jämte småpersedlar från godset i socknen av fogden överlämnats till »herr Laurids i Dalby», tydligen sockenprästen därstädes.

⁶¹ I föregående not citerade kollationsbrev.

⁶² LÄU 6: 17 f. När brodern Albert Ravensberg år 1505 uppställde knektar för Dalby klostres räkning (DM 4. II: 276) kan detta ha skett å Johan Ravensbergs vägnar, ehuru det är möjligt, att föreståndarskapet då överflyttats på herr Albert.

⁶³ Kävlingegårdarna omnämnas i intäktsboken som då ännu utestående pant.

- ⁶⁴ Snape, anf. arb. s. 119 ff.
- ⁶⁵ Överenskommelsen refererad i P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, 1: 309 ff. 1475 hade Johan Oxe på liknande sätt fått Ringsted klostrets landbor i Halland »in conductu (LÄU 4: 237).
- ⁶⁶ Nye Samlinger til den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 3: 85.
- ⁶⁷ Dyrtiden belagd bl. a. i MHD 2. II: 206. Vedel-Simonsen, anf. arb. s. 215 ff.
- ⁶⁸ Skötebrev ²¹/₁ 1528, Privatarbiver, Pergament, Brahe, Axel Axelsen, DRA.
- ⁶⁹ Andersson, Ur Axel Urups arkiv (HTS 2) s. 261, 262 noten.
- ⁷⁰ FIR: 169.
- ⁷¹ Anderson, anf. arb. (HTS 2) s. 258, 259. Brevregistrantens författare har i det ena registret skrivit den felaktiga formen »S. Helena kyrckia» i stället för den vanliga benämningen »Helnekirke».
- ⁷² Skötebrev ⁷/₉ 1533, Privatarbiver, Pergament, Brahe, Axel Axelsen, DRA.
- ⁷³ Schalling, anf. arb. s. 186.
- ⁷⁴ Intyg av konventet i Herrevads kloster ¹⁷/₁₀ 1540, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Köpet hade skett, när Niels Jespersen var abbot i klostret. Han är belagd såväl under 1520-talet som 1530-talet. Efter 1536 fick klostergoods ej avhändas utan kungligt samtycke. Det synes därför sannolikt, att försäljningen ägt rum före detta år.
- ⁷⁵ Skbrf. Bosjö kloster nr 232.
- ⁷⁶ Schalling, anf. arb. s. 158 f.
- ⁷⁷ LÄU 6: 226 f.
- ⁷⁸ LÄU 6: 199.
- ⁷⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 571, 720—21.
- ⁸⁰ Heise, Familien Rosenkrantz Historie 2, diplomatariet s. 68 ff.
- ⁸¹ ÆA 4: 358. Jep Sparres genbrev ²⁴/₈ 1532, Gejstlige Arkiver, Papir, Lunde Ærkebisp, DRA.
- ⁸² Schalling, anf. arb. s. 161.
- ⁸³ Listan tr. Erslev, Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede, s. XXXVIII. För Sandby län och Snöstorps län jmf. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 68, 77.
- ⁸⁴ DN 11: 604 f.
- ⁸⁵ DN 11: 672 f.
- ⁸⁶ DN 10: 662.
- ⁸⁷ Schalling, anf. arb. s. 159, 161, 217.
- ⁸⁸ LÄU 4: 212, 5: 133. ÆA 4: 372.
- ⁸⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 455.
- ⁹⁰ Skbrf. Domkyrk. nr 575, 585, 593, 603—04, 611—13.
- ⁹¹ LÄU 4: 405. ÆA 4: 300. MHD 1. I: 274 ff.
- ⁹² LÄU 6: 153 ff, jmf. 5: 321 f. LÄU 6: 39 ff, 148 f, 150 f, 153 f, 162 f, 198 f, 349 f. ÆA 4: 363.
- ⁹³ DK: 83 f.
- ⁹⁴ ÆA 4: 324. Christiern III:s utslag år 1550 i DM 4. V: 333 f.
- ⁹⁵ FIR: 419.
- ⁹⁶ FIR: 156.
- ⁹⁷ FIR: 419.
- ⁹⁸ Körber, Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund, s. 5 ff.

⁹⁹ FIR: 434.

¹⁰⁰ Se t. ex. DN 4: 830 f. LÄU 6: 213 f, 249 f, 5: 231, 291 f. Dessa förbehåll beaktades inför domstol; se t. ex. GDD 2: 26 f, 66 f, 100 f.

¹⁰¹ DN 8: 612 ff.

¹⁰² GVR 8: 94.

¹⁰³ Ett rikhaltigt material till processens historia finns i Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—1528, DRA. Skbrf. Acta priv. nr 748, 750, Domkyrk. nr 582. DM 4. IV: 103 f.

¹⁰⁴ Om förföljning med rikets brev se Matzen, Forelæsninger over den danske Rets-historie, Offentlig Ret, 2 Proces, s. 158 ff. A. Friis, Kansler Johan Friis første Aar (Scandia 6) s. 253 not 3. DM I: 36 f. Om införsel i fast egendom se DM 3. IV: 328.

¹⁰⁵ Odaterad promemoria med titeln »Ræt leylighed oc vist fundament ...» bland processhandlingarna i DRA.

¹⁰⁶ Kopia av dombrevet ²¹/₈ 1522 i processakterna, DRA.

¹⁰⁷ Kopia av domen i processakterna, DRA. Urkunden tryckt i förkortat skick i Hvidtfeld, Danmarckis Riges Krönicke ... 2: 1308.

¹⁰⁸ Sockenvittne från Väsby ¹⁸/₁₀ 1528, från Brunnby s. d. och från Vram ²⁰/₁₀, samtliga i processhandlingarna, DRA.

¹⁰⁹ FIR: 185.

¹¹⁰ Koncept till skuldebrevet i Privatarkiver, Papir, Sparre, Aage Jepsen, DRA. Nya tvister yppades snart. 1532 skrev Hans Skovgaard och begärde, att pantsumman 3500 mark skulle omedelbart utbetalas. Saken drogs inför ting, där emellertid herr Hans brast i bevisning (Skovgaard till kapitlet ⁹/₈ 1532, DLA, Övriga ankomna brev 1530—1639. Intyg från landstinget ²⁸/₉ 1532, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653). Ännu år 1536 begärde Hans Skovgaard hos rikets kansler stadfästelse av 1528 års dombrev (Rigens Forfølgningis Bog 1536—42, fol. 2 b, DRA). Förtroendet var sålunda ej återställt.

KAP. 5

De andligas köpenskap och städernas handel

¹ Bland framställningar rörande Skånelandens ekonomiska geografi och historia se särskilt Dahl, Torna och Bara, s. 110 ff, 163. S. Hedars recension av detta arbete i HT 1942, s. 456 ff. Bjurling, Skånes utrikessjöfart 1660—1720, s. 26 f. Wimarson, Ystad mot slutet av danska tiden (Skrifter utg. av Ystads fornminnesförening 2) s. 59 ff. Hälsingborgs historia, utg. av L. M. Bååth, 2: 1 s. 96 ff. Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, 1: 57 ff. GVR 3: 44 f, 8: 127 ff. Lönnroth, Slaget på Brunkeberg och dess förhistoria (Scandia 11) s. 168 ff. Vejde, Erik XIV och ödeläggelsen av Ronneby 1564 (Scandia 2) s. 57 ff. Exempel på inflyttnings-påbud: PRF 1: 440 f, 428, 467, 444 f. DM 3. VI: 279.

² Om gråbrödrakonventens ödeläggelse äro de flesta källorna tryckta i Knudsen, En gammel Krönike om Graabrödrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark (KS I). Aksel Christensen har i Danmarks Handel i Middelalderen (Nordisk Kultur 16 B) s. 119 ff givit en översiktlig framställning av Danmarks handelsvägar och oldenbur-

garnas handelspolitik. Om reformationen i Viborg, se särskilt J. O. Andersen, art. Hans Tausen i DBL 23 s. 367 ff.

³ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska Samlingar, utg. av Martin Weibull, 1894—95, 4: 2) s. 5.

⁴ Under åren 1528—1530 trycktes i Malmö 33 arbeten med religiöst innehåll och 10 med profant. Under motsvarande tid utgavos i Köpenhamn 4 evangeliska, 2 katolska och 2 profana skrifter, i Viborg 16 evangeliska, 3 profana, i Roskilde 3 katolska, 1 evangelisk, 1 profan, i Aarhus 3 katolska. Malmötryckerierna ha sålunda ganska kraftigt dominerat, när det gällde evangelisk litteratur på danska. I Antwerpen, Köln, Leipzig, Basel, Magdeburg, Hamburg och Rostock trycktes arbeten på danska, avsedda för försäljning i Danmark. Denna verksamhet hade dock ringa omfattning på ett undantag när: i Antwerpen trycktes 11 arbeten av Christiern Pedersen. — Sammanställningen är gjord efter L. Nielsen, Dansk Bibliografi 1482—1550, s. 146 ff.

⁵ 1525 erhöll Oluf Biug kunglig presentation på Hälsingborgs kyrka (FIR: 71). 1533 omtalas han som en av de predikanter arkielektus drivit i landsflykt.

⁶ PRF 2: 456.

⁷ SMHD 2: 355. FIR: 421.

⁸ GDL 4: 73. PRF 2: 425, 445; 1: 449, 462 f. GDL 4: 106. P. Jhs. Jörgensen, De danske Købstæders Forfatning (Nordisk Kultur 18) s. 70.

⁹ Skrifter af Paulus Helie, 6: 114.

¹⁰ 1532 betalte St. Petri kyrkvärjar legan för honom. St. Peder Kirkes Regenskaber 1532—37, s. 37. MSA. Om Olof Ulriksson har Hellström framlagt nya rön i Boktryckaren Olavus Ulrici (Nord. tidskr. för bok- och bibl.-väsen 1945).

¹¹ SMHD 2: 355 ff, 360.

¹² Sjödin, Berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige hösten 1509 (Historiska handlingar 26: 3) s. II not 2.

¹³ Stieda, Lübeck, Rostock und Landsrona (Hans. Gesch.-blätter 1889) s. 212 ff. Dens. Der Schonenfahregelag in Rostock (Hans. Gesch.-blätter 1890/91) s. 134 ff. Kunze, Ein Statut der Schonenfahregilde zu Haarlem (Hans. Gesch.-blätter 1895) s. 137 ff. LAU 5: 40, 429 ff, 6: 73 ff.

¹⁴ Litteraturen är omfattande rörande dessa spörsmål. Här kan särskilt hänvisas till Arups framställning i Nielsen, Dänische Wirtschaftsgeschichte s. 50 ff. Aksel Christensen, anf. arb. (Nordisk Kultur 16 B) s. 118 ff. I. Andersson, Svenskt och europeiskt femtonhundratalet, s. 194 f. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, 1: 1 s. 240 ff.

¹⁵ PRF 1: 380 ff, 396 ff, 406 ff, 303, 319, 322, 325 etc.

¹⁶ PRF 1: 344 f, 424, 434, 445.

¹⁷ DK 227. Aksel Christensen, Dansk Torve- og Markedvæsen i Middelalderen (Nordisk Kultur 16 B) s. 187 ff. Om förhållandena i Sverige se GVR 1: 239, 5: 149.

¹⁸ PRF 1: 375 f.

¹⁹ Beslutet från köpstadsdagen finns inskrivet i Malmö stadsbok 1503—48 s. 16 f. MSA. Om köpstadsdagar se Mackeprang, Danske Købstadsmøder fra Kristian I til Kristian IV (Historisk Tidsskrifts Festhefte til Edv. Holm 1913, DHT 8. IV, Tilægshæfte) s. 162 f. Äldre belägg för marknaderna i Malmö och Landskrona: PRF 1: 333, 316.

²⁰ PRF 1: 449 f.

²¹ GDL 4: 201.

²² PRF 1: 379, 395, 2: 564 f.

²³ Se t. ex. PRF 1: 368 f, 370 f, 395, 410 f, 415, 444 ff, 459 ff. GDL 4: 17 f. Aksel Christensen, Danmarks Handel i Middelalderen (Nordisk Kultur 16 B) s. 123. — »Forkøb» (mnty. vorkop) = »handlingen att köpa först eller före någon annan», bl. a. köp som äger rum t. ex. på en marknad, innan den egentliga försäljningen börjat, eller förhandsköp för att höja priserna. »Forprang» (mnty. vorprank) = »förbudet uppköp av vara utanför torget i avsikt att höja priserna för köparen eller nedsätta inköpspriset för säljaren». Ordbog over det danske Sprog, 5 sp. 595, 766.

²⁴ PRF 1: 434 ff, 464. GDL 4: 101 f.

²⁵ HR 1470—1530, 8 nr 830.

²⁶ PRF 2: 405 ff.

²⁷ Inlaga från tiden omkring 1525, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.

²⁸ HR 1470—1530, 9 nr 481.

²⁹ HR 1470—1530, 9 nr 659.

³⁰ HR 1530—1560, 1 nr 75.

³¹ NDM V: 26 f, 218 f.

³² Hans Mikkelsen till Christiern II ^{20/5} 1530, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 594 ff. Proklamationen från 1531 refererad i Heise, Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den Förstes Tid (DHT 4. V) s. 316 ff.

³³ Tryckt i Danske Samlinger, udg. ved Chr. Bruun, O. Nielsen, A. Petersen, I: 369 ff.

³⁴ Jordeboken i Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA. Å fol. 2 anges, att den påbörjats St. Laurentii afton (9 aug.) av ärkebiskopens skrivare. På fol. 66 hopsummeras all penninguppbörd från uppbördsterminen vid mickelsmässan. De uppburna persedlarna och penningsummorna ha avprickats med ett »ss(olvi)t», och nedtill på de flesta sidorna ha de uppburna penningposterna hopsummerats. Att avprickningen gällt endast uppbörden vid mickelsmässan visas därav, att avgiften från Väsby län, som erlades i två terminer, hälften vid mickelsmässan, hälften vid mårtensmässan, avprickats endast för den första terminen (fol. 44 b).

³⁵ Utan avgift upptages Sandby län; med en klumpsumma angiven men därutöver inga uppgifter stå Järrestads, Åsums, Elleholms, Strö, Örsjö, Sörby och Näsbyholms län. I andra fall upptages landgillet från de i länen ingående gårdarna, gästning, dagsverken eller avlösning i pengar för dessa pålagor. Detta gäller bl. a. Vrams län och Stubbarps län. Hans Skovgaards länsbrev från år 1517 föreskrev, att Vrams län skulle innehavas på tjänst (länsbrevet av ^{14/1} 1517 i Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA). På detta sätt redovisas Vrams, Baldringe, Stubbarps, Stora Köpinge, Rönneberga, Hälsingborgs, Väsby, Vallby, Barkåkra, Raus, Häglinge, Västerstads, Katslösa, Glumslövs, Snöstads, Gissleberga och Sandby län. Fulltofta län synes fogden ha förvaltats själv, ty även utgiftsposter redovisas för detta län. — Bland länsmännen omtalas Hans Skovgaard, Axel Urup (Åsum, Näsbyholm), Truid Gregersen (Hälsingborg) och Knud Lauridsen Giedde (Elleholm).

³⁶ I de fall de i landgillet ingående naturapersedlarna ej inlevererats utan ersatts med penningssummor, anges detta uttryckligen i jordeboken. T. ex. »2 skilling pro lignis», »10 skilling pro laboribus». För överskådlighetens skull ha alla spannmåls-

och smörmått omräknats i skäppor efter följande relationstal: 1 läst säd = 40 tunnor (havre: 80 tunnor), 1 tunna = 6 skäppor (havre: 5 skäppor), 1 läst = 12 pund, 1 pund = 20 skäppor (havre: 40 skäppor). 1 tunna smör = 4 skäppor, 1 skäppa smör = 4 pund. För penningar gälla följande relationstal: 1 dansk mark = 16 skilling, 1 skilling = 12 penningar, 1 albus eller hvid = 4 penningar, 1 grot = 9 penningar, 1 skilling grot = 10 skilling i danskt mynt. 1 lödig mark eller 1 mark silver = 5 skilling grot eller 2 1/2 mark och 5 skilling i danskt mynt (Arent Berntsen, anf. arb. 2: 490, 554 ff).

³⁷ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—1535, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

³⁸ 1522 års jordebok, fol. 46 f.

³⁹ Hans Skovgaards officialsräkenskaper, Gejstlige Arkiver, Lunde Ærkebisp, Proces 1523—28, DRA.

⁴⁰ Räkenskaperna finnas i Gamle Regnskaber, Jordebøger fra Skaane og Halland (Kr. III: s Tid), DRA.

⁴¹ LAU 6: 322 ff. Bang, Frederik II:s skaanske Godspolitik (HTS 7) s. 124 f. Jordebok över Öveds klostergods och en förteckning över Tommarps klostergods landgille finnas i Gejstlige Arkiver, Herreklostre i Lunde Stift, DRA.

⁴² Galster, Danmarks Mønter (Nordisk Kultur 29) s. 165 ff. Arup i Nielsen, Dänische Wirtschaftsgeschichte, s. 79. AGA 2: 62, 76. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 4: 1 s. 144. Forssell, Om mynt och varupris i Sverige från begynnelsen af 16:de seklet, 1: 39, 41.

⁴³ P. Jhs. Jörgensen, Dansk Retshistorie, s. 389. Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 54 ff. GDL 4: 17.

⁴⁴ GVR 5: 141 ff. Mollerup-Meidell, Bille-Ættens Historie, 1: 526.

⁴⁵ Fogderäkenskaper för Dalby kloster 1530—1531, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.

⁴⁶ Avräkning mellan Torbern Bille och Bonaventura Richter, gjord år 1533, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁴⁷ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁴⁸ PRF 1: 451 f, 2: 489 f. DM 3. V: 270; 3. VI: 60.

⁴⁹ Gamle Regnskaber, Inventare paa Bispegaarde, DRA. C. G. Weibull, Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början, s. 50 ff.

⁵⁰ Kantorn Poul Andersen i Ribe till Christiern II ²⁹/₄, ¹²/₆ 1522, Danske Kancelli, Indlæg til Registrarterne og henlagde Sager, DRA. Ribe og Kolding Toldregnskaber 1518—21, Gamle Regnskaber, DRA. C. G. Weibull, anf. arb. s. 58. Achelis, Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels (Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 60) s. 173 ff. Vedel-Simonsen, Familie-Efterretninger om de danske Ruder, 1: 169 f, 175 ff.

⁵¹ Arent Berntsen, anf. arb. 1: 73, 85. GDL 4: 49, 48, 99 f. PRF 1: 447, 460, 463. GVR 3: 56, AGA 2: 71 ff. Ellinger-Bang, Dansk Studehandel i 2den Halvdel av det 16de Aarhundrede (DHT 7. 1) s. 329 f.

⁵² Inventarium bland kopior av handlingar rörande Dalby kloster, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Om oxstallningen finnas uppgifter i fogderäkenskaperna för klostret. De upptaga dessutom en post på 55 hudar och skinn, vilka efter slakten såldes till Hans Tysk i rostockergården i Malmö.

⁵³ 1522 års jordebok över ärkesätets gods, fol. 55 ff. Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁵⁴ Gamle Regnskaber, Inventare paa Bispegaard, DRA.

⁵⁵ Räkenskaper för Åhus slott 1532—33, s. 21. Att med »min herre» avses Torbern Bille, framgår av en anteckning senare i boken: »praesente domino meo electo Torberno» (s. 36 b).

⁵⁶ Köpekontrakt $\frac{3}{8}$ 1532, Privatarkiver, Papir, Sparre, Aage Jepsen, DRA.

⁵⁷ Skbrf. Acta priv. nr 721.

⁵⁸ GVR 3: 66, 358, 360.

⁵⁹ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—1535, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁶⁰ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—1535, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA.

⁶¹ HR 1477—1530, 9 nr 481.

⁶² Om Påvel Scheel finns ett rikligt material i Finlands Medeltidsurkunder, utg. av R. Hausen, 7. Om förhållandena i utlandet se Coulton, Five Centuries of Religion, 3: 248 ff. Wicki, Geschichte der Cisterzienser Abtei St. Urban im Zeitalter der Reformation, s. 31 ff.

⁶³ PRF 2: 424 ff.

⁶⁴ FIR: 99 f.

⁶⁵ Se närmare Heises framställning i DM 4. VI: 1 ff.

⁶⁶ PRF 2: 443 ff.

⁶⁷ Vid Västerås riksdag 1527 lovade Gustav Vasa de svenska borgarna inskränkningar i landsköpet. Om förhållandena i Tyskland se Franz, Der deutsche Bauernkrieg, s. 373 f, 387 f, 389 f. Om radikalismen i malmölitteraturen se i det följande kap. 8.

KAP. 6

Kyrkans räntor och egendom i köpstäderna

¹ Körber, Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund, s. 7 f. Exempel på donation förenad med krav på underhåll av donator: LAU 5: 415 ff, 412 f, 316 f.

² Nio fall upptagas i St. Peder Kirkes Regnskaber 1532 (MSA), i vilka sockenkyrkan utlånt belopp mellan 100 och 250 mark, som gäldenären årligen betalar ränta och amorteringar för.

³ Exempel från tiden efter 1460 på lån mot pant äro talrika; för ärkebiskopens del: LAU 4: 27, 381; för enskilda kapitelmedlemmar: LAU 4: 51 f, 208 f, 5: 353, 171. Skbrf. Acta priv. nr 781; för kloster: LAU 5: 340, 415, 6: 240. Skbrf. Acta priv. nr 795. Stundom köpte man den pantsatta egendomen av låntagaren LAU 4: 233 ff, 245 f, 253 ff, 268 f, 314 ff, 5: 129 f, 138 ff. Ett skenköp torde t. ex. Birger Gunnersens förvärv 1505 av en gård i Bölarp vara. LAU 6: 164 ff, 210. Skbrf. Domkyrk. nr 405.

⁴ Se Lühe, Die Ablösung der ewigen Zinsen in Frankfurt a. M. in den Jahren

1522—1562 (Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 23) s. 37 ff. Almquist, Om s. k. eviga räntor i det medeltida Stockholm (HT 1939) s. 258 ff. Material för belysning av förhållandena i Sverige finns bl. a. i Stockholms och Arboga tänkeböcker.

⁵ Säkra belägg på eviga räntor äro få. Ett är LAU 5: 291 f. St. Peder Kirkes Regenskaber (MSA) upptager för år 1532 blott 3 fall, där det uttryckligen anges, att avgiften varit en ränta.

⁶ Exempel på ärkebiskopens förvärv av egendom: LAU 4: 30, 33, 368 f, 372, 5: 61 f, 154, 6: 111 ff, 283 ff, 142 ff, 164 ff, 210, 317 f, 225 f. Skbrf. Åtsk. kloster nr 26. Prelaters, kanikers, domkyrkans och vikariers köp: LAU 4: 42 f, 44 f, 49, 77 f, 149 f, 163 f, 206 f, 247 ff, 251 f, 362 f, 373 f, 388, 407 f, 412; 5: 62 f, 91, 164, 171 f, 237 f, 241 f, 250 f, 322 ff, 352 f, 413; 6: 20 f, 254 f, 334. Skbrf. Domkyrk. nr 474, 478, 483, 494, 512, 537, 538. Acta priv. nr 816; Herreklosters och abbotars förvärv: LAU 5: 217 f, 324 f; 6: 72 f, 324 f. Sockenpräster och häradsdekaner: LAU 4: 83, 119 f, 258 f; 5: 55 f, 74, 99 f, 127 f; 6: 77 f. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 116.

⁷ Matthiesen, Det middelalderlige Købstadsvæsen i Danmark (Nordisk Kultur 18) s. 57.

⁸ Mackeprang, De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. århundrede (DHT 7. III) s. 175. Om förhållandena i Tyskland se Lühe, anf. arb. (Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst 23) s. 38 ff.

⁹ GDL 4: 9 f, 118. Exempel på att kyrkan ärvde av präst ägd fast egendom: LAU 5: 149 ff.

¹⁰ PRF 1: 456.

¹¹ LAU 4: 239 f. Arrendebrev ²⁸/₉ 1548 i DLA. Arrendekontrakt och genbrev å gårdar och tomter utarrenderade av domkapitlet i Lund.

¹² LAU 5: 246 f.

¹³ LAU 5: 21 f. Skbrf. Domkyrk. nr 787.

¹⁴ PRF 1: 461. GDL 4: 8, 117 f.

¹⁵ Breve til og fra Mogens Cyldenstjerne og Anne Sparre, udg. af E. Marquard, 1: 17.

¹⁶ Malmö stadsbok 1503—48, s. 313 ff. MSA.

¹⁷ Skbrf. Acta priv. nr 977.

¹⁸ LAU 6: 107 f.

¹⁹ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 4: 1 s. 116.

²⁰ Borgmästares och råds i Malmö öppna brev ¹⁴/₄ 1435, LAU 3: 158 ff.

²¹ Registrum Ville Malmöygh, utg. i faksimilereproduktion av I. Andersson och L. Ljungberg, s. 19 ff. LAU 3: 137 ff.

²² LAU 6: 306 f.

²³ Malmö stads kämnärsräkenskaper 1517—20, s. 20 ff, 95 ff, 102, 107 ff. MSA.

²⁴ Denna egendom redovisades ej år 1532 av St. Petri kyrkas kyrkvärjar.

²⁵ Borgmästares och råds i Malmö öppna brev ²¹/₂ 1522, Pergamentbrev, DLA.

²⁶ St. Peder Kirkes Regenskaber 1532, MSA.

²⁷ LAU 5: 243 f. DK: 193 f. LAU 6: 254 f, 246 f, 306 f. Malmö stadsbok 1503—48 (MSA) s. 169. Ett skötebrev, som utfärdats av svartbröderna i Lund, i Ny kgl. Saml. 8vo 407, fol. 70, Kgl. Bibl. Ramsing, Helligaands Hospital og dets Jordegods (Hist. Meddelelser om Köbenhavn, 3. I) s. 36. Skbrf. Domkyrk. nr 449, 499.

²⁸ Eske Billes fogde till sin herre, DN 13: 704 f.

²⁹ Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, s. 586 ff. PRF 1: 320, 324, 389. Mackeprang, anf. arb. (DHT 7. III) s. 173 ff.

³⁰ Om ärkebiskopens rätt till en fjärdedel av intäkterna från staden Lund och hans därur härledda krav på en fjärdedel av själva staden se L. Weibull, Den skånska kyrkans äldsta historia (HTS 5) s. 159 ff. Kapitlet och dess medlemmar, domkyrkan, altarstiftelserna och sockenkyrkorna kunna beläggas som räntetagare och jordägare i registerna i Skbrf. samt åtkomstbrev och andra handlingar i LÄU. Arrendekontrakt och genbrev på kyrkans gods finnas bevarade i flera serier i DLA från tiden efter 1536. Det förefaller, som om kyrkan ägt eller haft rättigheter i över 40 gårdar i staden. Det är omöjligt att exakt bestämma godsets omfång, enär de bevarade upplysningarna om egendomen äro alltför knapphändiga. Stadens helgeandshus ägde 2 gårdar, 3 hus och 1 jord, vilket kan beläggas i Arrendekontrakt och genbrev å helgeandshusets gods, DLA. Herreklostrens egendom belagd i LÄU och Skbrf. Ett legobrev på en gård tillhörig Öveds kloster, daterat ³¹/₁₀, i Köbstæders Arkiver, Pergament, Lund, DRA.

³¹ För sockenkyrkans räntor och egendom LSLB, Malmöhäftet, 1: 1281 ff, i övrigt Skbrf. och LÄU.

³² Efter Skbrf., LÄU och LSLB, Malmöhäftet, 1: 996, 1011, 1033 ff.

³³ För sockenkyrkans räntor och egendom LSLB, Malmöhäftet, 1: 1295 ff. I övrigt efter Skbrf. och LÄU samt L. Weibull, Till Landskronas äldre historia (HTS 1) s. 103 f.

³⁴ Efter Skbrf. och LÄU samt LSLB, Malmöhäftet, 1: 1031 ff och ÆA 4: 302. Om dekanens rätt till en avgift från bodarna se LÄU 5: 71 f, 6: 291. Den skulle utgå efter antalet fönster i bodarna. S. k. vinduesgæld var ursprungligen en kunglig skatt på köpstäderna. Det är följaktligen möjligt, att bakom dekanens rättighet legat en överlåtelse av rätten till denna skatt från kronan på kyrkan, ett kungligt gunstbevis av samma art som det Erik Ejegod bevisade ärkebiskopen genom att till denne skänka rätt att uppbära en fjärdedel av byskatten från Lund.

³⁵ LÄU 6: 97 f.

³⁶ För Skanör se LSLB, Malmöhäftet, 1: 1632, för Hälsingborg LSLB, Malmöhäftet, 2: 3 ff, för Laholm LSLB, Malmöhäftet 2: 744 ff, för Falkenberg LSLB, Malmöhäftet, 2: 801, för Sölvesborg LSLB, Blekingehäftet, s. 499, för Vä LSLB, Christianstadhäftet, s. 413, för Båstad, LSLB, Christianstadhäftet, s. 135 f, och för Ängelholm LSLB, Christianstadhäftet, s. 147 f.

³⁷ LSLB, Blekingehäftet, s. 532 ff, Malmöhäftet, 2: 877 ff, Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 218 f, L. Weibull, Halmstads rådhus arkiv (HTS 1) s. 159 ff.

³⁸ Om förhållandena i Tyskland se särskilt Lühes förut citerade uppsats.

³⁹ Om Reimar Kocks förhållande till de ledande kretsarna i Malmö se Heise, Kristian den anden i Norge og hans Fængsling, s. 213 f.

⁴⁰ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska Samlingar, utg. av M. Weibull, 1894—95, 4: 2) s. 6.

⁴¹ FIR: 53 ff.

⁴² En proposition till 1527 års herredag nämner en skrivelse från malmöborna med begäran att rådet skulle anamma deras brev och förhandla med arkielektus av Lund om en av dem framställd begäran till stadens och allmogens bästa, på det att staden måtte ytterligare byggas och förbättras. Propositionen bär rubriken »Erinde oc werff som Konglig M:t begerer at Danmarcks Riges raadt welle radslaa oc giffue hans Nade

suar paa» (Forskelligt vedr. Rigsraad og Stænder, Papir, DRA). Handlingen är odaterad men kan tidfästas med hjälp av den första punkten, som handlar om den accis, vilken »siste forledne herredag her i Odense bleff beslutet». En accis diskuteras vid herredagen i Odense 1526 (NDM V: 103).

⁴³ FIR: 135, PRF 2: 429. I det år 1524 stadfästa formuläret står som inledning en vädjan, att legotagaren-borgaren genom de fördelar kyrkan beviljade honom, skulle bliva desto mera benägen att avvärja och motstå Luthers kätteri och villfarelse (FIR: 53 ff). Formeln motsvaras av den nya regimens proklamationer mot lutheriet under de första åren efter tronskiftet. Förpliktelsen mot lutheriet har säkerligen ej ingått i de legobrev, vilka utfärdades för malmöborgarna. Även i brev på gods i Köpenhamn förändrades nämligen inledningsorden och blevo nästan intetsägande, sedan det kyrkopolitiska läget genom konungens ändrade hållning blivit ett annat. Se t. ex. ett legobrev från 1530, tr. Kjöbenhavns Diplomatarium, udg. ved O. Nielsen, 4: 436 f.

⁴⁴ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska Samlingar, utg. av M. Weibull, 1894—95, 4: 2) s. 6. I den avtryckta texten står dock ett felaktigt »Wenthe», där originalet har »Renthe» (Ny Kgl. Saml. Fol. 303 b, s. 442 ff, Kgl. Bibl.).

⁴⁵ FIR: 181.

⁴⁶ Malmö stadsbok 1503—48, s. 153, MSA.

⁴⁷ FIR: 207 f. Avtryckt efter originalet i MSA av Knudsen, Bidrag til Oplysning af den danske Reformationshistorie (ANO 1847) s. 158 ff.

⁴⁸ Körber, anf. arb. s. 18 f.

⁴⁹ Exempel: Malmö stadsbok 1503—48, s. 1, 39, 42 f, 48 f, MSA.

⁵⁰ Malmö stadsbok 1503—48, s. 145, 148, MSA.

⁵¹ Malmö stadsbok 1503—48, s. 155, MSA.

⁵² Malmö stadsbok 1503—48, s. 158 f, MSA.

⁵³ Malmö stadsbok 1503—48, s. 160, MSA.

⁵⁴ Malmö stadsbok 1503—48, s. 161, MSA.

⁵⁵ St. Peder Kirkes Regenskaber 1532, fol. 9, MSA.

⁵⁶ Resignationsbrevet tryckt av Knudsen, anf. arb. (ANO 1847) s. 168 f.

⁵⁷ Gillmann, Die Resignation der Benefizien (Archiv für katholisches Kirchenrecht 1900) s. 360 ff.

⁵⁸ Efter St. Peder Kirkes Regenskaber 1532, MSA. St. Knuts, St. Josts och Helga Lekamens lags gods upptagas först i 1537 års räkenskaper. De ha tydligen först då övergått i borgarnas ägo.

⁵⁹ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 18 ff. Malmöbogen förelåg i tryck i jan. 1530. Den ansågs länge helt försvunnen, tills den vid förra århundradets mitt återfanns av Sonnenstein-Wendt (Om reformatörerna i Malmö och de första lutherska presterna derstädes, NKS II: 161, not 61). På nytt utgavs den av H. Fr. Rördam 1868.

⁶⁰ Pergamentsbrev av den ¹¹/₁₀, DLA. Sigilleringen är numera ofullständig. Rester finnas av det tredje sigillet, och det förstas sigillremsa hänger kvar. Det andra sigillet skåra i uppvecket är numera tom, och det kan ej avgöras, om någon remsa trätts genom densamma.

⁶¹ Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, Offentlig Ret, 2 Proces, s. 107, 109.

⁶² I avtalet av den ²¹/₂ 1522 uppges Vår fru altares egendom vara 2 gårdar och

2 hus. I St. Peder Kirkes Regenskaber upptages den blott som 2 gårdar. Detta förklaras av att de båda husen lågo på den ena gårdens tomt (LÄU 4: 232).

⁶³ Altaregodsens i Malmö räkenskaper 1543—46, MSA.

⁶⁴ FIR: 214, PRF 2: 437 f.

⁶⁵ PRF 2: 454 f, 459.

⁶⁶ I det bevarade materialet talas omväxlande om »St. Jörgens gård och grund», »St. Jörgens gård och grund utanför Halmstad, liggande till St. Jörgens hospital» och »St. Jörgens kapell och hospital med gård och grund». Bakom dessa benämningar döljer sig säkerligen en av de under medeltiden vanliga stiftelserna, som helgats åt St. Jörgen och hade till uppgift att omhändertaga spetälska och andra smittosamt sjuka. Om hospitalets läge se FIR: 104.

⁶⁷ Skbrf. Domkap. nr 154.

⁶⁸ Nye Samlinger til den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 2: 3 s. 140.

⁶⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 661. Att relationen skett på arkielektus begäran framgår av Mogens Göyes brev till honom den 5 aug. 1530, bevarat i regest i Skbrf. Domkyrk. nr 662. ÆA 4: 353 f.

⁷⁰ PRF 2: 451.

⁷¹ Skbrf. Domkap. nr 181. Domkyrk. nr 663.

⁷² Skbrf. Domkyrk. nr 666—670, 673, 675.

KAP. 7

Tiggarkonventens upplösning

¹ Wählin, Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö (Malmö forn.-för. årskrift 1933) s. 27.

² Krönikan är utgiven senast av Gertz i SMHD 2: 325 ff. Omständigheterna kring dess tillkomst ha gjorts till föremål för en särskild undersökning, vilken kommer att inflyta i KS 6. VI.

³ Det grundläggande arbetet har i detta avseende gjorts av Knudsen i En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark (KS I) s. 325 ff.

⁴ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 45 b ff.

⁵ Enbart de i Greifswald immatrikulerade danska tiggarmunkarna voro många till antalet. Se Aeltere Universitätsmatrikeln 2, Universität Greifswald, hrsg. von E. Friedlaender, 1: 47, 67, 69, 72, 93, 98, 101, 195 f etc. Se även K. H. Karlsson, Handlingar rörande dominikanerprovinsen Dacia (Historiska Handlingar 18) s. 17 ff.

⁶ Smith, Pre-Reformation England, s. 206 ff. Lortz, Die Reformation in Deutschland, 1: 87. Huizinga, Herbst des Mittelalters, s. 252 ff. Andreas, Deutschland vor der Reformation, s. 115.

⁷ J. O. Andersen, Den tyske Original til Peder Smid og Atzer Bonde (KS 5. IV) s. 152 ff.

⁸ Viser fra Reformationstiden, udg. ved Chr. Bruun, s. 35 ff, 39 ff.

⁹ GDL 4: 115.

¹⁰ Skrifter af Paulus Helie, 3: 228 f.

- ¹¹ Styffe, Förteckning på pergamentsbref i Christianstads rådhusarkif (HSH 35) s. 481 f.
- ¹² NDM V: 220, 292. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527 (Det Kgl. Vidensk. Selsk. Skrifter, V Række 2 Bind) s. 326 f.
- ¹³ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 221.
- ¹⁴ DM 4. II: 292.
- ¹⁵ Lindbæk, Helligåndsklostret i Malmö (HTS 4) s. 228 f.
- ¹⁶ LÄU 6: 414.
- ¹⁷ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 50 ff.
- ¹⁸ SMHD 2: 358.
- ¹⁹ Skbrf. Åtsk. kloster nr 22—23. Jmf. LÄU 4: 117, 272.
- ²⁰ Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 221. L. Weibull, Halmstads rådhusarkiv (HTS 1) s. 158 f.
- ²¹ LÄU 5: 147, 117 f; 6: 48; 4: 94. Skbrf. Bosjö kloster nr 223.
- ²² Ett Frederik I:s brev till Anders Bille ^{8/9} 1527 om skydd åt tiggarmunkarna finns i Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Kung Hans t. ex. gav dominikanerna i Halmstad ett skydds brev 1486 (LÄU 5: 17).
- ²³ FIR: 301 f.
- ²⁴ SMHD 2: 359 ff.
- ²⁵ FIR: 306, 450.
- ²⁶ Jörgen Kock till Henrik Krummedige ^{28/10} 1528, DN 9: 617.
- ²⁷ Tryckt i Knudsen, Bidrag til Oplysning af den danske Reformationshistorie (ANO 1847) s. 153 f.
- ²⁸ Lindbæk-Steman, De danske Helligaandsklostre, diplomatiet, s. 209. För att få pengar har priorn pantsatt bl. a. några mässkärl (Sonnenstein-Wendt, Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska presterna derstädes (NKS II) s. 175 not 70).
- ²⁹ Eske Bille till Henrik Krummedige ^{30/11} 1529, Lindbæk-Steman, anf. arb. diplomatiet, s. 210.
- ³⁰ Hvidtfeld, Danmarckis Riges Krönicke, 2: 1312. Se Exkurs 1.
- ³¹ FIR: 255. Original på pergament i MSA.
- ³² SMHD 2: 346 ff. I sitt brev ^{30/11} 1529 till Henrik Krummedige uppgav Eske Bille, att även gråbröderna vid denna tidpunkt utrymt sitt kloster. Uppgiften torde enklast förklaras så, att en del av munkarna lämnat konventet. Redan i Frederik I:s brev av den 10 okt. 1528 uppgavs, att munkarna börjat draga bort. I så fall skulle herr Eske ej ha känt till, att några bröder stannade kvar ännu ett par månader.
- ³³ P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, 1: 168. År 1530 skrev hans änka från sätessgården Månstorp till sin dotter: »maa thu vide at thin kiære Ffader bleff lagt her (i V. Ingelstad) i Sognekircken effter hans egen Begier; och maa thu vide, at iegh loe suarliigh siugh ... saa at om iegh hade döth da, skulle iegh och liggett her i Kircken, ffor thu west well huadt Leijligheden giffuer sig nu i Mallmö» (Vedel-Simonsen, Familie-Efterretninger om de danske Ruder, 1: 174).
- ³⁴ P. v. Möller, anf. arb. 1: 317.
- ³⁵ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 198 f. LÄU 4: 335 f, 156; 5: 233.
- ³⁶ DM 3. VI: 140. Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 205.
- ³⁷ Karmelitklostret i Varberg grundades av Aage Axelsen Thott. Kvarnen done-rades jämte tre gårdar år 1481 till klostret av hans arvingar, bl. a. av sonen Claus (LÄU 4: 339 ff). Aage Axelsens faders kusin var Bonde Jepsen till Krogholm, vars

dotter äktade Peder Brahe till Vittskövle. Deras dotter Johanne gifte sig med Gregers Ulfstand och blev därigenom styvmoder till Truid Ulfstand. Efter Claus Aagesens död uppstod tvist mellan släktingarna om arvet, och då gjorde bl. a. fru Johannes syster Anne anspråk på kvarnen. Detta har skett 1537 (DM 3. VI: 109 f. Dateringsorterna för de kringliggande handlingarna i registranten överensstämma med och följa i samma ordningsföljd som dateringsorterna för brev, som utfärdats under mars och april månad 1537 och förtecknats i DK: 36 ff). Om släktförhållandena se Danmarks Adels Aarbog 5 (1888), s. 99 ff, 17 (1900), s. 414 ff.

³⁸ Skötebrevet finns i original med två sigill i Privatarkiver, Pergament, Brahe, Axel Axelsen, DRA. Tryckt efter avskrift i Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge, 2: 8 f. Brahes genbrev är bevarat i avskrift bl. a. i Engeströmska samlingen, B VIII: 2. 53, KB.

³⁹ Styffe, anf. arb. (HSH 35) s. 488.

⁴⁰ Andersson, Ur Axel Urups arkiv (HTS 2) s. 259 f, 261. Från gråbrödraklostret i Halmstad återbördade borgare på liknande sätt egendom, som donerats till konventet (SMHD 2: 359).

⁴¹ FIR: 409, 419. SMHD 2: 355 ff.

⁴² SMHD 2: 359.

⁴³ Rördam, Kirkehistoriske Bidrag fra Reformationstidens Tidsalder (KS IV) s. 22 f.

⁴⁴ PRF 2: 461 f.

⁴⁵ DK: 58.

⁴⁶ FIR: 359.

⁴⁷ FIR: 259.

⁴⁸ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 84, 190.

⁴⁹ DKL 1: 80. DM 3. VI: 188 f.

⁵⁰ Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 192 f.

⁵¹ Hans Mikkelsen till Christiern II ²⁰/₅ 1530, Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 594 ff.

⁵² Diplomatarium Flensborgense, utg. af H. C. P. Sejdelin, 2: 293 f. APD nr 6464. Lindbæk, De danske Franciskanerklostre, s. 87 f.

KAP. 8

De första evangeliska menigheternas uppkomst

¹ Hordijk, Aperçu de la Réforme aux Pays-Bas, s. 241 ff. Breve og Aktstykker etc. udg. ved C. F. Allen, 1: 112 f, 138 f, 157 ff, 200 f, 221 ff, 434, 548. DN 14: 564 ff, 566 ff. Heise, Familien Rosenkrantz Historie, 2: 172 f. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 4: 2 s. 458 ff. — Om kronologien i gråbrödrakrönikans skildring av de olika händelserna se Exkurs 2.

² Mogens Madsen omtalar rådmansvången i Regum danorum series, MHD 2. II: 205. Andra uppgifter finnas i Hans Thomesens företal till sin psalmbok av år 1569. Se härom Knudsen, Bidrag til Oplysning af den danske Reformations Historie (ANO 1847) s. 144, noten.

³ 1533 dömdes en borgare betala böter, därför att han slagit sönder den bom, som var uppsatt för ängen. Borgmästares och råds sakfall 1527—48, s. 17, MSA.

⁴ Malmö stadsbok 1503—48, s. 105, 161, MSA.

⁵ Enligt gängse uppfattning skulle de två arbetena ha tillkommit under de fyra sista månaderna av år 1528, eftersom predikanterna först i augusti skulle ha återkommit från Haderslev. Man undrar, om det verkligen varit möjligt att på denna korta tid utredigera, sätta och trycka två så pass omfattande skrifter, när man disponerade blott ett tryckeri. Enligt den tidfästning av händelserna, som framlagts i Exkurs 2, skulle predikanterna ha tillbragt elva av årets månader i Malmö och först i slutet av november eller början av december ha lämnat staden. Därigenom bortfaller detta spörsmål. — »Cronica» uppger om Claus Mortensen och Hans Olufsen i Haderslev: »danicas odas et Lutheranae hereseos venenum pleniùs hauserunt» (SMHD 2: 342). Knudsen översatte: »De begave sig til Haderslev, hvor de forhvervede sig *større Forraad* (kurs. av förf.) af danske Psalme og nøjere Kjendskab til Luthers Lære» (Knudsen, anf. arb. (ANO 1847) s. 147). Hos Sonnenstein-Wendt utvecklades detta till att Claus Mortensen efter hemkomsten av trycket utgav »den *samling* (kurs. av förf.) af danska Psalmer, som han medförde från Haderslev» (Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska presterna derstädes (NKS II) s. 149 f). Denna »samling» psalmer, som därigenom blivit en realitet, har sedan gått igen flerstädes i litteraturen. T. ex. Ljungdahl, Malmöreformatorernas litterära verksamhet (Minnesskrift 1909—1919, utg. Malmö fornminnesförening) s. 21, Paulsen, Haderslevs Betydning for Reformationen i Norden (Haderslev-Samfundets Aarsskrift 1936) s. 15. Eftersom det torde få anses säkert, att psalmboken förelåg färdig, när predikanterna drevos i landsflykt, förlorar denna »samling» danska psalmer — om den över huvud existerat — all betydelse för utformandet av 1528 års malmöpsalmbok.

⁶ Severinsen, Dansk Salmedigtning i Reformationstiden (KS 5. II) s. 7 f. Widding, Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528—1573; 2: 11 ff. GVR 4: 173 f. DN 5: 771 ff.

⁷ Utgiven i Psalmeböger fra Reformationstiden, udg. ved Chr. Bruun, 2. Severinsen, anf. arb. (KS 5. II) s. 9 ff, 24 ff. Widding, anf. arb. 2: 18 ff, 24 ff.

⁸ Severinsen, anf. arb. (KS 5. II) s. 47 ff.

⁹ Waldenmaier, Die Entstehung der evangelischen Gottesdienstordnungen Süddeutschlands im Zeitalter der Reformation, s. 10 ff. Schreiber, Die Reformation Lübecks, s. 57. Schmaltz, Kirchengeschichte Mecklenburgs, 2: 24. Martin, Sveriges första evangeliska mässa, s. 36 ff. Widding, anf. arb. 1: 32 ff.

¹⁰ Malmömässan finns återgiven i parallelltryck tillsammans med nürnbergmässan och Olavus Petris svenska mässa i Martin, anf. arb. s. 36 ff. Severinsen, anf. arb. (KS 5. II) s. 20 ff. Widding, anf. arb. 1: 69 ff, 77, 85 f, 88, 90 f, 96, 103, 113 ff, 123, 127 f, 138 f, 144 f, 151 ff, 199, 204 ff. Holm, Malmömessen (Kirken 2) s. 31 ff. Elevationen innebar att hostian och kalken under mässan upplyftes inför menigheten för att tillbedjas.

¹¹ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 28 b. Widding, anf. arb. 1: 168, 172 f. Tidegård eller tidebön kallades dagliga, på bestämda tider återkommande bönestunder, varvid en psalm eller lämplig bibeltext lästes.

¹² Severinsen, Hvordan Reformationen införtes i Danmark, s. 94, 107 f, 110 f. — Även i fråga om malmömässan har man hävdad, att malmöpredikanterna vid dess utformande anslutit sig till förebilder från Haderslev. Bortsett från att predikan-

terna, som visas i Exkurs 2, begåvo sig till Haderslev först sedan mässhandboken färdigstälts, lider den gängse uppfattningen av flera svagheter. 1524—26 verkade predikanten Eberhard Weidensee i Magdeburg, där en evangelisk gudstjänstordning utbildades efter nürnbergska mönster. Sedan flyttade Weidensee till Haderslev, och man antager, att han dit medfört en »fuldt udformet tysk Messe». Inga som helst spår äro bevarade av en dylik mässa, men eftersom den senare malmömässan skulle bygga på haderslevtradition och denna mässa visar överensstämmelser med nürnbergmässan och Luthers tyska mässa, har man ansett sig kunna utgå ifrån, att detta även gällt om Weidensees gudstjänstordning i Haderslev (Severinsen, anf. arb. (KS 5. II) s. 18 f). Hela resonemanget vilar som synes på det faktum, att malmöpredikanterna skulle ha varit i Haderslev under tiden hösten 1527—hösten 1528, och bygger i övrigt på flera lösa antaganden. Det finns således ej längre någon bärkraftig grund för denna uppfattning. J. E. Holm har riktat uppmärksamheten på ett »hidtil upaaagted Sted, ... faktisk det eneste, der dokumenterer den liturgiske Afhængighed imellem de to hjemlige Reformationsmesser, af hvilke den ene ikke kendes». (Holm, Malmömessen (Kirken 2) s. 29 ff). Det gäller en föreskrift om att man kunde ge sjuka och döende nattvarden i deras hem och därvid använda de kärl och kläden, som funnos till hands och voro lämpliga. (Peder Laurensen, Malmøbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 40, A. D. Jörgensen, Den ældste lutherske Kirkeordinans i den danske Kirkeprovins (Sønderjydske Aarbøger 1889) s. 239). Parallellen gäller som synes ej malmömässan utan Malmøbogen, och dess bevisvärde förringas av att intet utretts om i vad mån bruken i Tyskland härvidlag spelat någon roll. Denna form av sjukkommunion är belagd t.ex. i ett exemplar av Wittenbergs kyrkoordning (Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, hrsg. von E. Sehling, 1: 698. Brilioth, Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv, s. 184).

¹³ DM III: 236 ff.

¹⁴ Hinschius, System des katholischen Kirchenrechts, 5: 311 ff, 475 f.

¹⁵ Hinschius, anf. arb. 5: 679 ff, 489.

¹⁶ NDM V: 114, 210.

¹⁷ SMHD 2: 345.

¹⁸ Egenhändig anteckning av Frands Vormorsen, tryckt i Nye Samlinger till den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 3: 81. Rördam, Lektor Frands Vormorsen, Skaanes evangeliske Reformator (KS 5. II) s. 423.

¹⁹ Skrifter af Paulus Helie, 6: 115. J. O. Andersen, Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation, s. 39.

²⁰ MHD 2. II: 206. Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 4: 1 s. 272.

²¹ Schmaltz, anf. arb. 2: 17 f. Schreiber, anf. arb. s. 42 ff. Vorberg, Die Einführung der Reformation in Rostock, s. 25 ff.

²² Severinsen, Hvordan Reformationen indførtes i Danmark, s. 109 ff.

²³ Pischel, Die ersten Armenordnungen der Reformationszeit (Deutsche Gesch.-blätter 17) s. 317 ff. Martin Luthers Werke (Weimarausgabe) 6: 450 f, 12: 11 ff. Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, hrsg. von E. Sehling, 1: 598 ff.

²⁴ Peder Laurensen, Malmøbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 50 ff.

²⁵ Pischel, anf. arb. (Deutsche Gesch.-blätter 17) s. 329. Körber, Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund, s. 79.

²⁶ Die evangelischen Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts, hrsg. von

Äm. L. Richter, 1: 132 f. Sillem, Die Einführung der Reformation in Hamburg, s. 144 f.

²⁷ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 42 f.

²⁸ Den mycket bristfälliga handelsstatistiken för 1500-talets förra del synes utvisa, att fraktfarten från Hamburg genom Öresund haft en tendens att svälla under tiden 1526—1537. Det rör sig emellertid om små värden och opålitliga uppgifter i källorna, varför intet kan byggas på detta (Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund 1497—1660, ved N. Ellinger-Bang, s. 2 ff). Däremot förtjänar det erinras om att Hamburg spelade en viktig roll i den transiteringshandel, som lybeckarna bedrev från norrsjökusten in i Östersjön, och var en betydande knutpunkt för handeln med baysalt. — Om förhållandena i Stockholm se Klockhoff, Danviks hospital, 1: 46 ff. Det där gjorda antagandet, att Stockholm redan 1527 erhållit en ordning, som anknutit sig »närmast till den typ, som representerats av Bugenhagens ordningar för Hamburg och Lübeck», kan dock ej anses tillfredsställande underbyggt.

²⁹ Intyg av tvenne präster, daterat 31 maj 1531, tryckt L. Weibull, Anteckningar till Skånes konsthistoria (HTS 2) s. 100 f. I juni 1530 såldes kyrkoprydnader för 500 mark (Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 157).

³⁰ SMHD 2: 342.

³¹ Ovan citerade intyg av den 31 maj 1531 omtalar just skadegörelsen på denna egendom. — Därmed är 29 nov. 1529 en given terminus post quem för kantorns skrift. Den har nämligen direkt anspelat på den dagens händelser (se DM II: 123). Motskriften, som gick i press år 1530, är således nästan samtidigt med Malmöbogen. Den är ej heller ett gentemot Malmöbogen självständigt arbete. Jmf. t. ex. tanken att en dräng eller piga i sin dagliga gärning bättre tjänar Gud än en mässande präst, eller att katolska präster sällan predika, såvida de ej vänta timliga fördelar därav (DM II: 114, 118 och Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 23 b resp. 29). Motskriftens författare har besuttit en viss dialektisk förmåga och färdighet att föra en teologisk disputation (t. ex. DM II: 114 f, 116). Borgmästaren Jep Nielsen har satt sitt namn under företalet, och skriftens titel är »En liden disputatz emellom Borgemester aff Malmö och Her Cantor aff Lundt wdaff then Hellige Scrifft». Jep Nielsen var den äldste av stadens borgmästare (belagd som rådman redan 1509, LAU 6: 277). Det förefaller ej troligt, att han själv författat skriften, utan han torde först och främst ha lånat sitt namn och sin auktoritet åt protesten mot kantorn. Motskriftens författare har säkerligen varit en av teologerna i Malmö, kanske Peder Laurensen.

³² För den följande framställningen se Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 167 ff. Rördam i inledningen till Peder Laurensen, Malmöbogen, s. IV. Schartau, Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden, s. 18 f, 28 f, 37. GDL 4: 60. DM VI: 364 ff.

³³ SMHD 2: 355. DM 3. VI: 76. FIR: 421. Skrifter fra Reformationstiden, udg. ved H. Fr. Rördam, 4: 59.

³⁴ FIR: 349 f, 300.

³⁵ Presentationsbrev 22 juli 1532 gällande präst i Brunnby socken, FIR: 451, 326.

³⁶ Malmö stadsbok 1503—48, s. 167, 251 ff, 295 ff, etc. MSA.

³⁷ FIR: 449.

³⁸ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 43 b f. Martin Luthers Werke (Weimarausgabe) 6:439.

³⁹ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 29 b f.

⁴⁰ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledning s. XIII f.

⁴¹ Om Luthers nattvardsuppfattning se Brilioth, Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv, s. 161 f, 165 f. Malmöbogens beroende av Luthers tidigare uppfattning observerades av Poul Helgesen. I sin motskrift framhöll han: »Men att hwn (boken) siiger sacramentene inthet wijrcke mett nogen krafft, men aldene att wære eett teghen, ther mercker naade, oc wijrcker dog inghen anden synderlig krafft eller naade, thet siiger hwn icke alsom eniste emod christendoms tro oc lærdom, men oc saa emod theris eghen mestere Morthen Luther ther wdi thet stöcke mening, haffuer nw fangett eett andett sind» (Skrifter af Paulus Helie, 3: 150).

⁴² Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 26, 29 b.

⁴³ Törnvall, Andligt och världsligt regemente hos Luther, s. 29 ff, 71 ff.

⁴⁴ Hans Tausen, Smaaskrifter, udg. ved H. Fr. Rördam, s. 167 ff.

⁴⁵ Skrifter fra Reformationstiden, udg. ved H. Fr. Rördam, 4: 14 f.

⁴⁶ Barge, Andreas Bodenstein von Karlstadt, 1: 354, 356.

⁴⁷ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 48.

⁴⁸ Barge, anf. arb. 1: 231 ff.

⁴⁹ Coulton, Five Centuries of Religion, 3: 70 ff, 250 ff, 385 ff, 620 ff.

⁵⁰ Franz, Der deutsche Bauernkrieg, s. 59. Barge, anf. arb. 2: 187 ff.

⁵¹ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 4 a, 7 a, 6 b, 10 a, 11 a, 16 b, 29, 44, 45 b f, 49 b, 41 b f.

⁵² Exempel härpå äro följande ställen ur Peder Laurensens och Frands Vormordens författarskap: Skrifter fra Reformationstiden, udg. ved H. Fr. Rördam, 2: 27; 3: 13, 14, 14 f, 17 f, 20; 4: 4 f, 6; 5: 6, 22, 24, 27, 41, 67 f, 70. Den danska bearbetningen av den plumpa satiren »De dudesche Vigilie» vimlar av liknande ställen (tr. DM II: 149 ff). Ett typiskt exempel finns i »En liden disputatz . . .», DM II: 123.

⁵³ En genomgång av Hans Tausens bevarade litterära kvarlätenskap ger vid handen, att de socialrevolutionära perspektiven mycket sällan skymta hos honom. Följande ställen ha antecknats: Hans Tausen, Smaaskrifter, udg. ved H. Fr. Rördam, s. 6 f, 29 f, 40, 80, 99, 132 f, 205, 228. Intet av dessa äger dock samma pregnans som malmöskrifternas. — I fråga om Christiern Pedersen kunna de sociala synpunkterna knappast spåras i den del av hans produktion, som kommit till under hans utlandsår. Efter återkomsten till Malmö ryckte de sociala och politiska problemen honom in på livet, men han faller likväl ej in i vulgär agitationens typiska tongångar. Endast några få ställen ha påträffats, där han i sin argumentering kan sägas komma de socialrevolutionära synpunkterna nära, och även dessa exempel te sig ganska färglösa: Christiern Pedersen, Danske Skrifter, udg. ved C. J. Brandt og R. Th. Fenger, 4: 382, 388, 469 f, 566.

⁵⁴ Skrifter af Paulus Helie, 6: 113 ff.

⁵⁵ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska Samlingar, utg. av M. Weibull, 1894—95, 4: 2) s. 5.

⁵⁶ Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, fol. 53 b ff.

⁵⁷ Barge, anf. arb. 1: 386 ff.

KAP. 9

Rådsvälde och reaktion

¹ Den grundläggande undersökningen av köpenhamsherredagens historia har gjorts av Heise i Herredagen i Köbenhavn 1533 (DHT 4. III). Framställningen bygger i regel, där ej annat angives, på Heises resultat.

² Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 475. Brevet tryckt i Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 8 ff.

³ Utkastet tryckt i NAU 1 nr 101. Jmf. nr 116.

⁴ NDM II: 199 ff.

⁵ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 487 ff.

⁶ GDL 4: 151 ff.

⁷ Bestämmelser intogos i kung Hans och Christiern II:s handfästningar, AGA 2: 51, 59.

⁸ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 1 ff.

⁹ Riksrådets brev ¹⁰/₇ 1533, Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 498 f.

¹⁰ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 493, 495, 406 ff.

¹¹ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 361, 487.

¹² Heise menar, att Axel Urup lämnat herredagen som anhängare till Mogens Göye. En källa från 1535 meddelar, att denne och hans anhängare lämnat herredagen natten före den dag, då 3-julirecessen beseglades (NDM V: 226 f). Troligen på denna uppgift bygger Arup sitt påstående, att herrarna givit sig i väg på natten »vel mellem 2. og 3. juli» (Danmarks Historie, 2: 462 f). Vore detta riktigt, skulle Axel Urup ej ha hört till Mogens Göyes anhängare, ty han beseglade 4-julirecessen och deltog således då ännu i mötet. — Slutsatser av detta slag äro emellertid ej hållbara, ty det är långt ifrån givet, att urkunderna framlagts till besegling för mötesdeltagarna samma dag som de uppsatts och daterats. Sigilleringen kan mycket väl ha gjorts senare. För att besvara frågan, huruvida en person varit närvarande vid mötet eller ej, torde det vara säkrare att hålla sig till namnlistorna i inledningarna till de olika urkunderna. En genomgång av de urkunder, vilka Heise upptagit i sin bilaga, visar nämligen, att listorna icke varit stereotypa utan innehålla ganska stora variationer. Detta gäller även urkunder, som uppsatts samma dag. Man kan således utgå ifrån att i varje enskilt fall upptagas namnen på de riksråd, som varit närvarande och deltagit i ärendets behandling. Granskas de av Heise redovisade brevens namnlistor ur denna synpunkt, visar det sig att samtliga eller de flesta av gruppen Mogens Göye, Eiler Rönnow, Erik Krummedige och Erik Banner ofta ej nämnas i brev, vars riksrådlista upptager Axel Urups namn. Exempel: Brev ²/₇ i en rättssak mot Joachim Rönnow, ³/₇ om kyrkogods i Slagelse, ⁵/₇ om förläning åt Joachim Rönnow. Detta synes visa, att Axel Urups ståndpunkt ej varit densamma som Göyes anhängares. Det förtjänar också påpekas, att namnlistan i enighetsbrevet upptager 37 namn, d. v. s. alla närvarande riksråds, vilket kan antyda, att herredagen sprängts först i samband med behandlingen av de därmed sammanhängande frågorna. — Beträffande Axel Urups ställningstagande kan meddelas, att han upptagits i namnlistan till ett av Heise ej observerat brev av ¹⁰/₇, vari rådet gav Johan Urne rätt till ett fartyg, som låg i

Malmö hamn, men ej beseglat detsamma (Brevet i Privatarkiver, Papir, Urne, Johan, DRA. 25 sigill ha tryckts på papperet, varav 21 äro identifierbara). Johan Urne stod Tyge Krabbe nära och gynnades på mångahanda sätt under herredagen. Vidare sigillerade Axel Urup ej riksrådets brev av 7/7 angående Anders Billes beläning på livstid med Dalby kloster. Slutligen upptogs han ej i raden av rådsmedlemmar, som vände sig till påven med anhållan om konfirmation av Torbern Billes ärkebiskopsval.

¹³ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 282 not 1.

¹⁴ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 428 ff, 505 f.

¹⁵ Om dessa herrars åsikter i de kyrkopolitiska frågorna kan en del utrönas ur deras åtgärder i fråga om biskopsstolen i Oslo. 4 juli deltog Torbern Bille, Tyge Krabbe, Johan Urne, Knud och Anders Bille jämte tretton andra rådsmedlemmar i ett uttalande till förmån för Anders Mus rätt till biskopssätet (DN 12: 661 f). De anlade alltså samma synpunkter som påven 1524. 15 juli påbjöd rådet restitution av allt gods, som Mus förlorat i Danmark och Norge. Brevet beseglades av Torbern Bille jämte fyra andra biskopar samt Tyge Krabbe, Hans och Knud Bille och Johan Urne (DN 12: 663. Om beseglingen se Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 512). Tyge Krabbe själv skrev ett brev i samma sak den 23 juli (DN 12: 663 f). Se även kap. 2, not 42.

¹⁶ APD nr 5050—55, 5072, 5074, 5076. Wezes promemoria i NAU 1 nr 93 (särsk. § 27). Weze vid flera tillfällen till Granvella, Aktstykker henhörende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede ved E. H. Kalkar, s. 71 ff, 75 f, 77 f. Häpke, Die Regierung Karls V. und der europäische Norden, s. 186.

¹⁷ Om habsburgarnas synpunkter se NAU 1 nr 178, 183.

¹⁸ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 501. APD nr 5075.

¹⁹ APD nr 5077.

²⁰ APD nr 5078. Knudsen, Joachim Rönnow, s. 157 ff.

²¹ Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 506 ff. Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik, 1: 219, 385.

²² NAU 1 nr 88.

²³ Eskaderchefens rapport, NAU 1 nr 139—40. Häpke, anf. arb. s. 165 ff.

²⁴ Gustav Vasas svar i GVR 8: 311 f.

²⁵ Hertig Albrekts brev tryckta i DM II: 100 ff. Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 29 ff, 31 f.

²⁶ För det habsburgska intrigspelet och det antihabsburgska partiets planer se NAU 1 nr 93, 127, 141, 146, 155, 157, 164, 177—79, 186. Häpke, anf. arb. s. 174 f, 181 ff. Henrik VIII:s alliansförslag i Waitz, anf. arb. 2: 319 ff.

²⁷ Hopfensteiner till Granvella, jan. 1534, NAU 1 nr 157 a.

²⁸ Seditio Danie Liber, SRD 8: 516. Danska adelns stridsskrift 1536, DM V: 306 f. Jürgen Möntirs krönicke, Samlingar till Skånes historia, fornkonst och beskrifning, utg. av M. Weibull, 1871, s. 42.

²⁹ Protokoll över förhöret 1536 med Wullenwever, Waitz, anf. arb. 3: 493. Protokoll över förhöret med Marcus Meyer, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 559.

³⁰ DM 5. IV: 96 f.

³¹ Skbrf. Domkyrk. nr 713.

³² Skbrf. Domkyrk. nr 715—17. Torbern Bille till två lundakaniker 9/7 1533, DLA, Brev till enskilda medlemmar av kapitlet.

³³ Skbrf. Domkap. nr 182.

³⁴ Klagoskriften mot rikets biskopar 1536, MHD 1. I: 163. Heise, anf. arb. (DHT 4. III) s. 436 f.

³⁵ Omtalat i Malmö borgares brev till Köpenhamn ⁴/₆ 1534, tr. Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledningen s. LV ff.

³⁶ L. Weibull, Ett blad ur Reimar Kocks krönika, Skånska Samlingar, utg. av M. Weibull, 1894—95, 4: 2, s. 6. Reimar Kocks skildring är disponerad på följande sätt: 1. Rådet beslöt uppskjuta kungavalet för att självt få regera. 2. Luthers lära skulle utplånas i riket och papistiska ceremonier återinföras samt nya predikanter insättas i varje kyrka: »leten also ein edictum uthgeen, datt alle Steder vnnd Dörper twisken der Tijdh umme S. Johannis Dach Anno 1534 sick der luthersken Predigher scholdenn quijth macken vnnd vann den Bischoppen andre Prediger vnnd Pastoren entfangen». De som befunnos försumliga i denna sak, skulle, av vad stånd de vara månede, drabbas av allvarliga straff och exekution. 3. Härefter (»Hirup») ha de gjort en stor recess och publicerat den.

³⁷ Ett exemplar bevarat, numera i Uppsala universitetsbibliotek. Utdrag tryckta i Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledningen, s. XLVIII ff.

³⁸ »Re ipsa certisque scriptis et obsignatis litteris comperi iudicium exisse», Expostulatio Petri Laurentii ad canonicos Lundenses, fol. 2 a f.

³⁹ Expostulatio Petri Laurentii ad canonicos Lundenses, fol. 3 a, 7 a, 6 b, 4 f.

⁴⁰ Expostulatio Petri Laurentii ad canonicos Lundenses, fol. 18 ff.

⁴¹ Expostulatio Petri Laurentii ad canonicos Lundenses, fol. 20 ff.

⁴² Ett exemplar bevarat, numera i Kgl. Bibl.

⁴³ Francisci Vormordi Amstelredami apologia adversus Lundenses Canonicos, fol. 3 a, 2 b.

⁴⁴ Huvudkällan till denna händelse är malmöborgarnas svarsbrev till Tyge Krabbe ⁶/₁ 1534, bevarat i tysk översättning som bilaga till en stridsskrift från år 1535 (Danske Samlinger, udg. ved Chr. Bruun, O. Nielsen, A. Petersen, 1: 382 f). Episoden behandlas även i Reimar Kocks krönika och den nämnda stridsskriften. Reimar Kock befann sig 1534 i Malmö. Det är därför ej märkvärdigt, att samtliga de tre nämnda källorna präglas av samma grundsyn. Tendensen i dem alla är att försvara staden Malmö politik. Enligt Reimar Kock hotade Tyge Krabbe borgarna med att de skulle få röna samma öde som judarna i Jerusalem, om de tredskades. Samma sak återfinnes i Malmö borgares brev ⁴/₇ 1534 till Köpenhamn samt i något förändrad form även i 1535 års stridsskrift, dock där insatt i annat sammanhang. Förhållandet röjer, att det här är fråga om olika versioner av den propaganda stadsledningen i Malmö bedrivit.

⁴⁵ Skrifter fra Reformationstiden, udg. ved H. Fr. Rördam, 5: 63.

⁴⁶ Steenstrup, Fredlös (DHT 10. I) s. 398 ff, 412. Ytterligare exempel på fredlöshetsdom som ett slags tvångsmedel är ett fall från 1552, då »fordeling» begärdes mot en bonde, som vägrade utge gästning (brev ⁹/₂ 1552 till fogden på Skov län, Privatarkiver, Papir, Krognos, Mourids Olufsen, DRA). 1533 dömdes två bönder fredlösa för våldsverk i ärkebiskopens gård på officialens hemställen, Landstinghörerens intyg från Skånes landsting ³⁰/₈ 1533, Gejstlige Arkiver, Papir, Lunde Ærkebisp, DRA. Malmöborgarnas antydningar om »fordelingen» finnas i deras brev ¹/₆ och ⁴/₆ 1534 till Köpenhamn (tr. Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledningen, s. LIV ff) och Jörgen Kocks brev till Anders Bille ⁹/₆ 1534 (MHD 2. II: 402 f).

⁴⁷ GDD I: 14.

⁴⁸ Heden, Studier till Danmarks reformationshistoria från Frederik I:s död till slutet av grevefejden, s. 19 ff. Heden är den förste, som fäst uppmärksamheten på att »fordeling» använts mot predikanterna.

⁴⁹ Borgarnas stridsskrift 1535, Danske Samlinger, udg. ved Chr. Bruun, O. Nielsen, A. Petersen, 1: 375.

⁵⁰ Datumuppgiften efter Skibykrönikan (Skrifter af Paulus Helie, 6: 143). Detta är den äldsta uppgiften. Andra källor uppge den 27 eller 29 maj. Upplysningar om de fångna adelsmännen lämnas i Joachim Rönnows brev ³/₆ 1534 till hertig Christiern och Johan Urnes ⁵/₆ till densamme, Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 82 ff, 86 f.

⁵¹ Malmöborganas förut citerade brev till Köpenhamn ¹/₆.

⁵² Jörgen Kocks förut nämnda brev till Anders Bille ⁶/₆.

⁵³ Rapport till regentinnan Maria ²⁵/₆ 1534, NAU I nr 192.

⁵⁴ DM V: 307.

KAP. IO

Ärkestiftet under grevefejden

¹ En kopia av malmöborgarnas brev förtecknad i ett registratur över Anders Billes arkiv (Danske adelige Brevkister, udg. A. Thiset, s. 115). Att Bille innehaft en kopia visar, att skrivelsen ställts till hans kolleger inom rådet.

² HR 1531—1560, 1, nr 291 § 11.

³ HR 1531—1560, 1, nr 291 §§ 6—7.

⁴ Wentz, Der Prinzpat Jürgen Wullenwevers und die wendischen Städte (Hans. Gesch.-blätter 1931) s. 90 ff.

⁵ Paludan-Müller har uttalat en förmodan, att det skånska rådet i juli förklarar sig berett hylla hertig Christiern som konung, »uaget ingen af vore Historieskrivere beretter det» (Grevens Feide, 1: 228). Han stöder sig dels på en instruktion, vilken uppsatts den 15 juli för Christierns förhandlare Frands Trebov, som skulle resa till Sverige, dels på uppgifter i brev från Gustav Vasa till bl. a. danska rådsmedlemmar. Beträffande den senare källgruppen är det tydligt, att nyheten nått Stockholm genom det jylländska rådets förmedling. Se särskilt GVR 9: 189 f, 205 f. Underrättelsen har nått Gustav Vasa någon av de sista dagarna i juli månad. Ytterligare upplysningar har han erhållit vid Trebovs vistelse i Stockholm 10—14 aug. (om uppehållets längd se GVR 9: 236 f). Trebovs den 15 juli dagtecknade instruktion omtalar, att Christiern hyllats av »der Lande Jutland, Schone wnd fhune Reth» (Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 115. Om urkundens datering se Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik, 2: 124). I det bevarade manuskriptet har namnet »Schone» tillskrivits över raden, och det är möjligt, att tillägget gjorts av en annan hand än den, som fört pennan i dokumentet för övrigt. Den inledande typen för stort S återfinnes ej på något annat ställe i aktstycket. De omständigheter, vilka betingat detta tillägg, äro okända, men det är mycket möjligt, att det gjorts, när underrättelser inkommit om

skåningarnas ställningstagande. I alla händelser måste detta ståndpunktstagande ha skett, innan flottspärren blev så effektiv i Öresund, att förbindelserna över sundet avskuros. — För Paludan-Müllers mening kan emellertid anföras ett bevis, som var obekant för honom, nämligen att allmogen vid hyllningen i febr.—mars 1535 av hertig Christiern lät denna taga formen av en bekräftelse av »den hyllning man förut gjort vid Lund». Med detta uttryck kan ej åsyftas någon annan händelse än den trohetsed, varom de av Paludan-Müller framdragna källorna vittna.

⁶ Joachim Rönnow till hertig Christiern ³/₆ 1534, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 82 ff.

⁷ Rönnows nyss citerade brev ³/₆ 1534.

⁸ Jörgen Kock till Köpenhamns borgare ⁴/₆ 1534, Borgarna i Malmö till Köpenhamn ⁶/₆ 1534, tr. Peder Laurensen, Malmöbogen, udg. ved H. Fr. Rördam, inledningen s. LV ff, LVIII f. Köpenhamns borgare till Mogens Göye ⁷/₆ 1534, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 87 f.

⁹ Jacob von Barthen till Danzig ³/₇ 1534, Waitz, anf. arb. 2: 325 ff. Om andra källor, främst Wullenwevers i pinligt förhör avgivna bekännelser, se Waitz 2: 246 ff.

¹⁰ Tyge Krabbe till Axel Urup ²²/₆ 1534, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 21 ff.

¹¹ Jacob von Barthen till Danzig i sitt ovan citerade brev ³/₇.

¹² Jacob von Barthen till Danzig ³/₇, ⁴/₇, ⁷/₇, ¹⁹/₇, ²⁰/₇, Waitz, anf. arb. 2: 325 ff, 327 f, 328, 328 f, 330. Danziger Inventar 1531—1591, bearb. von P. Simson, nr 441, 453. HR 1531—1560 I nr 291 § 29.

¹³ Jacob von Barthen från Helsingör till Danzig ¹⁹/₇ 1534, Waitz anf. arb. 2: 328 f.

¹⁴ Holger Ulfstand till Torbern Bille ²⁴/₆, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 94 f. Tyge Krabbe till densamme ²²/₆, tr. Knudsen, Joachim Rönnow, s. 168 f.

¹⁵ Torbern Bille till domkapitlet i Lund ²²/₆ 1534, DLA, Ankomna brev 1530—1637.

¹⁶ Se t. ex. GVR 8: 288 f, 312. Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 30 f.

¹⁷ Utförligt behandlas denna fråga i G. Carlsson, Wulf Gyler i svensk tjänst (HT 1924) s. 140 ff.

¹⁸ Danmark-Norges Traktater, udg. ved L. Laursen, 1: 171 ff.

¹⁹ Gustav Vasa till Joachim Rönnow ²⁰/₃, till Claus Bille ²/₄ 1534, GVR 9: 79 f, 82 ff.

²⁰ GVR 9: 48 ff, 82 ff, 115 ff, 166 ff, 178 ff etc.

²¹ GVR 9: 133 f, 141 ff.

²² Gustav Vasa till Tyge Krabbe ⁷/₆, ²⁴/₆, ⁸/₇, ¹²/₇ 1534, GVR 9: 135, 153, 159 ff, 166 ff. Se även GVR 9: 140 f samt G. Carlsson, anf. arb. (HT 1924) s. 173.

²³ GVR 9: 171 ff.

²⁴ GVR 9: 186 ff. För alla de svenska krigsoperationerna under grevefejden, se Barkman, Kungl. Svea Livgardes historia 1, s. 192 ff.

²⁵ Mollerup-Meidell, Bille-Ættens Historie, 1: 573 ff. NDM V: 127 f. Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 101. Heise, Familien Rosenkrantz Historie, 1 diplomatariet s. 155.

²⁶ Lejdbrev ⁸/₆ 1534, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.

²⁷ Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 34 f.

²⁸ Uppgiften från Vibeke Podebusks släktbok, Samlinger til den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 2: 3 s. 22.

- ²⁹ NDM V: 130 f.
- ³⁰ Paludan-Müller, Grevens Feide, 1: 221.
- ³¹ Lejdbrev ^{25/7} 1534, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.
- ³² Löftesbrevet ^{30/7} 1534 i Privatarkiver, Papir, Gyldenstjerne. Mogens, DRA. Skydds brevet tr. DM III: 73 f.
- ³³ Greven till Ronneby ^{11/8}, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 154 f. Tyge Krabbe till Axel Urup ^{31/7} 1534, NDM V: 132 f.
- ³⁴ Okänd till Hamburg ^{21/8} 1534, DM 4. VI: 170 ff.
- ³⁵ Wulf Gyler till Herman Iserhel ^{9/8} 1534, tr. Bergström, Wulf Gylers framtidsplaner efter flykten från Sverige (HT 1945) s. 236. Utgiftsräkenskaper för Lunda gård 1534—35, fol. 24 b, Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA. Den 11 aug. befann sig greven i Malmö, där det nämnda brevet ^{11/8} till Ronneby utfärdades.
- ³⁶ Waitz, anf. arb. 2: 118, 332.
- ³⁷ Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 1 ff. Paludan-Müller, Grevens Feide, 1: 230.
- ³⁸ Holger Ulfstand kvitterade resterande 600 gulden ^{11/9} 1534, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.
- ³⁹ Johan Urne till Anders Bille ^{20/8} 1534, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.
- ⁴⁰ Frands Vormordsen till Eske Bille, ^{22/10} 1534, tr. Rördam, Lektor Frants Vormordsen, Skaanes evangeliske Reformator (KS 5. II) s. 435 ff.
- ⁴¹ Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, s. 271 ff. Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV, s. 204 ff. P. Jhs. Jörgensen, De danske Købstæders Forfatning (Nordisk Kultur 18) s. 66 ff. Om Halmstads, Varbergs och Väs rätt att utse byfogde se PRF 1: 352 f, 416 f, 451, 452. Det är säkert riktigt, som Mackeprang antagit (anf. arb. s. 211 f), att även Malmö, Landskrona och Ystad haft denna rätt.
- ⁴² Erslev, anf. arb. s. 163 ff. FIR: 221. DM 4. IV: 329.
- ⁴³ DM 6. I: 188 ff. Paludan-Müller, Grevens Feide, 1: 216. Jörgen Kock omtalas som relator för de nämnda privilegiebreven.
- ⁴⁴ PRF 2: 467 ff. Relator var Jörgen Kock.
- ⁴⁵ PRF 2: 466.
- ⁴⁶ DM 6. I: 189 f.
- ⁴⁷ Om källaget se PRF 2: 467. En där ej redovisad källa, nämligen Malmö borgares förlikningsbrev ^{7/12} 1534 till Skånes adel och andliga (pergamentbrev i MSA), visar, vad förläningen verkligen inneburit. Brevet har över huvud ej beaktats av forskningen. Förläningen omtalas också i den skånska adelns stridsskrift 1536, DM V: 310.
- ⁴⁸ PRF 2: 467 ff.
- ⁴⁹ Se t. ex. frågorna till Wullenwever vid förhöret 1536, Waitz, anf. arb. 3: 489, 494 eller Skibykrönikan, Skrifter af Paulus Helie, 6: 148. Stefan Hopfensteiner till regentinnan Maria ^{26/11} 1534, tr. Waitz, anf. arb. 2: 363 ff.
- ⁵⁰ Waitz, anf. arb. 2: 37, 259 ff.
- ⁵¹ Utkast till förpliktelsebrev mellan Albrekt av Mecklenburg och de vendiska städerna, nov. 1534, HR 1531—1560 1 nr 351. Jämföres detta utkast med förslagen från juni 1534, visar det sig, att de senares handelspolitiska föreskrifter gynnade enbart lybeckarnas strävan att vinna kontroll över sunden (HR 1531—1560 1 nr

302, Wullenwevers egenhändiga tillägg). Under tiden mellan de båda förslagen hade Malmö och Köpenhamn trätt i direkt förbindelse med hertig Albrekt, och lybeckarna för en tid skjutits åt sidan (Wentz, anf. arb. (Hans. Gesch.-blätter 1931) s. 97 f). Den från det tidigare förslaget avvikande handelspolitiska grundsynen i det sista utkastet stannar sålunda från de danska borgarna. Jörgen Kocks betydelse i detta sammanhang är ställd utom allt tvivel. Samma synpunkter anlades i den stridsskrift malmöborgarna i nov. 1535 läto utgå på tyska.

⁵² Gustav Vasas svar ^{22/8} 1534, GVR 9: 248 f. Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 204 f, 2: 41 f.

⁵³ Torbern Billes revers ^{17/8} 1534, Privatarkiver, Pergament, Sparre, Aage Jepsen, DRA. Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, fol. 13 a.

⁵⁴ GVR 9: 323 f.

⁵⁵ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, fol. 13 b, 22 b.

⁵⁶ Grevens brev om skatten till Malmö ^{23/10} 1534, pergament i MSA. Brevet till domkapitlet i Skbrf. Domkyrk. nr 727, till Dalby kloster NDM V: 140.

⁵⁷ Stiftsmötet nämnt i Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, fol. 22 a. Axel Brahes besök fol. 19 a.

⁵⁸ Skbrf. Domkyrk. nr 729.

⁵⁹ Wentz, anf. arb. (Hans. Gesch.-blätter 1931) s. 102 ff. Waitz, anf. arb. 2: 132 ff. Heden, Studier till Danmarks reformationshistoria, s. 34 ff.

⁶⁰ PRF 2: 469 ff.

⁶¹ Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, udg. ved E. Marquard, 1: 39 f.

⁶² GVR 9: 380 f, 381 f, 324 f, 383 f, 384.

⁶³ Holger Ulfstand till Sofie Krummedige ^{13/12} 1534, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 254 f.

⁶⁴ GVR 9: 386 ff. DN 8: 768 ff, 770 ff; 16: 710 ff. Mollerup-Meidell, anf. arb. 1: 592 f.

⁶⁵ Mollerup-Meidell, anf. arb. 1: 591 f. Se t. ex. hennes brev till Holger Ulfstand, Mogens och Knud Gyldenstjerne ^{14/12} 1534, tr. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, udg. ved E. Marquard, 1: 40 f.

⁶⁶ Gustav Vasa till Axel Urup ^{25/11}, till Mourids Olufsen Krognos och Knud Bille s. d. GVR 9: 313 ff. NDM V: 145.

⁶⁷ Borgmästares, råds och menige borgares i Malmö genbrev ^{7/12} 1534, pergamentbrev MSA. — Kurfurst Johan Fredrik ogillade Sebastian von Jessens deltagande i grevefejden, Mentz, Johann Friedrich der Grossmütige, 2: 139 not 2.

⁶⁸ Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, fol. 2 ff, 7 ff, 10 ff. Uppgiften om styrkan vid Ängelholm fol. 15 a. Björn Stens Laxmand stammade på mödernet från Skaldre-ätten och var svärson till Knud Lauridsen Giedde (Danmarks Adels Aarbog 19 (1902) s. 230).

⁶⁹ Rådet i Skåne till greve Christoffer ^{16/12} 1534, NDM V: 145 f.

⁷⁰ Adelsmännens stridsskrift 1536, DM V: 310 ff.

⁷¹ Avskrift tr. Paludan-Müller, Grevens Feide, 2: 470 f. Ett par namnformer äro förvanskade, dock ej till oigenkännlighet.

⁷² Avtalet tr. Paludan-Müller, Grevens Feide, 2: 471 f. Svenskarnas förslag i GVR 9: 348 f.

⁷³ Samtida rapporter om stridens förlopp i Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 323 ff, 325 f, 329 ff. GVR 10: 346 ff. Utförlig redogörelse för det bevarade materialet i L. M. Bååth, Hälsingborgs historia, 2: 1 s. 426 ff.

⁷⁴ DM 3. IV: 178 ff.

⁷⁵ DM 4. VI: 179 f.

⁷⁶ Sändebudsinstruktionen i GVR 10: 351 f. Notis om Claus Billes besök i Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—35, fol. 19 b.

⁷⁷ Samtliga hyllningsbrev i Hyldinge, nr 16. DRA. Om städernas hyllning se PRF 2: 475.

⁷⁸ P. v. Möller, Bidrag till Hallands historia, 1: 188.

⁷⁹ DN 11: 689 ff.

⁸⁰ GVR 10: 42, 185 f.

⁸¹ DM 3. V: 44. Gustav Vasa till Truid Ulfstand ^{18/5} 1535, GVR 10: 154.

⁸² Schäfer, Die Historie von Marcus Meyer (Hans. Gesch.-blätter 1890/91) s. 167 not 1. Hyllningsbrevet ^{24/2} i Hyldinge nr 16, DRA.

⁸³ Schäfer, anf. arb. (Hans. Gesch.-blätter 1890/91) passim. P. v. Möller, anf. arb. 1: 196. NDM V: 228, noten. DN 13: 703 f. MHD 1. I: 635.

⁸⁴ Besöken avspeglas i de extrautgifter för bröd, lök, rötter m. m. vilka införts i Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—1535.

⁸⁵ Rådet i Skåne till greve Christoffer ^{3/5}, Aktstykker enhörende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede ved E. H. Kalkar, s. 107 f. Rådet i Skåne till dens. ^{13/5} 1535, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 401 f.

⁸⁶ Truid Ulfstand till Sofie Krummedige ^{12/7} 1535, NDM V: 225 f. DM 3. V: 53.

⁸⁷ DM 3. V: 136 ff.

⁸⁸ DM 3. V: 40, 44 f. Ätgården motiverades med att Krabbe var så till åren kommen, att han ej längre orkade resa omkring i provinsen. Han beordrades senare komma till Köpenhamn, där hertigen ville »bruka honom någon tid rådsvi» (DM 3. V: 74).

⁸⁹ Efter anteckningarna om breven med utnämningarna står det i kansliets konceptbok: »item om breffue at sende ind vdj Malmö». DM 3. V: 40.

⁹⁰ Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 97.

⁹¹ NDM V: 226 f.

⁹² Häpke, anf. arb. s. 190 ff. Regentinnan Maria till Karl V ^{15/11} 1535, NAU 1 nr 260. Kejsarens svar och Marias replik, NAU 1 nr 261—62.

⁹³ Greve Christoffer och Albrekt av Mecklenburg till Lybeck ^{23/6} 1535, sändebudsberättelse ^{11/7} 1535, Aktstykker etc. utg. ved C. Paludan-Müller, 2: 105 ff, 1: 113 ff. Jmf. ibid. 1: 428 f. GVR 10: 276 ff, 280 f.

⁹⁴ Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 445 f.

⁹⁵ DM 3. V: 142. DK: 6. Originalen i Pergament, B 5, Rigsraadets Arkiv, DRA.

⁹⁶ AGA 2: 79 ff.

⁹⁷ Länslista och rådlista i DM 3. V: 90 f. Om Varberg DM 3. V: 44.

⁹⁸ DM 3. V: 89 ff. NDM V: 221.

⁹⁹ Tyge Krabbe till domkapitlet ^{19/4} 1535, DLA, Ankomna brev 1530—1639.

¹⁰⁰ DK: 17. Om Skillinge se LÄU 5: 350. Barkåkra och Ängelsbäck upptogs bl. a. i 1522 års jordebok över ärkesätets gods.

¹⁰¹ DM 3. V: 92, 252 ff.

¹⁰² DM 3, V: 271, 303. Om transporten av silvret se DM 3, V: 108 f. Om redovisningen av silveruppbörden, se Reynold Junges Möntmesterregnskaber, udg. ved G. Galster, s. 178 f.

¹⁰³ DM 3, V: 93, 101, 122 ff, 128. Utgiftsräkenskaper för Lundagård 1534—1535, fol. 12 a, 22 ff.

¹⁰⁴ DM 3, V: 104, 299 ff. Christiern III till domkapitlet ^{26/9} 1535, DLA, Konungabrev 1532—1656. Tyge Krabbe till dets. ^{23/6} 1536, DLA, Ankomna handlingar 1530—1639.

¹⁰⁵ Aage Sparre till domkapitlet, ^{19/11} 1535, DLA, Ankomna brev 1530—1639.

¹⁰⁶ DM 3, V: 34.

¹⁰⁷ Konungens svar DM 3, V: 44.

¹⁰⁸ DM 3, V: 61, 146.

¹⁰⁹ DM 3, V: 80. DK: 7.

¹¹⁰ DM 3, VI: 106. Erslev, anf. arb. s. 145 ff. 1536 års silverskatt redovisades för Tommarps kloster av dess abbot.

¹¹¹ DM 3, V: 93.

¹¹² Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 158 f.

¹¹³ DK: 7 f, 6. DM 3, V: 77.

¹¹⁴ DM 3, V: 313 f. Reynold Junges Möntmesterregnskaber, udg. ved G. Galster, s. 182 f.

¹¹⁵ Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 292 f.

¹¹⁶ Skötebrev ^{4/10} 1535, Gejstlige Arkiver, Pergament, Lunde Ærkebisp, DRA.

¹¹⁷ DK: 17 f. Reynold Junges Möntmesterregnskaper, udg. ved G. Galster, s. 183. Pantebrev ^{27/7} 1536, Pergamenter, C 7, Kass. Oblig., DRA.

¹¹⁸ Pantebrev ^{30/6} 1536, Privatarkiver, Pergament, Ulfstand, Gert Jensen, DRA.

¹¹⁹ PRF 2: 473 ff. DK: 7.

¹²⁰ DM 3, V: 89.

¹²¹ P. v. Möller, anf. arb. 1: 198. DM 3, V: 98, 118.

¹²² DK: 9 f. NDM V: 227 f.

¹²³ Malmö borgare till hertig Christiern ^{18/8} 1535, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 454.

¹²⁴ Uppgiften lämnad av malmöbon Henrik Smith, MHD 1. I: 629. En gård tillhörig stora prästgillet i Lund nedbröts »under fejden». Detta har säkerligen skett vid något av de tillfällen, då borgarna mera än eljest stodo i harnesk mot domkapitlet och kyrkan. Tänkbara tidpunkter skulle då bliva sommaren 1534 och år 1535 efter adelns avfall. Den senare tidpunkten förefaller sannolikast med tanke på att i uppgörelsen av ^{7/12} 1534 intet nämnes om skadestånd för åverkan av detta slag. Uppgiften om prästgillet gård härrör från en odaterad notis om rättartingsdom mellan Eske Bille och prästgillet prepositus Hans Ulf, Herredags Dombog nr 1, 1537—41, fol. 146 b, DRA.

¹²⁵ Paludan-Müller, Grevens Feide, 2: 129 f. Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 454 f.

¹²⁶ Om skriftens proveniens se Exkurs 3.

¹²⁷ Jämför man borgmästar- och rådslistorna i å ena sidan Borgmästares, råds och menige borgares genbrev på förlikningen ^{7/12} 1534 med å andra sidan dem i Malmö stads hyllningsbrev ^{12/6} 1536 eller dess förpliktelsebrev ^{24/8} 1536 (Malmö stadsbok 1503—48, s. 224 ff, 226 ff. MSA), visar det sig, att rådet från 1534 bestod oförändrat

så när som på en medlem, Herman Veiger. Dessutom hade Bent Kock utträtt, men ^{24/8} 1536 återfanns han i stället bland rotemästarna. Ur borgmästarnas krets försvann endast Jörgen Kock.

¹²⁸ Amiral Johan Pein till Albrekt av Preussen, ^{8/11} 1535, DM 4. VI: 185 ff. En lybsk relation om företaget tr. Paludan-Müller, Grevens Feide, 2: 429 ff.

¹²⁹ Filip av Hessen till Christiern III och till Lybeck ^{12/10} 1535, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 1: 483 ff, 486 ff. Waitz, anf. arb. 3: 124 ff.

¹³⁰ Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 168 ff.

¹³¹ Danske Samlinger, udg. ved Chr. Bruun, O. Nielsen, A. Petersen, 1: 369 ff.

¹³² Fullmakt för sändebuden ^{15/12} 1535, Aktstykker etc. udg. ved C. Paludan-Müller, 2: 189 ff. Paludan-Müller, Grevens Feide, 2: 192 ff.

¹³³ Danmark-Norges Traktater, udg. ved L. Laurson, 1: 213 ff.

¹³⁴ DM 3. V: 293 f.

¹³⁵ DM 3. V: 297.

¹³⁶ PRF 2: 479 ff.

¹³⁷ PRF 2: 484 ff.

¹³⁸ NDM V: 228, noten. Senare disponerades kronans bönder för slottsbygget, DM 3. VI: 73.

KAP. II

Arkiepiskopatets undergång

¹ En grundläggande undersökning av de i detta kapitel skildrade händelserna har gjorts i Hassö, Bispernas Fængsling og Herredagen i Köbenhavn 1536 (KS 6. III). Hans uppfattning har diskuterats av A. Friis i Et par bemærkninger i anledning af Arthur G. Hassös afhandling »Bispernes Fængsling og Herredagen i Köbenhavn 1536» (KS 6. IV). Där det ej uttryckligen angivits, bygger framställningen i detta kapitel på dessa två arbeten. Källmaterialet har redovisats fullständigt i Hassös uppsats.

² Hassö, anf. arb. (KS 6. III) s. 474.

³ MHD 1. I: 208 ff. Faksimile i Reformationen i Danmark, ved Bj. Kornerup (Fra Rigsarkivets Samlinger 1), nr 10.

⁴ Lortz, Die Reformation in Deutschland, 2: 199 ff. APD nr 5085—88, 6478.

⁵ Hassö menar, att man ej med säkerhet kan veta något om orsakerna till att de sju herrarna måst lämna personliga förpliktelse. Detta sammanhänger främst med att Hassö behandlat herredagen och dess förspel som en isolerad händelse. Men om den insattes i det historiska sammanhanget och vederbörlig uppmärksamhet ägnas även de sju riksrådens insatser i politiken under det närmast föregående decenniet, torde intet som helst tvivel råda om varför de kraftigare än de övriga förpliktats till konungens politik.

⁶ När Mogens Gyldenstjerne sent omsider år 1548 återfick Malmöhus, intogs i förläningsbrevet en bestämmelse, att han skulle hålla slottet väl rustat mot »förraskende» och överfall (DK: 393 f). Överrumplingen 1534 hade sålunda ej glömts, och konungens misstro mot Gyldenstjerne hade blott med svårighet övervunnits.

⁷ Hassö, anf. arb. (KS 6. III) s. 471 f.

⁸ A. Friis, Kansler Johan Friis förste Aar (Scandia 6) s. 241. Hassö torde ha rätt i att Christiern erhållit upplysningar om biskoparnas praktiker genom Jörgen Kock (anf. arb. (KS 6. III) s. 500 ff). Detta bestyrkes främst av de båda brev till lantgreve Filip av Hessen, som Christiern avsänt och vilka Hassö utförligt behandlat. Breven omtala emellertid, att dessa praktiker gjorts efter huvudstadens kapitulation. Det förefaller ej heller troligt, att Kock spelat angivarens roll tidigare. Vid kapitulationsuppgörelsen med köpenhamnsborgarna behandlades han lika strängt som Ambrosius Bogbinder, och före kapitulationen synes han ha planerat att fly från Danmark i sällskap med greve Christoffer och hertig Albrekt av Mecklenburg (Kjöbenhavns Diplomatarium, udg. ved O. Nielsen, 4: 502, 497). Detta talar mot att han före kapitulationen skulle ha varit Christierns man. Tvivelaktig är även en i litteraturen gängse uppgift, att han besökt konungen den 26 mars i Kalundborg. Uppgiften stammar från Paludan-Müller (Grevens Feide, 2: 287). Det är genom andra källor känt, att Christiern III denna dag befann sig i Kalundborg. Hvidtfeldt uppger (Danmarckis Riges Krönicke, 2: 1477 f), att »det begaf sig ved Midfasttide / at Jörgen Mynter i Malmö fornam ocsaa / at ingen undsetning vaar at forvente, oc Lybke oc Straalsund vaare nu forligte med Kong Christiern som sagt er». Kock ordnade därefter ett sammanträffande med konungen, varvid han röjde grevens planer för konungen och rådde honom att lägga beslag på biskoparnas gods. — Hassö har visat, hur opålitlig Hvidtfeldts kronologi är i skildringen av biskoparnas fängsling. I detta fall bör först och främst understrykas, att tidfästningen »midfastotid» gäller ej Jörgen Kocks besök hos konungen utan det tillfälle, då han förstod, att spelet var förlorat. På denna punkt torde Hvidtfeldt ha stött sig på dokument, nämligen dels Hamburgfredens bestämmelse om att lybeckarna ej skulle undsätta sina danska vänner, dels Christiern III:s brev 18 mars 1536 till Malmö, vari såväl utlovas lejd för underhandlare som angives den termin, midfastan, före vilken malmöborna borde ha anslutit sig till hamburgtraktaten. — Paludan-Müller har också använt Niels Krag's framställning. Även här omtalas Jörgen Kocks förhandlingar med Christiern III. Tidfästningen är emellertid mycket obestämd. Det sägs blott, att det skett under förhandlingarna om Malmös kapitulation. Sedan lämnas ett utförligt referat av Jörgen Kocks meddelande till konungen, hållet i liviansk stil. Argumenteringen är upplagd efter samma linjer som i Malmö borgares brev den 19 juli 1535 till Christiern och innehållet är stort sett detsamma. Det förefaller troligt, att detta brev varit Krag's källa (Krag's framställning citerad av Hassö, loc. cit.). — Något stöd för antagandet om ett möte mellan Jörgen Kock och Christiern III den 26 mars finns sålunda ej i källmaterialet. Primärkällorna tyda på att förbindelsen etablerats först efter Köpenhamns kapitulation. Därmed ter sig Jörgen Kocks uppträdande under våren och sommaren 1536 något mindre gåtfullt.

⁹ MHD 1. I: 201 f. Hassö, anf. arb. (KS 6. III) s. 466 not 1.

¹⁰ PRF 2: 478 f, 488 ff. DM 3. V: 324.

¹¹ Faksimile i Reformationen i Danmark, ved Bj. Kornerup (Fra Rigsarkivets Samlinger 1), nr 11.

¹² A. Friis, anf. arb. (KS 6. IV) s. 4 ff.

¹³ Handfästningen i AGA 2: 82 ff. Valakten tr. Hassö, anf. arb. (KS 6. III) s. 544 ff. Recessen i GDL 4: 157 ff, faksimile i Reformationen i Danmark, ved Bj. Kornerup (Fra Rigsarkivets Samlinger 1), nr 22.

¹⁴ Hassö, anf. arb. (KS 6. III) s. 498 ff, 523 ff. MHD 1. I: 143 ff.

¹⁵ MHD 1. I: 159 f.

¹⁶ Christiern III:s motivering upplades med hänsyn till det aktuella lägets krav. Följande år skildrade han i ett brev till hertig Albrekt av Preussen händelserna i Danmark efter 1533. Då lades skulden ej blott på biskoparna utan även på Tyge Krabbe (tr. Heise, Et nyt Bidrag til den kjøbenhavnske Herredags Historie 1533 (DHT 4. IV) s. 635 ff). Krabbe hade under mellantiden fallit i onåd.

¹⁷ MHD 1. I: 211 ff.

¹⁸ MHD 1. I: 148.

¹⁹ J. O. Andersen, Da den danske Kirke skulde ordnes »evangelisk» (Dansk Kirkeliv 1933) s. 41 f.

²⁰ J. O. Andersen, anf. arb. (Dansk Kirkeliv 1933) s. 57 ff.

²¹ Körber, Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund, s. 50 ff, 55.

²² Körber, anf. arb. s. 91 ff.

KAP. 12

Kyrkoorganisatoriska problemställningar

¹ Heise, Wulfgang von Utenhof (DHT 4. VI) s. 242 not 3.

² Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 2 ff.

³ Borgensförbindelse av Holger och Truid Ulfstand, Axel Brahe och Axel Urup ^{7/11} 1536, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.

⁴ Aage Sparres förpliktelsebrev i Hyldinge nr 21.

⁵ MHD 1. I: 224 f.

⁶ Knud Gyldenstjerne till Eske Bille ^{2/12} 1536, MHD 1. I: 250 f. Se även kap. 11, not 16.

⁷ Tyge Krabbe till Johan Friis ^{26/11} 1536, Papirbreve C 5, Len, Skaane, DRA. DK: 29 f.

⁸ DK: 48. Som relator står Johan Friis.

⁹ Hassö, Kong Kristian III:s og Dronning Dorotheas Kroning 1537 (KS 6. II) s. 317.

¹⁰ I DK: 473 f är en rådslista avtryckt. Den härrör från något av åren mellan 1545 och 1551, ty Truid Ulfstand omtalas som död men Axel Brahe som ännu varande i livet.

¹¹ DM 3. VI: 76.

¹² Reservationen tr. NKS II: 28.

¹³ Urkunden har hittills varit känd blott i ett regest, som hämtats ur Skånebrevförteckningen och tryckts av Rördam i Indbydelser til det paatænkte almindelige Koncilium i Mantua 1537 (NKS VI) s. 119. Ett koncept finns emellertid i DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.

¹⁴ Rördam, anf. arb. (NKS VI) s. 117 ff. APD nr 5086—88, 6478.

¹⁵ Rördam, anf. arb. (NKS VI) s. 121 f. Körber, Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund, s. 113 ff.

¹⁶ Skriften nämnd av Rördam, Lektor Frants Vormordsen, Skaanes evangeliske Reformator (KS 5. II) s. 440.

¹⁷ DKL I: 40 ff, 47 noten, 15 anm. till urkund nr 10.

¹⁸ DKL I: 47 f.

¹⁹ På katolskt håll fattades Christiern III:s förändrade inställning verkligen som en eftergift. Se t. ex. Olaus Magnus brev ^{18/7} 1548 till kardinalen Marcello Cervino, Briefe von Johannes und Olaus Magnus, hrsg. von Gottfried Buschbell (Hist. Handl. 28: 3) s. 52 f. — De i framställningen redovisade iakttagelserna rörande förhållandet mellan 1539 års företal och kyrkoordinantians text i övrigt ha även gjorts av J. O. Andersen, dock först i ett av hans senare arbeten. I uppsatsen *Da den danske Kirke skulde ordnes »evangelisk»* (1933) betraktade han ännu företalet som en del av kyrkoordningen. Först i uppsatsen *Den danske Kirke og den lutherske Arv* (1938) har han reviderat sin uppfattning på denna punkt. Den här framlagda undersökningen har gjorts helt oberoende av J. O. Andersens resultat och med andra utgångspunkter än hans.

²⁰ Körber, anf. arb. s. 124 ff.

²¹ DM 3, VI: 30. Huruvida uppdraget givits åt Jep Thordsen Falk eller Jep Thordsen Sparre är ej fullt säkert. Registranten uppger nämligen ej släktnamnet och de båda herrarna bruka ofta förväxlas. Dock torde det vara sannolikast, att Jep Sparre erhållit uppdraget, dels med tanke på att han tidigare nyttjats i Christiern III:s tjänst, dels emedan han hösten 1536 mottog olika bevis på konungens bevågenhet.

²² DM 3, VI: 76.

²³ PRF 2: 494 f. DK: 49, 56, 52 f.

²⁴ DK: 56, 49.

²⁵ DK: 20. DM 3, VI: 42.

²⁶ Erslev, anf. arb. s. 64 ff, 77. Genbrev till Torbern Bille av Eline Rönnow ^{17/1} 1536, Gejstlige Arkiver, Papir, Lunde Ærkebisp, DRA.

²⁷ DK: 20. Att det här varit fråga om Jep Sparre, är ställt utom allt tvivel, ty 1546 erbjöd han sig lämna upplysningar om länets ränta till Mogens Gyldenstjerne, Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre, udg. ved E. Marquard, 1: 117 f. Erslev upptager länet felaktigt på Jep Falk (anf. arb. s. 66). — DK: 28, 34. DM 3, VI: 78; ännu 1541 hade bröderna Rosenkrantz egendom i Fulltofta, vilken Sparre ej utlämnat, DM 3, VI: 289.

²⁸ DM 3, VI: 66 f. DK: 68 f.

²⁹ DM 3, VI: 131, 188.

³⁰ DM 4, I: 231. DK: 419 f. Landberg har felaktigt »Åhus kloster», De nordiska rikena under Brömsebroförbundet, s. 138. Erslev, anf. arb. s. 148.

³¹ Erslev, anf. arb. s. 145.

³² Erslev, anf. arb. s. 145. DK: 165. DM 3, VI: 143.

³³ Erslev, anf. arb. s. 146. DK: 78, 366.

³⁴ Köpebrev ^{10/8} 1541, Privatarkiver, Papir, Gyldenstjerne, Knud Pedersen, DRA. Skötebrev ^{2/7} 1542, Privatarkiver, Pergament, Brahe, Jens Akselsen, DRA. St. Peder Kirkes Regenskaber 1532—37, fol. 146 ff. MSA. Erslev, anf. arb. s. 146. Odaterat brev från Niels Palladius om abbotens giftermål, Danske Kancelli, Indlæg til Regi-stranterne og henlagde Sager, DRA.

³⁵ Erslev, anf. arb. s. 144. DK: 56. DM 3, VI: 281.

³⁶ DKL 1: 124 ff. DM 4, I: 133 f.

³⁷ DK: 20.

³⁸ A. Friis, Kansler Johan Friis første Aar (Scandia 6) s. 272 ff.

- ³⁹ DK: 159 f.
- ⁴⁰ DK: 57. Notisen uppträder i par med ett följebrev till Näsbyholms län, vilket klart visar, att det här är fråga om Jep Falk. Jmf. DK: 20. Erslev uppger felaktigt (anf. arb. s. 147), att Verner Parsberg innehaft klostret 1536—1537. Parsberg hänvisades i samband med konungens kröning 1537 att erhålla borgläger i klostret. DM 3. VI: 50. Någon annan rättighet hade han ej där.
- ⁴¹ DN 3: 843 f; 11: 750.
- ⁴² Tyske Kancelli, Indlændske Afdeling, Gemein Cantzlei Register, Georg Corper, 1537—38, fol. 20.
- ⁴³ DK: 57. DM 4. IV: 337.
- ⁴⁴ DK: 57, DM 3. VI: 202. Kvittenser på landgille från en gård i Malmö, utställda av Christine Rosenkrantz 1546, 1549, 1551, 1552, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.
- ⁴⁵ DM 4. IV: 332. Kancelliets Brevböger 1551—1555, s. 206.
- ⁴⁶ Erslev, Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede, s. 111 ff.
- ⁴⁷ DM 3. VI: 144.
- ⁴⁸ DK: 55, 166 f, 198 f, 199 f, 213. DM 3. VI: 210 etc.
- ⁴⁹ DM 3. VI: 294 f, 4. I: 431. DK: 183.
- ⁵⁰ PRF 2: 496. DM 3. VI: 107 f, 185, 202, 309; 4. I: 35; 4. II: 94; 4. VI: 235 f etc.
- ⁵¹ En inventeringslista tryckt i L. Weibull, Anteckningar till Skånes konsthistoria (HTS 2) s. 98 f. Christiern III till domkapitlet ^{9/9} 1537, DLA, Konungabrev 1532—1656.
- ⁵² DM 3. VI: 147.
- ⁵³ DKL 1: 10.
- ⁵⁴ Körber, anf. arb. s. 115 f.
- ⁵⁵ Knudsen, Udkast til den danske Kirkeordinants (KS I) s. 106 f.
- ⁵⁶ Superintendenterna till Christiern III ^{25/4} 1539 jämte bilaga, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA. Bilagan tryckt med felaktig datering av Rördam, Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane (NKS II) s. 701 ff. Konungen hade från början ej ämnat låta det förbli vid förhandlingar enbart med superintendenterna. Den 16 mars utfärdades befallning till Lunds domkapitel att låta två ombud möta i Köpenhamn den 20 april (DLA, Konungabrev 1532—1656). Detta möte torde ej ha kommit till stånd, ty konungen lämnade huvudstaden redan i början av mars.
- ⁵⁷ DKL 1: 74 f. Schalling har tolkat ordinantians uttryck »de beste aff Kircken» som syftande på adeln, länsmännen (Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 238 f). Denna tolkning är ej hållbar. 1542 års ribeartiklar använde en förtydligande formulering på denna punkt, vilken klart visar, att det varit fråga om de mest ansedda i socknen (DKL 1: 196 f).
- ⁵⁸ Tryckta i Rördam, Et nyt Bidrag til Oplysning om Dr. Johan Bugenhagens Virksomhed i Danmark (NKS III) s. 469 ff.
- ⁵⁹ Se härom t. ex. GDL 4: 205 f. DM 4. I: 340. Galster, Danmarks Mønter (Nordisk kultur 29) s. 180, 183 f.
- ⁶⁰ St. Peder Kirkes Regenskaber 1532—37 s. 19 ff, 61, 87, 142 MSA.
- ⁶¹ Malmö stadsbok 1503—48 s. 267 f. MSA.
- ⁶² Sonnenstein-Wendt, Om reformatörerna i Malmö och de första lutherska presbiterna derstädes (NKS II) s. 217 ff.

- ⁶³ DKL 1: 101.
- ⁶⁴ T. ex. DKL 1: 10 f.
- ⁶⁵ Tryckt Rördam, Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane (NKS II) s. 703 f.
- ⁶⁶ Om Seditionum Danie Liber, se Exkurs 3.
- ⁶⁷ Rättartingsdom ^{30/9} 1537, Herredags Dombog 1537—43 fol. 4 b ff. DRA. Utgifter för klockans nedtagning och borttransport redovisas i St. Peder Kirkes Regenskaber 1532—37, MSA.
- ⁶⁸ Kost och tåring åt Malmö stads representanter under rättegången i Köpenhamn upptages i St. Peder Kirkes Regenskaber 1532—37, s. 99, 188, MSA. Anteckning om förföljning 1537 åt Holger och Truid Ulfstand, Rigens Forfølgnings Bog 1536—42, fol. 4. DRA.
- ⁶⁹ Malmö borgare till Anders Bille ^{16/10} 1537, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Malmö stadsbok 1503—48, s. 288 f, MSA.
- ⁷⁰ PRF 2: 484.
- ⁷¹ Iver Krabbe och Jesper Brochmand till Christiern III ^{7/4} 1538, Reinwald Heidersdorf till dens. ^{30/8} 1538, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.

KAP. 13

Begyynnande konsolidering

- ¹ Häpke, Die Regierung Karls V. und der europäische Norden, s. 207 f. Johannes Magnus deltog i dessa intriger. Se Olaus Magnus tillägg till broderns Historia metropolitanae Ecclesiae Upsalensis (SRS 3: 2) s. 82.
- ² Heise, Wulfgang von Utenhof (DHT 4. VI) s. 268 ff, 291 ff. Mentz, Johann Friedrich der Grossmütige, 2: 152, 193 f, 212 ff, 230 ff; 3: 366 ff, 371 ff, 404 ff, 447 ff.
- ³ Mollerup-Meidell, Bille-Ættens Historie, 1: 650 ff.
- ⁴ Svalenius, Georg Norman, s. 100 ff. Landberg, De nordiska rikena under brömsebroförbundet, s. 19 ff.
- ⁵ Mollerup-Meidell, anf. arb. 1: 738.
- ⁶ DK: 83 f. Axel Urup till Christiern III ^{19/4} 1539, Anders Bille ^{21/11} 1539 till dens. Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.
- ⁷ Friis, Kansler Johan Friis første Aar (Scandia 6) s. 311 ff. DM 3. VI: 214 ff. Axel Brahe och Mogens Gyldenstjerne till Christiern III ^{19/4} 1539, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.
- ⁸ Christiern III till Jörgen Urne ^{26/10} 1539, Privatarkiver, Papir, Urne, Jörgen Laugesen, DRA.
- ⁹ Skbrf. Acta priv. nr 868.
- ¹⁰ Heise, anf. arb. (DHT 4. VI) s. 263, 283.
- ¹¹ Friis, anf. arb. (Scandia 6) s. 299 ff, 321 f. DM 3. VI: 218. Konungens och riksrådets brev finnas i Rigsraadets Arkiv, Pergament, DRA.
- ¹² Erslev, Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede, s. 124 ff. Friis, anf. arb. (Scandia 6) s. 307 f.

¹³ GDL 4: 190 ff. P. Jhs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, s. 82.

¹⁴ Christiern III:s och rådets brev i Diverse Retssager 1538—89, DRA.

¹⁵ Utkastet är tryckt av Erslev, anf. arb. s. XXXVIII ff. Originalen finns i Danske Kancelli, Diverse 1481—1571, DRA. Handstilen är av samma typ som de tyska kanslisternas. Det har ej lyckats att igenkänna någon bestämd skrivares handstil i dokumentet.

¹⁶ Tryckt i Erslev, anf. arb. s. XLI f. Originalen i Danske Kancelli, Diverse 1487—1571, DRA. Att stilen är Tyge Krabbes framgår klart vid en jämförelse t. ex. med Krabbes egenhändiga brev till Johan Friis ^{26/11} 1536, Papirbrev, C 5, Len, Skaane, DRA.

¹⁷ Friis, anf. arb. (Scandia 7) s. 174.

¹⁸ Anders Bille till Christiern III ^{5/12}, ^{31/12} 1539, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.

¹⁹ Friis, anf. arb. (Scandia 7) s. 173, not 3. Christiern III till Anders Bille ^{20/12} 1539, Danske Kancelli, Konzept til Missiver 1523—58, DRA. Förteckning över de utlovade summorna och panterna i DN 15: 680 ff. Dess original finns i Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA. Jmf. Danske adelige Brevkister, udg. ved A. Thiset, s. 114.

²⁰ GDL 4: 164.

²¹ DM 3. VI: 188 f.

²² DM 3. VI: 107 f, 189 ff. Danmarks Adels Aarvog 26 (1909) s. 357 ff.

²³ DK: 131. DM 4. IV: 339.

²⁴ DKL 1: 168.

²⁵ Rördam, Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane (NKS II) s. 719 f.

²⁶ Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 187, 205, 199 etc. Acta priv. nr 930, 932—33, 939, 934, 943, 954, 968, 989 etc. Domkyrk. nr 827. DM 3. VI: 190 f, 343. 4. I: 5 f, 319, 124, 35, 37, 229, 266, 232. 4. II: 74, 174. 4. V: 213, 315. 4. VI: 226.

²⁷ DK: 266.

²⁸ DM 4. I: 6 f.

²⁹ DM 4. I: 38.

³⁰ DK: 144, 163.

³¹ DKL 1: 224.

³² DKL 1: 139 f. DM 3. VI: 292.

³³ Rördam, anf. arb. (NKS II) s. 705 ff.

³⁴ DKL 1: 427 ff.

³⁵ Rörande gängse åsikter beträffande paltebokens ålder kan hänvisas till C. G. Weibull, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia (HTS 4) s. 167, not 3. Några utdrag ha tryckts av Sjöborg i Samlingar till Skånes historia och beskrifning, 3: 268 ff. En mera ingående granskning av paltebokens uppgifter i syfte att försöka nå fram till en på säkrare grunder vilande datering av densamma har ej gjorts. En sådan undersökning kan dock utföras med hjälp av annat jordeboksmaterial. Lämpliga jämförelseobjekt äro dels 1522 års jordebok över ärkesätets gods (Gamle Regnskaber, Lunde Ærkebispes Regnskaber 1519—35, DRA), dels en räkenskapsbok för Malmöhus län 1546—47, i vars intäktsregister influerats uppgifter rörande det ärkesätets gods, som vid denna tid lagts under Malmöhus. Det kallas där sammanfattningsvis Lundagårds län (Gamle Regnskaber, Kristian III, Malmöhus Len, DRA). Jämför man

dess tre källskrifter med avseende på landbornas namn, finner man, att ett stort antal namn på bönderna i palteboken återfinnas i 1522 års jordebok men blott ett mycket ringa antal i 1546 års längd. Vidare äro stundom namnen desamma i 1522 och 1546 års jordeböcker, medan de i palteboken motsvaras av andra namn. Slutligen kunna ett par exempel framdragas på att ett namn, som palteboken har, upptagits men överstrukits i 1522 års längd och ersatts med andra namn, varvid det ibland tillskrivits, att de nya bönderna varit söner till företrädarna, medan det understundom framgår av namnväxlingen, att så varit fallet. De slutsatser, som kunna dragas härav, äro följande: Palteboken har upplagts före 1522 års uppbördslängd, men dock ej tidigare än att flera av de däri upptagna landborna ännu voro i livet, när godset på 1540-talet lades under Malmöhus. Den måste sålunda ha tillkommit under senare delen av Birger Gunnersens arkiepiskopat. Den avsåg att vara en liggare över ärkebiskopsgodset och upptager därför ofta uppgifter om ägogränser, vilka fastställts genom syn. Det bevarade partiet av palteboken innehåller endast två årtalsuppgifter, nämligen årtalet 1514, vilket båda gångerna nämns i anslutning till markaskälsangivelser eller uppgifter om ärkesätets rättigheter. Dessa uppgifter synas sålunda ha hopsamlats i samband med bokens uppläggning. Palteboken är sedan länge försvunnen. I behåll finns endast en kopia, som tyvärr är defekt. Denna kopia visar emellertid i fråga om en detalj, att paltebokens originaltext reviderats under de följande årtiondena med hänsyn till de då aktuella förhållandena. Vid Åkarps län i Reslövs socken anges nämligen: »Tetta lehn haffuer Frue Birgitte paa Skarholt» (fol. 120 a). Härmed avses Birgitte Bille, arkielektus syster, änka efter Jens Torbernsen Rosensparre. Hon erhöll det nämnda länet år 1541 (Skbrf. Domkyrk. nr 797). Notisen har sålunda införts i palteboken och därifrån överflyttats i samband med den ursprungliga texten till kopian. Palteboken gjorde m. a. o. tjänst som liggare över ärkesätets gods ännu på 1540-talet.

³⁶ DKL 1: 146 f, 160 f, 164.

³⁷ Ett itinerarium kan upprättas med ledning av natthållslista i DM 3. VI: 278 f och dateringsorterna i DK: 99 ff. Det ter sig på följande sätt: ¹⁶/₈ i Köpenhamn, ²⁷/₈ i Hälsingborg, ³⁰/₈ i Ängelholm, ³¹/₈ i Lagaholm (ett skydds brev där för Torekovs kyrka, tr. N. Holmberg, Några återfunna brev om Torekovs kyrka (Bjärebygden 1935) s. 42), ⁴/₉—⁷/₉ i Varberg, ⁷/₉ till Falkenberg, ⁸/₉ till Halmstad, ¹⁰/₉ till Laholm, ¹¹/₉ till Össjö, ¹²/₉ till Herrevads kloster, ¹⁴/₉ till Mjölkalånga, ¹⁶/₉ till Vä, ¹⁸/₉ till Bäckaskog, ¹⁹/₉ till Sölvesborg, ²²/₉ till Åhus, ²³/₉ till Ravlunda, ²⁴/₉ till Öveds kloster, ¹/₁₀—²/₁₀ i Lund, ⁵/₁₀ åter på Själland.

³⁸ GDL 4: 165.

³⁹ DKL 1: 98 f.

⁴⁰ DK: 102 f. DM 3. VI: 234 f. Rördam, anf. arb. (NKS II) s. 710 ff.

⁴¹ Ett brev nämnt i Rördam, anf. arb. (NKS II) s. 714 not 3, ett tryckt i Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge, 2: 12 f. Rördam uppger, att brevet från Herrevads kloster skulle ha daterats i Esrom. Så står det också i Ny kgl. Saml. 4° 1128, s. 56, som Rördam avtryckt. En annan handskrift, Gl. kgl. Saml. 4° 3180, s. 7 b har emellertid i dateringsformeln »wort Closter Herritzwadt», vilket enligt det i not 37 uppgjorda itinerariet, måste vara det riktiga. Rördams tvivel i fråga om brevet äkthet äro alltså obefogade. Dateringen till Esrom beror helt enkelt på ett avskrivningsfel.

⁴² Tryckt i Rördam, anf. arb. (NKS II) s. 714 ff.

- ⁴³ DKL 1: 118.
- ⁴⁴ GDL 4: 193 f.
- ⁴⁵ Utsändningslistan avtryckt i Rördam, anf. arb. (NKS II) s. 707. En given terminus post quem i fråga om utskrivandet av listan är 6 nov. 1539, då Peder Porse blev länsman på Flyinge (DK: 106). En säker terminus ante är 22 nov. 1540, då Mogens Gyldenstjerne lämnade sitt enda län i Skåne, Lindholmen (DK: 151). Den 25 juli 1540 efterträdde Sti Porse Jörgen Urne på Lundagård, och eftersom han rimligen borde ha nämnts bland brevens mottagare, om han innehaft sin länsmanbefattning, när listan uppgjordes, förefaller det sannolikt, att detta skett före juli 1540.
- ⁴⁶ GDL 4: 211 f.
- ⁴⁷ DKL 1: 168 f, 188 f.
- ⁴⁸ Malmö stadsbok 1503—48, s. 334, MSA.
- ⁴⁹ Malmö stadsbok 1503—48, s. 333 f, MSA. Om innebörden av benämningen »hedske» se LÄU 5: 427.
- ⁵⁰ Malmö stadsbok 1503—48, s. 335, MSA.
- ⁵¹ DKL 1: 200 f.
- ⁵² Itinerarium kan uppgöras efter natthållslista i DM 3, VI: 286, 306 (om gengärd se s. 286 ff) och dateringsorterna i DK: 192 ff. Några brev, som utfärdats under resan, äro införda i DM 3, VI: 294—304. Itinerariet har följande utseende: ¹⁵/₆ i Helsingör, ¹⁸/₆—²⁰/₆ i Lund, ²²/₆ till Malmö, där kansliet synes ha dröjt kvar ända till ¹⁴/₈. Konungen själv besökte under denna tid även Falsterbo, Skanör och Trelleborg. Resan fortsatte sedan över Näsbyholm, Ystad, Gladsax och Ravlunda till Åhus, där konungen vistades ¹⁵/₈—²⁹/₈. ³¹/₈ i Bäckaskog. Därifrån gick färden över Sölvesborg, Mörrum och Hoby till Ronneby. ¹⁶/₉ i Ronneby. Därifrån över Lyckå och Avaskär till Brömsebro. Återfärden gick bland annat över Vä och Bäckaskog. Senast den 15 okt. var Christiern åter i Köpenhamn.
- ⁵³ DM 3, VI: 307 f.
- ⁵⁴ Fullmakten i koncept, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.
- ⁵⁵ DK: 182.
- ⁵⁶ Originalen finns i Pergament B 5, Rigsraadets Arkiv, DRA.
- ⁵⁷ DM 5, IV: 98 f efter avskriften i Malmö stadsbok 1503—48 s. 311 ff, MSA. Originalen i Pergament B 5, Rigsraadets Arkiv, DRA.
- ⁵⁸ Tryckt i LagerBring, Samling af åtskillige Handlingar och Påminnelser, 1: 107 ff.
- ⁵⁹ Tryckt i Tegnér, Förlikningen i Lund 1539 (Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, utg. av M. Weibull, 1871) s. 57 ff.
- ⁶⁰ Pergament B 5, Rigsraadets Arkiv, DRA.
- ⁶¹ Galster, Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534—40 (Festskrift til Kr. Erslev) s. 282 f.
- ⁶² DK: 152.
- ⁶³ Malmö borgares brev ⁹/₉ 1540, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.
- ⁶⁴ Malmö stadsbok 1503—48, s. 318, MSA.
- ⁶⁵ PRF 2: 485.
- ⁶⁶ Bytesbrev ²⁸/₆ 1541, Pergamenter C 7, Kass. Oblig. DRA.
- ⁶⁷ PRF 2: 541 ff.
- ⁶⁸ Avskrift i Engeströmska samlingen, B IX 1, 15 fol. 71 ff, KB.

- ⁶⁹ Pergamentbrev B 11, MSA.
⁷⁰ Lunds stads brev ¹/₈ 1544, DLA, pergamentbrev. Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 260 not 1.
⁷¹ DK: 104.
⁷² DKL 1: 100.
⁷³ PRF 2: 500, 509, 512. DM 3. VI: 194.
⁷⁴ PRF 2: 499 f.
⁷⁵ PRF 2: 513 f, 514 f.
⁷⁶ GDL 4: 206 ff. PRF 2: 530 ff.
⁷⁷ AGA 3: 32 f.
⁷⁸ Christiern III:s förordning ²⁹/₉ 1546, Danske Kancelli, Adskillige Registre 1536—50, fol. 93, DRA.

KAP. 14

Adeln och kyrkogodset efter år 1536

- ¹ Tankegången var vanlig. Den uttalades t. ex. av Luther i An die Ratsherren aller Städte deutscher Nation (Martin Luthers Werke, Weimarausgabe, 15: 28 f) och i Christiern Pedersens danska bearbetning av detta arbete (Danske Skrifter 4: 469 f). Den uttalades år 1530 i ett brev av Mogens Göye (⁷/₁ 1530 till Anders Bille, Privatarkiver, Papir, Bille, Anders Bentsen, DRA.) och återfinnes även i 4-julirecessen från herredagen 1533 (GDL 4: 149).
² DK: 134 f.
³ Holger Ulfstand till domkapitlet ⁷/₁ 1541, DLA, Ankomna brev 1530—1639.
⁴ LÄU 4: 53 f.
⁵ Torbern Bille till domkapitlet ²⁰/₁ 1541, DLA, Ankomna brev 1530—1639.
⁶ Skbrf. Domkyrk. nr 928—30.
⁷ Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 302 f. LSLB Malmöhäftet 1: 105, 1192, 1167, 1060. DM 4. I: 38.
⁸ DM 4. I: 241; 4. V: 333 f. ÆA 4: 324.
⁹ Tage Thotts löftsbrev ²⁹/₁₀ 1547, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 200.
¹⁰ DM 4. I: 239.
¹¹ DN 1: 796 f.
¹² DN 1: 794; 4: 186, 819 f; 10: 766 ff, 11: 690; 12: 719 f; 15: 662 f.
¹³ DM 4. I: 33.
¹⁴ Torbern Bille till domkapitlet ¹⁸/₁₀ 1539, DLA, Ankomna brev 1530—1639.
¹⁵ Skbrf. Acta priv. nr 871.
¹⁶ Torbern Bille till Johan Friis ²²/₇ 1542, Danske Kancelli, Indlæg til Registranterne og henlagde Sager, DRA.
¹⁷ Skbrf. Domkyrk. nr 797.
¹⁸ Skbrf. Domkyrk. nr 971—72, 974.
¹⁹ Heise, Familien Rosenkrantz Historie, 2: 236.
²⁰ Sti Porse till domkapitlet ²⁹/₉ 1541, DLA, Ankomna brev 1530—1639.

- ²¹ Skbrf. Acta priv. nr 953.
- ²² DK: 360 f. *ÆA* 4: 302, 345.
- ²³ C. G. Weibull, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia (HTS 4) s. 138 not 1. DK: 194 f. DM 4. IV: 330. Erslev, Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede, s. 115 ff.
- ²⁴ Schalling, anf. arb. s. 333.
- ²⁵ Schalling, anf. arb. s. 310, 333. *ÆA* 4: 320 f, 323.
- ²⁶ *LÅU* 6: 244.
- ²⁷ Schalling, anf. arb. s. 304, 310.
- ²⁸ DM 4. I: 239 f; 4. V: 326. *ÆA* 4: 328. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 225.
- ²⁹ LSLB Christianstadsstäftet, s. 170, 251, 536.
- ³⁰ DK: 165.
- ³¹ DK: 252.
- ³² DK: 422 f.
- ³³ Skbrf. Domkyrk. nr 859.
- ³⁴ Christiern III till domkapitlet ^{10/10} 1538, DLA, Konungabrev 1532—1656.
- ³⁵ Skbrf. Domkyrk. nr 767.
- ³⁶ Skbrf. Domkyrk. nr 916.
- ³⁷ DK: 133. DM 4. IV: 336. Nytt brev gällande enbart Åhus län, DK: 200.
- ³⁸ DK: 56, 104.
- ³⁹ Förlikningsbrev ^{21/7} 1520, Privatarkiver, Pergament, Brahe, Niels Akselsen, DRA.
- ⁴⁰ Skbrf. Domkyrk. nr 852.
- ⁴¹ LSLB Malmöhäftet 1: 393. Schalling, anf. arb. s. 301 f. DM 4. I: 240.
- ⁴² DK: 99, 200, 368. DM 3. VI: 281; 4. IV: 343. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede, s. 144.
- ⁴³ Skötebrev ^{2/7} 1542, Privatarkiver, Pergament, Brahe, Jens Akselsen, DRA.
- ⁴⁴ Skbrf. Domkyrk. nr 842.
- ⁴⁵ Skbrf. Domkyrk. nr 773, 866, 960.
- ⁴⁶ Skbrf. Domkyrk. nr 784. *ÆA* 4: 315.
- ⁴⁷ Om Jep Thorsden som flykting i Sverige, se Landberg, De nordiska rikena under brömsebroförbundet, s. 142 ff.
- ⁴⁸ DM 4. I: 127. *ÆA* 4: 358.
- ⁴⁹ Skbrf. Acta priv. nr 891, Domkyrk. nr 829—30. DM 3. VI: 343. *ÆA* 4: 300, 351.
- ⁵⁰ Schalling, anf. arb. s. 301.
- ⁵¹ *ÆA* 4: 331 ff.
- ⁵² Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 160—61, 166—67, 170—72. *ÆA* 4: 352.
- ⁵³ *ÆA* 4: 304, 329.
- ⁵⁴ *ÆA* 4: 315.
- ⁵⁵ LSLB Malmöhäftet 1: 26.
- ⁵⁶ En mängd processhandlingar, härstammande från denna verksamhet, förtecknades vid den inventering av breven på Lundagård, som påbjöds år 1555. Registraturet är tryckt i *ÆA* 4 under rubriken Lundegaards Breve.

KAP. 15

Det gamla och det nya

- ¹ Om domkyrkoförsamlingens uppkomst, se Barnekow, Lunds domkyrkas historia 1536—1680 (Lunds domkyrka 1145—1945, 2) s. 11 ff.
- ² DKL 1: 10.
- ³ Christiern III:s privilegiebrev ¹⁴/₉ 1547, DLA, Konungabrev 1532—1656.
- ⁴ T. ex. DM 3. VI: 182 ff, 356; 4. I: 236 ff; 4. II: 73. DK: 256.
- ⁵ DK: 308. Torbern Billes och Lunds domkapitels fullmakt ⁶/₅ 1541, koncept, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Schalling, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid, s. 329.
- ⁶ DM 4. V: 315.
- ⁷ Schalling, anf. arb. s. 236 f.
- ⁸ DK: 72. Originalen i DLA, Konungabrev 1532—1656.
- ⁹ DK: 218.
- ¹⁰ DK: 256.
- ¹¹ C. G. Weibull, Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia (HTS 4) s. 142.
- ¹² DKL 1: 55, 122 f, 132 f. Denna gudstjänstordning har säkerligen mycket av intresse ur idéhistorisk synpunkt för fackmannen.
- ¹³ DKL 1: 30, 37.
- ¹⁴ DKL 1: 187.
- ¹⁵ DKL 1: 37.
- ¹⁶ C. G. Weibull, anf. arb. (HTS 4) s. 123 f, 129. DKL 1: 108, 198.
- ¹⁷ DK: 307. A. Friis, art. Claus Urne i DBL 24: 540 f.
- ¹⁸ DM 3. I: 68 f, 78, 87; 4. I: 198 f.
- ¹⁹ DK: 191. DM 4. IV: 337.
- ²⁰ Domkapitlet till Christiern III ⁸/₁₁ 1541, DM VI: 39 f.
- ²¹ Skbrf. Acta priv. nr 885.
- ²² DK: 229.
- ²³ DK: 458.
- ²⁴ Belagd som kantor i en kapitels skrivelse år 1538 till pastorn i Mellby, koncept, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Mogens Madsens uppgift att Peder Seber först efter 1541 tillträtt kantoratet (MHD 2. II: 229) håller sålunda ej streck.
- ²⁵ DK: 309.
- ²⁶ Torbern Bille till domkapitlet ²²/₆ 1534, DLA, Ankomna brev 1530—1637.
- ²⁷ DM 3. VI: 154.
- ²⁸ Omtalad som död i Skbrf. Domkyrk. nr 1082.
- ²⁹ Den 13 aug. 1541 bortgavs hans kanonikat (DK: 196). Hans testamente daterades den 11 nov. 1541, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.
- ³⁰ Lunds domkapitels intyg ⁶/₁₀ 1536, koncept, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.
- ³¹ Skbrf. Domkyrk. nr 935, 947.
- ³² DK: 428.
- ³³ Kaniken Peder Dringenbergs intyg ⁶/₇ 1541, DLA, Inkomna handlingar 1473—

1653. Holger Skaldres och Torkel Brunks kollationsbrev ¹⁸/₁₀ 1540, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.

³⁴ Legobrev ¹¹/₈ 1540, DLA, Arrende- och genbrev på altargodset. DK: 422.

³⁵ Omtalad som död i Skbrf. Domkyrk. nr 860.

³⁶ Skbrf. Acta priv. nr 972. Namnet är där något förvanskad.

³⁷ Mogens Madsens uppteckningar, MHD 2. II: 229. Skbrf. Acta priv. nr 879—80. Efter Torkel Brunk omtalas ett prebende som vakant i Skbrf. Domkyrk. nr 1074.

³⁸ DM 3. VI: 76. Inskriften på hans gravsten återgiven i Sommelius, De templo cathedrali Lundensi, s. 138.

³⁹ DM 3. VI: 289. DK: 183.

⁴⁰ Skbrf. Domkyrk. nr 735.

⁴¹ Skbrf. Acta priv. nr 950. Mogens Madsens uppteckningar, MHD 2. II: 228. Gravskrift återgiven i Sommelius, anf. arb. s. 128 f.

⁴² Ett flertal av domkapitlets arkivalier försågos av Jon Tursen med påteckningar (t. ex. LÄU 4: 88, 139, 145, 218, 298; 5: 100, 221, 435; 6: 135, 211). Se även not 17 till kap. 2 i det föregående.

⁴³ Testamente ⁸/₄ 1546, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Omtalad som död ⁵/₁₁ 1546, DK: 308 f.

⁴⁴ Gravskrift avskriven i Sommelius, anf. arb. s. 143.

⁴⁵ Lunds domkapitels intyg ⁶/₁₀ 1536, koncept, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Kaniken Bent Arvidsens intyg ²¹/₉ 1540 i samma arkivserie. Barnekow, Niels Hemmingsens teologiska åskådning, s. 2 f.

⁴⁶ Aage Sparres testamente ¹²/₁₀ 1540, Privatarkiver, Papir, Gyldenstjerne Mogens, DRA.

⁴⁷ Niels Knudsens testamente ¹¹/₁₁ 1541, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.

⁴⁸ Peder Olufsens testamente ²²/₄ 1546, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653.

⁴⁹ Peder Iversens arbete tryckt i MHD 1. I: 257 ff.

⁵⁰ Bullan finns i Diplomata capituli Lundensis, Tomus II, s. 393 ff (LUB). En arkivförteckning från år 1494 över kapitlets handlingar upptager bl. a. »Sententia excommunicationis lata contra invasores ecclesiae per Dominum Petrum archiepiscopum» (SRD 7: 262). Peder Iversen har sålunda begagnat brevmaterial ur domkapitlets arkiv.

⁵¹ Beläggen återfinnas för 1538: Skbrf. Domkyrk. nr 763. 1545: Skbrf. Domkyrk. nr 863, 865. 1546: Skbrf. Domkyrk. nr 891, Borgmästarens i Lund brev ¹⁰/₇ 1546, DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. 1550: Skbrf. Domkyrk. nr 938. Kvittenser utställda på Torkel Brunk (5 st.) och Holger Skaldre (2 st.) åren 1541, 1542, 1547, 1548 och 1549 finnas i DLA, Handlingar som tillhört enskilda kapitelmedlemmar.

⁵² Skbrf. Acta priv. nr 967.

⁵³ DK: 442. Danmarks Adels Aarbog 21 (1904) s. 478 f.

⁵⁴ Arrendekontrakt utställt å hans vägnar ¹/₆ 1543, DLA, Arrendebrev och genbrev å prelat-, mensal- och prebendegods.

⁵⁵ Mollerup-Meidell, Bille-Ættens Historie, 1: 747 ff.

⁵⁶ DK: 191, 196.

⁵⁷ Skbrf. Domkyrk. nr 860, 869.

⁵⁸ DK: 309.

⁵⁹ DK: 428.

⁶⁰ Jakob Gregersen avled 1541 (DM 3. VI: 300, DK: 213). Mads Andersen innehade sin vikaria ännu år 1542 (arrendekontrakt ²⁸/₆ 1542, DLA, Arrendekontrakt

och genbrev på altargodset). Mogens Ref innehade också nämnda år sin vikaria (arrendekontrakt av samma datum och i samma arkivserie som föregående).

⁶¹ Skbrf. Domkyrk. nr 848.

⁶² DK: 66, 193, 182 f. Arrendekontrakt utställda av Mogens Pedersen under åren 1541—48 finnas i DLA, Arrendekontrakt och genbrev på altargodset.

⁶³ DK: 308 f.

⁶⁴ J. O. Andersen, art. Johan Weze i DBL 25: 471 f. Olaus Magnus tillägg till Johannes Magnus, *Historia metropolitanae Ecclesiae Upsalensis* (SRS 3: 2) s. 81.

⁶⁵ J. O. Andersen, art. Jörgen Skodborg i DBL 22: 130. — Man vet ej var Jörgen Skodborg tog vigning. Med säkerhet kan sägas, att det ej skett i Rom utan troligen i Tyskland eller Nederländerna. Under slutet av sin levnad verkade han som vigbiskop i Köln. Den kanoniska lagen föreskrev, att en utnämnd biskop inom tre månader hade att låta viga sig, om han ej ville gå sin rätt till ämbetet förlustig. Någon annan utnämning av Jörgen Skodborg än den, som skedde i nov. 1525, är ej känd. Vigningen har m. a. o. ägt rum under de närmaste månaderna därefter och har gällt arkeiepiskopatet i Lund.

⁶⁶ Rördam, Lektor Frants Vormordsen, Skaanes evangeliske Reformator (KS 5. II) s. 417 ff. J. O. Andersen, art. Frands Vormordsen i DBL 26. Högskolan i Malmö torde ha upplösts år 1536 eller under loppet av år 1537. Oluf Chrysostomus flyttade 1536 från Malmö till Köpenhamn, medan Peder Laurensen och Frands Vormordsen däremot synas ha stannat kvar till dess att i sept. 1537 de nya superintendenterna invigdes och Köpenhamns universitet återupprättades (Sonnenstein-Wendt, Om reformationen i Malmö och de första lutherska presterna derstädes (NKS II) s. 206 f).

⁶⁷ DKL 1: 109. DM 3. VI: 294. Kancelliets Brevböger 1551—55, s. 45.

⁶⁸ Rördam, Om Superintendenternes Stilling efter Reformationen (NKS I) s. 350 f.

⁶⁹ Skbrf. Domkyrk. nr 747.

⁷⁰ Rättartingsdom ¹¹/₈ 1537, Herredags Dombog 1537—41 nr 1, fol. 100.

⁷¹ Skbrf. Domkyrk. nr 771.

⁷² Skbrf. Acta priv. nr 908.

⁷³ Tryckt i DM V: 260 ff.

⁷⁴ DKL 1: 58.

⁷⁵ Anders Ljungs monita 1544, MHD 2. II: 307.

⁷⁶ Mogens Madsens uppteckningar, MHD 2. II: 232. Rördam, Kjöbenhavns Universitets Historie, 1: 164 ff.

⁷⁷ Skbrf. Acta priv. nr 925.

⁷⁸ DKL 2: 13.

⁷⁹ 1548 års synodalstatuter, KS 5. II: 470 ff.

⁸⁰ 1548 års synodalstatuter, KS 5. II: 480.

⁸¹ Christiern III:s fullmakt för Niels Palladius ²/₃ 1552 förtecknad i Skbrf. Domkyrk. nr 959.

⁸² Brevet finns i DLA, Inkomna handlingar 1473—1653. Tryckt i Peder Laurensen, *Malmöbogen*, udg. ved H. Fr. Rördam, inledn. s. LXV ff.

⁸³ P. Jhs. Jörgensen, *Dansk Retshistorie*, s. 399. Beläggen på häradsekaner inom ärkestiftet under katolsk tid äro relativt talrika: LÄU 4: 164, 220, 379. 5: 55, 99, 330. 6: 77, 124, 262 etc.

⁸⁴ DKL 1: 106, 113 ff.

⁸⁵ Malmö stadsbok 1503—48, s. 255, MSA.

⁸⁶ Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 211 ff, 221 ff. Claus Mortensens hittills okända dödsdag har kunnat fastställas genom ett lyckligt fynd, behandlat av Hellström, »Dringelbergiska Libreriet» (Malmö forn.-f. årsskr. 1940) s. 58 f.

⁸⁷ Tryckta MHD 2. II: 291 ff.

⁸⁸ Severinsen, Hvem blev evangelisk Præst 1537? (Præstehistoriske Samlinger 1) s. 14 ff. Dens. Jens Andersen Beldenaks Præster og Reformationen (Aarb. for Hist. Samf. for Odense og Assens Amter 1929) s. 584 ff.

⁸⁹ DK: 17, 19, 24, 29, 30. DM 3. VI: 65, 79, 101.

⁹⁰ DKL 1: 101.

⁹¹ Schalling, anf. arb. s. 240 f, 271 ff, 288.

⁹² Bara kyrka lydde under Torup, Skabersjö under Skabersjö sätesgård, Bollerup och St. Olofs kyrka i Lunkende under Bollerup, Näs (Trollenäs) under Eriksholm (Trolleholm), Örtofta under Örtofta sätesgård, Vollsjö under Vollsjö sätesgård samt Abild under okänt patronat (Schalling, anf. arb. s. 121 ff). Patronatsrätten tillkom sålunda i de flesta fall medlemmar av ätterna Ulfstand, Thott, Sparre eller Krognos.

⁹³ Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 211 ff. Barnekow, Lunds domkyrka 1536—1680 (Lunds domkyrka 1145—1945, 2) s. 12 ff.

⁹⁴ Angående den liturgiska traditionen hänvisas till Kent, Brändpunkter i Reformationstidens Gudstjensteordning, s. 23 ff, 38 ff.

⁹⁵ Sonnenstein-Wendt, anf. arb. (NKS II) s. 214. Rördam, Lektor Frants Vormorsden, Skaanes evangeliske Reformator (KS 5. II) s. 441 f.

⁹⁶ Nye Samlinger til den danske Historie, udg. ved P. F. Suhm, 4: 3—4 s. 99.

⁹⁷ Helgonbilderna med inskriptioner och inskurna årtal omtalas i de benzeliiska topografiska samlingarna rörande Glimminge socken, Engeströmska samlingen B VIII 2. 56, KB. De kvarstodo alltså ännu vid 1700-talets början.

⁹⁸ 1544 års synodalstatuter, MHD 2. II: 297, 299. 1548 års synodalstatuter, KS 5. II: 477.

⁹⁹ 1551 års synodalstatuter, MHD 2. II: 300.

¹⁰⁰ 1544 års synodalstatuter, MHD 2. II: 306.

¹⁰¹ 1544 års synodalstatuter, MHD 2. II: 313 f.

¹⁰² 1546 års synodalstatuter, DKL 2: 13. 1548 års synodalstatuter, KS 5. II: 481.

¹⁰³ Anders Ljungs monita 1544, MHD 2. II: 331. 1551 års synodalstatuter, MHD 2. II: 332.

¹⁰⁴ Sockenvittne från Hammarlunda socken $\frac{1}{2}$ 1533, Gejstlige Arkiver, Pergament, Lunde Ærkebisp, DRA.

¹⁰⁵ DKL 1: 224.

¹⁰⁶ Skbrf. Domkap. nr 185.

¹⁰⁷ I följande sjutton fall är det otvetydigt, att kyrkan vunnit rättgångarna: ÆA 4: 312 (en skogslott till Ausås kyrka 1542. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 162), 310 (en skogslott till Välluvs kyrka 1543. Jmf. DM 3. VI: 285. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 168), 322 f (en jord till kyrkan i Hannas 1545), 322 (en jord till Järrestads kyrka 1545. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 180), 311 f (en jord till prästgården i Björnekulla 1545. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 179, 181), 328 f (ett hus till Hammarlövs kyrka 1547. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 155), 309 (en jord till Farhults kyrka 1547. Jmf. Skbrf. Domkyrk. nr 879 a), 325 (en jord till Bromma kyrka 1550. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 228), 335 (gods till Söndrums kyrka 1551), 322 (en gård till S. Mellby kyrka 1551), 324 (en äng till Smedstorps kyrka 1551), 305 (en gård

till Revinge kyrka 1552), 319 f (en äng till Sönnarslövs prästgård 1552), 321 (en gård, två jordar till V. Vrams kyrka 1552), 323 f (några ängar till Hammenhögs kyrka 1552), 325 (en jord till Baldringe kyrka 1552), 316 f (en gård till Färlövs kyrka 1553). — I vissa fall kan det fastställas, att tvisten gällt landgille: *ÆA* 4: 317 (N. Strö 1545), 319 (Östarslöv 1549), 310 f (Kropp 1549), 314 (Visseltofta 1551), 318 (Råbelöv 1551), 322 (Ö. Vemmerlöv 1554), 312 f (Rebbelberga 1548) 313 f (Häglinge 1548—51). — Utfallet är ovist i följande fall: *ÆA* 4: 318 (Ö. Ljungby 1543), 329 (Gässie 1544), 321 (Skepparslöv 1546), 329 (Bunkeflo 1547), 313 (Perstorp 1547), 320 (Äsphult 1548. Jmf. Skbrf. Åtsk. kyrkor nr 209), 320 (Huaröd 1549), 330 f (Knästorp 1550), 319 (Jämshög 1551), 319 (Ivetofta 1551), 320 (Linderöd 1551), 327 (Lövestad 1551), 323 (Gårdsnäs 1552), 326 (skogslotter i Skartofta till Öveds kyrka 1552), 308 (Härlöv 1553).

¹⁰⁸ *ÆA* 4: 310.

¹⁰⁹ *ÆA* 4: 319.

¹¹⁰ För den följande framställningen hänvisas i första hand till gängse handböcker. Därutöver ha särskilt anlitats Kjollerström, *Missa Lincopensis*, *Dens. Ärkebiskopsvalet 1531* (Svensk teol. kvart.-skrift 1937), Svalenius, Georg Norman, I. Andersson, *Visitatio Gustaviana* (i *Svenskt och europeiskt femtonhundratäl*). För upplysningar om förbindelserna mellan hertig Albrekt av Preussen och Gustav Vasa står jag i tacksamhetsskuld till prof. Gottfrid Carlsson, som låtit mig taga del av en ottryckt uppsats rörande dessa frågor.

¹¹¹ Om nürnbergteologiens och Andreas Osianders inflytande på det svenska reformationsverket, se Holmquist, *Reformationstidevarvet 1521—1611* (Svenska kyrkans historia, utg. av Hj. Holmquist och H. Pleijel, 3), 1: 131 ff.

EXKURS I

Relationerna om helgeandsbrödernas utdrivande ur Malmö helgeandskloster

¹ Skrifter af Paulus Helie, 6: 115.

² Sonnenstein-Wendt, *Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska pres-terna derstädes* (NKS II), s. 156. Peder Laurensen, *Malmöbogen*, utg. H. Fr. Rördam, inledningen s. IV f.

EXKURS 2

Kronologien i malmökapitlet av »Cronica seu breuis processus in causa expulsionis fratrum Minoritarum...»

¹ Om det år 1529 uppresta altaret i St. Petri kyrkan sägs: »hodie ibi erectum stat». I ett annat sammanhang heter det: »Heresis enim lutherana adhuc (scil. 1527) tantum incrementi et audaciae in Dania non habuerat, quantum nunc habere conspicitur» (SMHD 2: 342, 341).

² SMHD 2: 340 ff.

³ Knudsen, Bidrag til Oplysning af den danske Reformationshistorie (ANO 1847) s. 143 ff.

⁴ Gravstenen ligger framför högaltaret i St. Petri kyrka. Av Mogens Madsen (MHD 2. II: 205) och Hans Thomesen (Företalet till 1589 års psalmbok) uppges, att den första predikan hållits på rådmansvången. Thomesen tillägger en datumuppgift »första dag juni, som var närmsta onsdagen före Kristi Himmelfärdsdag». Sagda dag var 29 maj. Knudsen räknar med detta datum. Det torde emellertid vara klokast, att ej bygga något på en datumuppgift av detta slag.

⁵ DM III: 236 ff.

⁶ Hans Olufsen omtalas en gång till i krönikan, nämligen då han jämte Claus Mortensen på St. Jörgens kapells kyrkmässodag deltog i en dispyt med gråmunkarna (SMHD 2: 343). Det är ej känt, om detta kapell haft en särskild kyrkmässodag. Troligast är att denna varit helgonets egen festdag, d. v. s. St. Jörgens dag, 23 april. Knudsen förlägger händelsen — otvivelaktigt riktigt — till år 1528 (Knudsen, anf. arb. (ANO 1847) s. 150, not 1). Men den 23 april 1528 skulle predikanterna enligt hans tidsschema ha befunnit sig i Haderslev!

⁷ L. Weibull, Anteckningar till Skånes konsthistoria (HTS 2) s. 100 f.

⁸ SMHD 2: 342.

⁹ Knudsen och Sonnenstein-Wendt ha vid översättningen bortsett från partikeln »vel», som måste betyda »även, också» (Se t. ex. Georges, Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch, s. v. vel, B. 2). De ha därför antagit, att kyrkan vid middagstid skulle ha stått öppen för evangelisk gudstjänst men att i övrigt de katolska mässorna skulle ha fortgått, tills sockenprästen slutgiltigt resignerade. (T. ex. Sonnenstein-Wendt, Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska presterna derstädes (NKS II) s. 147). En sådan kompromiss synes ha varit omöjlig i Malmö. I juni 1529 meddelade kaniken Oluf Hak, att en gudstjänst hans föräldrar stiftat i St. Petri kyrka, förhindrades av lutheranerna (Skbrf. Åtsk. kyrkor, nr 137).

¹⁰ Originallet på pergament i MSA. Samma hand har infört notiser i stadsboken 1543—44 och gjort anteckningar vid notiser från 1541 och 1542 (Malmö Stadsbok 1503—48, s. 372, 376 ff, 363, 350).

¹¹ Malmö stadsbok 1503—48, s. 156. MSA.

EXKURS 3

Den skånska adelns politiska agitation
under och efter grevefejden

¹ Hvidtfeld, Danmarckis Riges Krönicke, 2: 1460—66.

² I DM III: 303 ff. har avtryckts en samling notiser om händelser under grevefejden. Det är alldeles tydligt, att även de stamma från skånska adelskretsar. Av de inalles tjugo notiserna behandla elva händelser i Skåne och fem händelser i Helsingör och Köpenhamn, alltså i de närmaste grannstäderna på Själland. Tendensen, sådan den röjer sig i attribut och längre uttryck, är antilybsk, antigrevlig och fientlig mot malmöborgarna (Bl. a. användes uttrycket »en Malmös man», varom mera i det följande). I åtta notiser behandlas händelser kring Truid Ulfstand eller Varberg. Samlingen torde ha iordningställt i honom närstående kretsar.

³ L. Weibull, Hvem är författaren till Seditio Danie Liber? (Skånska samlingar, utg. M. Weibull, 1894—95 4: 2) s. 30.

⁴ Tryckt i Bidrag till Skandinavien historia, utg. C. G. Styffe, 4: 258. Jmf. G. Carlsson, Hemming Gad, s. 328 f.

⁵ Rördam, Historieskrivning og Historieskrivere i Danmark og Norge siden Reformationen, 1: 13 f. L. Weibull, anf. arb. (Skånska Samlingar, utg. M. Weibull, 1894—95 4: 2) s. 30.

⁶ E. Jörgensen, Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, s. 82.

Källor och citerad litteratur

Otryckta källor

Rigsarkivet, Köpenhamn (DRA)

Danske Kancelli.
Tyske Kancelli, Indlænske Afdeling.
Gejstlige Arkiver.
Pergamentsamlingen B 5, Rigsraadets arkiv.
» C, Forhold til Bisperne, Frederik I.
» C 7, Kass. Oblig.
Pappersbrevsamlingen C 5, Len.
Forskelligt vedr. Rigsraad og Stænder.
Hyldinge nr 16, 21.
Herredags Dombøger.
Rigens Forfølgnings Bog 1536—42.
Diverse Retssager 1538—89.
Privatarkiver.
Gamle Regnskaber (Reg. 108 A).
Købståders Arkiver.

Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn (Kgl. Bibl.)

Gl. kgl. Saml. 4° 2473.
Gl. kgl. Saml. 4° 3180.
Ny kgl. Saml. fol. 303^b.
Ny kgl. Saml. fol. 5989.
Ny kgl. Saml. 4° 1128.
Ny kgl. Saml. 8° 407.

Landsarkivet i Lund (LLA)

Domkapitlets i Lund arkiv (DLA).
Palteboken (kopia).
Lunde Stifts Landebog 1569.

Stadsarkivet i Malmö (MSA)

Pergamentbrev.
 St. Petri kyrkas handlingar.
 Malmö stadsbok 1503—48.
 Malmö stads kämnärsräkenskaper 1517—20.
 Borgmästares och råds i Malmö sakfall 1527—48.

Universitetsbiblioteket, Lund (LUB)

Diplomata capituli Lundensis.
 Collectio Rönbeckiana.
 L. B. Falkman, Förteckning över handlingar om Skåne, Halland och Blekinge, förvarade uti Kongl. Danska Geheimearchivet.
 Avskrift av 1693 års skånebrevförteckning.

Riksarkivet, Stockholm (RA)

B 29 (Skånebrevförteckningen).
 Pergament- och pappersbrev.

Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB)

Engeströmska samlingen.

Urkundspublikationer, äldre litteratur samt uppslagsverk

Danmarks Adels *Aarboeg*. Khvn 1884— .
Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, udg. af C. F. Wegener, 2, 3.
 Khvn 1856—60, 1861—65.
Acta pontificum danica, 5, 6, udg. af A. Krarup og Jhs. Lindbæk, 7 ed. A. Krarup.
 Khvn 1913—15, 1943.
 Niederländische *Akten* und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte, bearb. von R. Häpke, 1. Leipzig 1913.
Aktstykker henhörende til Danmarks Historie i Reformationstiden, samlede af udenlandske Archiver ved E. H. Kalkar. Odense 1845.
Aktstykker til Bornholms Historie 1327—1621, udg. af J. R. Hübertz. Khvn 1852.
Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, udg. ved C. Paludan-Müller, 1—2. Odense 1852—53.
Album academiae Vitebergensis ab a. 1502 usque ad a. 1540, ed. C. E. Foerstman. Lipsiae 1841.
Andersson, J. Ur Axel Urups arkiv (Hist. tidskr. för Skåneland 2. 1904—08).
 DelaGardieska *arkivet*, utg. af P. Wieselgren, 1—20. Lund 1831—44.

- De ældste danske *Archivregistraturer*, 4, udg. ved C. Plesner, A. Thiset og C. F. Bricka. Khvn 1885.
- Christiern II:s *arkiv*, utg. af N. J. Ekdahl, 1—4. Sthm 1835—42.
- Bergström, R.* Wulf Gylers framtida planer efter flykten från Sverige (Historisk tidsskrift 1945).
- Berntsen (Bergen), Arent*, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed, 1—4. Khvn 1650—56.
- Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver samlade och utg. af C. G. Styffe*, 4. Sthm 1875.
- Brandt, C. J.* Kanniken Jon Tursön og hans korte danske Kirkekrønike (Kirkehist. Saml. II B. 1853—56).
- Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie*, udg. af C. F. Allen, 1. Khvn 1854.
- Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre*, udg. ved E. Marquard, 1—3. Khvn 1929—41.
- Kancelliets *Brevböger* vedrørende Danmarks indre Forhold, i Uddrag udg. ved C. F. Bricka, 1551—55. Khvn 1885—86.
- Danske adelige *Brevkister*. Registraturer fra det 15—17. Aarhundrede, udg. af A. Thiset. Khvn 1897.
- Briefe von Johannes und Olaus Magnus*. hrsg. von G. Buschbell (Hist. handl. 28: 3). Sthm 1932.
- Diplomatarium* Flensborgense, udg. af H. C. P. Sejdelin, 2. Khvn 1873.
- Kjöbenhavns *Diplomatarium*, udg. af O. Nielsen, 4. Khvn 1879.
- Diplomatarium* Norvegicum, 1—20: 1, udg. af C. C. A. Lange, C. R. Unger, H. J. Huitfeldt m. fl. Chria 1849—1919.
- Erslev, Kr.* Ærkebispevalget i Lund 1361 (Kirkehist. Saml. 4 R. IV B. 1895—97).
- Georges, K. E. und Georges, H.* Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch (8. Aufl.), 1—2. Hannover und Leipzig 1913—18.
- Hanserecesse* von 1477—1530, 8, 9, bearb. von D. Schäfer und Fr. Techen. Leipzig 1910—13.
- Hanserecesse* von 1531—1560, 1, bearb. von G. Wentz. Weimar 1941.
- Handlingar* rörande dominikanerprovinsen Dacia, utg. genom K. H. Karlsson (Hist. handl. 18). Sthm 1901.
- Handlingar* rörande Skandinaviens historia, 16. Sthm 1831.
- Skrifter af Paulus *Helie*, udg. ved P. Severinsen, M. Kristensen og H. Ræder, 1—6. Khvn 1932—37.
- Holmberg, N.* Några återfunna brev om Torekovs kyrka (Bjärebygden 1935).
- Hvidtfeld, A.* Danmarckis Rigis Krönicke (foliouppl.), 2. Khvn 1652.
- Danziger *Inventar* 1531—1591, bearb. von P. Simson (Inventare hans. Archive des sechs. Jahrh. 3). München 1913.
- Jørgensen, A. D.* Den ældste lutherske Kirkeordinans i den danske Kirkeprovins (Sønderjydske Aarb. 1889).
- Danske *Kancelliregistranter* 1535—1550, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Khvn 1881—82.
- Die evangelischen *Kirchenordnungen* des sechszehnten Jahrhunderts, hrsg. von Äm. L. Richter, 1. Weimar 1846.

- Die evangelischen *Kirchenordnungen* des XVI. Jahrhunderts, hrsg. von E. Schling 1—5. Leipzig 1902—13.
- Danske *Kirkelove* samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationstiden indtill Christian V's danske Lov, 1536—1683, udg. af H. Fr. Rørdam, 1—2. Khvn 1883—86.
- Knudsen, H.* Udkast til den danske Kirkeordinants fra 1537 (Kirkehist. Saml. I B. 1849—52).
- Kolsrud, O.* Blodbadet i Stockholm aar 1520 (Kyrkohist. Årsskr. 1940).
- Kornerup, B.* Et Brev vedrørende Erkebisp Jörgen Skodborg (Kirkehist. Saml. 6 R. V B. 1945—46).
- Jörgen Möntirs *krönike*, meddelad af E. Tegnér (Saml. till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, utg. genom M. Weibull, 1871).
- En gammel *Krönike* om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, meddelt af H. Knudsen (Kirkehist. Saml. I B, 1849—52).
- LagerBring, S.* Samlingar af åtskillige Handlingar och Påminnelser, som förmodligen kunna gifwa Lius i Swänska Historien, 1. Lund 1749.
- Laurenzen, Peder*, Expostulatio ad canonicos Lundenses. Malmö 1533.
— Malmöbogen, paa ny udg. ved H. Fr. Rørdam. Khvn 1868.
- Dr Martin *Luthers* Werke. Kritische Gesamtausgabe, 6, 12, 15. Weimar 1888, 1891, 1899.
- (*Madsen, Mogens*), Episcoporum ecclesiae Lundensis series ... ed. Th. Bartholin. Hafnia 1710.
- Danske *Magazin*, I—VI Bind, 3:e—6:e Række. Khvn 1745—52, 1842—1928.
- Nye Danske *Magazin*, I—VI Bind. Khvn 1794—1836.
- Niclas *Manuel's* Satire om den syge Messe, i dansk Bearbejdelse fra Reformationstiden, udg. af C. Birker-Smith. Khvn 1893.
- Die *Matrikel* der Universität Köln, bearb. von H. Keussen, 1 (2. Aufl.), 2. Bonn 1928, 1919.
- Die *Matrikel* der Universität zu Leipzig, hrsg. von G. Erler, 1—3. Leipzig 1895—1902.
- Die *Matrikel* der Universität Rostock, hrsg. von A. Hofmeister, 1—2: 1. Rostock 1886—90.
- Finlands *medeltidsurkunder*, utg. genom R. Hausen, 7. Hfors 1933.
- Monumenta* Historiae Danicae. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af den danske Historie især fra det 16. Aarhundrede, udg. af H. Fr. Rørdam. 1 R. I B. 2 R. II B. Khvn 1873, 1887.
- Möller, P. von*, Bidrag till Hallands historia, 1. Lund 1874.
- Reynold Junges *Möntmesterregnskaber* 1534—40, udg. ved G. Galster. Khvn 1934.
- Nielsen, L.* Dansk Bibliografi 1482—1550. Khvn 1919.
- Ordbog* over det danske Sprog, udg. ved Det danske Sprog- og Literaturselskab, 1—23. Khvn 1919—46.
- Pedersen, Christiern*, Danske Skrifter, udg. af C. J. Brandt og R. Th. Fenger, 1—5. Khvn 1850—55.
- Pontoppidan, E.* Annales ecclesiae danicae diplomatici, 1—4: 1. Khvn 1741—52.
- Privilegier*, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, 1, utg. av N. Herlitz, 2, utg. av E. Nygren. Sthm 1927, 1932.
- Psalmeböger* fra Reformationstiden, udg. af Chr. Bruun, 1—2. Khvn 1865—66.

- Reformationen* i Danmark, udg. ved Bj. Kornerup (Fra Rigsarkivets Samlinger 1). Khvn 1936.
- Kong Frederik den Förstes danske *Registranter*, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Khvn 1879.
- Konung Gustaf den förstes *registratur*, 1—29 (Handl. rörande Sveriges hist. Serie I). Sthm 1861—1916.
- Registrum* Ville Malmöyge, utg. i faksimilereproduktion med historik och innehållsredogörelse av I. Andersson och L. Ljungberg. Malmö 1937.
- Rördam, H. Fr.* Et nyt Bidrag til Oplysning om Dr. Johan Bugenhagens Virksomhed i Danmark (Nye Kirkehist. Saml. III B. 1864—66).
- Forhandlinger om Tiende og Præsterente, især i Skaane (Nye Kirkehist. Saml. II B. 1860—62).
- Fra Reformationens Tidsalder (Kirkehist. Saml. 3 R. III B. 1881—82).
- Indbydelser til det paatænkte almindelige Koncilium i Mantua 1537 (Nye Kirkehist. Saml. VI B. 1872—73).
- Om Superintendenternes Stilling efter Reformationen (Nye Kirkehist. Saml. I B. 1857—59).
- Samling* af gamle danske Love, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, 4. Khvn 1824.
- Danske *Samlinger* for Historie, Topographie, Personal- og Literaturhistorie, 1—2 udg. af Chr. Bruun, O. Nielsen og A. Petersen. Khvn 1865—67.
- Samlingar* til Skånes historia och beskrifning, utg. af N. H. Sjöborg, 1—3. Lund 1801—14.
- Samlinger* til den danske Historie, udg. af P. F. Suhm, 1—2. Khvn 1779—84.
- Nye *Samlinger* til den danske Historie, udg. af P. F. Suhm, 1—4. Khvn 1792—95.
- Schäfer, D.* Die Historie von Marcus Meyer (Hans. Gesch.-blätter 1890/91).
- Scriptores* minores historiae Danicae medii aevi, rec. M. Cl. Gertz, 2. Khvn 1922.
- Scriptores* rerum Danicarum medii aevi, 4—7, ed. J. Langebek et P. F. Suhm, 8, ed. P. F. Suhm, L. Engelstoft et E. C. Werlauff. Hafnia 1776—92. 1834.
- Scriptores* rerum Suecicarum medii aevi, 3, ed. Cl. Annerstedt. Uppsala 1871—76.
- Sjödin, L.* Berättelse om den lybeckska beskickningen i Sverige hösten 1509 (Hist. handl. 26: 3). Sthm 1924.
- Skrifter* fra Reformationstiden, udg. ved H. Fr. Rördam, 1—5. Khvn 1885—90.
- Sommelius, G.* De templo cathedrali Lundensi. Lund 1755.
- Styffe, C. G.* Förteckning på pergamentsbref i Christianstads rådhus-arkiv (Handl. rörande Skandinavians historia 35). Sthm 1854.
- Tabeller* over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund 1497—1660, ved N. Ellinger-Bang, 1. Khvn 1906.
- Tausen, H.* Smaaskrifter, udg. ved H. Fr. Rördam. Khvn 1870.
- Tegnér, E.* Förlikningen i Lund 1539 (Saml. till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, utg. genom M. Weibull, 1871).
- Danmark-Norges *Traktater* 1523—1750, udg. af L. Laursen, 1. Khvn 1907.
- Sverges *Traktater* med främmande magter, 4, utg. af O. S. Rydberg. Sthm 1888.
- Udvalg* af gamle danske Domme, udg. af J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, 1—3. Khvn 1842—48.
- Aeltere Universitätsmatrikeln* 2: Universität Greifswald, 1, hrsg. von E. Friedlaender. Leipzig 1893.

- Upplysningar* om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre tid till 1660, samlade af L. B. Falkman, 1—2. Lund 1884.
- Lunds ärkestifts *urkundsbok*, utg. av L. Weibull, 3—6. Lund 1900—39.
- Vedel-Simonsen, L. S.* Familie-Efterretningar om de danske Ruders for 200 Aar siden uddöde Adelsslægt, 1—2. Odense 1845.
- Viser* fra Reformationstiden, udg. af Chr. Bruun. Khvn 1864.
- Vormordsen, Frands*, Apologia adversus Lundenses canonicos. Malmö 1533.
- Weibull, L.* Ett blad ur Reimar Kocks krönika (Skånska Saml. utg. af M. Weibull, 1894—95, IV: 2. 1897).
- Halmstads rådhusarkiv (Hist. tidskr. för Skåneland 1. 1903).

Citerad litteratur

- Achelis, Th. O.* Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels (Zeitschr. der Gesellschaft für Schlesw.-Holst. Gesch. 60. 1930/31).
- Allen, C. F.* De tre nordiske Rigers Historie, 1—5. Khvn 1864—72.
- Almqvist, J. E.* Om s. k. eviga räntor i det medeltida Stockholm (Hist. tidskr. 1939).
- Andersen, J. O.* Da den danske Kirke skulde ordnes »evangelisk» (Dansk Kirkeliv 1933).
- Den danske Kirke og den lutherske Arv (Från skilda tider. Studier tillägnade Hj. Holmquist 28/4 1938).
- Den tyske Original til »Peder Smid og Atzer Bonde» (Kirkehist. Saml. 5 R. IV B. 1907—09).
- Der Reformkatholizismus und die dänische Reformation (Studien der Luther-Akademie 7). Gütersloh 1934.
- Er 1527 i retslig Henseende Epokeaaret i dansk Reformationshistorie (Festskrift til Kristian Erslev fra danske Historikere. Den 28 December 1927).
- Overfor Kirkebruddet (Festskrift udg. af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest. November 1917).
- Paulus Helie, 1. Khvn 1936.
- art. Torbern Bille, Adser Pedersen, Peder Seber, Jörgen Skodborg, Aage Sparre, Hans Tausen, Johan Weze och Frands Vormordsen i Dansk Biografisk Leksikon.
- Andersson, I.* Svenskt och europeiskt femtonhundratals (Skrifter utg. av Kungl. Hum. Vetenskapssamf. i Lund 36). Lund 1943.
- Andreas, W.* Deutschland vor der Reformation. (2. Aufl.) Stuttgart-Berlin 1934.
- Arup, E.* Danmarks Historie, 2. Khvn 1932.
- Bang, Th. B.* Frederik II:s skaanske Godspolitik (Hist. tidskr. för Skåneland 7. 1917—21).
- Barge, H.* Andreas Bodenstein von Karlstadt, 1—2. Leipzig 1905.
- Barkman, B. C:son*, Kungl. Svea livgardes historia, 1. Sthm 1937.
- Barnekow, Kj.* Lunds domkyrkas historia 1536—1680 (Lunds domkyrka 1145—1945, 2). Lund 1946.
- Niels Hemmingsens teologiska åskådning. Lund 1940.

- Belfrage, S.* Studier i svensk reformationslitteratur, 1—5 (Lunds univ. årsskr. 1931, 1932).
- Bergström, R.* Studier till den stora krisen i Nordens historia 1517—1523. Uppsala 1943.
- Bjurling, O.* Skånes utrikessjöfart 1660—1720. Lund 1945.
- Brandt, C. J.* Om Lunde-Kanniken Christiern Pedersen og hans Skrifter. Khvn 1882.
- Brilioth, Y.* Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv. Uppsala 1926.
- Bååth, L. M.* Hälsingborgs historia 2: 1. Uppsala 1933.
- Carlsson, G.* Hemming Gadh, en statsman och prelat från Sturetiden. Uppsala 1915.
— Lunds ärkesäte och domkyrka 1289—1536 (Lunds domkyrka 1145—1945, 1).
Lund 1946.
— Wulf Gyler i svensk tjänst (Hist. tidskr. 1922, 1923, 1924).
- Christensen, Aksel E.* Dansk Torve- og Markedvæsen i Middelalderen (Nordisk Kultur 16 B). Khvn 1933.
— Danmarks Handel i Middelalderen (Nordisk Kultur 16 B). Khvn 1933.
- Christensen, W.* Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede. Khvn 1903.
- Coulton, G. G.* Five Centuries of Religion, 3. Cambridge 1936.
- Dahl, S.* Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860. Lund 1942.
- Ellinger-Bang, N.* Dansk Studehandel i 2den Halvdel af det 16de Aarhundrede (Hist. Tidsskr. 7 R. I B. 1897—99).
- Erslev, Kr.* Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede. Khvn 1879.
— Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Khvn 1936.
- Fabricius, L. P.* Danmarks Kirkehistorie, 2: 1. Khvn 1936.
- Forssell, H.* Om mynt och varupris i Sverige från begynnelsen af det 16:de seklet, 1. Sthm 1872.
- Franz, G.* Der deutsche Bauernkrieg. München-Berlin 1933.
- Friis, A.* Et par bemærkninger i anledning af Arthur G. Hassös afhandling »Bispernes Fængsling og Herredagen i Köbenhavn 1536» (Kirkehist. Saml. 6 R. IV B. 1942—44).
— Kansler Johan Friis første Aar (Scandia 6, 7. 1933, 1934).
— art. Claus Urne i Dansk Biografisk Leksikon.
- Galster, G.* Danmarks Mønter (Nordisk Kultur 29). Sthm 1936.
— Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534—40 (Festskrift til Kristian Erslev fra danske Historikere. Den 28 December 1927).
- Galster, Kj.* Paulus Helie mod Kristian II (Kirkehist. Saml. 6 R. II B. 1936—38).
- Gillmann, Fr.* Die Resignation der Benefizien (Archiv für kath. Kirchenrecht 1900, 1901).
- Hassö, A. G.* Bispernes Fængsling og Herredagen i Köbenhavn 1536 (Kirkehist. Saml. 6 R. III B. 1939—41).
— Kong Kristian III:s og Dronning Dorotheas Kroning 1537 (Kirkehist. Saml. 6 R. II B. 1936—38).
- Heckscher, E.* Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, 1: 1. Sthm 1935.
- Hedar, S.* Rec. av S. Dahl, Torna och Bara (Hist. tidskr. 1942).
- Heden, Hj.* Studier i Danmarks reformationshistoria från Frederik I:s död till slutet av grevefejden. Gbg 1903.

- Heise, A.* Bondeoplöb i Jylland i Kong Frederik den Förstes Tid (Hist. Tidsskr. 4 R. V B. 1875—77).
 — Et nyt Bidrag til den kjøbenhavnske Herredags Historie 1533 (Hist. Tidsskr. 4 R. IV B. 1873—74).
 — Familien Rosenkrantz Historie, 2. Khvn 1882.
 — Herredagen i Kjöbenhavn 1533 (Hist. Tidsskr. 4 R. III B. 1872—73).
 — Kristiern den anden i Norge og hans Fængsling. Khvn 1877.
 — Wulfgang von Utenhof (Hist. Tidsskr. 4 R. VI B. 1877—78).
- Hellström, C. G.* »Dringelberg'ska Libreriet» (Malmö forn.-f. årsskr. 1940).
 — Boktryckaren Olavus Ulrici (Nord. tidskr. för bok- och bibl.-väsen 1945).
- Helms, H. J.* Næstved St. Peders kloster (Skov Kloster). Næstved 1940.
- Helweg, L.* Den danske Kirkes Historie til Reformationen, 2. Khvn 1870.
- Hinschius, P.* System des katholischen Kirchenrechts, 1—6: 1. Berlin 1869—97.
- Holmquist, Hj.* Reformationstidevarvet 1521—1611 (Svenska kyrkans historia, utg. av Hj. Holmquist och H. Pleijel, 3). Uppsala 1933.
- Holm, J. E.* Malmömessan (Kirken 2. 1930).
- Hordijk, A. N. Pijnacker,* Aperçu de la Réforme aux Pays-Bas jusqu'à l'arrivée du Duc d'Albe. Paris 1914.
- Huizinga, J.* Herbst des Mittelalters. (3. Aufl.) München 1931.
- Hvidtfeldt, J.* Et nyt haandskrift til Christiern den andens landslov (Scandia 7. 1934).
 — Forvaltningspolitik under Christian den anden (Scandia 12. 1939).
 — Kanslere og Kancelliembedsmænd under Frederik I (Til Knud Fabricius 13. Augusti 1945).
- Häpke, R.* Die Regierung Karls V. und der europäische Norden (Veröff. zur Gesch. der freien und Hansestadt Lübeck 3). Lübeck 1914.
- Imbart de la Tour, P.* Les Origines de la Réforme, 1—2. Paris 1905—09.
- Jørgensen, E.* Danske og norske Studerende ved Universitetet i Colln i Tidsrummet 1476—1559 (Personalhist. Tidsskr. 8 R. II B. 1923).
 — Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800. Khvn 1931.
- Jørgensen, P. Jhs.* Dansk Retshistorie. Khvn 1940.
 — De danske Købstæders Forfatning (Nordisk Kultur 18). Oslo 1933.
- Kent, H.* Brændpunkter i Reformationstidens Gudstjenesteordning. Khvn 1937.
- Keussen, H.* Die alte Universität Köln (Veröff. des Köln. Gesch.-Ver. 10). Köln 1934.
- Kjöllerström, S.* Missa Lincopensis (Saml. och studier till svenska kyrkans hist. 4). Lund 1941.
 — Ärkebiskopsvalet 1531 (Svensk teol. kvart.-skr. 1937).
- Klockhoff, A.* Danviks hospital, 1. Uppsala 1935.
- Knudsen, H.* Bidrag til Oplysning af den danske Reformationshistorie (Ann. for nord. Oldk. og Hist. 1847).
 — Joachim Rönnow, udvalgt Biskop til Roeskilde. Khvn 1840.
- Kruse, W.* Lübeck und der Streit um Gotland 1523—26 (Hans. Gesch.-blätter 1913, 1914, 1915).
- Kunze, K.* Ein Statut der Schonenfahrergilde zu Haarlem (Hans. Gesch.-blätter 1895).
- Körber, K.* Kirchengüterfrage und schmalkaldischer Bund (Schriften des Ver. für Reformationsgeschichte 111/12). Leipzig 1913.
- Landberg, G.* De nordiska rikena under Brömsebroförbundet. Uppsala 1925.

- Lindberg, F.* Bondefreder under svensk medeltid (Hist. tidskr. 1928).
- Lindbæk, Jbs.* De danske Franciskanerklostre. Khvn 1914.
- Helligåndsklostret i Malmö (Hist. tidskr. för Skåneland 4. 1910—13).
- Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans. Khvn 1907.
- og *Stemann, G.* De danske Helligaandsklostre. Khvn 1906.
- Lindquist, N.* Studier över reformationstidens bibelsvenska. Sthm 1918.
- Ljungdahl, J.* Malmöreformatörernas litterära verksamhet (Minnesskrift 1909—19, utg. av Malmö fornm.-för. 1920).
- Lortz, J.* Die Reformation in Deutschland, 1—2. Freiburg 1939—40.
- Lübe, W.* Die Ablösung der ewigen Zinsen in Frankfurt a. M. in den Jahren 1522—62 (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst 23. 1904).
- Lönnroth, E.* Slaget på Brunkeberg och dess förhistoria (Scandia 11. 1938).
- Mackeprang, M.* Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristiern IV. Khvn 1900.
- Danske Købstadsmøder fra Kristian I til Kristian IV (Hist. Tidsskr. 8 R. IV B. Tillægshefte til Edv. Holm 1913).
- De danske Købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. århundrede (Hist. Tidsskr. 7 R. III B. 1900—02).
- Martin, C. R.* Sveriges första svenska mässa med jämförelser och belysningar. Uppsala 1901.
- Matthiesen, H.* Det middelalderlige Købstadvæsen i Danmark (Nordisk Kultur 18). Oslo 1933.
- Matzen, H.* Forelæsninger over den danske Retshistorie. Khvn 1893—96.
- Mentz, G.* Johann Friedrich der Grossmütige 1503—1554, 1—3. Jena 1903—08.
- Mollerup, W. og Meidell, Fr.* Bille-Ættens Historie, 1. Khvn 1893.
- Münter, Fr.* Den danske Reformationshistorie, 1—2. Khvn 1802.
- Nielsen, A.* Dänische Wirtschaftsgeschichte. Unter Mitarbeit von E. Arup, O. H. Larsen und A. Olsen. Jena 1933.
- Paludan-Müller, C.* Grevens Feide, 1—2. Khvn 1853—54.
- Herredagene i Odense 1526 og 1527 (Kgl. Vidensk. Selsk. Skrifter, V R. Hist. og Philos. Afd. 2 B). Khvn 1857.
- Kong Christiern den Førstes Rejser i Tydskland og Italien i Aarene 1474 og 1475 (Hist. Tidsskr. 5 R. II B. 1880—81).
- Pastor, L.* Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, 4: 2. Freiburg 1907.
- Paulsen, H. H.* Haderslevs Betydning for Reformationen i Norden (Haderslev-Samfundets Aarsskr. 1936).
- Pischel, F.* Die ersten Armenordnungen der Reformationszeit (Deutsche Gesch.-blätter 17. 1916).
- Ramsing, U.* Helligaands Hospital og dets Jordegods (Hist. Medd. om Köbenhavn 3 R. I B. 1934—35).
- Rördam, H. Fr.* De danskes Studeringer i Vittenberg i Reformationstiden (Nye Kirkehist. Saml. I B. 1857—59).
- Den sidste Dominikanerprovincial i Danmark, Dr. Hans Nielsen (Nye Kirkehist. Saml. IV B. 1867—68).
- Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen, 1. Khvn 1867.

- Rördam, H. Fr.* Kjöbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, I. Khvn 1868—69.
— Lektor Frants Vormordsen, Skaanes evangeliske Reformator (Kirkehist. Saml. 5 R. II B. 1903—05).
- Schalling, E.* Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid (Statens off. utredn. 1936: 28). Sthm 1936.
- Schartau, S.* Malmö högre allmänna läroverk under den danska tiden. Malmö 1929.
- Schmaltz, K.* Kirchengeschichte Mecklenburgs, 2. Schwerin 1936.
- Schreiber, H.* Die Reformation Lübecks (Schriften des Ver. für Reformationsgeschichte 74). Halle 1902.
- Schulte, A.* Die Fugger in Rom 1495—1523. Leipzig 1904.
- Severinsen, P.* Dansk Salmedigtning i Reformationstiden (Kirkehist. Saml. 5 R. II B. 1903—05).
— Hvem blev evangelisk Præst 1537? (Præstehist. Saml. I. 1929).
— Hvordan Reformationen indførtes i Danmark. Khvn 1936.
— Jens Andersen Beldenaks Præster og Reformationen (Aarb. for Hist. Samf. for Odense og Assens Amter 16. 1929).
- Sillem, C. H. W.* Die Einführung der Reformation in Hamburg (Schriften des Ver. für Reformationsgeschichte 16). Halle 1886.
- Smith, H. Maynard,* Pre-Reformation England. London 1938.
- Snape, R. H.* English Monastic Finances in the Later Middle Ages. Cambridge 1926.
- Sonnenstein-Wendt, C.* Om reformatorerna i Malmö och de första lutherska presterna derstädes (Nye Kirkehist. Saml. II B. 1860—62).
- Steenstrup, Jhs.* Fredlös (Hist. Tidsskr. 10 R. I B. 1930—31).
- Stensson, R.* Peder Jakobsson Sunnanväder och maktkampen i Sverige 1504—1527. Uppsala 1947.
- Stieda, W.* Das Schonenfahrergelag in Rostock (Hans. Gesch.-blätter 1890/91).
— Lübeck, Rostock und Landsrona (Hans. Gesch.-blätter 1890/91).
- Svalenius, I.* Georg Norman. Lund 1937.
- Törnwall, G.* Andligt och världsligt regemente hos Luther. Lund 1940.
- Vejde, A.* Erik XIV och ödeläggelsen av Ronneby 1564 (Scandia 2. 1929).
- Vorberg, A.* Die Einführung der Reformation in Rostock (Schriften des Ver. für Reformationsgeschichte 58). Halle 1897.
- Waitz, G.* Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik, 1—3. Berlin 1855—56.
- Waldenmaier, H.* Die Entstehung der evangelischen Gottesdienstordnungen Süddeutschlands im Zeitalter der Reformation (Schriften des Ver. für Reformationsgeschichte 125/26). Leipzig 1916.
- Weibull, C. G.* Bidrag till Lunds domkapitels och dess arkivs historia efter reformationen (Hist. tidskr. för Skåneland 4. 1910—13).
— Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början. Lund 1923.
- Weibull, L.* Anteckningar till Skånes konsthistoria (Hist. tidskr. för Skåneland 2. 1904—08).
— Den skånska kyrkans äldsta historia (Hist. tidskr. för Skåneland, 5. 1914—23).
— Didrik Slaghæk efter Stockholms blodbad (Scandia 10. 1937).
— Hvem är författaren till Seditio Daniae Liber? (Skånska Saml. utg. af M. Weibull, 1894—95, IV: 2. 1897).

- Weibull, L.* Till Landskronas äldre historia (Hist. tidskr. för Skåneland 1. 1903).
— Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund (Hist. tidskr. för Skåneland 2. 1904—08).
- Wentz, G.* Der Prinzipat Jürgen Wullenwevers und die wendischen Städte (Hans. Gesch.-blätter 1931).
- Werner, H. Mayen,* Die Geburtsstände in der deutschen Kirche des Mittelalters (Deutsche Gesch.-blätter 9. 1907—08).
- Westin, G. T.* Historieskrivaren Olaus Petri. Lund 1946.
- Wicki, H.* Geschichte der Cisterzienser Abtei St. Urban im Zeitalter der Reformation (Zeitschr. für schweiz. Kirchengesch. Beiheft I). Freiburg in der Schweiz 1945.
- Widding, S.* Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528—73. Khvn 1933.
- Wimarson, N.* Ystad mot slutet av danska tiden (Skrifter utg. av Ystads forn.-för. 2). Ystad 1918.
- Wrangel, E.* De forna altarstiftelserna i Lunds domkyrka (Studier tillägnade Magnus Pfannenstill den 10 januari 1923).
- Wåblin, H.* Tiggarmunkarnas kloster och kapell i Malmö (Malmö forn.-för. årskr. 1933).

Använda förkortningar

AGA	= Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv.
ANO	= Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie.
APD	= Acta pontificum danica.
DBL	= Dansk biografisk Leksikon.
DHT	= (Dansk) Historisk Tidsskrift.
DK	= Danske Kancelliregistranter 1535—1550.
DKL	= Danske Kirkelove.
DLA	= Domkapitlets i Lund arkiv.
DM	= Danske Magazin.
DN	= Diplomatarium norvegicum.
DRA	= Rigsarkivet, Köpenhamn.
FIR	= Kong Frederik den Förstes danske Registranter.
GDD	= Udvalg af gamle danske Domme.
GDL	= Udvalg af gamle danske Love.
GVR	= Konung Gustaf den förstes registratur.
HR	= Hanserecesse.
HSB	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT	= (Svensk) Historisk tidskrift.
HTS	= Historisk tidskrift för Skåneland.
KB	= Kungliga Biblioteket, Stockholm.
Kgl. Bibl.	= Det Kongelige Bibliothek, Köpenhamn.
KS	= Kirkehistoriske Samlinger.
LLA	= Landsarkivet i Lund.
LSLB	= Lunde Stifts Landebog 1569.
LUB	= Universitetsbiblioteket, Lund.
LÄU	= Lunds ärkestifts urkundsbok.
MHD	= Monumenta historiae Danicae.
MSA	= Stadsarkivet, Malmö.
NAU	= Niederländische Akten und Urkunden.
NDM	= Nye Danske Magazin.
NKS	= Nye Kirkehistoriske Samlinger.
PRF	= Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer.
RA	= Riksarkivet, Stockholm.
Skbrf. Domkyrk.	= Skånebrevförteckningen, Lunde dombkyrckios bref och skrifter.

- Skbrf. Domkap. = Skånebrevförteckningen, Domcapiteletz i Lund bref och skriffter.
- Skbrf. Åtsk. kloster = Skånebrevförteckningen, Åtskillige closters bref och skriffter.
- Skbrf. Åtsk. kyrkor = Skånebrevförteckningen, Åtskillige kyrkiors bref och skriffter.
- Skbrf. Bosjö kloster = Skånebrevförteckningen, Bosjö sampt flere andre closters bref och skriffter.
- Skbrf. Acta priv. = Skånebrevförteckningen, Acta privata.
- SMHD = Scriptores minores historiae Danicae.
- SRD = Scriptores rerum Danicarum.
- SRS = Scriptores rerum Suecicarum.
- ÆA = De ældste danske Archivregistraturer.

Register

Illustrationsförteckning

Christiern II. Kolteckning	7
Johan Wezes namnteckning och sigill	15
Frederik I. Oljemålning	19
Aage Sparres sigill	25
Lund under 1500-talets senare del. Kopparstick	27
Tyge Krabbes namnteckning och sigill	34
Torbern Billes signet	53
Truid Gregersen Ulfstand. Oljemålning	59
Lunds domkyrkas högkor före 1883. Teckning	65
»Prelatstolen» i Lunds domkyrkas högkor	69
Kanikstolar i Lunds domkyrkas högkor	73
Relikvarium av guld från 1400-talet	79
Inskription om slaget vid Lund 1525	82
Gravsten över Mourids Jepsen Sparre	85
Dalby kloster under 1700-talet. Teckning	91
Bosjö kloster. Flygfoto	97
Holger Gregersen Ulfstand. Oljemålning	101
Jörgen Kock. Oljemålning	109
Kompanihuset i Malmö	113
En sida ur malmököpmannen Ditlef Enbecks räkenskapsbok	125
De centrala delarna av Ystad. Flygfoto	129
Jörgen Kocks hus i Malmö	135
Anteckning i Malmö stadsbok under datum 7 dec. 1529	141
Malmö under 1500-talets senare del. Kopparstick	143
Tiggarmunk. Titelblad till ett 1500-talstryck	149
Gråbrödraklostret i Ystad. Västgaveln	151
Figurer från altaruppsatsen i Ystads gråbrödrakloster	153
Jörgen Kocks namnteckning och signet	159
Frederik I:s brev den 5 juni 1529 till Malmö	164—165
St. Petri kyrka i Malmö före ombyggnaden på 1800-talet. Oljemålning	169
Titelbladet till Peder Laurensens »Malmöbog»	175
Titelbladet till Peder Laurensens »Expostulatio...»	195
Titelbladet till Frands Vormordsens »Apologia...»	197
Mynt slagna i Malmö under grevefejden	205
Greve Christoffers »tutor»-sigill	207

Claus Bille. Oljemålning	215
Hälsingborg i slutet av 1500-talet. Kopparstick	217
Landskrona under 1500-talets senare del. Kopparstick	231
Borgmästare Jep Nielsens signet	234
De världsliga rådsherrarnas förpliktelsebrev den 12 aug. 1536	236—237
Johan Friis. Oljemålning	241
Christiern III. Kopparstick	247
Titelbladet till en dansk översättning av 1537 års kyrkoordinantia	257
Herrevads kloster på 1600-talet. Kopparstick efter teckning	263
Gravsten över Torbern Bille	265
Titelbladet till 1539 års kyrkoordinantia	275
Gravsten över Holger Ulfstand och hans båda hustrur	281
Gravsten över Tyge Krabbe och hans maka	293
Görvel Fadersdotter Sparre. Oljemålning	295
Gravsten över Mourids Krognos med maka och dotter	299
Aage Sparres testamente av den 12 okt. 1540	311
Gravsten över Claus Mortensen	321
En sida ur Frands Vormordsens kyrkohandbok av år 1539	325
Altartavlan i Torslunde kyrka på Själland	327
Predikstolen i Taarups kyrka på Jylland	337

Personförteckning

I detta register ha ej medtagits medlemmar av danska och svenska kungahusen. Adliga personer upptagas under släktnamnet, ofrälse under förnamnet — i sistnämnda fall dock med undantag för mera kända personer (t. ex. Hans Tausen, Frands Vormordsen), vilka återfinnas under tillnamnet.

- Adolf av Schaumburg, ärkebiskop i Köln 314
Adser Pedersen, kantor i Lund 12, 13, 37, 54, 66, 67, 70, 71, 144, 168, 192, 195, 196, 204, 308, 367, 388
Agricola, Johann 161
d'Ailly, Pierre 149
Albrekt, hertig av Mecklenburg 190, 212, 213, 222, 391, 395—97, 400
Albrekt, högmästare i Tyska orden 40, 41, 219, 242, 272, 274, 330—32, 399, 400
Ambrosius Bogbinder, borgmästare i Köpenhamn 204, 400
Anders Jensen, vikarie i Lund 369
Anders Ljung, predikant i Landskrona, häradsprost 170, 255, 320, 322, 326, 412, 413
Anders Madsen, predikant i Ystad 170
Anders Mus, biskop i Oslo 362, 363, 391
Anders Nielsen, abbot i Herrevads kloster 262, 287
Anders Nielsen, predikant i Ystad 170
Andreae, Laurentius 334
de Arcimboldi, Johannes Angelus, påvlig nuntie 12, 20, 21, 357, 359
Banner, Erik, riksråd 185, 390
Barnekow, Hans Mortensen, riksråd 264
von Barthen, Jacob, stadssekreterare i Danzig 371, 394
Bent Arvidsen, kanik i Lund 310, 411
Bent Nielsen, kanik i Lund 67, 68, 70, 309
Bielke, Jens Tillufsen 97, 216, 260
Bille, Anders Bentsen, riksråd 43, 51, 52, 58, 84, 86, 90, 92, 93, 95, 98, 120—22, 185, 190, 200, 206, 207, 209, 227, 243, 254, 262, 271, 273, 277, 313, 373, 384, 391—93, 395, 404, 405, 408
Bille, Bent Andersen 98, 313
Bille, Birgitte Stensdatter 24, 51, 97, 260, 296, 406
Bille, Claus Stensen, riksråd 51, 52, 58, 76, 80, 81, 83, 97, 121, 145, 185, 187, 207, 214, 216, 219, 220, 254, 259, 272—74, 287, 295, 296, 370, 394, 397
Bille, Erik Pedersen 23
Bille, Eske Pedersen, riksråd 90, 98, 209, 214, 228, 254, 264, 272, 277, 287, 294, 365, 384, 395, 398, 401
Bille, Hans Bentsen, riksråd 43, 51, 58, 84, 122, 187, 190, 254, 391
Bille, Knud Pedersen, riksråd 42, 58, 77, 80, 84, 86, 121, 185, 187, 207, 209, 214, 217, 219, 225, 237, 239, 240, 253, 254, 259, 278, 287, 293, 298, 370, 371, 391, 396
Bille, Ove, biskop i Aarhus 23, 44, 51, 65, 183, 190, 272, 366
Bille, Sofie, se Krummedige, Sofie Henriksdatter
Bille, Sten Torbernsen 51

- Bille, Torbern Stensen, arkielektus 13, 24, 25, 43, 51—56, 58—60, 67, 69, 89, 96—98, 116, 121—23, 139, 143, 182, 183, 185, 187—94, 196, 199, 200, 203, 204, 207, 208, 212, 213, 215, 216, 218—21, 225, 226, 228, 233, 236, 243, 254, 260, 264, 272, 274, 278, 285, 287, 294—97, 299, 302, 308—10, 312, 313, 349, 352—54, 357, 360, 366, 373, 378, 379, 391, 394, 396, 402, 408, 410
- Bing, Kield 100—02, 287
- Birger Gunnerson, ärkebiskop 9, 24—26, 39, 66, 67, 87, 96, 99, 100, 102, 103, 136, 273, 282, 297, 298, 302, 308, 312, 357, 365, 406
- Boije, Nils, ryttmästare 221
- Bonaventura Richter, rådmän i Malmö 378
- Borger, Johannes, påvlig sekreterare 30, 54
- Brahe, Aage Axelsen 23, 30, 78
- Brahe, Anne Pedersdatter 385
- Brahe, Axel Axelsen, riksråd 23, 30, 42, 76—78, 80, 81, 83, 84, 86, 90, 96, 121, 155, 156, 182, 185, 203, 207, 209, 210, 212, 213, 216—18, 222, 223, 225—27, 233, 237, 239, 253, 259, 262, 277, 278, 286, 287, 296, 297, 348, 361, 370, 371, 385, 396, 401, 404
- Brahe, Jens Axelsen 217, 226, 227, 262, 287, 300, 301
- Brahe, Johanne Pedersdatter 385
- Brahe, Jörgen Tygesen 277
- Brahe, Lauge Axelsen, riksråd 217, 260, 287, 300
- Brahe, Niels Axelsen 9, 80, 81, 96, 300
- Brahe, Otte Tygesen, riksråd 277
- Brahe, Peder Axelsen 385
- Brahe, Sofie, se Rud, Sofie Jörgensdatter
- Brahe, Tyge Axelsen, riksråd 76—78, 370
- Brask, Hans, biskop i Linköping 37, 107, 333, 364
- Brochmand, Jesper, kunglig sekreterare 13, 37, 73, 308, 369, 404
- Brostrup, Jens, ärkebiskop 39, 63, 67, 99, 312, 365, 367
- Brostrup, Tale Hansdatter 100
- Bugenhagen, Johann 166—68, 254, 255, 258, 267, 268, 306, 316, 323, 335, 336
- Carolus Benoest, klerk från Cambrai 72
- Cervino, Marcello, kardinal 402
- de Cesis, Paulus Aemilius, kardinal 10—14, 29, 39, 41, 50, 55—58, 188
- Christiern Severinsen, abbot i Allhelgonaklostret 227, 262, 287
- Christoffer, greve av Oldenburg 202—04, 206, 208, 211—15, 221, 222, 348, 349, 395—97, 400
- Chrysostomus, Oluf, lektor 66, 170, 255, 412
- Claus Giordsen, kansler 42
- Claus Mortensen »Töndebinder», predikant i Malmö, häradspäst 139, 159—61, 163, 164, 168, 176, 231, 268, 269, 284, 320, 322, 323, 344—47, 386, 413, 415
- Claus Pedersen, kunglig kansler 359, 361, 362
- Colardi, Johan 361, 362
- Daa, Erik, kanik i Lund 66, 68, 70, 74, 309, 313, 366, 369
- Daa, Jörgen Jörgensen 216, 217
- Decius, Nikolaus 161
- Didrik Mortensen, rådmän i Malmö 230
- Ditlev Smither, prost i Lund 65
- Dringenberg, Henrik, myntmästare i Malmö 74
- Dringenberg, Peder, kanik i Lund 410
- Dringenberg, Staffan, kapitelnotarie, kanik i Lund 54, 69, 73, 144, 310
- Eck, Johann 318
- Erik Ottesen, kanik i Lund 72
- Ernst, hertig av Lüneburg 240
- Eskil, ärkebiskop 11, 63
- Eskil Gregersen, vikarie i Lund 207, 369
- Falk, Jep Thordsen 38, 74, 264, 287, 364, 369, 402, 403, 409

- Falster, Josef 97, 216, 217, 260, 277, 280, 287
- Falster, Laurids Jepsen, kanik i Lund 66, 68—70, 74, 207, 309, 312
- Falster, Mogens 80
- Ferdinand, ärkehertig, romersk konung 21, 57, 58, 187, 359
- Filip IV, konung av Frankrike 329
- Filip, lantgreve av Hessen 40, 248, 399, 400
- Fleming, Erik, riksråd, fältöverste 221
- Frans I, konung av Frankrike 7, 21, 48, 272
- Fredrik, kurfuste av Sachsen 214
- Fredrik, pfalzgreve 223, 230, 232, 236, 272, 273, 350
- Friis, Johan, kunglig kansler 42, 73, 237, 241, 242, 296, 401, 405, 408
- Gabler, Matthias 17
- Gadh, Hemming 350
- Ged, Jakob 287, 298
- Giedde, Knud Lauridsen 97, 143, 207, 217, 261, 262, 377, 396
- Granvella, Nicolaus Perrenot, Karl V:s statssekreterare 366, 391
- Gris, Arild 97, 278
- Gyldenstjerne, Henrik Mogensen, kanik i Lund 313
- Gyldenstjerne, Jörgen Henriksen, kanik i Lund, ärkedjåkne i Ribe 72, 313
- Gyldenstjerne, Knud Henriksen, elektus till Odense 42
- Gyldenstjerne, Knud Pedersen, riksråd 216, 254, 273, 396, 401
- Gyldenstjerne, Mogens Henriksen, riksråd 72, 98, 131, 185, 200, 207, 209, 213, 217, 222—25, 227, 237, 239, 253, 259, 262, 263, 273, 278, 284, 286, 287, 313, 348, 360, 396, 399, 402, 404, 407
- Göye, Mogens, rikshovmästare 41, 42, 81, 183, 185, 186, 191, 203, 221, 237, 240, 241, 383, 390, 394, 408
- Hadrianus VI, påve 10, 21, 22, 28
- Hak, Helle Nielsdatter 99, 156, 294, 301
- Hak, Niels Davidsen 370
- Hak, Niels Mogensen, riksråd 9, 72, 99, 100, 209, 273
- Hak, Oluf Davidsen, kanik i Lund 72, 310, 415
- Hals, Mikkel 97, 216, 217
- Hans, predikant i Falsterbo 171
- Hans Hemmesdyng, predikant i Halmstad 171
- Hans Hjort, borgmästare i Ystad 148, 153
- Hans Mule, elektus till Oslo 362
- Hans Nielsen, dominikanprovincial 156, 255
- Hans Olufsen »Spandemager», predikant i Malmö, sockenpräst i Lund 139, 160, 161, 163, 164, 168, 268, 269, 313, 321, 322, 344—47, 386, 415
- Hans Siunesen, predikant i Malmö 269, 322
- Hans Tysk, köpman 378
- Heidersdorf, Reinwald, fältöverste 404
- Helgesen, Poul, lektor 17, 21, 22, 46, 67, 68, 70, 81, 92, 108, 148, 150, 164, 176, 314, 343, 347, 358, 359, 369, 389
- Henning Albertsen, kanik i Lund 67, 68, 72, 285, 309
- Henrik VIII, konung av England 21, 190, 272, 391
- Henrik Brandis, kanik i Ribe 30
- Henrik Danckor, köpman 119
- Henrik Hansen, sockenpräst i Malmö 142, 196, 345, 346
- Henrik Jensen, prost i Dalby kloster 90, 93, 94, 227, 262
- Henrik Kortsen Vitstedt, kanik i Lund 72, 144, 310
- Henrik Smith 398
- Herman Iserhel, borgare i Lybeck 110, 395
- Herman Veiger, rådmann i Malmö 230, 231, 233, 271, 350, 398
- Hopfensteiner, Stefan, agent i nederländsk tjänst 191, 391, 395
- Huitfeldt, Christoffer 217, 226, 263, 264
- Innocentius IV, påve 312

- Jakob Erlandsen, ärkebiskop 310
 Jakob Gregersen, vikarie i Lund 369, 411
 Jakob Guldsmed, borgare i Malmö 141
 Jakob Lauridsen, borgare i Hälsingborg 367
 Jakob Nielsen, predikant i Ystad 170
 Jens Andersen, biskop i Odense 38, 81
 Jens Borreby, kanik i Lund 72, 369
 Jens Clausen Fynbo, borgmästare i Malmö 148, 204, 230, 233, 234
 Jens Gerbo, kanik i Lund 67, 68, 70, 309, 310, 312, 313, 316
 Jens Madsen, kanik i Lund 67, 68, 70, 309
 Jens Ris, vikarie i Lund 369
 Jep Jensen Jude, skeppare 118
 Jep Lauridsen, sockenpräst 366
 Jep Nielsen, borgmästare i Malmö 70, 108, 168, 234, 388
 Jep Olufsen, abbot i Tommarps kloster 227
 Jesper Christensen »Digsmed», predikant i Halmstad 171
 von Jessen, Sebastian, naturlig son till kurfurst Fredrik den vise av Sachsen 214, 216, 218, 349, 352, 396
 Johan, greve av Hoya 213, 216, 218
 Johan Fredrik, kurfurste av Sachsen 255, 396
 Johannes Grand, ärkebiskop 312
 Johannes Hannart, kejsrerlig orator 358
 Johannes Jokel, kunglig sekreterare 313
 Jon Mogensen, kanik i Lund 66, 68, 70, 74, 369
 Jon Tursen, kanik i Lund 309, 310, 318, 361, 411
 Julius II, påve 6
 Jörgen Pedersen, kanik i Lund, 72, 369
 Jörgen Strug, tullnär på Köpenhamns slott 308, 313
- Karl V, kejsare 12, 21, 30, 38, 48, 49, 57, 190, 236, 238, 259, 272, 273, 314, 330, 331, 334, 358, 397
 Karl VII, konung av Frankrike 5
- Karlstadt, Andreas Bodenstein 17, 174, 175
 Kil, Severin, hövitsman 221
 Klemens VII, påve 30, 35, 38, 39, 57, 65, 187—89, 238, 331
 Knud Jepsen, vikarie i Lund 369
 Knud Karlsen, kanik i Lund 66, 68, 144, 309
 Kock, Bent, rådman i Malmö 398
 Kock, Jörgen, borgmästare i Malmö 76, 90, 108, 134, 138, 148, 153, 154, 158, 159, 162, 191, 192, 200, 202—04, 206—14, 218, 222—24, 226, 229—32, 234, 235, 270, 271, 286, 287, 290, 344, 350—52, 370, 384, 392, 393—96, 400
 Kock, Reimar, lybsk krönikör 107, 137, 138, 159, 165, 176, 222, 381, 392
 Konrad Vitstedt, rådman i Malmö 72, 369
 Kort Koning, borgare i Lybeck 110
 Krabbe, Erik Tygesen 313
 Krabbe, Iver Globsen, riksråd 404
 Krabbe, Morten Nielsen, kunglig sekreterare 72, 73, 89, 90
 Krabbe, Tyge, riksmarsk 33, 42, 49, 52, 72, 76—81, 83, 84, 86, 95, 96, 102, 151, 182, 183, 185—87, 190—92, 197, 199, 203—05, 207—09, 212, 216, 218, 219, 221—23, 225, 233, 237—40, 254, 259, 271, 273, 277, 278, 287, 293, 299, 313, 353, 363, 370, 371, 391, 392, 394, 395, 397, 398, 401, 405
 Krognos, Anne, se Rud, Anne Jörgensdatter
 Krognos, Anne Mouridsdatter 298
 Krognos, Mourids Olufsen 42, 80, 83, 209, 214, 223, 253, 278, 280, 287, 298, 364, 370, 371, 396
 Krummedige, Erik Clausen, riksråd 237, 240, 241, 254, 390
 Krummedige, Henrik Hartvigsen, riksråd 80, 81, 83, 95, 98, 122, 130, 154, 155, 370, 371, 384
 Krummedige, Sofie Henriksdatter 98, 214, 396, 397
 Krumpfen, Stygge, biskop i Börglum, Vendelbo stift 44

- Laurensen, Peder, lektor 66, 108, 142, 154, 167, 169, 170, 173—76, 193—96, 198, 249, 255, 268, 313, 316, 319, 320—21, 332, 341, 343, 347, 388, 389, 412
- Laurids, abbot i Herrevads kloster 262
- Laurids, lektor Peder Laurensens son 313, 319
- Laurids, predikant i Halmstad 171
- Laurids, sockenpräst i Dalby 373
- Laurids Mogensen, borgare 368
- Laxmand, Björn Stensen 216, 396
- Laxmand, Poul, rikshovmästare 9, 24, 99, 100, 357, 360
- Leo X, påve 10, 12
- Lunge, Ove Vincentsen, riksråd 237, 240, 241
- Luther, Martin 17—19, 22, 75, 81, 161, 162, 166, 173, 174, 176, 246, 248, 255, 317, 318, 323, 329, 330, 387, 408
- Lykke, Peder, ärkebiskop 96, 228
- Lütke Naamensen, franciskanbroder 148
- Mads Andersen, vikarie i Lund 369, 411
- Mads Dörhagen, vikarie i Lund 369
- Mads Torbernsen, väpnare 216, 217
- Madsen, Mogens, superintendent 318, 361, 385, 410—12, 415
- Magnus Haraldsson, elektus till Skara 40, 357
- Magnus, Johannes 314, 404
- Magnus, Olaus 402, 404
- Manuel, Niclas 70
- Maria, regentinna i Nederländerna 182, 189—91, 272, 395, 397
- Meinstorf, Anne 348, 350
- Melanchton, Filip 48, 248, 334, 335
- von Melen, Berend 76
- Meyer, Marcus, hövitsman 216, 218, 220, 229, 234, 235, 352, 391
- Mikkel Gertsen, kanik i Lund 66—68, 70, 368
- Mikkel Vedsel, vikarie i Lund 369
- Mikkelsen, Hans, borgmästare i Malmö 90, 111, 158, 159, 291, 377, 385
- Mogens Pedersen, lektor 313, 412
- Mogens Ref, vikarie i Lund 369, 412
- de Monte St. Savini, Antonius Maria, kardinalpresbyter 50
- Morthen Hillebrand, köpman från Stralsund 119
- Nils Jensen, ärkebiskop 11
- Niels Jensen, slotts skrivare i Malmö 313
- Niels Jespersen, abbot i Herrevads kloster 227, 262, 374
- Niels Knudsen, kanik i Lund 13, 66, 68, 70, 309, 310, 313, 411
- Niels Kortsen, ärkedjäkne i Lund 10, 12, 13, 28—30, 35, 54, 66—69, 74, 78, 361, 367
- Niels Olufsen Hallandsfar, vikarie i Lund 207, 310, 369
- Nils Dacke 301
- Norby, Sören 31, 33, 35, 36, 38, 41, 42, 80, 81, 83, 90, 364, 370, 371
- Olof Ulriksson, boktryckare 107, 108, 160, 342, 377
- Oluf Biug, predikant i Hälsingborg 170, 193, 255, 376
- Oluf Bödker, borgare i Malmö 160
- Oluf Jepsen, diakon i Åhus 260
- Osiander, Andreas 414
- Oxe, Johan, riksråd 43, 84, 130, 374
- Palladius, Niels, superintendent 319, 402, 412
- Parsberg, Verner Tønnesen 217, 280, 287, 403
- Paul III, påve 238
- Peder, franciskangardian i Lund 157
- Peder Iversen, kanik i Lund 66, 68, 70, 255, 308—10, 312, 316, 318, 361, 364, 366, 411
- Peder Jensen, ärkebiskop 312
- Peder Jensen, vikarie i Lund 369
- Peder Lauridsen, kanik i Lund 66, 68, 69, 309
- Peder Olufsen Hallandsfar, kanik i Lund 72, 310, 313, 369, 411
- Peder Tuvesen, abbot i Bäckaskogs kloster 227, 262

- Pedersen, Christiern, kanik i Lund 38, 73, 102, 107, 364, 389, 408
- Pein, Johan, preussisk amiral 237, 241, 242, 399
- Petri, Laurentius 333
- Petri, Olavus 161, 162, 332, 334, 335, 386
- Petrus Olai Saneropus 148
- Podebusk, Claus Predbjörnsen, riksråd 98, 185, 186, 200, 225, 259, 287
- Podebusk, Predbjörn, riksråd 79, 80, 187, 259
- Poliander, Johann 161
- Porse, Peder, kanik i Lund 284, 285, 407
- Porse, Sti, stiftslänsman 278, 279, 284, 285, 295, 297, 303, 328, 407, 408
- de Potentia, Franciscus, påvlig nuntie 13, 20
- Poul Andersen, kantor i Ribe 378
- Påvel Scheel, ärkedjäkne i Åbo 124, 379
- Rafn, Aage Knudsen 298
- Rantzau, Johan 35, 80, 182, 221, 351, 370
- Rantzau, Melchior 182, 221, 274
- Rasmus, predikant i Trelleborg 171
- Rasmus Hemmingsen, borgmästare i Landskrona 371
- Ravensberg, Albert Jepsen, riksråd 32, 42, 78—81, 84, 86, 185, 361, 370, 373
- Ravensberg, Johan Jepsen, biskop i Roskilde 94, 373
- Reinhard, Martin 17
- Rosenkrantz, Axel Clausen 97, 216, 217, 261, 402
- Rosenkrantz, Christine Clausdatter 24, 264, 403
- Rosenkrantz, Claus Ludvigsen 23
- Rosenkrantz, Mogens Clausen 97, 261, 402
- Rosenkrantz, Oluf Nielsen, riksråd 43, 84, 102, 237, 241, 242
- Rosensparre, Jens Torbernsen, landsdomare i Skåne 24, 51, 78, 81 96, 97, 143, 185, 370, 406
- Rud, Anne Jörgensdatter 90, 98, 384
- Rud, Sofie Jörgensdatter 98
- Röd, Kristoffer Andersson 262
- Rönnow, Eiler 390
- Rönnow, Eline 260, 402
- Rönnow, Joachim, elektus till Roskilde 165, 183, 187, 189, 190, 203, 212, 390, 393, 394
- Samsingius, Jörgen Pedersen, lektor 313
- Seber, Hans, myntmästare 68
- Seber, Peder Hansen, kanik i Lund, kantor 28, 30, 35, 50, 54—56, 58, 68, 188, 207, 285, 301, 308, 316, 318, 367, 368, 410
- de Senis, Johannes Baptista, konsistorialadvokat 30, 54
- Sigbrit Villoms 20
- Sixtus IV, påve 5, 8
- Skaldre, Holger, kanik i Lund, ärkedjäkne 13, 66, 68, 69, 74, 139, 144, 204, 285, 287, 308, 310, 312, 411
- Skaldre, Jon, ärkedjäkne i Lund 68, 368
- Skodborg, Jörgen, ärkebiskop 10—13, 20—22, 28, 29, 39, 41—44, 49, 50, 55—59, 72, 75, 102, 186, 188, 300, 313, 314, 359, 361—65, 368, 369, 412
- Skovgaard, Hans 39, 60, 74, 80, 102—04, 117, 260, 287, 358, 359, 364, 369, 375, 377
- Skram, Peder Christiernsen, riksråd 254, 273, 287
- Slagheck, Didrik, ärkebiskop 12—14, 27—29, 94, 188
- Sparre, Aage Jepsen, arkielektus 9, 10, 23—61, 62, 66, 67, 69, 70—72, 74, 75, 78, 80, 84, 86, 89, 97, 99, 100, 102—04, 123, 131, 139, 145, 155, 163, 164, 172, 187—89, 195, 211, 226, 227, 254, 263, 264, 277, 285, 287, 294, 308, 310, 312, 313, 331, 345—47, 357, 360—65, 368—70, 383, 398, 401, 411
- Sparre, Aage Knudsen 302
- Sparre, Christine Jepsdatter 23
- Sparre, Henrik Aagesen, riksråd 23, 42, 78, 80, 81, 84, 97—99, 145, 186, 361, 370, 373
- Sparre, Jakob Mouridsen 217, 224, 287, 360

- Sparre, Jep Thordsen 23—25, 97, 223, 226, 260, 261, 263, 264, 277, 287, 301, 302, 360, 374, 402
- Sparre, Jep Tullesen 23
- Sparre, Johanne Henriksdatter 23, 97
- Sparre, Knud Henriksen 23, 97, 277, 287, 302, 366
- Sparre, Mourids Jepsen, riksråd 23, 25, 30, 42, 49, 78, 80, 81, 84, 209, 217
- Sparre, Thord Jepsen 23
- Sparre (svenska ätten), Görvel Fadersdotter 220, 295
- Spengler, Lazarus 161
- Speratus, Paul 161
- Sture, Svante Nilsson 350
- Tausen, Hans, 22, 41, 105, 107, 162, 165, 173, 249, 368, 389
- Thott, Aage Axelsen, riksråd 384
- Thott, Bonde Jepsen 384
- Thott, Claus Aagesen 384
- Thott, Tage Ottesen 24, 96, 217, 226, 228, 261, 287, 294, 301, 408
- Torkel Brunk, kanik i Lund 67, 68, 288, 309, 310, 312, 411
- Trebov, Frands, sekreterare 393
- Tre rosor, Johan Turesson 213, 214, 217
- Tre rosor, Karin Alfsdotter 350
- Tre rosor, Ture Jönsson 40
- Trolle, Börje, riksråd 207, 260, 300
- Trolle, Joachim 76, 78, 80, 209, 210, 219, 287, 293, 294, 300, 370
- Truls Tuvesen, fogde 91, 92, 94, 373
- Tuve Hegen, kanik i Lund 72, 74, 369
- Tyge Christiensen, predikant i Ystad 170
- Ulf, Hans Jepsen, kanik i Lund 67, 68, 70, 75, 144, 288, 309, 310, 368, 369, 398
- Ulfeldt, Hartvig Andersen 210, 224
- Ulfstand, Arvid Jensen 97, 209, 217, 223, 371
- Ulfstand, Börje Jensen 77, 81, 217, 226, 278, 279, 287, 370
- Ulfstand, Else Holgersdatter 301
- Ulfstand, Gert Jensen 208, 209, 217, 229, 262, 263, 287
- Ulfstand, Gregers Jensen 280
- Ulfstand, Gregers Jepsen 9, 24, 99
- Ulfstand, Helle, se Hak, Helle Nielsdatter
- Ulfstand, Holger Gregersen, riksråd 24, 25, 40, 42, 51, 58, 76—78, 80, 81, 84, 86, 95, 99—102, 121, 156, 182, 185, 207, 209, 210, 213, 216, 217, 219, 222, 225, 227, 233, 237, 239, 240, 253, 254, 259, 271, 273, 279, 284, 286, 287, 294, 301, 370, 371, 373, 394—96, 401, 408
- Ulfstand, Holger Henriksen 98
- Ulfstand, Jens Holgersen, riksråd 98
- Ulfstand, Truid Gregersen, riksråd 24, 25, 36, 37, 40, 42, 51, 58, 77, 80, 84, 98, 104, 155, 185, 200, 205, 209, 214, 219, 220, 225, 235, 237, 240, 253, 254, 259, 270, 271, 273, 277, 284, 287, 295, 352, 360, 370, 377, 385, 397, 401, 415
- Urne, Axel Knudsen, rikskansler 313
- Urne, Claus Laugesen, prost i Lund 37, 43, 54, 65, 66, 139, 143, 214, 285, 299, 300, 307, 366, 373
- Urne, Johan, riksråd 43, 84, 190, 206, 209, 243, 353, 390, 391, 393, 395
- Urne, Jörgen Laugesen 74, 216, 217, 260, 264, 274, 278, 279, 284, 287, 288, 299, 301, 369, 404, 407
- Urne, Lauge, biskop i Roskilde 33, 37, 38, 40, 44, 57, 65, 66, 83, 165, 187, 278, 364
- Urne, Lauge, landsdomare 65, 143
- Urup, Axel Eriksen, riksråd 39, 42, 76, 81, 83, 96, 156, 185, 186, 204, 208—10, 214, 228, 237, 239, 253, 259, 260, 273, 277, 280, 284, 287, 294, 364, 370, 377, 390, 391, 394—96, 401, 404
- Urup, Erik Jensen 39
- Utenhof, Wolfgang, kunglig sekreterare 34, 35, 41, 42, 182
- Vincentius, Kampe, titulärbiskop av Gardar 57

- van der Vold, Reimar, knekthövitsman
214, 218
- Vormordsen, Frands, lektor, superintendent 70, 108, 164, 170, 176, 196, 198, 209, 255, 258, 267—69, 280, 283, 284, 314, 315, 318, 323, 324, 326, 347, 387, 389, 395, 412
- Vorstius, Petrus, biskop i Aquis 256
- Wardenberg, Zutfeld, sekreterare vid kurian 362
- Weidensee, Eberhard 387
- von Weltheim, Busse, ryttmästare 260
- Weze, Johan, arkielektus 13—15, 20, 28—30, 33, 38, 39, 49, 56, 57, 76, 102, 103, 187, 313, 314, 358, 359, 361, 362, 366, 391
- Wobiser, Wobislas, pommersk adelsman 260
- Wulf Gyler, sekreterare 395
- Wullenwever, Jörgen, borgmästare i Lybeck 182, 183, 189, 192, 202, 208, 212, 232, 335, 350, 351, 394—96

The Scanian Church and the Reformation

Summary

THE ARCHBISHOP OF LUND was the head of the Danish ecclesiastical province. The story, therefore, of the Lund archbishopric during the opening years of the Reformation accurately reflects the relations existing between the Danish ecclesiastical province and the universal Catholic Church.

Towards the close of the Middle Ages the Popes sought to make themselves absolute in the Church in the same manner as the secular princes within their territories. In accordance with apostolic supremacy the Popes wished to appoint the holders of the most important ecclesiastical offices, first and foremost the archbishops and bishops. The first to oppose the Papal lust for power were the bishops who strove to keep the freedom and independence of their churches. They maintained that new bishops should be appointed by the cathedral chapters in accordance with the canonical election system and without papal interference. The Pope should only confirm the election and consecrate the candidates. As far as Denmark was concerned this struggle for power had not yet been decided at the opening of the new era. The Danish chapters elected the new bishops under the canonical election system, but the Popes rejected these elections on principle and established their nominees in office by direct papal appointment.

The secular princes aimed at forming a princely despotism by placing under their direct control as large a part of the resources of their territories as possible. With this object in view devoted adherents were necessary, who were often recruited from the commoner estates. The opponents of this growing princely despotism were in the first place noblemen, and the struggle turned on the privilege of the nobles

to administer in their own right the provinces of the state. The princes, moreover, also coveted the revenues and property of the Church. To attain this end these princes co-operated with the Papacy and often succeeded with the Pope's help in placing suitable adherents in leading positions in the Church. Such co-operation had existed between the Pope and the Danish kings ever since the XVth century.

More daring than any other, Christian II (1513—23) coveted despotic power, but finally he succumbed to the resistance of the bishops and nobles. He had acted ruthlessly towards the archbishopric of Lund. When Archbishop Birger Gunnensen (1497—1519) died in December 1519, the cathedral chapter of Lund, in accordance with the canonical election system, appointed as his successor the nobleman, Canon Aage Jepsen Sparre (d. about 1540). Christian II wanted to have his secretary Jörgen Skodborg (d. 1551) as archbishop, and forced his election through on Jan. 5th 1520. He demanded from the new archbishop-elect that the island of Bornholm, which had been in the possession of the archbishopric since the XIVth. century, should be ceded to the crown. Jörgen Skodborg declined. Whereupon the king let his candidature fall in abeyance (confirmation of the election had not yet been obtained from Rome) and compelled the cathedral chapter to appoint as archbishop the Westphalian, Didrik Slagheck, one of the king's associates in the »massacre of Stockholm» in 1520. With the support of Christian II's brother-in-law the Emperor Charles V, papal confirmation was procured for the new archbishop's election in 1521. The Pope had previously entrusted the administration of the Lund archbishopric to a cardinal, Paulus Aemilius de Cesis, who had first to be appeased with a large sum of money. Roughly about the same time as the appointment, however, Didrik Slagheck fell into disgrace with the king and was executed in Copenhagen on Jan. 24th 1522. Under heavy pressure the cathedral chapter now elected the king's secretary Johan Weze (d. 1548) to the archbishopric. He made his formal entry into Lund Feb. 23rd 1522. Bornholm, with four Scanian districts, which the archbishops held in fee from the Crown, were now handed over to the king. The Pope had, however, granted to Cardinal de Cesis the reversion of Lund's archbishopric after Didrik Slagheck's death. It was therefore impossible to obtain the papal

appointment of Johan Weze to the archbishopric during Christian II's reign.

On April 13th 1523, Christian II fled from Denmark. He was followed by Johan Weze. The cathedral chapter in Lund now had recourse to Aage Jepsen Sparre's election as archbishop in 1519 and intended to complete the election procedure in Rome in accordance with the canonical election system. This, they maintained, had only been broken off owing to the arbitrary intervention of Christian II. Aage Sparre's archiepiscopacy would in this manner be based on canonical grounds. The new king Frederick I (1523—33) wished to pursue his predecessor's ecclesiastical policy and at first favoured Jörgen Skodborg, who, since 1523, had been in Rome as his representative. Both archiepiscopal candidates must first, however, bring about an agreement with Cardinal de Cesis.

Frederick I acceded to power in Denmark with the help of the bishops and nobles. These two orders of society were now determined to prevent any further expansion of the royal power. Moreover they were united by similar interests. The high ecclesiastical positions were often occupied by noblemen, and it was now the intention to give them the sole right to the leading ecclesiastical posts. For a considerable period the nobles had been administering portions of the ecclesiastical and monastic property as provinces. Both church and nobility co-operated in the trading, which, with increasing activity, was carried on with the products of the different domains. The power of the nobility resided in the fact that the king handed over the provincial administration to the provincial administrators. In this manner the provincial nobility formed within the Scanian province a clearly defined order of society. Chief among these, besides the archbishop-elect were marshal Tyge Krabbe (d. 1541), the knights Axel Brahe (d. 1551), Holger and Truid Ulfstand (d. 1542 and 1545 respectively), Knud Bille (d. 1543), a kinsman of the Lund dean Torbern Bille, and a couple of relatives of Aage Jepsen Sparre. The attitude of the Council of Nobles now became of decisive importance in ecclesiastical policy during the following years.

The Scanian nobility was for the most part of an old-fashioned catholic stamp. Catholic reform ideas, such as were held by Christian

II, were unwelcome. The aristocracy showed this by two proclamations at Frederick I's coronation in 1524. In the same manner the new ways of thought as preached by Martin Luther were rejected. This unity between king, bishops and nobles, based on political and confessional grounds, lasted until the middle of the fifteen twenties. All attempts to change existing conditions were stamped as »lutheranism». In this spirit a rising of Scanian peasantry was ruthlessly suppressed in 1525.

The Scanian nobility supported Aage Sparre's attempt to secure papal confirmation of his election. For a time a successful outcome seemed in sight, and on one occasion the archbishop-elect even seemed to have Frederick I's support. In the autumn of 1522, however, Lubeck seized the island of Bornholm. Aage Sparre staunchly maintained his church's right to the island. When Frederick I in 1525 called on Lubeck to help him against the revolting Scanian peasantry, Aage Sparre's attitude greatly inconvenienced the King. The latter again recommended Jörgen Skodborg to the Pope, and on the 29th Nov. 1525 Clement VII appointed him archbishop of Lund. The following year he arrived in Denmark. Aage Sparre's cause seemed hopeless.

From 1526 onwards Frederick I was a convinced Lutheran. He now became bolder in his ecclesiastical policy and sought, by breaking off the relations of the Danish ecclesiastical province with the Curia, himself to exercise the influence over the Danish church, which the king had previously shared with the Pope. Above all the newly elected bishops should be prevented from seeking papal confirmation of their election. In this manner they would also be prevented from taking the oath of allegiance to the Pope, and would more easily become subservient to the king. But the nobles were still to be won over to this policy. In this Frederick I partially succeeded by ensuring to the nobles economic and political advantages at the cost of the bishops and the church. The bishops on their side sought to renew the catholic unity of the past, principally by economic concessions to the nobles at the nobles' assemblies in Odense 1526 and 1527. Due to the pressure of circumstances the leaders of the church were nevertheless compelled to relinquish their conservative attitude and adopt a reformist policy. The bishops had to resign themselves to seeing Frederick I after 1527 taking under his wing the evangelical congregations, which began to be formed in many a city of the land.

The king had, therefore, no longer any use for Jörgen Skodborg. Aage Sparre, on the other hand, with the help of his relations and friends among the nobility succeeded in exploiting the situation. On the 19th of Aug. 1526, it was decided that Aage Sparre should, until further notice, administer the archbishopric. The king and the council should decide who had the best claim to the archbishopric. Aage Sparre should not give up the diocese before a very large sum of money, which he had now placed at the king's disposal, had been returned to him. By appealing to the mutual solidarity of the nobles Frederick I had caused an ecclesiastical schism: the Danish ecclesiastical province would now be governed by the schismatic Aage Sparre and it was declared that neither ban nor interdict concerning this matter would be tolerated from the Pope.

Aage Sparre, who had become a tool of the king's ecclesiastical policy, sought to destroy its after-effects. He wished to renew relations with the Curia and be consecrated archbishop by the Pope. In 1532, behind the king's back, negotiations were set on foot in Rome to confirm his election as archbishop. In addition he planned to resign from office. Once an office had been placed in the papal hands, only the Pope had the right to appoint the successor. Sometimes the person resigning could himself propose his successor. On the occasion of such a »*resignatio in favorem tertii*» the Pope was so far bound that he had to approve the proposed successor if he approved the resignation, and the latter in its turn became invalid if the proposed candidate were rejected. If this procedure could be followed, the relations between the Church of Denmark and the Curia would be revived, rivals would be excluded, and fresh interventions from the king's side averted. As his successor Aage Sparre appointed Dean Torbern Bille, a member of one of the most powerful families in the state. For the change of tenure in the archbishopric Frederick I's consent was obtained. But in Rome new obstacles arose, and the great plan failed. With royal consent Torbern Bille in 1532 took over the administration of the archbishopric as archbishop-elect, not in virtue of papal appointment. Still there were no relations between Denmark and the Curia.

In his attempts Aage Sparre had been supported by the cathedral chapter, the majority of whom entertained conservative views. The

leader of this majority party within the cathedral chapter was the turbulent Precentor Adser Pedersen (d. 1536). Together with Aage Sparre the Lund chapter sought to suppress the heretical tendencies which had begun to appear within the diocese during the latter years of Frederick I's reign.

The evangelical doctrine gained a firm footing first among the merchants in the Danish towns. The city administrations had for long been in the hands of the merchants, and they nursed far-reaching plans. All merchandise and all trade should be concentrated in the cities. In the great landowners, both church and aristocracy, who must find a market for their products and therefore themselves carried on trading, they saw their most dangerous rivals. The citizens grew indignant over the church acquiring houses and sites in the overcrowded cities and demanding for them exemption from taxation. It was also a matter of strong disapproval that a citizen, who rented this property should become a dependent of an ecclesiastical landowner. It was therefore with all the more eagerness that the citizens listened to the evangelical message criticizing the existing church. The result in the German cities was inspiring, and the new ways of thought were passed on to the Scanian citizens by visiting German merchants. In addition the Lord Mayor of Malmö, Jörgen Kock realized that the new doctrines could be exploited for political ends.

In 1527 the preacher Claus Mortensen (d. 1575) began his activities in Malmö. The following year there appeared in Malmö the first Danish hymnbook and the first evangelical Danish Litany. With royal support the mendicant friars were driven out, and in 1529 the citizens appropriated the revenues of property belonging to the city's church, chapel and religious brotherhoods. In this manner were laid the economic foundations of an evangelical church organisation, for which, in the main, German models, especially Johann Bugenhagen's ecclesiastical ordinance for Hamburg, were followed. A theological school for the training of priests was founded in 1529. As teachers the theologians Peder Laurensen and Frands Vormordsen were appointed. The teaching of the Malmö theologians was notable for its fearlessness and had been influenced by the social-revolutionary agitation, which in Germany counted Andreas Karlstad as its leading champion.

In the other trading cities within the Scanian provinces the example of the Malmö citizens was followed by degrees.

In 1528 Aage Sparre and the cathedral chapter intervened in this evangelical reform activity. The preachers in Malmö were driven out under threat of trial for heresy and remained in exile for nearly a year. They returned, however, in the autumn of 1529, and in September of that year the parish priest of St. Peter's, Malmö, was compelled to resign office. In his place the congregation appointed Claus Mortensen. With this the links binding the parish of Malmö and the archbishopric's administration were broken.

As long as Frederick I lived, those who adhered to the old church could do nothing against the evangelical confessors. After the king's death in April 1533 at an assembly of the nobles in Copenhagen during the summer of the same year an action was set afoot to restore the old church. Behind the attempt stood a conservative party to which the archbishop-elect Torbern Bille and the majority of the Scanian nobles belonged. These circles also sought to renew connections with Rome by asking for the confirmation of Torbern Bille's election to the archbishopric. But the plans could not be carried into effect. The Danish church was organized at this assembly as a national church led by the bishops without any connection with Rome and based on catholic reform.

Owing to the fact that at the nobles' assembly it was decided to postpone the king's election, the greatest power in the land fell to the Council of State. The conservative members of the Council wished to persecute the evangelical preachers and found support in the noblemen of the old belief. Thus the evangelical congregations of the archbishopric were delivered up into the hands of Torbern Bille and the Scanian Council of Nobles with Tyge Krabbe at their head. In the autumn of 1533 verdicts of heresy were pronounced against the preachers by Lund's cathedral chapter, and the majority were driven into exile. Only the citizens of Malmö retained theirs. In a communication of Jan. 6th 1534 they referred to an expected general decision of the Concilium, protested against the »unchristian» decision of the 1533 nobles' assembly and refused to hand over their preachers. The archbishop-elect and the Council had to compel their refractory subjects to

obey. At the council of the Scanian district the Malmö citizens were outlawed in May 1534. The citizens replied, on the 28th May, by surprising the Crown's castle in Malmö, Malmöhus.

At the same time the Danish southern border was attacked by the troops of Lubeck. Jörgen Kock, the Lord Mayor of Malmö, had already been in touch with the Mayor of Lubeck, Jörgen Wullenwever, for some time. As field marshal they obtained the services of Count Christoffer av Oldenburg, after whom the civil war that had now broken out in Denmark was called »grevefejden» («the Count's war»). An evangelical citizens' party led by Jörgen Wullenwever and Jörgen Kock had been formed. It was a struggle for supreme power in Denmark. The citizens wished to give back the crown to Christian II who was now imprisoned in Denmark.

The opposition was composed of bishops and nobles. By degrees a third party was formed around Frederick I's eldest son, the evangelical Duke Christian.

The Count had great successes at the outset. The Scanian nobility was compelled to submit and swore allegiance to him in Lund on the 10th of Aug. 1534, as »Gubernator» on behalf of Christian II. The nobility had to resign themselves to the citizens carrying into effect their political aims. The position of the evangelical congregations was made secure, and the administrative dependence of the trading cities was diminished. The citizens' economic and trading interests were satisfied at the cost of the church and nobility. Reverses in foreign policy, however, quickly weakened the position of the Count's party. Swedish troops were sent by Gustav Vasa, now allied with his brother-in-law Duke Christian, to Halland, and threatened to penetrate further south. The Scanian noblemen at once got into touch with the new enemy. At the turn of the year 1534/35, through the medium of a deputy, they swore allegiance to Christian. On the 12th and 13th Jan. 1535 the Count's forces were defeated at Hälsingborg by the Swedish troops, to which the Scanian nobility had lent their support.

The party grouping which had come into being on Aug. 10th 1534 in Scania, had been unnatural. It was now replaced by a new one. The Catholic prelates and Catholic nobility placed themselves under the leadership of the evangelical Duke Christian in a struggle against

the citizen party and their allies, the men of Lubeck. With this there were also created new possibilities for ecclesiastical policy. On the 7th of Aug. 1535 the Duke gave the Scanian nobility the same promise as he had previously given the nobility of Jutland: with the approval and support of the Council a final »christian ordinance« would be set up for the entire Danish church, when he had finally become king over the whole country. The problem now was to what extent the catholic nobility could make its influence felt in order to benefit the old church.

Torbern Bille had during the decisive events that took place at the turn of the year 1534/35 been a prisoner of the Count's party. After release from imprisonment at the beginning of the year he had played a loyal part in the administration of the archbishopric and allowed the church to pay out large sums of money for the prosecution of the war. Nevertheless he was excluded from the leadership of the provincial administration, a post which, previously, had always fallen to the archbishop.

On April 6th 1536 Malmö capitulated; the last of the Scanian cities to do so. Jörgen Kock had to leave the city, but the citizens received both a guarantee for their evangelical faith and a promise of royal support as regards an impending agreement concerning church houses and property in the town. Three months later Copenhagen capitulated. An assembly of nobles was summoned there for Oct. 1st 1536.

Before this assembled, Christian, now elected King of Denmark, staged a coup on the night of the 11th/12th Aug. 1536. At the royal command all the bishops in the kingdom were imprisoned. Twelve secular members of the Council, who happened to be in the capital, were compelled to sign a written engagement that they would never lend their support to any action which aimed to give secular authority to a Danish bishop. Similar assurances were demanded personally from seven of the Council of State who were present. All these men belonged to the Scanian Council. They had up to the last sought to save the bishops' position by referring to the expected general decision of the Concilium. These friends of the bishops were now rendered innocuous.

The final »christian ordinance« could thus at the assembly of

nobles in October 1536 be dictated by the king himself in the manner that best suited his conception of royal supremacy. The bishops lost all spiritual and secular authority, and their property was confiscated by the crown. Henceforward the Danish church was to be led by superintendents, appointed by the king. The evangelium was to be preached freely. The nobility under certain conditions was to get the property back which their ancestors had left to the church.

The Council of nobles had not however given up all opposition to the church reformation. In September 1537 Denmark's first evangelical church ordinance was drawn up, and on the 2nd Sept. the first superintendents were consecrated by Johann Bugenhagen. Frands Vormorsen was consecrated superintendent of diocese of Lund. The Council of State, and especially the older men among them, did not wish to consider this new church system as final. They referred to the decisions to be taken at the impending general Concilium. Unlike the king they were unwilling to carry out the reform of the Danish church without any reference to developments within the universal church. They did not approve the new ecclesiastical organisation, which in 1537 was issued in the king's name alone.

This opposition had a harmful effect on the work of ecclesiastical reform. The nobility co-operated unwillingly and caused the superintendent every kind of difficulty. In 1538 Christian III was compelled to issue a royal letter of protection for Frands Vormorsen and his adherents. But the king also tried to win the nobility over. Like Frederick I he used ecclesiastical property to gain this end. Already during the »grevefejden» he had granted the younger nobility monastic and other ecclesiastical property in fief. Out of respect for the nobility he omitted from the text of the ecclesiastical organisation a clause which contained a principle, also approved by Luther, namely, that property that had once been received by the church must for ever be assigned to ecclesiastical objects.

About 1540 Denmark once again found itself, from an external point of view, in troubled waters. Military commitments were necessary and money had to be raised. Previously the king had obtained large loans against security, from the Holstein nobility. But now the Danish nobility decided that a great part of the national debt should be

guaranteed against security, by the aristocracy of the kingdom. In this manner the aristocracy's influence on national policy would be secured. Agreement was reached in this matter at an assembly of the nobles in Odense in 1539. In the beginning of 1540 the loan transactions were carried through. Thus the Scanian noblemen forcibly obtained for themselves part of the archiepiscopal property in pledge for their loans.

At the Odense meeting the Council also gave its approval to the ecclesiastical ordinance which was now issued in Danish. A new preface was added. The king had made a concession; namely the ordinance should be considered only as an interim, and its continued existence should depend on the decisions that might be taken at an impending general Concilium.

Under the king's personal leadership a series of organisation problems in the diocese of Lund were solved in the summer of 1539. At meetings with the peasantry in Halland and Scania the amount of the ecclesiastical dues which the parish clergy had the right to collect from their congregations was decided. Agreement was reached between the nobility and citizens — and first among these the citizens of Malmö — in which Jörgen Kock, now *persona grata* with Christian III, played an important part. Two years later similar decisions on the rights of the parish priest were taken in Blekinge under the king's leadership. In the same year a final agreement was reached between the Malmö citizens and the cathedral chapter concerning the church property in the town, and the citizens' previous desires on all essential points were granted. Thanks to Jörgen Kock, the citizens, who at one time had looked like coming off second best in the struggle for power, had been able once again to maintain their interests.

The mediaeval church was not only a spiritual fraternity but also a factor in power politics. The introduction of church reform was therefore connected with political questions. The practical solutions were brought about by co-operation between an increasingly strong royal power and the aristocracy of the land. The responsibility for spiritual revival was, however, placed on the shoulders of the superintendents. But in this sphere serious difficulties arose. The catholic canons kept their places in the cathedral chapter and defended their faith to the

last. The task of trying to win them over to a new faith was entrusted to Peder Laurensen, who in 1537 was attached as lector to the cathedral chapter. The catholic nobility sought still further to influence the appointment of the clergy, and from the older parish priests came a silent but effective opposition. It was a question also of re-educating these servants of the church, a task that demanded considerable time. Finally the peasantry as well unwillingly gave up the faith of their fathers. From a spiritual point of view therefore the tasks of reform were far from solved, when Frands Vormordsen and Peder Laurensen both passed away in 1551.

Pris häftad kr. 25, halvfr. band kr. 48